

Музей покинутих секретів

Оксана Забужко

Objekte, die außerhalb ihrer ursprünglich Funktion eine Zeit lang im Erdboden oder in Gewässern lagern, werden zu archäologischen Kulturgut.

Sobald sie ausgegraben werden, beginnt ihre "moderne" Historie.

Bei den Bodenlagerung treten <...> häufig unterschiedliche Schäden an der verschiedenen organischen und unorganischen Materialien auf. <...> Die Präventive Konservierung sorgt dafür, dass die unterschiedlichen Materialien die optimalen Lagerungsbedingungen erhalten, damit die Schädigung nicht weiter fortschreitet.

Aus der Ausstellung "KulturGUTerhalten. Restaurierung archäologischer Schätze an den staatlichen Museen zu Berlin". Berlin, Altes Museum, 27.03 — 1.06.2009[1]

Хоч знати, що з нами? Чекай на нас.

Напис 1952 р. На стіні камери у Львівській в'язниці КГБ (з 2009 р. — музейний комплекс "Тюрма на Лонцького")

ЗАЛ I. "ОЦЕ!!!"

Потім настає черга на фотографії. Чорно-білі, вицвілі до кольору сепії, карамельно-коричневі, декотрі на цупкому, тисненому, як вафлі, фотопапері з біленькими зубчиками по краях, схожими на мережку при комірці шкільної форми, — докодаківська доба, доба холодної війни й вітчизняних фотоматеріалів, як і взагалі всього вітчизняного, проте жінки на знімках приоздоблені такими самими висотними піріжками шиньйонів, цих дурацьких підкладок з мертвого (а не раз, либонь, і чужого, фе, яка гидота!) волосся, і вбрані в такі самі неформенно-прямокутні, луб'яні на вигляд суконки, як і дами в фільмах Енді Ворхола або, скажімо, Анук Еме у "81/2" (принаймні цю вони могли бачити, бодай теоретично, — могли вистояти п'ятигодинну чергу в фестивальній тисняві й прорватись-таки до зали, мокрі й щасливі, з позбиваними набакир шиньйонами й різнобарвно-темними підковами підпахов на білих нейлонових блузках, під які вдягалось кольорову білизну, — вітчизняну, авжеж, яку хто найліпшу мав: голубу, рожеву, бузкову, але білизни не видно на фото, і тих вогких підків, ані запаху тих черг, — іще не знайомих з дезодорантами, зате душно напудрених розсипчастою біллю й ружем, напахчених яким-небудь "Індійським сандалом" ф-ки "Красная Москва" чи, в кращому разі, польським, так само млосно-солодким "Вус може..." на різностанно-хоровому тлі розпареного жіночого поту, вже ніхто не відреставрує, — а на знімках, вичепурені й свіжопричесані, вони цілком уходять за сучасниць Анук Еме, жодної залізної завіси звідси, з відстані сорока років, уже не

видно...). Знаєш, що я оце собі подумала? Що жінки взагалі менш піддатні на забурення політичного клімату — вони влізають у капронові панчохи, а згодом і в дефіцитні колготки, і зосереджено розгладжують їх на нозі, геть неважачи ні на вбивство Кеннеді, ні на танки в Празі, і тому насправді обличчя країни визначають чоловіки — принаймні тієї, що була. Пам'ятаєш, які вони носили шапки? Такі однакові, як уніформа, хутрянні куби-вушанки? "Пижикові", еге ж, ось як це звалось, — по-армійському вишикувані лави мовчазно чорніючих "пижиків" на трибуні Мавзолею 7-го листопада, чомусь цього дня завжди ліпив дощ, ще й зі снігом, ніби сама природа впадала в жалобу, а перед урядовою трибуною — горлали на демонстрантів, мов капо на в'язнів, знервовані розпорядники обіч колони — належалося йти без парасольок, просто попід снігом, щоб не псувати картинку в телевізорі, — кольорових телевізорів теж-бо ще не було, не похопилася ще аж настільки наздогнати Захід вітчизняна промисловість, — ба ні, були, заперечуєш ти, вже в сімдесяті то не була дивовижа, тільки дефіцит, та й дорогуші ж були як холера... Гаразд, давай далі — ось цей суворий карапуз у пінетках із помпонами, це що, також ти?.. А на колінах тебе держить хто — бабця Ліна?.. (Химерний знімок, якийсь учепистий, не відірвешся — може, тим, що жінка на ньому, якраз як фотограф клацнув об'єктивом, спустила очі на малюка, з тим заклопотаним і zarazом проясненим виразом, з яким усі жінки світу беруть на руки немовлят, байдуже, своїх чи чужих, — і ми, по цей бік об'єктива, залишилися чекати, аж доки вона знов підведе на нас погляд: ефект, якщо вдивлятися довше, доволі неприємний, надто коли знаєш, що тієї жінки вже кільканадцять років нема на світі, і якими б очима вона глянула, якби стрепенула була в ту мить повіками, того нам ніколи вже не дізнатися...)

...Так, ніби мені не досить власних привидів — власних невибляклих, усе ще по-карамельному яскраво-коричневих облич, поцяткованих регулярною віспою того "вафельного" растру, з яким сьогодні не впоратися до пуття жодному фотошопу, — при комп'ютерному скануванні ці знімки видихаються, наче вірші при перекладі з мови на мову, і на екрані мають дивно жалюгідний вигляд — наче їх щойно вийнято з води й почеплено сушитися на невидимій шворці. Так би мовити, піднято з дна часу, підсвідомий стереотип сприйняття: деś вони там під мулом літ собі лежали, а ми їх узяли та й видобули на світ — ошчасливили б то, чи як?.. От цікаво, ну звідки, спитати б, у нас оця невитравна зверхність у стосунку до минулого, оце невідволодно-тупе, не переломиш, переконання, буцімто ми, сьогоднішні, рішуче й категорично мудріші за них, тодішніх, — на тій єдиній підставі, що нам відкрите їхнє майбутнє: що ми знаємо, чим вони всі скінчать?.. (Нічим хорошим!) Щось наче в стосунку до малих дітей: настановчість, поблажливість. І, як і діти, люди минулого завжди здаються нам наївними — в усьому, від костюмів і зачісок до способу думання й почування. Навіть тоді, коли ці люди — наші близькі. Точніше, колись такими були.

— Про що ти задумалась?

— Не знаю. Про нас.

Ось чим різниться подружжя від усіх, хай би й яких вольтанутих за температурою,

кохань і закохань: воно включає обов'язковий обмін привидами. Твої небіжчики робляться моїми, і навпаки. Список імен, подаваних у церкві на заупокійну службу під Навський Великдень, довшає: Анатолій, Людмила, Одарка, Олександр, Федір, Тетяна — це як звичайно, а за ними вступають, мов нова хвиля інструментів у другій частині симфонії, віолончельно-низьке, з контрабасовим нутряним вистогном анданте, — Аполлінарія, Стефанія, Амброзій, Володимира: звучить майже як імена іншого народу, але, може, той народ і був іншим, — таже всі, скінчені 1933-м роком на Київщині й Полтавщині, Талимони й Лампії, Порфи й Теклини, також наводять радше на гадку про перших християн, аніж про родичів, віддалених від нас усього на яких два-три покоління, тодішні ж західницькі, католицькі імена порівняно з ними ще відлунюють наживо, хоч і дедалі слабнучи, — поки все-таки є кому сказати: це мій вуйко, це мій дід, загинув на Сибіру чи емігрував до Канади, — в цьому місці ти, з тою незрочною ностальгійною усмішкою, що розтікається по обличчю помалу, розфокусовано, як молоко по стільниці, починаєш згадувати, як на початку вісімдесятих твоя родина несподівано дістала з Канади посилку від якогось такого, десятої води на киселі, вуйка, — пропустило чомусь КГБ, чи не останні свої деньочки прочуваючи, а мо, в них просто вже хватка була ослабла, як і все в тій країні було охляло й провисло перед фіналом, — правдива канадська посилка, і навіть не квітчаста хустка, якими чомусь діаспора тоді "Старий Край" непомірно щедро затарювала, а — джинси, мамцю ріднесенька: перші твої лівайси, й до них джинсова-таки сорочка, а в чековому магазині батьки купили тобі справжні адідасівські кросовки й адідасівську сумку-черезплічника, і ти в такому вигляді ходив до школи, — і мені на мить робиться майже боляче, до гарячого стиску в сонячному сплетінні, од безглузвих, ретроспективою, підліткових ревностів, так, ніби й мене ця висвітлена тобою картинка враз скидає, як з драбини, на яких двадцять років униз, і я прикипаю там до парти, не в змозі відвести очей від найнедосяжнішого хлопчика в класі, а ти на мене не дивишся, — ти мене-тодішньої, в прищах, як в зірках, і з відмінницькою ріденькою кіскою через плече, й не завважив би, хіба щоб увічливо оступитись, даючи дорогу: такі, загоджені раннім успіхом, хлопчики з добрих родин завжди бувають чемними, бо не потребують привертати до себе увагу глупими вихватками, життєвий успіх узагалі, як ніщо інше, розвиває в людях добродушність — ту поверхову, літеплу, як температура тіла, котра не пропускає жодної агресії, щоправда, й співчуття не пропускає також... Це потрясаюче, кажу вголос, хитаючи головою, але ти не розумієш, не втрапляєш зі мною в ногу, ти провадиш далі своєї, мимохідь приєднавши мою репліку, таким собі зірваним коротким оплеском, до свого тодішнього тріумфу в дівчаток, укинувши її, з легеньким брязком, у двадцятилітньої давности шухляду, і так ми й остаємося, як і були, — кожен при своїй шухляді, не те що не змішавши, а навіть і не зсунувши їх до купи, і саме це я й мала на увазі своїм "потрясаюче" — що як же, до лиха, можна обмінятися родинними привидами, пошлюбити між собою оті зникаючі вглиб часу довгі лави небіжчиків-із-обох-сторін, якщо навіть собою-позавчорашніми — тим хлопчиком і тою дівчинкою, що колись були закохувалися в інших дівчаток і хлопчиків і не спали ночей по різних містах, ще не

підозрюючи про існування одне одного, — й то пошлюбитися не виходить?.. А жах же в тім, що вони нікуди не ділись, ні той хлопчик, ні та дівчинка, раз я, наприклад, досі так по-ідіотському здатна ревнувати тебе до твоєї шкільної любови, — дарма що ми ж із нею знайомились у цілком уже теперішньому часі, і ця зустріч, по ідеї, мала б для мене раз і назавше закрити тему, бо порівняння тепер уже рішуче не на її користь: з неї вийшла досить-таки смурна тітка, малопривітна, бамбулувата на виду й грубокоста, тип колишніх інженерш-проектниць, що тепер вистоюють із секунд-хендом по базарах, ще й із тими глибоко посадженими очима, такими вугільно-чорними западинами, що з роками творять дедалі дужче враження чи то хронічної сплаканості, чи хронічної-таки спитості, й добряче постарюють власницю, — до того ж вона навіть не всміхнулася мені при знайомстві, з чого можна зробити висновок, що якраз її житейський досвід дотепер не дуже-то сприяв нарощуванню добродушності, не виключено, оте перше шкільне кохання застається для неї єдиним промінчиком світла, так що мені б випадало її радше пожаліти, по-жіночому й по-людськи, — а от не виходить воно ні фіґа: не виходить тому, що я так і не певна, кого бачиш у ній ти — теперішню, чи також і тодішню заразом, образ із другим дном, із наскрізною, в часі, підсвіткою з іншого виміру, і тому перевага, в остаточному підсумку, таки не на моїй стороні, адже я для тебе — тільки сьогоднішня, відзнята, як ґемблем, плескатим зрізом з одного річного кільця, хоч би яким той зріз не здавався надзвичайним...

— Мій горобчик... Школярка моя...

— Чому — школярка?

— В тебе тіло на дотик, як у школярки. Це фантастично.

— Що саме?

— Що воно так збереглося.

— От хамло.

— А хамло, — охоче згоджуєшся ти, перевертаючи мене на спину, здатність твоїх рук видобувати з мого тіла такі різні за висотою й кольоровою насиченістю, тільки мені вчутні музичні тони (трохи подобає на мінімалістів, на Філіпа Ґласа, але Ґлас на цьому тлі пацан, йому така палітра й не приснилася б...) у черговий раз змушує мене перейти в режим іншого слухання: заплющивши очі, цілком зосередившись на спалахаючих на внутрішній стороні повік картинках, як на симфонічному концерті, — спершу сповільнено, мов під водою, приходять у рух бліді пагони літорослів, різьблені з плавкою витонченістю японської графіки, відтак — вигульком на поверхню — тропічно-густа, смарагдова зелень, що все темнішає й темнішає, стягуючись і тверднучи до больової точки соска, і акурат у ту мить, коли я от-от скрикну, бо ти вже справді робиш мені боляче, стиск рознімається, переходячи в повсюдний пестливий розлив, і над обрієм переможно зринає кругле, помаранчево-жахтуче сонце! — од захвату я сміюся вголос, вся вже — як живий керамічний глечик, музична скульптура під руками майстра, по увертюрі ще не аплодують, мовиш ти звідкись із темряви, ніби вже зсередини мене, твої руки продовжують рухатися з немилосердною точністю, дасть же Бог такий дар, і вмирати я починаю, як звичайно, — як ти це робиш? — ще заздалегідь,

ще до того, як ти увійдеш і цілковито заповниш мене собою, на той час із мене вже єдино й застається, що наскрізь прогріта ніжним світлом вдячності, текуча й рухлива форма, в яку ти вкладаєшся весь, до останку, з розпачливою силою уже аж-неживої природи, всезмагаючих вогню-і-тверді, ох ти ж, ти, ти, мій єдиний, мій безіменний (в ці хвилини в тебе нема імені — як не буває його в усіх безмежних величин...), — первісний вибух, спалах новозроджених планет, потьмарення, крик, — зрозуміло, що це щастя, що нам із тобою сказано, невітськи пощастило, навіть страх бере, за які ж то такі заслуги і яке ще за те запросять мито, адже здумай лишень, мимрю в блаженній обважнілості, й далі невідліпно втоплена носом, як цуц, у неохололу від поту, з рідно-прянуватим (цинамон? тмин?) душком чоловічу шию: мільйони людей жили на світі й ніколи не зазнавали нічого подібного (хоч, власне, а звідки нам знати? але чомусь щасливі коханці завжди заряджені цією непохитною певністю, ніби вони перші такі на світі від часів його сотворіння...), — і тому, розуміється, врешті-решт жодних нема підстав (а якщо якісь і були, то змило океанічним валом), — жодних, авжеж, підстав відмотувати плівку назад і поновно рефлектувати над тією "школяркою": над тим, що в тобі, хіба вже останній дурепі не видно було б, — і далі триває оця по-мозольному, по-шахтарському вперта праця — підклеїти, підшити мене, за всією сукупністю відчуттів, із дотикальною пам'яттю включно, навпростець до своєї першої любови. (З нарочитим цинізмом спитати в тій хвилині щось на кшталт — а ти що, спец по школярках? німфетоман? звідки такі порівняння? — значило б утрутитися в ті підземні роботи пам'яті так само необачно, як погукати на сновиду, котрий просувається краєчком даху, і то з подібним же ризиком, що розбуджений впаде й розіб'ється, — ні вже, хай собі йде як іде, не мені лізти з гаєчним ключем до когось у мізки...)

Власне кажучи, я мала би бути підлещена, ні? Чи принаймні заспокоєна: які ж певніші гарантії кохання-навік може дати жінці мужчина, як не під'єднати її (термін з електротехніки, всіх нас кудись та під'єднують, але ж і ми в боргу не остаємося, теж по-живому злютовуємо клеми, накручуємо всіляких ізоляційних обмоток, поки — бах! — не лусне коротким замиканням...) до тих найперших жіночих образів, бетонно закарбованих уявою, — мами, сестри, дівчинки за сусідньою партою?.. Шановні пані й посестри, любімо своїх свекрух: це наше пряме майбутнє, ті жінки, якими ми станемо років через тридцять (а інакше коханий нас би просто — не розгледів, не впізнав). Любімо своїх суперниць, давніх і нинішніх: кожна з них несе в собі щось від нас, щось таке, чого ми за собою найчастіше й не завважуємо, й не цінуємо, а для нього воно якраз і виявляється головним... О чорт, невже я можу мати щось спільного з тією насурмоненою бабою із вугільними очницями?!

А це ж тільки початок, о Господи. Тільки початок.

Аполлінарія, Стефанія, Амброзій, Володимира (а які кумедні ці капелюшки з двадцятих років уже минулого століття, такі обтислі, насаджені по самі брови банячки, обперізані шовковими биндами, — шовк знати з полиску, на знімках він не тьмяніє, вузенькі криси, круглі голівки, і на ногах, навіть улітку, обов'язково панчохи, це ж як вони, сердешечки, мусили упрівати, здумати страх!..) — перебирати знімки, то все'дно

що мовчки вітатися до кожного очима, — байдуже, що всі вони мертві. Тобто, тим гірше для мене.

Тому що це не тільки я на них дивлюся — вони теж дивляться на мене. В якусь мить я раптом відчуваю це так само достеменно й непояснимо (навіть тобі не зуміла б пояснити!), як колись, багато років тому, — в Софійському соборі, куди заскочила була з сум'яття напівбезсонної ночі, розворохоблена не стільки навіть подіями, скільки — далеко глибше — передчуттям перших широкомасштабних життєвих перемін, що підступали звідусюди нараз, звістуючи кінець юности, — каса щойно відчинилась, і я була першою відвідувачкою, сама-самісінька в лункій, нашорошеній храмовій тиші, де кожен крок по страхітливій металевій долівці розлягавсь аж на хорах, — і стоячи так на дні темно-медового присмерку, напівпритомно задивлена в скіснопадний слуп сонячних порохів, враз відчула наче поштовх у груди: з фрески на протилежній стіні бічного нефа просто на мене дивився сивобородий чоловік у блакитному збористому плащі до п'ят, стуливши докупи сухі горіхові долоні, — мені ледь запаморочилося в голові, мов торкнуло зсередини пушистою лапкою, якийсь хитливий промельк стенов повітря, щось змістилося, я підступила ближче, але чоловік уже дивився в інший бік: якийсь чернець чи боярин, сутемне од часу обличчя того типово українського, добре прописаного, але водночас м'якого, як у старих горах, рельєфу, що його й досі легко впізнати, наприклад, між дядьків на Бессарабці, і тільки очі, незворушно-темні, набряклі всезнаттям, тяжіли на ньому, немов не вмещаючись, і здавалось, він от-от знову зверне їх на мене. Не витримавши, я відвернулася першою, і тоді вгледіла, чого ніколи не завважувала доти, ніби одмінилось освітлення: собор був живий, він був населений людьми — на всіх простінках і склепіннях так само мовчали бляклі, розмиті віками жінки й чоловіки, і кожне мало ті самі нетутешні, набряклі еклезіастівським смутком всевідання очі, — всі ті очі бачили мене, я стояла як на виду у натовпу, тільки що той натовп не був чужим: вони приймали мене так ласкаво й порозуміло, ніби знали про мене все, куди більше, ніж я сама про себе знаю, — і в тому повільному розчиненні, грудочкою масла в теплій воді, в їхніх зовсюдних поглядах (важко сказати, скільки це тривало, бо час зупинився), мені зненацька відкрилося, як найочевидніша в світі річ, що ці люди жили не просто тисячу років тому, вони жили — всю цю тисячу років: убираючи в зір усе, що проходило перед ними, і їхні очі являли собою чисту квінтесенцію часу — важкий розчин, щільно, як спресовані атомні ядра, стиснені згустки міленіуму.

А я була перед ними смертна — мені заледве сповнилося вісімнадцять, і я тоді ще й жінкою, по правді сказавши, не була (от якраз невдовзі по тому й стала!), так що, може, то було прозріння з розряду тих, що класифікуються в богословській літературі як видіння отроковиць абощо, — в кожному разі, ніколи потім, у жодному з тисячолітніх святилищ, ні на Афінському Парфеноні, ні на оголеній плащизні Єрусалимського Храму, ні в Гетсиманському саду, — ніде більше ті, видимі чи невидимі, хто віками замешкує місце, не приймали мене за свою: все, що я будь-де відчувала, навіть коли вдавалося зостатися з ними сам-на-сам, була їхня зачаєність — не грізна чи

відпихаюча, а десть така, як затамований подих, що словами приблизно віддається як "Чого тобі, жінко?". Мушу признати їм слухність: і справді, що мені до них? Раз прийнявши мужчину, жінка неминуче переходить ув іншу зону притягання — просто впадає в час сама, як у грузький потік, всією ваготою свого земного тіла, з маткою й придатками, цим живим хронометром, включно, — і час починає текти крізь неї вже не в чистому вигляді (бо в чистому вигляді він і взагалі не тече — стоїть нерухомо, як тоді в Софії: одним суцільним озером підсвіченого темно-медового присмерку...), а так само втіленим — у рід, родину, в нескінченну хромосомну вервицю вмираючого й воскресаючого, пульсуючого смертною плоттю ґенотипу, — в те, що в кінцевому підсумку заведено звати, за браком точнішого терміна, людською історією. Як у фізиці — послідовне включення (ні, САМОВключення!) в ланцюг: відскочити, щоб поглянути на нього збоку, вже не вийде. Було б іти в черниці, оттоді будь ласка.

І ось тепер я не знаю, що робити з цим новим відчуттям: вони дивляться на мене зі старих фотографій так, ніби я їм щось винна, і я справді нічуся й никну під їхніми важкими, і теж далеко витікаючими за межі тої відзнятої хвилини, поглядами, непевна, чого, власне, вони од мене чекають (так, наче не цілком мені довіряють, придивляються, чи дійсно я надаюся їхній родині на невістку і наскільки взагалі серйозні мої наміри, — о Боже, що за дурниці лізуть у голову...), — ті жінки в капелюшках банячком і напущених на стегна сукнях торбинкою, поплямлених сонячними білками (погідна літня днина, на задньому плані видно дерева, що можуть і досі там стояти, і собаку з захекано висолопленим язиком), застебнуті на всі гудзі, спортивного вигляду хлопчики в гольфах і бриджах, чоловіки з чорними, метеликом над губою, вусиками, що згодом стануть зватися "гітлерівськими" (але Гітлер ще не прийшов до влади, і за Збручем теж іще не скирдують по селах висихлих заживоття кістяків, і Лемик ще не стріляв у консула Майлова, ані Мацейко — в міністра Перацького...), — і повоєнні, вже в непорівнянно вбогіших лахах: ті, кому вдалось заціліти, недобитки, або краще по-англійському — survivors, цебто виживайли (звучить куди добріше, правда ж?): от, до речі, й крихітне фото з заслання — із низькими, гнітюче одноманітними сопками на обрії (Колима? Забайкалля?..), на передньому плані вражений уже не спортивною, а цілком плебейською, виснаженою худорбою хлопець, вбраний у мішкуватий піджак зі страхолюдними "термінаторськими" плечима, і молода жінка в локонах як у пуделя, і теж із підмощеними плечима, обоє сміються в об'єктив, зблизивши голови, руки при тому в обох за спиною, ніби все ще за вохривською командою, але сміються щиро, всім видом, неприховано чомусь радіючи, а чому ж там, питається, було радіти?.. (В натягові брижів круг рота мужчини болісно проблемує щось знайоме, як дежавю або сон, якого не можеш згадати вранці, я мусила бачити в тебе такий самий вираз — мигцем, потойбічним коротким подувом по обличчю: пронеслось і нема, привіт од небіжчика, котрий хіба в такий спосіб ще й годен вряди-годи нагадати про себе, і коли придивитися гаразд, а чим же ще, по-твому, я тут цілий час так ненаситно й займаюся, то в багатьох обличчях можна спостерегти щось від тебе — щось невловно видозмінене, проте спільне їм усім, ніби

кинутий на них плямами посвіт невидимого ліхтарика вихоплює тебе то у випадковому заломі рис, то в повороті голови: от-от воно, майже зійшлося, але знову тільки "майже", і сон невпізнання триває, і помалу-малу кошмарнуватіє, наче я переслідую втікаючого привида...) Це мій стрієчний дід, представляєш ти з ноткою мимовільної врочистости, чи то мені тільки вчувається, я подумки перекладаю: стрієчний — значить, брат діда по батькові, губи мені пришелепувато розтягнені усміхом чемної дівчинки, що старається приподобитися дорослим, дуже приємно, — і раптом зір встеляє сліпучою колихкою пеленою сліз, я покvapливо сковтую й скліпую їх, щоб ти не завважив, — як усі мамині хлопчики, ти автоматично сприймаєш жіночі сльози за докір на власну адресу, вмить темніючи на виду, мов од удару, так, ніби, окрім як на тебе, жінка більше не має на що в цьому світі плакатися, — вибач, серденько, але я не в змозі довше зносити цього отерпу безумної, вселенської ніжности, якою підпливаю, мов кровотечею, цього нутряного, черевного, животинного жалю — чи то до небіжчиків, до їхньої молодости, їхньої, невчутної звідси, мови і сміху і їхнього, особливо пронизливого-жалкого, дитинячого невідання про те, який непролазний морок чекає на них попереду, а чи, може, й до нас із тобою жалю — до двох сиріт, покинутих напризволяще, як Ганс і Гретель у темному лісі, двох самотніх випортків, викинутих на берег нового століття надсадним зусиллям стількох занапащених поколінь чоловіків і жінок, котрі, в кінцевому підсумку, іно й спромоглися, що видобути нас на світ, і з тим їх належить посмертно привітати, бо ж більшості їхніх ровесників і того не вдалося... Ну не плач, чого ти (з потемнілим, як од удару, обличчям і негайним порухом — притулити мене до грудей, погладити по голові, зацитькати...), — не буду, вибач, будь ласка, уже все. Давай далі — до шістдесятницьких шиньонів і болонієвих плащів, до того, що вигулькує вже з живої, дитячої пам'яті, не фотографічним, а вповні об'ємним, на дотик і запах, я пам'ятаю, як жакливо шарудів такий плащ, коли ми, діти, ховалися під ним у шафу, ой, і зайчик такий у мене також був, у куцях штанцях і жабо з мереживом! от тільки не пригадую, що він робив, коли його накрутити, — барабанів?.....Схоже, я все ще в ролі дівчинки — а в ролі дорослого цим разом ти: відпоручником за всіх своїх мертвих. Ти й справді немов подорослішав над ними, і більше не подобаєш на того довготелесого й клаповухого, розгойданого в ході, мов загібаєш "із запасом", пацана, якого я щоразу проводжаю очима з вікна вздовж по вулиці, аж доки не зникне за рогом, — ніби відмотую нитку з невидимого клубка, тільки що нитка ця тягнеться з мене, зсередини, як із шовкопряда... Іноді при тому мене охоплює мало не материнська гордість — так, ніби то я тебе народила: таким доладно скроєним, із такою розкутою пластикою рухів, — попереднє покоління "зразкових хлопчиків", тих, радянських, що "пионер, комсомолец, потом коммунист", і так воно з ними й ставалося, рухалося інакше, штивніше — з непохитною армійською олов'яністю майбутніх носіїв пижикових шапок, яка дотепер іще так впадає в око в будь-якому міжнародному аеропорту, що можеш не вагаючись підходити й забалакувати поросійськи, і чи не тому я з дитинства й не зносила їх, зразкових, і мене, відмінницю з бантами в косах, завжди нездоланно тягло до шпани. Тільки що ти, звичайно, не

шпана, і порівняти тебе нема з ким — в пору моєї юности таких хлопчиків не було, не наросли ще. Либонь, звідси й мої напади материнської гордості, відчуття, раніше не звідане з жодним мужчиною: не "от що у мене є", — коли, бувало, вранці, прокинувшись першою й відгорнувши ковдру, з жадібним інтересом, як у новину, вдивляєшся в чоловіка, що спить поруч простягненим на весь зріст, мовби покупецьки, на кілограми зважуєш на око свій житейський здобуток, — і навіть не шампанським захватом вдаряє в голову, коли наближаєшся здалеку, а він тебе ще не бачить: "І ось такий чоловік мене кохає!" — не те, і не друге, а якийсь чудний, потелячому радісний подив за кожним разом, немов прочумуюся зі сну, протираю очі й не йму віри: невже це мій хлопчик, такий, яким я його задумала (завжди собі уявляла — ледь не зі шкільної лави ще!), — такий живий, такий справжній, такий куди несподіваніший, багатший і цікавіший, ніж я сама спромоглася б вигадати, такий великий і вмілий, "дай сюди", у нього справді все краще виходить, ніж у мене, навіть покряяти хліб — тоненькими, однаково рівними скибочками, любо глянути (з-під мого ножа лізуть виключно неоковирні, товсті бардиги, кривобокі і в зазубнях, наче хлібину патрав голодний звір!), — і головне (хвалюся я своїм товаришкам, спершу подумки, а згодом і насправжки, без сороба казка!), головне, він усе робить з якоюсь напрочуд природною легкістю й простотою, це також мусить мати щось до діла з тою безмежно зворушливою пластикою молодого звіряти: жодної, вкоріненої в тілі, потреби прикидатися, зображати собою щось, чим ти насправді не є (тягнути ногу в строю, дивитись у потилицю попередньому, дивитись у вічі начальству і яснозоро брехати...), — ні, ось чим як чим, а цим даром природної гідності я вже напевно не зуміла б його наділити, в жодній шухляді уяви не могло в мене бути наготові такого образу, і ніколи не траплялось мені людини, яка з такою спокійною невимушеністю потрапляла б проходити крізь фальшиві ситуації, ні крихти не зачеплена їхньою фальшивістю, — тут мені тільки й застається, що зачаровано роззявляти рота, мов дитя на фокусника, як усе-таки добре, що тебе вигадала (виліпила?) не я!.. Чи не вперше на віку можу сказати — добре, що я не маю над тим, який ти є і яким іще можеш стати, жодного контролю: точніше, не хочу мати, боюся, — всяке втручання з моєї сторони було б на гірше.

...Ти, звісно, так не думаєш, тобі таке й близько не в голові, — ти взагалі бозна-що собі про мене думаєш, мені навіть страшно робиться часами, — любов і взагалі страшна річ, щаслива — ох не меншою мірою, ніж нещаслива, тільки ніхто чомусь про це не говорить... Ляком війнуло вже тої найпершої хвилини, коли ти, всміхаючись, як до давньої знайомої, рушив мені назустріч крізь телестудійний шарварок, і той ніби вимкнувся перед тобою, пропав із кадру, настільки ти його не завважував, з грацією звіряти в нічному лісі переступаючи через хащі поплутаних кабелів та обминаючи підступну апаратуру, і в мені раптом зринуло заворожливе відчуття захитаного глузду, мовби розсунулася невидима стіна, що відгороджує нас од хаосу, і тепер можна сподіватись чого завгодно, цей невідь-звідки вигульклий незнайомий хлопець може бути шизом, маньяком із тих, що надзвонюють по телефону й підстерігають коло

студійного під'їзду, тільки в психів ще бувають такі неприкрито дитинні усмішки (і водночас, як по паралельній колії, встигло ковзнути з жалем, що в цього хлопця напевно є дівчина, молода, з цих нових і відв'язаних, у топику й обтислих штанцях...), і тут я почула його голос, звернений до мене, — і на хвилюк притерпла, бо дике питання впало так звичайнісінько, наче ми й справді з ним ледь не в одній пісочниці росли, тільки він кудись був відлучався, задлявся років на тридцять, аж ось він нарешті тут, драстуйте вам:

— Ви мене шукали?.. — Ні фіга собі заявочки!

— Чого б це я вас шукала?! — цілком притомно обурилась я, вольовим зусиллям пробуваючи попхнути назад на місце захитану стіну й повернути довколишньому світові подобу нормальності, — але світ уже вивернувся, мов сукня швами догори, і я бачила в ньому себе збоку, очима цього хлопця, як стою, ще нерозгримована по недавньому запису, мов щойно з телеекрана, на новачків це завше справляє оглушливий ефект: замість знайомої пласкої картинки — тривимірна, та ще й жива (можна приміряти до себе, опустити поглядом на рівень власних губ), — морда кремовим тістечком, волосся гладенько зачесане назад, аби нікому не забракло моїх ніжних вушок, чорний шкіряний жилет і біла з мушкетерськими закаврашами блузка від Bianco (подяка спонсорам у прикінцевих титрах), чорні — теж, до речі, неслабо обтислі — джинси, всі оператори люблять показувати мій вхід у студію дальнім планом, щоб на повен зріст, із ногами в кадрі, — і так я назавжди запам'ятала, в чому була того дня вбрана: непомильна ознака всіх поворотних подій у нашому житті, — але тої хвилини і мій зірковий прикид, і вся моя щойно-вийшла-з-кадру постава були натягнені на мене й застебнуті наглухо, як бронежилет, у повній готовності до бойової відсічі, що ти собі думаєш, парубче, та хто ти, блін, такий, щоб я тебе шукала?!..

— Мені сказали, що ви хочете робити фільм про Олену Довганівну. Ах, он воно що...

— А ви маєте якийсь стосунок до?..

— То була моя бабця. Тобто, — ледь помітна вибачлива усмішка, — не рідна, у других.

А він справді мило всміхається, подумала я тоді: немов роз'яснюється на виду, навіть коли губи при тому так скупі рушаються... Дивна річ, чомусь із першого погляду я автоматично зарахувала була його до російськомовних і вже наготувалась почути цю їхню силувану нововивчену українську, таку тісну, як нерозношений черевик, із раз у раз випираючими болісними саднами чужих фонем — "думафф", "шукафф", і натужними — аж душа обмирає стежити, мов за калікою, — спотиканнями на подумки перекладених із російської конструкціях, так розмовляє наш продюсер — дуже стараючись: "я рахую, що дзвінки в ефір треба прикоротити", "нам потрібна програма більш сильна, з своїм обліком", з чим-чим? — "з обличчям", ага, зрозуміло... (Навіть отакий чисто галицький зворот, "то була моя бабця", ще нічого не доводив, бо ж ці, нові, охоче переймали від галичан характерні слівця, діалектизми, навіть питальні співучі інтонації, й ліпили їх на свій волапюк у найнедоречніших місцях, вочевидь упевнені, що то й є щира українська мова, якої в живому виконанні вони, окрім як від

галичан, може, й не чули ніколи, зрештою, а серед галичан що, не буває російськомовних? — послухати лишень, як вони всі в одну душу догідливо щебечуть по-російському, іно опинившись у Києві, а українську зберігають, гейби таємна секта, в суворій конспірації перед місцевим населенням, виключно для вжитку "серед своїх") І навіть те, що цей хлопець назвався внуком упівської боївкарки, жінки, чий образ не відпускав мене, відколи я вперше вгледіла її на паршивенькому архівному знімку — таку різко відмітну серед усіх тих вояків із грубуватими селянськими фізіономіями, чепурну й відзігорну (елеганцьку, як у них там кажуть!) навіть у повстанському однострої, так зграбно перетяту в короткому стані армійським паском, ніби не з підземної криївки вилізла на світ, а вбралася панночка для виїзду на полювання в родовому маєтку і десть за спиною ховала англійського стека, а за кадром — кількох породистих хортів, що з нетерплячим гарчанням натягували повідок, — те, що він міг мати до цієї жінки найбезпосередніший — кровний — стосунок (щось наче й справді прозирило спільне в губах, у посадці очей...), теж анічогісінько не доводило, — що, хіба не пам'ятає наша стара тусовка (та тільки де вона тепер, гай-гай...), як рідний правнук самого Миколи Міхновського на початку 1990-х ошивався по тодішніх хрещатицьких "демократичних" точках, нині покійних "Ямах" і "Кулінарках", переконаним "істинно русским человеком", ще й російські монархічні стішки власного виробу там, пригадується, декламував? (Його славний прадід, либонь, перевертався в могилі, як курча на рожні!..) А вже про менш помітні історичні постаті, то годі й казати — віра, мова й прапори мінялися в українських родинх ледь не щопокоління, навіть не як костюми, а як одноразові шприци, вколовся — і в відро, і так всю дорогу, від Костянтина Острозького почавши, того самого, що заснував був, сердега, Острозьку Академію насупротив польській експансії — а рідна внучка, бац, прийняла католицизм — і цілу академію здала як на блюдечку тим самим отцям езуїтам, з якими дід усе життя проборовся, і ось це, схоже, й є єдина національна традиція, що й досьгодні лишається чинною — лягати під того, хто наразі найдужчий, так що на цього живця мене так скоро не купиш — хто там, як у Біблії, кого народив... Тобто, жодної такої блискавичної прив'язки, зімкнення образу з тим, котрий мене цікавив (го, ще й як цікавив!), якогось там духовного споріднення, хвилюючої сюжетної інтриги й тому подібної байди, — чогось такого, що могло б бодай сяк-так пояснити все, що впало на нас із тобою, як стеля на голови, — в мені не виникло, і взагалі нічого не виникло, хоч ти й не віриш, і навіть трохи ображаєшся, мовляв, як же так, але — нічого, зайчику мій, нічого, oprіч хіба того миттєвого запаморочення від розсунутої стіни, відчуття, трохи схожого на вестибулярну галюцинацію, мов недобрала маріхуани на гримучій вечірці: світ поплав, але страх не зник. Та, по правді, я й не сподівалася від цього контакту (бо я таки дійсно шукала була контакту з родиною Довганівни, хоч іще й не знаючи достеменно, якого саме!) чогось-то надзвичайного, журналістський досвід давно мене впевнив, що родичі героя, та ще й коли "у других", — то порода, як правило, малокорисна: щонайбільше, на що вони надаються (це, якщо дуже пощастить!), — то на парочку старих фотознімків, зацілілих у родинному альбомі, якщо такий не зник

безслідно при котромусь з арештів, і ще — ще, можливо, але це вже якщо дуже-дуже пощастить, — на геть безпотрібний особистий спогад, от так собі, навмання переказаний дітям мамою-дядиною-тіткою (жінки пам'ятливіші!) за в'язанням рукавичок чи ліпленням вареників: якась така безмисна, пустопорожня дрібничка, бозна-чом залишена перекочуватися в просторі людської пам'яті, як, бува, на дні старої шухляди облізла кулька не-знати-з-якого приладдя чи за давнього слоїчок з-під мікстури, — ні на що не придатна, ні до чого не дотична, приміром, згадка, що славетний небіжчик незадовго до смерті прохав грушевого узвару, — і ти на хвилиночку стовпієш, не знаючи, як реагувати: чи тут щось прустівське, з дитинства, як розчинене в чаї тістечко?.. — або про те, що стіл на терасі родинного дому (вже давно неіснуючого) був із неструганого дерева, така, знаєте, шкарубка на дотик стільниця, — ум-мгу, дуже цікаво, дякую, на жаль, у нас касета закінчується... Касета закінчувалась тому, що режисер уже з чверть години робив до мене на задньому плані страдницькі міни й змахував руками з жахливим звірячим вищиром, що мало означати "зав'язуй!", аж доки мене не розбирав сміх і я не губила нитку розмови, — насправді ж якраз отакий непотріб щоразу хвилював мене не менше, ніж сама "сторі", котру, в межах півгодинної програми, належалося відзняти й змонтувати, засмажити й заправити готовою до стравлення публіці: там була кухня, з своїми казанами й сковорідками, там вступав у гру мій власний кулінарний хист, а ці марні й безужиткові, призначені вже тільки на смітник (non-recyclable!)[2] порізнені друзки чийогось життя, — колись для когось дорогі й сповнені смислу, поки те життя тривало, поки його виповнювала, підсвічуючи зсередини кожную таку дрібничку, жива волога чиеїсь любови, — незмінно ранили якоюсь особливо жалкою беззахисністю — наче викопні рештки загинлих цивілізацій. Врешті-решт, то було чи не все, що справді залишалося по людях на світі свого власного, невідчужуваного й непіддатного на переплавку, — те, чого в жоден спосіб не можна було ні підробити, ні перебрехати на догоду новим модам і новим ідеологіям, не можна було навіть усупільнити, пустивши в газети й на телевізію й так затерши, затупавши тисячами ніг всякий слід у тому небіжчикувості, — відколи загинула Владка Матусевич, Владка, чию милу мордуську з гострими пташиними рисами перетворили посмертно на бренд для ґлянсованих жіночих журналів, так що й мені по якімсь часі перестало стискатися серце на вид її розтиражованих портретів, я мала добру нагоду пересвідчитися — незникомими, нерозчинними мають шанс залишитися тільки оті безужиткові дрібниці, і по Владці я все-таки зберегла собі одну таку на пам'ять: сама невеличка на зріст, вона мала звичку підступатися до співрозмовця майже впритул, одним плавким балетним па, з вигнутим станом і задертою голівкою, мов підкрадалася знизу вгору, розкручуючись як ласо чи як кицька, що збирається заскочити на дерево, від чого першої миті задкували навіть найнезворушніші політичні гори, — і ото тільки в тому одному рухові, як море в краплі води, й продовжує світитися до мене все, що за життя звалося Владиславою Матусевич, і в якому фільмі це покажеш? І навіть якщо покажеш, навіть якщо зацілів де-небудь якийсь аматорський відеозапис — день народження, весілля, вечірка в

нічному клубі, вона ж була модна художниця, до лиха, вона мелькала скрізь і всюди, її було так багато, що перші місяці по її смерті Київ здавався порожнім! — навіть якщо покажеш, то кому воно що промовить?..

Потроху я доходила думки, що людське життя — то, либонь, не стільки і принаймні НЕ ТІЛЬКИ та епічно пригладжена "сторі" з кількома персонажами (батьки, діти, кохані, друзі-соратники, хто там ще?..), котру дається в сьак-так цілісному вигляді донести до нащадків, — таким воно виглядає хіба зі сторони, крізь протилежний, зменшувальний кінець бінокля, в який ми привчені дивитися й на своє власне, повсякчас наводячи на нього лінзи численних CV, резюме, автобіографічних форм, кухонних сповідей і міфів домашнього виробу, тобто безугавно підстригаючи його по формі про людське око, — якщо ж спробувати побачити його зсередини, то воно виглядатиме як величезна, безрозмірна валіза, вщерть напхана якраз отим геть безужитковим для сторонніх мотлохом, — валіза, яку, покидаючи цей світ, небіжчик безповоротно забирає з собою. По дорозі, правда, з неї, незастебнутої, висипається на згадку живим іще жменя-друга мотлоху (передсмертне прохання грушевого узвару, наступальне па, схоже на підкрадання знизу для висотного стрибка...) — й залишається надовго перетлівати в мізках свідків і хоронителів, і щоразу, зіткнувшись із таким загубленим покотьюльцем, я почувала невиразну глуху вину за власну безпорадність, — так, ніби саме в ньому, випадково зацілілому, міг ховатися ключ, затрачений таємний код до якихось глибших, підземних смислів чужого життя, і ось цей ключ трапив до рук мені, а я не знаю навіть, до якого замка він належить — і, ще гірше, чи існує такий замок взагалі...

Це не від телебачення до мене прийшло, не від тих людей і сюжетів, які доводилося знімати, — а від того дня, коли, навіщось перегортаючи стару, з вижовклями на гірчичник сторінками (радянський газетний папір!) книженцію з батьківської бібліотеки, з розгону наскочила на помітку на берегах, зроблену батьковою рукою, його характерним, колючим і щільним, як терновий живопліт, письмом (десь класі в сьомому-восьмому моє заносилось було на таке саме, але згодом злагідніло, розрівнялося й стало більше подобати до маминого): навпроти зовсім на позір безневинного, дурацького звороту — "гамлетівська нездатність до рішучих дій при виді торжествуючого зла" (а мова ж то, мова. Господи! — ще не випручана з-під завалів сталінського погрому, ще вся з потрощеними-повикручуваними кісточками...), звороту, підкресленого рішучою, майже прямою лінією, — стояло на берегах "торжествуюче" — таки "оце!!!", із трьома знаками оклику, — вразивши мене, наче бозна-яке одкровення. В ту мить я зрозуміла, що, властиво, не знаю свого батька: він помер, коли мені ледве сповнилося сімнадцять, і я запам'ятала його тільки таким, яким він був у стосунку до мене, дитини й підлітка, — і з тієї ото пам'яті, лиш трохи доточеної посмертними, скупими (і з роками кам'яніючими, бо ж нових не прибуває!) свідченнями — маминими, друзів, колег, його студентів (які, здається, за ним шаліли — коли не брешуть), поступово змонтувала собі в свідомості певного віртуального персонажа — із зовнішністю мого батька в сорокап'ятилітньому, вже-лікарняному, віці й досить-таки

похмурою житейською "сторі", яких у його поколінні було загалом не так-то й мало. Однак той чоловік, ба ні, молодик (я швиденько підрахувала: молодший, ніж я тепер!), котрий колись давно, Коли-Мене-Ще-Не-Було-На-Світі (невипадкова перша реакція дитини на цей міфологічний зворотик — "а де я був?.."), одного дня наприкінці п'ятдесятих чи на початку шістдесятих так ентузіастично черконув був на берегах книжки своє "оце!!!" — в точнісінько такому пориві, як це зробила б я, упізнавши споріднену думку, ту, котру довго виношуєш, котрою гризешся й мучишся: живеш! — той перебував цілковито поза моїм віртуальним персонажем, так, ніби вони були незнайомі між собою, чи, точніше, незнайома була я — з цим другим, новим. Внутрішньо він був таки чимось невловно до мене подібний, я прекрасно бачила — зсередини, як бачимо самих себе уві сні, — як йому переможно клацнуло в голові тої миті: "оце!!!" — ніби ляснув пальцями, великим і середнім, як часом у хвилини піднесення роблю я, — і я пригадала, що він таки мав колись, у незапам'ятні часи, цю звичку, ляскати пальцями! — і як мама сердилася й казала, що це вульгарно і поганий приклад для дитини, і як він при тому нітився, — і це також було нове, бо я не пам'ятала, аби він коли нітився, зі мною завжди тримався дуже впевнено, здається, жодного разу не чула я від нього "не знаю" або "я помилився", — ба ні, було, і тут я знов пригадала, новою хвилиною: одного разу в шкільному альбомі для малювання я виявила намальованого мною звечора зайчика поквацим у блакитний колір і зчинила вереск, — і тато присоромлено зізнався, достоту як застуканий на шкоді хлопчик, що то він хотів зробити зайчика сіреньким, але трошки передав фарби... Я тоді клетотіла праведним обуренням, мені в голові не містилося, чом це він поліз до мого альбому, та ще й з акварелями, він же зроду не малював, не тямив, як і пензлика держати, і потім я йому довго того зіпсованого зайчика випоминала, ніби здобула над ним перевагу в одне очко, бо він щоразу так само ніяковів, — і щойно тепер мені по-новому, також ізсередини, побачивсь його вибрик, і що він соромився зовсім не тим, що попсував мені малюнок (за який я, відмінниця невиліковна, все-таки одержала свою п'ятірку!), а — що не зумів був побороти чисто дитинячого імпульсу, раптового спалаху цікавості до того, як розпускається фарба в баночці з водою, як вона набирається на пензлик і заповняє білі прогалини на папері, і от на цій хвилинній слабкості, геть непристалій дорослому мужеві й батькові родини, його й підловлено, — і так воно все розмотувалося й розмотувалося в мені стрімголов, одне за одним, немов, ухопившись, як за кінчик нитки, за віхтик одного чорнильного розчерку на берегах, я потягла назверх цілу притоплену грибницю, волохате сплетиво корінців, за яким невиразно проблимувало на світло якесь цілком інше, невідоме мені життя, безвідносно до дочки, дружини чи друзів, — проте уявити собі те життя зблизька, повним форматом, я не мала вже жодного способу: свою валізу він забрав із собою.

Я залізла тоді, пам'ятаю, з ногами в крісло й строжила ледь не цілу книжку, незареєстрованим досі в історії писемности методом читання — не зліва направо, і не справа наліво, а кружкома: виїдаючи шматки тексту, як гусінь, концентричними колами, що розходились від підкресленої сто не було під рукою іншого ключа —

жодного іншого дріб'язку не витрусилося з однятої колись у мене з-перед носа валізи, котрий би за двадцять років, що минули від батькової смерті, не звітрився на порох, — і я мусувала й мусувала над тою зроненою поміткою на берегах, "оце!!!", наче детектив Коломбо над яким-небудь неправильно надгризеним мундштуком, піднятим поблизу трупа, тільки що я шукала не вбивцю — я хотіла оживити труп. Про що була книжка, не пам'ятаю хоч убий, одначе під кінець того некромантського сеансу я була твердо впевнена: вся багаторічна батькова так звана "боротьба з системою" (за терміном, упровадженим в обіг після 1991-го року), — його одчайдушне стукання в усі високі дубові двері, незліченні листи, заяви, скарги, доповідні записки — до Київміськради, до Генпрокуратури, до ЦК українського, до ЦК московського (три чи чотири розпухлі папки в-зав'язаних-мертвим-вузлом-поворозочках у мами на антресолях!), його поїздки до Москви (кожна з яких мала стати остаточною й вирішальною, а потому запит спускався назад "на Київ" і все поверталось на круги своя...), — ціла та запекла, рівновелика життю шамотня, у висліді якої він опинився в психушці з цілком популярним для тих часів "політичним" діагнозом — "сутяжно-параноїдальна психопатія", — походила не від чого іншого, як від того, що в глибині душі мій батько завжди знав за собою, наче потаємну стидку недугу, оцю саму, хай їй абищо, "гамлетівську-нездатність-до-рішучих-дій-при-виді-торжествуючого-зла", — і вона-то й штовхнула його, коли зло проїхалося можновладним тараном майже впритул, замість відсторонитися, — ринутись навперейми, і потім знову й знову кидатися під колеса тої самої машини, щоразу повторно відвойовуючи в себе самого право на самоповагу...

Я впевнена в цьому й досі.

Недорікувата, калічно сформульована фраза несподівано обернулась наскрізним водяним знаком, внутрішнім епіграфом до його життя — зрештою, так само ж калічного, якщо пробувати представити його у вигляді короткометражної "сторі": тихе конання з затовченою свідомістю — найімовірніше, на тлі нелюдського болю в усіх м'язах од гримучих інсулінових доз, якими (як стало відомо потім!) особливо рясно контентувала своїх клієнтів радянська поліцейська психіатрія, і той кричущо волошкового кольору халат, який я запам'ятала, коли ми з мамою приїздили до Дніпродзержинська на дозволене, нарешті, побачення, і з-під халата вихудлі, жовті маслакуваті ноги з настовбурченими п'ятами, схожі на курячі лапи, вистромлені з авоськи, — все це вкупі з застоєм солодкавим духом чи то сечі, чи немитого тіла й загальмованим помутнілим поглядом (очні яблука без краплі блиску, прив'ялі, як у старого діда: наслідок обезводнення), — в усьому цьому немає жодного потенціалу на якусь-то героїко-романтичну "сторі", надто коли прикинути, що тяглося воно роками, а це вже й геть невидовищно, такі речі просто сковтуються субтитрами — "минуло п'ять років", в чийомусь іншому випадку — "минуло двадцять п'ять років", хто ж це вам згодиться стільки висидіти перед екраном?! (А іншого способу зняти подібну "сторі", щоб до глядача справді дійшло, нема — ну, то значить, і "сторі" нема, і йдіть собі з Богом, скаже вам усякий редактор...) В тім-то й річ: у батькових буднях, показаних зі сторони, — не лише тих лікарняних, а й долікарняних так само, маю на увазі, звісно, не

його наукову-викладацьку кар'єру, а те, що її поховало, а затим поховало й його самого, — в усіх тих розісланих зливах листів і намарне obtупаних порогах кабінетів, у тій абсурдній і виснажливій війні, програній наперед, ще до початку, бо, раз рушена з місця, система не могла й не збиралася давати відбою, а він же затявся якраз на цьому й роками доводив ледь не тим самим людям, котрі й віддавали накази, як то вони недобре чинять, — в цілому його життєвому сюжеті, якщо представити тепер цей сюжет у повній документальній достеменності, в усіх чотирьох папках з поворозочками, не було сенсу — була тільки гіркота за марністю затрачених зусиль. СENS був в епіграфі. У водяному знакові. В одному підкресленні, яке випадково збереглося.

Я знала це й по дечому іншому. Акурат попереднього літа, в Криму під Кара-Дагом, я, відбившись раз від компанії на цілковите безлюддя, півдня займалася тим, що раз у раз, як Сізіф, забиралася на ту саму скелю й кидалася з неї в воду "ластівкою". Стояла недвижна, сорокаградусна спека, а мене за кожним підйомом проймав циганський піт, і колінця піді мною трусилися, а серце калатало десь у підгорлі. Колись у дитинстві я боляче вдарила об воду животом — і звідтоді боялась пірнати.

Коли, вже смерком, я прибрела назад до табору, мої ноги виписували "мисліте", як у неприємно п'яного, і я насилу долала опір повітря. В очах знайомих я мусила потвердити свою, й без того поширену, репутацію несамовитої ризикантки, любительки пригод і гострих відчуттів, ладної на бозна-що задля чергової порції адреналіну, і мужчини, що були в товаристві, не зводили з мене за вечерею заскленних підозрілим блиском поглядів (кожен, вочевидь, переконаний, що здолав би забезпечити мене адреналіном у куди приємніший спосіб!), і кілька дружин не до речі проявило підвищену нервозність, трохи приписувавши мені мій тодішній блаженно-п'яний стан — наслідок забійного коктейлю, складеного з двох рідкісних для професійного інтелектуала (чи я й справді професійний інтелектуал? чи може журналіст у нашій країні бути інтелектуалом?..) інгредієнтів: мертвецької фізичної втоми та гордості за вивершений труд. Нащо ти таке робиш, спантеличено спитала тоді в мене одна тільки Ірка Мочернюк, яка щиро хотіла зрозуміти, і я сказала: не "нащо", а "чому".

Я пірнала тому, що боялась це робити. Пів Божого дня, на безлюдному березі, під палючим сонцем я гвалтувала себе, мов маньяк-збоченець, тому що глибоко в моєму тілі жив уколочений колись у нього панічний страх — як невидимий залізний обруч, що стискає зсередини, не даючи випручатися. Я збивала той обруч, той стиск, і мені вдалося — я його збила. Одним страхом у моєму житті стало менше.

Завдяки тій позначці на берегах книжки я зрозуміла, що мій батько цілий вік робив те саме — залівав на скелю і стрибав. І зовсім не тому, що з нього був такий уже прирощений борець, швидше навпаки — мусив щоразу робити над собою зусилля. Щоразу збивати залізний обруч, поконувати в собі "гамлетівську нерішучість". Можливо, насампочатку він щиро вважав, ніби вся справа виключно в лихій волі якогось одного високопосадного чиновника, яку треба просто усунути, вийняти, як скалку з ока, і тоді припиниться жахливе неподобство, коли не пряме злочинство, —

припиниться те, що він називав "перетворенням палацу на хлів". Палац закінчили будувати восени 1970-го, і ми всією родиною були на врочистому відкритті — то був перший палай, у моєму житті, який нарешті наклався на саме це, донесене з казок слово — "палац", повністю злився з його сліпучим сяйвом і запаморочливою просторовою неосяжністю й вихлюпнувся за межі слова, затопивши блаженське коритечко дитячої уяви (звідтоді я подумки незмінно селила всіх королів і принцес саме там, у Палаці "Україна", в тому, найпрекраснішому з усіх, бачених і донині, зразка 1970-го року, — Кловський на таку місію не тягнув, Маріїнський тоді був закритий для публіки, а всякі там новітні "палади щастя" були, на мій тодішній погляд, чистим обманом, бо нічим не різнилися від колгоспних критих ринків, та й на сьогоднішній не різняться...). Невиразно пам'ятаю (кадром здалеку, позаяк жінкам і дітям при такому високодержавному ділі належалося стояти осторонь) батька в безберегому світляному морі фойє, в гурті високих (з погляду п'ятирічної) розсміяних чоловіків, які тисли собі навзаєм руки, і власну горду свідомість його тодішньої важливості: "Це мій тато будував!", — хоч він, звичайно, не будував, він тільки брав участь в інженерних розрахунках у складі групи експертів: новоспечений кандидат наук із дисертацією на потрібну тему, властиво, скромна собі шестіорка, — якби вчасно пригнувся, замість непрохано висовуватись, його б і не помітили, — а той, хто справді будував, хто був головним архітектором проекту і хто, мабуть, також стояв у тому гурті Дуже Важливих Мужчин і промінився, приймаючи вітання, — той через кілька днів по тому вийшов з кабінету секретаря ЦК, зайшов до туалету, замкнувся в кабінці й повісився на власному паскові: його Палац, виявився занадто добрим для Києва, він затьмарював Кремлівський Дворец Съездов, а це було вже не тільки нечемством і викликом, а й грубою політичною помилкою, за яку українському керівництву мусили з Москви добряче спарити задницю, і керівництву треба було притьмом оту спарену задницю рятувати, вживати заходів, шукати винуватців, найліпше б розпочати кримінальну справу за розтрату будматеріалів, але що кандидат на роль головного розтратця так навідріз був від ролі відмовився, нахабно повісившись у самому будинкові ЦК, то справи, дякувати Богові (та й небіжчику ж!), відкривати не стали, її взагалі не стало, цілої тої справи, — її немов змили, спустили в унітаз у цековському клозеті, заглушивши шумом води з бачка, так що невдовзі ніхто про неї вже не пам'ятав, та й скільки їх було, таких справ, чи ж за всіма встежиш... Просто, нововідкритий Палац "Україна" відразу ж зачинився "на ремонт", інтер'єри були спішно обдерті з декору, з делікатно тонованих букових паркетів, горлишно-сірої обшивки крісел, кунштовних світильників, — з усього, що давалось обдерти: все було замінене на грубіше, дешевше й простецькіше, і через місяць-другий, коли його відкрили наново, — з тими кислотно-лазуровими дерматиновими кріслами, що стоять і донині, — я вже не впізнала чарівного палацу своїх казок: його так само не стало, він розчинився в повітрі, як, зрештою, й роблять у казках всі чарівні палади, за ніч перенесені джином кудись за море, одначе по тих бодай лишається порожнеча, котра одна тільки й може бути гідним пам'ятником загиблій споруді (так, як лишилися Нью-Йоркські Вежі — раненою вирвою

серед хмарочосів нижнього Мангеттена, а ми на таке були надивилися задовго перед тим — скільки вибитих зубів зяяло в київській забудові на місці висаджених у повітря церков, і тільки по тих і заціліла пам'ять, чия відсутність не була замінена — ні зерновим елеватором, ні Будинком-піонерів-та-школярів...), — а тут палац, уже цілком чужою та шкарадно переряджений за зразком стандартного обласного кінотеатру, стояв цілісінький, і називався так само, і можна було подумати, що той, попередній, першим відвідувачам узагалі привидівся, — що, приміром, усі вони тоді були на радощах упилися й загличили, а тепер протверезіли, і ось, значить, як воно все виглядає наяву, уважаєміє товарищі: абсолютно банальна історія, та й яка там історія, жодної історії не було, — так, невеличкий господарський недогляд, винуватці покарані, працюємо далі... Мама згадувала, що попервах їх була чималенька-таки група — батькових колег з інституту і з Академії, з НДІ будівництва й архітектури, кому доручили скласти новий кошторис, щоб обґрунтувати буцімто перевитрату матеріалів, і хто відмовився це робити, обстоюючи правильність попередніх розрахунків. Десь через рік, однаке, — а за той рік ментреґа й геть уже зам'ялась, курява осіла, в новому Палаці відгуляли черговий партійний з'їзд, тим остаточно освятивши його провінційно поскромнілі нутрощі, і хтось із упертюхів одержав догану, когось пригрозили звільнити за скороченням штатів, хтось (либонь, незахищені аспіранти, найслабша ланка!) навіть мусив виїхати з Києва й будувати далі по райцентрах кінотеатри, і добре ще, як не корівники, — з цілої групи залишився один мій батько і продовжував вимахувати, під занесеним над головою обухом, нікому не потрібними доказами чиеїсь мертвої правоти. Можливо, з оглядової точки високих кабінетів, обшитих дерев'яними панелями, це й справді виглядало божевіллям чистої води: якого хріна цей мудель уперся рогом, та що він собі думає, хто він такий?..

Вдавшись у маму — тупим гуманітарієм, — із тих папок на антресолях (перегорнутих досить побіжно, з острахом і відразою, наче засушене зміїне линовище...) я здолала второпати хіба те, що по певнім часі про історію з будівництвом уже, власне, й не йшлося, — сюжет стрімко ускладнювався, ширячись по інстанціях, відгалужуючи нові, дедалі фантазмаґоричніші колінця, тільки батько ще продовжував до кожної нової петиції докладати свої початкові доповідні на користь скаліченого проекту, демонструючи, з чого воно все почалося (і, очевидно, тим дужче дратуючи адресатів — своєю недоречною пам'ятливістю), так що петиції раз від разу розросталися, в них назбирувалися посилення на нові й нові письмові відповіді-відмазки, на нові й нові розмови, і також-відмазки, в дедалі вищих кабінетах, скарги на погрози, вислухані в кабінетах нижчих, на анонімні дзвінки з тими ж погрозами, на якесь дивне побиття незнайомцями коло під'їзду (це сталося, пригадую, десь незадовго перед психушкою: останнє попередження!), і так воно все пухло й пухло роками, як снігова, чи пак паперова, лавина, наче в дитячій фольклорній пісеньці, де приспів нарощує рядок за рядком, поступово роздуваючись до грізної, космічної слави, непід'ємности, а та кура-щебетура, а та гуся-сюся-сюся, а той індик-диндик-диндик, а те теля-хвостомеля, — з кожним рядком звір прибавляє на тілі, мультиплікаційно

збільшуючись, до вола, до коня, і так можна дійти й до тиранозавра, і тиранозаври приїзять — на машині з червоним хрестом, у білих халатах, якого хріна, що він хотів довести?..

От, власне, і вся історія — і де вона тут?..

Будь-якої миті цьому прогресуючому, в'язкому кошмарові можна було покласти край і вийти з гри: адже ж виходили, і прекрасно топчуть ряст досьогодні — і дай їм Боже, як кажуть у Карпатах гуцули, "наперед би більше", чого ж, — і не такі, як він, невинні ягнята-господарники, ім'я ж їм легіон, а навіть ті примітніші, хто був уплутаний у цілком уже гучні політичні справи, чиї імена гриміли по західних радіостанціях, хто вчиняв привселюдні жести громадянської непокори, вихоплювався з криком на сцену, чи під двері закритого суду, чи до підніжжя пам'ятника, одною такою хвилиною можна було собі заробити на дисидентський хліб до кінця життя, а від 1991-го року вже тільки виступати зі спогадами, чим вони переважно й зайнялися, — не згадуючи, одначе, ні словом про те, як виходили з гри, — треба розуміти, не зовсім сухими з води виходили, трошки-таки, либонь, мокренькими: з покаянними листами, а чи й якимись інтимнішими, за закритими дверми відбутими ритуалами замирень і перепросин (і запевнень, що надалі поводитимуться чемно?), — хто там уже тепер розбере, та й кого воно шкребе, — але ж виходили, і жили, й працювали за фахом (одержували надбавки до зарплати, ростили дітей, розширяли жилплощу...), — хай і вузенькі, і з смердючого коридора, але двері з зеленим написом "Exit" у ці останні десятиліття імперії все-таки були, існували, реально позначені на плані, це вам прецінь не сталінська доба, прошу панства, а соціалізм із людським обличчям, що в перекладі на нормальну мову означає — якщо дуже хотілося жити, вибір був... Так що мій батько, поза сумнівом, сам засмикав вузол собі круг шиї— так мусили вважати ті, хто розпорядився його долею, так вважала мама, так звикла, підрісши, вважати й я: не лишив запущеній у хід машині шляху до відступу — суто стратегічний прорахунок, похибка, господарський недогляд. Сумно, прикро, але нічого не вдієш, треба жити далі. (Так, ніби він справді потрапив десь на дорозі під колеса вантажного автомобіля!)

Ще нюанс: підростаючи, я стала його соромитись. Порівняно до моїх товаришів по школі, а надто по інституту, в мене був невдалий батько — той, яким не похвалишся. На прямі запитання, як-от для запису в класному журналі (викликають за списком, перед цілим класом, треба встати, продиктувати вголос, керівничка перепитує, не розчула...), я мимрила, шулячись і ховаючи очі: "Інвалід 1-ї групи", — і коли сідала на місце, мені довго ще здавалося, буцімто клас перешіптується й перешихикується за моєю спиною. Подібні речі травляться трудно — діти не прощають батькам пережитих з їхньої вини принижень. Його смерть — уже вдома, його відпустили додому, як уже нирки відмовили після затяжної медикаментозної блокади, — хіба що додала до сорому почуття вини, як ложку соди до ложки солі, і з роками те все розбавилось, змішалось у поступово слабнучий гірко-солоний розчин, якого не могли підсолодити ані почастилі, після 1991-го року (а вже як мій писок у повному блиску заграв на телеекрані, то буквально градом посипалися звідусіль!), ентузіастичні відгуки його колишніх колег і

студентів — про те, який із нього був чудовий викладач і як його, виявляється, всі любили (а де ж ви всі були раніше?), — ані навіть зовсім конкретні, і від нашого продюсера зокрема, пропозиції підняти з архівів той, тридцять літ як похований, сюжет із Палацом "Україна" й посмертно опорядити мого батька в тепер уже цілком гламурну, мало що не дисидентську біографію, — можна було б заковбасити несогіршу передачку, авжеж пак, нагадати народові забуті сторінки недавньої історії (так, наче той народ мав у запасі бодай якісь незабуті сторінки — хоч давні, хоч недавні!)... Цей останній замір, іно зажеврілий, убила в мені на пню відома поетеса, з тих, свого часу гучних, із патріотичними віршиками й туманною репутацією жертви режиму, — з цікавості я сама попхалася брати в неї ювілейне інтерв'ю, де й пережила повний нокдаун: здоровезне, гергеписте бабисько з кепським прикусом, бризкаючи на мене слиною й раз у раз хвицаючи головою, щоб метлялися поріділі фарбовані кучері (жест, який сорок років тому міг асоціюватись у невибагливих мужчин водночас і з темпераментом молодії огириці, і з патріотичною нескореністю), спершу з півгодини значущо, з притиском торочило мені, що воно допускає до себе "тільки вибраних людей", щоб я належно пройнялась і виструнчилась, — а потім так само довго й докладно, з усіма картинками, мовби те трапилося вчора, розповіло, як на його перший ювілей, п'ятдесятилітній, — в той самий рік, порахувала я, коли Стусові впаяли другий строк, уже смертний, — бабиськові навіть не прислали зі Співки письменників вітальної телеграми, а прислали, здумати лишень, запрошення на чийсь інший авторський вечір — бабисько двадцять п'ять літ пам'ятало, чий саме, — зі спеціальним підступним умислом саме цього дня зорганізований, — от яке воно було переслідуване!.. Жодних інших подробиць переслідування я так і не допиталась — у бабиська також не було "сторі", була тільки персональна легенда, на яку свого часу мусило попрацювати чимало мужчин, засліплених отим, тоді ще натурально рудим кучеретрусом, і тепер бабисько жадібно купало свою порожню старість у відблисках їхніх тодішніх зусиль — і в гробу хотіло бачити всіх, виморених по мордовських таборах, друзів своєї легендарної молодості, пам'ять про яких, коли б була жива, все-таки дозволила б йому бодай би зберегти відчуття стилю й пропорцій.

Я вийшла з того дому геть прибита. Від думки, що з підгримованим батьківським трупом на оберемку я товктимусь у тій самій черзі — з цією заслуженою мученицею режиму в перших рядах, — мені зробилось якось по-особливому, гнітюче паскудно, і я того вечора пребездарно набралась у "Барабані", мішаючи найміцніші коктейлі, як зелене дівчисько, — всі вони смакували сіллю і содою, і на ранок похмільна згага пекла так само — содою й сіллю... "Сторі" не було. Належало змиритися з тупою очевидністю: єдиним знаком, що такий чоловік колись жив на світі, була я — в мене був його розріз очей і його група крови. Зрештою, коли вдуматися, то чому би мало бути інакше? Хіба не така сама доля спостигає абсолютну більшість небіжчиків?..

"Оце! І!" — помітка на берегах, випале з валізи забуте покотьюльце — вперше розвернуло до мене бінокль іншим боком. На мить, як у спалаху блискавки серед глупої тьми, я вгледіла живу людину — дивно, що це був той самий мій батько, якого я, відай,

потай від себе й далі трохи соромилась. Персонаж, що надавався б на якийсь-то портрет хіба лиш у ролі статистичної одиниці: цебто, якби була змога облічити, скільки їх, таких, у тім поколінні було — не арештованих, не посаджених, не внесених у списки Amnesty International, а тихо згаслих у власному ліжку від чесних серцево-судинних, ниркових та інших недостатностей, котрих прямі причини видимі тільки близьким родичам — звісно, в кого такі були. Можна сюди додати й тих, що спилися, й тих, що покінчили з собою, — в будь-якому випадку реальну для майбутнього історію здатна витворити лише цифра, число з кількома (бажано чимпобільше!) нулями. Шість (чи більше?) мільйонів мертвих євреїв — дорівнює Голокост. Десять (чи менше?) мільйонів мертвих українських селян — дорівнює Голодомор. Триста мільйонів біженців — дорівнює п'ятдесяти шістьом локальним війнам початку ХХІ-го століття. Історію творить бухгалтерія. Під час хрущовської реабілітації розстріляним у тюрмах НКВД ліпили були в довідках для родичів, у графі "Причина смерти", найвигадливіші медичні діагнози — серцево-судинні, ниркові та всілякі інші недостатності, — власне на те, щоб не залишилося розстрільної цифри. Через двадцять років вигадка стала реальністю (з дотепними вигадками так воно зазвичай і буває!): люди стали в дійсності гинути від того, від чого їхні батьки й дідове — на папері. Цифра внеможливилась остаточно, і ціле покоління позбулося власної, спільної на всіх історії, — а відтак не стало й оптики розгледіти кожного зосібна: люди як люди — жили собі, вмирали, мало як у кого складалося... Був собі непоганий інженер і здібний лектор; помер від медикаментозного отруєння, відмучившись у психіатричній лікарні за фальшивим діагнозом, — і на цьому все, можна зав'язувати поворозочки мертвим вузлом. Потрібен був поштовх — той один, від якого, як у головоломці, все нараз стає на свої місця (переможне ляскання пальцями, підсинений зайчик у шкільному альбомі, заразливо щирий сміх, розпираючий надмір життєвої сили, впакований у людині...), — щоб угледіти того персонажа зсередини і відтак уже без труда побачити, що ним правувало, що вело його до кінця, не даючи відступитись і згодитись визнати чорне білим, як усього тільки й вимагалось: то була непереборна огида до власного страху, фізіологічна незгода дуже здорової й, вочевидь, дуже гордої душі (адже душа так само має свою фізіологію, як і тіло, і не завжди душевна фізіологія збігається з тілесною...) із тим силоміць ущепленим тобі, як вірус, страхом — зростись, ототожнитись. А коли роками носиш у собі щось таке, з чим не можеш жити, часом буває легше розбитись об воду, ніж перестати стрибати.

В ті хвилини над спорохнявілою книжкою я пережила наплив гострого, до зашпорів проймаючого щастя — мов шугонула вгору на дельтаплані: я ним пишалася. Не як батьком, ні, — для того він уже був задалеко в часі, — а як людиною, котрою могла б захоплюватись, якби тепер зустріла. Хтозна-звідколи вже мені не траплялося таких людей (чи вони й насправду всі померли?!), і незагоджена в них потреба — не конче щоб серед близького оточення, хай би й здалеку, зі сторони, я згодна подивляти й мовчечки, аби було що подивляти! — ця потреба з роками все дужче підсисала зсередини, перетворюючись на щось схоже на авітаміноз або сексуальний голод, — а

тут мене немов збризнуло живою водою: як же так, бурмотіла я вголос напівпритомно, як же так сталося, — відклавши книжку, бродила по кімнаті, ніби похапки відшукуючи загублену річ, і знов падала в крісло, невидючим поглядом — на ту саму сторінку, — думка петляла завиванцем, зашпортувалася сама об себе, все не вагаючись упертись в остаточно чітку формулу: як же так, що я нічого про нього не знаю — і вже ніколи не дізнаюся, нічого не лишилося, жодних свідчень про його життя, яким воно було насправді: він не писав приватних листів, не вів щоденника, не залишив жодних зліпків зі своєї внутрішньої істоти, по яких я тепер могла би взяти слід, — нічого, крім випадкової позначки на берегах випадкової книжки...

"Оце!!!"

Звідтоді я вірю загубленим дрібничкам — далеко більше, ніж готовим історіям, які хтось для мене вже обпатрав, засмажив, заправив і подав на стіл. Я вірю зацілілим жестам і позначкам на книгах, незумисно підловленим на аматорських знімках мімічним гримаскам і неправильно надгризеним мундштукам: я — детектив Коломбо початку нового століття (не смійся, будь ласка!). Я знаю, що ці викопні рештки загиблих цивілізацій — багатьох-багатьох загиблих цивілізацій, що колись існували під людськими іменами, — не брешуть. Якщо взагалі є спосіб щось зрозуміти про чуже життя (тут своєму власному спробуй дай раду!), то тільки оце ("оце!!!"). Все інше ми вже чули, все інше нам уже через вуха ллється, спасибі...

Я ведусь на ці марні порізнені блискітки, як сорока на розсипані коралі. Тобто достеменно так само: підбираю й несу до себе в гніздо. У мене їх уже ціла колекція — мої власні (невпорядковані) нотатки по різних блокнотах (часом на вкладених аркушиках, на концертних і фестивальных програмках, на зворотах прес-релізів, ще на якійсь попідручній рудерії...), відкинуті при монтуванні (поскручуванні гвинтом) обрізки плівки, бозна-пощо бережені з доелектронних часів у коробці з-під комп'ютера, і в самому комп'ютері теж, до речі, повний бардак: от навіщо мені, спитати б, колись надісланий (кепсько відсканований) малюнок померлої від лейкемії прип'ятської дівчинки, якій, на переконання не-вбитих-горем батьків, було вготовано велике мистецьке майбутнє? (Важко сказати, правда цьому чи ні, — дитячі малюнки всі цікаві, на цьому коричневий бегемотик стоїть над синім, скругленим до обрію озером, в чорнобильську передачу малюнок не пішов, не вписався, я хотіла витримати там максимально лаконічний стиль, жорсткий і суворий, без слинення, без розвезькування шмарклів, і мама дівчинки на мене образилася: я одбирала в неї нововинайдене виправдання її життю — роль матері трагічно загиблого юного генія, а що реально могла запропонувати натомість — мертву дитину?.. Але навіть якби не мама, не моє почуття вини перед нею, гадаю, в мене все'дно не стало б духу той малюнок у себе в комп'ютері вбити, і я його навіщо-б бережу — так, ніби сподіваюся, що він коли-небудь на щось іще придасться...) По суті, всі мої відзняті сюжети починалися й розросталися зовсім не з "теми", як я щоразу глибокодумно вдаю перед продюсером і колегами, а — незмінно — з якоїсь такої дрібничкової зачіпки, котра чомусь перепиняла увагу, дражнила й притягувала недоступністю схованих за нею чужих тайн, як, бува, далекий

вогник людського житла з вікна нічного поїзда: от би підгледіти, хто там живе, що робить, чому так пізно світить?.. В остаточному варіанті, в готовому фільмі ця стартова деталь, як правило, випадала — або цілковито лишившись поза кадром, або, в кращому випадку, мелькнувши десь разок заднім планом, так що лиш мені самій і знати: скромно собі захованим у куточку картини автографом Дарини Гощинської, а чесніше б сказати — пам'яткою чергової моєї поразки, знов-таки, нікому, крім мене, невидної: бо ніколи ще мені не вдавалося — так, як, я відчувала, це можна б зробити: якби намацати затрачений потаємний код! — ні разу не вдавалося по-справжньому щось на тих дрібних камінчиках побудувати, крутонуті їх під таким кутом, щоб за одним поворотом усеньке життя людини враз як стій висвітлювалося вглибину, і все в ньому стало на свої місця, як у головоломці, — ні разу не випадало правдиве "оце!!!".

Що, розуміється, не значить, ніби треба припинити зусилля.

Іншого методу в мене немає, — звісно, якщо це взагалі метод. Точніше, в інші методи я не вірю — всі вони, по-моєму, давним-давно себе виснажили. Так що по-іншому мені просто нецікаво.

Не знаю, що мене так зачепило було на тому знімку, де серед п'яťох вояків У ПА (...боївка, кинув мені Артем, кінчиками пальців підсовуючи знімок по стільниці й чомусь стишивши голос, наче з фотографії, якщо поводитися з нею необережно, міг леда-хвилю гримнути постріл...) — другою справа, простоволосою, з закрученим по моді воєнних літ голлівудським валиком, навислим на чоло, стояла й ледь усміхалася просто до мене молода ясноока жінка — зграбно, ба навіть відзігрно перетята в короткому стані армійським паском, з тією спокійною, самовладною впевненістю в поставі, котра чомусь наводила на гадку зовсім не військову — радше про виїзд на лови в родовому маєтку: панночка чекає, коли підведуть коня, а десь за кадром кілька породистих хортів з нетерплячим гарчанням натягують повідок. Їй безперечно пасував би англійський стек і білі рукавички, — і водночас було в її недоречно вишуканій серед лісу постаті щось напрочуд жіночне, прохолодно-втишливе, як лагідна владна рука на розпашіле чоло: щось, що має заспокійливо діяти на хортів, і коней, і на молодих мужчин з автоматами, либонь, так само, — серед них усіх усміхалася (ледь помітно вигнувши губи) тільки вона одна. "Яка гарна жінка", — зауважила я, і собі чомусь стишивши голос, хоч вона, строго кажучи, була не стільки гарна, в звичному розумінні, скільки — осяйна: навіть на бляклому знімку довкола неї немов стояла видима пляма світла, наче на полотнах давніх майстрів круг янгола, післаного з доброю вістю, не бійся, Захаріє, бо почута молитва твоя, — Артем скося глипнув, гмукнув невиразно, чи то погоджуючись, чи, навпаки, як історик, що знайшов-перед-ким-похвалитися архівним документом, дивуючись із моєї дурости, гарні жінки їй у голові! — але підхопив і, з тим своїм тонко викривленим осміхом, яким мов наперед глузував із того, що збирався сказати, розвинув тему, хоч і в дещо несподіваному напрямку: "Як гадаєш, з ким із цих чотирьох вона спала?" — "Ось із цим", — бозна-чом без вагань тицьнула я на крайнього хлопа справа, з по-вовчому близько посадженими очима й горбатим носом, пускаючи повз вуха Артемів прозорий натяк (ми-бо з ним натовді не спали вже зо

три місяці, й жодного сенсу гальванізувати цей природно відмираючий зв'язок я не бачила, щоразу при зустрічі чимось вимовляючись, так що він мав би досі запідозрити в мене якусь укриту хронічну недугу, неспинну кровотечу абощо...), — вовкуватий хлоп позував у півкроку, мов для рівноваги сторожко держачись за наставлену цівкою догори гвинтівку, і моя певність щодо нього була тим дивніша, що сама я на місці тієї жінки якраз вибрала б іншого — того, котрий стояв найдалі, крайнім зліва, і дивився кудись убік, наче ціле те фотографування його не обходило: з-посеред усіх чоловіків на знімку, простакуватих селянських фізіомій, витесаних багатьма поколіннями тяжкого фізичного труда (зрештою, а війна що, не так само тяжкий фізичний труд?..), він єдиний був по-справжньому вродливий, пекучий красень брюнет, вдосконалена й ушляхетнена, чисто виголена версія Кларка Гейбла — із застиглим в очах непідробним задавненим смутком, на який Кларк Гейбл не спромігся б і за найпишніші гонорари: такий смуток треба ростити в собі роками, водномить його не добудеш, таким смутком повняться наші народні пісні, здається, всі як одна в мінорі, навіть маршові, походні, слова не мають значення, бо жодним словом все одно не вмістити того смутку, ані не вповісти його першопричини, його бере тільки музика, і тому в брюнета були музичні очі, вони звучали, — тимчасом Артемова рука обережно, запитально погладжувала мені ногу крізь шліц спідниці, забираючись вище коліна, і я машинально, як завжди, подумала про його обручку: щоб не порвала часом мені колготок, — можна було б просто відсторонитися, після трьох місяців це був би достатньо вимовний жест, але я й далі, як зурочена, непорушно чапіла, схилившись над столом, над знімком, на якому, я вже була майже певна, розігравалася між отими трьома якась прихована драма, Артем задихав частіше, його великий палець уперся в щілину мені між ногами й працююто розсував її крізь колготки й трусики, з нього завжди був вельми сумлінний коханець — науковець і книжник, він усе робив як по-вчитаному, і часами в мене виникало враження, наче я цінний архівний об'єкт, оснащений невидимою інструкцією для користування, а часами — що він мене смертельно боїться, і тоді я щиро приходила йому на поміч, дарма що в устах мені потім надовго лишався смак вийнятого з холодильника старого сиру: в Артема чомусь був холодний прутень, і взагалі холодне на дотик тіло, але тої хвилини, впершись руками в стільницю й очима — у фото, я несподівано зазнала навалного, гострого збудження, куди гострішого, аніж якби мені в цей час показували порнуху, — якогось незнайомо-страшного, одчайдушного й хижого, ніби це мало бути востаннє в моєму житті, ніби зненацька спалахнув, засліпивши, наведений просто на мене прожектор, не залишивши з мене нічого, крім колодязно-чорного крику, тільки той крик не тонував, а піднімався — вгору, немов по трубі, розпираючи в горлі аорти, зі стукотом виштовхуючись крізь стяті зуби, і вже не мало значення, хто (чи що!) задирає мені ззаду спідницю, нетерпляче рве вниз зайву тканину, швидше, швидше, я скупчилася в тій точці, звідки мав прийти порятунок, — і він одразу ж і прийшов, блискавичний, як липнева гроза, і чиясь лапа брутально закляпила мені рота, з чого я збагнула, що крик, який тепер відлунював у вухах, походив із мого власного горла, й, заперечно мотнувши головою, щоби струсити лапу,

повільно скліпнула очима, — перед зором ще допливали каламутні жовтяві кола, і перше, що крізь них проступило, був отой фотознімок із п'ятьма постатями на ньому: всі вони палахтіли різким білим сяйвом, як на негативі. Треба було скліпнути ще раз, і ще кілька разів — доки знімок не потемнів до нормального стану — і тоді стало ясно, що трясеться не знімок, а стіл, і то з тої вагомої причини, що я на нього навалилася в досить незручній позі, а Артем продовжує старанно товкти мене ззаду, ще й намагаючись затуляти мені при тому одною рукою рота, — все це дійство, як-не-як, відбувалось на його робочому місці, в підвалі книгосховища, і могло б бути справді вельми пікантно, якби хтось із його співробітників зазирнув у двері — які він, щоправда, завжди з моїм приходом замикав.

(Я подумала в тій хвилині — безживно й порожньо, мов сліпою плямою замість думки, — що тільки це єдине мене й приваблювало, цей вистуджений підвал із лінолеумною підлогою й дурманливим, дріжджевим духом перетлілих од ветхости паперів, зі змовницьки замкненими, оббитими старим дерматином дверми, що надавало нашому жалюгідному романчикові збудливого присмаку студентської бездомности: коли ще трахаєтесь, як кролики, по всіх приступних закамарках, — всі ж Артемові маловдалі спроби перенести дію на мою чи його територію, в нормальне помешкання з нормальним ліжком, я просто стирала з пам'яті...)

Попрощалася я тоді майже відразу — тільки-но давши, сквапненько, лад одежі й метнувши контрольний погляд у дзеркальце, уникаючи дивитися на щасливого, пітного й розгубленого Артема, що недоречно пірвався був проявляти ніжність, котра, як відомо, народжується по той бік пристрасти, але заляк, приморожений моїм непристойним поспіхом і односкладовими помруками, — все це вельми скидалося на панічну втечу з місця ганьби й неслави, одначе голова моя, проясніла після оргазму, працювала зосереджено й чітко, як телетайп, вистукуючи команди, — максимальна ефективність при мінімальній затраті рухів, не повертаючи голови: десь тут у тебе був мій Ернст, путівник по Києву 1928-го року, він тобі ще потрібен? І (без паузи, не переводячи духу), якщо можна, позич мені ненадовго цей знімок, гаразд? — знімок всунувся між пожовклі сторінки безневинно розстріляного Ернста, торбинка насилу заціпнулася, головне, нічого тут не забути, Артем наздогнав мене вже на порозі, поцілунком у щоку (мокрим) і погрозою подзвонити в кінці тижня (чому всі чоловіки вважають за потрібне конче заявляти на прощання свої права на наступний раз? — так, ніби я сама не зможу подзвонити, якщо схочу!), — і то було все, то справді було все: більше ми не бачились — а по телефону вимовлятися надмірною зайнятістю необразливо й навіть жалібно — мовляв, рада б душа в рай, так гріхи ж, гріхи... — я вмю, нівроку, цілком кваліфіковано.

Артем (радий усякій okazji підкріпити хирлявий зв'язок якимись предметними зобов'язаннями, як то звичайно буває під кінець і на початку, — коли випозичаються книжки, компактні й фотографії, вигадуються спільні справи, від яких потім нелегко відкараскатися...) спитав тоді про знімок: "Нащо він тобі?" — і я булькнула теж щось односкладово-маловрозумливе, типу думаю-дещо-зробити-про-УПА, тема назріла (гейби

перед нашим продюсером виправдовувалася!). Це була, звісно, чистої води відмазка, гониво на відчипного, бо нічого такого я не думала. Про УПА, на моє тверде переконання, належалося знімати й писати виключно західникам, в яких у кожного ж у родині, коли пошукати, можна знайти як не напряду "хлопців з лісу", то вже напевно депортованих "за пособництво", а що депортували їх цілими селами, і гаразд іще, що не повивозили всіх до ноги кудись за Єнісей, як поляки за Віслу, то питається — якої біди я мала би сунутися зі своїми п'ятьма копійками туди, де й без мене за кожним кроком комусь живі кості хрущать?.. Все, чим диспонувала я особисто, обмежувалося спогадами мами й вітчима, дяді Володі, про голод 1947-го року на Сході: дядя Володя (я так ніколи й не наломилася називати його бодай "папа Володя", як хотілося йому і, напевно ж, мамі...), ходив тої зими, п'ятнадцятилітній пацан, разом із дорослими в себе в Одесі на підлідну, неводом, риболовлю й тим с'як-так підтримував родину — обабіч ополонка, розповідав, цілий день нерухомо, як примари, стовбичили опухлі, на слонових ногах жінки — чекали на викидувану з невода мільку, хапали її з криги й тут-таки зжирали сирію, — а по спасенний хліб і в нього, і в мами на Полтавщині виряджалися експедиції на Західну ("у Западну", вперто казав дядя Володя, ніби ця простацька латка на його загалом досить чистій, як на одесита, мові була невід'ємна від тих подій і виправленню не підлягала: "у Западну" — і край, а "Західна" — то вже з лексику наступного покоління). Ті здобичницькі виправи, напхом у консервній банці (і покотом — на даху) божевільного, без всякого розкладу й ладу чугикаючого від станції до станції товарняка "500-В" (в народі його з могильним гумором звали "п'ятсот-весьолом": міг зненацька спинитись серед поля і простояти — де п'ять хвилин, а де п'ять годин, і так само зненацька рушити далі, лишаючи позаду струшений розсип нещасливців, що вискочили спорожнити міхурі, — сховку не було як шукати, при кожній зупинці вони просто валилися під насип покотом, чоловіки й жінки упереміж, поспіхом заголяючи зади, з єдиною гарячковою гадкою: встигнути — і потім видряпатися назад на своє місце, поки хтось інший не зайняв, — дяді Володі особливо гостро вбилась у пам'ятку ця невідступна тривога за місце, відай, трудно воно давалось захарчованому підліткові, що мусив штовхатися врівень із дорослими, мою ж уяву найдужче вражала ота безстатева оргія квапливого масового випорожнення вздовж состава — легкість, із якою людей перетворювано на стадо), — ті виправи по хліб були нітрохи не безпечніші від теперішніх, і також же "по хліб", — заробітчанських, до ще-західнішої Європи, до правдивої, шенгенської, заклумаченим "Ікарусом" по дорогах Словаччини й Польщі, де з кожного гайка може леда-хвилю вихопитися навперейми яка-небудь російська мафія з "калашами", — дядя Володя, що мандрував навесні 1947-го на даху "п'ятсот-весьолого", згадував серед ночі сліпучий ліхтарик у вічі й заморожений доторк металу до підгорля: "Деньгі єсть, пацан?..". Якимсь дивом він здогадався обіруч відгорнути поли піджачка, в якому спав, внутрішніми кишенями назверх: чистий, мовляв, — інстинктивно ж і вичавив із себе, що бозна-звідкіля сплигло на язик: "К брату еду...", — і його лишили, шмонати не стали, хоча гроші в нього якраз були, ретельно зашиті матір'ю в труси на дорогу, а от брата — брата не було ніколи.

(Мусила бути мрія — потаємна хлоп'яцька, сирітська — про брата, конче старшого, який прийде з фронту, накладе всім кривдникам духопеликів, оборонить і захистить: мрія й захистила!) В їхніх очах — в очах виснажених брудних людей, що похапцем поливали паруючою сечею залізничні насипи, — тодішня новоприєднана Галичина, восьмий рік плюндрована вздовж і впоперек фронтами й партизанкою, ще сяяла сліпучою "Європою", оазою непомислених розкошів, — так, як в очах нинішніх українських заробітчан шенгенська, — і тим, хто потрапив щасливо до неї добратися, вона з багацькою щедрістю вдіяла од своїх розкошів: кому мішок сухарів, кому дві торбини круп і торбину гороху, а кому навіть повнісінький, натоптаний із верхом мішок борошна — таке чудо невідь-як зуміла на собі до-перти звідкись із тих країв, із пересадкою в Здолбунові, покійна тьотя Люся, мамина старша сестра, — і так 1947-й не став для України, всупереч замірам вусатого Генералісимуса, ще одним, і вже остаточним, 1933-м, тож принаймні цю війну, в жодних підручниках історії не зафіксовану, УПА в Сталіна виграла: жодна продрозв'язана команда не ризикнула б уступити наприкінці сорокових у західноукраїнське село "трусити хліб" (а якби здуру ризикнула, то стільки б її й бачили, що до того села на підступі, казав дядя Володя з хижим смішком сатисфакції, наче з відлунням того самого хлоп'яцького захоплення чужою силою — ох і накладуть комусь духопеликів! — і водночас, от же чудно, з ледве вловним відтінком неприязні, трохи ніби навіть заздрої, мовляв, еге ж, добре їм було там воюватися, а от поопухали б на льоду з моє, то подивився б я, чи сильно б тоді повиступали!..) Опухи опухами, могла б я заперечити дяді Володі (і заперечувала — подумки, ніколи вголос), а проте різниця з 1933-м таки була — була масова, і таки, по всьому видать, несогірше zorganizована армія, яка перед тим три роки поспіль тренувалась одбивати хліб од німців: досвід знадобився, і країна не вимерла. Як не рахувати фінської кампанії, то була, таки єдина Сталінова поразка, і ще сорок років по його смерті радянська історіографія одігравалась за неї на "Западній" на всю силу добре оплаченої уяви, — що оплаченої, це ми, котрі тямущіші, без особливих зусиль просікли ще школярами: жодна тема не викликала тоді на перервах таких гарячих суперечок, як війна, — для наших батьків вона була ще живою, не книжною, і надто вже різнилася наколочена в родини пам'ять проти того, що належалось завчати по підручнику, виникала суто хімічна реакція несумісності: клекотіло, булькотіло, і випадало в осад на адресу підручника чітке й презирливе: бре-ехня!.. Ось, в принципі, і все, що мені було реально відомо; м'яко кажучи — негусто.

Так що УПА — ні, УПА була ні при чому.

Просто, я не могла залишити в Артема той знімок. Він був мій — чи, точніше, став моїм. І не тому, що мене ледве не на ньому відтрахано без усякого з моєї сторони опору, а швидше навпаки: тому й без опору, що в мене немов уступила тоді чиясь чужа воля — от саме таке було відчуття. (Цілий день потому я лазила розбита, ніби мене пропустили в пральній машині через центрифугу.)

Молода жінка, що з аристократично невимушеною звичайністю стояла серед лісу в гурті чотирьох мужчин з автоматами й ледь помітно всміхалася, вирізнена плямою

світла, мов химерним дефектом плівки, називалася — Олена Довганівна.

А більше я, справді, нічого не знала.

— Про що ти задумалась?

— Я ніколи цього не зніму. Ніколи.

— Ти все зумієш, — кажеш ти так переконано, що мені робиться страшно. Твоя родина мовчки дивиться на мене з усіх фотографій разом. Просто неймовірно — що ти в мені знайшов?

(Питання, якого в жодному разі не можна ставити вголос, вгризаюся за язик, — а то ти, чого доброго, й сам почнеш над цим застановлятися...)

Чого я тобі не казала: коли ти вперше мене поцілував (точніше, то я тебе першою поцілувала — не в змозі довше зносити твого майже екстатично сяючого погляду, до якого тільки молитовно складених рук і бракувало: звісно, що ти мене боявся — де ж пак, телезірка, і взагалі...) — що мене по-справжньому потрясло, куди жорстокіше, ніж у п'ятнадцять, був вираз твого обличчя, коли наші уста роз'єднались, — вираз людини, котра, опинившись на вершині гори, бачить, як унизу, в долині, її місто западається в землю. Ти дивився, немов не впізнавав мене, немовби я блимотіла й одмінюлася перед тобою з шаленою швидкістю, і гарячкова світлотінь щастя й жаху на твоєму обличчі навпростець віддзеркалювала моє блимотіння, — і так, через твої очі (погляди наші ще не роз'єднались), я на мить змогла вгледіти той землетрус унизу: німо, з вимкненим звуком валилися будинки й розверзалась земля — наче при зйомці з літака, од якої операторові смертельним захватом запирає дух...

Звідтоді я знаю це почуття, воно нема-нема та й нагадує про себе, коротким стенаючим уколом: я стою на вершині гори, під твоїм поглядом, і спускатись мені — нема куди.

— Ти все зумієш, — кажеш ти з непохитною переконаністю в голосі.

І аж тепер нарешті я розумію, чому при першій зустрічі мене так заскочила була твоя українська, ніяк не сподівалась почути: надто впевнено ти рухаєшся крізь життя, надто спокійну й самовладну зберігаєш у ньому поставу, ніби й не підозрюєш, що буває інакше. В тих усіх із нас, кому за тридцять і хто змалечку ріс у свідомості свого українства, рідко трапляється така природна — незащемлена — гідність: для такої постави треба мати за спиною щонайменше три-чотири покоління предків, внутрішньо незнайомих із будь-якими формами соціального приниження, — ситуація явно не наша, в Україні після ХХ-го століття практично вже неможлива, нізвідки їй було взятися...

Дай мені руку. Яка гаряча. (В тебе прекрасні руки, найгарніші, що я коли бачила в чоловіки, сильна, виразно виліплена кисть, довгі породисті пальці, чому я не Роден, чому не працюю бодай для реклами: така рука, крупним планом, на жіночому коліні, купуйте колготки Лусга?.. Ось на це я, відай, тільки й надаюся, оце моя верхня планка — рекламні кліпи знімати...)

Не відпускай мене, чуєш? Я нічого не знаю — не знаю навіть, по правді, чи це те, що називається в людей любов'ю, чи якесь примусове втручання чужої волі (часом украдається й така підозра). Я не знаю, чого хотіти від майбутнього, і навіть — чи є у

нас із тобою майбутнє; нічого не знаю. Тільки тримай мене, добре? Не відпускай. Ось так.

ЗАЛ II. ІЗ ЦИКЛУ "СЕКРЕТИ". ВМІСТ ЖІНОЧОЇ СУМОЧКИ, ЗНАЙДЕНОЇ НА МІСЦІ КАТАСТРОФИ

ІНТЕРВ'Ю ДАРИНИ ГОЩИНСЬКОЇ З ВЛАДИСЛАВОЮ МАТУСЕВИЧ

Мізансцена виглядає так (дуже симпатично!): дві жінки, блондинка й брюнетка, за столиком літньої кав'ярні в Хрещатицькому Пасажі, обидві стильні, добре задбані, з оголеними засмаглими плечима, — це кінець серпня, пора закінчення відпусток, на задньому плані вряди-годи проходить офіціант у білій куртці, із ні до кого не зверненим загадковим напівусміхом мовчазного всерозуміння, що притаманний усім київським офіціантам і робить їх схожими на індійських божків, насправді ж приховує виключно їхню непевність себе й страх наскочити на незвичного клієнта — в даному разі роль такого виконує поставлена на терасі телекамера. Дуже гарний світловий ефект творить підзолочене й випрозорене сонцем волосся блондинки — тобто це з тим ефектом вона здається блондинкою, насправді з неї швидше русявка, вміло підфарбована до відтінку стиглого жита, і слушно: з такими дрібними пташиними рисами навіть при широко посаджених очах її бліде личко з по-чоловічому роздвоєним підборіддям неминуче губилось би в натовпі без яскравішого обрамлення, так що кольорове рішення знайдено бездоганно точно, — зрештою, не дивно, адже вона художниця. На передньому плані, на столику, кілька також хороших барвних плям: темно-рубінової підсвітки келих червоного вина, висока боката гальба світлого "Оболонського" з весільною шапкою шумовиння, орнаментована пачечка "Eve Slim", будда в білій куртці приносить ще й чисту попільницю, більше схожу на полумисок, але, на жаль, чорну, краще відсунути, ні, переставити тимчасом на сусідній столик, бо надто рве око, ніхто не проти?.. О'кей, все, працюємо!

— Владиславе, ми знайомі вже так багато років (обидві сміються, тим змовницьким смішком жінок, задоволених своїми роками й пов'язаних між собою чимось неприступним для чоловіків, котрий завжди вселяє в останніх підсвідоме занепокоєння), що я можу навіть перед камерою з легким серцем звертатись до тебе на "ти" — й дуже цим пишаюся. Насамперед дозволь привітати тебе з успіхом справді небуденним, особливо для українського митця, — із премією Фундації Мистецтв від Nestle, якою була відзначена твоя персональна виставка — поправ мене, якщо я помилюся, в Цюриху? ("В Цюриху, в Берні, в Женеві і в Лозанні", — уточнює блондинка з діловою інтонацією людини, давно і стійко при звичаєної до небуденних успіхів.) Вибач, ти ж знаєш можливості українських журналістів: практично всю закордонну інформацію, що стосується культури, ми отримуємо з других рук ("Коли не з третіх", — вставляє блондинка. — "Абсолютно справедливо, коли не з третіх!" — аж надто палко підхоплює інтерв'юєрка, і обидві знов сміються, цим разом недобре, з дружним злостивим викликом, за яким впізнається багаторічна ансамблева зіграність поглядів і претензій на адресу своєї країни.) Так що нема на те ради, мусиш про себе розповідати сама, якщо хочеш, щоб отечество було в курсі...

— Пам'ятаєш старий радянський анекдот, — каже блондинка, пригнувшись над столиком і всім тілом подаючись уперед, мов розкручуючись знизу вгору як ласо чи як кицька, що збирається заплигнути на дерево, щойно тепер операторові крізь камеру видно, яке вольове оте її гострорисе пташине личко з роздвоєним підборіддям, наїзд, крупний план, — чому в магазинах немає м'яса?

— ??? — журналістка запитально зводить брови, наперед сяючи, ледве стримуючи нетерплячу готовність весело захихотіти.

— Бо ми йдемо в комунізм семимильними кроками, а худоба за нами не встигає. Ось так і з тими нашими митцями, котрі здобулися на міжнародне визнання, — країна за нами не встигає...

— І не тільки з митцями, — відхихотівши, погоджується журналістка. — Те саме й з науковцями, яких купують на Заході, а в себе вдома їхні відкриття академію нітрохи не цікавлять, і з інтелектуалами, які розбрелися по чужоземних ґрантах, бо своїх українських катма... З країни просто вимиваються мізки, боюсь, якщо так триватиме й далі, років через десять-п'ятнадцять ми всі тут бігатимемо на чотирьох... Але ми ж із тобою оптимістки, Вlado, чи не так? (Блондинка іронічно примружується, мов прицілюється в очікуванні наступної репліки, яка й визначить, бути їй оптимісткою чи ні, причім скроні їй прокреслюються різкими стрілками зморщок, і обличчя враз набуває тієї пронизливої пластичної довершености, котрої, в цій хвилині видно, має досягти щойно через кілька років, — довершености зримо проявленого характеру, якою декотрі жінки в зрілості вражають куди ефектніше, ніж юною вродою, ще два-три роки — і блондинка, якщо, звичайно, натоді ще залишатиметься блондинкою, повністю наздожене свій внутрішній образ і буде досконало, артистично гарна.) — І навіть якщо сьогодні твоє визнання на Заході, — розважливо продовжує брюнетка, — вдома, в Україні, не викликає жодних реакцій, крім хіба що заздрости колег, все одно, об'єктивно (це слово вона виокремлює до непристойности сексуально, круглим маковим ротом із нової колекції в Brosscardi, ніби наводить кожну літеру жирним курсивом: на відміну від своєї співрозмовниці, вона говорить не лише до товаришки, ай до уявної аудиторії, яка все те має ковтати) ти працюєш на цю саму країну, котра, як ти кажеш, за тобою не встигає, — зокрема й на зміну її уявлень про себе, що, по-моєму, надзвичайно важливо... (Блондинка мрукає щось згідливе — її видимо нудить цей дидактичний відступ.) Українцям, як відомо, притаманна хронічно низька самооцінка, так що всяке визнання "наших" зі сторони "чужих" — це, вважай, компрес нам усім на задавнені національні травми. Тож давай до діла, тобто до твоєї виставки. Насамперед, поясни, будь ласка, саму цю назву — "Секрети"?

— Ну, ідея взагалі-то походить від забави нашого дитинства — пам'ятаєш, у дошкільному ще віці, в шістдесяті, в сімдесяті, всі дівчатка робили "секрети"?

— Аякже, ще б не пам'ятати! — тішиться брюнетка. — Причому, що цікаво — здається, тільки дівчатка?

— Атож, хлопчики не допускалися, навіть ті, котрі з дівчатками дружили, це я пам'ятаю точно (блондинка спроквола відводить нависле на лице пасмо волосся, ніби

одним жестом відсуває з-перед очей тридцять років нараз), — у мене в самої був такий товариш, із яким ми навіть у ляльки вкупі гралися, я за маму, він за тата, але до "секретів" і йому було зась...

— Вибач, що перебиваю, — а ти взагалі малою з хлопчиками більше бавилась чи все-таки з дівчатками? Бо є версія, що соціально успішні жінки — то завжди продукт, що називається, чоловічого виховання, ті, кого школено на хлоп'ячий лад...

— Н-не знаю... Не думаю... Та ні, гралась-то я з дівчатками, все в старих добрих традиціях, кукли, їхні "одьожки", я цілому подвір'ю ляльки обшивала, дуже мені це подобалось... Я думаю, тут інший момент важливіший (вона рішуче закидає вгору підборіддя, очі їй спалахують, як у кицьки, й навіть міняють колір: перед хвилиною, з пошуково стеряним зором, вони були по-немовлячому водянисто-сірі, а зараз увімкнулись пронизливим сталевим-синім горінням на повну швидкість розігнаної думки, оператор мав би бути в захваті: нечасто трапляються такі вимовні обличчя, де на поверхні, як на чистому плесі, мерехтять усі відсвіти руху під водою) — знаєш, що справді вплинуло? А — що татова донька! В дитинстві ключовою для мене фігурою був батько — саме він учив мене малювати, потім до художки щоранку відвозив на заняття, авторитет його був непохитний дуже довго. Якщо чесно, я й досі вважаю його дуже недооціненим художником, у нього шалено цікаві роботи є, особливо нонфігуративи, тільки ти ж знаєш, яка в совдепівські часи була офіційна настанова щодо всього абстрактного... Взагалі, це страшенно цікаво, коли вдуматися, — ти, мабуть, маєш рацію, ну, щодо жіночої успішності, — всі дівки, яких я знаю, ті, котрі чогось домоглися, — всі вони татові доньки, і ти ж так само, Дар? (Брюнетка мовчки потакує.) І це ж навіть у фольклорі відбито: в усіх казках завжди бабина, тобто мати, дочка лишається в програші, а дідова, татова доця, привозить додому повну скриню всякого добра — нібито тому, що така трудівниця, а бабина ледащиця, але, може, бабина дочка просто не навчена — як би ми це сьогодні сказали, соціально адаптованої поведінки? Не тямить, як триматися серед чужих, як їм чемно приподобитися й тим непомітненько домогтися свого, а зараз же з порога валить як стій незнайомій чарівниці ("Зміїній цариці", — підказує розбавлена журналістка), угу, зміїній цариці всі свої наміри межи очі, як рідній мамі, — от, така собі хатня дикунка, ні?.. Тобто, з усього судячи, попередні покоління жінок, із нашими матерями включно, просто не вміли прищепити дочкам ніяких навиків виживання поза стінами своєї хати — на таку вищу математику вже треба було чоловіка в домі... (Забувшись, художниця починає зосереджено гризти нігті, але спохоплюється; рука в неї, проти її дрібної статури, якраз несподівано крупна й сильна, з широкою долонею, з нігтями без манікюру, — дуже вимовна, чесна ремісницька рука, при монтажі ці кадри буде вирізано.)

— І якщо врахувати, — кидається інтерв'юєрка підбирати на ходу впущену думку й змотувати її далі на клубок у потрібному напрямку, — що саме дев'яності роки чи не вперше дали нам масове покоління самотніх матерів, — коли жінки перестали боятись (вона знов округлює рота й налягає голосом на це слово, наче тілом на замкнені двері) самостійно виховувати дитину, — то як, по-твоєму, що чекає в майбутньому вже наших

дочок? Чи зумієш ти тепер забезпечити своїй Катрусі належний рівень соціальної адаптованості? Настільки (професійна блиц-усмішка, притримана кінчиками вуст, призначена взяти в поблажливі лапки наступну фразу), щоб вона в дорослому житті ні перед якою зміїною царицею не розгубилась?

— Гадаю, що так, — повагавшись, твердо й без усмішки відказує художниця: видно, що саме це питання й манячило перед нею впродовж цілого її попереднього монологу. — Я дуже на це сподіваюсь.

— Повертаючись до "секретів" — чи вона в тебе робить "секрети", як ти в дитинстві?

— Які там "секрети"! — махає рукою художниця й сміється, цим разом із гордою поскромленістю людини, витісненої на часовій дистанції власними дітьми. — В комп'ютерні ігри вони тепер грають, ці діти! І взагалі, знаєш, їх, за моїми спостереженнями, надзвичайно сильно забембує перебор візуальної інформації, такий ніби кольоровий шум довкола них увесь час стоїть... Порівняй, у наскільки сірішому світі зростали ми ("О-о-о-о!" — стогне журналістка увімкненням з-за кадру саундтреком...), який був у нас змалечку лютий голод на барви — пригадай, що колекціонувалося з найбільшим запалом? Фантики, кольорові обгортки від цукерок, — чим яскравіші, тим же рідкісніші були!

— І дорожче цінувалися, — вставляє журналістка, в голосі їй прорізається сувора нота фахової компетентності. — Я пам'ятаю, як заздрила сусідській дівчинці, якій батько возив цукерки з закордонних відряджень, — у неї була найшикарніша колекція на цілий квартал, очі від тих фантиків розбігалися!

— От-от, у мене теж подібні спогади збереглися... А тепер прикинь-но — з чого складався "секрет"? Видлубувалася в землі ямка, вистелялася, щоб блищало, обгортковою сухозліткою від шоколадки — взагалі таке тло, блискуче і з поглибленою перспективою, це принцип лубкової ікони, пізньої, мануфактурної вже, десь із кінця дев'ятнадцятого століття починаючи, — по селах і досі такі можна надібати...

— Ніколи про це не думала! — скидається журналістка збудженою рибкою. — Хоча в принципі, нічого ж дивного, дитячі ігри завжди ж несуть у собі якісь рудименти відмерлої дорослої культури... Чи хтось із наших мистецтвознавців про це писав, чи це твоє власне спостереження?

— Дай спокій, Дарино, в нас повна історія української ікони досі не написана, а ти хочеш, щоб хтось займався дитячими цяцьками! Але почекай, на цьому подібність не вичерпується. На такому блискучому, срібному або золотому тлі викладалася, пам'ятаєш, аплікація — зі скалок, з друзок, з усякого дрібного мотлоху, який валяється під ногами, аби тільки яскравий був: з цукеркових фантиків, кольорових шкелець, намистин, гудзиків, — тоді, між іншим, дуже цікаві гудзики були, люди ж іще самі собі шили, плели, кравецтво процвітало... Ще йшли в хід зірвані квіткові головки — ромашки, флокси, чорнобривці, — з цих переважно робилась своєрідна орнаментальна рамочка, що, між іншим, також нагадує українське примітивне малярство, і народні ікони наші так само ж із квітковим орнаментом... Ось такий творився біріколажик,

наскільки виконавицям ставало фантазії, зверху накривався відповідного розміру уламком скла — завваж, що мануфактурні ікони теж були засклені, — і засипався землею. Коли потім у тому місці розгребти, то в землі показувалось віконечко, за яким мерехтіла невимовна краса — просто тобі скарби печери Алладіна... (Інтерв'юєрка, яка за кожним словом захоплено кивала, мов зразкова студентка на лекції улюбленого професора, розтуляє свого макового рота, щоб похопитися з підоспілим коментарем, але художниця переймає її репліку на льоту, ще не вимовленою, чим викликає в своїй співрозмовниці новий напад мімічного ентузіазму:) — Ясна річ, то не була самодостатня художня творчість, нічого схожого на те, як діти, приміром, малюють або віршики складають ("От-от, — лепече журналістка, — я, власне, й хотіла..."), ну так, головна функція "секрета" полягала не стільки в тому, щоб бути гарним, скільки в тому, що, крім його творців — чи як тут сказати, "творкинь"? — крім двох-трьох подружок, які його робили, більше ніхто про нього знати не мав права, так що й хвалитись його красою не було перед ким — конспірація зберігалась якнайсуворіша! Назавтра приходили на те саме місце — його як-небудь позначали, зламаною гіллячкою, камінчиком, — і перевіряли, чи "секрет" не порушено. Це такий був ніби ритуал довічної дружби, якогось дівчачого таємного посестринства, чи що...

— Я пам'ятаю, — встряє-таки журналістка, голос їй замріяно бринить елегійними альтовими модуляціями, — скільки драм довкола того розігрувалось — ой-ой-ой! (Вона зчудовано хитає головою, мов щойно тепер оцінивши масштаби колись давно пережитої катастрофи, в якій їй дивом пощастило заціліти.) — "Галька Дарці наш секрет показала!" — і вже ходять по три дні надусавшись і до себе не говорять, жахлива зрада...

— А всі ці тривоги, — теж із розчуленим блиском у зорі підхоплює художниця, — коли хтось пересунув камінчика, на познаку покладеного! І ходять малюки дико заклопотані, вимірюють кроки й вираховують, чи справді до їхнього "секрета" якийсь зловмисник не підбирався...

— А коли, не дай Боже, хтось таки розкопував — у-у-у, то вже просто детективна історія була, куди там російським серіалам!..

Обидві сміються, вогким жіночим сміхом, грудним і схвильованим, ніби забувшись, для чого вони тут, перед камерою, — дві дорослі, в повному цвіті кобіти вмілого хову, бутківського прикиду й імпортованої з середземноморських курортів засмаги, — топики від Morgan Laura Ashley, шовкові шарфи й спідниці від Versacci й Armani (при тому нічого зумисне-показушного, боронь Боже, жодного натяку на скоробагачківську conspicuous consumption, на крикливе пір'я елітних шльондр а-ля московський "Cosmopolitan" та його вітчизняні клони — сама тільки зручність, зручність і вдавана простота: стримано-дорогий стиль працюючих жінок, які знають собі ціну й не потребують виставляти її наперед товару...), — з ураз відмолоділими, просвітлілими обличчями, одночасно кожна з тією застиглою в зорі променистою недоговореністю, зверненістю в-себе-і-в-своє, яку жінки потрапляють зберігати навіть у хвилини повного душевного синхрону, зараз вони нагадують почасти молодих мам, замилованих своїми

чадами, — так, ніби споглядають з відстані років їхнє дитинство, а не своє власне, — а почасти, і чи не ще дужче, — двох химерно позбавлених віку подружок, поєднаних щойно укладеним на двох "секретом", ритуалом таємного дівчачого посестринства, до якого хлопчики не допускаються, від чого присутні при цій сцені хлопчики — режисер і оператор — вмиють відчують підозріло одностайну потребу перекурити, поміняти касету, збити температуру розмови й якось нагадати про своє існування, — словом, повернути світ до порядку, як це в домашніх умовах, — коли, наприклад, дружина занадто впоєно щебече по телефону з товаришкою, — можна зробити, показавши жестами, що не тільки їй тут потрібен телефон, або, в крайньому випадку, розбивши тарілку в кухні. Так що — пауза, дівочки, пауза. Після паузи — в якій їхнє недоречне ліричне піднесення таки, нікуди не дінешся, збентежено вичахає — інтерв'юєрка, як осаджений, було, на скаку й повернений на дистанцію рисак, відновлює форму — і круто перемінює тон на призвоїтіший, діловий, стрімголов надолужуючи втрачений темп несамовитим натиском ерудиції, — трохи наче відмінниця, запідозрена в недовченому урокові й сповнена рішучості зараз же продемонструвати перед учителем (дарма що невидимим у кадрі) свою бездоганність:

— Владиславе, твоя розповідь наштотувала мене по-новому глянути на європейську рецепцію твоїх "Секретів", — адже до Швейцарії, варто нагадати нашим глядачам, цей цикл виставлявся в Німеччині, в Мюнхенському Deutsche Museum, і в приватній галереї в Копенгагені, я потім про це ще окремо скажу... Я читала деякі відгуки в німецькомовній пресі, в "Süddeutsche Zeitung", у "Neue Zürcher Zeitung", і мене здивувало, що тамтешні рецензенти відзначають як мало не чільну твою заслугу — новаторське використання, за їхніми словами, "візантійської іконописної техніки". Я, звісно, не фаховий мистецтвознавець, але особисто для мене всяке новаторське використання іконописної техніки закінчується тридцятими роками, тобто знищенням Бойчука і його школи, а тебе все-таки важко скваліфікувати як "постбойчукістку"... Може, за генеалогією ти найближча до Дюбюффе, з яким тебе, правда, також порівнювали, хоча твої колажі на золотому й срібному полі, по-моєму, цікавіші, ніж його ("Дякую", — з професійно відміряною дозою скепсису осміхається художниця), — або до зовсім уже в нас малознаного Ласло Могол-Надя, американця, який вперше вжив прийом нашарування поверхонь, що надає картині третього виміру — вглибину... (Спохопившись, що задовго говорить, а чи, може, спустивши свій відмінницький запал, — відчувши, що достатньо пописалася, — вона перепрошує художницю не професійним, а зовсім щирим, майже дитячим усміхом, свого роду безсловесною проською розуміння, однак та явно не в'їжджає в такі тонкощі: вона стежить за думкою й чекає на запитання.) Тобто, мені здалося, що західні рецензенти просто не знають, у який контекст тебе вписати, — українським вони не володіють, найближчий, їм відомий, — то російський, звідціля й ціла та "Візантія"... Але, може, зі сторони їм виявилось видніше те, чого ми не бачимо зсередини, — власне оця загадкова спорідненість дитячого "секрета" з мануфактурною іконою?

— А вона не така вже й загадкова, ця спорідненість, — художниця знову подається

вперед, задерикувато виставляючи знизу вгору своє непохитне точене підборіддя, наче стиснутий п'ястучок. — Я, Дарино, найсерйознішим чином підозрюю, що ця гра колись напочатку, як тільки виникла, імітувала не що інше, як закопування ікон. (Інтерв'юєрка, охнувши, роззявляє свого сексуально-багряного рота й лишається так сидіти.) Правда, правда. Початок тридцятих. Є одна річ, яку ми, коли йдеться про колективізацію, забуваємо: "продотряди" ж вимітали з хат не тільки харчові запаси чи цінне майно — кожухи, там, полотно зі скрині, абощо... Безперечним криміналом були образи на стінах — їх або нищили на місці, або забирали, котрі коштовніші: золоті шати здирали, а дошки спалювали. Так що завбачливіші просто закопували свої образи в потайному місці, і це мусило бути цілком масове явище — от звідси й "секрет".

— Про який нікому не можна було говорити...

— Боже збав — і словом прохопитися! Ось це й зафіксувала дитяча пам'ять. Схема, як бачиш, дуже проста: наші бабусі ховали ікони по ямах, наші мами підглядали, як це робилося, певно, й бавилися, наслідуючи дорослих, як звичайно діти, — а нам лишилася вже сама тільки позбавлена видимого глузду маніпуляція підібраними скельцями, таке ніби затихаюче відлуння, звук без мови... Ну, а нашим дітям уже й того не лишилося — все, проїхали!

— Мені бабуся розповідала, — не знати до чого каже журналістка, впавши в задуму, — що вони прадідову бібліотеку тоді були закопали — там купа була дореволюційних книжок, Винниченко, Грушевський, історія французької літератури в Петлюриному перекладі — ну, вони й перелякалися... А потім так і не знайшли, де закопували, та й дім у війну згорів... Так воно десь під землею й зотліло. (Стрепенувшись, вона нападає на нову думку й жваво бере слід.) А тобі не здається, що таке ховання скарбу в землю — це взагалі немов наскрізний архетип української історії? Знову ж, поглянь на фольклор — скільки переказів про закопані скарби, козацькі, опришківські, повстанські, які-тільки-не!.. Скільки довкола того накручено демонології — як скарби підступають до поверхні, як горять вогнем, як їх стереже нечистий, як треба вміти з ними поводитися, що вкинути в горючий скарб, аби він розсипався грішми, — не знаю, чи ще де в Європі такого надигаєш, хіба, може, на Балканах... Може, наші дитячі "секрети" — насправді відгомін іще тамтих міфів: про заговорений скарб?

— Не-а! — крутить головою художниця, як на давно передумане й відкинуте. — Точно, ні, — і знаєш, чому? А от якраз тому, що "секрети" були грою "тільки для дівчаток"! Образи переховували жінки, це була їхня робота, — раз, що їм і від властей безпечніше було, якби засікли, — мовляв, що візьмеш із темної баби ("Несознательной.." — підказує всміхаючись інтерв'юєрка), ну да, корів же хто з колгоспів позабирав назад у двори в тридцятому — баби й молодіці, і так і лишилося, відстояли! А дядькам так само коні позабирати — то вже слабо було, зараз би на Соловках опинилися. А бабський бунт — це ніби ще так, несерйозно... А по-друге, і це головне, — хатні образи в нас завжди виконували функцію свого роду пенатів, богів домашнього вогнища, а все, що стосується дому, то, зрозуміло, сфера жіночої

компетенції, — чоловікове починалося за порогом... Так що бабуні наші, коли образи тоді ховали, не за художні цінності дбали, а, як і пристало господиням, дух дому берегли — поки образи, поти й хата, навіть прислів'я ж було... Жіноче то було діло, Дар, стопудово тобі кажу, жіноче — ось тому, через два покоління, дівчача й гра. Іншого пояснення немає.

— Потрясаюче! — переможно оголошує брюнетка (тепер їй справді здалась би пауза перетравити почуте, але що пауза недавно була, хоч і не з її волі, то вона справно опановує себе й заходить на нове коло). — А для тебе самої, в твоїй власній творчості, наскільки це важливо — що ти жінка? Чи проводиш різницю між чоловічим і жіночим малярством, чи відчуваєш себе спадкоємицею якоїсь спеціально жіночої мистецької традиції? Можеш назвати якихось жінок-художниць, яких вважаєш своїми попередницями?

— Добре питання, Дарино, дякую... Мені здається, в "Секретах" я нарешті знайшла свою справжню манеру, і це стосується не самої тільки техніки, цієї мішанки — колажу, живописного тла, підмальованих фотографій, надставлених козирків для об'ємності... Хоч це, властиво, теж дуже жіночий підхід до матеріалу — знаєш, як у господині, яка вальць у борщ все, що потрошку псується в холодильнику, — художниця замислюється, підшукуючи слів, — і в цю мить наглий подув вітру змитає їй волосся за плечі, вивільняючи її бліде личко з буйного золотавого обрамлення — нагим і беззахисним, і вона робиться схожою на серйозного, не по літах зосередженого сіроокого хлопчика, на монастирського отрока-служку, якому скоро приймати постриг, від чого на обличчя і всю його постать паде зимний, нетутешній посвіт відчуження, — момент дивний і трохи жаскуватий, всі занишकाють, ніби хтось незримий вступив у кадр, інтерв'юєрку пересмикує коротким, мерзлякуватим дрижачком, але то, либонь, також від протягу — може, десь у глибині приміщення відчинилися й зачинилися двері, а може, просто перший подих близької осені — як-не-як, серпень уже на відході...

— Вибач, — художниця розгублено дивиться на товаришку, безпорадно пробує всміхнутися, — думку згубила... Ага (голос їй помалу повертається до звичного самовладного тембру, безперебійно-живого дзюркотіння, що лиш вряди-годи зашпортується на заплутаніших мислених поворотах і чорторийчиках), не тільки в техніці справа, є й ще дещо. Я ж працюю з предметами, — чи, радше, з тим, що від них лишилося, — які були в домашньому вжитку. Всі ті ніби шматочки керамічної мозаїки, що ти бачиш на полотні, — то скалки од справжніх сервізів і статуеток. І так само й автомобільні світлозахисні козирки, й клапті тканини — мішковини, трикотажу: я рідко беру нові — вживані речі мають особливу фактуру, вони теплі... Тобто, коли говорити за моє відчуття жіночого спадку, — я, в принципі, роблю щось дзеркально-протилежне до того, чим жінки займалися впродовж цілої історії — прикрашали побут. Традиційно жіночою доменею було ж не станкове, а таки вжиткове малярство, особливо в нас на Україні, де весь декоративний розпис споконвіку жіночими руками творився, і всі наші славні примітивістки звідти, Примаченко, Собачко — з розмальованих печей та мисників... Та що про тих казати — навіть Екстер у середині двадцятих розробляла

взори для килимарських артілей на Миколаївщині, доки їх усіх не розігнали ("Справді? — підспівує з-за кадру журналістка. — Я не знала..."). Ну, от. А я, навпаки, працюю зі зруйнованим побутом, ніби зі зруйнованим домом, чи що, — намагаюся сконструювати з нього нову цілість, уже суто мистецьку...

— І тобі, нівроку, вдається, — каже інтерв'юєрка, з несамохіть увімкненою поштивою завороженістю, яка вмент зводить неподоланну засклену вітрину між об'єктом і шанувальником (художниця шулиться). — "Вміст жіночої сумочки, знайденої на місці авіакатастрофи" — то, по-моєму, абсолютно геніальна робота (художниця мимрить щось маловрозумливе), ні, без жартів, супер, дійсно-таки постмодерна класика! Хто її купив?

— Лозанський Ермітаж...

— Добре Лозанському Ермітажу — взяв і купив Владиславу Матусевич! — з притиском, щоб таки нікому не пройшло повз вуха, вигукує в камеру інтерв'юєрка (з сусіднього столика спурхує кілька сполоханих її патетичним покликом горобців).

— А в нас, бідних, і свого музею сучасного мистецтва в країні катма!.. А робота розкішна, бігме, розкішна (вона муркотливо-ласо сповільнює мову, мов наново смакуючи в уяві ту роботу в усіх подробицях), — тепер тільки слайдом будемо милуватися (опускає голову, зачитуючи наперед заготований закадровий текст): — Тут навіч представлено готову драму, складену з усіх тих клаптикових свідчень, на які звичайно не звертаєш уваги. По-своєму це дуже кінематографічна, монтажна робота, де кожна деталь промовляє, її можна відчитувати годинами, кадр за кадром — розбиті окуляри, квитанції, митні декларації, фото чоловіка й дитини в записнику, пудрениця з тріснутим дзеркальцем, і ці жахливі криваві мазки поверх...

— А то помада, Дарино! — сміючись перебиває художниця, з явною полегкістю, що розмова перескочила з компліментарних рейок на виробничі. — На дзеркалі — найсправжнісінька губна помада, ревлонівська, я її тільки закріпила лаком!

— Справді?.. От нарешті я маю нагоду в тебе спитати, давно хотіла — скажи, тобі не страшно було це робити? Не страшно викладати такий, от уже в дослівному значенні, — натюр-морт, мертву натуру?

Художниця стенає плечима.

— Мені було цікаво, — хвилюк повагавшись, ніби вибираючи твердий п'ятачок на плиткому місці, знаходить вона врешті підхоже визначення. — Ще від дев'яносто восьмого року, коли, пригадуєш, коло Канади під Галіфаксом упав Swiss-Air-івський "боїнг" і водолази тиждень речі з води виловлювали, щоб ідентифікувати загиблих, мене ця думка не відпускала — ось застається по тобі сумочка, і що вона про тебе скаже чужим людям? А потім якось мені самій випадково в торбі помада по дзеркальцю розквецялась, і тоді я побачила, як воно має бути на полотні. Але щоб страшно... Це вже ти мені скажи, ти ж цілий цикл у мене в майстерні бачила, перед Швейцарією ще, — скажи, дивитись на це — не страшно?

— В тім-то й річ, і це найдивніше, — це дуже світла робота! Легка якась за енергетикою, як і взагалі всі твої "Секрети", — і це при всьому тому хаосові, що на них

зображений! Ти ніби приручила, одомашнила смерть, — інтерв'юєрка затинається, трошки збентежившись тим, куди заніс її потік власних слів, і зараз же пускається виправдовуватись, — тобто не в тому розумінні, як це в голлівудських страшилках робиться, в тебе взагалі ніякими страшилками не пахне, а, от як це сказати? Є композиційна грація, є тепло, така надзвичайно жива, прогріта, я би сказала — південноукраїнська насиченість колориту, і ті делікатні орнаментальні вставочки сюд-туд, такі милі й такі домашні — і за тим усім якось забуваєш, що це ж усе про смерть, про загибель... Такий "Вміст жіночої сумочки", його не то в музеї — вдома можна повісити!

— Ти б повісила? — художниця зненацька чутко подається наперед, знизу вгору, як кицька, що збирається заплигнути на дерево, з розширеними вичікувальним блиском очима й напіврозтуленими губами, мов готовими підхоплювати й глитати кожне почуте слово. — Чесно, повісила б?

— Го, ще й як — із вистрибом! Тільки, вибач, Владо, де в нас гроші на такі розкоші? (Брюнетка хихикає по-новому — збудженим, наелектризованим смішком жінки, що опинилася в крамниці коштовностей і відчуває щасливе запаморочення від самої змоги розглядатися й приміряти.) Я стільки не заробляю, щоб на Владиславу Матусевич собі дозволити!..

В голосі її виразно бринить нотка гордості — такої впізнаваної для першого покоління доробкевичів у країні, де вголос назвати люксус, на який не можеш собі дозволити (шостий "бімер", кольє від Тіффані, картину від Матусевич...), означає водночас ніби широким жестом окреслити неміряні гони речей менш ексклюзивних, на які дозволити собі, на відміну від більшості своїх співвітчизників, усе-таки можеш, — і разом із тим наївної, неофітської гордості світового провінціала вимовляти "Владислава Матусевич" з тою самою інтонацією, з якою мистецтвозлюбні буржуа по світових столицях вимовляють "Пікассо" або "Матісс", — гордості підлітка, що чується на рівних із дорослими. Одначе художниця на цю інтонацію не ловиться — вона зараз явно перебуває в якійсь іншій крамниці.

— Спасибі, Дарино, — просто каже вона. — Це дуже важливо для мене, те, що ти сказала. А картину я тобі подарую, не журись, — не "Вміст сумочки", звичайно, якусь іншу, але з того самого циклу, з "Секретів", прийдеш і вибереш собі, добре?..

Навіть під густо накладеним гримом видно, як інтерв'юєрка різко смуглішає, спалахнувши рум'янцем щасливого зніжковіння — схоже, аж поза вуха.

— Цього не знімати! — зі сміхом гукає вона, розвернувшись до камери — цілим корпусом, затуливши собою кадр, від рвачкого руху її розповивається недбало оббитий круг голої шиї шовко-шалик від Armani, загрожуючи спорснуту, і вона обіруч притримує його, притисши долонями до ключиць, — в кадрі це виглядає комічно, наче жест акторки-інженю в ролі схвильованої провінційної дурочки, що, радісно зойкнувши, завмерла з рученьками на грудях. — Вовчику, — лементує вона, вже свідомо переграючи, розуміючи, що нею милуються, — кому сказала, зараз же зупини камеру, ах ви чортяки, що ви собі думаєте, я ж усе одно це виріжу, ще не вистачало — такі

оголошення пускати в ефір, та мене ж потім на порошок зітруть, скажуть, Гощинська за інтерв'ю бере натурою!..

З-за кадру втручаються, приглушеним малорозбірливим бубонінням, чоловічі голоси:

— Ага, особливо з політиків наших!..

— А що — мужчинки хоть куди!

— Га-га-га!..

І на цьому місці камера справді — погасає.

Ти просто пуста кукла, Дарино Гощинська, каже вона собі, з відчуттям важкого несмаку, коли не відразі, до власної стрибучої персони на екрані, — натиснувши на кнопку "stop" на пульті і злігши в темряві головою на стіл. Красива баба, авжеж, під цим оглядом нічого тобі не бракує. Скаче, бадьориться... Перед ким ти вистьобуєшся, ніби на медаль заробляєш, якого хріна? Дівочка-сорокалітка, вічна невиліковна відмінниця, гендлярка фейсом і прочитаними книжками, кукла, кукла, дурепа.

Влада, Владуська, така маленька, щупленька, як підліток, і водночас така непохитна, мов на сталеву пружинку насаджена, — колись я застала її в майстерні за роботою, з волоссям, забраним під хустинку, в замурзаних фарбою й крейдою дрантивих мулярських штанях, і вразилася — куди поділась моя вишукана пані, оздоба модних вернісажів і гламурних прийнять, найдужче вона скидалася на хлопчиська-підмайстра на будові, що спустився з риштовань по відра з розчином, — в майстерні одчайдушно смерділо лаком (мене відразу замлоїло), і Владка була ще блідіша, ніж звичайно, з побузковілими, як од холоду, губами, і хлебтала молоко просто з пакета, що стояв на столі, з розкритого паперового носика, важко, теж якось по-пролетарському відсапуючись, на бровах і перенісці їй блищали незмиті порошинки позлітки, і дивно було думати, що ось це, невидне нікому, брудне й мозольне, як ремонт у квартирі: чорно-робоче! — і є її справжнє життя, — а потім, коли її не стало й розворохоблений київський гадючник довго й захланно перемелював на кутніх сенсаційну новину (не без прихованої втіхи, що звичний порядок речей відновився і тепер знов усі українські митці в одну душу бідні й невизнані!), думати так було вже тільки нестерпно боляче, — надто коли зашелестіли з уст в уста заздрі обрахунки її пишного похорону, "труни за тисячу доларів!" (уперше це почувши, я щиросердо, на одній нестримній хвилі розжареної люті, подумки побажала гробоцінувальникові, щоб і собі на таку заробив, про що зараз-таки, вкусившись за язика, пошкодувала, пригадавши, що в нього ж, мудацюри, рак щитовидки, і та ж таки Влада ще привозила йому якісь дефіцитні ліки зі Швейцарії — за власний кошт, бо в нього не було грошей, а вона все робила за власний кошт, за все в житті розраховувалася з власної кишені — маленька, незламна сталева пружинка, а от, як виявилось, і зламна, і не сталева зовсім...), — звідки, на Бога, в неї бралась така нежіноча, залізобетонна — не зіб'єш — певність обраного шляху? — аж я, привчена знай крутити навсібіч голівкою в чеканні оплесків, зникаюча, мов у вазі з застояною водою, без свіжої дози чоловічого захоплення (дурепа!), за роки нашої дружби непомітно призвичаїлась подумки звітуватися — перш за все перед нею, в неї

одної старатись доробитися на похвалу — тим надійнішу, що, на відміну від чоловічих, ніяк не пов'язану з довжиною моїх ніг чи висотою бюста, — аж до того дійшло вже, що при першому-ліпшому життєвому забуренні першим ділом хапалася за телефона, вилитися Владі в камізельку, — і вона ні разу не послала мене на фіг, як я того сто разів заслуговувала?.. Вона здавалась такою непробійною і невразливою, її кар'єра росла, як тополенька, все вгору та вгору, її бойфренд рвонув із свого загадкового бізнесу (досі не знаю до пуття, чим він там займався, але гроші мусили бути вже ті, що їх джерелом наші скоробагатки не хваляться, згадують ухильцем, шуткома...) — прямоходом у нардепи, і перло йому як з води, він уже закінчував, казала Влада, одурений заміський будинок для них трьох десь у Рославичах, у так званий "підкиївській Швейцарії", серед екологічно чистих лук і ставків, Катруська ходила до школи British Council для дітей дипломатів, де плата за навчання виносила десять тисяч баксів річно (платила Влада), все в неї було прекрасно, а мало бути ще краще, і в цьому теж була така необхідна мені надійність, мур і опертя — ніби за порука того, що і в мене, за якоюсь незбагненною логічною сув'яззю (мислення "за аналогією", як у первісних племен!), теж усе обов'язково буде прекрасно, не сьогодні, то завтра, а на чому ж іще, як не на такому близнючому злипанні-взаємовіддзеркаленні, споконвіку й держиться жіноча дружба (і розпадається, тільки-но "аналогії" вичерпують себе!), — і тому, коли в ту ж таки осінь, десь за місяць, чи що, по нашому інтерв'ю, вона поскаржилася мені по телефону на безсоння — а вона так рідко на щось скаржилася, і завжди в минулому часі, коли перешкоду було вже подолано, бар'єр узято, і з того можна було виснувати хіба якийсь урок на моральну підтримку іншим: от і зі мною, мовляв, було, а бач же, вибабралась, — то я просто не вловила, не прийняла сигналу тривоги, точніше, пустила його повз вуха, як технічний шум в ефірі, очевидно, тупицями як я такі сигнали розпізнаються тільки коли вже по всьому — коли розходяться з похорону, і аж тоді, з усіх складених до купи охів, і ахів, і скрушних похитувань головою, показується, що в останні тижні такими сигналами довкола небіжчика сипало, як снігом, і куди ж ми всі, питається, дивилися, що нас так обморочило?.. "Уявляєш, не можу спати, — казала вона по телефону, ніби запрошуючи мене разом із нею, порядком розривки, над тим подивуватися, о другій над раном її невтомний дзюркотливий голосок дражнив, як підшкірне свербіння, а мені треба було о шостій вставати на ранковий ефір, і я вже тратила рівновагу, перечіпаючись об меблі, повзаючи по хаті зі слухавкою, яка, здавалось, до крові намуляла притисле вухо, та напівпритомно збираючи сумку на ранок, поки вона сокоріла: "Якийсь ідіотський страх з'явився — ніби, як засну, то помру", — "Ти просто перепрацювалася, Владусь, — знай товкла я своєї, вже, либонь, ушосте за годину, — ніщо не дається задурно, в тебе ж такий тяжкий рік був, плюнь на все, і поїдьте відпочити", — маючи під тим на думці, що нардепові теж, відай, не завадив би відпочинок, раз він, до лиха, негоден як слід приспати перевтомлену кобіту! — всі вони, зараза, з їхнім юродивим способом життя й безпробудною плавбою в алкогольному морі від стресу до стресу, перетворюються до сорока років на клінічних імпотентів!.. — а Влада щось і далі невтомненько жебоніла,

про дійсно-таки, я маю рацію, вже й запланований нею відпочинок, про Абу-Дабі чи Дубай, і що з них комфортніше, а що дешевше, і що б вона радила мені, в разі я теж зберуся відпочити, аж доки я не заблагала пощади й не звомпила: Владухо, Матусевичко, ну тебе к бісу, дай же мені відпочити хоч цих чотири години, які ще маю в запасі!.. Вона засміялася — коротким, дивно співучим флейтовим перебором, і цей її прощально випорслий смішок, водночас і ніяковий — ніби вона щойно в ту мить здала собі нарешті справу, що не дає мені спати, — і бентежний — бо мені теж зробилось ніяково, що я так брутально ознаймила свою сонливість людині, котра страждає від безсоння, наче покинула її саму вночі в незнайомій місцевості, і вибирайсь, як знаєш, — цей смішок застряг мені в вусі, як наллята вода, і навіть за ніч не вилився, як то буває з водою, мокрою теплою плямою на подушку: не стравився годинами куцого сну, — я прокинулася все ще з його сріблястим відлунням у вусі, і в цьому, аби стало кебети на хвилиночку спинитися й дослухатися, теж можна було добачити виразний сигнал перестороги, знак, що своєю, спересердя так різко цюкнутою фразою, котра вирвалася мені, як сокира з ослаблих рук, я несамохіть поцілила в якусь невидиму струну в світобудові, вже натягнену так надсадно, аж від неї кругами дрижали й ширилися стугонючі вібрації, і світобудова зарезонувала — Владиным флейтовим смішком, хоч запросто могла б і будь-чим іншим — реакцією напнутої струни на фальшивий доторк, скла, коли порнути по ньому бритвою, мої "чотири години в запасі", серед отих, уже розвированих довкруг Влади на всю котушку, інфразвукових вібрацій, мусили проскреготіти таким самим дисонансом, адже насправді у мене в запасі було куди більше годин, ніж zostавалось у неї, — вже облічених, вже витікаючих, вже на денці, — про що ні вона, ні я тоді знати не могли. І через три тижні по тому вона таки заснула, саме так, як не велів їй робити її полуночний страх, — заснула серед білого дня, за кермом, на Бориспільській трасі, їдучи забирати від посередника прибулі з франкфуртського рейсу картини, яких ніхто більше ніколи не бачив, бо посередник запевняв, що віддав їх і вони розпрощалися там-таки, в аеропорту, але коли Владин перевернутий "бітл", разом із вчавленим у нього, як у зім'яту бляшанку, насадженим з розмаху, всією-грудною-клітиною-на-гарпун-керма Владусьчиним тілом, підняли з кювету й розрізали автогеном, то жодних картин у машині не виявилось, ні в салоні, ні в багажнику, і можна було, звичайно, припустити, що машину пограбували вже розбитою, а можна було й роїти нескінченну гирилицю далеко гірших, і навіть геть уже несамовитих підозр і припущень, — з-поміж них єдиним стійко врозумливим, таким, що трималося глузду й відтак могло утримати при глузді живих, було припущення, що вона заснула за кермом і машину занесло на мокрій трасі, якраз перед тим ішов дощ, — і ніхто не знає, і ніколи вже не дізнається (як довго пекла мене ця думка!) — чи в останню мить, коли "бітл" летів у кювет, Влада встигла прокинутися від струсу й збагнути, що діється (чи встигла вона вжахнутись? закричала? чи було їй боляче? чи чула хрускіт власних кісток?..), — а чи, може, прокинулася вже аж потойбіч, марно силкуючись здивовано протерти очі й помалу упритомнюючи собі, що більше не має ні рук, ні очей? (Це було б краще, далеко краще, я не один місяць натреноувала себе

повірити, що так воно й було...)

...Я її вбив, знай повторював нардеп Вадим із чудернацьким кривим осміхом, — сидів, утоплений в оттоманку, товстий і червоний (сама маленька, як Дюймовочка, Влада завжди мала слабкість до великоформатних чоловіків), — сорочка йому розщипнулася на череві, оголивши добірну білизну, долі на килимі стояла пляшка "Курвуазьє", келиха він тримав обіруч, мов іграшковий ведмедик, який із заведеним рипінням кружляє своє молочко, і Вадим так само кружляв своє і товк водно, як мантру, — я вбив, я її вбив, це я винен, це я мав бути в тій машині, — оця його Гротескова ведмедикоподібність була чомусь особливо тяжкою, тим більше, що рипів він щось теж цілком несосвітенне, щось настільки ж дисонансне до того, що трапилось, — наче звук скла, коли порнути по ньому бритвою, — як коли б його підклеїли сюди з якогось іншого фільму, я подумала, він у розпачі від того, що відпустив Владу в Бориспіль саму, що якби поїхав був із нею, вона була б жива, і цьому справді важко було заперечити, а виходило, ніби якраз заперечувати мені й належалося, і я насилу стримувалась, аби не крикнути: заткнись! — хоч він і не до мене говорив, і не в мене питав, як питав би, коли б мене там не було, в келиха, в оттоманки, в стіни навпроти: Боже мій, Боже, як же мені тепер жити? — і тут він напрочуд обережно, як на таке замашне тіло, відставив келиха на бильце й затулив обличчя руками, застогнавши-забурмотівши щось уже геть нерозбірливе, а мені лишалося безпорадно стояти й споглядати його пальці, завмерлі на немовлячо-червоній лисині, мов пучок сосисок... Але я ж не з обов'язку примчала тоді як стій у ту його гробану скоробагатьківську — саме викінчену, Владою й оформлену: з пент-хаузом, зі скляним дахом зверху — квартиру на Тарасівській, не потішати його і не зливатися в спільному горі, — мені залежало на іншому, я дивилася на нього, як на поступово тьмяніюче дзеркало, в якому ще зберігається Владусьчин образ, я ловила на ньому ще несхололі, ще вчорашні, як невідлиплий пилок, сліди її присутності, ба навіть напівсвідомо відстежувала його — її очима, чого ніколи не робила раніше, поки він був просто Владин бойфренд, так вона завжди казала: не коханий, не мужчина — бойфренд, — і тому мимохідь схвально відзначала і добірну білизну, і несподівано прецизну делікатність руху, яким Вадим відставляв келиха — мельком подумавши: ага, значить, ці лаписька з п'ятірнею сосисок уміють бути й чулими, — і його суху безслізність також оцінила — він куди більше вливав у себе, аніж виливав: знак здорової чоловічої жадібності, зокрема й міцного сечового міхура, і всього іншого також (колись вони були в мене в гостях удвох, і за п'ять годин, що ми просиділи, цмулячи коньяк, той самий "Курвуазьє", Вадим ні разу не підвівся з крісла вийти до туалету, зрештою, Влада завжди казала, що в них прекрасний фізичний контакт, якби це була неправда, вона би змовчала, значить, безсоння її було не від того...), — і не те щоб я вмисне таким ото аукціонним конярем туди пригналася виставляти бали за рисистість — усе воно крутилося мені в голові несамохіть, порізаними спалахами, як на паралельній плівці, я не мала до цього чоловіка ні відрази, ні симпатії, і коли казала йому, що він не винен, то не з жалю до нього, а єдино з поваги до Владиної смерті, котра належалася до неї й

ні до кого більше, сама собою мусила виткатися з власноручного рисунку її життя, і Вадимові, якщо він і був у чомусь винен, я відразу й безповоротно приписала щонайбільше роль кавунової лушпайки, на якій у фатальний момент у старих фільмах послизуються, щоб упасти й розбитись насмерть, але в житті, на відміну від кіна, сам момент завжди виставляється задовго до того, і тому мене дратувало, ба й ображало Вадимове мантричне рипіння, я її вбив, я її вбив — у тому було щось принизливе для моєї гордої й незалежної Влади, щось від мови жовтєвих газетних повідомлень, які, сумніватись не випадало, не забаряться, не виключено, що довкола дому вже нюшили, зачувши стерв'ятинку, гієни-новинщики, на завтра їх мали налетіти цілі зграї, іно встигай затулятися од бліців, і це також належалося пережити і якось витримати, але це все було потім, у ті ядушливо нестерпні тижні, коли її смерть за десятками рецептів наввипередки захланно патрали, смажили, заправляли різними підливами й подавали на стіл із дому в дім, і зрештою так розтягли й заволочили, що й мені поступово перестало стискатися серце на вид її портретів, котрі зробилися вже просто портретами відомої людини, гейби в енциклопедичному довіднику, — а в ті перші години мені залежало на єдиному, задля того я й приїхала до Вадима і тупо сиділа з ним, п'ючи його ніяк не діючий коньяк, поки Влада лежала десь у моргу на полиці холодильника з причепленою до ноги биркою, і мене мучила невідчепна й безглузда думка, що їй же там холодно, і я сама раз у раз здригалась од того холоду, коротким мерзлякуватим дрижачком, як тоді в Пасажі під час нашого інтерв'ю, коли з Влади зненацька прозирнув був монастирський служка напередодні постригу, вже приготований на нетутешність, тільки цим разом дрижачок не пересідався, я ніяк не могла зігрітись і знай прикладалася до коньяку, але кожен ковток, замість зігрівати, застрягав у грудях непроковтно твердим, як вгороджений гарпун автомобільного керма, — а треба мені було не чого іншого, як упевнитися, зараз же і негайно, що вона була з Вадимом щаслива, — ось так, не більше й не менше. Тоді мені стало б легше, тоді з цілого кошмару проступив би й вив'язався якийсь сенс, — як коли б вона сама з'явилась і сказала, рішуче тріпнувши спадаючою на очі гривкою: знаєш, а я не шкодую — ні за чим, слово честі.

Я притарганилася, як завше в хвилини панічної стеряности, шукати розради в неї — у цій самій квартирі, звідки вона напередодні вийшла й сіла в дворі у свій курчачо-жовтий "бітл". І захряпнула дверцята.

...Але потім, чи то в двері подзвонили, ще хтось з'явився, чи Вадим зрештою таки вийшов до туалету, — я зосталась у вітальні сама і стояла в незатуленому вікні, за яким стрімко нагусала щільна, флюоресцентно-яскрава синява, як на пачці "Голуазу", — всі барви в ті дні були мов наведені з максимальною різкістю, всі об'єктиви виставлені, і якісь зовсім сторонні кадри раз у раз чіпляли мені око, наприклад, дорогою на цвинтар, із машини, — двійко собак, що качались по купі лаково-мокрого листя, рябий і чорний кудлатий, і на мосту метро, коли погребова кавалькада проїздила попід ним, похилий бомж із картатою торбою-цератянкою на тлі низько навислого неба, — так буває в пору закоханости: кожна випадкова мить, трапляючи в поле зору, набрякає, бубнявіє й

спалахує навиліт, як крапля перш ніж упасти, ніби тільки в любові й смерті життя нарешті стає для нас по-справжньому видимим, — у флюоресцентно синіючому вікні потойбіч вулиці гралися на хіднику діти, силуетно чіткі, мов витяті з чорного паперу (лиш білі кросовки поблимували в смерку, слабо вкрученими лампочками), на передньому плані з заворожливою, здавалось, рипучою, як у дерева, труднозгинністю порпалася в сміттєвих баках закутушкана на качан бабця в плетеній шапочці, дуже повільно, як при зйомці рапідом, проїхала вулицею темна "мазда" з палаючими рисячорозкосими фарами, і стоячи в вікні в своєму так і не скинутому плащі, себе теж бачачи ніби збоку — вписаною в цю спроквола, мов через силу, а все ж триваючу далі картину, — я раптом так само пронизливо-ясно побачила, що Влади в цьому часі вже нема, — нас із нею розносило, самим його неборним, тої миті так намацально-фізично відчутним плином, який не питаючись сліпо тяг із собою — вже тільки мене, а Влада лишилася в дні вчорашньому, відколовшись, як на крижині, і в ширеній межі нами розколині вже булькотіло, стрімголов заповняючи її навалом нових кінокадрів, життя без неї. Я бачила, що це вже сунеться потік, якого я їй ніколи не розкажу, — бо досі, від найпершої хвилини, і з Вадимом, і взагалі цілий час іще подумки була адресувалася до неї, з нею ділилася своїм потрясінням — нащо ж ти поїхала сама, Владусю, — випоминала їй, заднім числом, всі незліченні дрібні застереження, і навіть несвідомо розважала й заспокоювала — її-таки, і приїхала сюди також не до Вадима — до неї, спитатися: чи тобі було з ним добре? — а тимчасом усе це було вже як говорення в слухавку відімкненого телефона, і тому все, що мені залишається, — то покласти слухавку і без спротиву дати цьому страшному, повільному, незворотному плинові нести себе далі вперед — без неї.

Я зрозуміла, що Влада померла — а я остаюся жити.

Потім, коли Вадим повернувся до кімнати й ми знову говорили — коньяк таки подіяв, і його прорвало на спогади, безладно й безперебійно, — я вперше мовила про Владу: "вона була", — і сама зчудувалась, як легко воно мені пішло: відтепер і назавше — в минулому часі...

Ось це й мусить бути та точка "х", початок нового відліку, звідки відкладаються й біжать у невідомість нові осі координат, — час продовжує наростати на тобі, як вапно на кістках, і помалу-малу, від частого вживання вже в цьому новому, без небіжчика, часі, гояться, затягуючись непрозорою шкіркою, зранені його присутністю речі і місця: перехрестя на Печерську коло кіностудії, де Влада колись наздогнала мене своїм жовтим "жучком", пригальмувавши й вистромивши з вікна розчіхрану ясно-пшеничну голову ("Дарино!"), — бувши перейденим кільканадцять разів, злуцує з себе її образ і перестане щеміти, роблячись перехрестям, як усяке інше; вікна її квартири, що в них світло я впізнавала здалеку, — тільки-но вийшовши з метро й прискішуючи ходу, в радісному напередсмакуванні наших кухонних посиденьок, коли вона вкладе Катрусю, — стали спершу темними вікнами покинутого дому, а згодом і взагалі згубилися в ряду інших вікон, мов затерлися в натовпі, і в черговий раз там проходячи, я котрогось дня піймала себе на тому, що не можу з певністю сказати, чи вони починалися другим, чи

третім від крайнього балкону справа, — задерши голову, стояла на хіднику враженим слупом, як Лотова жона, й тупо вираховувала, пригадуючи розташування кімнат у квартирі, в голові крутилося з "Гамлета": а ще ж нема й двох годин, як помер мій батько, — ні, тому вже двічі два місяці, мій принце... (А якщо й двічі два роки, то що, легше?..) Вигрібаючи якимось старі листи, в марному намаганні протистояти наростаючому в домі паперовому хаосу, я натрапила на конверт, що вдарив по очах, наче сніп різкого світла, самим лише голим упізнаванням: цей почерк був мені колись дорогий! — і тільки вчитавшись у зворотню адресу, упритомнила собі, що почерк належав Владі: та невже ж і справді пам'ятається не людина, а налиплі на неї наші власні почуття, і втрата тим і болить, що змушує довго й безпорадно хапатися ними за порожнечу, наче силоміць відірваними мацаками?.. Справді "меморіальними" зберігались хіба що місця неторкані, незаплямлені жодними наступними враженнями, — як лавочка на Прорізній, під колишньою "Ямою", де ми восени 1990-го ошпарювали собі піднебіння "подвійними половинками" із радянських чашок з поодбиваними (щоб не вкрали!) вухами, а внизу, за Поштамтом, рокотав людським морем ще-не-перейменований Майдан: гул, вибухаючи нападами, одбивався од мурів, землетрусним дрожем стрясаючи шибки по спустілому місту аж до Євбазу й страйкуючих тролейбусних депо, — порожні, з поспущуваними з дротів вусами тролейбуси вишикувалися на Хрещатику в два ряди вже немов наготованою барикадою, довкола нас жахтіло грозовим, пороховим повітрям, тим повітрям масових заворушень, що завжди вивільняється на розламах епох, як підземний газ при геологічній катастрофі, повітрям, що само тебе несе, по якому можна ступати, бігти, кричати, не чуючи власного крику, — нам обом горіли обвітрені за день стояння на площі губи, ми курили ними одну цигарку на двох, обпікаючись винесеними надвір "подвійними половинками", і Влада, мов прорвавшись за багато років мовчання, говорила й говорила, без упину — про своє розлучення, про те, що так не може тривати далі, що життя має змінитися, ось тепер нарешті початись по-справжньому, "в нас не було молодости, Дарино", — сказала вона, маючи на думці студентів на площі, що вже лежали там не підводячись, горілиць, віч-на-віч із небом, вихудлі до серафічної прозорости рис, кротко біліючи своїми смертницькими пов'язками з написом "Я голодую", і ми їм заздрили, бо, на відміну від них, "в нас не було молодости", — вирок, який вразив мене тоді в саме серце своєю брутальною правдою, у Влади взагалі була дивно, як на благополучну радянську дівчинку, розвинена нещадна ясність бачення й називання: я почувала те саме, що й вона, але завжди ніби на крок відстаючи від неї в здатності свої почування впізнати й виразити. (Щойно в ті хвилини, коли я її слухала, мене вперше кольнула думка, в якій доти не зважувалась собі зізнатись: що мій шлюб так само затхнувсь, як і її, і треба зібратись на духові розірвати його вчасно, як відтяти хірургічним ножом, поки не почалось обопільне душевне загноєння...) Все злилося було в якийсь суцільний гігантський, рухомий клубок, наші життя на очах розпадались, як розпадалась епоха, і, промлинкованими на тверді неподільні частинки, втягувалися кудись на безбач у темний вир збуреної історії (ми-бо обидві виходили свого часу за

благополучних радянських хлопчиків, гарних і чемних, спершу студентів, відтак аспірантів, і тільки коли час заламався, з'ясувалося, що благополучні радянські хлопчики, гарні й чемні, нічого так не бояться, як бути дорослими, — цей невідволонний страх перед життям, у якому треба щось вирішувати самостійно, тлів у них змалечку латентно, наче вірус невиліковної хвороби, і треба було аж розвалу цілої суспільної системи, яка ним і держалася, щоб він виліз на яв...), — Влада відчула все це на крок раніш од мене і першою ж, рятуючись, рвонула саморуч уплав по життю — із грудною натовпі Катруською на руках, не думаю, що я б на її місці наважилася (втім, я ж і на дитину з Сергієм завбачливо не наважилася також!), а от у ній жодного страху невідомости не було й близько, вона вся дзвеніла, націлена в майбутнє, як стиснута сталева пружинка, заряджаючи й мене своєю абсолютною певністю обраного шляху, на ній була тоді чорна шкіряна куртка, і я ще, в напливі раптової ніжності, подумала з усміхом: байкерша! — тільки білого шолома й бракувало... Лавочка на Прорізній залишилася на тому самому місці — відколи "Яму" закрили, а відкрили казино, вона перестала бути місцем богемних перекурів і тепер звичайно стоїть порожняком, на очищеній від кушів бузку — під парк-майданчик для казиновських "мерсів" і "порше" — голій асфальтованій плащизні: єдиним зацілілим пам'ятником тій осені, коли ми, як показалось опісля, були все-таки ще молоді, — такі молоді, що про це й не здогадувались. Бо тільки молодість може, стоячи на перевалі між двома епохами, з легким серцем скреслити своє минуле, спустити його в Trash, як невдалу комп'ютерну чернетку, грюкнути покришкою й пуститись, у неповних тридцять, нарешті "жити по-справжньому", — тільки молодість здатна так згорда розкидатися роками, що не вдовольняють її амбіцій: з віком привчаєшся бути ощаднішою, привчаєшся неквапненько, як вином, смакувати всім, від чого раніше по-багацькому відмахнулась би, гадаючи — як казала маленькою Катруся, пропустивши тролейбуса, — ніби "нам подадуть іншого, кращого": з віком довідуєшся, що, на жаль, — не подадуть. Попереду Владі було одміряно рівно десять років "по-справжньому" — десять несамовитих, наче розігнаним "гарлі-девідсоном" по гірській трасі (з Катруською в наплечнику!), років, за які вона, мама-одиначка без жодного матеріального попліччя (тільки й того, що майстерня на Узвозі лишилась по батькові), потрапила стати справді класним, і таки чи не найуспішнішим в Україні художником — якщо, звісно, міряти український успіх західними грішми (правда, останнім часом уже й наші жирні коти почали помалу вдупляти, що купувати картини в Матусевич — це круто), західними грішми — й українською заздрістю: друге навіть неомильніше, точніше, бо гроші, то, врешті-решт, величина перемінна, їх усе одно ніколи не буває задосить, а от на людську заздрість можна покластися завжди: що більше її клекотить довкруг тебе, що густіший, їдкіший її сопух — то певніший знак, що ти таки, хай йому грець, вирізняєшся. Вирізняєшся.

(Так, ніби вона сама підставилася — вставши, як із шансів — на повен зріст, та під снайперську кулю... Ніби хтось там нагорі пильнував, щоб ми тут не вирізнялись задуже. Щоб тримали ряд. Щоб потрошку, помаленьку, не так, як вона хотіла — "по-справжньому"...)

Саме на Прорізній, коли проминаю сирітську лавочку на белебні, в мені найчастіше скидається таке пекуче, ображено-дурне, достоту дошкільняцьке, а проте вперто раз у раз виринаюче, як притоплений поплавок: нечесно! Так нечесно, якщо там, нагорі, взагалі ще хтось стежить за правилами, — вирвати її з життя на повному ходу, атож, на трасі! — як дантист-коновал здорового зуба зі щелепи, — вибачте, помилка, але назад уже не вставиш. Влада й сама мусила бути неабияк розгнівана, отак неждано-негадано опинившись потойбіч, — першої ж ночі, коли її видобуте з машини тіло ще лежало в моргу на полиці холодильника, вона приснилась мені незвичайно сердитою — в себе в майстерні, в тих самих дрантивих мулярських штанях, енергійно висувала й засувала якісь шухляди, за чимось шукаючи, на мій розпачливий, усім єством до неї, поклик відмахнулась: не заважай, мовляв, — і зронила щось вельми химерне, щось про охоронну грамоту, яка їй потрібна, а то, мовляв, "дуже багато смертей", — ці слова я запам'ятала достеменно, бо, хоч мова снів така сама темна, як і пророцтв, проте найдужче від нашої денної мови різниться вона тим, що не знає брехні, — викривлення вносяться в неї тільки нашим власним сприйняттям, тим, що в фізиці зветься похибкою інструмента, і тому ті прямі цитати зі снів, котрі вдається на ранок цілими винести на поверхню, я завжди занотовую точно, навіть коли вони звучать і сто раз безглуздіше від сказаного мені Владою в її першу ніч поза світом, — тим більше, що, як з'ясувалось, не таке воно було й безглузде, бо в ту ж таки ніч у Владиної матері, яка забрала Катруську до себе, в кімнатах само собою вмикалося й погасало світло, відчинялися й зачинялися двері, Катруся спросоння кричала: "Мамо!", — очевидно, Влада й там чогось шукала, якоїсь охоронної грамоти, якої? до чого? перед чим?.. Заплакане жіноцтво вже на похороні, покурликавши, дружно пристало на гадку, що шукала вона не інакше як пропалих картин, а "багато смертей" буцімто було на тих картинах зображено, і одна Галерейна кураторша, з'їхана на всю стріху на істинно-православному ґрунті, навіть пальнула там-таки вперше те, що потім довго й заласно, із негарно заблисими очками мусувалося й обшіптувалося в товариствах: "А вот нельзя так запросто играть с такой темой!" — не без морального торжества в голосі, як у людини, котру офіційно вповноважено пильнувати космічної справедливості (Влада саме за це й не зносила їх, "істинних", називаючи "парторгами православія"). Мужчини, переважно більш позитивістськи налаштовані, з неменшим апетитом порали, зараз-таки на поминках, по другій-третій перехиленій чарці, інше блюдо, і найбистріші з баришень також долучилися до їхньої когорти та запрацювали навзаводи ножами й лопатками: що Владу, відай, мусили "вести" вже давно, в нас-бо і за п'ятсот доларів професійного кілера найняти не штука, а Влада ж кожна робота тягла на порядок дорожче, за такі гроші рідну маму вколошкати можна! — та які там п'ятсот доларів, чоловіче, оно на Херсонщині, недавно передавали, у покійника назавтра після похорону могилу розрили, щоб десять гривень із піджака витягти, сусід бачив, як удова їх туди клала! — та ні, то діло таке, буває, а я за професіоналів кажу, — а професіоналові машину в кювет зіпхнути, та ще на мокрій дорозі, то взагалі як дурному з гори збігти! — так поповзли клубочитися легенди, що далі від епіцентру події, то

несамовитіші, бо ж людям, які ніколи не бачили зблизька — окрім як у телевізорі — ні Влади, ні Вадима (чия масивна депутатська постать була попервах сильно схарапудила міліцію, в тодішній віхолі людей мені запам'ятався слідчий, і ще якісь у формених кашкетах — усі з однаковими, бистрими поглядами заскочених на гарячому злодійчуків), — цим людям жодного сенсу не було розтлумачувати, та вони й слухати б не схотіли, що: а) на перевернутому "бітлові" не виявилось ніяких слідів од удару іншою машиною, що: б) експертиза навіть відновила, з повною сумлінністю, траєкторію з'їзду "бітла" з траси, — що, відтак: с) то був очевидний і безсумнівний нещасливий випадок (на превелику полегкість міліції, яка, правда, буцімто продовжувала розшукувати зниклі картини, але коню було ясно, що ніхто їх повік не знайде — хіба вже випадково на них сівши! — та й який, питається, сповна розуму український мент став би ото перериватися за якісь там картінки, скільки б його не запевняли, що вони вартують незменш як яка-небудь украдена "Волга"?..), і, чи не найголовніше, — що: d) ми, Богу дякувать, таки не Європа, хоч би скільки хрещені батьки нації били себе на цьому пункті в запилі жиром бюсти, а тому ніякої арт-мафії в нашій ні-від-якого-глузду-незалежній дупі (звідки за скромний хабар місцевому чиновникові можна сколупати зі стіни й цілком легально вивезти яку завгодно славу фреску, як Бруно-Шульцеву з Дрогобича, та й взагалі все вивезти, що тільки сподобається!) не стояло, за визначенням, зроду (чи принаймні відколи останнього Гойю й Рібера забрали, уже в 1960-ті, до Москви на реставрацію, та так ніколи й не повернули, як ніхто не збирається повертати нам і шедеврів Терещенківської колекції, котру ще дедушка Ленін роздував, аби розплатитися з дедушкою Хаммером за Джойнтівську поміч у 1921-му, так що серйозним крадіям мистецтва вже скоро з піввіку як нема в Україні чим пожитися, да-а-авно би з голоду передохли!) — та бодай би з того почати, що на такий бізнес потрібна ого як розвинена мережа професійних арт-дилерів, а, як каже наш оператор Антоша, й добре каже, де їх в сраці взяти?.. Українці, малим же дітям відомо, спеціалізуються на речах куди пак простіших, невибагливіших: зброя, наркотрафік, кольорові метали, карпатський ліс, дівчатка "на роботу в Європе", — діло надійне, кеш рікою, і ніяких академій не потрібно, і поки країнка таким ото робом мужніє і росте, поти всілякі митці нешугані та інша голота можуть почуватися безпечно, наче в маминій пазусі, з тої простої причини, що нікому вони в натурі на фіг не інтересні, тож хай собі живуть і пасуться — якщо, звісно, знайдуть на чому... Все це ми обговорювали з Владою безліч разів, зі сміхом смакуючи різні курйозні сюжети, як, приміром, процес купівлі нею квартири — з перевдяганням, уже на біржі, в кабінці туалету, аби витягти з-під "боді" вельми сексуально розміщеного на тілі пояса з упрілими в ньому п'ятдесятьма штуками зелених, хто сказав, що гроші не пахнуть, і кому б спало на думку баришню запідозрити, коли дибала вулицею, впакована, як цибулька, в кілька шарів мішкуватих светрів, кожен мало не до колін? — і так само й поготів безліч разів гасала Влада, по місті й поза містом, у машині з сувоями полотен на задньому сидінні, бо кому, на ласку Божу, і нащо б вони придалися?.. Люди добрі, поривало мене гукнути всім тим охотникам до свіжини, до захопливої детективної

версії про вбивство знаменитої художниці, аби заволодіти немислимыми скарбами (трійко полотен, що всі вкупі заледве чи потягли б на десять тисяч баксів, — ех, злидні наші!..), — схаменіться, і що б же той убивця з тими картинами почав? Яким би способом став обертати їх на готівку? Тобто, все це я, звичайно, вивалювала на стіл щоразу, всі непробійні аргументи поспіль — а), b), c), d) і так далі, — тільки-но при мені затинаяся на цю тему хтось із знайомих (ну не придурки?..), і довший час не могла второпати причин їхнього неприхованого невдоволення у відповідь, — так, ніби я їм щось одбирала, на щось важливе в їхньому житті зазіхала; одночасно з якихось суміжних закапелків стали просочуватися, як цівки води з-під дверей затопленої ванни, паралельні, і ще несусвітєнніші версії: одна — нібито Влада в такий спосіб покінчила з собою (найдужче мене вразило, що цю версію любовно розвивали якраз не сторонні, од нічого робити, патякала, а її колеги-художники, кожен із яких притьмом рвався озвучити свій персональний творчий звіт про те, коли й за яких обставин востаннє Владу бачив і як із її виду "ніколи б нічого такого не подумав" —!!!), і друга, на свій лад навіть ще дикіша, — буцімто Владу вбили через Вадима, з метою його попередити а чи налякати, якісь його таємничі конкуренти а чи навіть, пожалься Боже, політичні противники (так, наче він, сердега, являв собою ледве чи не стовп і опору антикучмівської опозиції! — одначе попервах і я тут була приторопіла, згадавши його розпачливе бурмотіння "я її вбив", котре, кий біс, могло ж мати й зовсім інше, непохопне тоді для мене, наївної телиці, значення, тим більше що список полеглих на дорогах батьківщини українських політиків-і-бізнесовців пух як на дріжджах і навіть удостоївся потрапити на сторінки "New York Times", що взагалі з українськими подіями трапляється нечасто, — кожна така смерть офіційно кваліфікувалася також як "нещасливий випадок", і, з філософської точки зору беручи, в цьому таки була своя логіка: адже щасливого в будь-чийй наглій смерті й справді небагато, а щодо випадку, то все в цьому житті випадок, все — або, навпаки, нічого, волос із голови не паде необліченим, от тільки не нам їх лічити, — і на тому нація, котра подарувала людству Сковороду, щоразу, трохи пошарудівши, цілком по-сковородинівському стоїчно і успокоювалася, проте уявити собі в цьому ряду Вадима, та ще й персоною настільки центрвою, щоб під ударом мала опинитися аж його Богу-духа-винна коханка, — того вже було занадто навіть і для України!), — так замість одної спростованої версії тут-таки розтікалось і ширилось кілька нових, ніби прибутна повинь оминала ставлену їй навсупір греблю здорового глузду й пускалась ручаями в обхід, і мені знадобився не один місяць, аби перестати наливатися помідором та верещати, тратячи самовладання, у відповідь на кожне, з підозріливим притиском проказане: "А ти певна, що то був нещасливий випадок?" — не один місяць, аби втямити, що людям зовсім не потрібна була істина, хоч би якою вона в остаточному підсумку виявилась, — їм потрібна була "сторі". Амінь. І не мені, котра з цього самого бізнесу — роблення "сторі" — живе, їх судити.

Згнітивши серце, я мусила визнати — ніщо так не надається на "сторі", як наглий загин блискучої й знаменитої молододі жінки. Ніяка смерть молодого чоловіка і

вполовину не зробить такого враження — чоловікам немовби приписано вмирати, за мовчазною загальною згодою, як не на війні, то десь інде, річ світова, так, ніби нічого ліпшого в цьому житті од них, сердег, і не сподіваються, і тому в випадку чоловіка, хай і молодого, оцінюється не сам факт смерти, а те, наскільки смерть вдалася: чи небіжчик зустрів її безстрашно випнутими грудьми й тим сповна виконав призначення мужчини, а чи, може, показав спину й призначення ганебно провалив, — такий собі death-control із боку суспільства, і тому Гію Гонґадзе ми не забудемо доти, доки не дістанемо на потримання в руках його правдиву, живою кров'ю спливаючу смерть, а не бозна-чий безголові останки, а от Вадика Бойка, обличчя українського ТБ початку 1990-х, який перед вибухом у своїй квартирі показував колегам папку з документами й радів: от вони, комуняки, всі в мене тут, нарешті, завтра побачите! — а коли розвіявся дим, усі побачили тільки його власне обгоріле тіло і просілі після вибуху бетонні перекриття в будинку, — Вадика не згадує вже ніхто, бо чого ж його згадувати, коли з ним і так усе ясно?.. Зовсім інша річ — смерть молодої жінки: в такій смерті завжди вбачається щось противне природі, бо першою шибася думка про потомство — і тоді, коли його нема (вже не буде!), і тоді, коли є (хто ж тепер подбає, хто догляне, а хто ж тобі, сиротино, головоньку змие, — нескінченна народнописенна тема, що тягнеться крізь віки). "Сторі" тут конче потрібна — власне щоб відновити природний порядок речей: щоб виставити саме цю, траплену в фокус об'єктива смерть жахливим винятком, кричущим цього порядку порушенням, за яке хтось-чи-щось неunikнено муситиме відповісти, — як не тепер, то колись, як не перед людським, то перед Божим судом, — і якщо жертва за своїм життєвим амплуа була принцесою, від колиски затовареною гостинцями фей, як на святочному шопінгу (в чому вже проглядає певний обіцяючий натяк на правопорушення, певна, відпочатку закладена в умовах задачі несправедливість: це ж чого, спитати б, їй одній так багато?..), і якщо, на додачу, за життя ніколи в ролі жертви не виступала, не приміряла навіть на себе такої, з гордості, з принципу чи ще з якої причини, то найлогічніше буде на неї ж таки й скласти вину — хай несе, раз така цяця! — і тим справу закрити: цур мене, пек, зі мною такого трапитись не може. Така "сторі" — не що, як заговор, закляття на одцування: вона накриває собою чужу смерть наглухо, наче непробійним скляним ковпаком музейної вітрини, — можна дивитись, обходити кругом, можна водити по склу указкою: урок, як "не треба" жити, щоб не опинитись у цвіті літ під двома метрами землі, — бути обережною за кермом, дотримуватись правил руху, не вплутуватись в сумнівні зв'язки, не писати непевних картин, і взагалі, не надто вирізнятися... Всі мої настирливі а), b), c), d) і-так-далі були марними, щенячо-жалюгідними атаками якраз на цю грубослову вітрину — зазіханнями на велику самозахисну віру людей у те, що смерть — чиясь, а значить, і наша власна, — в принципі мусить мати врозумливе для нас пояснення: світ справедливий. І що ж можна було реально протиставити цій вірі — чейже не оте пискляве, по-дитинячому глупе й безпорадне: так нечесно?

На додачу, Влада розбилась якраз на тому самому місці Бориспільської траси, де 1999-го року розбився В'ячеслав Чорновіл, і її смерть відсвіжила пригашені, було,

лиховісні домисли щодо його загибелі, — під їх тиском уперше мені закралося, що її слова зі сну про "багато смертей", можливо, стосувалися зовсім не "Вмісту жіночої сумочки, знайденої на місці авіакатастрофи" та декількох інших, менш похоронних, але також пов'язаних із темою смерти полотен із "Секретів", і взагалі могли нічого не мати до діла з її малярством, а несли в собі якесь далеко буквально й заразом грізніше знаття, котрим вона й з'явилась поділитися. Місце те вочевидь було недобре, смурне місце, серед київських автомобілістів воно віддавна мало лиху славу — бодай раз на сезон там траплялась якась халепа, когось заносило на рівному аж на зустрічну смугу, хтось буцався при обгоні, раз навіть із доброго дива був вибухнув бензобак, — якби на ясновельможній Бориспільській трасі так само, як на простацькіших, у глибинці, заведено було чіпляти на придорожніх стовпчиках вінки й в'язати букети по загиблих, то те місце досі вже здаля тішило б око багатством барв, наче обсаджена квіткарками цвинтарна брама. Виходило, ніби Влада, по-народньому мовлячи, не на добре трапила: якраз у слід чужим смертям, — і якраз тоді, коли її власні сили були на межі вичерпання, зрештою, в неї й справді був тяжкий рік, але що я про це знаю?.. Що знає про це хоч би й Вадим, територіально таки ж найближча до неї людина? (а як був здивувався — з коротким проблиском дитинячої втіхи, ніби на переказану від неї з чужодальніх сторін вісточку, ознаку триваючого й далі зв'язку, — коли я йому переповіла Влади́н полуночний страх, засну і вму, — "Та що ти кажеш?!" — чи то свого часу пустив був повз вуха, мовляв, як нерви з'їхали, то попий снодійного, і всі діла, — а чи вона й не звірялася йому з таких, як він міг би поблажливо розцінити, глупств: все-таки Вадим належав до породи людей, що звикла мати справу з Проблемами, Котрі Належить Розв'язувати, а не з Нещастями, Котрі Доводиться Витримувати, а це прецінь таки різниця, навіть, можна вважати, демаркаційна лінія, що ділить нас на слабких і сильних цього світу, і тому саме сильні в кінцевому підсумку найгірше вміють витримувати нещастя і найнепритомніше при них і поводяться, — Вадим, наприклад, напивався до мовчущої нестями, залізав за кермо свого "лендкрузера" і їхав у ніч самотин у напрямку Борисполя, ніби сподівався десь по дорозі на побачення з Владою, так що коло нього мусили чергувати, силоміць укладаючи в ліжку, спершу друзі, згодом прибулі вмісне про таке діло з провінції родичі, але, незбагненим чином, ні разу нічого йому в тих нічних виправах не сталося, як не рахувати виплачених даїшникам штрафів, — тобто він мовчки тицяв їм навімання першу-ліпшу "зелену" купюру, яку намацував у гаманці, а решта вже залежала від сержантської м'якосердості: одного разу вони півночі протримали його в себе на КПП, поїли чаєм із термоса й дзвонили по всіх телефонах у його записнику, аж врешті котрийсь заспаний приятель приїхав його забрати, — певно, купюра тоді виявилась чималенькою, або ж просто менти попалися добрячі, може ж і таке бути, — і Вадим до світа виливав їм душу, знову й знову розказуючи, як загинула його Влада, доки не заснув у них на бамбетлі, — якщо тільки вони самі його професійно не "відключили" одним ударом, але гріх було б їх за це й засуджувати...) Ніколи раніше мені не спадало на думку, що і в цьому союзі сильнішою з двох була Влада, — очевидно, втопане в мене змалечку, маминими зусиллями,

старовинне міфологічне повір'я, буцімто чоловік — Мужчина! — якщо тільки він не в тюрмі й не в лікарні, повинен бути "за старшого" і "про все подбати", було тривкішим, ніж я гадала: перетривало вогонь, і воду, і розвалений шлюб, і розбите (кількакратно) серце, і нічого йому не сталося, — і крізь його непроникне вічко я й дивилась, не бачачи, на Влади́н шлюб, як на сповнений ідеал наших бідолашних матерів: сильний — нарешті! — мужчина затуляє тебе від усіх знегод світу могутніми плечима, зокрема й фінансовими, а ти собі знай цвітеш, красуєшся та духовно вдосконалюєшся — тільки й клопоту, що інтерв'ю на всі боки давай!.. (Найсмішніше, що в тому, попередньому поколінні такі жінки ще справді водилися: вони сиділи вдома, варили борщі, студіювали езотеричну літературу, опікувалися гнаними й невизнаними митцями, часом щось пописували чи рукомесничали і в очах громади уходили за якихось страшених діячок, а що всю дорогу який-небудь скромний трудящий чоловіченько їм усе те оплачував — і митців, і езотеричну літературу, і те, що кладеться в борщ, — про те ніколи ніде не згадувалося ні словечком, як не згадувалося в товаристві про те, що людина мусить пісяти й какати, і як то воно дамам виходило так лепсько в житті влаштуватися — то вже належить до розряду древніх жіноцьких умінь, на кінець двадцятого століття безповоротно затрачених, як тканина на кроснах чи підкурювання бешихи... Ми застали їх уже на схилку, повдовілими — їхні скромні трудящі чоловіченьки, ясна річ, помирали перші, — застали не бабусями навіть, а ви́йняти́ми з нафта́ліну старенькими дівчатками: дівчатка не вміли нікуди ходити без супроводу, не знали, де лежать рахунки за квартиру й телефон, на безневинне "як ся маєте" висипали на вас дві години докладної доповіді про те, як вони ся мають, і загалом справляли враження злегка юродиве, якого не міг затлумити навіть відблиск їхньої давньої слави, — враження було дужче, бо комічне, і ця комічність заднім числом ставила під сумнів і ту славу, і ту епоху, котра таку славу вможливлювала, тож тим більше незрозуміло, як же потрапили так добре зберегтися витворені ними ідеали?!) Щойно коли без Влади́ Вадим рухнув, як куль без підпори, мені розвиднилося в очах — і легше від того, бігме, не стало. Я ж пам'ятала її в фазі закоханості — здавалось, це так недавно було, але ні, тому вже двічі два роки, мій принце, — як вона тоді була різко почарівнішала, ніби в її обличчі, поставі й рухах увімкнулося стишене м'яке освітлення, — бурмилкуватий Вадим поруч із нею топився на очах, як масло на сонці, явно нічого поза нею не бачачи, і це було так збіса гарно, що вже попрощавшись із ними, zostавшись на самоті, я не раз ловила себе, в таксі чи в метро, на так і не стертії із губ усмішці, як коли би заїлась варенням, а ніхто мені не сказав, — звісно, всяке щире кохання завжди є для довкілля самотійним джерелом тепла, такою собі мікропічкою, при якій кому ж не любо погрітись, і я була чисто по-бабському рада за Владку, що їй так пофортунило, але був у тому й ще один, додатковий вітамін, насправді куди для мене насущніший: своїм романом, у тридцять вісім незменш яскравим, ніж у вісімнадцять, Влада ніби демонструвала мені навіч — як у 1990-му в дні студентського страйку, — і дальшу, ніскільки не залежну од віку безмірність вготованих нам можливостей, простерту навстіж на ціле життя відкритість майбутнього — як розчахнутих брам, за якими куриться заллятий золотом обрій, — так,

як вона, цього відчуття мені не вмів давати ніхто (крім, накоротко, мужчин от власне на тій самій фазі закоханости — а потім брами помалу, зі скрипом, зачинялися назад...), — та звідкіля б йому і взятися в цій вічно окраденій країні, де досі панує колгоспне переконання, ніби весь запас уготованих людині можливостей вичерпується, поки ти молодий, а далі лишається хіба що жити життям власних дітей?.. Щось у мені завжди люто бунтувалося проти цього масового переляканого прагнення мерщій "улаштуватися", угніздитися в житті, як у ліжку на спокійний сон, — не інакше, пам'ять про те, як свого часу обвалью-стрімко, в межах року, вийшовши заміж удруге, обабилась і осіла тістом моя мама — при татові, навіть у найлихіші часи, ще струнка й підтягнута жінка, на яку чоловіки озирались на вулицях. (Бувши тоді зеленим дівчиськом, я, недовго думавши, склала всю вину на вітчима: дядя Володя міг бути сто раз богом у себе в хірургії, і батькові, як запевняла мама, дуже полегшив муки останніх місяців, — хоч я й сумнівалася, чи її вдячність мала сягати аж так далеко, щоб виходити за нього заміж! — проте в побуті цей лицар скальпеля й кетгуту був звичайнісінький жлоб у синіх спортивних штанях із спузірілими коліними, незмінна хатня уніформа радянських мужчин, — мене шокував і його характерний лікарський гумор, за ідіотичністю співставний хіба, може, ще тільки з солдатським, як-от по телефону: "я вас внематочно шлюхаю", — це мало вважатися смішним, — і якась особливо відразна вульгарність в усіх проявах тілесности: дядя Володя міг, голячись у незачиненій ванній, пукати там як у сурму сурмив, голосно блягузкати вголос із-за дверей туалету під супровід недвозначного дзюрчання, за столом уганяв мене в краску коментарями щодо закріпного чи, навпаки, проносного ефекту страви, — до харчування він ставився дуже поважно, любив "пожрать" і ще й на словах статечно обсмакувати з'їдене, в гостях після кролячої печені, колупаючи в зубах, задумливо констатував, що "да-а-а, цей кролик не дарма погіб", — і знову всі сміялися, і мама також, і, о Боженьку, навіть несилювано зовсім!.. — коли я після другого курсу, по першому-таки студзагонівському роману — з гітарами-багаттями та сексом на підстеленій штормовці, — прожогом урила заміж із отчого дому, де розпаношився цей, як подумки його була звала, "одеський пошляк", то ще довгий час непримиренно вважала, ніби з моєї мами викрутив батарейки саме він — погасив і обабив, опустив до якихось вічних, нестерпних для вуха кулінарних кудкудакань, "Дарусю, доцю, я тут тобі трьохлітрову банку помідорчиків закатала, і синеньких пару банок, а варення не вдалось, переварилось, попробую ще, поки клубніка не перейшла...", — а дівчиною ж писала була вірші, і непогані!.. Її я чесно мала за пасивну при тому жертву, котрій уже не допоможеш, і в своє власне доросле життя рвонула, як на реактивній мітлі, озброєна рішучістю нізащо в світі не дати себе опустити, — всяка "остаточна влаштованість" загрожувала саме цим, в'язала за ноги і тягла вділ, і мені знадобився не один рік і купа набитих гуль, аби дійти до розуміння, що жінка в таких випадках ніколи не буває жертвою, навіть коли сама себе за таку виставляє, — що моя мати, після того як отак остаточно, дякуваті Богу, влаштувала своє життя, просто не мала більше на що в ньому чекати, окрім як на дядю Володю з обідом, і свої довгорічні батарейки мусила, без

зайвої гризоти, повикручувати з себе сама — далі в них не було потреби.) Всі мої ровесниці були, більшою чи меншою мірою, торохнуті цим самим стандартом — влаштувати своє життя чимскорше і назавжди, ніби хтось за ними гнався й належалося мерщій ускочити в бункер і надійно там зачинитися, — всі, крім Влади. Вона одна жила, нітрохи не зважаючи на те, чого вимагали від неї виховання й середовище, — а вони вимагали добре урядженого бункера, і батька для Катрусі, бо як же ж дитині без батька, і сімейних дружб, і гуртових відпусток, про які потім можна розповідати в товаристві, і ще чого-тільки-не, цілої ретельно сплетеної мережі, що сама, силою власного тяжіння, задає життю форму вже поза твоєю волею, і щойно аж по тому, як усі лунки в ній будуть позаповнювані й життєвий мінімум таким чином зданий, кобіта може дозволити собі відтягтися — і влаштувати виставку своїх робіт у модній галереї, з неодмінною презентацією при тому ошатно костюмованого мужа, що розливає вино на фуршеті, — а Влада поводитися так, ніби ходила в дитинстві до якоїсь іншої школи, де про таке не вчили: з'являлась і зникала собі, як ртуть, де хотіла і з ким хотіла, і прекрасно при тому виглядала, і малювала все краще й краще, так що її потрошку починали побоюватися, особливо відколи в неї завелися гроші, а значить, зневажливо відчмихнутись — хто, Матусевич? ет, дайте спокій, теж мені генія знайшли! — стало вже не так легко, бо ж гроші, нікуди не дінешся, мають владу самі собою потверджувати правоту власника в усьому, що б той не робив... Чомусь людям так трудно дається признати найочевидніше — Владу просто від роду було наділено тим надміром внутрішньої свободи, який видається в одному пакеті з талантом і без якого й талант не остоїться — так і стринькаєшся, крутячи голівкою навсібіч у чеканні схвального аплодісману, — і на тому надмірі свободи, як на повному бакові бензину, вона й перескакувала всі підсовувані їй сторонні правила мов-не-помічаючи, з розгону, байкерським стрибком, — місце Вадима, відколи він з'явився в її житті, могло бути на задньому сидінні, а могло й на узбіччі дороги, з естафетним прапорцем у лапі, в кожному разі, їхній зв'язок вона ніколи не трактувала як "влаштувалась" (і її злостило, коли так його трактувало знайоме бабство, поздоровляючи — в підтексті, з тим, що зловила багатого чувака, — "я й сама небідна", огризалась вона в таких випадках, що означало вже крайню межу розжарення...). Але й я за її життя не здавала собі справи з того, що так грубо й некрасиво пішло відкриватись потому: що цей вроджений надмір свободи давав силу бути собою не тільки їй самій, а й усім іншим довкола неї — усім нам, і Вадимові — Вадимові, звичайно, насамперед. Деякі моменти, котрі раніше проскочили би повз увагу, тепер пороли, наче гостряком по здертій шкірі, — наприклад, коли Вадим по-п'яному побивався: "Як же я тепер буду жити, — з безпосередністю хлопчика-пестунчика, що качається долі без штанців, бо нема кому його осмикнути, — вона ж мені планку держала!.." — он, значиться, як, сухо й неприхильно клацало мені в голові, мов кнопкою на калькуляторі, і тобі, значиться, також?.. На похороні він теж вальнув, уже без надриву, зі скупим чоловічим трагізмом: "Вона була найкраще, що було в моєму житті", — ніби, зачувши таке звір'яння, Пан Бог мав би збагнути всю міру завданої йому персональної кривди й почервоніти, — і знов

мене вдряпнуло уразою: а як же її життя, як же тепер дібрати глузду її життю, хіба не це зараз найголовніше? Можна було, звісно, списати на те, що в шоковому стані люди й не таке верзуть, а надто мужчини, — що вдієш, ну не вміють вони ні родить, ні хоронить, ці найтяжчі й найбрудніші життєві роботи призначено жінкам, і не вимагати ж від оголошеного горем хлопа досконалої стилістики, — я, видать, тоді ще продовжувала, за інерцією, подумки складувати враження, щоб коли-небудь переказати їх Владі (не один іще місяць ловила себе на тому), бо під ту хвилю мені пригадалася, наче включилася в мій внутрішній діалог повноправною стороною, Влади́на розповідь — давня, бозна-колишня — про те, як маленькою батько возив її в село на похорон своєї матері, Владиної ніколи-доти-не-баченої бабуні: Влада запам'ятала, як прокидалася вночі й бачила крізь одчинені двері палахтіння свічок у сусідній кімнаті, — там "чували" над небіжчицею, і свічки, здалося маленькій Владусьці, проростали з темряви самі собою, як вогняні квіти, вона подумала, що це і є папороть, про яку мовилося в казках, і навіть загадала бажання, тільки не пам'ятала, яке, — і ось тої ночі вона почула голосіння, "справжнє голосіння, Дарино, тепер такого вже й по селах не почуєш/" — казала, це було як спів: одним-одна музична фраза весь час повторювалася, розганялась угору, мов по крутосхилу, й безсило з'їжджала вділ, наче той "газик", яким вони з батьком добиралися в село по осінній багнюці, буксуючи при кожному пагорку, і в цій монотонності була якась усеполююча моторошна ясність, ніби саме вона, ця монотонність, і була найточнішим виявом краси, і муки, і марности людських зусиль під цим небом, — маленька Влада заціпеніла під важеним ліжником, боячись дихнути, до кісточок пронизана вселенським жалем, на який не існувало розради: голос був жіночий, він співав-плакав на тій одній фразі, переливаючись словами, виповідаючи діла і вчинки небіжчиці вже комусь безадресному, кого не було в тій кімнаті, ніби перебирав їх і, омиваючи собою, перетворював на шляхетні клейноди самоцвітного блиску, так що Влада не відразу й зрозуміла, що співалося все те про її рідну бабуню, якої вона не знала і яка тепер лежала там, під вогняними кетягами свічок, і вже не встане, хоч як її прошено, з тою страшною силою усвідомленої безнадійності прохання, що й зветься в людей розпукою: "ой устань, устань, моя друженько...", — інших слів Влада не запам'ятала, та вони й не призначалися до запам'ятовування, то була імпровізація, що звучить лиш раз, не повторюється і не відтворюється, — зате запам'ятала, як схвально мурмотнув зблизька, від дверей, чоловічий хрипкуватий басок: "Гарно голосить!" — і так взнала міська дитина, що то було голосіння і що в голосіння, крім неї, були й інші свідки — була публіка, котра прийшла його оцінити. Тої миті, казала вона, чари розвіялись — голосільниця обернулася в її очах чимось на кшталт акторки, і невдовзі по тому, як замовкла, Влада вирізнила з-поміж бабського стишеного бубоніння її геть-то буденний, мов відразу перевдягся в сухе, голос: як відповідав чи то віддавав комусь ділові вказівки, за якісь рушники, і скільки їх куди треба, — "я тоді заснула з таким гірким відчуттям, — згадувала Влада, — ніби мене ошукали...". Тепер, коли вона сама лежала, втопаючи в навалених на неї квітах, і тільки її ім'я щоразу заново вражало в часі панахиди, мов

прокидаючи зі сну: прийми, Господи, душу раби Твоєї Владислави, і прости їй гріхи її вольнії й невольнії, — Владислави? як, це про неї?.. Господи, Влада! Владуська, невже!.. — і сльози зараз же вдаряли мені в ніс і в очі, як із відкрученого крана, і ще без сліз не могла я дивитись, коли піднімали нести труну, оту, що "за тисячу доларів": труна виглядала маленькою, як у дитини, якось за життя не впадало в око, яка з Влади була дівчинка-дюймовочка: поки вона говорила, рухалася, сміялась, її було неймовірно багато, і може, ще й тому в труні вона здавалася внерухомленою силоміць, не мертвою, а таки вбитою, і навмисне виставленою для споглядання, щоб нарешті відкрилась, на докір усім, її не видна раніше беззахисність, — коли вона отак лежала, а ми, стоячи над нею, пробували щось лепетати (і я також!), і всі слова були такими тісними й нікчемними — ну кому яке діло, чим вона була для тебе, чоловіче?! — неспівмірними, навіть якщо скласти їх усі до купи, до її обірваного життя: це були ті самі слова, якими люди потім говоритимуть, прийшовши з похорону додому і п'ючи чай у себе в кухні, — отут щойно я могла би сказати Владі, як дорого б я дала, аби над нею, як колись над її бабцею, хтось "гарно поголосив". Я могла б їй розказати, чого ми раніше з нею не знали, — як розпирає тобі горло твоя здоровенна, мов зоб, німота, коли не вмієш цього забутого древнього ритуалу, — самотнього, як стало ясно, під ці хвилини придатного: призначеного обмити ціле людське життя нараз так само, як обмивають тіло, звичайним словам цього не вдати, обмити — і вознести над головами натовпу для споглядання понад труною так, щоб від того стало "гарно", — то не було ошуканство, говорила я в порожнечу відімкненої слухавки, то було мистецтво, Владусь, тільки що ніхто його вже не вмів, і я не вміла, і з мене, якби спробувала підважити свій стан, взявши його на голос, вирвалось би хіба що здушене мукання раненої корови...

А потім — повільно, по краплі — починалося забуття.

О Господи, та невже ж це справді — все?

Дарина Гощинська встає з-за столу, підходить до вікна і довго дивиться в темну шибку, за якою блимають унизу ріденькі зірочки міських вогнів. Як усе-таки погано освітлюється Київ — а це ж іще столиця. Можна уявити, що коїться на провінції. І тьма, і тьма... Як погано ми живемо, Господи, і як погано вмираємо...

— Дарина? — здивований голос Юрка, колеги з вечірнього ефіру. — Ти чого це в темряві сидиш?

Клацає вимикач — із глибини шибки перед нею виринає (першої миті неприємно цим заскочивши) вродлива молода жінка — в такому мерхлому наświetленні, де розмивається фактура деталей, і справді молода, і надзвичайно, палюче вродлива, аж лячно: щось відьомське, поганське. Довгі єгипетські брови, і губи темніючі, мов напоєні кров'ю, — наскільки ж несхоже на телеекранний образ, що змушує думати насамперед, від якої фірми на ведучій костюмчик і яку вживає помаду. А тут ніби обличчя, вихоплене з ночі багаттям, — архаїчне, грозиво-прекрасне. Перш ніж повернутись назад до світу (до Юрка, який щось їй говорить), Дарина жадібно вбирає в себе це неприступне обличчя, своє й не своє одночасно: ось, значить, якою вона виглядає на самоті — куди сильнішою, ніж чувається. На дій силі Дарина й дарує Юркові сліпучу

усмішку:

— Вибач, я задумалась... Що ти сказав?

— Кажу, тобі щойно дзвонив молодий чоловік, — погляд Юрка робиться багатозначно шовковим: їхні стосунки вже кілька років балансують на межі виробничого флірту, який ні до чого не зобов'язує, але якому ж чоловікові сподобається бути герольдом, що звістує про прихід іншого, так що в коротеньку напівпитальну паузу Юрко дає їй шанс виправдатися, хоча б порухом брів звести телефонного "молодого чоловіка" на другорядне становище, а не дочекавшись, милостиво всміхається кудись на його адресу сам: — Тривожився, куди ти пропала.

— О Боже, я ж відімкнула мобілку! Дякую, Юрчику.

Ну звісно, це Адріян. (Невдоволений Юрчик тимчасом усувається за двері.) Як дивно, що вона забула про його існування. Що вона щоразу забуває про його існування — як забувають про власну руку або ногу.

— Адю?

— Лялюся? — голос, як завжди, коли він розмовляє з нею по недовгій навіть перерві, прискає нестримною радістю, на мить їй здається, що вона тримає в жмені його затверділого, як обтягнутий шовком камінь, члена, і хвиля Адріянового запаху (цинамон? тмин?) напливає на неї з такою силою реальності, аж вона мусить присісти на край столу, несвідомо затиснувши вільну руку собі між ногами; "Лялюся" — так її звали в дитинстві, коли вона ще не вміла вимовити "Даруся", але Адріян сам винайшов це ім'я, лялька — моя лялька — лялечка — лялюся, — як переважно в чистих душі чоловіків, його любовна мова була дитячою, і він не уявляв, ніби того можна соромитись, попервах вона ще знічено боронилась: яка я тобі лялька! — однаке тридцять-із-гаком-років-не-чута "Лялюся" таки пробила, остаточно зламала інерцію її жіноцького досвіду, зайвий раз упевнивши в мало не метафізичній доцільності всіх Адріянових дій, — так, ніби він і справді володів щодо неї якимось таємним знанням, перед яким їй належалося занишкнути, — і, либонь, відчувши це, він щоразу й викликає в слухавку своє тріумфальне "Лялюся?", наче молодий тато, що оце дав ім'я первістку й перевіряє, як воно звучить у голос... Але все одно, їй щоразу робиться ніяково й хочеться затулити йому рота від думки, що цій безсоромній демонстрації щастя може статися свідком хтось сторонній — в офісі, в машині, в магазині, чи звідки він там дзвонить...

— Звідки ти дзвониш?

Це звучить як турбота, і так ним і сприймається, за що вона відчуває легенький укол сумління, ніби свідомо його ошукала, й у відповідь намагається зосередитись, покірно вислуховуючи, як він прийшов — вибрався нарешті — на свою трудновимовну кафедру, де досі числиться аспірантом, а шефа не застав, секретарка обіцяла, що той скоро буде, і він марно вбив майже годину, випивши з тою дурепою з півлітра кави, — тільки Адріян не каже "дурепою", бо він взагалі не каже про людей погано без зайвої на те потреби, і навіть коли така потреба аж пищить, обходиться характеристикою одного конкретного неподобства, не поширюючи її на персонажа в цілому, Дарина ж

давно підозрює, що секретарка кафедри просто запала на Адріана й користується кожною нагодою, аби влаштувати собі з ним приємний тет-а-тетик, здуріти можна, які тепер нахабнючі поробилися дівки!.. (Задля справедливості, правда, вона згадує, що доки не стала Дариною Гощинською, ведучою одного з національних телеканалів, їй теж траплялося самій проявляти ініціативу з чоловіками, котрі їй подобалися, але ця згадка така вже далека й туманна, що не зрівноважує...) Поки він говорить, вона машинально глипає на своє віддзеркалення в шибі (з мобількою коло вуха): тепер це знову звичний екранний образ, тільки в дуже кепському освітленні.

Влада і Адріан — то ніби різні шухляди, паралельні канали в її свідомості: з Адріаном вони зустрілися, коли Влада була вже на Байковому. І жодної спокуси тепер подумки представляти їх одне одному — нова ера, нове літочислення. П.В. Після Влади. Ось так.

Артем — от хто знав Владу: Артем, від якого почалася для неї, Дарини, історія Довганівни (вона мельком осміхається, пригадавши собі підвальчик, у якому та історія почалася, і свою тодішню незручну позу...) — а потому, другою дією, з'явився Адріан. Артем тепер теж у минулому і навряд чи ще коли з'явиться на кону її життя — так, ніби призначену йому роль у цій п'єсі вже відіграв. На якусь частку секунди Дарині дурманно, обволікаюче паморочиться в голові, немов її хитнуло понад часом велетенською гойдалкою, "оглядове колесо" — так це називалося в парку її дитинства, і на самому вершечку, коли внизу аж до обрію відкривалася панорама, її завше млоїло, невже від страху опинитися віч-на-віч із цілим світом нараз?.. (У дитинстві така панорама здавалася цілим світом!) Щось незаконне мало бути в цьому огляді життя з "пташиного польоту", гейби з риштовання Вавилонської вежі, — щось, чого людині не дозволено, не дано витримати на довше, ніж на прослизаючий хвостик миті, — і тепер так само її веде юзом, як від короткого замикання, від блискавичного зчеплення перед уявним зором так розкиданих у часі, на нормальний, "знизу", погляд ніяк не пов'язаних між собою людей — в єдиний, осмислено виплетений сюжетний візерунок, у цілісну картину: в панораму! — точніше, в зблиск панорами, бо наступної миті картинка знов розсипається на друзки, Дарина тільки й вихоплює з неї, що ниточку від Артема — через Довганівну — до Адріана, і лишається сидіти на краю стола з вичахаючим, як піт між лопаток, здогадом — ні, знаттям! — що такими ниточками пересновано ВСЕ довкола, — що й крізь неї, Дарину Гощинську, сотні їх, невидимих оку, струмить щохвилини в чийсь життя, але розгледіти і втримати в собі той візерунок, який вони складають, — той ґрандіозний і запаморочливий, що од самого наближення до нього поймає млістю, — неможливо, неможливо вже бодай тому, що ці ниточки біжать поза краї твого обтятого зору, поза рямці твого життя, до трясці, якого ж короткого! — нанизуючи на себе людей, розділених уже не роками, не поколіннями, а — століттями і далі, куди вже не розгледити: ця жива тканина виплітається з нас і крізь нас, тече, міниться, буруниться, і нема як, зі своїми жалюгідними кількадесятьма роками земного віку, підплигнути над нею, щоб угледіти згори її розметаний по безмежжю, і наскільки ж складніший за мапу зоряного неба, рисунок, — всі ми в часі тремось одне об одного,

поняття про це не маючи, мертві, живі, ненароджені, і хтозна, скільки їх і в яких химерносплетіннях взаємин склалось на те, щоб я оце зараз сиділа, тримаючи в руці голос чоловіка, якого люблю, — і навіть того не розгледіти, чому я його люблю: чому саме його?..

— Альо? — обережненько термосить її той чоловік, відчувши на протилежному кінці розрідження уваги, перехід її, як сам би визначив, із твердого стану в плазменій. — Лялюся? Ти слухаєш?..

— Угу... Адю, ти не пам'ятаєш, у чому полягав онтологічний доказ Буття Божого?

Він чмихає — не тому, що запитання здалось йому кумедним, і не від несподіванки, а тому, що всяка несподіванка з її боку все ще справляє йому буйну втіху; цікаво, і як довго це триватиме?..

— Колись знав, не згадаю зараз... Або що?

— По-моєму, я його щойно відкрила.

Він сміється — голосно, щиро сміється зі своєї дотепної дівчинки, невтомної на вигадки. Тішиться, що вона в доброму гуморі.

— Я серйозно кажу. Розумієш, хтось мусить це все бачити — в цілості, з горішньої точки. Як на оглядовому колесі в парку. Тільки не тепер, не в цю хвилину, а взагалі...

Звучить винятково глупо; їй і самій здається, що вона давно вже не прорікала нічого дурнішого таким переконаним голосом — справді, наче школярка.

— Ой ти ж моя розумниця!..

Він згоден, він наперед згоден — з усім, що вона скаже. Аби тільки їй було добре. Аби тільки згода в сімействі, і мир, і тишина — порушувана хіба що її стогонами в спальні, на кінг-сайзовому ліжку з арабським покривалом. Він любить, як вона стогне; "не зупиняти музику" — так це між ними зветься. На хвилинку Дарину огортає такий розпач, ніби її виштовхнули з космічного корабля у відкритий простір і перерізали пуповину: пуста, пуста і невагомість. Самота.

Адріян тимчасом підважує її думку з іншого боку, бере пінцетом і кладе кудись під мікроскоп на лабораторне шкельце — ще й притискає зверху до цілком уже невпізнанного стану:

— Можу тобі сказати хіба з точки зору теорії ймовірностей, якщо хочеш знати... Я десь читав, що за статистикою при нещасливих випадках число тих, хто виживає, перевищує ймовірнісний прогноз на п'ять відсотків, причому це стабільна цифра...

Ні, нічого такого вона знати не хоче. Не хоче навіть напружуватись, аби розчовпати, що ця тарабарщина означає, — як у школі на математиці, коли тебе от-от викличуть до дошки продовжити з того місця, на якому попередня жертва поклала крейду. Але з нього добра душа, вона таки несправедлива до нього, — він усе любимо пояснить сам:

— По ідеї — ну, згідно з теорією — кості мали б випадати "фіфті-фіфті": скільки гине, стільки й виживає. А виживає завжди на п'ять відсотків більше, стабільно. Оці п'ять відсотків — втручання фактора "ікс", невідомої сили — оце, виходить, і є Бог. Математичний доказ, що Він існує.

— Справді? Ти ба, як цікаво...

Вона не іронізує (може, хіба крихотку...), їй і справді цікаво, — в класі тепло, і заколисуюче дзумчать під стелею ввімкнені лампи (надворі ще темно, зима, перший урок...), і так затишно порипує кавалок крейди по вогкій дошці, — тільки пальці від нього будуть потім мов не свої, такі неприємно шорсткі аж до кінця уроку, і неприємно буде тримати ними ручку... Той, попередній її стан розвіявся — вона затисла пам'яттю, як бульдог щелепами, лише слово "ниточки", тепер до кінця дня воно крутитиметься в голові й вряди-годи бездумно міситиметься губами, а вона й не помічатиме: ниточки, ниточки. Ниточки. Ниточки, які складаються в візерунок, але нам його не видно. І тому жодна "сторі" ніколи не є закінченою, нічия. І смерть не ставить у ній крапку.

Щойно тут Дарина спохоплюється, що ця глибокодумна балачка по мобільному влетить їм обом у суму, яку можна було б за такою самою балачкою куди смачніше просидіти в кав'ярні, — отак раз у раз Адріанова япівська марнотратність притупляє її інстинкти дівчинки з бідної родини: для неї гроші, схоже, завжди будуть тільки розкритим віялом можливостей, із якого важливо не промахнутись і вибрати найліпшу, а для Адріяна просто чимось, що належить витратити собі до любої вподоби, тепер і вже. І це при тому, що заробляють вони майже однаково (вона трошки більше!), так що справа не в сумах; справа у внутрішній свободі, якої не купиш, — або вона є, або нема. Ну й гаразд, нема, то й нема, то й хрін із нею.

— А чого ти мені дзвонив, ти ж знав, що я на студії? Просто так?

— А, це...

Голос йому ховається, здригнувшись, збентежено підбирається кудись у темну чарунку — як необачно зачеплений слимачок. Щось сталося, тенькає Дарині в грудях, — але ж ні, якби щось недоброго сталося (а чому, власне, мало статися щось недоброго, чому вона вічно чекає саме недоброго, до холери, та чи буде ж цьому край?!), якби насправду щось сталося, він би сказав одразу, не став би так веселенько тягти за душу, — чи, може, якраз би й став?.. Вони ще нічого лихого не переживали вкупі — ніяких нещасливих випадків, "швидких допомог", безробіть чи фінансових крахів — так собі, дріб'язок, звичайні житейські клопоти, проблеми, котрі належить розв'язувати і котрі до розв'язання надаються, а звідки їй знати, як би він витримував нещастя?.. Правдиве нещастя?

— Та... Хотів тобі відразу ж розказати, загарячу... Знаєш, я чомусь в обід заснув, приморило мене де сидів, просто в кріслі, дивно так... Ото й шефа проспав...

— Авітаміноз! — регоче вона колоратурою, наче оперна діва в сцені бенкету, арія Травіати. Тепер уже нестримна радість прискає на всі сторони з неї — від полегкості: нічого не сталося, всі живі-здорові!.. — Удень боюся спати — заснеш, прозоромукою просниш, Тичина, — докидає одним духом, розганяючись, як на ковзанах, на іскрометно-довгий, закручений пірует натхненного щебету, але зараз же й гальмує, хляпнувши легеньми, ковзани з різким звуком порють лід: це ще не кінець, він недоказав!..

— Може, й авітаміноз... Сон мені приснився.

— Сон? — вона немовби не розуміє значення слова.

— Сон, — уперто повторює він, від чого слово таки остаточно позбавляється глузду.

— Ти — і тета Геля.

— Та й сон же, сон напрочуд дивний... — мимрить вона вже за інерцією, відлунням безглузлого слова, відрухово хапаючись у пам'яті за перші-ліпші цитати, щоб утримати захитану рівновагу: ні, їй зовсім не до смаку з'являтися в його й без того підозрілих снах у товаристві мерців, від такого хоч-не-хоч холодок продере поза спиною, але з "тетою Гелею" — з Оленою Довганівною — її все-таки єднає й дещо притомне, і цілком навіть урозумливе: цей клятений фільм, із котрим вона вже стільки намучилася і котрому, попри всі ті муки, все ніяк не відшукає потрібного повороту ключа в замку, отого єдиного сюжетного ходу, яким цілий механізм запускається в рух, може, чутливий Адріян, наставлений на її хвилю, саме це підсвідомо й відбив — її наростаючий, у зв'язку з фільмом про Довганівну, неспокій?..

— І що ж ми з нею робили?

Смішок їй виходить якийсь жалібний, тоненький — ніби він розказав їй страшну казку, а вона чекає тепер від нього запевнення, що то все неправда. Але звідкись, ізсередини в ній уже нарастає — і гучнішає, і твердне — знаття, що такого запевнення не буде. Що не в фільмі тут справа.

— Спершу ви сиділи вдвох у кав'ярні за столиком. У літній кав'ярні, під тентом... На Пасаж схоже. В легких суконках обидві, сміялися... Вино пили...

Та-ак.

— А потім?

— Знаєш, там багато всього було, — несподівано капітулює він, і аж тепер нарешті в голосі йому проривається правдива, вже нічим не прикрита благальна тривога. — Я не все вже пригадую, тому й дзвонив тобі відразу ж, як прокинувся, щоб донести не розхлюпавши, але тебе не було... — (Була я, була, клацає їй безгучно, — якраз у той час на ті самі кадри дивилася, тільки з іншою небіжчицею в товаристві!..) — Давай поговоримо вже вдома, розкажу, що запам'ятав, із картинками... І от що, Лялюська... Давай я по тебе приїду, добре?

— Ще що вигадав, — каже вона найбезтурботнішим у світі голосом: заспокоюючи і його, і себе одночасно. — Мене відвезуть — Юрко відвезе.

Їй і справді несподівано гостро хочеться зараз Юркового товариства, хочеться легкого, грайливого трюпу дорогою в машині, гімнастичного перекидання ледь лоскітливими жартиками й іронічними коментарями до проминулого робочого дня, цієї звичної й приємної для обох емоційної розминки, наче відсвіжаючий душ або чашка кави, — з тих дрібних ритуалів добре урядженого світу, котрі вселяють у нас почуття сталості й безпеки: якраз би придалося.

— Не бери в голову, Адю. Дурниці це все.

— Не знаю, не знаю, — вона немов навіч угледіла, як він крутить головою, відганяючи прикру думку, мов муху, що дзижчить усередині голови, така смішна часами ця його манера, як у маленького хлопчика, — і закінчує чисто як маленький

хлопчик: — Пообіцяй мені, що будеш обережна!

Вона знов оперово регоче — але цим разом драматичніше, мецо-сопраново: ближче до Ваґнера.

— Ну, завжди ж залишається отой люфт у п'ять відсотків, чи не так?.. Вимкнувши мобілку, вона закликає на мить перед чорним завіконням: перед тою задзеркальною жінкою, вихопленою з ночі жахтучим посвітом багаття. Нетутешнє, грозиво-прекрасне обличчя з довгими єгипетськими очима й темнокровними вустами підводиться їй назустріч, рішуче виставляючи наперед підборіддя, — і враз ледь помітно здригається, коротким мерзлякуватим дрижачком: мов тамуючи прибутний, ізсередини, схлип.

...Владонько, Владусю. Поможі мені.

Дарина Гощинська повертається до апарата, натискає на "eject", виймає касету з переписаним інтерв'ю і, вбовтнувши її в торбинку, з виском затягує замок. Потім накидає плащ, гасить світло і ривком розчахує двері в коридор.

— Ю-у-ууркууууу! — розлягається під склепінням, під постук каблучків, її воркотливий гортанний поклик — майже голубине аврукання.

ЗАЛ ІІІ. СНИ АДРІЯНА

ЛЬВІВ. ЛИСТОПАД 1943 Р.

Чоловік із затислим під пахвою портфелем щодуху біжить хідником, попід стінами будинків із наглухо зачиненими брамами й віконницями в партерах; уздовж порожньої вранішньої вулиці за ним зрадницьки двиготить — здається, на ціле середмістя — луна власного тупоту, дарма що черевики має непідбиті; бруківка під ногами ковзка й мокра, прихвачена нестопленою вранішньою ожеледдю, "Вважай!" — озивається йому під черепом Голос, той самий, що завжди остерігає його під небезпечну хвилину, часом прямо наказуючи, що має робити — зійти з шляху й сховатись під мостом за хвилинку до того, як на ньому покажеться повнісінький "опель" німаків, а чи просто звелівши "Не ходи туди!" — за два квартали до умовленого помешкання, де замість зв'язкового на нього, як виявиться щойно потім, ще зночі чекало ґестапо, аж декому зі Служби безпеки заройється підозра, чи не він же те помешкання і "всипав", раз потрапив вийти так насухо, але до холери з їхніми підозрами, прецінь усі знають, що він має щастя і що не з таких тарапатів і "всип" виходив цілим і неушкодженим, гейби був заговорений, і він таки насправду заговорений — поки його Голос говорить до нього й треба лиш відразу приймати його сигнал м'язами, цілим тілом, як те робить звір: ні секунди не гаючи на обміркування, — і майже синхронно із застережним "Вважай!" чоловік, що не дарма прибрав собі псевдо "Звір", відкриває затислого під пахвою портфеля, всуває туди ще гарячого вальтера — цівка ще куриться після пострілу, ширячи майже-рідний дух пороху й паленого металу, і рука ще пружинить відлунням відбою, яким її перед хвилиною було підкинуло вгору, — бере портфеля в другу руку й переходить на спокійну ходу, шпарку й зосереджену, ходу вже не втечі, а прямування: службовець поспішає на працю, — акурат за мить до того, як із-за рогу Бляхарської в молочно-сизому тумані вигулькують чорні, барви мокрого дерева, постаті військового патруля — ну от, прошу дуже, знов йому пощастило... А перейти повз них, не збуджуючи підозри, — то вже

пусте, сливе забавка, хіба раз він таке вправляв, головне тут — розпружитись, не стенатись у тривожний вузол, а взагалі перестати бути тілом, так, ніби все це йому сниться й леда-хвилю може перерватися прокиданням, скоро тільки він сам того забажає, — листопадова вранішня їдь крізь одержу й шкіру, тягар портфеля, допасований до руки докладно так, аби в разі потреби позбутись його одним рухом, зміщена в перспективі вулички туманом, мов підвішена в невагомості, темна копула Домініканів, змережана ожеледдю вогка бруківка — Katzenkopfstein (в ці хвилини сон із готовністю переходить йому в голові на німецьку мову) і одностайне голосне, маршове по ній гупання (чоботи підбито по-хазяйськи, по-юберменшівськи, не для втечі — для постраху іншим!), гупання, що зближається, порівнюється — і проминає, дяка Тобі, Боже коханий, проминає не завагавшись, і в мить отого проминання — в мить, коли патруль байдужісінько розминається з чоловіком, який має щастя, мовби той і справді розтікся їм в очу на молочно-сизі пасма туману, в свідомості йому також відбувається вельми важливе переміщення: куля, щойно випущена ним посеред Сербської (по-їхньому, Kroatenstrasse) у груди комендантові польської Gebietspolizei, коли тамтой виходив із під'їзду, і наступний гін по Сербській і Руській (молодим стрільцям на вишкoлі він завжди казав, що німаки — то ведмеді, і втікати од них треба так, як тільки й мож утекти од ведмеда на полонині, — "по-кривому", по косогору навскоси; мадяри, ті були вовками й тямили єдино мову страху, ну а поляки — поляки були просто встеклі пси, це він знав твердо, ще від того дитячого дня, коли над'їхалі улани виволікли його тата з притвору храму, закинувши рясy йому на голову, один сів на тата верхи, а двоє других поганяли нагайкою і кричали: "Нех жие маршалеk Пiлсудскі!" — поляки були встеклі пси, і вбивати їх належалoся з одного пострілу...), — все, що відбулося хвилину тому, і сам він, "Звір", підчас тої хвилини, воднораз махом зсувається в минуле, як земля з-під лопати, засипаючи яму, — стаючи всього тільки ще одним виконанням завданням, ще одним атентатом на його, "Звіревому", рахунку, — а він собі чимчикує далі з портфеликом у руці, маючи попереду нову, ясну й певну мету — трамвайний пристанок, "мертвий пункт", де за хвилину його мають перестріти дівчата-зв'язкові, щоб забрати знаряддя вбивства, — він на ходу скидає оком на ручного зеґарка: недобре, якщо би їм довелося чекати! — і прискішує ходу, крізь скверик, попри мокрі, ніби застигли в сльозах зморшкуваті стовбури дерев, — далі на Підвальну, всіма настовбурченими волосками на шкірі відчуваючи кожен порух секундної стрілки.

ЦОК... цок... цок... цок...

Йому завжди добре з тим ішло — отак парцелювати свій час, і себе самого в тому часі. Злущувати з себе Щойно прожите, як суху шкірку з рани, махом витягати з проминулого всі корінчики чуттів і без останку пересаджувати їх у мить теперішню. Міг би сказати, що він, власне, не мав минулого — в тому розумінні, в якому мали його інші, ті, хто починав стогнати й говорити уві сні. Була б його воля, таких він одразу виряджав би додому на піч: хто кличе вві сні живих і померлих, той уже не вояк. Куля знаходить такого в першому ж бою, а то й без бою — ніби на те вони, кулі, й відливаються, щоби знаходити й поціляти в чийсь живу минувшину. А він був Звір і

вмів жити самою тільки біжучою хвилиною. Тому й мав щастя.

Тепер його вже не страшить відлуння власних кроків по доріжці скверу.

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

І який же чудовий стоїть туман! (І тут йому пощастило!)

В тумані, й поночі, й геть без проблиску промінчика (надто відколи почалися совєцькі нальоти й ночами хіба на двірці зостаються тліти мертвецьки-синюваті маскувальні жарівки) — він знає своє місто кровно, навпомацки, наче тіло коханої жінки: де насліпо ткнешся, де навмання викинеш руку, там вилонюється під тобою, допасовуючись до кожного твого вгину й вигину, знайомий завулок, теплий пахучий рівчак, вологий закамарок сутерини; Жидівська — Бляхарська — Підвальна — наче шкірою, губами, слизовими покривами тручись, прокладаєш доріжку крізь ніжно дишучі складки: це його Місто, і воно ніколи не зрадить, проведе крізь себе любовно і вміло, як вірна дружина, треба буде — розступиться, вбере, сховає в себе (в нутрощі, в розхляпану болотисту тьму підземних ходів...). Він не пам'ятає, коли востаннє був із живою жінкою — навіть уві сні, з якого прокидаєшся із липким сіменем на стегнах, — але зі своїм містом, де кожен камінчик (кожен, кат їх німецькій мамі, "котячий чубок"!) завчено ним не то підошвами, а мовби назавше всіма м'язами й сухожилками ще в попередньому, давно нечинному житті — дівчака, гімназиста, шалапуту і "фраера в пумпках", — він залишається зрослим удень і вночі, як то буває тільки в винятково щасливому шлюбі; місто й береже його, як жодна жінка вберегти би не потрапила. Часами він фізично відчуває німецьку тут присутність, із чорнорябо поналіплюваними на мурах орлами та гакенкройцями (Kroatenstrasse, ха!), чимось схожим на коростявий наріст на коханому тілі — відчуття, котре вперше були збудили в ньому тридцять дев'ятого року совети, їхні обшарпані, захарчовані вояки в негнучих чоботях, їхні дикунські окрики "давай прахаді!", їхні червоні, такі самі як згодом у німаків, повсюдно нап'яті матер'яні латки з гаслами й портретами їхніх вождів, ціла та татарська орда з дерев'яними валісками, що за пару тижнів вимела всі крамниці, гейби навала велетенських рудих мурахів, од усякого-будь товару, натомість вилупивши в самому серці середмістя, перед Оперою, здоровенний потворний чиряк "барахолки", де їхні жінки на очах у розбавленої публіки люто билися за едwabні панчохи, тягаючи одна одну за коси, — найпевнішим знаком їхньої чужости було те, що в місті загніздився страх, якого ніколи не знано перед тим. Коли совети втекли, це інстинктовне, як шостий змисел, відчуття чужого зосталося при ньому, — і тому, на відміну від багатьох і багатьох, він відпочатку, ще навіть заки почалися арешти, не мав сумніву, що й німці не затримаються в місті надовго: вони так само були тут чужі, дарма що з виду куди більше од тамтих подобали на людей — їхні офіцери носили рукавички, вживали хустинок до носа і, наколи вже давали "слово честі", то таки його трималися, навіть при грабунках помешкань, звідки справно й спокійно вивозили все, чого недовимели совети, — були чужі вже тим, що так само обснували місто темною павутиною страху, і так само вперто сліпі: не годні розгледіти, як драстично сюди не належать — як струп, як веред, що рано чи пізно буде спалений горячкою. На тлі його зріднености з містом,

як із жінкою, якої ще так насправду ніколи не мав, щоби була зовсім своєю, ця чисто органічна відпорність до чужого щоразу давала йому на завданні почуття власної — не просто правности, а майже містичної невразливості. Непереможности. (Як міг він провалитися, коли кожен камінчик довкола був по його стороні, а по їхній не було нічого?..) Потому він молився і просив у Бога прощення за гординю — якщо то була гординя: певности такої він не мав, а звички до довших роздумів позбувся, відколи став жити біжучою хвилиною, тож в усіх питаннях морального характеру раз і назавше здався на Бога: Йому видніше. А от уже й трамвайний пристанок, тепер справді зосталась марниця, лічені хвилини: віддати дівчатам портфеля, всісти з ними до трамвая, зручно зіскочити при скруті з Личаківської (Oststrasse, чоловіче, Oststrasse!) — і все. Справу зроблено.

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

...І нараз нізвідки наринала хвиля жару й навално забухало в скронях — дарма що тіло заведено продовжувало свій рух уперед, у розгонистому ритмі нечутної маршової. В устах пересохло, і він на ходу по-риб'ячи зіпнув ротом, ловлячись губами за повітря — бо більше не мав за що.

Не був то сигнал прямої небезпеки — щось інше манячило попереду, невідворотно зближаючись до трамвайного пристанку з протилежної сторони, скорочуючи між ними відстань, — щось, чого не могло там бути; не мусило бути. Щось, чия присутність при сьогоdnішній акції атентату над комендантом польської поліції була цілковито непомисленна — просто, несумісна за групою крови.

Вже впізнав, але ще не йняв віри: кров опиралася, опиралися всі, роками набуті й перевірені, підпільницькі інстинкти, що робили його невразливим. Спогад, прошивши навиліт крізь усі ті роки, одним спалахом узневажив усе, що в них було, немов перекинув його навзгак у враз віджилому часі: оркестра грає танго — "я — мам — час, я почекам, може знайдзеш лепшого, пуйдзь пшеко-най се" — і запах дівочого білявого волосся в електричному світлі, запаморочливий, білявий запах, гостра мука невимовної ніжності, од якої все всередині перетворюється на квітку, розпускається воружками, лоскотливими пелюстками (і водночас нав'язливий страх, чи не війне, бува, від нього на неї духом його поту і чи це її не збридить, таку субтильну й делікатну, що хіба квітами їй би й розсипався під ноги...), — це вдарило в груди з такою ж силою, як перед хвилею куля з його руки — в груди засудженого Організацією на смерть катюги-поліцая: мовби його, "Звіря", наздогнав і перебіг посеред вулиці власний постріл, і він ослаб і обм'як, і зараз почне завалюватися, як і тамтой, — і так додивиться зараз усе, чого на Сербській не встиг додивитись... Чи не найбільшою несподіванкою була власне ця несамовито яскрава, відчутна й дотикальна реальність спогаду, так підступно вихопленого живісіньким із хтозна-яких закамарків минулого, що його він безтурботно мав був за ампутоване, — подібно в дитинстві, вдома на плебанії, вражали серед зими своєю лискучою круглобокою гладкістю яблука, вийняті з льоху, де зберігалися в соломі, — яким дивом заховували вони ту гладкість, той глибокий, гіркавий віддих осіннього саду?.. Він не завалився, його й далі владно несло наперед, забиваючи

памороки невхильним скороченням відстані, — а його минуле відтерпало в ньому шар за шаром із божевільною швидкістю, і, ніби в передсмертну — чи вже посмертну? — мить, бачив себе збоку: з усіх перехожих на середмісті цієї вранішньої години він був найвразливіший — відкрита рухома ціль. Повільна, мокра зяюча рана.

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

(Я називаюся — Адріян Ортинський.) Був щасливий.

Виразно бачив мокрі кругляки бруківки, і просмужок ожеледі на краю хідника, і блискучі трамвайні рейки. Бачив навпроти себе, щокрок усе ближче, два дівочі личка: одне, Нусине, мов примерхле, а друге — так, він знав, був попереджений, що дівчат буде дві, що Нуся приведе з собою товаришку, о Господи, хто ж би то міг подумати!.. — друге палахтить йому в очу, як сліпуча пляма після погляду на сонце, — рис не розрізнити, але він і не мусить бачити, щоб знати — цілою істотою, всім своїм життям водночас: це Вона.

Вона.

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

Я — мам — час, я почекам... (Грає оркестра, кружляють пари.) Як довго він, виявляється, чекав — чекав усі ці роки, сам того не відаючи, — ну от і дочекався.

Ближче. Ще ближче. (Ще мить — і рука в руці...) Його зовсім не дивує, що зненацька пішов сніг, — хтось там нагорі підстеріг хвилину, дав знак — і закружляли в повітрі білі платки, осідаючи їй на волоссі, на золотавих кучерях із-під беретика, на вмить заволохатілих (посивілих!) віях. (Її вії. Її вуста.)

Десь на задньому плані витикається, мов із чужої голови пересаджена, сторожка півдумка, що сніг, то зле, — коли бігтиму парком, знати буде сліди, — але глибше дістатись йому до свідомости щось такого зараз не має сили. Впізнала чи ні?.. Засніжена. Всміхнена. Спокійна. Снігова королева — так він назвав її того вечора, коли відпроваджував додому, до професорської колонії на Круп'ярській, її високі шнуровані ботики лишали на снігу такі крихітні, сливе діточі сліди, він указував їй на те, а вона поблажливо, трошечки кокетливо посміювалась — та що ви, пане Адріяне, нога як нога, — але ж прошу порівняти, панно Гелю, — приділявся їй упечатував свою ведмежу лабищу поряд із її делікатним слідочком, що темнів на снігу, мов квіткова пелюстка (з манюнім пуп'янком обцасика вниз), гейби боронячи його в такий спосіб від можливого чужого ока, ослоняючи своєю зримо втоптаного присутністю, — прошу подивитися, прошу! — раз, і вдруге, і так цілу дорогу: бачити відбитки їхніх ніг поруч, знову й знову, було невситимим блаженством, наче доторкатися до неї в якийсь особливий, інтимний спосіб, і коли вона вже майже злякано випурхнула, вихопила від нього руку під самим ґанком і сховалася в свою фортецю з башточками, свою великопанську професорську віллу, обсажену невидними поночі, мов залягли десь там у глибині на чатах, родичами й покоївками (вхідні двері рипнули так, ніби густий баритон протягло здивувався: "О-о-о!"), він лишився стояти перед брамою на тому самому місці, де вона його покинула, цілком не розуміючи, куди ж тепер має йти — і пощо?.. Перед ним темніла, втікаючи по біло опушених східцях, дрібна низка вимережаних її ботиками пелюсток і уривалася

перед дверми, як і його думка, потім на другому поверсі засвітилося вікно, на фіранці з'явилась, гойднувшись, її тінь і разом виповнила його новою хвилею радості, — і він довго стояв, не відводячи погляду од того золотосяйного, мов образ у церкві, високого вікна, де, як на кіноекрані, рухалась її тінь, — відходила, то знову виринала, раз була завмерла, аж йому здалося, ніби дивиться на нього, припавши до шиби, і він, сливе горячковим нападом уражений, нестримно лепетав до неї найнестямніші слова й сміявся собі під носа, зовсім не відчуваючи холоду; згодом вікно погасло, і він не відразу збагнув, що це значить — вона лягла спати, — бурмотів сам до себе, хитаючи головою й тихенько посміюючись, ніби колисав її сплячу на руках, ніби отримав таким чином новий доказ її неймовірної близькості, знак, що вони двоє належать до себе: вона спить нагорі, в себе в покоїку, і на білих сходах темніє крізь ніч разочок її слідів, і він тому свідком, — і так, п'яний од щастя, він і протовкся перед брамою, охоронцем при її слідах, до самого світа, — зовсім не пам'ятаючи, коли і як дістався додому.

І найдивніше — навіть тоді не застудився.

Те, що вона йшла тепер тою самою плавкою, найславнішими львівськими аранжерами поставленою ходою (тільки ноги, мої пані! рухаються тільки ноги!) через трамвайний пристанок, опліч із Нусею, його постійною зв'язковою, і несла йому назустріч той свій спокійний, недосяжний усміх, наче осібне джерело світла серед листопадового міського пейзажу, було майже рівно тому, як коли би небеса зненацька обвалилися — обвалилися, а він і не здивувався. Сніг падав і ширив довкруги запах її волосся — запаморочливо ніжний, вогкий білявий запах; одна сніжинка сіла йому на губи, і від цього легенького, діткливого — на самих кінчиках нервів — цілунку губи йому нарешті розпливаються в давнозабутій, тодішній нічній усмішці — блаженно-глупій, несамовладній, подібно як м'язи скорочуються під ударом лікарського молоточка, — і, замість подати знак їм обом, що все гаразд, що завдання він виконав і все відбувається згідно дорученого плану, Адріян Ортинський видихає, також несамовладно — як останній ідіот, як зелений новак, до лиха, зелений як рута:

— Гельця...

І мов прокидається на звук власного голосу.

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

— Панство себе знають?

Це Нуся, звідкілясь ізбоку, мало не з-під пахви, такий невеличкий курдуплик, і завжди з неї, коли хвилюється, лізуть ці фальшиві польські конструкції — свого часу закінчувала, хвалилася, польську гімназію Стшалковскей, справді диво дивне, як то вони не зуміли викувати там із неї доброго гарту польської шовіністки, га?.. Ах, Нусю, Нусічко, золоте з тебе дівча, — зненацька його з головою накриває буйна, хижа веселість, замашна аж п'яна, подібна до тої, що вибухає під час бойової операції й пре тобою наперед, рветься з грудей співом, і реготом, і сороміцькими криками (раз мусив відстрілюватись утікаючи прохідними дворами, балкончиками й стрихами, а в голові гриміло заклично, чисто тобі в корчмі до танцю: ой що ж то я у Львові находився! ой що ж то я у Львові надивився! — вжик, вжик, одна куля черкнула по блясі, і немов

бубон зареготав, і скрипочка заверещала вже в геть знавіснілому темпі, presto[3], presto: си-дять-ба-ба на баль-ко-ні, розстави-ла но-ги-го-лі, і стиии-дно, і виии-дно, як холе-ра! — гага, а що, пся мать, не вцілив?! — його розпирає, його достоту підносить над землею, зараз він міг би заввиграшки, як казковий велетень, ухопити на руки обох дівчат, а ногами розкидати навсібіч цю пастку часу, що знову збігся, замкнувся круг них, тепер уже всіх трьох, в одиноку приступну їм реальність, якої — ні обійти, ні об'їхати: труп на Сербській, пістолет у портфелі, портфель у них на руках, і вже зараз, от туй-туй, поліцаї почнуть прочісувати місто, коли вже не почали, — цокає, цокає кров у жилах, відлічуючи секунди, і в цьому мішку їх зав'язано — разом: якимось невидимим і незбагненим гігантським магнетом її прибило до нього і втисло йому в груди, і танець їхній не скінчиться, допоки грає оркестра...

Так давай же, курча, холера, грай!.. Грай, на псю маму, а щоб тобі в грудях заграло!..

І, заки котресь із "панства, що себе знають", устигає промовити слово, вступають мідяні литаври: з гучним, оглушливим брязкотом, з розхилитаним дзвоном, дедалі пронизливішим, як обрушений на голови кришталевий палац, розтروщений льодяний палац Снігової Королеви, — насувається трамвай, наша сподівана "одинка" — все як має бути, так-так, усе як Бог приказав і як запланували в штабі Проводу, і око вже зимно, мов крізь приціл скоростріла, перелічує входні двері: перший вагон пропускаємо, він nur für Deutsche[4], о цій порі взагалі майже порожній, люди купчаться при задньому майданчику, переважно жіноцтво, що не втрапить заплігнуту досередини на ходу, будемо й ми всідати, моя дівчинко, прошу ясних панен, уважай пан! — ай-яй-яй, наступив-єм комусь на ногу, пшепрашам упшейме, якась сторожиха в хустці, за нею пані в лисячій хутрі, і зараз же наполохано вчепилася за свою торбинку, загородивши прохід заднім, файно, наглий здвиг, коротке замішання при дверях, — цей штуки я навчився ще за Польщі, як сидів на Лонцького в одній камері з кишеньковцями, але звідки про неї відомо тобі, моя маленька, звідки тобі втямки, що маєш робити, — бо це таки твоя, не Нусина, вузенька лапка в рукавичці твердо перебирає від мене в тому хвиливе зчиненому забуренні мого портфелика з дорогоцінним вальтером, що він же й corpus delicti[5], — в мить, коли я підсаджую тебе на приступці, і ти вже там, нагорі, вже зловила друга лапкою за розгойдану керамічну петлю й із готовністю обдаровуєш кондуктора своїм погідним світлоносним усміхом, по-жіночому безпорадно — таким милим рухом! — пригортаючи портфелика до грудей, завдавши на себе цілу дальшу вагу смертельного ризику, — щоправда, нема мови, куди меншого, ніж досі, бо все ж таки жінок поліцаї не перепиняють на вулицях для обшуку, для отого гидотного ляпання долонями по тілу, після якого завжди чуєшся збезчещеним, іно зуби зціплюєш до зашпорів у мозку, але не жінок, ні, жінок вони не чіпають, тож, якщо Господь допоможе, ви з Нусею без перешкод доправите зброю до криївки, от тільки мені про це вже ніхто знати не дасть, — як не дав ніхто досі знати, що ти тут — тут, а не в безпечному Цюриху, куди виїхала була на студії ще перед війною, і ми ніколи не попрощалися, бо як ти виїздила, я бив воші в тюрмі на

Лонцького, а потім Польща впала і прийшли совети, і я мусив утікати до Кракова, бо поляки залишили енкаведе списки всіх своїх політв'язнів, серед яких більшість були українці, і наших хлопців почали хапати наново, а з тих, кого похапали, вже ніхто не вернувся, — всі ці роки мені повторювався один і той самий сон, вже згадую цілком виразно, а завжди ж був гадав собі, що не бачу снів, певен був, що не бачу, чи ж би просто забував прокидаючись, так, ніби свідомість, іно ввімкнувшись, зараз же засувала за собою ляду, чи ж би я також стогнав і кликав тебе в тому сні?... — наче ми танцюємо з тобою в темній залі, чи то в "Просвіті", чи в Народньому Домі, лиш більший, і в якусь мить ти мені зникаєш, навіть не похоплююся, коли і як, просто нагло здаю собі справу, що танцюю сам, — мить провального холоду, липкого страху, де ти, Гельцю, кидаюся тебе шукати, бігаю по залі як вар'ят, а вона все шириться, вже не зала, а здоровенний пляц, тільки й далі темний, як поночі, але я знаю, що ти десь тут, маєш бути тут, тільки чомусь тебе не бачу, — ну от ти й знайшлася, моя дівчинко, от і зійшлися до купи стулки розведеного часу, і ми знову разом, і вже виконали з тобою першу фігуру нашого спільного танцю: *pas de deux*[6] з пістолетом! — і, під нечутні крики невидимого аранжера, я вбовтуюся до трамваю слідом за Нусею, і ще цілих десять або й дванадцять хвилин поверх чужих голів буду дивитися на твоє личко, моя маленька, моя відважна дитинко, — ось така нам випала музика, і нічого тут не вдієш, мусимо танцювати до кінця, до останнього подиху, як велить присяга, — з нас-бо завше була така знаменита пара, ліпша на залі, казали, що ми двоє виглядаємо чисто як Марлена Дітріх і Кларк Ґейбл, усі твої товаришки мусили тобі заздрити, тож нічим не журись і нічого не бійся, — я ж таки не дарма маю щастя, і його завжди ставало на всіх, хто йшов зі мною, а ті, хто пішов осібно й кого вже нема — Ігор, замордований більшовиками в дрогобицькій тюрмі так, що тільки сорочку мати впізнала на трупі, і Нестор, який пропав десь ув Аушвіці, арештований у вересні сорок першого, і Лодзьо, Лодзьо Дарецький, найздібніший із нашої кляси, що поїхав до Києва торік улітку, коли підпілля вже впало, і коли-небудь, Христом-Богом свідчу, я ще перестріну те стерво, котре вислало Лодзя до Києва просто в лапи ґестапо, щоб його там застрілили як собаку першого ж дня по приїзді, — всі вони, а їх усе прибуває, стоять у сутемні під стіною бальової зали, чи то вишикуваними вздовж нічного пляцу, й пасуть нас очима — Ігор, і Нестор, і Лодзьо, і Бог один відає, скільки їх там є, уві сні я пробігав повз них не бачачи, бо шукав тільки за тобою, і йно тепер, коли ти повернулася й сон вплив нагору, як ото потопельник на Тисі впливає на голос трембіти, ясно тямлю, що це вони виповняли залу, тим вона й розширялася, щоб усіх їх умістити, — тих, хто вийшов із кола танцюючих і вже не повернеться, але ж стоять там, і мовчать, і не рушаються з місця, і стежать за нами, й чекають — а це значить, що наша правдива забава щойно починається, Гельцю...

Grandrond! Avancez! A trois temps![7]

"Пора!" — підхоплює його Голос, грубим поштовхом ізсередини в черепну чашку; востаннє всьорбнути очима, як устами й ніздрями разом: про запас! — її личка: який то дурний сказав, що з лиця води не пити? — і бігом руш, браце, а *trois temps*: тра-та-та,

тра-та-та, тра-та-та, — трамвай верещить на скруті, вигинаючись цілим тулубом, мов на тортурях, плямами стрибають по краях зору мури кам'яниць, скачи, офермо! — вділ, по ходу трамвая вниз по спадистій вуличці — із вільними руками й обтятим по живому поглядом, одірваним, як буката власного тіла, од її висвітленого з-посеред вагонного тлуму личка, замість якого тепер сиплеться в очі нескінченне каміння, каміння, котячі чубки, Katzenkopfstein, біжи!..

Біжи. Біжи. Біжи. Поворот — брама — парк — алея — дерева — дерева — чорні стовбури. Хто це хекає за спиною?! Та ні, то плащ шарудить. А чому маєш мокрі щоки, і рівчаками од носа до губ спливає волога — чи ж би аж так упрів?..

Я плачу, вдаряє зблиском у голову. Боже коханий, я плачу. Це мої сльози.

Він несамохіть сповільнює гін — а deux temps, а deux temps[8] — і торкається щік руками, самими кінчиками пальців, так обережно, ніби це не його щоки.

Пропав еси, Адріане, мигає в мозкові, пропав ти, хлопе, зовсім, зовсім пропав...

Чому — пропав?! Таже все пройшло добре!

Глипає на zegарok: ціла операція, від часу появи на Сербській тамтого, забрала дванадцять хвилин. Дванадцять і пів, якщо бути точним. А властиво, майже тринадцять. Тринадцять.

До лиха, ніколи не був забобонним — що йому сталося?! Передчуття якесь, чи що?.. Чого він перестрашився?

"І в ту мить Ісус вичув в Собі, що вийшла була з Нього сила. І Він до народу звернувся й спитав: "Хто доторкнувся до моєї одежі?". Й відказали Йому Його учні: "Ти бачиш, що тисне на Тебе народ, а питаєшся: Хто доторкнувся до Мене?". А Він навкруги позирав, щоб побачити ту, що зробила оце".

Ніколи раніше не розумів цього євангельського епізоду з уздоровленням кровотечивої — навіть коли підріс і почув від ровесників, — у спорзних, гидомирних виразах, котрі ніяк не лучилися зі Святим Письмом, — що то в дійсності значить: кровотечива, й довго мучився, не ймучи віри. Тато читав йому вголос, як він був малий, — потім він би вже не наважився в тата спитати. Епізод так і залишився темним: як же то можна — не бачити, яким робом, а чути, що сила з тебе вийшла?..

Тепер знав. Євангельський опис виявився докладним, як медична діагноза, — ліпше не скажеш. Просто, нема на те відповідніших слів.

Акурат так і чувся.

Щось змінилося — і вже знав, що: з цих дванадцяти (ба ні, таки тринадцяти, най то шляк трафить!) хвилин — з десять останніх і далі були при ньому і не миналися: відколи вгледів Гельцю. Гельця була при ньому. Ніс її в собі й не хотів відпускати; за всі скарби світу не відпустив би. І знав, що так буде й надалі.

Всі ці роки без неї він мчав по поверхні часу, гейби по льоду, — легкою, пружною ступою, — і от провалився, як в ополонку: зробився тяжкий. Сила, що була несла його поверх часу, вийшла з нього.

Адріан Ортинський, псевдо "Звір", легалізований як студент Fachkursen[9] на Політехніці, він же, за іншими документами, Йоганн Вайсс, він же Анджей Ортиньскі.

Двадцяти трьох літ від роду. Невразливий. Неухвитний. Непереможний. Безсмертний.

І, в цій хвилині, вперше ясно і сповна свідомий того, що помре.

Що його смерть уже в дорозі. Відлік її ходи вже розпочався — десять хвилин тому. Скільки він іще триватиме, то байдуже, — години, місяці чи роки, — вони зі смертю йдуть собі назустріч, і зустріч ця обов'язково відбудеться, хоч хай там що: як призначене побачення.

ЦОК... цок... цок... цок...

Звір у ньому відрухово хапається за горло (який беззахисний під пальцями рухомий, утікаючий борлак, як легко враз перебити ці хрящі й сухожилки...), задирає голову до набряклого снігового неба й безтямно вищиряє зуби — ніби демонструючи засілому там, угорі, незримому дентистові свої бездоганні ясна. Збоку могло б здатися, що він кричить — німо, безгучно. Або що регоче — також безгучно; самотня жива людина під небом воєнного листопада, і рух її — лицем догори: мертвим рідко таке виходить, мертві падають навзнак, тільки коли їм особливо поталанить, бо й у смерті також бувають щасливчики, як і в усьому серед людей; найчастіше ж останній їхній погляд — У землю, в землю. В землю.

КИЇВ. КВІТЕНЬ 2003 Р.

...Лікарня, чи що?.. Білі халати, ні, не халати, а якісь ніби простирадла обмотані круг тіл, дивно... Мабуть-таки, лікарня...

Чорний "опель-кадет", яка шикарна машина; чорні однострої, блискучі козирки на кашкетах, куди вони мене везуть?..

Прокидайся, Адріане.

(Кадр стрімко віддаляється, наче по темному тунелю, — маліє, аж врешті скорочується до крихітної цятки; погасає.)

Ще трохи полежати із заплученими очима, вслухаючись, наосліп обмацуючи кімнату, внюхуючись у знайомі запахи: кімната моя. Постіль поруч порожня — простягнута рука падає, мов обрубана, на зім'яту подушку, не розрахувавши траєкторії, і з грудей глухо вибулькує помрук протесту, прокидаючи вже остаточно: голос також мій. Все ще не розплющуючи очей, просуваю свої змисли за двері, подумки прослуховую-перевіряю коридор, ванну, кухню — скрізь тихо. Я в квартирі сам. На нічному столику з другого боку повинен бути годинник — простягти другу руку. Ого. Лялюся мусила зникнути ні світ ні зоря — ну так, у неї ж сьогодні ранковий ефір. Який я, до речі, вже проспав, як остання худобина. Тьху ти, досадно як... І що це мене опутало?

В голові, як слід од уколу: чорний "опель-кадет", повний чужих офіцерів (що це за форма?); жінка в білому халаті, чи пак простирадлі, обмотаному круг тіла; в металевій посудині з низькими бортиками кип'ятиться шпатель, чи як воно зветься... Ну його на фіг, пора прочумуватись.

Надворі тихо шелепотить дощик — такий гарний, весняний дощик, від якого за одну ніч будяться дерева і трава. Відчинити двері на балкон і глибоко вдихнути повітря: вогко, тепло. Клас. Унизу в дворі криється краплистим розсипом, ніби пітніє,

сріблястий "мерс" із гачкуватим прапорцем на номерній табличці: "ВР", у народному перекладі "Вирвані Роки", — мій старушок "фольксваген" трохи далі за ним виглядає, як сільський сторож поруч із Термінатором. В сусідньому під'їзді мешкає цієї самої ВР депутат. Скромний, блін, — не інакше, першого призову: не обтерся ще.

Я знаю, що він там мешкає, бо торік його пограбували, і по цілому багатоквартирному будинку тупо, як сантехніки, ходили менти й збирали підписи, що ніхто з нас нічого не чув і не бачив; вони й розповіли. Заклали, кароче, депутата. Коли перед тим були пограбували родину з першого поверху, то ніхто не приходив нічого питати, а ті з першого поверху просто вставили собі у вікна чавунні ґратки. Тепер, як повертаєшся додому пізно ввечері, подвір'я освітлюють рясно помережані золоті прямокутники від заґратованих вікон, просто тобі середньовічний замок. Дітям мало би подобатися гратись у такому світлі у всяких там фей, лицарів і куртуазних дам — тільки що діти тепер у таке не граються. Хоча о такій пізній порі діти все одно вже сплять, а шкода. Точніше, то мені щоразу буває шкода — чи, що я вже не маленький хлопчик, аби належне скористати з казкового освітлення, чи, що в моєму дитинстві таких мережано-золотих вікон не було, — був спальний район із брудно-сірих, обкладених кахлями, як клозети, "дев'ятіэтажек", між якими заклично білили іграшкові потиньковані хатки з загадковими табличками "мусоросборник"; смерділо в них жахливо, але ми все одно любили там ховатися — між сміттевих баків, якраз таких заввишки, що коли присядеш, тебе не видно, і в такому ото смердючому напівтемному інтимі я вперше дізнався, як дівчатка пісяють. Дівчинку звали Маринка, і на ній були яскраво-червоні, вирвиоко, рейтузи; оскільки я не вірив своїм очам, вона великодушно дозволила мені власноруч дослідити мокру щілинку і два маленькі горбочки, — схоже, в мені вже тоді жив експериментатор. Кожен досвід є досвід, і здобутий на смітнику також. Не буває "вирваних років".

...Лялюська, видно, спізнювалась: у кухні в мийниці похапцем вкинута ложечка і горнятко з-під кави, в кавоварці поруділий намоклий фільтр із розквашеним до багнистої консистенції хвусом — іще теплим. Мисочка з недоїденими мюслями стоїть на підвіконні, і це теж ніжно мене розчулює, ловлю себе на мимовільній усмішці: їла тут навстоячки, дивлячись у колодязь двору, — вона завжди так робить, як їсть сама. Коли ходиш отак по кухні, ступаючи в її сліди, то наче трапляєш у рукави скинутого нею халата, що перетворився на повітря; вгортаєшся в нього, і хочеться притулитися щокую, потертись: Лялюська... І є ще запах — знятий з уранішньої подушки запах її парфумів, наскрізь прогрітий солодким хлібобулочним, дріжджевим духом її тіла, він невідступно пересувається за мною, дужчає, мов прискорений віддих, при вікні, де вона стояла, з новою силою навалюється в передпокої, коло вхідних дверей, де взувала черевички; притуляю до носа пальці (на яких Лялюсин запах трохи інакший, гостріший, солоніший, як від морських водорослів, — даленіючим відгомоном ночі), відрухово всаплю ніздрями, і з мене мимоволі вихоплюється стогін, — смішно, в ці хвилини я, певно, схожий на полишеного на самоті пса, що нюшкує по хаті за слідами господареві присутності... Попервах, коли вона стала залишатися в мене на ніч, я по

її відході й поводився чисто як пес — цебто закопувався писком у її халата й провалювався в сплячку, доки прийде господар. Ніби від блока живлення відмикався. Єдиною соціальною дією, на яку мене ставало, було подзвонити в офіс і ліниво відбрехатися, що мене сьогодні не буде, — не знаю, чи йняли віри мої співробітники моему щасливому оспалому голосові, але мені було по цимбалах, а коли тобі по цимбалах, то перевага завжди на твоєму боці, бо ніхто тебе не дістане. Так занірваний, я й валявся в нашій вистигаючій постелі до полудня — засинав, прокидався, знову засинав, крізь дрімку радісно чудуючись із зміни освітлення й невпізнаних, якихось оновлених, наче живі істоти, предметів у кімнаті, ще по вінця вібруючій Лялюсиною присутністю, — і так ніколи їй про це до ладу й не розповів, встидливий парубок удався... І ото власне тоді мені й почали снитися оті сни.

По дню, як оце зараз, вони тануть, умлівши ідуть під воду, наче уламки скресаючої криги, — стоншуються по краях, сюжетний зв'язок губиться, і тільки й устигаєш затримати пам'яттю, мов стейплером клацнувши, що серединний сколок — дві-три картинки, ніяк не поєднані між собою: якийсь "опель-кадет", якась ніби-лікарня, шпатель, біле простирадло, обмотане круг тіла... В принципі, так нерідко буває зі снами, особливо коли голова тобі випхана клопотами і прокидаєшся — наче мордою об стіл: блін, знову те саме!.. Не до снів тоді. Але з отими снами відпочатку було інакше.

По-перше, вони не були ані фантазійною переробкою денних вражень, ані взагалі в жоден спосіб не стосувалися нічого, що я міг коли-небудь звідати на власному досвіді. Аніякісінького тобі дежавю. Як мені вдалося — найточніше — віддати це своє враження в розмові з Лялюською (бо саме в розмовах із нею мені й приходять найвдаліші формулювання, хай би навіть ішлося про принцип дії термоіонного генератора або інші речі, про які вона не має зеленого поняття), — враження таке, ніби переді мною помилково відкривають дверцята чужої шафи, де лежать незнайомі речі в незнайомому порядку. Те, що я бачу і що встигаю запам'ятати, для когось напевно-таки має сенс, — я ж почуваюся більш-менш як людина, котра через помилку на лінії випадково стає свідком чужої телефонної розмови. Ти хочеш сказати, уточнила Лялюська, нахмурившись і покусуючи спідню губку, що тобі сняться чужі сни?.. Ні, от власне що ні, і в цьому друга їх особливість — правильніше буде сказати, що мені сниться чужа ява. Тобто? Ну як тобі пояснити — воно виглядає не як сновидіння, а як спогад, ще й дуже живий і яскравий, навіть на запах, на дотик, тільки я точно знаю, що зі мною такого не було, це не мій спогад. Однією з безумовних переваг життя з журналісткою є те, що з часом навчаєшся врозумливо, і цілком літературною мовою, викладати свої думки, і словниковий запас також розростається по далі нікуди, аж тебе вже й самого, бува, беруть за журналіста, — все завдяки тому, що вона вміє терпляче допитуватись. Отже, заціліла картинка — либонь, тим і заціліла, що повторювалася вже не раз: весняний ліс, бліки сонця на стовбурах дерев, пахне пріллю і глицею, зелений такий запах, і спина того, хто йде попереду мене, — в сірувато-блакитному вояцькому однострої, зі шмайсером через плече, тільки пояс не ремінний, а чомусь тканий, строчений, — ми йдемо крізь ліс "гусаком", звідкись я знаю це слово, і ця кремезна

селянська спина, підперезана тканим поясом, є останнє, що я бачу, бо зненацька з-за дерев вибухає сухе татакання, сильний поштовх у груди — й западає чорнота. Далі не пам'ятаю — розповзлося, як намоклий папірчик у темній воді. По якімсь часі Лялюська, з кимось тямущим порадившись — знайомих фахівців у неї в усіх галузях все'дно що в каталозі парламентської бібліотеки, досить зняти телефонну трубку й набрати номер, — зі збудженою шерлок-голмсівською інтонацією (журналістське розслідування!) сповістила мені, що строчені пояси, виявляється, існують насправді, і то здавна, — це однострій американської армії! От бачиш, я ж казав, звідкіля б же то мені таке знати?.. Ну гаразд, а шмайсер, ти певен, що то був шмайсер? Абсолютно, і навіть ліс був зовсім-таки наш, а ніяк не американський, і скажу тобі більше — я знав на ім'я не то дерева, а навіть підлісок, кущі: глід, верес... Ялівець... Не, ну це якраз мене не дуже переконує, цього ти міг будь-де нахапатися мимобігом — хоч би і в турпоході, скажімо, як із мамою малим на Говерлу лазив, а потім забувся... То за такою логікою і з американським одностроєм може бути те саме: знав-знав та й забув, ти на це натякаєш?.. У відповідь Лялюська зробила одну з своїх фірмових "гримасенцій" — глибокодумно закопилена губка й грізно наставлені рогом очка, зветься "мовчання вовків": коли всі аргументи вичерпано, але до поразки не признаєшся, бо запаadlo (є в неї ще "мовчання ягнят" — із жалісним поглядом спідлоба, і то вже означає благання в опонента пощади), — як завжди в таких випадках, я не втримався, Щоб не розсміятись та не обняти мою милу кривляку, і тут мене справді взяв сумнів: чорть його зна, а може, й бачив колись такий однострій — на яких-небудь галімих плакатах на військовій підготовці або що?.. Як-не-як, усі ми діти холодної війни, а ті, кого вчено на технарів, то й поготів, — не на що ж нас і школили, як не на службу рідимому Ве-Пе-Ка, котрий, нівроку йому, так ганебнюще загнувсь, з нашого курсу я чи не останній, хто ще якимось символічно числиться при професії, хоча хліб, слава Богу, їм і не з неї, бо з неї вже й шкоринки не з'їси, ціле щастя, що змалку любив бавитися дзядзьовими портсигарами, придалося тепер новоспеченому, ха-ха, бізнесменові! — але ж досі ще пам'ятаю страшні військові таємниці се-ре-серу, тіпа макаронів кульового калібру та шоколадних конвеєрів, теж сконструйованих із прицілом — так, щоб за двадцять чотири години могли перейти на виробництво пороху, то чом би тому моему протухлому колективному несвідомому й не викинути тепер на-гора яку-небудь давнозабуту детальку?.. Пояснення було нібито й логічне, проте не подобалося мені: було некрасиве. Бракувало йому інсайту, тої елегантної несподіванки асоціацій, при якій рраз! — і все сходиться, як у пазлі, і ніяких хвостів більше не звисає. Я міг не довіряти своїм відчуттям — а вони мені голосили в одну душу, що в тому сні я таки навіч бачив чийось смерть, як вона відбулася насправді, — але бодай як фізик я ще не настільки дискваліфікувався, щоби стратити чуйку на істинність розв'язання — а та істинність, Лялюсь, серед іншого, завжди вивіряється елегантністю, одним нестандартним ходом, від якого все нарешті стає на свої місця. Розумію, зітхнула Лялюська, дивлячись на мене вже "по-ягнячому", це не тільки в твоїх рівняннях так... Можливо — але знаєш, що ще? Тепер, коли ти згадала Говерлу, я вже цілком певен, що

той ліс був десь у Карпатах.

... Страшенно не хочеться йти в душ і змивати з себе її запах, хай уже після сніданку. ("Ледащук-Замурзульський!" — дражниться з мене Лялюська, коли снідаємо разом: сама вона, чепурна дівчинка, навіть кави не пригубить, попередньо не скупавшись і не вдягнувши трусиків, і не розуміє, який це кайф, коли вона вся така чистесенька, аж пахтить, — Ну припини зараз же, — Боюся, що це неможливо, — Зроби над собою вольове зусилля, — Пізно, — Псих, еротоман! — ніжно-ніжно, пересохлим голосом, і очка вже туманіють — моя дівчинка! — і біленькі трусики опадають долі, як білий прапор, і ще в мені все перевертається, коли вона тихенько попискує, мов плюшевий ведмедик; знаєш, сказала вона раз по тому, як ми отак вранці кохалися серед кухні, й вона сиділа на відсунутому стільці така немисливо рідна, розморена-розмарена, волосся змокріле при коренях, і розглядала свої безвільно розхилені стегна, — знаєш, у чоловічому інстинкті завжди є щось собаче — помітити жінку, як свою територію. Я тоді тільки гмукнув само-вдоволено, як останній бевзь, — а ревнувати почав уже згодом, на відкати: як казала бабця Ліна, мудрий русин по шкоді. Хоча, здавалось би, до чого тут ревнувати — до спогадів?.. Смішно. Тільки чомусь жінки, почувши від чоловіка що-небудь на кшталт "усі ви однакові", переможно трактують це як зайвий доказ своєї правоти — мовляв, а бачиш, не я одна така! — а чоловік, навпаки, казиться від самої можливості бути поміщеним ув один ряд зі своїми попередниками...)

Ні, загалом я вмію пересуватись по цій замінованій території — я не ідіот, і не з тих, хто ставить запитання на кшталт "скільки їх було?", взагалі не з тих, хто ставить запитання, — які тут можуть бути запитання, до лиха... Свої пасочки ми з Лялюською давно склали до купи — потроху, по чайній ложці розповівши одне одному найголовніше з того, що в кожного було раніше, а з Сергієм, її колишнім чоловіком, ми одного разу навіть поручкалися на якійсь випадковій багатолюдній вечірці, і він був би мені навіть сподобався — відкрите обличчя, хлоп'яча усмішка, яка мусить і досі діяти на жінок, — якби не його рука в дотику: млява, як здохла рибина, наче з нього давно випустили повітря і він доношує себе виключно з примусу, з обтяжливого паншизняного обов'язку, — старіючий хлопчик, яких багато. Єдине питання, яке я Лялюсьці ставив (усе-таки ставив!) і яке мене дійсно цікавило — "Чому ви розійшлися?" — лишилось без відповіді: розійшлися, і все, ніби в цьому й була відповідь; іншої вона не має й не потребує шукати. О'кей, її право, що ж тут скажеш. Гірше, коли з уст її принагідно зривається якась випадкова фраза, що заповідає розкрутку в спогадувальному, мало не ностальгійному режимі, — і коли я з готовністю підхоплюю й перекриваю, можливо, трохи зарізким голосом, таким, що з місця має покласти край дальшому спогадуванню: авжеж, авжеж, той самий, із ким ти їздила на Балтійське узбережжя і який учив тебе їсти омара, — вона щоразу щиро дивується: хіба я тобі розказувала?.. Вона не пам'ятає. На щастя, кількість любовних історій у нашому житті скінченна. (А омара я їсти таки не вмію, колупаюся в ньому, як безрукий, без жодного кайфу, тільки гору сміття на тарілці множу...) Кількість історій скінченна — зате нескінченною є кількість спогадів, а це велика різниця: Лялюська зібралась говорити

про того самого чоловіка, маючи на думці щось інше, ніж за першим разом; цим і пояснюється її здивування — вона не лукавить, вона справді заскочена: до чого тут омар?.. Вона не пам'ятає, натомість легко уявляю я: розламаний червоний панцир на білому блюді, сочисто зім'ята половинка цитрини з розкошланим м'якушем, цмакання, сьорбання, впоєне облизування пальців, принесений офіціантом для учти поліетиленовий фартушок безсоромно заляпано сласними соками, поїдання омара то майже сексуальний акт, звісно, за умови, якщо вмієш його їсти, я вже не кажу про витаючий над столом запах — ніжно-солонуватий і такий неймовірно схожий на власний запах моєї дівчинки, про що вона, ясна річ, може й зовсім не думати за тим столом, але напевно думає її супутник, якщо минулу ніч вони провели разом і якщо він не повний ідіот, — все, годі, стоп, це таки насправду нічого не дає: влізти в її спогади я негоден. Тим більше, що цим разом їй зовсім і не про омара ж ішлося, а кількість спогадів нескінченна. Як множина натуральних чисел. У тому вся й штука.

...Штука в тому, моя дівчинко, що ніяк не можна сповна й без останку розповісти себе іншому — навіть найближчому, з ким із ночі в ніч ділиш дихання, а з дня на день — усю решту світу. (Не знаю, може, однояйцевим близнюкам вдається, але то хіба теж до пори до часу...) Це як нескінченна й скінченна множини: якою б не була між ними залежність, перша все одно буде безмежною, а друга обмеженою, так що всім привіт. Інстинктивно рятуєшся тим, що всіляко прагнеш наростити множину переживань спільних, зробити кохану жінку неперервним свідком свого життя в невиразній надії взяти числом, суто арифметичною перевагою, — так, щоб сума проведених разом годин перевищила суму годин, прожитих нарізно (а чому, власне, годин, чому не хвилин, не секунд? не мілісекунд?.. за яку одиницю часу ти встигаєш нажити враження, котре потім десь там у шахтах твоєї підсвідомості переробляється на окремий і геть неприступний для мене спогад, як хлорофіл на кам'яне вугілля?..). Тільки все воно теж ні до чого — "Love's Labours Lost"[10], як писав дедушка Шекспір (я не помиляюсь, Лялюсь? ти мене похвалиш за мою англійську?). Арифметика тут не працює вже з тої причини, що навіть прожите спільно (пам'ятаєш, як ми купували нашу першу настільну лампу в "Світлі для дому", і ти захоплено бавилася триколінними кронштейнами, вигинаючи й складаючи лампи по цілому залу під різними кутами, я тлумачив тобі про переваги галогенного світла над люмінесцентним, і ти слухала, як школярка-відмінниця, навіть ротика від уваги розтулила, а потім, коли ми вийшли з магазину, несучи покупку — не на кронштейні, на важкій основі, стильний дизайн, хромований метал, — ти так само захоплено, на тій самісінькій хвилі, геть і тону не змінивши, спитала: а правда, той продавець був схожий на крота? — і я тільки витріщивсь, як баран, не знаючи, що сказати, бо взагалі того продавця не завважив, який він із себе був...) — навіть прожите спільно, Лялюсь, залишає в кожного з двох зовсім різні спогади, і множина їх так само нескінченна. От від цього, коли гарненько вдуматись, може й справді стріха поїхати. Колись я ще студентом був на цій ідеї повівся: маємо дві нескінченні множини, наприклад натуральних і дійсних чисел — як їх порівнювати, коли вони обидві нескінченні? Що з них "більше", що "менше", обидві ж не мають краю?

Так і тут, аналогія цілком лобова: маємо дві нескінченні множини — перша, це множина всіх твоїх спогадів (X), друга — множина спогадів, які ти ділиш зі мною (Y), і існує ще поняття потужності множини: це коли кожному елементу (Y) можна однозначно поставити у відповідність певний елемент (X), але не навпаки, — тоді кажуть, що множина (X) потужніша за множину (Y). Приклад: я пам'ятаю, що в "Світлі для дому" був продавець — авжеж що мусив бути! — але не пам'ятаю, чи він був схожий на крота, чи, може, на мавпу або на верблюда. І навіть якби цілу решту життя я протримав тебе за руку — що, звичайно, викликало б певні незручності, не будемо вточнювати які, — все одно, множина (X) завжди буде потужніша од множини (Y), і жодним зусиллям уяви я собі не здолаю намалювати, що ти там бачила ще. Так-то. Спряжу-но я собі яєшню, от що.

Може, це і взагалі є найелементарніша суть Любови — людина, яка живе поруч із тобою і все запам'ятовує по-іншому. Таке постійне джерело подивування: світ не просто — є, світ щохвилини тобі дається — досить лише взяти її за руку. Буває, й доволі часто, що нам одночасно спадає на думку те саме, одне перебиває другого: от-от, я власне це й подумав/подумала, — і ми мимохідь тішимося, мов відкрили в спільному домі ще один несподіваний закамарок, але, гадаю, якби в цю мить розійшлися по кутках і спробували викласти хід тої думки на папері, а потім порівняли, то з певністю виявилось би, що думали ми зовсім не те саме — а всього тільки про те саме, різниця очевидна. Множина (X) залишатиметься потужнішою за всіх умов. Тому так рідко буває, щоби двом людям снився один і той самий сон.

Але ж — буває, буває?.. Покійна бабця Ліна розповідала, як у Караганді на засланні їм із дзядзьом одноєї тої самої ночі приснилося, ніби на річці рушив лід, і вони всі троє — він, вона й мій восьмирічний тато, — перебиралися з крижини на крижину, тримаючись за руки, на берег, де на зеленому косогорі білів іздалеку дім із накритим на ґанку столом — під білою-таки скатертиною; дзядзьо тоді сказав про цей сон: виглядає мені, Ліно, що скоро будемо їхати додому, — а невдовзі з'ясувалося, що чи не тої самої ночі помер Сталін, і десь до року вони справді повернулися... Інша справа, що таких спільних снів із Лялюською я, звичайно, за жодну ціну не хотів би, дякую красно: спільний сон — як відповідь про майбутнє, коли над обома висить та сама загроза. Близькість, що формується під тиском іззовні, як під пресом, який вплавлює двох у себе навзаєм — бо, oprіч як одне в одного, більше їм подітися нема куди. Нічого собі щастячко. Ще хтозна, як би така парочка собі порадила за нормальних умов. Цебто, коли загроза близькості походить не ззовні, а зсередини: просто від того, що множина спогадів моєї дівчинки нескінченна, і я не знаю, котрий із них, і в яку саме мить може обернутися проти мене.

Натомість оті мої сні непомітно зробилися чимось на кшталт нашого спільного секрету — з тих, що бувають між подружжям. Я ніколи досі не був одружений (то Лялюська була!), і такі штуки мені дуже навіть в кайф, певно ж більше, ніж їй, — те, як вона їх запам'ятовує, декотрі навіть занотовує собі, взагалі ставиться до них надзвичайно поважно, смішненьке таке: доморослий асистент д-ра Фрейда! — так само

пильно я держу в пам'яті календар її місячного циклу й завжди можу її заспокоїти, коли вона безпідставно лякається. Правда, дівчинка з неї таки й грамотна, колись студіювала психологію, їм викладали, — вона тоді, розказувала, цілий семестр томами глитала в читалці спеціальну літературу, навіть у дурку була якось упросилася на практикум: раз, що гризло дитину розібратися, за яких обставин їй приморили батька, але гадаю, не обійшлося й без прихованого страху — а раптом щось таке й справді з батьком було, раптом не зовсім фальшивий діагноз?.. В результаті її обізнаність у цій галузі ще й сьогодні куди вища від банальної інтелігентської ерудиції, а я ж і тою не можу похвалитися: тільки й мого, що на практиці нахапався, працюючи з клієнтами, самопал-психолог ("психоложець", як каже Лялюська)... Мабуть, завдяки їй я й полюбив оті сни. Завдяки тому, що вони не мої, а наші з нею. Хоча насправді вони, звичайно, нічийні, і любити там особливо нема чого.

А от скажи ж ти, застрягло — як скабка в голові...

Не смерть у весняному лісі (не так смерть, як спина того переднього зі шмайсером через плече...), — ні, цеї ночі щось інше було, але також тривожне: всі вони, оті сни, здебільше якісь тривожні — не за настроєм, за змістом. Всередині чорного "опель-кадета" люди в незнайомих офіцерських одностроях, спереду, справа, зліва од мене; я на задньому сидінні, мене кудись везуть, бо на мені підозра в убивстві, але я знаю, що це не загрозливо, що якось воно розв'яжеться... Інша картинка — правдоподібно, лікарський кабінет, бо на спиртівці гріється металева скринька з хірургічним інструментом, виразно бачу, як круг нього іскорками закипають, піднімаючись із дна, крихітні бульбашки... І ще там була жінка, обмотана білим простирадлом, не пригадую, яка з себе, — в наступному кадрі вона встає з місця і йде кудись зі мною: коридор із низько навислою стелею, фосфорично забілена місяцем драбина, я притуляю її до зруба дерев'яної стіни й задираю на ній спідницю; темрява, по якій пульсують, розбігаючись, концентричні вогняні кола, і повільний, відсторонений, ніби закадровий коментар, жіночий голос каже, що такого не буває, — не буває, щоб так було, та ще й двічі з трьох разів поспіль, яка пікантна деталь. Треба розуміти, вона на тому знається. Менше за все це можна назвати еротичним сном: я нічого не відчуваю. Не те що нічого подібного на оргазм, а просто геть-таки нічогісінько. Чиста констатація факту, ще й зі сторони: двічі з трьох разів — вогняний контур, і так, мовляв, не буває. Блін, а як буває?.. З Лялюською я часто бачу різні речі, але таких вогняних кіл щось не пригадую...

От що ще спільне в усіх цих снах, і от чому я від початку взяв був їх за щось чужорідне: в них нема ніяких почуттів, як то нормально буває в снах. Ні радості, ні страху, ні тривоги, ні еротичного збудження — нічого такого, самі лише змисли: барви, запахи, звуки, фактура, тут, будь ласка, все на місці, і навіть куди яскравіше, ніж звичайно, наче при наркотичних глюках, — бракує тільки емоцій. Тобто, якщо це спогади, то спогади якогось відключеного мозку, як у зомбі. Чи, як казала бабця Ліна, марення відрубаної голови. Якби не Лялюська, я б, скорше всього, так і вирішив — що на шизуху діло заноситься. А що мені з тим добре — ніби якась інша перспектива

щоразу блискає, як буває, коли в міжгір'ї зненацька відкривається вид на долину, — то шизи ж, мабуть, теж від своїх галюніків тащатся, ні? Але Лялюська мені ще раніше твердо сказала — ні. Сказала, що вони якраз тяжко нещасливі — за винятком маніакальної фази, яка швидко змінюється депресивною, але до мене це не має жодного стосунку. І щоб я не забивав собі голови тим, чого не тямлю, — навіть трохи немов ображено сказала. Ніби я зазіхав на чуже горе як на привілей, який мені не належиться. Соррі, дитинко. Це я якраз розумію, це вам не омароїдні мужики, завжди готові прокатати до Бенілюксу гарненьку журналістку ("бені", не "бені", а на Хорватію мене цього літа все-таки стати, Лялюська ще не знає, оголошу їй десь за тиждень...), — розумію, що серед її спогадів, особливо тих про батька, мають бути темні й тяжкі, як валуни, з яких вона спорудила собі невеличку само-захисну фортецю і боронить туди доступу навіть мені. Закрита підмножина, так би мовити, — в прямому й переносному сенсі. Гаразд, домовилися, чи ж я проти. (Хоч трохи все-таки жаба й підтискає, дивно той чоловік улаштований: так, ніби в ролі визнаного повноцінного шиза я був би їй цікавіший — героїчніший би то, чи що... ніби й справді був лакомився на те місце в її житті, яке вона відвела батькові, — котрий, до речі, якщо вже на те пішло, повноцінним шизом так само ж не був, так що жодної персональної рації в тебе, Лялюсю дорогенька, так уже ревно обороняти інтереси міжнародної федерації психопатів, і взагалі — кожен має право на свою шизу! От десь приблизно так... Ну не псих я, справді?..)

Сало вже всмажилося, цок-плюсь, цок-плюсь, цок-плюсь: розбиваю на сковорідку трое яєць, і кухня вмить озвучується наснажливим шипінням. У холодильнику виявляються огірки, злегка похнюплений пучок редиски й кілька стрілок молодієї цибульки; життя, в принципі, є цілком непогана річ. Плюс на боковій полиці майонез "Чумак" (купуймо українське!) — і маємо салат "вітамінний", світлу пам'ятку доби геронтологічного соціалізму... Ба ні, брешу, майонезу при соціалізмі не було в магазинах — ласували базарною сметанкою. Студентами ми спеціально ходили в тодішнє кафе "Театральне" на розі Володимирської, де тепер п'ятизірковий довгобуд, на таку дивовижу, як "яйцо под майонезом" — твердо зварене яйце, полите чайною ложкою майонезу, надзвичайно душевна була закусь. Якби я коли-небудь схотів відкрити ресторан, то тільки суворе "ностальджі" а-ля вісімдесяті, і назвав би належно — "Столова", або "Общепит", або, в крайньому разі, "У Щербицького", — і то, прошу панства, без понтів, без вульгарних фальсифікацій на кшталт "Сільпо", де від сільпо ж ні фіґа, крім назви, а — по-чесному, з достеменним збереженням усіх археографічних подробиць: щоб хиткі столики на трубчастих дюралюмінієвих ніжках, під одну з яких обов'язково підсунуто тісно складеного папірця, аби не розхлюпувався борщ, і ложки-виделки щоб із вічно-масного гнutoго алюмінію, а ножів катма, і салфетки в центрі столу — нарізаними вручну паперовими квадратами, застромленими в пластикову ємкість із неліквідного канцтовару: папір цупкий і гладенький, так що від леда-дотику на ньому прозора проступають масні відбитки пальців, хоч зараз у міліцію неси... В меню, крім мого улюбленого салату "вітамінний", були б паніровочні котлети з черствого хліба з посинілим картопляним пюре, смажений хек із сірими макаронами

кульового калібру, пельмені з оцтом, борщ і компот із сухофруктів — із розвареними темно-бурими покладами на дні склянки, ймовірно рослинного походження. Ага, ще вінегрет. А склянки обов'язково гранчасті, водка з пивом, і на десерт таємниче "пирожене в асортименті": чималенька бардига посипаного цукром січеного тіста під сексуальною назвою "язичок" — як я приїхав до Києва, то в перший свій університетський рік, а рік, не при сніданні згадуючи, був акурат чорнобильський, тільки цими "язичками" й живився: поки не навчився сам куховарити. І ще з сентиментальності подавав би "яйцо под майонезом" — але то вже виключно як *specialite du jour*[11]. Якщо все це як слід зорганізувати, щоб і дизайн відповідний, стіни помалювати увиш людського зросту зеленою олійною фарбою, плакати там усілякі страшилочні порозвішувати, лампочки щоб горіли в кращому разі через одну, і від часу появи клієнта до часу завваження його офіціантом щоб не менше тридцяти хвилин минало, словом, повне занурення в атмосферу, — переконаний, двері б не зачинялися. І не тільки від західних туристів. Золота ідея, кому б її продати? Може, отому з сріблястим "мерсом" у дворі? Бо справді ж дивно, що ніхто досі не додумався — не інакше, стидаються пацани своєї буремної комсомольської юности, все їм тепер подавай непонятне, Лямур-бонжур, та Шато де Флер, та шевальє з-під Конотопа: як ті селюки, що гонорово обставлялися полірованими гедеєрівськими секретерами, за безцінь збуваючи з хат старі мальовані скрині й петриківські ослінчики. Потім онуки схаменуться, а ні фіґа, пізно буде: ні тобі вже скринь, ні ослінчиків. Уже й сьогодні класичний київський фаянс із Європи ввозимо — та хіба тільки фаянс... Зате французького ампіру на кожному аукціоні неміряно, і хапають один з-перед другого, аж гай гуде, і ціни попід стелю накручують, розчепірівши пальці, а спитати б — чувак, ну глянь-но ти на себе, ну де твої предки могли бачити той ампір?.. І на чорта ти купуєш чуже минуле? А от антураж "від Щербицького" я б їм до такого ресторану у змиг ока забезпечив — чого доброго, ще й у моду б увів. Все одно ж через двадцять років так воно й станеться, то пощо відкладати? Ет, що там балакати...

Махнувши рукою на історичну достеменність, в останню хвилину, повагавшись, вбурюю в свій квазівітамінний салат мало не півбляшанки оливки: виходить щось наче вітамінно-грецький. Такий собі посткомуністичний гібрид — шкода, нема твердого сиру, це б сюди вкришити трохи фети, або, ще краще, гуцульської бринзи свіженької... Гаразд, обійдеться; натомість хлібчик всунемо в тостер. Нема то, як запах підсмаженого хліба... Все, моє погодження із зовнішнім світом сягає свого піку одночасно зі слиновиділенням — тепер можна й телевізора увімкнути: він стоїть на Лялюсьчиному каналі, але Лялюську я, хам і бидло, проспав як колода, на цілих півгодини, і трапляю в акурат на останні вісті, ну-ну. Щоб почути, що Багдад і досі ще бомблять. От суки, бліцкрігівці довбані.

Тільки-но, вмостившись навпроти екрана, зі смаком натоπτую повен писок яєшнею, салатом і теплим (хрумтить!) пшенишняком, як зовнішній світ утручається з цілком іншого боку — і в цілком непроханий спосіб: дзвонить телефон. Аж розлягається. Було б здогадатись поставити на автовідповідач.

— Добре утро, Адріан Амброзійч.

Це Юлічка, бджілка моя невсипуща — вже на роботі. Душа не нарадується. Коби воно ще, сердешне, якось наломалося говорити по-українськи, бо мені цей "Адріан Амброзійч" щоразу бере секунд із десять, заки я його зідентифікую зі своєю (наразі жуючою) особою... Декотрі клієнти, знаючи мою принципову нехоть до "батькування" ("Едіпів комплекс", — звичайно віджартовуюсь я, і багатьом морда на це шанобливо видовжується, мовляв, а-а, ну да, понятно...), зациндолють щось уже й геть несамовите — "ґаспадин Адріан": їм здається, це те саме, що по-українському сказати: пане Адріане. Абсолютно анекдотична форма, а дедалі шириться — теж свого роду посткомуністичний гібрид, як і мій салатик, тільки що далеко менш апетитний. І чого б ото перебивати людині сніданок?..

— Адріан Амброзійч, — Юлічка явно збуджена, бо навіть не перепрошує, зачувши моє мимрення з повним ротом, — здесь прішол дядька, прігородний, із-под Борісполя откуда-то, пріньос швейцарскій ніжик, военних времьон, с пілочкой, в хорошем состоянії... Он говоріт, у нево в хате часи с кукушкой і ещо шкаф ореховий, говоріт, от отца осталось...

Опа-на! Правдивих дзигарів із зозулями на ринку вже з рік як вимело, Б. всі послідки підгриб, куди мені, шушері, за ним пнутися... Невже нарешті фарт? Чуйка в Юлічки безумовно є, я її за це найдужче й ціную... "Ореховий шкаф" — ну, це різне може бути, треба дивитися, але дядька з рук не випускати, жодним побитом!

— Задержи єво, Юленька, — щойно вимовивши цю фразу, здаю собі справу, що від хвилювання й сам перейшов на російську, от уже чого б від себе не сподівався! Що то роблять із людиною навіть не гроші ще, а сам тільки їхній провіденційний подув у повітрі — впору згадати колишню однокурсницю, що влізла з чоловіком у газовий бізнес під руку якогось московського Петі, а той Петя виявився гомиком — і внадився раз у раз їздити до них трахати Лесьчиного благовірного, а Леська на цей час перебиралася в кімнату для гостей. Ото нікого не суди, да не судим будеш...

Проте Юлічка зараз навряд чи й тямить, якою ми мовою говоримо, — дихаємо з нею в унісон із різних кінців слухавки, наче двійко закоханих (наче вдосвіта з Лялюською — не до речі мелькає згадка...):

— Я ему сваріла кофе...

— Розумничка, — опановую себе; з неї й справді розумничка. — Побав його ще трохи, я зараз буду, — мало не додаю: от тільки душ візьму — Бог уже з нею, з яєшнею, з її парою теплих золотих очей, що лишається вистигати на тарілці, але поголитися таки мушу — гарне б я враження зробив на пригородного дядька, якби привалив неголений! А кави нап'юся і в офісі — кавоварку я собі справив гонорову, незгіршу, ніж у Б...

Йолки-палки, невже справді фарт? А вже б і пора — котрий рік перебиваюся дріб'язком, усякою рудерією, яка лиш підвернеться під руку, — таки достоту, добре каже Лялюська, як та Коза-дереза: бігла через місточок, вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, — не бізнес, а сміх курам. Якби оце

засвітитися на тому ж "Доротеумі" з парочкою дійсно серйозних речей... Все, стоп, годі, дурню, думкою багатіти — наразі вперед, а там побачимо!..

Вимкнути телевізора — все одно що прибрати зі столу, змахнути кадри з-перед очей: салат — у холодильник, порцію білково-золотих яєшних драглів — все-таки в рота, хоч і на ходу, тарілку — в мийницю, — і щойно в ванні перед дзеркалом, під плюскіт води й бадьоре джмелине гудіння "жілетки", до мене несподівано доходить, дотирається до свідомості та картинка, що манячила була на екрані телевізора, поки я говорив із Юлічкою, — той самий каламутно-вохряний багдадський кадр, що його вже кілька днів крутять по всіх телеканалах: далеко внизу, в розмиві чи то піщаної юги, чи неосілого цегляного диму — міст, на який вервечкою, зліва направо, виповзають із пальмової "зеленки" американські "абрамси", з такої відстані схожі на химерних доісторичних черепках, — останній кадр, знятий з балкона готелю "Palestine" нашим оператором, Тарасом Процюком, Лялюська його знала, — за мить до того, як передня черепашка, що починає розвертати башту в бік камери, дасть залп — і вже наступним кадром на всіх екранах світу буде тіло самого Тараса, як він лежить долілиць на бетоні з підібганими ногами й відкинутою вбік рукою — без камери. Звук, от не можу пригадати, чи було чути звук?.. Утробно-глухе, погрозливе диркотання танків, що в'їжджають на міст, — чи воно справді долиняло, чи це моя уява його ввімкнула — за аналогією із сухим татаканням автоматної черги з отого мого сну?..

Ні з того ні з сього мені робиться холодно. Стою серед ванної на килимкові, голий, босий, в самих трусах, — і дрижу. Якесь коротке замикання, інакше не скажеш. Якась мені думка була бликнула, і я її доганяю, поки гуртом не нахляли інші, злиплі з нею, вони ввалюються, як юрба п'яних гостей у кімнату, я їх розкидаю навсібіч, вишукуючи ту, що була промайнула недодуманою, уривки наших розмов із Лялюською, Асошіейтед-прес пообіцяла допомогу родині загиблого, Україна знову в дупі, бо як же ж може вимагати від когось іншого якогось-то розслідування держава, що в себе вдома сама мочить власних журналістів, ще й голови їм відтинає, як на трофейний скальп, Лялюська одного разу пила з цим Тарасом, Царство йому Небесне, в якійсь їхній журналістській компанії, танкіст міг завважити відблиск об'єктива і взяти його за коригувальника вогню, війна є війна, блін, або за снайпера, як торочить дехто, хоча чого б же то танкові лякатися снайпера, взагалі цим разом в Іраку амери як показалися, стільки напуляти по своїх, бабця Ліна сказала б — як обмарило, ото не фіг було лізти колошкати демонів пустині, в Афгані теж, хлопці казали, траплялось подібне, де, до холери, мій афтершейв, я завжди його ставив на цій полиці, куди вона його запхнула, сподіваюся, депутатський "мерс" не загородив мені виїзду, може, краще зразу викликати таксі, перед очима витанцьовують номери "Таксі-люкс" і "Таксі-блюзу", я спізнююся, бляха, дядько з зозулею сидить у мене в офісі і з кожною хвилиною моєї загайки набирає в ціні, крупним планом на весь екран обличчя ридаючої іспановидної журналістки в білій майці, в Багдаді спека, труну з Тарасом Процюком відправляють на батьківщину, і хтось із тих пацанів, що з ним там напередодні пили в готельному барі, продовжує все це знімати, і якщо навіть також при

цьому плаче, то його сліз не буде видно в кадрі, бо головне його око — камера — винесене назовні, безособове і чисте... Стоп. Стоп, стоп. Оце воно, те, за чим я шукав. Тепер помаленьку, крок за кроком, не загубити б...

Картинка з танками на мосту, знята Тарасом Процюком на плівку й гнана тепер по всіх телеканалах, — то останнє, що він побачив у своєму житті, так? Останній спогад, сфотографований його мозком. Тільки що він був оператор із камерою в руках, і йому пощастило (що за слово!) після своєї смерти продемонструвати цілому світові останню картинку, яку він бачив у своєму житті.

Питання: що сталося би з цим останнім кадром його свідомості, якби він не встиг перенести його з сітківки свого рідного ока — на сітківку зовнішнього, механічного?..

Камеру можна вимкнути — а потім подивитися відзняте. Камера дуже просто влаштована. А куди дівається відзняте людським оком, коли тебе зненацька вимикають назавжди?

Чому ми звикли вважати, ніби воно все просто так пропадає, гасне разом зі свідомістю небіжчика, — тому, що нам того не показують? То нам того не показують і за його життя — цебто, поки свідомість працює. Навіть найближчі люди не мають як туди зазирнути, як я в множину Лялюсьчиних спогадів. Це ж не значить, що її нема.

Спина переднього в однострої з тканим поясом, сухе татакання з-за дерев — і чорнота. Далі чорнота. Але ця картинка, на якій усе обірвалося, зі спиною переднього, з травою й кущами, глід, верес, ялівець, білки сонця на стовбурах, дух вогкої землі й прилої зелені, — куди їй подітися, цій картинці? В який посмертний архів вона переходить?..

Чорний "опель-кадет" з офіцерами неясної армії, закипаючий шпатель у дрібних бульбашках, фосфорично забілені місяцем сходи, жіночий голос, що методично підсумовує наші оргазми... Я не шиз, повторюю собі, гамуючи дрижаки, я не шиз. Спокійно. Я не шиз. Мені всього тільки вряди-годи показують кадри з чиеїсь відстріляної плівки.

З плівки вбитого, який не мав при собі камери.

І плювати йому на те, що таким антикваріатом я не торгую.

Я знаю, що це правда, — по тому, що мене трусить. Пазл зійшовся, і ніяких кінців більше не звисає. Все виявилось насправді страшенно просто, ба навіть елегантно, як і має бути при всякому правильному розв'язанні. Бракувало тільки ось цього одного простого і, блін, якого ж самоочевидного припущення — що відзнята в мозкові плівка нікуди не зникає. Бо й чого б вона мусила зникнути? Чи ж би тільки тому, що чоловік не мав при собі камери?.. Дурниці — камера всього лише випадок, який засвідчує наявність плівки.

Так само, як і оті сни.

І дивно: від цієї абсолютної, непохитної певности, що розв'язання правильне, я на мить переживаю забутий солодкий післясмак — оте щасливе, переможне розпруження мозкових звивин, яким мене колись були так щедро постачали мої наукові студії і якого ніколи сповна не заступить втіха від вдало вибудовуваної комбінації при діловій обладці,

хоч воно ніби трохи й подібне... Нобелівської премії за моє відкриття мені, звичайно, не світить, проте радість від нього в цій хвилині цілком самодостатня: світ піддається поясненню. Зокрема такому: десь у віртуалі поховано велетенський, незміренний — нескінченний, о власне! — архів відзнятих плівок, які хочуть бути переглянутими — а в який саме спосіб, то вже деталі, наразі неістотні. Взагалі, треба визнати, в цій думці є щось заспокійливе. Щось, що обіцяє чоловікові, патетично висловлюючись, шанс на несамотність (Лялюсьчин лексикон!). Типу: свою пам'ять, у повному обсязі, після своєї смерти заповідаю Дарині Гощинській/Адріанові Ватаманюку, потрібне підкреслити... Ну, може, не в повному обсязі, в повному — то все-таки занадто, але навзагал, то чим не ідея для фантастів? Сиплю, бач, ідеями, як ікрою; ранок підвищеної ідеєродности. Підвищеної несучости. Адріян-несучка. Гаспадін Адріан Ідеєноский. Ні, краще — Адріян Ідеєродний: майже як імператор. Капец. Ех, Лялюська!.. Ну держись ти, бориспільський дядьку, будуть тобі зараз дзигарі з зозулями...

Сам до себе почмихуючи, бо з ким же ще почмихаєш у порожній квартирі, з насолодою втираю в шкіру прохолодну давку шовково-лоскотного "Егоїст" (афтершейву так і не знайшов!) — тільки-но приїду в офіс, прямо з порога зажадаю в Юлічки, щоб заварила мені подвійне "еспресо"... І вже аж натягши новісіньку, так тому й бути, свіжорозпаковану (бо чистої нема!), хрумку, від Hugo Boss, йоли-пали, сорочку — футболка дядькові може здатись несолідна, що ж, як каже Лялюсьчина мама, один тому час, що й батько в плахті! — і пообскубувавши шви із застряглих після етикеток, вічно-ненависних колючих пластикових обтинків, і самовдоволеним рухом осмикуючи на собі манжети, такий кругом кльовий, хоч відразу на "Сотбі" або до швейцарського банку (ба ні, спочатку на "Сотбі", а вже звідти, з повною калиткою, — до швейцарського банку!), — доганяю, наче післяобідньою відрижкою, уже зовсім простий послідок попередньої думки, простий, як двері в морду — простіше не буває: а чому ж саме я, мамцю моя ріднесенька, чому я?.. Чому той, відстріляний, — хто б він не був — обрав для перегляду своїх перепрілих архівних плівок саме мене — я ж не замовляв цього кіна?..

І, між іншим.

Якщо вже на те пішло.

Хто ж він усе-таки був?..

ЧОРНИЙ ЛІС. ТРАВЕНЬ 1947 Р.

...Отче, вимовив він і хотів повторити: отче, але за другим разом голос його вже не послухався, зійшов на глухий стогін. Хтось світив на нього акумуляторною лампою, світляний круг гойдався по стіні, по дерев'яному, як у сільській церкві, зрубі, а по той його бік темніла в присмерку священича реверенда, і він зраділо подумав: тато прийшли! — і, як маленький хлопчик, мало не заплакав од розчулення: почувався таким слабим і ніжним, таким розм'яклим од любови і вдячності до тата, що нездужав навіть підвестись, аби поцілувати тата в руку й попросити розгрішення, як давно того хотів: отче, я вбивав людей, ще за німців покинув лічити, скільки впало від моєї руки, я не забув, тату, як Ви мені сказали на прощання, поблагословивши: не осором нас, сину,

я був незлим вояком і перед Україною я чистий, відпустіть мені, отче, кровопроливчий гріх, — але тут надійшла гостра й притомна, гейби ножем пороснув, згадка, що тата з мамою вже три роки як вивезено до Сибіру, і він застогнав і заплющив очі — водночас мов навпомацки розрізняючи зусібіч скупчену, тяжко дишучу людську присутність: із важким духом, де до звіриного сопуху тіл домішувався їдкий пах ліків і дезинфекції, із хрипами, мимренням і булькотінням, із здавленим, якимось собачим бухиканням у невидимому дальньому куті, — знагла молодий голос одчайдушно-дзвінко викрикнув із темряви: "Кидай гранату!" — чшшш, зашемрало кудись у той бік заспокійливе, плюснув хвилькою нерозбірливий шепіт, шелеснуло одежею, знявши безпорадно слабенький протяг, і світляний круг щез йому з-під повік, також перемістившись у напрямі вигуку, — а проте мав відчуття, наче панотець у реверенді й далі стоїть у нього в ногах, не рушившись з місця. Ага, от чим пахло ще — хвоєю, або, як казали в цих краях, чатинням: лісом. Сосною. Зруб стіни, як устиг він завважити, коли розплющував очі, теж виглядав свіжим, у плямах живиці. Він був у шпиталику, не в тюрмі.

Був у безпеці — і хтось за нього дбав: ціле тіло було внерухомлене, сповите сливе немовлячою знемогою, мов налите блаженством відпруження — вперше за багато літ. Хтось порався коло нього, поки він був непритомний, і порався на те, щоб зробити йому добре, — та увага до себе, яку відчув з-поза того боку лямпи, також була ласкава і втишлива, опікунча, і чоло пам'ятало делікатний доторк чиеїсь прохолодної долоні. Лежав і зворушено дослухався до солодкого, благодатного спокою в обезвладненому тілі, всміхаючись кожною клітинкою, ніби розвиднений ізсередини, і заледве притримуючи сплющеними повіками гарячу вологу, що наринула до очей: ласка, він був повен ласки, вона текла крізь нього, сочилася з усіх пор, розмиваючи цілу його кволу істоту, пам'ять, минуле, навіть ім'я, — безіменним і безвільним, як новородок у мами в купелі, колихався він серед безберегового світлосяйного океану, звідусіль затоплений любов'ю, умліваючи од святобливого зчудування: звідкіля ж у світі стільки любови, а може, він уже помер, лиш не спостеріг коли, і це він уже в раю?.. Але ж він не встиг висповідатися, хотів — і не здобувся на силі говорити, а його, бачиш ти, таки почули — і розгрішили, і ось воно, значиться, як — бути розгрішеному: останнім зусиллям волі він підпихає засльозені повіки вгору, майже як то сірниками роблять енкаведисти вбитим повстанцям, коли виставляють їхні понівечені тіла напоказ на майданах, — і щасливо вишелешує з очужілих, лоскотливо-важених губ те єдине і найголовніше, що зараз має сказати: — Дякую, Отче...

Потім океан зненацька скинувся й став перед ним сторч, суцільною золотою стіною до самого неба, по якій він мусив дертися, щоб перевалити потойбіч. Це виявилось неймовірно тяжко, і він не витримав — все обвалилось, і настала темрява.

...Ще згодом по нього прийшли липкі, тягучі сні, і він груз у них, як поверх халяв у болоті під час весняного рейду на Північ. Приходила мама — і лила йому до рота молоко з бутля; молока було забагато, воно заливало ніздрі, і він захлинався й відвертав голову, аж поки не додивився, що то вже не молоко, а вишнівка — гаряча, густа й рубіново-червона, як проти світла... Потім він був у Львові на Сапегі, і з дверей

Академічної гімназії йому назустріч маршевим строєм сунули хлопці, а він стояв, приклавши руку до дашка і чекав, коли вони всі перейдуть, щоб собі помарширувати за ними останнім, але не дочекався, бо з лави на нього погукав розсміяний Лодзьо Дарецький: "Ти, дурню один, чого в однострої ходиш, таж совети кругом!" — "А ви, — спитав він, — вам що, вільно?" — "А нам уже не страшно", — сказав Лодзьо і знову засміявся — задьористо, по-батярськи, як зроду не сміявся за життя, і щойно тут Адріян розгледів поруч із Лодзем "Мирона", який недавно підірвався в бункері під час облави, і "Легенду", закатованого ще німцями, у ґестапо на Лонцького, і того лікаря-східняка, якого колись пару разів зустрічав в Управі Червоного Хреста, здається, "Ратая", він ще так м'яко, по-полтавському "льокав", мов шовком шив, а цієї зими, переказували, згинув на Закерзонні, коли поляки закидали гранатами шпиталик у Карпатах, — то марширували по Сапегі самі мертві, які за життя й не стрічалися між собою, одних він упізнавав, інших ні, і тільки й потрапив, що безпорадно спитатися в них усіх на гурт: "Куди ж ви йдете?.." — "До святого Юра, — відповів хтось, чи не той-таки Лодзьо, — молитися за Україну, а ти давай доганяй, не барися тут!.." Це прозвучало як докір, і він образився, хотів бігти за ними, але щось його не пускало, тримаючи ззаду, — виявилось, що то оберштурмбанфюрер Віллі Вірзінґ власною особою, кабаняча туша з різницькою щелепою, тільки вже не в ґестапівському однострої, а в енкаведистському, зі здоровенними нараменниками, з яких кліпали, замість зірок, живі людські очі, і невидимий голос пояснив Адріянові, що то очі, вирвані Вірзінґом в українських політв'язнів, а Вірзінґ дражнивсь, кривлявся і шкірився до нього: "А що, не вбив мене, не вбив?..", — він обурився й став пояснювати, що пробував же, двічі, а що обидва рази не вдалося, то не з його вини: за першим разом Вірзінґ поїхав чомусь іншою дорогою, якою перед тим ніколи не їздив, за другим теж щось перешкодило, — "Ну то спробуй ще раз", — порадив той, хто був Вірзінґом, — і він розплющив очі, як од поштовху: над ним коливалося в тьмяно-жовтому світлі каганця, то зближаючись, то віддаляючись, жіноче обличчя.

Гельця! — втішився він: нарешті, стільки-бо часу не мав од неї листа, думав, чи не відійшла вже з черговим рейдом на Захід, — тут-таки й спохопився, що має казати не "Гельця", а "Рома", але то все одно була не вона, і поцілунок, яким зволожило йому пересохлі вуста, був не від неї, — і раптом він зрозумів, що то не був і поцілунок: то він висів на хресті, підіймаючись і опускаючись на прип'ятих руках, щоб зловити віддих, за кожним разом груди протинав неслівський, до потьмарення в очу, біль — а знизу центуріон тицяв йому в уста змоченою оцтом губкою, насадженою на списа. Скільки ж я так іще зможу протриматися, злякано подумав він і побачив унизу, з другого боку хреста, Сталіна, Рузвельта і Черчілля: вони сиділи там, де на Бройгелевій картині "Kreuztragung Christi" сидять жони-мироносиці — під горбочком, і грали в карти, як в Ялті, акуратно покраяними кусниками мапи, — попри лютий біль, він напружив зір, силкуючись розгледіти, до кого відходить мапа України, але її там не було, і він збагнув, що вона давно насподі, похована під купою інших, і вже в цій грі не вийде нагору, і хотів у гніві крикнути гладкому Черчіллеві, трохи схожому на Вірзінґа: а як

же твоя Фултонівська промова, адже ж ти замірявся оголосити советам війну? — але натомість спитав: Господи, пощо мене покинув?.. Тут знову вигулькнув центуріон, вищирив до нього зуби й показав рукою кудись убік: там уклякла навколішках Гельця, ба ні, "Рома", — простоволоса, в добре вшитій до стану шинелі, одна пола якої теж зовсім по-бройгелівськи загорнулась і відкривала живий і свіжий, мов з-під здертої шкіри, пурпуровий підбій, — з останніх сил він потягнувся до неї, як не покликати, то бодай перехопити її погляд, подати їй звідси, з хреста, знак, що він тут, але вона його не бачила — хтось заслоняв його од неї плечима, і він ніяк не міг збагнути, як же то виходить, що він її бачить, а вона його ні, а може, подумав із правдивим жахом, Гельця також уже не живе?.. "Живе, живе", — розв'язно і якось ніби знехотя запевнив центуріон: лінькуватим голосом дядька, який каже худобі стояти спокійно, — Адріян придивився пильніше і отерп: під шинелею Гельця була щільно обвинута, просто на голе тіло, білим простирадлом у кривавих поцяпинах, — "Але ми ще зустрінемося?" — заблагав не знати в кого, хоч би й у центуріона, бо нічого вже не боявся, навіть почути заперечну відповідь, — "Зу-устрі-і-інетесь, — зловісно прогук той, мов у діжку, цим разом удаючи бойківську вимову, — мой, ще й як зустрінетесь...", — і, прицілившись, ударив Адріанові списом між ребра — з такою силою, що всі зірки з неба посипались додолу, і знову настала тьма.

А ще згодом грудний жіночий голос виразно промовив над самою його головою:

— Гарячка спадає, отче капеляне.

І другий, чоловічий, — м'який, як хода в повстяних капцях, але така, що й поночі не зіб'ється з шляху, — відказав стишено:

— Слава Господеві милосердному. Це вже не був сон.

Він одкрив очі, спробував поворушитися, і груди прошило тим самим болем, аж він засичав, та так і застиг — із виряченими очима, дослухаючись до пози, в якій не болять. Чоловік стояв у нього в ногах — не в реверенді, в цивільному, в костюмі, камізельці і при краватці, а жінка, здається, молода й дуже чорнява, нависала просто над ним, у тьмяному півсвітлі під блузою добре вирізнялися пишні подовгісті пагорбки її грудей, — як пара голубів, з несподівано ожилою цікавістю подумав він і розсердився — від цього, так недоречно вигулькнулого в голові порівняння, і від ще недоречнішого бажання ті голуби погладити, і від нездатності вільно рухатися, і від того, що майже одночасно подумалось — як же він, певно, заріс і засмердівся, як правдива лісова звірина, — бо чоловік навпроти, хоч і немолодий, із чималими зализинами на й без того великому опуклому чолі, стояв чисто виголений, при білому комірці, ще й кольонською водою від нього ніби повівало, і тим принизливіше було перед ним отак лежати, і все це були паскудні, гнилі думки, як болотяний кушир, що липне до голого тіла, і в усьому тому була винувата жінка, її близьке тепло й запах, і він розсердився вже цілком притомно: нащо вона тут?.. Ще й тому було прикро, що з тим чоловіком йому неясно в'язалося щось надзвичайно гарне — щось таке дорогоцінне й радісне, як у дитинстві сліпий дощ на галяві (рясний золотий капіж серед розсміяно-вмитої зелені, наскрізь протятий стовпами сонячного світла...), але що то таке гарне було, і зовсім же недавно,

— того він, збитий з тропи жіночою присутністю, згадати вже не встиг — зате згадав зовсім іншу галявину і тепер таки прокинувся остаточно, забув і про біль, що підступно скував був грудну клітину: шляк то трафить, це ж скільки він тут прогнів у цій ямі, як куль соломи, а як же хлопці, що з ними стало?.. Вони йшли лісом — останнє, що він запам'ятав, були плями сонця на стовбурах сосон і квадратові спина зв'язківця, що йшов попереду, "Романа", — в доморобному однострої, підперезаному, замість шкіряного паска, вшитим у кілька сталок сукняним, — товариші кпили з нього, як завжди кпили у підпіллі з добродушних мовчунів-безвідплатників: десь-то Роман добре на дівки пішов, що й паска позбувся! — "Роман" на те по-дядьківському, скупі всміхався, але, видно, діло своє знав справно, бо пасок паском, а гвинтівку мав супергонорову, МР-44, ляля — не гвинтівка, — на Адріянові розпити стримано відказав, що "позичив у сорок четвертому в одного есесмана", і це теж Адріянові сподобалось — те, як сказав, а що повстанець із хлопа справді досвідчений — старий вовк, — знати було і з того, як ішов по лісі: легко, сягисто — і zarazом безшумно, мов кіт, ані сучок під ногою не хрусне, ні ямка не чвякне, Адріян відразу оцінив цю перевагу природного селяка, котрий лісового життя не в Пласті на вакаціях учився, і старався й собі йти за ним так само спритно, підбадьорений його присутністю, — його-бо ще зночі кануло якимось недобрим передчуттям, все дратувало й валилося з рук, коли вирушали, обірвався опасок на планшетці, і тому він у душі радий був тій надійній квадратній спині перед очима, мов навмисне закроєній підставлятися під багатопудові тягарі — переносити на собі мішки зі збіжжям, і овець узимку з кошари в тепло, ну, і ранених, авжеж, і ранених друзів так само, а що, може, неправда?.. Звісно, так прямо ніколи не думаєш, не кажеш собі приміряючись — мовляв, оцей-от, на випадок чого, мене раненого винесе або доб'є, — але без такої внутрішньої певності не остоїться жодна бойова одиниця: це той найпервісніший, грубий віск-сирець, яким гурт порізаних чоловічих "я" схвачується нерозривно до купи, як у щільник, тільки так і роблячись боївкою, роєм, чотою, сотнею, — а вже ідея, тобто та олива, що власне й творить армію, що пхає наперед і помножує сили в геометричній прогресії, так що, як на Волині в сорок п'ятому, большевики будуть гнати й класти своїх ганчір'яних солдатиків сотню за сотнею, аж поле невдовзі з жовтого зробиться сірим, та так і відступлять, не знаючи, що протистояв їм одним-однісінький рій УПА: менше сорока душ! — ідея, що б там не казали наші політвиховники, вона, наче дріжджі — піднімає лиш добре борошно, і ті хлопці, що прибували з Закерзоння й зі сміхом оповідали, як зі своїх шансів дражнили там дуетами, на два голоси, поляків перед боєм: "Антку, Антку, за що сі бієш? — За ойца Сталі-і-іна!", — доки з тамтого боку котрийсь допечений до живого "антек" не витримував і не огризався: "Такі он мі ойцец, як і тебе!" — і який там уже після цього міг бути бій, — ті хлопці, хоч які горді й свідомі того, за що б'ються, і тим непереможні, були все-таки й самі по собі отим добрим борошном, що з ним змішавшись, карком чуєш: і передній, і задній, і той, що зліва, і той, що справа, — то ніби продовження твого тіла, а всі ви разом — єдина плоть: армія свого народу, — ось це відчуття, затрачене вже від кількох років — відколи армія, розбившись на малі групи, перейшла в підпілля,

— він знову звідав за квадратовою спиною "Романа", коли посувалися мокрим уранішнім лісом по незнайомому терену, йшли гусаком, їх було п'ятеро, трохи забагато, то той темновидий есбіст із проваленими щоками, "Стодоля", наполіг узяти з собою аж двох охоронців, стало б і одного! — і ніщо в ньому не обірвалось, не тенькнуло — не встигло! — коли "Роман" зненацька спинивсь як уритий, а наступної миті з-за кущів ударив кулемет, о Господи... Що там діялось потому?

Хто виніс його на собі, хто доволік до шпитальки (чомусь певен був, що — "Роман"), як узагалі до того дійшло, адже розвідка зголосила, що облави вже перейшли, як же вони отак впали просто на засідку, як сливка в компот?.. І в кого тепер розпитатися — чей-же не в того, кого ця грудаста чорнявка назвала отцем капеляном?..

Дві пари очей, чорні й сірі, світили до нього з півмороку вичікувальним блиском. Ну от, маєте собі, він опритомнів — живий, не журіться, живий. І злий, як усі чорти разом, — нічого в ньому, крім злого роздратування: так, ніби саме поновне впихання в реальність, із якої був випав, спричиняло щось схоже на подразнення, на сердитий душевний свербіж. Пся кість, коби ж хоч не цей біль у грудях, як на глум! — він, котрий завжди зневажав тілесну слабкість, сприймав її за щось подібне на помилку в зле розв'язаній задачі, тепер мусить лежати на причі, мов спутаний, і думати, як би його встати до вітру!..

Священик легенько кахикнув — наче вивіряв свій голос на гучність, щоб не зразити недужого, — і всміхнувся несподівано щиро, розвидняючись цілим видом, усіма набіглими зморшками:

— Слава Україні, друже командир.

Він відповів на привітання — ледве зловивши при тому віддих і закашлявшись од несподіванки, аж у піт укинуло. Не був командиром, був організаційним референтом, але, зрештою, не мусили цього знати. Де він, до холери, є?!

— Мусите трохи в нас перебути, заки піддужчаєте. Я — "Ярослав", а це наша медсестра, "Рахеля"...

Он як, "Рахеля". Тепер уже нечемно було б і далі уникати прямого на неї погляду — за набутою ще за німців звичкою, його око вмить, як у калейдоскопі, зібрало з її лица й склало докупі неомильні прикмети гнаної раси, ті, на які звичайно не зважаєш, доки тобі не вкажуть: змисловий підсмик пухлої горішньої губи, характерний, як в арабського огиря, закрій ніздрів, цяпки веснянок на оливковій шкірі, і очі великі, балухаті, як чорні персні, напівприкриті важкими повіками... І тут він пригадав собі, де вже бачив це густо відретушоване тінню обличчя: то вона нахилялась над ним зовсім недавно — клала йому мокрий компрес на чоло, обмивала й давала пити, втираючи рота й підборіддя. Невідь-чого засоромившись, він спитав:

— То це ви коло мене ходили?

Вона, сміючись, заговорила збуджено й шпарко, з гебрейською співною інтонацією, — мовби й собі ніяковіла і хотіла чимскорше закидати потоком слів своє збентеження:

— Я — і наш лікар, то він вас оперував, виймав вам кулю й зашивав плевру; гаразд, що легеню не зачепило, таки, нівроку, маєте щастя!..

— Дякую вам, — промимрив він спантеличено: його ніби зблизька накрило забутим довоєнним гомоном Галицького базару, жидівських рундуків, де рухливі чорноокі купці навперебій вихваляли свій крам, поцокуючи язиками, й захотілося знову заплющити очі: в цій жінці було забагато життя, воно било з неї густе і масне, як нафтовий виприск, а він був заслабий. Священик із медсестрою, вочевидь зрозумівши його стан, обмінялися короткими, бистрими поглядами, як дорослі змовники над малою дитиною, але він на них уже не розсердився — на те також був заслабий, а сили мусив щадити, якщо хотів від них чогось довідатися. Мусив конче їх затримати, говорити до них, щоб не відійшли і не лишили його на самоті з нестерпно випеченою в пам'яті картинкою: плями сонця на стовбурах дерев — і квадратова спина "Романа" зі штурмовою Гвинтівкою й "лимонкою" в кобурі, підперезана поверх блузи доморобним сукняним паском. Їм і самим не хотілось отак відразу від нього відходити, і він це чув: це-бо вони, ці двоє, — ба ні, троє: вкупі з невідомим лікарем, — одбили його у смерті, він був їхньою власною приватною перемогою, якою вони тепер мали повне право тішитися, і він поспішав із того скористати. Закидав їх питаннями стисло, сухо, по самій суті справи, як в СБ — не даючи допитуваним оговтатися, тихим голосом, бо груди спирала ядуха й боявся нового нападу кашлю, але сила все ж вирівнялась і стала по його стороні — анонімна, безлика сила Організації, сліпа, як фізичний закон: на коротку мить він зумів її собі повернути — він знову був не хворим, а старшиною, і двоє здорових, повнокровних людей, мужчина й жінка, стояли над ним на струнко, самі того не помічаючи. Хто приніс його до шпиталю? Люди "Гайового". Відомостей zero цілих, zero десятих — звісно, хто ж би ще, якраз із людьми "Гайового" ж він і йшов. Скільки їх пробилося? Цього вони не знали. Чи були ще ранені? Були, але легко, в руку, в литку, неглибоко. Богу дякувати. Убиті? Цього вони також не знали — але якби були, то чутка б напевно дійшла, по довколишніх селах би знали. То вони не в селі? Ні, в селі тепер небезпечно, не інакше як хтось доносить, цілий місяць перед Великоднем енкаведисти стояли постоем і шукали по всіх хатах, доки таки не знайшли криївку з двома раненими, — знали, за чим шукали. І що? Взяли живих? Ні, пострілялися хлопці. Царство їм Небесне, хай спочивають з миром. А ця криївка в лісі, надійна, тут неподалік, у лісничівці, його й оперували, той зверхник, що його виніс на собі, носатий такий, застеріг їх, що ранений — то важна особа, командир із надрайону, і щоб вони зробили все можливе. Он воно що. Він дуже їм дякує. І ще раз дякує, "Рахелі", яка, спохопившись першою, піднесла йому до вуст горнятко з водою — дуже добра вода, певно, джерельна; взагалі, шпиталька, здається, уряджена дуже добре. А тепер хай друг командир трохи собі одпочине. І як довго йому ще одпочивати? Про це ліпше розпитатися в лікаря, коли той повернеться. Схоже, більше вони таки не мають чого йому сказати. Він знову їм дякує; просто тобі рекордна кількість подяк за одиницю часу. Але він і справді змучився — як витрушений ворок.

Носатий — то "Стодоля", річ очевидна: то він має такого прикметного, витягнутого наперед писка з запалими щоками, як у вовка, — ніс видається. Той знається на конспірації, нічого не скажеш, але цим разом трохи переборщив — міг би лишити

бодай інформацію про зв'язок, замість кинути його тут на бездіяльне вичікування. Вони ж несли повні наплечники літератури — чи вдалося врятувати хоч дещицю? "Стодоля", гм. Виніс на собі, ич як. Чому йому здавалося, наче його мав вирятувати "Роман"?..

Це дуже добре, що "Стодоля" цілий і неушкоджений. Поки він тут вилежувався, "Стодоля", значить, працював за них двох. Треба було зібрати дані про місцеву большевицьку агентуру, видать, загніздилося їх тут і справді як черви... Мав би-с тішитися, "друзе командир".

Не тішився. Принаймні не так, як мав би. І то з украй примітивної причини, аж собі самому стидно було признатися: "Стодоля" йому не подобався. Якийсь між ними стояв бар'єр, і жоден із двох не мав охоти його долати. Нечасто таке буває в підпіллі, де всі поєднані духом братерства й спільного приділу, — де тишишся вже просто від того, що бачиш товаришів живими. І треба ж, щоб це був саме "Стодоля". Щоб саме "Стодолі" він завдячував порятунком.

З двох найпоширеніших способів вив'язатися перед собою з немотивованої неприязні до того, хто зробив нам добро, — забути добро або ж умотивувати неприязнь, — він інстинктивно обрав другий: в пам'яті сплигло чуване раніше про "Стодолю" — розстріляв хлопця, що вночі заснув на стійці. Хлопець тільки напередодні прийшов із поблизького села; мав вісімнадцять літ. "Стодоля" вчинив, як велить наказ, ніхто не міг би йому дорікнути. Проте Адріанові не хотілося думати про того хлопця і про його останні хвилини перед розстрілом — так, ніби то він сам був винен у його недобрій смерті.

Тут, правда, додавалося і ще дещо. Перед цими простими сільськими хлопцями, твердими, негнучими й чесними, як сама земля, він завжди чув якусь невиразну вину. Не було це суто вояцьке почуття старшини до підлеглих, котрих маєш владу посилати на смерть, — було тонше, інтимніше, родинніше якомось: ближче до глухої безпорадності люблячого чоловіка, який не в змозі вборонити тих, кого любить. Чувся при них винуватим за своє "панське" походження, за освіту, до якої вони сповідували традиційно українську, мало не побожну селянську шанобливість, за пережиті колись у Відні хвилини ясного блаженства перед собором святого Стефана й Рафаелевою "Мадонною в блакитному": за те, що знав світ, якого вони не знали — і гинули, так і не спізнавши; навіть спільна смерть не здолала б цього урівняти. Чи не під гнітом цієї вини він із роками робився дедалі перечуленіший, романтично й геть по-юнацькому, на ту непоясниму, метафізичну силу, що горіла в них, як підпалений торф, і сповнювала вже його самого мало не релігійним трепетом, — та сила йшла не від голови, не від прочитаних книжок та ідейного освідомлення, а немов навпростець від самої землі, яка їх породила і з якої їх знай спихали, з хряском топчучись по ребрах, польські, мадярські, московські, й ще невідь-чий чоботи: від віками нагромадженого в ній безмовного, темного гніву... В сорок четвертому, опинившись на Кременеччині, він разом із трійкою вояків уступив на хутір попрохати води, — поки господиня готувала їм вечерю, пражила яешню й бігала до комори, яку в тих краях називали, на польський лад, спіжарнею, господар, нестарий, кріпко збитий дядько з дубленим, як на чобіт,

обличчям, всадивши їх усіх рядком, гейби дітлахів у школі, на лаві під образами, став допитуватися, "за що ж ви, хлопці, воюєте", — вони виклали йому з наплечників стосик брошур, кілька чисел "Ідеї і чину", Адріян, утомлений переходом, сп'янілий хатнім теплом та духом гарячої страви, промовляв, як сомнамбула, звичними, второваними реченнями, чуючи власний голос ніби з оддалеки й бачачи перед собою тільки заворожені мордочки трьох хазяйських хлопчиків, загнаних матір'ю на піч: слухали його звідтам, наче янгольського співу, — і коли вже прощалися, дякуючи за вечерю, і господиня щедро батувала і впихала їм обіруч на дорогу — ось візьміть іще, не погребуйте, чим Бог послав! — хліб, сало й гостро-пахучу вудженину, дядько зненацька постав перед ними вже в кожусі, з видобутою казна з якого сховку старою російською трьохлінійкою й шкуратяною торбою, і кивнув до жінки — лаштуй і мене, мовляв, — а на її зойк "Та чи ти, старий дурню, зцапів!" відказав коротко й просто: "Марто, це ж наше військо прийшло!..". Адріанові при цих словах здавив горло клубок, який довго потім не відпускав. Насилу їм вдалося тоді дядька відговорити. Потім він стрічав їх по лісах неміряно, таких дядьків, не раз опліч із їхніми синами, і бачив, як вони воюють, — і пам'ятав той стиск клубка в горлі. Воювали не тільки озброєні люди — воювала земля, запекло й неситно: кожен куш і пагорбок, кожна жива істота... Молодиця стояла перед хатою, схрестивши руки на грудях, і сміялася краснопогонникам у живі очі — а він наслухав із-за хати зі зведеним напоготові затвором: — "Ішь ти, бойкая какая, а муж твой где?" — "А десь є, пане офіціре, коли ваші не вбили!" — навіть він притерп, чекаючи вибуху, але молодиця краще за нього розлічила внутрішні сили сторін: тамті невідь-чому обм'якли і, погілдикавши ще трохи для годиться, — подались, відступили; "Дед, дай водічкі попіть!" — дід, білоголовий і білобородий, височів над тином як Саваоф, споглядаючи, як суне повз нього змучене чужинське військо: два з половиною мільйони війська, цілий фронт, що вертався з Німеччини, кинули були совети проти них у сорок п'ятому, гей слона до вовків, — і прорахувались, бо ані пострілу тоді не впало: "Іди, — кивнув рукою, мов благословляв, — хай тебе большевики напоять...", — кожен тин, кожен виярок, кожна скирта виставляли спротив. Ніколи ще не знала ця земля такої війни. Навіть та віковична мужицька — воляча! — терпливість і витривалість, що так була дратувала Адріана під Польщею, несподівано перетворилась, як вода у вино, набувши вищого, грізного сенсу: то виявилася зовсім не тупа покора долі, як гадав він був гімназистом, коли безсонними ночами перевертав в умі Стефаниківські моторошні образки, кислотні-їдкі строфи Франкового "Мойсея" — "Бо ти чув себе братом рабів, і се стидом палило...", — тепер його палило стидом хіба за те, що міг уважати себе за щось ліпшого, вищого од них. В дійсності сила їхнього самозречення виявилась більшою, ніж у нього, — либонь, ще й тому, що кожен із них зосібна ніколи не мав себе за щось особливого, і якраз це природне смирення й робило їхню внутрішню гідність непоказною — насправді ж вона була тверда й непіддатна, як скам'янілий у посуху ґрунт під ногами; залишалось іно піднести сірника. При світлі воєнного пожару вони вперше вгледіли себе на тлі історії — і, поплювавши в долоні, взяли до неї, як до оранки. "Марто, це ж наше військо прийшло!.." А в тому війську на тебе, між іншим,

чекає не лише геройський чин і бойове побратимство, "здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї", а й "Стодоля" чекає — як у всякому війську, завжди готовий збудити й розстріляти за те, що заснув на стійці. Зле, звісно, що заснув; із такими вояками багато не навоюєш. Але й військо наше — не "всяке", і боротьба наша — особлива. Ким треба бути, щоби цього не тямити?..

...Тепер у нього в запасі, вперше за багато років, було казна-скільки безкінечних годин, щоб усе це передумати. "Весь час на світі", як то смішно вимовлялося по-англійськи. В криївці був радіоприймач, і деколи можна було вловити американське радіо, але йому вдавалося розібрати лиш поодинокі знайомі слова, а англійського підручника, з якого почав учитися цієї зими, при собі не мав, аналогії ж із німецькою, на які був легкомісно сподівався, нічого не помагали. Якось він прокинувся, облитий потом, як із відра, зі щасливим здогадом, що чуте з приймача "слотер" — то те саме, що німецьке "schlachten": мабуть, викрикнув спросоння вголос це слово, бо в темі зарипіло пружинами польове ліжко і на нього гаряче дихнуло зблизька чимсь рідним, ніби домом, хлібом, парним молоком, і він відчув під руками два теплі пагорбки, пару голубів-турманів, яких малим розводив на плебанії, і стис їх міцніше, щоб не втекли, — "Ну що знов такого, ну ша, ша", — докірливо забурмотіли турмани, випручуючись йому з рук, і він зрозумів, як про "slaughter" і "schlachten"[12]: "Рахеля"! — і хотів перепросити, щоб не думала про нього зле, пояснити їй, як переходять голосівки з мови в мову, перебравшись у біле, повзуть по снігу, а однак він зумів їх здемаскувати, — але вона рішуче заперечила: "Спати, спати", — і заходилася щось робити з його подушкою чи коцом, чого він уже не похопив, бо, скорившись її наказові, тут-таки й заснув — мов пішов під воду... Але таких філологічних знахідок більше йому не випадало — заважала неможливо клейка англійська вимова, а сам собою, без помочи підручника, не здужав крізь неї продертися.

Мабуть, думав собі в хвилини прояснення (коли біль занишкав і скручувався десь у грудях темним вузликом, лиш так даючи до знаку, що й далі готовий напасти), мабуть, він попросту відзвичаївся від абстрактної розумової праці — тої, що не є націлена відразу на прямий практичний результат. Чомусь від цієї думки робилося сумно, і це також його бентежило — те, що тілесна слабкість і вимушена бездіяльність ума, вибивши його з заведеного робочого ладу, неждано вивільнили в ньому цілу підводну систему почувань, із якими не знав що робити; бовтався в них ривками, наче невмілий плавець. Бодай назвати їх, і то не вмів, — зрештою, з цифрами йому завжди легше було мати до діла, ніж зі словами. (Цілий свій перший рік у лісі він сумлінно тягав у наплечнику задачник Кренца, потім все-таки змушений був покинути його в криївці, а шкода, саме тепер і придався б, отут вилежуючись, — щоб мізки не лінюхували й не лізло в голову казна-що...) Крім нього, в шпитальному бункері було ще трійко ранених, яких із різних причин не давалося розмістити по селах, одного хлопця принесли вже при ньому — на нозі йому вкинулася гангрена, і коли ногу розмотали, криївку надовго заповнив млосний солодкавий сморід — не помагала ні справна, і досить добра, оскільки міг оцінити Адріян, вентиляція, ні нічне провітрювання. Якось Адріян уловив

був подібний, пріло-солодкаво-болотяний душок і од "Рахелі" — і був немило вражений: медсестра їм усім подобалася, аж любо було споглядати, як зручно коло них порається, снуючи між причаами, заповняючи тісне приміщення своєю через край пишною житністю, готує їжу, приносить знадвору якісь духмяні трави, щось там кип'ятить на примусі, розливає в слоїчки, крає матерію на бандажі — все без хвилинки спочину, славна дівочка, і неприємно було пов'язувати її з цим гнилим духом, — а потім постеріг, як вона, вхопивши клубок білого бандажу, зникла за завіскою, де стояло її ліжко, і раптом зрозумів, від чого той дух, і відчув, як обличчя йому заливає гаряча краска сорому, наче хлопчиськові, заскоченому на підгляданні коло дівачачого виходку... Він старався про цей епізод забути, як і про ту ніч, коли спросоння вхопив її за груди, — просто прибрати з пам'яті, як звук чинити з усім, що заважало зосередитися на справі. Цілий клопіт, одначе, й полягав на тому, що справа лишилася десь там нагорі, поза межами шпитального бункера, і він тут без неї торохтів і пчихав, як мотор без оливи.

Не вмів бути недужим!.. Так з місця, при першому знайомстві, й ознайомив лікаря, "Оркові", — молодому хлопцеві, з виду ще студентові, і завжди зле поголеному — щоразу, коли підсаджувався до Адріяна на причу, лампа висвітлювала йому на щоці кілька наїжених незнятих волосків. В "Оркові" вгадувалась якась особлива внутрішня серйозність — та, що буває в доброго учня з бідної родини; Адріанові відразу заімпонувало, як лікар зважено й докладно, гейби лекцію читав, описав йому, що діялося в його, Адріанових, грудях, куди саме ввійшла куля і чого там надзюравила, — в цьому місці "Орко" порухав пальцями і, не знайшовши в повітрі ні анатомічного атласу, ні указки, накреслив Адріанові перед носом параболічну криву й проткнув указівним пальцем десь над нею; ще признався, як під час операції вони з медсестрою боялися, що пацієнт не видержить болю, — операція-бо робилася без знечулення, ні хлороформу, ні етеру в них зараз нема, з медикаментами, відколи арештовано наших людей У районній лікарні, стало геть сутужно, спирт, і той їм робили на селі, подвійною перегонкою, але в пацієнта, на щастя, здорове серце — і взагалі, нівроку, здоровий організм: тепер тільки молити Бога, аби не вкинулося загноєння. В "Орковій" мові була та інженерна, ремісничка діловитість, із якою обговорюють, як направити зламаний механізм; це було зрозуміле і вселяло довіру. Адріан радо балакав би з ним більше, але "Оркові" не дуже-то випадало дозвілля на балачки: він був лікарем-нелегалом, оперував мало не щодня — то на лісничівці, то просто на терені, під відкритим небом, а поза тим тільки й устигав, що бігати по селах, рятуючи всіх попечених, побитих та скалічених, — десь у третьому селі була, правда, прислана радами з-за Збруча фельдшериця, але селяни "совітці" не довіряли, воліючи "свого доктора", і небезпідставно, розважливо казав "Орко", бо дівчина мало що й тямала, окрім банок, гірчичників та ще, на перших порах, свого комсомолу, після бесід із "Гайовим" трохи їй у голові розвиднилося, тепер працює на нас, але помочи з неї однак небагато, молоденьке воно ще, невміле... Адріанові трохи смішно було чути, як "Орко" когось зве "молоденьким", одначе старших лікарів у підпіллі дійсно було обмаль, із новим приходом большевиків майже всі вони виїхали на Захід, і врешті, навіть якщо "Орко" й не встиг закінчити студій, він,

Адріян, був прецінь останнім, хто міг би щось йому закинути з фахового боку.

А ще й так, як тепер, давно вже він не їв: за "Орковим" приписом до криївки щодня перли жінки з села повними кошиками свіже молоко, сметану, яйця, — "як на базар", сміялися хлопці, — і фізичних сил швидко прибувало: він почав сідати на причі, і до виходку, відділеного від великої кімнати вузьким п'ятиметровим коридором, добирався самотужки, хай і держачись за стіни, і "на прохід" на повітря теж став помалу вичовгуватися, — за першим разом, вернувши з такої виправи, довго лежав віддихуючись, а в очу крутилися зелені кола; в перехопленому темному погляді "Рахелі" постеріг був тоді дивно напружену, майже болісну увагу, — вона аж губу закусилася, ніби тлумила стогін, і він уперше всміхнувся їй так, як звук: як до слабшого, підбадьорливо, — це вправило його в уже зовсім добрий настрій. Потім пригадав собі її закушену (ні, радше тільки притриману півоголеними зубами...) спідню губу, коли грав у шахи з "Карим" — раненим у бедро східняком, що за час побиту в криївці по вуха заріс чорною розбишацькою бородою, з якої особливо дико виблискували, коли говорив, дужі білі зуби: мов от-от ними клацне, — говорив же "Карий") у як на гріх, багато, скоромовчасто, гейби з кулемета косив, Адріян його розумів п'яте через десяте, бо той ще й сипав незвичними примовками, раз у раз втуляючи недолуге слівце "чуєш", мов умисне когось селепкуватого передражнявав, — "ти, чуйш, підожди з своїм рядном до річки, дай, чуйш, доказати", — певно, через мову його й не ризикнули примістити на селі, дуже вже явно він був нетутешній. Адріян трохи здивувався, коли цей дуrolяп виявився цілком порядним шахістом і досить дотепно розіграв староіндійський захист, так що іно в міттельшпілі Адріян, який грав чорними, зумів виправити позицію й перейти в наступ. На диво, при тім ціла "шпиталька" вболівала за "Карого", навіть хлопець із простреленою ногою, "Явір", хоч і виснажений гарячкою, подавав зі своєї причі кволий голос: "Карий, падай йому на карк!", "Карий, ану покажи, що Слобідська Україна може!", — східняк був популярний, дарма що всякчас підкреслював свою нетутешність, ба й певну зверхність над ними, галичанами, яких звав, усіх на гурт, "галичменами": "Чуйш, не бачили ви, галичмени, смаленого вовка!.." Сам він, зі своїм чорним заростом, акурат на того таємничого смаленого вовка й подобав, і всі його блазенські монологи теж виголошувались ніби від лица когось іншого — якоїсь третьої сторони, з якої він чи то кпив, чи так демонстрував, що нічого в світі не бере поважно, — й "галичмени" на нього не ображались. "Карий" не приховував, що колись воював у совєцькій армії; від нього Адріян, між іншим, почув новину, якої не чув раніше: нібито большевицькі комісари перед боєм прирікали солдатам "від імени партії й уряду", що після війни буде скасовано колгоспи, — Адріян на це аж засміявся: а не дурень же зі Сталіна, що? "Ну да, — несподівано злобно сказав "Карий", і всі на мить притихли, так що стала чутною темрява по кутках, — а за що б я йому, блядюзі, воював, за тридцять третій рік?..", — хлопці зацитькали на нього, але якось мляво, недружно, так, мов не "Карого" соромили, а, збиті його лайливим слівцем із теми, якої не вміли підтримати, засоромилися самі: чшшш, припни язика, ти, таже жінка слухає!.. "Рахеля", одвернута до них плечима, щось там гріла на примусі й ані порухом не зрадила, слухає чи ні, і в

цю мить Адріян зненацька ясно усвідомив собі, що не тільки він сам, а всі вони тут, у криївці, цілий час тримаються незвичайно — і не через те, що недужі, а через неї. Через її присутність.

До лиха, ніколи не належав до тих, хто при кожній okazji клене "спідничане військо" й твердить, що бабам місце не в підпіллі, а в хаті коло печі, але, по совісті, таки не раз волів би обходитися без жіночої асистенції, хоч воно часами бувало й неможливе просто, — до найгнітючіших епізодів Адріяного підпільного життя належало прощання з Нусею, довголітньою його зв'язковою, її запухле червоне лице, її рот, що раз у раз загрозливо викривлявся, вивільняючи потоком нестримні, як блювота, ридання — і те, що вона йому тоді говорила, а він тупо мовчав, бо геть не мав чого сказати... Певна річ, він припускав, що подобався Нусі, — але ж, Боже мій, він узагалі подобався дівчатам: іще в гімназії йому до живих печінок допекло вислухати від них, який він подібний до Кларка Гейбла, бо за те мав від хлопців у Юнацтві саму насмішкувату погорду й тим запекліше мусив виборювати в них пошану до себе як до рівного, а згодом і до ліпшого, — кидаючись зі зціпленими зубами на найнесамовитіші ризики і з усіх виходячи переможцем; Нусину примильно-кокетливу, "котусячу" манеру поведження довгий час приписував був її консервативному польському вихованню ("кобецосць пшеде вшисткім!") [13] та "фліртьярській" вдачі, і щойно при тій останній сцені — довго вона йому на душі тяжіла! — вперше подумав, що жінка, либонь, узагалі нездатна жертвувати собою за ідею — за чисту, *selbstständige* [14] ідею, за ідею як таку, — а тільки за ту, котра втілюється для неї в коханій людині — чоловікові, синові, батькові — хоч живому, хоч мертвому... Адже ж і Гельця — попри те, що Гельця, звісно, була щось цілком особливого, це розумілося само собою, — але ж і Гельця пригналася в сорок першому зі Швейцарії додому, будувати Україну, достоту так само, як її тато, старий Довган — у листопаді вісімнадцятого, коли покинув родину у Відні й від самого Кракова добирався до Львова мало не пішки, щоб утрапити вже на останні бої — за Поштамт. І цілий вік потім мучився своїм спізненням — хтось би подумав, наші тоді не вдержали Львова не через те, що полякам прийшла підмога, а через те, що на бойовій лінії не було д-ра Довгана, якого навіть австріяки свого часу не змобілізували, бо мав плоску стопу... Двадцять три роки опісля Гельця також не встигла на найкращу частину — на Акт Незалежності 30 червня, — зате встигла на все інше — на все, що настало потому, і не знати, коли тепер скінчиться. Так Що за свого старого Гельця, вважати, зрewanжувалася, — Гельця завжди обожнювала батька...

Жінки!.. А проте мусив визнати, що в ділі всі вони, ті, з якими доводилося працювати, залишалися до кінця вірні й тверді. Менші ризикантки порівняно з хлопами — то правда: не пхалися на рожен без потреби, з самого голого азарту. Але суто інтуїтивно він довіряв їм більше, ніж чоловікам, — так, ніби їхня самопосягата для справи тільки скріплювалася самопосягатою для чоловіка, якого любили і яким пишалися, — і скріплювалася вже намертво, мов найвищої якості цементом. Адріян загалом не надто схвалював, коли колеги заручалися або женилися; вважав, що тепер на те не час. Однак годі було заперечити, що жонаті боролися ніби з подвоєною силою.

Ніби їхні жінки підживляли їх додатковою енергією. Як акумулятори.

Ця "Рахеля" — чи має вона десь нареченого або чоловіка?.. Чому вона взагалі не легалізувалася, як майже всі жиди з УПА одразу по війні, коли ми переходили в підпілля?.. Та перша хвиля злегалізованих, правда, мало не вся рушила на Сибір, подякували їм большевики за те, що допомогли розбити німців! — пізніші вже були обережніші, воліли фальшиві документи й перехід на польську сторону, звідки можна було дістатись до Палестини; тільки про одного лікаря з жидів, "Мойсея", Адріян чув, що той відмовився виїздити і недавно згинув десь коло Львова при облаві — підірвав себе гранатою, коли оточили... Адріян дивився на непроникну спину "Рахелі" й почував, як його обволікає якийсь химерний жаль — трохи ніби як до загубленої дитини. Про українок у підпіллі так не думав ніколи, було-бо самозрозуміло, що наші дівчата нарівні з мужчинами борються й терплять за ту саму святую справу, а ця жидівочка тут за що?.. "Ходи, Галю, з нами, з нами, козаками, краще тобі буде, як в рідної мами..." Колись давно вони співали цієї пісні на студентській вечірці, і Юзьо-філолог запевняв, просто-таки божився "на цалего", наче в первісній версії мала бути не "Галя", а "Хая", "шинкарочка молодая", — і то вже аж згодом усна традиція переробила незвичне ім'я на фонетично подібне "своє", знайоме... "Прив'язали Хаю до сосни косами..." Підманули, забрали з собою — а потім прив'язали в лісі до сосни і підпалили сосну від самого низу. І вона кричала, і ніхто не чув. Як та вчителька, українка, яку совєцькі партизани-"медведевці" прив'язали за ноги до двох нахилених беріз, а тоді пустили, — казали, правда, ніби котрийсь таки того не витримав і вистрілив їй у голову, вже напівроздертій... "Хто в гаю ночує, хай мій голос чує..." Яка в дійсності страшна пісня — тріщать дерева, і ти волаєш на поміч, а я нічим не можу тобі допомогти, дівчино: тільки подбати, щоб завжди мала гранату на поясі, тільки навчити тебе висмикувати чеку зубами, коли тамті скрутять руки за спиною, — перш ніж вони здогадаються зашморгнути тобі голову назад... "Ой ти, Хаю, Хаю молодая..." Ні, а таки зле воно звучить — "Хаю", "гаю", — не спів, а задишка якась виходить: ха... га... гаю-гаю, зелен розмаю... В грудях мені посвистує, чи що... То певно, що "Галя" ліпше...

З того всього Адріян зрештою, непомітно для себе, заснув — і йому приснився "Роман". Такий самий, як був, у доморобному і з "емпешкою" на плечі. Начебто він, Адріян, знову йшов за ним лісом, слід у слід, тільки ліс був якийсь невпізнаний, свіжовмитий і просяклий сонцем, як отой гай-зелен-розмай у пісні, і "Роман" начебто щось дорогою говорив, але Адріян, хоч як напружувався, не потрапив розібрати жодного слова. Потім "Роман" зупинився й цілком виразно мовив: "Оце тут я живу"; Адріян роззирнувся — і побачив тісну й темну колибу, чи радше хату, в якій, крім образів на стінах і великого стола посередині ("Роман" якимось чином опинився по другий його бік — не приступитися), нічого більше не було. "А де твоя родина?" — спитав Адріян, міркуючи собі, що на будь-яку родину така хата з певністю буде замала. "Скоро прийдуть, — ухильно відповів стриманий, своїм звичаєм, "Роман", — скоро всі прийдуть". І попросив: "Засвіти мені свічку". Адріян здивувався: чому не засвітить сам, таже "Роман" не жид, а нині не шабас?.. Проте ніякої свічки на столі не було. З того сну

він прокинувся з мульким осадом якогось невиконаного обов'язку — але одночасно і вперше нарешті нормально виспаним, одпочилим, аж зрадів: тіло знов поверталось до нього, і ця суто тваринна втіха затлумила собою непорозуміле враження від "Романової" просьби. Добре йому з тим вийшло; як завжди, мав щастя. Того-бо дня дешиця зайвої сили була якраз до речі.

Того дня помер "Явір".

Адріян уперше бачив, як людина помирає не в бою; чомусь це виявилось далеко тяжче. "Явора" мали забрати до лісничівки прооперувати, відтяти гниючу ногу, але він не дочекався операції. Коли обудився, чувся на диво добре, навіть сів на причі й усміхнувся, зовсім притомно. Прийшов "Орко" й мовив до нього щось підбадьорливе. "Рахеля" готувала тут-таки, в криївці, інструменти для операції — повертаючися з виходку, Адріян зупинився коло примуса і з голодною цікавістю реконвалесцента втупився в низеньку, подовгасту металеву скриньку, під якою гоготіло полум'я: вода в скриньці коливалася, і з дна на поверхню піднімалися, дедалі рясніше, сяйні іскорки бульбашок, обкипаючи вздовж по контуру загадкові металеві щипчики — трохи подібні формою до тих, що колись за столом у професорства Довганів подавалися до шпарагусів... Адріана вразило це незвичне поєднання води й металу: він знав, як скипає вода довкола куль і уламків стрільна, як вони сичать, падаючи в річку, — а тут, навпаки, вода нагрівала собою метал, що був холодним, нагрівала поступово, неагресивно, спроквола, і в тім проступала якась дивна гармонія, наче в музичному опусі, — стояв і не міг одвести очей. Ця картинка потім надовго вбилася йому в пам'ять — так само, як ніколи перед тим не чуле співуче слово, "піємія". "Піємія", псевдо смерти; одне з тих багатьох, які вона має — і міняє їх так часто, як сама схоче. Смерть: велика конспіраторка, от вона хто. Стільки зусиль докладається, щоб її розкрити, — а тоді виявляється, що вже запізно.

— Та тебе й так дівчата будуть любити, — казав "Яворові" "Орко".

Щось нове висіло в тяжкому, спертому повітрі криївки — люди лежали, сиділи, рухалися, ніби боячись оте щось зачепити. Адріян схотів напиться води й побачив зблизька зіштивніле обличчя "Рахелі": загрижена спідня губа й напружено роздуті ніздрі арабського огиря; біля крил носа виразно, як ніколи досі, проступили цяпки веснянок. Згори постукали по вентиляційному отвору — три рази, потім один, потім знову три: свої. З'явився священник, "Ярослав", приніс із собою добутого для операції етеру, розкривати слоїка не став: при нафтовій лампі небезпечно, може вибухнути, — але втішилися не лише "Орко" з "Рахелею" — всі якось легше відітхнули, наче "Ярослав" спеціально прийшов дати раду тому невідомому, що тут випростувалось, загрожуючи проломити стелю й поховати їх під обваленими колодами. "Рахеля" пакувала наплечники, бряжчала інструментами, перемовлялася з "Ярославом" — чи виварено на лісничівці простирадла, чи принесли дівчата спирт, прошу подати мені оту велику клямру.

Хай би вже собі йшли, думав Адріян, тамуючи роздратування, хай би швидше виносилися звідси, разом із цим бідакою. Господи, поможи їм, хай усе перейде добре.

Але добре не було — поки поралися, "Яворові" робилося все гірше й гірше. Так, немовби падав з гори. А потім почалася агонія.

— Мамко, — блаженно лепетав "Явір", трусячись цілим тілом, і зуби йому дзигоніли: — Адіт, уже в церкві дзвонят... Коня мого... Квітку...

— Він не мучиться, — стиха промовив "Орко", заспокоюючи всіх присутніх, і себе також. — Йому добре, то ейфорія від інтоксикації... від затруєння... Так, як од горілки.

Адріян накрився коцом із головою й упрів аж по брови; сморід зробився нестерпний, і він боявся, що виблює, боявся нападу кашлю. "Ярослав" щось півголосом запитав, йому підказали: "Явір", — сам священик не знав повстанців у криївці на псевдо, але, видно, "Яворові" конспірація вже була непотрібна.

— Руку дай... руку... Марічко... Але файно музики грають...

— Сину мій, тобі треба поєднатися з Господом.

На дивно змінений, глибокий звук цього голосу — лагідного й рішучого водночас — Адріян здригнувся: ні, не згадав, бо, виявляється, й не забував ніколи, а так гейби відклав подалі, щоб колись на самоті всмак натішитися дорогою річчю — пам'яттю про океан ласкавого, всепроникного золотого сяйва, в якому вдячно плавав невагомим і безвільним, мов новороджений хлопчик, — відпустіть мені гріх, отче... То "Ярослав" сповідав був і його на порозі смерті, коли не знати було, видержить серце чи ні, — "Ярослав" дав йому розгрішення, і він тоді був щасливий, такий щасливий, яким можна бути тільки по великому стражданню, котре зрізає з душі, мов хірургічним ножом, ганґрену всякого гріха, і щойно тоді відчуваєш — Бог тут, Він тебе не покинув... Дякую Тобі, Господи, бо безмірна ласка Твоя; темна реверенда в ногах, гойдливе світло лампи, цієї самої, що зараз спрямована на "Явора", — "Ярослав" соборував умирущего, не чекаючи, аж прийде до пам'яті; Адріян заплющив очі й собі став молитися — разом з усіма. А кінець усе не надходив.

Тепер "Явір" звертався до своїх командирів — згадував за якусь засідку, якусь "стаю" а чи "стайню", просив йому вибачити й тішився, що прийшли до нього на весілля, що не погребували, — слова рвались і плутались, як у телеграмі шаленця, але можна було пізнати: "Явір" прощався. Тіло його вже не втримувало свого вмісту. Може, якби не запах, Адріян би втерпів, не став би серед білого дня (втім, хтозна, чи дня, — може, минуло вже півдоби цього вимушеного чування?) просто так, на зламання карку витикати носа з криївки, — але в ньому збудився давній "Звір", псевдо, з яким жаль було розлучатися, жаль як холера, дарма що правила конспірації давно вже того вимагали, — "Звір" підніс голову й нашорошено дослухався: нагорі було чисто, там дихав вітерець і ворушилося листя на деревах, напоєне пряним, живлющим соком, і, як вітер у кронах, голосніше шумів десь неподалік ручай; процокало копитцями до води оленя — і завмерло близько ляди запасного виходу, якою мали виносити хворого й нести далі потоком по камінню: видно, й собі дослухалося до двоногого звіра під землею, — а більше нікого не було чути, ні сорок, ні сойок, що першими звістують про появу чужинців, жодної потривоженої звірини, лиш віддалене белемкання дзвіночків на хазяйській худобі, як найгарніша музика, знак, що в лісі чисто, — в час облав совети

не дозволяли людям виганяти товар до лісу, щоб не попередили повстанців, — чисто, чисто: за яких кілька метрів звідси було життя — а тут була смерть, і вона своєю колосальною фізичною масою витискала його туди, нагору, — як поплавок. Він знайшов собі діло: треба було винести переповненого смердючого кібля — таки конче треба; досі це робили інші, тепер була його черга. "Карий" з готовністю похопився йому до товариства, але й "Карий" сьогодні мовчав — мовчки (підволікаючи ногу) піднявся по драбині, мовчки підважив ляду. Глухий звук-зітхання, схожий на "пах!.." — і поплавок випорснув.

...Потім він хтозна-скільки сидів на місці, оглушений і осліплений світляно-зеленою вервою, пронизливою інтенсивністю барв і запахів земного життя. В голові паморочилося; руки, якими впирався в землю, тремтіли. Ледве здужав допомогти "Карому" — той, властиво, сам мусив закопувати в землю нечистоти. Пахло близьким дощем; перед очима різко світилися жовті квіти дроку, по одній пелюстці повзла лискуча чорна кузка. Адріян ліг горілиць, щоб віддихатися, і побачив небо: по ньому швидко сунули хмари, як великі білі пуховики. Ні, цілий час заведено вистукував хтось у скронях — якийсь знавіснілий радист: ні-ні, ні-ні-ні-ні. Ні. Такої смерті — не хотів собі. Тільки не такої, Господи.

Одинокій речі благав у Бога в цю годину своєї слабости, одинокій милости — смерті в бою. Під вогнем, під кулями. "Не дивуйтесь огневі, що вам посилається на випробування..." Якби ж то йшлося про сам вогонь!.. Про прекрасний, чесний, шляхетний вогонь — вогневі він довіряв, побував-бо й під кулеметним, і під артилерійським, і під танковим, сам убивав, зазвичай, з одного пострілу, і то була війна, яку розумів, у якій знав як перемагати — і яку, на свій лад, навчився навіть любити: "стара війна", як із ностальгійною ноткою мовляли давні упівські вояки!.. Тепер поради несли з собою зовсім іншу "войну": смерть у спілці з ними дедалі частіше перекидалася на криницю, затруєну тифом, на фляшку з паралізуючою отрутою, на пущений крізь вентиляційний отвір газ... Перш ніж одібрати життя, така смерть одбирала в тебе владу над тілом, замінюючи його на лантух із гноем. Адріян Ортинський не дуже боявся тортур — знав, що їх можна перетривати не заламавшись, бо вони зрештою завжди скінчаться непритомністю (раніше додавав — "або смертю", нині, коли знав, що має здорове серце, був стриманіший в оцінках). Але, бачить Бог, отакого жахного, принизливого конання — не хотів для себе. Не хотів. Слабкий єсмь, Господи, — відверни від мене цю чашу!..

"Карий" сидів неподалік і кутив; потім прикопав недопалка й ретельно притрусив мохом. Несподівано озвався:

— А мій батько колись теслярував... хрести робив... — Адріян промовчав.

— Всенький вік робив, а самого без хреста закопали... В одну обшу яму вкинули, та й вже...

— Совети? — спитав Адріян, несамохіть завваживши, що "Карий" говорить без свого звичного "чуйш". — Чи німці?

"Карий" сплюнув прилиплу до борода дрібку тютюну.

— Свої... В голодовку... Бідарка по селу їздила, збирала трупи по хатах. Мати ще дихали, то об'їщик каже — їй один день остався, то що я по неї, ще завтра буду їхать? Та так і закопали...

Вони знов помовчали. Адріян тупо думав: що таке бідарка?.. Незнайоме слово ніби перегородило йому свідомість і заважало зрозуміти решту сказаного. А сам же "Карий"? Як він лишився живий?

— Мене вже не було тогді, — вів далі "Карий", відповідаючи на невимовлене питання, як то нерідко трапляється між людьми, що ділять одну криївку. — Дід, покойник, мене на станцію завіз, ще як із колгоспу коні на синдикат гнали, на мило... Пхнув у вагона нищечком, то так я з тими кіньми до Харкова й доїхав. Вони вже самі на ногах не стояли, позв'язувані були... їх і гнали зв'язаних... цугом...

Зненацька Адріянові свінуло абсолютною певністю — так часом буває уві сні, або коли сам собою приходить розв'язок трудної задачі:

— "Карий" — то був кінь? Ваш кінь?

І зараз же подумав, що не слід було цього питати.

Стрілець дивно бликнув на нього оком: здоровенний, чорний, бородатий — такими колись малювали розбійників у дитячих книжках. Покруч цигана з ведмедем. Адріян дивився на "Карого" й чув стукіт чи то серця, чи вагонних коліс: замучений, півживий підліток у кінському вагоні, шкури, ребра, ребра й кістки. Коні їхали на смерть. А хлопчик рятувався. — Їх і в стайні колгоспній підв'язували, — повільно показав "Карий"; здавалось, він посміхається отими своїми білими зубами. — Отак-о попрягу пускали під черево — і підтягали... на бантині... А наш, поки ще в поле виганяли, то щовечора до нашого двору завертав. Стояв коло перелазу і в двір дивився. Знав, що заходить не можна... Мудрий був кінь. Я йому свій хліб виносив, а мати плакали... А в вагоні він мене признав, — "Карий" знову виплюнув неіснуючу тютюнову кришку й оскирився:

— Чуйш, признав мене Карий...

Тонко бриніла над вухом якась комашка.

— Він, як при пам'яті був, споминав, що в нього десь дівчина єсть, — раптом сказав "Карий", без жодного зв'язку з попереднім. Це прозвучало напівпитально, на пробу:

— Марічкою звати...

— Марічок у цих краях — по дві в кожній хаті, — буркнув Адріян, спересердя різкіше, ніж хотів. "Карий" зате кивнув мало не з сатисфакцією, наче тільки й чекав це почути. Наче почуте потверджувало якусь його власну теорію — наприклад, що все на світі є марнота марнот і ловлення вітру. А добрий із нього мусить бути вояк, подумав Адріян, добрий — і тривкий. Сердиті, ті переважно швидко спляють. А цей мов запечений на жужіль; таких стає надовго. Вони ще помовчали. Та мить безсловесного порозуміння, що була поміж ними зайшла, минулася, й обоє це відчували. "Карий" підвівся першим:

— То ходім, чи що?..

Коли вони повернулися, "Явора" вже не було. Лишалось мертве тіло, що його ще

треба було винести й поховати.

...Того дня Адріян нарешті належне доцінив "Ярослава". Без нього вони, либонь, зовсім зійшли би на пси — нерви в усіх зробилися до нічого, чи, як мовляв "Карий", "ні к чорту". Одслуживши парастас, священник залишився з ними на поминальну вечерю. Надворі рясно шумів дощ, поливаючи "Яворову" свіжу могилу, — ніби природу нарешті прорвало, і вона оплакувала хлопця, якого не могли оплакати ні дівчина, ні родина; Адріянові все вчувалося в цяпотінні води по бляшанках, підставлених під вентиляційні продухи, кілька настійно повторюваних нот того самого жалібного мотиву — "ніхто не запла-че, ні-і-і отець, ні мати", ре-ля-ре-мі-фа-а-мі, — і на серці шкребло, "лиш за мнов запла-чуть три дівча-ті", цього ще бракувало, думати, хто за тобою заплаче, коли й ти отак згинеш! — він знав, що й інші почуваються так само, що мимоволі закрадаються думки про неминучий кінець їхньої боротьби, так завжди буває, коли гине хтось із своїх: завжди хорониш частку себе самого, — але він не знав, як покласти цьому край. Аби щось робити, став носити й зливати дощову воду в діжку; "Рахеля" зварила молодій бараболі в мундирах, "Орко", всупереч забороні, розвів символічну криху спирту — пом'янути небіжчика. "Ярослав" оповів новини — в тамтому селі забрано цілу машину людей, бо не вписувалися до колгоспу, але на під'їзді до Р. хлопці одбили, є ранені; в другому "стрибки" влаштували засідку на "Гайового", три дні вартували у станичного в хаті, перепилися самогоном, стріляли по стелі, а "Гайовий" так і не з'явився, — "Ярослав" ніби вмисне розказував самі прості, буденні речі, що були цікаві всім, і "Явору" також, якби був живий, і виходило якось так, наче небіжчик нікуди не зник, а навпаки, щойно тепер, здихавшись тілесної муки, й може врешті вільно, без перешкод долучитися й послухати цікавого для себе, — і "Ярослав" оповідає, щоб зробити йому приємність. Таким самим рівним, м'яким мов шовк голосом він звертався до відлетілої душі вже навпростець — запрошуючи востаннє розділити з ними страву; вони помолилися, як гречні діти в сільській хаті, де старший вийшов з-під батьківської стріхи й спізнав щось таке, до чого малим іще зась, — здав матуру або, може, вступив до війська... Рівно горіла свічка в куті, стукали ложки, пошморгували носи; очі сльозились — од випитого, од ситної картопляної пари, якою ласувала вкупі з усіма "Яворова" душа, і тіло поступово наливалось важким, погідним теплом, — "Ярослав" якось непомітно приручив "Яворову" смерть, зробив її ділом домашнім, звичайним і самозрозумілим, і похоронний тягар знявся сам собою: вони знов були одна родина, з "Явором" укупі. Адріян дивився на "Ярослава" з відвертим замилюванням; на великому, і ще побільшеному зализинами, мов із двох півкуль зліпленому, чолі священника блищали дрібні крапельки поту, і він раз до разу втирався хустинкою, яку тримав розкладеною на колінах замість серветки. Вибравши слухну хвилину, — коли розмова перестала бути загальною й розтеклася, як річка по мочарах, на кілька рукавів, — Адріян, спонукуваний, либонь, суто вояцьким рефлексом доповісти зверхникові про помічені на терені незрозумілі явища (незалежно від того, який військовий ступінь мав отець капелян, зараз його старшинство було безсумнівне й усіма мовчазно признане), розказав йому свій сон минулої ночі — про "Романа" в тісній колибі, "оце тут я живу",

про його химерну просьбу — "засвіти мені свічку". "Ярослав" знав "Романа"; виглядало, що хлопець зник після тої самої сутички, в якій Адріану прострелено груди.

— То значить, — сказав "Ярослав", — що ви були останнім, хто бачив його живого.

Адріан зрозумів — і немов у голові йому освітилося: зрозумів, що знав це від самого початку — "Роман" загинув, прикривши його собою. А "хати" вже, відай, не встигли йому хлопці справити, — енкаведисти забрали тіло. Як то він був сказав у тім сні — "скоро всі прийдуть"?..

— Я відправляю службу за спокій його душі, — провадив "Ярослав" своїм тихим і безвиразним, без жодної металевої нотки голосом — одначе так, ніби зводив фортечний мур. — Його душа саме переходить через митарства, то й не диво, що просить о поміч. Дякую, що сказали мені. Хай вас Бог благословить.

Адріан некліпно втупився в полум'я свічки. Перевантажений мозок викидав із себе, одну по одній, порізнені картинки минулого дня: посіріле обличчя "Рахелі" з загризеною губою, вода, що закипає в скриньці з інструментом... В "Ярославові" якраз і була оця владна м'якість води — води, що поглинає метал і гартує його собою до хірургічно чистого стану.

— Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа... Амінь. Тата — от кого він йому нагадував. Тата, від якого од самого сорок четвертого не мав вістки — відколи їх із мамою, з другим приходом советів, забрано до ешелону. "По правді кажу вам: хто за ймення Мое кине дім, чи братів, чи сестер, або батька, чи матір, чи діти, чи землі, — той багатократно одержить..." Багатократно, воістину так: бо не стрічав іще дому, де б нас не прийняли як рідних, і братів і сестер маю тисячі й тисячі, по всій Україні, і хто з нас не закриє собою брата свого?.. А яка славна усмішка була в "Романа" — стримана, наче лице відтавало спроквола... Відвернувшись у тінь, Адріан притьмом допив із горнятка рештки присмаченого спиртом узвару: хай думають, що очі йому з незвички звогчили від алкогольного духу.

— Помоліться за моїх батьків, отче... За Михайла й Гортензію...

Вчувши, що Адріанів тато був парохом, "Ярослав" розпромінився, як дітвак, — навіть зморшки йому розгладилися. Став палко запевняти, що Адріановому татові випала в Бога велика ласка: давати мирянам духовну потіху в найтяжчому терпінні — в ешелоні, в тюрмі, на засланні, — на такий допуст не кожного пастиря Бог признає гідним; багато в ці часи покликаних, а обраних, як завжди, мало... Щось за його словами вчувалося особисте, якась власна затаєна ураза. Адріан був іще повагався, чи не попросити його відслужити молебень також і за здоров'я Олени, але чомусь не посмів — самого цього імени витиснути з уст не наважився, мов боявся, що, затершись, як у натовпі, в довшому спискові невідомих Марій, Василів, Юрків і Стефанів, воно, вкупі з окремішністю, втратить і невразливість, підпаде законам їхньої смертності... "Ярослав" пішов у дощ першим, відмовившись від запропонованої лікарем плащ-палатки: "Вам потрібніша", — мав-бо ще зайти на лісничівку переказати сумну вістку, що операції вже не буде, — і аж тоді, як вони zostалися самі, "Орко", що засів разом із "Рахелею" сортувати на розкладених папірчиках принесені панотцем порошки, пояснив

між ділом:

— Знаєте, наш отець сам був просився до ешелону... Аж двічі. Не пустили його.

— Хто? — не зрозумів був Адріян. Лікар стенив плечима:

— Таже церковна влада, що над ним... Владика не дозволив, чи що, — я на тій ієрархії не дуже знаюся... Перший раз у тридцять дев'ятому, за перших большевиків іще, — тоді й сам Ексцеленція Шептицький хтів на муки піти, ніби щоб своєю смертю нас усіх викупити, тільки Папа йому не дозволив... На нашого отця то таки подіяло, можете собі уявити: коли самому Шептицькому невільно, то де вже простому панотцеві... А за другим разом начебто в когось із тих... стигматиків наших питався, перед самим відходом німців. Як стигматик мав екстазу, ніби в транс такий упадав, говорив чужими голосами, то питали в нього — за рідних, про кого звістки нема, ну, й про справи також... Кажуть, навіть із Проводу приходили радитися. Я тоді ще студіював, то до того ставився скептично, думав, я один всі розуми поїв, знаєте, молоде — дурне... То вже потім набачився такого, що ніякими неврезами, ні гіпнозами не пояснити — чому, наприклад, ранений із газовою ґанґреною, мав би до ранку вмерти, а не вмирає? Лікар — то, бачте, лиш знаряддя... Інструмент у Божій руці. Одно тільки, що той інструмент справний має бути — не схиблятися, що? — піднявши нарешті голову, він жалібно осміхнувся, як череп зі слоїка з сулемою, і вмить показалося, який він змучений — не одноденною, а за давненою, хронічною втомою, котрої за раз не заспиш; смерть "Явора" видимо вдарила його ще й як свідчення його власної "несправности", й Адріян поняття не мав, що йому казати, — тут була якась незнана царина, де іґнорантові ліпше помовчати. Втрутилась "Рахеля":

— Його просто пізно принесли, "Орку". Коби хоч днем раніше...

— Ми теж задовго діялися, — відмовив "Орко" досить різко — і повернувся до Адріяна, наче той тепер був головною оскаржувальною інстанцією: — А що я можу, коли навіть аналізу крови зробити не маємо як, я ж навіть не знаю, коли в нього почався піємічний процес! Все робимо навпомацки, ви би побачили, як наші дівчата сидять, сироваткою хлопцям рани вимочують — щоб пухлезина спала й можна було зобачити, що там діється!.. І ніхто в мене ще досі не вмирав!.. — пальнув із серцем — і замовк: засоромився. І дарма, подумав Адріян, бо на похвальбу це подобало найменше. І враз Адріян притерп: "Рахеля", підступившись, мовчки гладила "Орка" по голові — так господар заспокоює норовисте лоша: цить, цьоню, цить — ша, як мовляла сама "Рахеля"... "Орко" примкнув очі, вбираючи в себе її дотик. Невже між ними щось є, подумав Адріян із чудним холодком досади в грудях, — але, зрештою, чом би й ні, таж це було би таке зрозуміле, тільки як то він досі нічого не завважив? Відрухово роззирнувся, не бажаючи бути самотнім свідком цієї несподіваній інтимності, але хлопці вже поснули — а чи так лежали змучені, без охоти встрявати в старшинську розмову; вкінці розгубившись, бовкнув геть неідеально ("Карий" сказав би: як у попіл торохнув!):

— То як же там вийшло з тим стигматиком?.. Хтось би подумав, цим нагадуванням він закликає лікаря до порядку. "Рахеля", втім, не відсторонилась — і далі стояла над

"Орком", держала руку йому на потилиці. Може, це в них тільки терапія така, для втишення нервів? І зненацька Адріанові гостро запрагло, щоб вона так само поклала руку на голову йому, — він немов фізично відчув у себе на тім'ї її дотик, аж під шкіру сипнуло приском...

— Ано, трудно, — "Орко" розліпив почервонілі очі, судорожно скліпнув. — Казав панотець, що й питати нічого не мусив — лиш увійшов, тамтой уже знав, що панотець собі надумав, як большевики прийдуть, знов проситися до тюремного ешелону, і сказав йому: і не думай, маєш zostатися. Отоді отець врешті скорився — і пішов до УПА, капеляном... Ну, але ми з того добре вийшли, не? — він знову спробував скласти в усмішку потріскані губи. — Таки прецінь ліпше, що отець тут із нами, а не десь на Сибіру... Перепрошую, я не повинен був вам цього казати...

— Добре, коли в ешелоні є священик.

Це промовила "Рахеля" — ніби м'яко за щось докорила, й "Орко" знітивсь, заметушився руками по стільниці й заходився, як старанний учень, працюючись згорнути увосьмеро вже складений учетверо папірчик... Адріан дивився на неї, немов бачив уперше. Стояла, безвладно звисивши кисті вдовж тулуба, виставивши всю себе напоказ, а промовлені нею слова тимчасом і далі незручно висіли в повітрі — як залишена без потиску рука. Що, властиво, вона хотіла тим сказати — і кому?

Йому зробилось гаряче; чув у вухах шум власної крові. Стояла навпроти нього й блищала своїми чорними виопукленими очима-перстениськами, і він зголоднілими ніздрями ловив її запах — парний, молочно-коров'ячий, кислувато-сирний, бродильний, немислимий... Запах жінки з гладенькою шкірою й гарячим, складчастим тілом — із усіма його пахучими закамарками. О Боже.

— "Рахельцю" нам одбили од німецького ще ешелону, — долинув до нього "Орків" збентежений голос: голос пробував утиснутись межи ним і нею, заткати, заглушити їх своїми безпотрібними поясненнями, завернути назад, але було вже пізно, — про це сказав чоловікові погляд жінки. Завмерлий, навстіжно відкритий погляд, як розведена брама, — він забув, що жінка може так дивитися. *Fort comme la mort*[15]. К чорту. К чорту *la mort*, її вишкірену гнилу мордюку, — він живий, він і забув, що можна бути таким живим. Життя розпирало його нестримним натиском, пульсувало в паху, в кінчиках пальців, що криком кричали про доторк до гладенької, ось туй-туй досяжної шкіри. К чорту — він не помре, ніколи. Не зараз.

Щось у ньому зрушилося, перемикнувся замок, — те, що перед хвилиною видалося б диким, не до подумання, сливе блюзнірським, тепер виглядало як єдино можливий хід подій, що від самопочатку послідовно стреміли до цієї власне точки, від самого його поранення: смерть "Романа", смерть "Явора", криївки, і облави, і безкінечні людські ешелони, сотні кілометрів горя і сліз — вчора на захід, нині на схід, — і підпалена високо в нічне небо сосна, й тріск жіночого волосся, закучерявленого на скронях, і опір, до останку, що б там не чекало на нас попереду, — все зненацька злилось до купи з шаленою, нестерпною, як яскраве світло дня після темного бункера, інтенсивністю, обпекло, аж заболіло в грудях, страшною й непереможною силою голого життя —

голого, як дріт без обмотки, як жіноче тіло під сукняною спідницею й советською "гімнастюркою" (бачив дрібненькі жорсткі кучерики коло її вух, бачив крізь жаб'ячу блюзу її плечі, її груди, і звідкись пам'ятав їх — тісно обвинутими білим простирадлом в червоних поцяпинах: під час операції?., але ж був тоді непритомний...), — її тіло пахло так, як і має пахнути тіло жінки, що призначена для тебе, й ні для кого більше. Все було так, як має бути, бо інакше бути не могло.

Він підвівся — тримаючись за її погляд, як за линву.

— Чи можу запропонувати вам свою поміч?..

— Та ми вже скінчили, — відповів "Орко", якого ніхто не питав; в голосі йому дзвеніла образа, але то вже не мало жодного значення. Ніщо вже не мало значення. Не відводячи погляду, вона повільно провела відживаючими руками по стегнах: поправила спідницю. Ніби вручила йому себе цим одним рухом.

"Спати, спати", — пригадав собі її нічний голос...

І вже байдуже було, що дощ перестав падати, і що "Орко" лишився в криївці, бо не було йому як вертати в село самому місячної ночі, і байдуже, чи справді той "Орко" заснув — чи справді всі вже спали, — коли дві безшелесні тіні, одна по одній, вимкнулися в коридор, — в темряві її тіло випромінювало жар, що здавався видимим, а стегна над перетятими ґумкою панчохами були гладенькі, як щойно очищена з луски рибина, лиш гаряча, — крізь прочинену ляду ринуло на всі груди пересякле вільгістю повітря, і нещадне місячне сяйво затопило приступці нагору, — щойно тут вона задихано повернулася до нього обличчям, і він поспішно, майже грубо вдавив її в необтесаний дерев'яний зруб, не встигши навіть зрадіти з її зустрічної готовності, — то було так, наче вона чекала на нього віддавна, ввесь свій вік, і наперед прибрала вигідних для нього кшталтів, щоб умити облягти його, як рукавичка, жадібно й ненагло вхлипнути його в себе, мов усіма отворами й порами нараз, у пульсуючу вогненну ущелину, так що він і нестямивсь, як опинився всередині, іно захарчав, тлумлячи стогін, — і вже було по всьому... Бачив у місячному світлі її лице з примкнутими повіками й закушеною спідньою губою й не відчував більше нічого, крім прикрої мокроті й бажання втертись. І сорому, так, сорому теж — як коли гімназистом уперше пішов із хлопцями до бурдею і теж тоді проллявся сливе відразу, по кількох незграбних, майже болісних спазмах, а курва, повернувши голову, насмішкувато дивилась на нього через плече одним оком, як курка, крізь фарбовані хною ріденькі пасма, звислі вздовж щік: но цо, мали, юж залатв'юни?.. Тоді теж було те саме відчуття порожнечі: і це все?.. В грудях нагадав про себе знайомий біль, і він сполошився й пустив її ноги: на псю маму, теж знайшовся герой аманті!.. Каліка недокладений, тьху. Ще мить — і почув би до неї неприязнь, як до тамтої рудої дівки. Мав я любку, мав я другу, та ще й чотирнайцять — штири дівці, дві жидівці, молодиць п'ятнайцять... Все, кобіто. Язда назад.

А проте то не було все, і він зрозумів це, тільки-но вона підняла оті свої важкі, припухлі повіки — повільно, ніби поверталася дуже далеко, і втопила в нього нерухомий чорний зір — погляд змії, майнуло йому, Цариці Змій, що живе в підземеллі

й стереже там неміряні скарби. Дві вузькі, прохолодні долоньки стиснули йому обличчя:

— Які естесь... ладни... Гарний, — виправилась, наче крізь сон.

Польська мова його заскочила — куди дужче, аніж якби вона озвалась по-жидівськи:

— Ти що, з тих... асимільованих?

Замість відповіді вона зарилася обличчям йому в груди (мав враження, що всьорбує в себе його запах, так само жаждиво, як перед миттю була всьорбнула його) і забурмотіла — так, що він якимось дивом чув кожне її слово всередині себе, воно відлунювало лоскотом у кістках, у міжребер'ї, в тому місці, звідки вона виймала йому кулю, — і взяв Господь одне з ребер його, і тілом закрив його місце. І стануть вони одним тілом. Швидка, співно-плинна гебрейська інтонація вібрувала в ньому й розхитувала його, як міст, — це була інтонація зовсім не ярмарку, як то йому завжди здавалось, — не ярмарку, а плачу, як же він не тямив цього раніше?.. Плачу, лементу, з яким рветься волосся з голови, як мичка, щоб летіти в пустині за вітром: Шма, Ізраель, — слухай!.. Але слухати не було кому, вона не мала кому плакати. Він гладив її по голові: з Перемишля, вона була з Перемишля, там, у ґетто, згинула ціла її родина — згоріла в огні, в сорок другому. Тоді німці жидів іще не вивозили, ляґерів смерти ще не було, — просто підпалили ґетто, і більше місяця ціле місто й околиці смерділи паленим м'ясом. І горілим волоссям, подумав він здригнувшись, перед очима знову постала палаюча сосна, як велетенський смолоскип, що бурхає в чорне небо розсипами іскор, — він торкав пальцями кучерики на її скронях — на дотик вони виявились м'якші, ніж на вид, і пахли, як і належить немитим косам, масно і пряно, — такий звіриний, житній запах. До сосни косами. Мама, тато, дзядзьо, бабця, вуйко Борух, сестра Іда з мужем, маленький Юзік-Йоселе — всі згоріли, ніхто не вийшов. А вона одбилась од свого народу — її переховала родина колежанки з гімназії, українки. А потім — потім вона попала під облаву, Бог Ізраїля хотів вернути її до мертвих, але у вагоні вона молилася до Розп'ятого, як її навчили в тій українській родині, і чудо сталося: на ешелон напала УПА. Нарешті до нього дійшло: вона оповідала йому не про себе, а про свого бога, який її покинув. Про жорстокого й твердого юдейського бога, який не знає прощення, ані жалю, і помщається за непослух на жінках і малих дітях, — звільнене місце цього бога вона й офірувала йому, чоловікові, котрого сама ж і вернула до життя: її тіло благало його, як розгрішення від богопокинутости, від жаху смертної пустки. Йому знову вдарило в голову запаморочення, — жодна жінка ніколи не дарувала йому почуття такої абсолютної над собою влади, в тому було щось недозволене, сливе жаске, але тим магнетичніше... Тимчасом, мов на potwierдження його здогаду, вона опустилась перед ним навколішки, й він затремтів, — вона вбирала в себе м'якими, ягнячими губами його єство впоєно, ледь не побожно, наче справляла містичний ритуал поклоніння нею-таки й викликуваній із його чресел силі, і цим разом та сила виявилась дужчою, тривкішою, ніж він міг собі уявити: більшою за нього самого, бо на якийсь час — легко збивши кволий шемріт її застережень — він теж перестав існувати, впав у темну непам'ять,

ведений єдино нездоланною жадобою просування вглиб, у пружно-піддатливу горяч розвоженої лави, що відлунювала схлюпом під червоними склепіннями черепа, і це було неможливо, неймовірно, нестерпно, розтягнуто в нескінченність, як безбожно солодке умирання в зупиненому часі, де не було світла, сама лиш вогненна тьма, в яку він бив і бив молотом, підземний коваль, аж зненацька тьма стислась круг нього в блаженну квінтесенцію вдячності, в ніжне кільце, як у виймаючий душу цілунок, стислась — і розтислась, і ще раз, і ще, і того вже таки несила було витримати, і в ту саму мить, коли він вистрелив із пістолета з переможним криком і прострілене тіло повалилося долі, тьма задрижала й збіглась круг них двох у блискавичний вогнений контур — мов навіч явлене замкнене коло струму, — і він простерся на голій земляній долівці відсапуючись, підставивши обличчя місяцеві, як циган, і вже притомно подивувався, що йому нічого не болить — нічого, справді, зовсім даремно вона турбувалась, — тіло дзвеніло відпружним, щасливим спокоєм, як добре випалений глечик. Він ласкаво — аж трохи чудуючись, скільки в ньому, виявляється, скритих запасів ніжності, — провів рукою їй по плечах — тепер її присутність поруч була приємна, хотілося до неї говорити, пестити, затримати пережите:

— Та ти таки насправду помічна медсестра, дівчино! Хоч представляй тебе до вирізнення наказом штабу — за самовіддане зцілення раненого...

По паузі вона відгукнулась, але зовсім не жартом — зміненим, сомнамбулічним голосом (сам звук якого знов наповнив його радісною свідомістю своєї моці):

— Я б хотіла зараз умерти... за тебе.

— Цур-пек, на пса уроки — що таке кажеш! — проте був мимоволі підлещений.

— Не, милий, правду кажу... То було би найліпше... Бо так не буває... Він усе ще тішився своїм новим станом:

— Знаєш, а я зовсім не чую втоми, — і тут раптом збагнув, що вона сказала: не тільки він, вона теж уперше спізнала таке; вогняна рамка замкненого струму й далі стояла йому перед очима. — Ти теж бачила?.. — радше відчув, ніж розгледів у темряві її мовчазний кивок, і зараз же по-чоловічому стривожився за свою новонабуту власність: — А, звідки ти то вмієш? Хто тебе навчив?

Вона зрозуміла його тривогу й шепнула просто в вухо, лизнувши його піт, як кицька, аж йому знов перебіг сласний дроз у довж хребта:

— Я два роки нікого не знала.

Він зрадів — значить, "Орко" йому не суперник, — але того все-таки було недосить:

— А раніше?

— Не треба про те, — попросила поважно, як чемна дівчинка. Слухай, — шумно зітхнувши, сіла, здавалося, знов розгладжує потемки спідницю на стегнах. — Я знаю, що ми всі помremo...

— Всі люди коли-небудь помруть. Не чула про таке?

— Я не про те. Війна скінчилася. Чи ти справді віриш, що альянти схочуть воювати з Москвою? Ніхто вже не має сили на дальшу війну.

— Ми маємо, — сказав він — і затерп, вслухаючись у відлуння власних слів, наче в

гук військового параду. За інших обставин така балачка збудила б у нього підозру, чи не гебівська провокація часом, але в цю мить він на правду любив її — за те, що допомогла йому так просто сформулювати істину, сама свідомість якої п'янила нестримною гордістю, як в улюбленому від літ Юнацтва вірші: "І так тебе хміль наливає ущерт, І так опановує тіло, Що входить твоя упокорена смерть, Як служка, бентежно-несміло..." Правда твоя, дівчино, всі заламалися — всі потужні, до зубів узброєні держави наклали в штани на півдорозі, боягузливо вдовольнилися півперемогою, над слабшим і дурнішим із двох, над Гітлером, бо забракло їм духу йти до кінця, одним тільки нам не забракло — без своєї держави, без міжнародної підтримки чи бодай опіки Червоного Хреста, ми одні не признали тирана переможцем і на тім стоїмо — і стоятимем до останку. Колись, у майбутньому, нові покоління потраплять це оцінити. Той фацет, "Західний", француз чи бельгієць, що працював диктором на радіовисильні в Карпатах, його щовечірній голос на коротких хвилях — "Атансьйон! Атансьйон! Ісі радіо діфюзьєр юкреньєн кляндестен" — давав відчуття, наче цілий світ стежить за нами затамувавши подих, — він теж так казав — "Ви рятуєте честь Європи". Він погладив її по голові, мов залякану дитину, — смішно, як тільки жінка заводить про політику, то завжди — що короткозорий при дальновиді, і навіть у шахах вони не бачать далі як на два ходи вперед... Але, божевілля якесь, — знову бажав її, ще голодніше, ніж перед тим:

— Ходи до мене.

— Почекай, мій любий, мій найдорожчий, моє... моє... ох, дай мені сказати, прошу тебе, то є важне... Я цього нікому не казала, ніколи. Від першої хвилини, як тебе побачила, я вже знала... Тільки не знала, що так, що може бути так... Слухай. Якщо я завтра згину, я ні про що не шкодуватиму, розумієш? Я тепер знаю, навіщо я лишилася жити.

— Цить, цить... Не говори більше...

— Нє, почекай... Але якщо лишуся жити ще, то... не гнівайся, добре? я хочу, щоб ти лишив мені свого сина. Щоб ти лишився в мені, і я носила часточку тебе... в собі...

От.

Він не слухав — що вона сказала? Вар'ятка якась, — у голові пронеслося на повному ході, як поїзд із мосту, сліпучо-білим зойком: Гельця! — Гельця, ось від кого він хотів би таке почути, чому це каже інша, за що така кривда? — але поїзд летів, не в змозі спинитися, туди, де вривалися рейки, і тільки машиніст у кабіні щосили заплющився, щоб не бачити, як за мить усе злетить у повітря...

— Зараз, зараз... Ні, не рушся, лежи, я сяду ось так... Щоб тобі було легше.

І йому, дійсно, стало легше — не відразу, спершу було гаряче, темно й вогко, як і має бути в підземеллі, де владарює Цариця Змій, — вона була прекрасна всередині, еластична, туга змія, і йому знов було добре, дуже добре, невимовно добре — може, й справді, так не буває, і все це йому сниться?.. Його наче несло по збуруненому морю — тільки-но скочувався вділ із одної велетенської хвилі, мокрий і щасливий, як зараз же його забирано й підносило новим прибутним валом, вище й вище, до розпуки, до самого

нестерпного вершечка, — і він прагнув лише, щоб це ніколи не кінчилося, і з кожною хвилиною чувся дедалі дужчим, бо в ньому росло й укорінювалося нове почуття, те, яким може обдарувати чоловіка тільки жінка, й ніщо інше: радісний подив із себе самого, що він на таке здатен. Вгледівши ще раз вогняний контур замкненого струму, він, вже скотившись у видолинок між хвилями, подумав відсторонено, крізь вдоволенний гул у цілому тілі: а якби мене вбили, я б цього так і не знав, — думка була явно чужа, вмовлена йому ззовні, і то не був його Голос, що беріг і провадив крізь небезпеки, — то був відбиток її слів, я тепер знаю, навіщо я лишилася жити, вкрапнутих у нього перед тим, як була вкрапувала йому мікстуру з піпетки: свідомість ввібрала й перетравила їх так само непомітно, як плоть вбирала й засвоювала її тілесні соки (досі він гадав, ніби лиш ними й обмінюються в коханні!), і сигнал остороги зараз же й спалахнув у потьмареному мозкові, як ракета вночі над полем: вперше за роки підпілля він, "Звір", по-справжньому впустив у себе іншу людину.

І на тому все враз скінчилося — він повернувся до себе. Щастя висихало на ньому швидко-швидко, як на псові, на "Звіреві". Між лопаток холонув піт, і в утворенім, було, пробої його персонального муру, в ледве що наміченій зоні відкритості до іншої людини, якою вона є сама-по-собі, безвідносно до того, як служить справі, застигав і стягувався свіжий цемент.

А шляк би то трафив, таже з нього вже зовсім здоровенний жеребцюра, ич як розбасувався, то якої ж курчої мамі тут висиджує — жирує собі з медсестричкою, як який капітан-красноармеець на курорті, поки хлопці десь там гинуть, і встиду на нього нема?! Пся кість, от що значить розледащити без діла!.. Ще не цілком твердими, розімлілими в суглобах пальцями він став спішно заціпатися на всі гудзики: те, що допіру відбулося між ним і цією жінкою, злипшись до купи з усіма попередніми подіями цього дня, стрімголов западалося в минуле, відвалювалось від його істоти глевкими пластовнями мокрої глини, — а вимашений глиною заступ, той самий, котрим лікар зі священиком копали нині яму для "Явора", стояв прислонений до стіни, між бочкою нафти й лантухом круп, і тхнув свіжою могилою. "Рахеля" мовчала — добра дівчина, таки не дарма сподобалася йому: якби зараз щось попід руку вікнула, він би не стримався, впоров би щось різке, потім чувся би винуватим... Але вона добра дівчина, дуже добра, видно, що давно в підпіллі: зайвих питань не ставить, — зате він мав тепер до неї питання, і не одне. Найперше: чому вона на нелегальному становищі, чи їй би не відповідніше було влаштуватися тою ж медсестрою десь у районі, або й у Станиславові чи Львові, свої люди потрібні скрізь? Ні, заведено, як на допиті, відповідала вона, це неможливо, вона вже була раз легалізована, в сорок п'ятому, минулого літа МГБ її арештувало, — знали, що вона була в УПА, й доручили їй убити "Гайового". З тим вона й прийшла назад до "Гайового", все розказала, і її лишили в підпіллі. Он воно що. Він не став розпитувати далі — про решту говоритиме при okazji з "Гайовим", — чомусь спитав лиш, чи в гебе її били. Ні, бити не били, тільки слідчий лаявся страшно, слідчий також був жид, їй це спочатку дуже дивне здавалося — що не німець грозить її запроторити до лягру, а жид; все кричав на неї — ти же єврейка, как ты могла, блядь бендеровская,

у ніх што, не такой..., как у наших парней?.. Вона затнулась, він змовчав. Було неприємно — ніби той слідчий утрутився між ними, якраз натрапивши на свіже слабке місце, і ця мить замішання якось остаточно впевнила його, що обом їм належить чимшвидше затерти свою слабкість, забути той розпачливий вибух природи, що був штовхнув їх одне до одного, — вирадирувати з пам'яті, як то мовилося в підпільницьких інструкціях: зайвого не пам'ятати. В крайньому разі, як робиться з найважливішими документами, вкласти в пляшку, залляти корка воском і закопати якнайглибше. Колись, як буде нагода, можна буде відкопати й подумати (ні секунди в це не вірив), — наразі ж він знову жив біжучою хвилиною. Пастка зупиненого часу, в яку було вкинуло його поранення, розімкнулася. Був здоровий.

...Уже провалюючись у себе на причі в сон, на вологому просмужку межи сном і явою — такому делікатному, як м'які ягнячі губи переповненої коханням жінки, — він скинувся од поштовху: був увесь іще в пушистій хмарі її дотику, що обволікала його тіло звідусюди, як бавовна Великодню писанку, тільки руки мав зв'язані за спиною, і якась неборна, вихрова сила втягувала його у відкриті двері чорного "опель-кадета", того самого, яким його колись везли на Пелчинську в гестапо, — а "Рахеля" безпорадно простягала руки за ним услід, її обличчя біліло в місячному світлі, мов кружок овечого сиру, і він кричав їй, поки його волікло, одриваючи од землі: я — Адріян Ортинський! — і від цього свого крику вжахнувся, спам'ятався, — з розбуханим серцем вихопився назад у реальну темряву криївки й відітхнув: слава Богу, — упритомнивши собі, що жодне з них двох так і не спитало в другого справжнього імени, ані "Рахеля" — його псевда...

І, остаточно заспокоєний, заснув — міцним, безтривожним сном здорового чоловіка.

...Нарешті прийшов по нього "Стодоля", з охоронцем і ще одним хлопцем, з місцевих, — замірялися перекинути його кудись на дальше село, щоб відлежався та попив собі молочка десь на стриху в добрих господарів, але він відмовився, заявив, що цілком здужає й може хоч зараз ставати до праці. "Орко" потвердив, що прямої небезпеки вже дійсно немає — вистачить міняти перев'язку, а щодо приписів уздоровчого режиму, то, їй-бо, лікарю, ніщо так не покріплює чоловіка, як боротьба, й не ослабляє так, як вимушене безділля, хіба терапія не має брати під увагу також і цей чинник?.. Мусили признати йому рацію, він переміг — він завжди перемагав... А от про "Романа" "Стодоля" нічого не знав — ні до села на впізнання не привозили тіла, ні в районі цим разом не виставляли. "Роман" зник без сліда, розчинився в зелених запахах весняного лісу; зробився сном.

"Стодоля" сповістив йому, що ціле літо й осінь вони тепер будуть разом, прийшла штафета зі штабу: через великі втрати цієї весни — перелічив імена загиблих командирів, і Адріянові потемніло в очу, — відбулися значні переформування, тож їх обох переводять на зміцнення оголеного терену, — назвав псевдо нового окружного провідника, Адріян кивнув: знав його ще з часів осінньої кампанії сорок п'ятого, коли тамтой був сотенним. Праці матимуть повні руки, і буде з ними секретарка, "Дзвіня" — "моя наречена", майже офіційно ознайомив "Стодоля", гейби наперед застерігав: моє,

не руш, — і Адріян знову кивнув, ховаючи посмішку: вітаю, друже. От уже ким як ким, а закоханим "Стодолю" собі жодним побитом не уявляв. Втім, що він про нього знав?.. Ну що ж, тепер буде нагода пізнатися ближче. А той, ніби прочитавши його думки, несподівано поліз у нагрудну кишеню маринарки, витяг із стертого на згинах паперового згортка невеличку знимку й простяг Адріянові, — на мить здалося: навіть обличчя йому, завжди сторожко стяте, з отим націленим наперед горбатим носом і гострим поглядом близько, як у вовка, посаджених очей, — зм'якло, освітилося зсередини, от-от усміхнеться: — То вона.

Але Адріян так і не побачив його усмішки, дарма що цікавий був, як може всміхатися закоханий "Стодоля". Хоча дуже можливо, що "Стодоля" таки всміхався, держав у руці знимку — і всміхався. Але Адріян того вже не бачив.

З фотографії на нього дивилася Гельця.

ЗАЛ IV. ІЗ ЦИКЛУ "СЕКРЕТИ". ПІСЛЯ ВИБУХУ

Привіт — привіт — ки-ицька моя, дай цьом... Ох. А чого ти такий якийсь... схарапуджений? Ах ти смішненька, та певно ж, що нормально, все нормально, Юрко мене довів своєю машиною під самі двері, я ж тобі казала, і чого ото було переживати? (Яке дурняче слівце — "переживати" — і ніяк я його не відучу, а воно, між іншим, перехідне дієслово, "переживати" можна тільки "щось", наприклад війну або голод, а "за когось" можна — тривожитися, непокоїтися, журитися, потерпати, і ще з півсотні синонімів, але хто сьогодні вже так говорить?..) Плащ у шафу повісь — ммм, а що це так пахне?.. Йо-о-осип-на-кобилі, оце так так! — ми що, гостей чекаємо? Боже, очам не вірю, краса неземна, п'ятизірковий ресторан, та й годі, диви-диви, навіть квіти купив — ах ти ж моє сонечко, ти, ти таке моє-моє-моє... А покуштувати можна? Прямо зі сковорідки? Добре, соррі, хай буде "пательня", хоча найвидатніший український мислитель звався, завваж собі, таки Сковородою... Гаразд, гаразд, мовчу як миш, уже практицкі стулила писка і йду мити руки. Чи, може, мені з такої романтичної okazji взяти душ? І напахтитися перед виходом до столу чимось шалено сексуальним? До речі, ти в курсі, що чоловіків найдужче збуджує запах ванілі, тобі не здається, що це свідчить про інфантильну фіксацію на маминих тістечках?

Чесно, я сама читала — ні, не про фіксацію, а про ваніль, про фіксацію, то вже я доперла власним потужним інтелектом... Мррр... А-дька! Інтелект не там... не в тому місці, навіть у жінки, пусти... Ведмежа мале... О'кей, добродію, раз вас так хвилюють розумні жінки, то візьму собі псевдонім — Дарина Пательня, а що, чим погано? І провадитиму колонку в якому-небудь "Женському журналі". Тіпа, про вічне. Тільки що ніхто там не знатиме, що таке "пательня"... Адька, одоробло ти одне ходиш, а шампуню ти що, так і не купив?!...К'янті? К'янті це ха-ра-шооо!.. (Як це по-чоловічому — врочисто піти по вино й забути заодно купити шампунь, якого другий день нема в хаті!) І непогане, видать, має бути к'янті, дві тисячі другого року — ах ти ж мій сомельє... Ну, зі свічками, це вже зайве, це ти вже витребенькуєшся, — "женських журналів" начитався? Пошукай-но в тій шухляді, там десь мала бути пачка салфеток непочата. Ага, розпакуй, будь ласка. Воно ложкою чи виделкою їсться? Адька, та давай уже

швидше, я здихаю з голоду! Ах, ти свічником хотів похвалитися? А я, бач, і не вкурила, до чого то воно ті свічки, — ану-ко, дай глянути... Круто... Це що, мідь? Бронза, он як. А чим її відтирають — чи воно й мусить бути такий... малосольний відтінок? Тобто, не малосольний, а — як пліснява на квашеному огіркові, такий самий колір, правда ж? Супер. Класна цяцька. І яка важу-уча, слухай!.. Ні фіґа собі. О, згадала: в Лесі Українки в якомусь оповіданні баришня-компаньйонка розчереплює старій баронесі голову якраз бронзовим свічником! Якщо прицілитись і як слід метнути... Багатофункціональна штука. Ну добре, давай і свічки вже, для повноти картини... Чекай, я електрику погашу. Ум-гу... Тільки не для такої кухні, звичайно, — це добре для великого замиського дому, щоб стояло над каміном, на мармуровій полиці, чи в їдальні — посеред дубового столу з тенісний корт завбільшки, еге... Покупця вже маєш? І почім же така краса?.. Сип більше, я голодна... То це ми на ті гроші й бенкетуємо? Умм, смакота!.. Як, як — ноккі? Њоккі? Кароче, ясно — галушки, тільки італійські — дякую, досить, більше не лий, а то мене натщесерце розвезе... Ням-ням... А, вони картопляні?.. Шпинат, сир, часничок, що ще? Розкішно — і все це ти сам зготував, власними руцями? Несамовито — Адька, ти просто щодня себе перевершуєш!.. А хто покупець — той твій товстий ховрах із поросячими очками? Та ні, він мені якраз сподобався — видно, що недурний дядько, і не без густу, все ж таки то певний показник — коли антикваріат купує, а не, як всі вони, курвам своїм — ансамблі з кордебалетом, чи що там ще... Телестудії, ну да. Що ж ти так зразу на мій кривавий мозоль... Ну, давай, — чін-чін! Не, "прозіт" — це по-німецьки, а "чін-чін" по-італійськи, в нас же італійська вечеря! Ммм, який аромат — зразу чути, що живе вино, правда?..

(Тільки б мені не розревітися зараз, він такий милий, такий зайчик, я цього всього не заслужила, і нащо то, питається, так себе накручувати, не жінка, а якийсь увімкнений вібратор, прости Господи, — цілу дорогу протіпалася, як у розетку встромлена, а чого, спитати б?.. Ну, приснилося чоловікові, примарилося, — сон як сон, тільки й того, що там, де в мене була на плівці Влада, його підсвідомість підставила Довганівну, свою рідну, чи пак двоюрідну, тету Гелю, — звичайнісінька заміна об'єкта, незнайомого на знайомий, це значить усього лише, що і в сні він думає про мене, дослухається, де я і що в цей час роблю, моє сонечко, хлопчик мій золотий, зайчисько вухате —)

Адька, знаєш що?! В тебе вуха ворущаться, коли ти жуєш! їй-бо, ворущаться! Ану, зроби так ще...

Боже, який смішний! А от і неправда, не в усіх, — що, в мене теж, по-твоєму, ворущаться?! Не може бути, чекай, пусти, піду подивлюся в дзеркало...

(Чому я це забула, як могла забути й згадати щойно тепер: "Вадю", "Вадька" — так зверталася Влада до свого Вадима, звісно, не прилюдно, Боже борони, і не тоді, коли говорила про нього в третій особі, тут вона завжди була заціпнута на всі ґудзики, як вихованка шляхетського пансіону, жодних фамільярностей, тільки повне ім'я, і я, може, всього раз-другий і чула з її уст це домашнє звертання, коли воно вихопилось їй випадково, як буває, коли занадто нахилишся або ґудзик розщіпнеться, і присутні

вглядять твою білизну, — здається, чи не тоді-таки, як вони вдвох були в мене в гостях, Вадим приніс пляшку "Курвуазьє", що її сам же й випив, а ми з Владою пили вино, і щось їй було роздратовало, так, що вона на хвилю забулась і звернулась до Вадима як удома, без свідків, — "Вадю", — і щось при тому сказала гостре, різке, не лагідненько-але-твердо, як звичайно осаджує в товаристві жінка надміру підвеселілого чоловіка — напівжартом, щоб не порушити товариського конвенансу, — а без жодних уже конвенансів, так що присутні одводять очі, щоб не дивитися на вистроmlену латку чужої білизни, а що інших присутніх, крім мене, при тому не було, то я просто не мала куди тих очей подіти і щось тоді була невлад підхихикнула, не пам'ятаю що, пам'ятаю тільки, що чулась незручно, — якби ми були самі, без Вадима, якби він вийшов до туалету або на балкон покурити, все, напевно ж, зараз-таки й з'ясувалось би, але Вадим сидів мов-скеля-непорушний, немовби його пригвинтили вкупі з кріслом до підлоги, як призначене для жертви ліжко в "Баскервільському псові", — сидів, мов спеціально приставлений із завданням ні на мить не лишити нас із Владою в штири оці, хоч би йому мав луснути сечовий міхур, і від цієї його монументально-погідної незворушності наше з Владою дамське щебетання, хоч би який у ньому міг закрастися дисонанс, якимсь саме собою оберталося на природний звуковий фон, на безневинний плюскіт хвилюк об скелю, і, ясна річ, нічим тій скелі дошкулити не могло, — доти мені нечасто траплялося спостерігати зблизька чоловіків, наділених владою — великою владою, тою, яку дають великі гроші: згідно з усім моїм попереднім досвідом, чоловік, приведений коханкою до її подруги на оглядини, мав би по-півнячи розпустити хвоста, щосили демонструючи всі свої реальні й уявні принади, і я не відразу оцінила стратегічну перевагу Вадимової поведінки: намертво засівши при столі зі своїм коньяком і добродушно-поблажливою посмішкою бардадима, він забрав під повний контроль ту територію, на якій розгортались їхні з Владою стосунки, і так і не підпустив мене бодай краєм ока туди зазирнути, — просто б сказавши, обставив нас обох, і мене, і Владу, як дівочок-малолеток. Може, вона саме це в ньому й любила — цю холодномисність професійного гравця, логіку шахіста, що соває людськими фігурами, а головне — жорстку при тому запрограмованість на результат, якої завжди хронічно бракує митцеві? Бо митець — він же навпаки, цілий час на манівці приречений, на плутання мислю по дереву, він із головою тоне в сторонніх деталях, в подробицях туманного призначення, в кольорах і відтінках, у клаптиках трикотажу й уламках порцеляни, і тому перед людьми діла, з їхнім невідхильним-від-курсу "цілься, плі!" й зірваним у висліді джек-потом, неминуче відчувається трохи як підліток перед дорослими — як і я тоді почувалася перед Вадимом, і Влада мусила так почуватись задовго до того, тільки їй здавалось, що це дуже класно, — нас-бо завжди тягне в іншому саме на той душевний вітамін, якого в нас самих у дефіциті... По суті, я ж так і не знаю, з чим тоді Владка до мене приходила: в чомусь вона вже мусила сумніватися, щось їй муляло, але всі п'ять годин, що вони в мене просиділи, ми сумлінно балакали виключно на громадсько-політичні теми — про Кучму і про Гон'гадзе, про переміни в уряді і закрутку гайок у нас на телебаченні, про Венеційське Б'єннале і як Україна і з ним

примудрилась обкакатися, і яким завсвинофермою виставився при тому наш гуманітарний віце-прем'єр, — про все те, більш-менш, про що завжди говорять між собою українці, напівзнайомі й навіть геть незнайомі, невтомно дивуючись, як стрімко їхня дурнувата країна летить під укіс, і такі розмови завжди трохи нагадують мені той анекдот, де дядькам ламається в дорозі на ярмарок віз із кавунами, і дядьки очманіло стежать, як ті котяться з горба в яр, і коментують: бач, а рябий попереду... — отак і ми цілий вечір розорялися про те, що "рябий попереду", хоч і Владі, й мені, рикошетом від неї, щось таки за тим нерозв'язане муляло, щось, із чим вона, либонь, і привела до мене Вадима, потай сподіваючись на момент істини — на той полунощний збій механізму, коли в підігріві алкоголем і дружньою гутіркою в людей виникає потреба на часинку зняти своїх внутрішніх вартових, розпустити паси й стати собою, — тоді-то приходить пора звірян, відкриваються шафи, висовуються шухлядки, впливають на поверхню роками приховувані секрети, освідчення в давній любові чи, навпаки, давній заздрості, приголомшливі історії, що про них ти не мала й гадки, весь час ходячи мимо, як повз лігво сплячого лева, сеанс триває недовго, по-відьомськи рахуючи — дець від перших до других півнів, але це пік кожної вечірки, її катарсис, без якого вона — що секс без оргазму, і власне такими моментами, як живими вузликами на нитці, й кріпиться дружба, і якби, наприклад, бідних недорік-американів хтось навчив не розходитися з гостей о десятій, а виждати ще з годинки дві-три, коли почнеться найцікавіше, вони могли б здорово заощадити на психоаналітиках... Влада з Вадимом пішли тоді від мене майже зразу по півночі, бо Вадимові, як виявилось, ледь не вдосвіта треба було летіти кудись до чорта в зуби, в якусь трубу, в Дніпропетровськ чи в Одесу, на неіснуючий нафтопровід Одеса-Броди, так що й хронометраж також, в остаточному підсумку виходило, виставив Вадим — цілу ситуацію виставив він і тримав під контролем від початку до кінця, пильнуючи, щоб не вкралося жодної послабухи, — всі вартові на стійці, всі паси застебнуті, і тільки йому одному нічого при тім не муляло, — звісно, як не рахувати переповненого сечового міхура, але, зрештою, за кожну перемогу треба ж чимсь і платити, а перемога була, як тепер розумію, чиста, з сухим рахунком, — коли назавтра Владка мені подзвонила, ніби для обміну враженнями, чи, як ми з нею казали, "на разбор польота", то все одно був уже інший день, і інші були на порядку денному справи, і якщо вона й справді замірялася чимось, не вельми бажаним для Вадима, зі мною поділитися, то відповідний момент для того вже проскочив, можна сказати — вилетів у трубу...)

Я йду, Адюська, секундочку, вже йду!.. Туш змиваю, щось мені в око впало... (...тому що як же можна сподіватися, ніби мужчина здатен замінити подругу, — глупо, та й не повинно так бути, хоча кожен мужчина в глибині душі переконаний якраз у протилежному: що, як тільки ти маєш його, то більше тобі вже нікого в світі не треба, і навіть якщо він ось такий зайчик і золотко, і щиро прагне тебе зрозуміти, бо він тебе любить, і ти його любиш — справді любиш, а не тільки трахатися з ним, — навіть тоді повного попадання, яке буває між жінками, все одно не буде ніколи, і він завжди, хоч трошечки, хоч і сам собі не зізнаючись, буде на нього заздрий, і тому, завжди й

неминуче, любов це війна — любов це війна, звучить майже за Орвелом, любов це війна, тільки війна особлива — така, в якій переможець втрачає все... В гробу я бачила такі перемоги, от що я тепер тобі могла би сказати, Вадиме, "Вадька" — еге ж, він сам тепер вживає це ім'я, я чула його й від нього, тепер, коли вже нема кому на нього так казати, — коли він і сам бачив свою перемогу в гробу, в найпрямішому значенні слова, в дубовому з ручками, — і жодного нема тепер уже сенсу добивати лежачого...) За-а-раз!.. Ти що, не можеш почекати секунду, я ж нічого не чую, що ти там кажеш, ну що за звичка — перекрикуватися через хату, як на вигоні!.. (Скільки я йому вже робила зауваження, і все марно, це він перейняв у свого старого, той, як ми на зйомку приїздили, навіть до нас із оператором, чужих людей, із другої кімнати гукати не соромився, кожен чоловік із роками робиться подібний на свого батька, а я що ж, на маму роблюсь подібна?! Ох і не хотілось би... От Влада, та нітрохи не нагадувала свою матір, радше то Ніна Устимівна була в неї таким собі підстаркуватим дитям — усиновленим, і на додачу ще й вреднючим, Влада навіть Катруську з нею лишала рідко, тільки як уже іншого виходу не мала, — в принципі, вона дуже елегантно з матір'ю вміла собі радити, на відміну від мене, — знала, на які кнопки натискати: тільки-но Ніна Устимівна заводила — з тим важким, глибоким сценічним зітханням, од якого в мене зразу починалася сверблячка по всьому тілу, — своєї улюбленої, про нашу з Владою гірку жіноцьку долю, себто про відсутність офіційно проштемпельованих чоловіків, — бо священним символом віри Н. У. завжди було "краще мертвий чоловік, ніж ніякого чоловіка", з доччиним розлученням вона так ніколи й не змирилася, Влада, розумниця, свого часу її поставила до відома тільки аж уже з загсу прийшовши: заощадила собі зайвих драм-із-валідолом, — отже тільки-но, за Владчиним виразом, "вступала віолончель", як Влада підносила брови й дуже поважно, з притиском, так само "віолончельно" казала: які чоловіки, мам, дай спокій, nous sommes les artistes![16] — і чомусь французька мова тут щоразу діяла на Н. У., як на циркового коня ляск пужалном, — її вмить переклинювало, ціла постава мінялася на гандесячу, старорежимно-величну, ніби спохоплювалася жінка, що й вона ж із заводу "дружина художника" й мусить гідно нести це віками освячене звання; найсмішніше ж, що справжнє ім'я Н. У., за паспортом, не Ніна, а взагалі Нінель, анаграма від "Ленін", що свідчить аж ніяк не про шляхетне дитинство з французькими гувернантками, — та й які, к чорту, в 1930-ті в СРСР могли вже бути гувернантки! — а зовсім навпаки, про буремну молодість бабусі-комсомолки й дідуся-"двадцятип'ятитисячника", котрі, насмішкувато коментувала Владка, урили до Києва в 1933-му не інакше як добряче перед тим наброївши "на местах", і ще спасибі, додавала, що хоч Нінель, а не Сталіна, не Октябрина або ще який-небудь Звіздець, що й не відхрестишся, — припускаю, що то якраз сувора школа Ніни-Нінель-Устимівни привчила Владу так добродушно, без зневаги, а швидше іронічно-поблажливо ставитися до породи "професійних дружин" — отих войовничих самиць зі змученими овечими очима, що завше стримлять поруч, як вартові, норовлячи й собі, в стилі незабутньої Раїси Горбачової, авторитетно впасти в річ, коли говориш про справи з їхнім чоловіком, і кожним жестом і гримасою дають

тобі до знаку твою безмежну нижчість, раз ти стоїш тут геть-таки зовсім без хлопа, мене від таких марусь щоразу підтіпує — якби не твій віп-мужлан, вказала б я тобі, убоїсько, де твоє місце! — а Владу вони тільки бавили, як екзотичний вид тварин, щось на кшталт білих носорогів, і немовби вона їх навіть у чомусь і жаліла, як тих-таки носорогів, що їх біла шкура робить легкою мішенню для всякого охочого...)

Телефон, зайче!.. Телефон, чуєш! Ось, осьде мобілка, держи — покинув у ванній, ще й рушником зверху прикрив...

(Що мені подобається, то це слухати, як він говорить по телефону, це так само, як дивитись на нього з вікна або у вуличній юрбі, коли він мене не бачить, і нишком усміхатись, самій до себе, — я навіть одного разу підслухала по паралельному майже цілу розмову, як радіоп'єсу, два чоловічі голоси, — якби той другий був жіночий, я б, звичайно, слухавку зараз же поклала, відрухово, бо то могло б виглядати негарно, наче підслуховування ревнивої баби абощо, але з чоловічим, це було насправду класно — стежити, як на тлі того другого, басовитого бу-бу-бу, проростає, як промінь світла, його погідний стрункий голос, його пофоркуючий, як у лошати, смішок, так і хочеться погладити!.. — воно й завжди цікаво, бути свідком, як хлопці розмовляють між собою по-своєму, коли їх не сковує жіноча присутність та несвідома потреба подобатись: суто чоловіча розмова має інший ритм, швидший, агресивніший, вони перекидаються репліками, мов школярі дружніми стусанами на великій перерві, не розмазуючи емоцій по поверхні, як ми, а держачи їх скупченими всередині фрази, як у кулаці, від чого ефект, коли слухати зі сторони, виходить все-таки трошки такий, ніби міряються силами: "Я з цим Капицею навіть у Крим їздив", — бубонів басок, теж, видно, в-минулому-житті-фізика, — "Краще б ти з якоюсь кобітою поїхав", — відповідав мій хлопчище, — "А вони мене всі в травні кидають!" — несподівано для мене весело пояснював той, — "Авітаміноз!" — вирішував мій, — "Мабуть — а до липня я не встигаю..." — в цьому місці я все-таки поклала трубку, мимоволі розсміявшись, потім він розповідав мені про того хлопця — однокурсника, з яким у кінці 1980-х ділили кімнату в общазі на Ломоносова, навпроти кухні, де в'єтнамські студенти щодня смажили оселедці пряного посолу, і хлопці висадили в себе в кімнаті вікно, щоб мати чим дихати, а взимку мусили завішувати його ватяною ковдрою, — в його розповіді це звучало страх потішно, наче якийсь особливо вдалий прикол, ясно було, що так тоді й сприймалось, а тепер однокурсник без роботи, лабораторію їхню закривають, із жінкою розійшовся, взагалі якось не має щастя до жінок, ну, це я вже й так зрозуміла, — він завжди найдокладнішим чином розповідає мені про своїх друзів, яких усе прибуває, список і досі ще не вичерпався, далєбі незбагненно, як він потрапив їх стільки наростити, наче нікого за всеньке доросле життя так і не розгубив, — однокласників, і тих досі волочить за плечима, і неясно, як можна вміщати в себе таку юрбу людей, пам'ятати всі їхні родинні клопоти, проблеми з батьками, халепи на роботі, аборти й розлучення, і раз у раз когось вислуховувати, за когось дзвонити, допомагати їм із похоронними службами, з лікарнями й авторемонтними майстернями, я плутаюся в іменах, бо, один раз їх мені заочно представивши, він далі вже просто каже, так ніби не

про його, а про тепер уже спільних наших знайомих мова: дзвонив Ігор, — котрий це Ігор, той, що лисіє? — на такі вияви моєї пам'ятливості він щоразу розвидняється, як сонечко з-за хмар: еге, той самий, — і йому, звичайно ж, і на гадку не спадає, що поріділому на вовну Ігореві, може, й не конче хотілося б, аби я, чи будь-яка інша кобіта в сексапільній віковій категорії, була втаємничена в принизливі того порідіння подробиці, але чоловік завжди, без сорому казка, здає коханій жінці своїх друзів з усіма тельбухами — з усіма їхніми лисинами, запоями, імпотенціями, подружніми зрадами, так, як жінка ніколи не здасть чоловікові подруги — просто з самоохорончого інстинкту не здасть, якщо, звісно, вона не повна дурепа, з елементарної охайності нашої котячої — тої самої, що спонукає сховати від його ока забруднену менструальною кров'ю салфетку, тайкома, щоб не бачив, повисмикувати на підборідді бридкі волоски, причепуритись і виллизати між лапками: все, що ти виставиш сьогодні йому напоказ відверто-непризвогого про свою подругу, завтра може спрацювати проти тебе самої, відкривши йому око на ті сторони жіночої натури, яких він, із притаманною чоловікам куцозорістю, доти взагалі не помічав і не знав, що існують, і тому жінки, в принципі, між собою куди солідарніші од чоловіків, скритніші щодо того, що їх об'єднує, — все, що я розповідаю йому про моїх товаришок, то вже певним чином відцензурована інформація — не без того, звичайно, щоб у висліді такої цензури товаришки трошки не пригасали, не оберталися на гроно придворних дам круг моєї королевистої особи, такий собі злитий водно квітник, прегарне тло, на якому тим показніше пописуюсь я сама, — надміру яскраві деталі, що можуть стягти на себе його увагу, підправляються, затіняються, і все виграшне освітлення спрямовується на мене-кохану, — але це зовсім інше, це нормальна наша бабська гра, всі ми в неї граємо, залюбки підігруємо так одна одній, коли треба: сьогодні ти королевою, завтра я, — в присутності Вадима я, звичайно, була Владі фрейліною, як і вона мені — коли я була з Ч., наприклад, а перед тим із Д., так що в цьому теж, коли вдуматися, можна добачити своєрідний прояв жіночої солідарності, хлопці цього не вміють, зараз кидаються наввипередки топтати перед тобою один одного, як самці за самичку, причому не з якоюсь конкретною метою — скажімо, відбити тебе у товариша, — а просто так, із чистого мистецтва, природа така... Все, він, здається, вже закінчив розмову, а в мене очі вже майже не червоні, не видно, що ревіла, — повіки, правда, припухли, але це, скажу, від того, що змивала косметику — холодною водою, ну да... О Господи, там на кухні вже, мабуть, досі все захололо...)

Вадька — тьху ти чорт, вибач, ради Бога, я хотіла сказати "Адька"... Язик посковзнувся, вибач... Хто-хто дзвонив? А, той... (Він не бачить, нічого не бачить, ніяких припухлих повік і кролячих очей, ані мого збентеження від цієї фрейдівської обмовки, він сяє, як нова копійка, від щойно почутого й розганяється поділитися негайно, поки не вичахло, ну, й розуміється, одержати від мене ще додатковий бонус у вигляді схвалення-й-заохоти: на нашого свічника знайшовся ще один покупець, ура, хтось дико крутий, тільки той дико крутий ще бажає додаткової експертизи, має свого експерта, сам привозить із Москви, бо нашим українським не йме віри...) То значить, ти

тепер можеш влаштувати між тим своїм ховрахом і цим новим такий, тіпа, міні-аукціончик — хто більше дасть, я правильно зрозуміла?.. То це ж класно, Адюська, вітаю тебе! (Ще якісь деталі, він мені ще вішає якісь технічні деталі, валить їх у вуха в тому самому незбитому, навалному темпі чоловічої ділової балачки, і я мушу щосили напружити рештки уваги, мало не наморщити чоло, щоб уторопати, про що мова, але таке звичне зусилля вже сьогодні, боюсь, не про мене, я справді втомлена, і мені вже не виходить так легко перестрибувати увагою, як по воді, з камінчика на камінчик, — надто знаючи, які там, під водою, лежать небезпечні каменюки і як важко підняти їх на поверхню, а він і вухом не веде, безжурний щиглик, мовби він взагалі тут ні при чому, — мовби це не з його подачі мені взагалі ввімкнулось підводне бачення і я почала помічати, яке грізне в глибині під нами проблимує дно, — він собі снить свої заморочні сни, відтак скидає їх на мене й заспокоюється: він завжди спокійний, доки я поруч, у полі зору й дотику, зате тільки-но тицьнешся з кімнати, услід зараз же летить оте обурене: "А куди ти пішла?!", вимогливе, як крик покинутого немовляти, — хоч тут, мабуть, і охорончий інстинкт також спрацює, і те тривожне відчуття неповноти, яке буває, коли відпускаєш часточку себе кудись у невідомість, як течку з документами лишаєш у порожньому купе або що: поки я перебуваю за межами його засягу, йому, певно, ввижаються бозна-які напасті, як оті юрми мужчин із голодними очима, що про них, колись був зізнався, раз у раз думає, опиняючись без мене на людях, помічає їх у натовпі — нахабних, хтиво ошкірених, готових леда-хвилю вчепитись зубами в привабливу здобич, — і вражається з того, як їх багато, а я серед них ходжу сама-самісінька, як Червона Шапочка в лісі, і тому по-справжньому заспокоєний і щасливий він буває тільки коли я поруч, і в сні так само: коли ми спимо разом, йому або геть нічого не сниться, або верзеться щось таке ж галіме, як і мені і всім нормальним людям, не варто й переказувати, а от коли мене нема, навіть коли я встаю раніше, а він не чує й не прокидається, — отоді-то й розпочинається авторське кіно Адріана Ватаманюка, клац — і вставляється в осамітнену голову невідь-звідки взята касета, — досі, правда, все більше з якимись невідомими персонажами, в стилі "ретро", а тепер, бач, уже й зі мною в головній ролі — беру інтерв'ю в Олени Довганівни, ну супер, що ж тут скажеш, просто тобі спіритичний сеанс, як сто років тому, коли телебачення не було — теж всякі придурки тоді інтерв'ю з небіжчиками були влаштовували, столики крутили, "духу-духу, чи ти тут", на що дух, ясна річ, відповідає "а не пішли б ви на хер", чи щось подібне, і правильно робить, бо чого причепилися до чоловіка, тобто, тьху, до духа, — всі там будете, тоді й визнаєте все, що вам треба, згодна на всі сто, але ж у нас тут трохи інша ситуація, в нас тут іще велике питання — хто до кого перший причепився, особисто я, наприклад, нікого не чіпала, ніяких духів, дякую, в мене й без духів дірок вистачить на всю голову, і в нього, між іншим, так само, — крутиться, сердешний, із цим антикваріатом, як пес у сливах, слава Богу, що якимось воно човгається помаленьку, але що ж я, не бачу, як йому жалко своєї фізики, своїх альтернативних джерел енергії, з якими все ніяк не годен порвати остаточно, дисертацію ту, нікому на фіг непотрібну, досі марудить, аби тільки одною ногою ще

бути там, не ногою навіть, а хоч одним пальцем умоченим, і це при тому, що й антикварних заробітків йому вистачає на життя — але не на те, щоб перебратися з цієї троещинської хавири в якийсь пристойніший район, не кажучи вже про густо замрячені плани щодо нашого спільного майбутнього, не знаю-не знаю, можна, звісно, спробувати взяти кредит на хату, але на те треба шукати знайомих у банку, може, якраз хтось із клієнтів і пособить, банки тепер мають моду заводити свої колекції, треба з'ясувати, що то за один цей новий кандидат у покупці, такий буцімто дико крутий, ану ж якраз, — може, ця сама думка і йому стрельнула, і тим-то він так і завівся, так натхненно грузить мене подробицями майбутньої угоди, поки я з останніх сил витріщаю очі, намагаючись не згубити бодай основну логічну нитку, ну й де, питається, тут хоч якесь місце для духів, хоч шпариночка отакусінька? — не дивно, що всіх їх він струшує на мене, обтрушується, як цуц після дощу, і всі бризки летять на мене, — зрештою, це таки моя робота, нічого не вдієш, і фільм про його двоюрідну бабусю знімати також мені, — та чоловік і не став би знімати такого фільму, жоден чоловік не став би й братися, казав же мені навіть Юрко, ця наша Синя Борода, яка полюбляє у вільний від складного родинного життя час шиконуть фемінізмом, наче напрокат узятим костюмчиком од Brioni, — і що ти за героїню, тіпа, знайшла, раз уже взялась за упівську тему, то чому не береш когось дійсно козирного, якогось геройського пацана, що мочив штабелями спершу німців, потім наших, пардон, в смислі москалів, — а потім ще й де-небудь у ГУЛАГу повстання очолив, оце було б діло, а ти якусь баришню з друкарською машинкою вибрала, ну що це за сюжет!.. — авжеж, згодна, сюжет не бозна-який, але я його не вибирала, от у чім штука — то він мене вибрав, цей сюжет, вибрав, як трахнув, і таки ж справді й трахнув, без метафор, живцем і в натурі, чого я Адюсьці, звичайно ж, не розповім ніколи, а з усіх своїх подруг могла б розповісти хіба Владі — вона б оцінила, але Влади тоді вже не було серед живих, і так вийшло, що довкола мене тепер майже самі хлопці, вдома, на роботі, всюди, де не піткнись, і я знай цензурую себе їм на догоду — от же ж, прошу дуже, чемненько слухаю, киваю, розуміючи, що йому треба заохоти — підтримки, поливки, прополки, кожна жінка повинна плекати свій садок із гордо стоячим фалосом, як мексиканським кактусом посередині, бо інакше фалос в'яне й зачахає, це дуже ніжна рослина, яка потребує від нас повсякчасної ласки-турботи, а щоб розпустити паси, зняти своїх вартових і побути на правду собою, мені залишається до вибору дві можливості: повідкисати до сиріт на шкірі у ванні з хвойною пінкою, або радикальніше: напахтитись якою-небудь ваніллю, плигонути на нього і з хижим гарчанням поволікти в ліжко, заробивши собі таким чином на півгодини повноцінного розслабону, тільки що цей другий варіант, на жаль, при такій тупій утомі не канає, — такій, від якої нерви стоншуються на папірчик і хочеться плакати, і найрадніше я б зараз посиділа з тобою мовчечки, Адюська, — посиділа б, допила б це твоє к'янті, воно справді чудове, я підливаю собі ще, сама підливаю, а ти й не бачиш — так класно горить у келиху проти свічки, вогнем темного граната, — ти ж умієш мовчати, Адю, ти один із небагатьох, з ким мені це від початку виходило легко й природно, без жодного відчуття чужорідної присутності, може, я

саме це в тобі й люблю найбільше — чоловік, із яким гарно мовчиться, хіба ж не чудо!.. — бо є речі, про які справді з чоловіками не поговориш, і ті речі осідають у нас, накопичуються й вапніють, як осад на стінках посудини або камінь на зубах, і потрошку сверблять, сверблять, а далі починають гнітити — невиразно, так що ми й самі того не вміємо назвати, не знаємо, що саме з нами негаразд, а потім одного дня помираємо, і ніхто вже не довідається, що нам дошкуляло перед смертю...)

Адюсь. Адю. Послухай мене.

Ні, я нічого не зрозуміла, вибач. Чесно? Я взагалі про інше думала. Не гнівайся. Знаєш, про що?..

Давай чін-чін — будьмо, і щоб усе було добре... Щоб усе пройшло добре, еге ж, — із угодою, і взагалі... Слухай.

Це мене твій сьогоднішній сон наштотхнув. Цей, що тобі вдень снився — що я в твоєї тети Гелі інтерв'ю беру, за столиком у Пасажі... Я тут, до речі, касетку одну тобі подивитися принесла зі своїм старим інтерв'ю — поглянеш потім, гаразд? У сумці, в передпокої. Звук можеш вимкнути, щоб не перебивало увагу, головне картинка, ти зрозумієш, про що я, коли сам побачиш... Адюсь, послухай мене, я серйозно. Тут щось не так — із цим фільмом, і з цими твоїми снами. Вони якось пов'язані між собою. І якось це все з нами обома пов'язано.

Тут якийсь інший сюжет за тим всім стоїть, окремий. Я впевнена, абсолютно. Копчиком відчуваю. Ніхто її не знав, тої Гелі Довган. Думаю, що й за життя також.

Як же це пояснити... Тільки не смійся, гаразд?.. Те все, що ми від твого тата записали, те, що він розказав, як запам'ятав від матері, від бабці Аполлінари, — це все безумовно потрібно, дуже, там є з чого вибрати, з тих трьох касет, що він наговорив: дитинство, гімназія, членство в Юнацтві, українська студентська громада в Цюриху, і потім вся родина в ГУЛАГу "за Гельцю", і татові власні спогади з карагандинського дитинства, як у поїзді місяць їхали, — все це важливо, знадобиться, і всі фотки сімейні теж дуже класні, я тільки думаю ще поїхати познімати трохи по лісах старих бункерів, де полишалися, але то вже коли остаточний текст буде готовий, я його наживо на тлі лісу говоритиму... Не, не бійся, в бункер не полізу, не завалить — ти вже чисто як моя мама, змилуйся, таж мені не п'ять років... Тільки все це не те, Адька, от у чому річ. Дуже все прекрасно, але не те. Не зовсім. Вона чогось іншого від мене хоче.

Хто, хто... Геля, хто ж іще. Олена Довганівна. Олена Амброзіївна Довган, Царство їй Небесне...

Сподіваюсь, ти не вважаєш, що мені потихеньку стріху зносить, ні? Дякую.

Ні, зрозумій мене, будь ласка, правильно, — я дуже вдячна татові, і тобі, що зі мною поїхав, — певно ж, що без тебе він би був говорив зовсім інакше, не розкувався б так, по-родинному, — але ж тато її взагалі раз у житті бачив, і то — як у колисці лежав, коли приходила востаннє серед ночі... Розумієш, Адька, — тільки, прошу тебе, не смійся, це насправді дуже серйозно, — вона ж практично весь час, що в підпіллі, була серед мужиків. Ото хіба за винятком тих курсів радисток у сорок четвертому, але ж то ще під німцями було, а звідтоді й до самої смерти, до сорок сьомого, всі три роки

по лісах і криївках — без жодної жіночої душі поруч. Це, не кажучи вже за конспірацію їхню звірячу, коли навіть на ім'я одне одного не знали, не те що чимсь особистим ділитися... Те, що вона в той свій останній прихід ніби звірилися родині про якогось хлопа, з яким таємно обвінчалася, справи не міняє, Адю. Не міняє, повір мені. Яким би той хлоп не був.

Щось вона мала на душі — і не мала кому розказати. Щось таке, що тільки жінка може зрозуміти. А жінки коло неї якраз і не було.

Вгадав. Саме так. Я саме так і думаю.

Долий, будь ласка, угу... Дякую.

Думаю, що воно її мучить — оте, з чим загинула, нікому не розказавши. І вона хоче, щоб я їй допомогла з того визволитися.

Я їй потрібна. І ти також, Адю. От тому ми й разом.

Звичайно, звичайно, що не вся причина, чудово пам'ятаю — тебе з першого погляду вбили мої ноги в чорних стретчах, нокдаун у першому раунді, кікбоксинг, ну да... Тільки я не жартую, Адріане Амброзійовичу. Я серйозна, як повапнений гріб.

Так от, про гроби.

Я думаю, пора нам покопатися в тому, як саме вона загинула. За яких обставин. Бо ту липову відписку емгебешну, що у вас дома з п'ятдесят четвертого зберігається, у фільм втуляти просто срамотиння було б, це по-перше, а по-друге — ніхто ж цим досі так по-справжньому й не цікавився — після 1991-го, коли вже можна було, то не було кому, бабці Аполлінарії не було ж уже на світі... Та ну що ти, киць, перестань, чи ж я вам дорікаю — ясно, що завжди знаходяться якісь передніші клопоти, так воно завжди буває, коли не лишається прямої родини, — то тільки дітей іще обходить, як воно там насправді з їхніми батьками було, бо дітей це ще зачіпає напряду, по їх власному життю рикошетить, та й то — теж, як які діти... А тобі вона хто — подумаєш, сестра бабусі, в скількох сім'ях про таку рідню й не згадують, скажи ще спасибі покійній бабці Ліні, що донесла!.. Ну, це можеш не пояснювати — це я давно вже зрозуміла, що вона на неї змалечку як на ікону дивилася — молодша на старшу, ясне діло: Гельця розумниця, Гельця красуня, Гельця в Пласті, Гельця в Юнацтві, за Гельцею всюди хлопці чередують — це на весь вік зберігається, навіть якби та Гельця лишилась жива, а ще як героїня і геройськи загинула... Словом, повезло тобі. Не, не тим, що загинула, а з бабцею Ліною повезло — вона ж теж могла промовчати. Забезпечити внуцьові щасливе піонерське дитинство. А що, багато хто так і робив...

Кароче, Адька. Іншого виходу немає, потрібна інфа — не з сім'ї, з темної зони: з того боку Місяця. З підпілля, угу. З тих останніх її років. Там рити треба.

І хвостик, щоб ухопитися, є — її смерть була заоблікована МГБ, це ми знаємо ще з тої цидули п'ятдесят четвертого року, не сумніваюся, що за ту операцію не один і "зірочку" одержав... Ось за це я й думаю вчепитися — коли, як, за яких обставин загинула. Щоб документально достеменно. А далі вже видно буде, проясниться...

Просто це, звичайно ж, не буде, в нашій бандючній державоньці нічого не робиться просто... Але ж тепер, нівроку, й не п'ятдесят четвертий рік, і рідне СБУ все ж таки

архіви потрошку відтуляє — в міру того, як їхні почесні пенсіонери на Лук'янівський цвинтар передислоковуються, чи де їх там тепер хоронять... Угу, щоб нікого не травмувати... Ти дарма іронізуєш, я думаю, вони справді дуже ранимі мають бути, — все-таки, щоб жінкам пальці дверми ламати або чоловікам — чобітьми по тестикулах, треба, крім усього іншого, бути на сто процентів певним, що ніколи, ніде й ні за якої погоди за це не відповідатимеш, а ще й на старість, після того як ціле життя в цій певності преспокійно прожив, — ну, тут просто зразу інфаркт, од самого припущення... О'кей, хрін з ними, хай ними колеги на тім світі займаються — ті, що коло казанів... З цими архівами, коротше, така сама система, як за совдепу була в спецхрані, ну, в закритому доступі, коли тобі, наприклад, підшивку газети "Правда" з якогось добрежневського року почитати треба було "па работе", і ти приносив з тої роботи довідку, що ти кандидат наук і що в тебе така тема, держава тобі доручила — почитати газету "Правда" за такий — то рік (стоп, звідки я це знаю? ага, від Артема ж...). Тільки тут не "Правда" чи, там, Грушевський який-небудь, а вихідні дані особи, яка тебе цікавить, — Довган Олена Амброзіївна, рік народження — 1920, місце народження — Лемберг/Львув/Львов/Львів, рік смерті — 1947, місце смерті — а ось за цим ми, мовляв, усіки-пусіки, до вас і прийшли... Хочемо, тіпа, могилку бабушчину відшукати, опорядити по-християнському... Родичам, кажуть, видають "дело" на руки без проблем, Ірки Мочернюк мама ще років п'ять тому на Ірчиного діда запит робила, то навіть доноси всі були попідшивані, багато, каже, цікавого про старих друзів родини довідалася... Бо коли я поткнуся з офіційним листом від телеканалу — так і так, пособіть, ми люди не местніє, кіно хочем робити, — то вони там точно схарапудяться і забдять, як їх у школі кагебе вчили, почнуть вирізати з "дела" все, що може бути компроматом на їхніх колег, котрі ще живі, — і одержу я замість пухлого "дела" саму папочку з двома вклеєними листочками, це стопудово так буде, навіть і не сумнівайся... А в тебе, як у родича, до того ж єдиного прямого спадкоємця, шансів куди більше.

Ну то як? Згода? Будем брать гебню?

Адька, Адька... Адюська моя вухата... Зайчисько...

Ні, нікуди їхати не треба — це в центральному їхньому архіві має бути, тут, у Києві, — всі важливі справи по УПА тут, я дізнавалася... А по Проводу, так ті взагалі до Москви вивезли — туди купу українських архівів повивозили, востаннє вже в 1991-му, після 24 серпня, як тільки незалежність проголосили, — мели тоді, кажуть, як у 1941-му перед приходом німців, просто в дворі кілька тижнів папери палили — сліди замітали... То певно, що є речі, яких ми вже ніколи не визнаємо, — але ж це не значить, що тих речей не було. І нікуди вони не ділися, ми ж усе одно з ними живемо. Тільки це так, як у темряві в незнайомій кімнаті на меблі натикатися... О, до речі, — свічки погасити пора... Ввімкни світло, будь ласка, — не горішнє, оцього над столом вистачить...

Втомилась, угу. Дуже.

Ох, зайчисько... Теплий який...

Ні, перш ніж у люлю, ти все-таки подивись, будь ласка, моє інтерв'ю з Владою,

добре? Так, це я про нього тобі казала — ти ж в ефірі цього не бачив?.. Це ще до нашої з тобою ери було, в мене тоді ще програма не "Діогенів ліхтар" називалася, а просто йшло як окреме інтерв'ю, тільки з деякими купюрами редакційними, — а тут на касеті все як було в сирому вигляді, в чорновому... Ні, я не буду дивитися. Я сьогодні це вже бачила, не хочу більше. Не маю сили, Адюська. Чесно. Подивишся сам, у кімнаті, гаразд? А я тут тимчасом, так тому й бути, посуд помию...

Знаменита в тебе вийшла вечеря... Спасибі, киць.

Ти такий хороший — що б я без тебе робила?

Лиши, лиши... Я сама приберу...

Адю. Адю, а коли ти був маленький, ти з дівчатками грався?..

Ні, я тільки хочу спитати — ти не пам'ятаєш, була така гра — ямку викладали квіточками, блискітками, така ніби картинка виходила, накривали її скельцем і знов засипали землею, називалося — "секрет"?

Не пам'ятаєш...

АНКЕТА ВОЯКА УПА

1. СТЕПЕНЬ і ПСЕВДО підхорунжа Рома/перекреслено/Дзвіня
2. ПРИЗВИЩЕ ІМ'Я Довган Олена
3. НАЦІОНАЛЬНІСТЬ українка
4. ДАТА і МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ 1920 р. Львів
5. ОСВІТА 3 курси фізики на університеті в Цюриху
6. ЗВАННЯ радистка (радіоінженер)
7. СТАН вільний (незамужня)
8. СЛУЖБА в ЧУЖИХ АРМІЯХ (пропуск)
9. ПЕРЕБІГ СЛУЖБИ в УПА від березня 1944 р.
10. ПІДВИЩЕННЯ (нерозбірливо: бура пляма)
11. ВІДЗНАЧЕННЯ (нерозбірливо! бура пляма)
12. ПОРАНЕННЯ і ШПИТАЛЬ (нерозбірливо: бура пляма)
13. КАРИ (нерозбірливо: бура пляма)
14. ГРУПА КРОВИ (нерозбірливо: бура пляма)
15. ОПІНІЯ ЗВЕРХНИКІВ (нерозбірливо: бура пляма)

Її звати Анастасія, і вона моя практикантка — у мене вже є практикантки, сказитися можна, ось так воно все й починається, а потім одного прекрасного дня виявиш, що всі в твоєму оточенні вже молодші за тебе. І не просто молодші, а тільки й клацають зубами, чекаючи, коли ти звільниш їм місце, — як зграя молодих вовченят. Перше покоління здобичників нової Європи — те, на чії тендітні голівоньки, на юні й драглисті, як яечний білок, мізки, відразу всією мегатонною вагою обрушилася американська телевізія й реклама. Як колись на плакаті з по-звірячому виряченим красноармейцем, який тицяє в тебе пальцем: "Ти записался добровольцем?", — тільки тепер запитання звучить інакше: "Ти вже відпочив на Канарах?", "Ти вже купив "мерседес"?", "Ти вже вдягаєшся у Гуссі?" — і вони ошаліло женуться в напрямку, вказаному гігантським екранним пальцем, перегризаючи на своєму шляху все, що, на

їхню думку, може їм перешкодити. Уявляю, яку криву суїцидів це інтернет-покоління видасть соціологам років через десять — як фонтан на Майдані Незалежності.

Ця також у блузочці від Gussі, в черевиках від Bally і з сумкою до пари черевикам, — гостроносенька лялечка з очима, як два чорні пластмасові гудзики й вічно напіврозтуленим ротом, у кутиках якого вже намітилися дві павутинки, — для двадцяти з хвостиком ранувато, хоч, гадаю, тим чулим ротиком вона за свій вік встигла обробити куди більше товстих чоловічих відростків, аніж я за свій. Якщо тільки це не татусь її вдягає. Зрештою, одне другому не суперечить. Коли Настуся-Вже-В-Gussі наставляє на мене (на мене!) свого розтуленого мокрого дзьобика, мені страшенно кортить співчутливо спитати, чи в неї часом не гайморит. Ось такі кадри тепер ростить Інститут журналістики нам під боком, тут-таки на Сирці — в тому білосніжному саркофагу, що його компартія невдовзі перед фіналом се-ре-серу збудувала собі на кадровий розплідник, бо в Рильському провулку, в також несогіршенькому сецесійному особнячку з левами, що його ми з Настусею-Вже-В-Gussі саме проминаємо, партмолоднякові робилося затісно. Тепер тут банк, і леви з усіх підступів обкладені, як на ковзанці, рожевим ґранітом. Я питаю в майбутньої української журналістки, чи вона знає, що тут було яких років п'ятнадцять тому, — нестак і давно, вона вже до школи мусила ходити. Чи знає, що її матір-альма в певному сенсі ґенетично пов'язана з тим закладом, який колись тут панував, — і, судячи з куревських норівів вітчизняної журналістики, карма місця таки впадковується, тільки цього я вже їй не кажу. Анастасія (саме так вона рекомендується — повним ім'ям) сторожко пасе мене чорними пластмасовими очками і міньетно-гайморитним ротом — ні, вона не знає, що тут було, і, з усього видно, їй на це глибоко начхати, але я буду підписувати її звіт про практику на телебаченні і потім вона всюди розповідатиме, що проходила практику в Гощинської, а тому по миттєвому замішанні вона зважується догідливо підхихикнути: прикольно, мовляв. Гупія, акваріумна рибка. Чому, на Бога, журналістика — чому не бізнес-менеджмент, не яка-небудь, у перспективі, іноземна фірма, де можна вийти заміж за швейцарця чи голландця, в найгіршому випадку американця, — що за вибір такий?

— Настусю, — ніжно кажу я, — а можна спитати, чому ви вирішили стати журналісткою?

Майже фізично чую, як їй під черепахешечкою стукаються кульки, приведені в рух моїм запитанням, наче більярдним києм, — це вона вираховує, який варіант відповіді принесе їй найбільше очок. Як у комп'ютерній грі. Невеличкий, рухливий, мисливий мозок, націлений на швидкий пошук їстівного.

— Я завжди добре писала.

Див. журнали "Бизнес", "Натали", "ЕНЕ-Украина", рубрика "поради психолога". Як успішно пройти інтерв'ю при прийомі на роботу: тримайся впевнено, постарайся справити враження людини, що знає ціну своїм професійним чеснотам. Плюс, звісно, американські серіали — "Район Мелроуз", "Фешин-шоу"... І я це мушу вислуховувати, бо вона приклеїлась до мене, як жуйка в салоні літака на висоті десять тисяч метрів, бо я,

коли вийшли разом із телестудії, необережно запропонувала дитині підкинути її до центру, і дитина вилізла зі студійної машини разом зі мною, і вже двічі на моє делікатне "Вам у який бік?" не кліпнувши оком відповідала: "Я Вас проведу". Як там було сказано в когось із росіян: моє покоління — гівно, але твоє — то вже взагалі щось непомисленне.

— Добре — це без орфографічних помилок? Я вже не стримуюсь.

В пластмасових очках нарешті мелькає живе почуття — злоба, затаєна хижа ворожість, навіть губка рефлекторно смикається оциром — тільки гарчання бракує.

Що ж, от ми й встановили контакт. Через рік, уже з дипломом, вона напише в якій-небудь жовтій газетці-клозетці, що Гоцинська ненавидить жінок. Особливо молодих, особливо вродливих. І розумних, звичайно ж. А якщо їй ще й платитимуть штуку баксів на місяць, то жодної різниці між собою і мною вона вже й не вбачатиме — крім тої одної, що я за неї старша і, значить, у її розумінні, менш якісна: як йогурт із задавненим терміном вжитку. Чим більше я їх спостерігаю, цей розбуялий підлісок, тим менше мені хочеться заводити дитину. І тим більшу відчуваю полегкість, що досі її не завела, — від такого не вборониш, не захистиш. Не замкнеш у кімнаті й не годуватимеш через вічко в дверях екологічно чистим духовним продуктом. Не уявляю, як собі дають раду ті з-поміж них, кого батьки все ж зуміли так вигодувати, — надто якщо при тому з Гуссі й Баллу в тих батьків, не дай Господи, не склалося.

— Журналістика, Настуню, — це не тільки добре писати... На фіга я це кажу? Кому?..

Головне ж, що тут, коло Богдана, мені вже справді треба її притьмом позбуватись, — я йду навперейми Адьці, який має виходити на Володимирській із приймальні СБУ (між іншим, колишнього особняка Грушевських, підказує думка за інерцією, — дались мені сьогодні ті "колишні" споруди!), і мені зовсім не хочеться мати під боком це майбутнє золоте перо в ролі свідка, а як від неї зграбно відкараскатися, я тепер уже й не знаю, ну й ідіотська ж ситуація. Кажу "вибачте" й витягаю мобілку, непомітно натиснувши на Адіну кнопку, — голос у нього затурбований, відгукується односкладово, щось там, видно, йому не виходить так, як планувалося, а я ще й лізу під руку з недорікуватими уточненнями, де мені на нього ліпше чекати, — дурня цілковита, але ж не поясниш йому в цій хвилі, що цей дзвінок мені потрібен тільки як приклучка для того, щоб, натиснувши на кнопку відбою, повернутись до своєї практикантки (цікаво все-таки, хто ж із начальства мені її втелюшив?) і чемно, але рішуче простягнути руку:

— Ну що ж, Настуню, приємно було з вами пройтися, але на мене вже чекають...

Без мобілки, без поданого костура, я б не зуміла так гідно вив'язатися. От для чого існують мобільні телефони — затлумити нашу прогресуючу безпорадність перед реальним світом, коли опиняєшся з ним сам-на-сам. Своєрідна страхувальна сітка міжлюдських зв'язків, без якої ми вже не годні пересуватися — без того, щоби шокрок за неї хапатися. Як немовлята в манежі.

Відшита, але непереможна Настуня дибуляє вниз по Софіївській, гойдаючи

розфасованою штанцями на дві половинки сідничкою (б'юсь об заклад, що в неї там уже целюліт починається, фізично всі ці діти якісь на диво трухляві, чорнобильське покоління, чи не звідси й їхня вовча хватка — вхопити своє чимскорше, бо за десять років уже не буде чим хапати?), — а я повертаю на Володимирську, сто метрів радісних — уздовж Софійського білого муру під старими каштанами, а далі сто смурних, як діагонально відкинута тінь — з протилежного боку, де задерся вгору жаб'ячо-сірим фасадом розляпаний вниз по схилу квартал КГБ, нині СБУ — наче підтягнута на лапах аж під Софію велетенська ропуха серед історичного центру, серед самісінького тобі городу Ярослава, і я могла б розповісти Настуні, що ще до 1930-х років тут стояла чарівна Ірининська церковця з XIII століття, така сама осяйна й жіночна, як і Софія, білостінна, в темно-зеленому очіпку баньки (я бачила знімки), але велетенська ропуха з внутрішньою тюрмою її розчавила, навалилася всією вагою, іно кості, то пак стіни, затріщали, і від церковці на сьогодні тільки й зосталося, що назва бічної вулички, — тільки назви нам і застаються, самі імена, як порожні оправы перснів із вийнятими коштовними вічками. Але Настуні все це, звичайно, по фіг', і, зрештою, інтерес її все одно завжди буде по стороні того, хто розчавив, а ніяк не розчавленого, оскільки розчавлений, як її навчили тато, мама, школа й телевізор, — то лузер, невдаха і лох, так що ми з моєю церковцею можемо відпочивати в дальньому закапелку... Тою стороною Володимирської я не люблю ходити, і не лише я — за совкових часів вона завжди стояла порожня, як виморожена, це вже тепер народ розпурхався, розшугався, але однаково — не люблю. А доведеться.

І акурат на "зебрі" перед Рейтарською дзвонить мобільний: Альо.

Це не тут, каже він, і я мало не потрапляю під колеса особливо нервової "тойоти", що рветься з місця, не дочекавшись, коли я ступлю на хідник (показую водієві язика). Архів у них, виявляється, не тут, а через дорогу, на Золотоворітській. І сам він зараз там. І щоб я туди підходила, він мені все розкаже.

— У них тепер саме обідня перерва починається, я добре встиг! Розвертаюсь назад — як непереможна Настуня, як танк: не дочекавшись зеленого світла, проскакуючи між автами. Золотоворітську я люблю: затишна, тиха, одна з небагатьох у центрі вуличок, які ще лишаються на правду київськими, хоч і на ній уже вимахали парочку обкладених гранітними сотками банкоподібних озій, але старокиївського духу все одно розвалити не потрапили. І зараз же на розі цієї притульної вулички, перед круглою клумбою, на белебні, на осонні, стоїть як укопаний мій хлопчисько — як дорожній знак, щоб я не збилася з шляху, — і мене водномить накриває гарячою хвилею безглузлого щастя на вид його лошачо-довгоногої постаті, його стриженої голови, усмішки, що здаля спалахує мені назустріч, як самостійне джерело світла в міському пейзажі: побачив! — а я раніше, я раніше! — і поки відстань між нами, ця не нанесена на жодну міську мапу, на хвилину тільки й увічмнена, в обхід клумби, бісектриса, що нею впродовж цієї хвилини, оживши, бринить і пульсує порожній ріг Золотоворітської й Рейтарської, скорочується зі швидкістю перехопленого погляду (того, що на мить забиває памороки й обриває нутро бездонною ніжністю...), — поки ця невидима нікому,

крім нас двох, "зебра" (ї немає в жодному місті світу важливіших понад ці розмітки!) лічить позосталі між нами секунди — сім, шість, п'ять, чотири, — я вже бачу, бічним зором (наче в галімому бойовику — невідь-звідки вигульклого чорного бандитського автомобіля, з якого зараз вистромиться з-за опущеної шиби цівка автомата), — наплив на нашу бісектрису, звідкись іззаду по хіднику, чужої темної тіні — не мимобіжний сторонній промельк, а таки лобовий наїзд, націлений впертися поміж нами обома, тримаючи під прицілом обох одночасно, і коли я ступаю на хідник за крок від Адюськи, то, замість уткнутись у нього, з'єднатись у мимобіжному сплеті долонями, плечима, щокою, як завжди при зустрічі, наштовхуюсь, як на стінку, на той чужий погляд, виприслий обіч, короткий і твердий, немов спідлоба, — балухаті чорні очі в м'ясистих повіках, погляд прицінний, але не по-чоловічому, а якось інакше, так, що хочеться відразу струсити його з себе, як чорного павука, і перш ніж цей відруховий сигнал встигає дійти до мозку, погляд тут-таки й спорскає з прицілу сам, зоставляючи тільки неясний бентежний осад, слизистий слід, — і Адьо, знімаючи мені руку з плеча обірваним жестом, повертає голову і стримано всміхається в той бік, як до знайомого, — випадкового, але все-таки такого, який вартує кількох чемних слів, навіть якщо нагодився невчасно й не до речі:

— На обід ідете?

Це звучить як відголосок нещодавно закінченої розмови, до якої вже нема чого додати, і неважко здогадатися, ким може бути цей тип у серійному костюмчику, як у корсеті, — явно того самого архіву працівничок, що вийшов услід за Адькою, ну й ішов би собі своєю дорогою, чого підвалив?.. Адьці дядя десь до плеча, статурою теж не вдався — філейна частина переважає горішню, ніжки куцуваті, — зате вдався виправкою й фейсом: обличчя сильне, замолоду взагалі красунчик мусив бути, такі мефістофільські профілі школярки в зошитах малюють, тільки я таких не люблю — південно-смаглявих, "під сепію", із тим чорнішими й балухатішими очима, чим дужче чорнявість побивається сивиною, і з чимось невловно коршунястим у рисах, у загальному зачерку: тип підстаркуватого арабського терориста. Або ізраїльського військовика. Чомусь мені здається, що такі мають постійно пітніти, — ніби на них ужито забагато олійної фарби, а промокнути забули. А виправочка все-таки військова, всі вони себе носять однаково штивненько — навіть коли всього тільки в архіві працюють... Інтересно, в якому він званні?

Адька, розумничка, підкреслено нас не знайомить, кінь би втямив, що — шановні пасажери, не затримуйтеся у дверях, — але в цього розвернутого груддю вперед боровичка-терориста вразливості куди менше, ніж у коня, приблизно стільки ж, як у моєї Настуні, і він багатослівно, по-батьківському люб'язно, з покровительськими нотками, — між іншим, цілком пристойною українською (чому це мене, власне, дивує?) — досипає Аді ще щось уже відверто безпотрібне, дожовує пережоване, — що краще телефонувати до них починаючи з завтрашнього дня, чим більше часу на пошуки, тим краще, не всі справи ще впорядковані, в першу чергу розглядаються запити на реабілітацію, яких все не убуває, ніяк не убуває, навпаки, чимало вже зроблено, але

скільки ж іще належиться зробити, — і отак він стоїть, кріпкенький собі, нівроку, з густими, масними бровами й коршунястим профілем, — і гонить, і гонить, і затикатись не збирається, і я знов ловлю на собі його погляд — і цим разом нарешті до мене доходить: він мене впізнав! (Тому й зупинився?) Блін, а оце вже зайве, це нам і геть ні до чого. І принесло ж тебе, чувак... Чортова телевізія — тільки-но піткнешся на люди, вічно на тебе хтось очі витріщає, а то ще й розганяється перепитати: Це Ви?.. — і не за автографом навіть, а просто так, перевірити враження... Мовчу, як справдешня упівська партизанка, ні пари з уст, стою поруч так, ніби ми в метро, а не серед вулиці, і знай сопу, фейс держу як на паспортне фото — врешті-решт, впізнають не так обличчя, як міміку й, особливо, інтонацію, і я вперто тягну свою паузу, довгу, непомірно довгу, в театрі публіка на такій уже починає нервово шарудіти, і він теж не збирається чекати бозна-скільки — в нього все-таки обід:

— Я вибачаюсь, ви не Дарина Гощинська? Ну от, прошу дуже.

— А ви, пробачте, хто?

Знехотя вступає Адька — як контрабас у джаз-банді:

— Павло Іванович з архіву...

Павло Іванович, ага. Чисто гебешна манера рекомендуватись, це я від мами чула — що всі вони були поспіль Павли Івановичі та Сергії Петровичі, всі оперативники-"опікуни", — люди без прізвищ, із самим іменем-по-батькові. Хтозна-чому, цей маленький знак відданости давнім цеховим традиціям зненацька мене вкурвлює — по-справжньому вкурвлює, аж засліплює люттю, вдаряючи в голову, — може, в мене просто загальмована реакція, і це вибухає коктейль із багатьох накопичених складників, все моє прибутне роздратування від Настуні-В-Гуссі почавши, а може, то Настуня мене й заразила, але в цій хвилині я сама готова оширитись і загарчати — аж щелепи зводить од злости:

— В такому разі, я Дарина Анатоліївна!

— Це я знаю, — каже він і дивиться на мене поглядом ситого кондора з високої скелі: важкі, зморшкуваті повіки напівприкривають недвижні опуклі очі — такі б очі східній красуні, млюсть і бархат, два агатові персні, а тут чорті-що, прорахувалася природа... І, ледь-ледь налягаючи голосом, зовсім крихітку, тобто рівно настільки, щоб не уйшло непоміченим, повторює:

— Знаю, що ви Анатоліївна.

Це мені, значить, пропонується заметушитись, забити хвостом — ах, мовляв, і звідки ж, і яким же побитом, розкажіте ласкаві?.. Та пішов ти. Казьол.

— Матінка ваша ще жива?

Він так і каже — "матінка". По-російськи це було б "матушка" — нормально, навіть поштиво. Атак вони всі й говорили в своєму колі — "матушка", а на дружину — "супруга": "Передавайте привет Вашей супруге", ні в якому разі не "жене", — "жёны" були в допитуваних, у тих, з ким не рахуються і привітів не передають. А в цих — "матушки", "супруги": владний жаргон, арго переможців. Як це я не відразу догледіла, що він подумки перекладає з російської?..

Якби ми з ним були ігуанами, то зараз являли б собою шикарну картинку для "Живої планети" на Discovery Channel, — як стоїмо навпроти себе, здивившись гнівно роздутими гребенями-клобуками й чекаючи, хто вдарить перший. Або кобрами — ті ще й розгойдуються в повітрі, перш ніж метнутись блискавичним ласо (правда, по моїй стороні ще й спокійний, як мудро мовчущий удав, Адька, що безумовно додає сили, але це лишімо за кадром):

— Нівроку. Дякую. А ваша?

Чи мені здалося, чи справді та друга ігуана здригнулась, присіла на лапи?

— Передавайте їй вітання, — веде-таки своєї — не зіб'єш, це теж одна з владних звичок — пускати повз вуха недогідливу тобі репліку так, мов її й не було. Скасовувати як нечинну. Тільки, блін, якщо мені до твоєї "матінки" зась, то що ти смієш мати до моєї?!

— Вітання від кого?..

— Бухалов, — нарешті розколюється й називає себе друга ігуана, і це звучить несподівано інтимно, наче в кабінеті у проктолога: клобук опадає, гребінь також, зношені порожні бурдюки круг очей, провислі бурці в'яленої шкіри над комірцем сорочки, — мужчина за полтинник, і то сильно "за", — печінкові плями на вилицях, проблеми зі шлунком, либонь і з простатою, кар'єра в основному відіграна, і явно неблискує, в перспективі тільки пенсія і хронічний страх, щоб її, бува, не урізали, і чого, питається, на нього визвірятись?.. — Павло Іванович Бухалов, — продовжує звірятися майже сором'язливо, ніби нашіптує мені непристойність, отак-о причепився на вулиці до жінки й нашіптує їй півголосом непристойності, мінячись на виду, бідолашний, хворий чоловік, але це ж треба, справді, таке прізвище носити, ото нагородив Господь і тато з мамою! Серйозне прізвище — щире, непідробне рязансько-тамбовське, з тих, що носять старі відставники, — як незабутній підполковник Доскін, який викладав у нас у школі історію з фізкультурою і про якого подекували, наче Доскін він по жінці, а насправді, з дому, — Уйобишев. Так що Бухалов іще й нічого, буває гірше, — розуміється, якщо тільки Павло Іванович мене не розіграє, бо на якого-небудь злитого з рязанських боліт Бухалова (татарські вилиці, сірі очі, загальна водяниста бляклість...) він стільки ж подобає, скільки я на Усаму бен Ладена, фактура явно не та... Він що ж, сподівається почути, як мені приємно з ним познайомитися?..

— Так їй і передайте, вашій матінці... Бухалов, Павло Іванович. Думаю, вона мене згадає. Ми колись зустрічалися...

— Світ тісний, — філософськи коментує Адька, встромляючи голову в кадр, і, спасибі йому, вчасно, — я дійсно не знаю, що сказати Павлу Івановичу Бухалову на його ліричну заяву. Так-таки жодного бажання не маю довідуватися, коли й за яких обставин він міг зустрічатися з моєю "матінкою", і тому тупо й невиховано мовчу. Кінець зв'язку. Та й Павла Івановича вже мусять владно кликати вперед до бою буркотливі шлункові соки: бачу в нього в кутиках рота дві звурджені, як стара бринза, біло-жовтяві смужки, й мені остаточно робиться неприємно. Зате Павлу Івановичу навпаки:

— Дуже приємно, — добросердо озвучує він за мене мою пропущену репліку — як не подають, то він і сам себе обслужить. — Дуже приємно знати, що в неї виросла така... відома дочка (з наголосом на першому складі). Я сам частенько дивлюся ваші передачі, хоч і не завжди маю час... А дочка моя (з наголосом на першому складі) вас просто обожнює, — і тут цей штивний боровичок у костюмчику-корсеті вперше всміхається, оце несподіванка, — незвично, скупенько, в манері Штірліца з класичного радянського серіалу, тобто так, немов приводить у рух нетреновані й давно задубілі лицьові м'язи, може, в їхніх чекістських школах їм так спеціально ставили міміку, усім однаково, але все одно на згадку про дочку йому виходить тепло, симпатично, прояснюється — і красивий же в принципі дядько, така екзотична, яскрава зовнішність, тільки статура підкачала трошки, — і я теж усміхаюся йому у відповідь і кажу дякую, і що дуже приємно це чути: реакція автоматична, як флеш, коли натиснути на спуск, але стоп, стоп, це ще не кінець, — він лізе у внутрішню кишеню (пістолета під пахвою нема! — хоча, чому мав би бути?..), виймає записника, розгортає й тицяє мені під носа, чистою сторінкою в рябомережану клітинку на-зверх: його дочка (з наголосом на першому складі) буде дуже щаслива мати мій автограф. Люблячий тато, як це приємно. З радістю, авжеж, тільки попрошу ще ручку. І що-небудь для неї особисто, мурмотить він, буквально кілька слів, якесь побажання, — будь ласка, з охотою, як її звати? О Боже. Дуже мило, дякую, мені теж.

Блін, ото й усього?! Ото треба було якісь загадкові привіти "матінці" передавати (все-таки спитати я в мами спитаю, що за один, — якщо вона, звісно, згадає!), п'ять хвилин виснути над душею й грузити бозна-чим — і все для того, щоб одержати автограф, який і так дається надурняк кожному, хто попросить?..

Або я чогось не розумію — або цей суб'єкт таки якийсь причмелений. Ігуана, не ігуана, а таки якась інша форма життя — якщо спеціально її не вивчати, не збагнеш, що в неї на мислі.

— Дзвоніть, — каже він уже на прощання, ховаючи заповітного записника у внутрішню кишеню свого сурдута, — якщо буде треба...

Так, ніби це я тут була прохачка, і відтепер мені, як своїй людині, гостинно відкриваються двері не з вулиці, а з кулуарів, по дзвіночку, як і годиться межи своїми людьми. Адьки він уже мовби й не бачить, геть і не дивиться в його бік, — Адьки тут не стояло і в списках не значилося, і його родичам привітів не належиться (наприклад, Довган Олені Амброзіївні, рік народження — 1920, рік смерті — 1947, місце смерті невідоме).

— Товариш ваш... — бліц-пауза, перевірка така, тичок очима: який тут зв'язок, наскільки Адька мені "товариш"? — Має мій робочий телефон... Звертайтеся...

А я, бач, здуру Адьку погнала чесним шляхом, офіційним, через "вертушку". А можна було б і заощадити клопоту, скориставшись своїм усенародним іменем — і зовсім не "в службових цілях", хто б подумав. Хто б припустив, що "Діогенів ліхтар" виявиться улюбленою передачею працівників СБУ. Чи то пак, Вероніки Бухалової (бідна дитина, це ж скільки вона мусила намучитися в дитсадку і в школі з таким

прізвищем!) — студентки консерваторії, майбутньої піаністки, ну й діла. Ні, все-таки працювати на телевізії часом і поплатно, перепадають і дивіденди, не самі лише докуки...

А от без прощального рукостискання (судячи з секундного вагання, в Павла Івановича мелькнула й така ідея!) ми обійдемося — ручки в нього, на диво, не пухкенькі, не короткопалі, цілком навіть інтелігентні руки, але все одно, мабуть, пітніють. І хоч як по-військовому штивно він держиться, а статурка таки немужня: грушовидно опливає до стегон. І піджачком не приховати, що зад завеликий — пухкий, випинається. Жіночий зад. Щастить мені сьогодні на промовисті зади.

Нарешті ми самі. Ще кілька кроків у бік Золотих воріт (не змовляючись — до кав'ярні коло фонтану) — і Адьо закидає мені руку на шию й несе її там, тяжку, як голодне звірятко, що знай норовить куснути, смикнувшись нижче, і я так само відрухово чіпляюсь йому за стан, дотримуючи кроку, вгризаюсь боком у бік і чую його тепло: закон сполучених посудин, як каже Адьо, і якщо Павло Іванович Бухалов, за невитравною цеховою звичкою, проводить нас поглядом з-за рогу (чи як там це робив Штірліц), то тим гірше для нього: хай піде і вдавиться своєю котлетою.

— Він, як тільки тебе вгледів, зразу штани спустив! — сміється Адьо. — Ти б чула, як зі мною в кабінеті в себе розмовляв, перш ніж мою заяву підписати, — а хто, а звідки, а навіщо, а хто вона вам, а звідки у вас інформація, — допит формений. Під кінець я вже й сам почував себе досить підозрілим типом... А тут, ну просто метаморфоза!

— Ось вона, велика сила батьківської любови...

— І Лялюсьчиної популярности, прошу не забувати!

— Ага, серед есбеушників особливо. Не сумніваюся, що він о тій порі, як я в ефір виходжу, вже давно спить як бабак, — після новин зразу ж і в люлю. Теж мені, фан знайшовся...

— Все одно, Лялюсь, — ти телезірка, ти відома постать — це грає, ого як, сама бачиш... Він же й той привіт Ользі Федорівні на ходу придумав, щоб і собі якимсь боком примазатися до твоєї слави.

— Гадаєш?

— Та ну, стопудово! Показати, що й він тут не якась фуфло, не лівий пацан, отак з вулиці... От побачиш, подзвони мамі. Певен, що Ольга Федорівна дуже здивується.

— Бухалов, але ж і прізвище!

— Я теж думав, лусну, коли він назвався. Насилу стримався.

— А він тобі там у себе в архіві що, тільки Павлом Івановичем козирнув?

— Кажу ж тобі, там до нього взагалі було не приступися. Привітний, як носорог під час гону.

— Але бодай заяву підписав?

— Підписати то підписав, сказав, будуть шукати, але ґарантій, що знайдуть, нема жодних. Лиши сперанцу, хто сюди заходить, — десь так. Ну, тепер, думаю, напружитися...

— Господи, Вероніка Бухалова — треба ж ТАК обізвати дитину! Це ж як, цікаво, вони на неї вдома кажуть — Вера? Ніка? Рона?

— Ніка, напевно. Рона, то якось уже занадто інтелігентно...

— Ну, він же все-таки не мент, а, тіпа, "інтелідженс сервіс", ні? Дочка в консі... І, ти завважив, — у нього досить пристойні руки?

— Так я й ментів інтелігентних стрічав, траплялося...

І Адька запускається в довгу й смішну історію (сама собою вона, може, й не дуже смішна, але він уміє смішно розказувати, точніше, вміє заражати тебе веселістю, з якою сам ставиться до того, про що розказує, — сугестивна здатність, що нею наділені цуценята й маленькі діти, а з дорослих — тільки направду талановиті люди, гарні й чисті душею, і я заливаюся реготом, слухаючи, як добросердий Адька з друзями вчив мента грати в преферанс на комп'ютері, коли той мент з'явився до них серед ночі на превеселу гойру за викликом зловреднючої сусідки, і чим усе те скінчилося, — такий студентський, бурсацький гумор, трошки шибеникуватий, халамидницький, перед яким неможливо встояти, який завжди захоплює — і не стільки навіть молодечим надміром життєвої сили, скільки природною невинністю, незнайомістю з темними сторонами життя, а чи безтурботним на них невважанням, що вже межує з відвагою, та найчастіше нею ж і є...), — якимось дивом Адька зберіг у стосунку до людей, усіх без винятку, отаку чисто хлоп'ячку приязну відкритість, — ніби від них тільки й чекати, що нових прецікавих пригод, і люди зазвичай це відчують, якщо вони не ігуани, і офіціантка, що підходить до нашого столика прийняти замовлення, бліда, як борошняний хробачок, блондиночка, теж потрапляє під його хвилю й починає випромінювати симпатію, навіть закидає щось по-українському, хоч і не дуже їй плавко виходить, — з Адькою завжди так, куди з ним не піди, я завважила ще коли в нас тільки все починалося, коли ми ще були на "ви", у черзі на пошті, в таксі, в кіоску з відеокасетами, де ми видурнювались і реготалися на всю губу, і власне по тому, як реагувало на нас докільля, по скресаючих докруги розвільжених усмішках — ніби кожен пригадував щось своє гарне, що давно притонуло в пам'яті, — я вперше й зрозуміла, що те, що між нами діється, мені не ввижається, що інші також це бачать... Плюскотить фонтан, бризки долітають до нас, виповзає сонечко, додаючи світові барви, і всі люди за столиками враз якось чепурнішають, Адька докінчує про свого інтелігентного мента, а тоді простягає руку й обережно виймає мені з волосся крихітний скоцюрблений листочок. Борошняний хробачок приносить нам пиво, ставить гальби на темно-зелені кружала з лейбою "Оболоні" й несміливо каже:

— А вот і соннишко...

Одностайно вирішуємо вважати, що перший наліт Адріяна Ватаманюка на архів СБУ пройшов успішно, особливо ж удався незапланований фінал. Спонтанність, натхненно проголошує Адька, от що треба вміти цінувати в житті, — відхилення електрона, яке вирішує долю всесвіту. Відхилений електрон — це Павло Іванович, чи що? Смішний Павло Іванович, підстаркувата каракатиця, вимуштрувана на військовий лад, — із вірлиним профілем і очима зірки гарему, із прізвиськом потомственного

рязанського хроніка, алкаш у дванадцятому коліні...

— Знаєш, — каже Адьо, — не можу позбутися враження, наче я його десь бачив. Обличчя чимось знайоме...

— Ну, таке обличчя раз побачиш — не забудеш!

— Прикметне, скажи? Очі особливо.

— Може, він тому й в архіві сидить, бідолаха? Який із такою зовнішністю оперативник, вони ж всі якраз ніякі мусили бути... Нерозпізнавані.

Хай йому там легенько тикнеться за його обідом, Павлу Івановичу.

Підлітає голуб, діловито обтрушується й дріботить між столиками в пошуках наїдки. Видно, тутешній, нагрів місце. Мабуть, у них, голубів, як у бандюків, усе між собою поділено, — кому сквер, кому майдан, кому кав'ярня. Теж могла б бути окрема мапа — Київ голубиний: з усіма позначеними траєкторіями польотів, висотними точками, де порядному голубу можна відпочити, ну, й тими, де хавчик завжди водиться. Плюс застережні знаки: автомобілі, коти, — скільки доводиться бачити на вулицях мертвих голубів, розледащилих настільки, що їм уже в облом випурхувати з-під коліс...

— І все-таки, — каже Адька, вперто крутячи головою, мов проганяє муху, що дзижчить усередині, — я його десь бачив, їй-богу...

— Ти прямо як Миколайчук у "Пропалій грамоті": слухай, каже, де я тебе бачив?..

Зненацька Адька ляскає себе по лобі, і в очу йому спалахують збитошницькі вогники:

— А що ми забули, ну? А що ми забули?..

— Де-серт!.. — він робить страшні очі. — Ми забули про десерт! — І, повернувшись, махає офіціантці:

— А що у вас сьогодні на солодке?..

Дзвонить телефон (непоганий початок для режисерського сценарію, думає крізь сон Дарина Гощинська, — поки що ведуча, поки що анкорвуменша на поки що незалежному каналі — ба ні, вже більше не незалежному, уже два дні, як НЕ, — в цьому місці її остаточно прокидає гарячий, як штопором, прокрут у грудях, вчорашня розмова з шефом виростає в свідомості в усій необорності живої яви: не приснилося! — але думка за інерцією котить далі вже-безпотрібний режисерський хід, непоганий початок для сценарію: на екрані темрява, і в темряві дзвонить телефон — антикварним, довоєнним звуком, белем-белем-белем, мов альпійські дзвіночки на коровах, сама ти корова, який антикварний звук, це ж із реклами Milka, блін, як же ви всі мене дістали, яким сміттям густо всипано мозок, так що вже й не домацаєшся до того, що думаєш сама, і якого ото милого, спитати б, колошкати людину ні світ ні зоря — о чорт, яка зоря, це ж уже десята!..), — дзвонить телефон, і вона насилу повертає свою стуманілу голову в бік дзвінка з почуттям глибокої ненависти до світу, — хоч би що там цей світ іще вготував їй за ніч, вона не сподівається від нього нічого доброго: куди не ткнешся думкою, скрізь болить. Як побита, угу. Так її ж і побили. Роздягли й відтовкли, як останню шлюху з Окружної, а тіло викинули в придорожню посадку. Тільки от міліції ні одна собака, заглядевши, не викличе.

Номер на дисплеї: мама. О ні. Тільки не це, тільки не зараз. З мамою — ще гірше, ніж із чужими: парадувати в повному блиску свого благополуччя доводиться так само, як із чужими, але при тому чомусь усе одно чуєшся беззахисна, як облуплений кролик. А куди ж іще беззахисніше, як їй зараз.

І все-таки вона покійно бере слухавку й тисне на кнопку відповіді: дочірній обов'язок, нічого не вдієш. Не дзвонила матері три дні — от і віддуйся.

Привіт, ма (о Боже, ну й голос у неї — як у ворони!), як ти?..

На це запитання мама завжди реагує однаково — починає розповідати про хвороби чоловіка: дядя Володя потроху здає, у нього артрит, коліно вже майже не згинається, треба буде робити операцію, і цукор підвищений, знову лягати під капельницю, — старіння віднедавна стало для Гощинської-старшої темою, що поглинає майже всю увагу, і молодша ставиться до цього зі співчуттям спортивного вболівальника — хоч і з іншої, поки що, ліги. Воно й справді трохи схоже на спортивний матч — розтягнений у часі, зі своїми правилами, яких наперед ніхто тобі не каже, і, на жаль, із наперед відомим результатом: спершу дрібними, а далі все дошкульнішими, настійнішими штурханами тебе рік за роком спихають із траси в ту саму придорожню посадку, у рів; зів'яле тіло, готуючись стати землею, репетирує розпад — на сукупність слабостей, больових точок, уражених органів, дихання й пересування стають заняттями, що вимагають повної посвяти, а вранішнє випорожнення — подією, що задає тон цілому дневі: все це робить учасників процесу мовби членами закритого клубу, де є свої чемпіони й свої аутсайдери, і дядя Володя, по ідеї, мав би належати до перших, мав би показати себе професіоналом старіння, бо хіба ж не на те він усенький вік і тренувався, копирсаючись у людських нутрошах, у розверзтій м'якушці гнилих і надвереджених м'ясних плодів, де для нього жодних несподіванок уже не мало б бути? А виходило чомусь не так — дядя Володя вередував, як дитина, дратувався щонайменшим фізичним дискомфортом, підступність власного тіла, що так по-зрадницькому оберталось на заміновану територію: один необережний крок — і ти вже в рову, — сприймалася ним як особиста образа, як несправедливість, на яку хто-хто, а вже він точно не заслужив, і дружина теж якимось чином виходила в тому винуватою, — він ще не здався настільки, щоб повірити, що вона на його боці, ще покладався на власні сили, ще хвицався, ще порипував, старий пенъ... Чого Дарина боїться і, з підсвідомим острахом, чекає від кожного матиного дзвінка — це звістки, що в дяді Володі завівся роман із якою-небудь молоденькою медсестричкою чи асистенткою, останнє шалене кохання — з пакуванням валізок і, не приведи Господи, поділом майна та маминим провалом у перспективу самотньої старості: такі речі трапляються частіше, ніж заведено думати, битва підупалого мужчини з власним тілом завжди розгортається за одним і тим самим сценарієм, у якому поява на тридцять-сорок років молодшої жінки є етапом неunikненням, як у жінок менопауза, і коли цього довго нема, несамохіть починаєш непокоїтися — та доки ж можна длатися, давай уже швидше, потворо, не тягни жили!.. Але потвора щось не поспішає, і цим разом бойова тривога також, схоже, відкладається, — що ж, хоч одна добра новина за останню добу (якщо вважати

відсутність новин доброю новиною!)): мама бадьоренько собі жебонить як звикле, перераховує якісь там ліки, які збирається купити, і, крім того, в них, здається, заслаб кіт (рідкісна бидлота, яка розважається тим, що плигає на гостей зверху з шафи або зненацька вихоплюється з-під дивана і вгризається тобі в ногу, але мама й дядя Володя тішаться цим рудим бандюком, як молодята первістком). Та каструй ти його нарешті, — тупо, мов не своє, повторює Дарина те, що й завжди, — в кожній розмові у них із матір'ю певний набір фраз повторюється як у магнітофонному запису (чи це також належить до правил старіння — ті самі слова, ті самі предмети, ті самі затерті платівки, уникати будь-яких змін довкола, бо, щоб рішитися ума, цілком досить і тих, що відбуваються в тебе в тілі?..), каструй — і матимеш спокій. Кого вона має при тому на думці — кота, чи дядю Володю, чи, може, чого доброго, Р.: запізніла реакція на почуте вчора від шефа?.. Сама згадка, як опік у мозку, — вона знов замалим не вистогнує вголос: суки, ах які ж суки! — але вчасно спохоплюється: вона вже владає собою, вже пробудилася, доброго ранку, Україно. Боже, з якою гордістю вона колись вимовляла в ефірі ці слова. От іще бракувало зараз розревтися, — зціпивши зуби, Дарина коротко й часто сопе носом, вдих-видих, вдих-видих, — душна хвиля відринає, тільки з очей скліпується пара сльозинок і, сповзаючи цівками, лоскоче щоки. Ольга Федорівна тимчасом каже, що жалко — жива ж істота, мається на увазі Барсик, за що ж його калічити?..

Але щось непевне вона таки вловлює на тому кінці дроту — або, може, її бентежить, що пауза занадто затяглася. Межу дозволеного — колись давно раз і назавжди проораної між матір'ю й дорослою дочкою нейтральної смуги, уздовж прапорців якої обидві розгулюють, здалеку всміхаючись собі навзаєм, як прикордонники дружніх держав, Ольга Федорівна ніколи не важилася переступити, — вона взагалі не належить до тих жінок, що переступають межі, й відрухово чіпляється за кожну підморожуючу форму стосунків, ніби боячись, що, полишена сама на себе, розтечеться калюшкою по підлозі. Як сніговичок у теплі. Колись у дитинстві Дарина принесла такого додому з вулиці — власноруч зліпленого, маленького, як лялька, й дуже чепурного (як їй здавалося) сніговичка — похвалитися мамі, — і в пам'яті вбилося, наступним кадром, як мама витирає калюжу на підлозі в кухні, викручує ганчірку в мидницю й плаче. Вона тоді вперше побачила, як мама плаче, і не відразу зрозуміла — їй спершу здалося, що мама сміється, тільки якось чудно. Що там тоді сталося, в проміжку між тими двома кадрами, чого вона плакала? Моя мама, Снігурка на пенсії, або життя в холодильнику. Репліки в розмові має, за давно всталеним між ними сценарієм, подавати дочка, — як готові формочки, що їх мати з готовністю ж і заповняє, набираючи снігу в обі жмені, і ця пауза, що тепер розтікається в трубці, як калюжа по підлозі (Дарина пригадує навіть ту підлогу — дощану, пофарбовану на брунато олійною фарбою, з блідими серпиками подряпин на місці пересунутого столу...), поки дочка квапливо ковтає сльози й подумки викручує себе в невидиму мидницю, відновляючи здатність прикидатися, — ця пауза немов підмиває, стрімко, стрімко, дедалі стрімкіше, вибудовану між ними нейтральну смугу, ще мить — і весь насип зсунеться, поповзе, і дочка вже не зможе пробулькотіти,

що в неї все нормально (хріновіше не буває, тобто буває, звичайно, але тоді вже викликають "швидку"...), і що голос у неї теж нормальний, просто вона ще спала, а не дзвонила тому, що зайнята була, купа роботи, не продихнути (...нічого, от скоро вона стане безробітною й буде вільна як пташок, — а справді, що вона тоді робитиме? Висітимо в інтернеті по дванадцять годин на добу? Вивчить від мами всі її кулінарні рецепти й чекатиме на Адьку вдома з обідом? Адька сказав, щоб вона не журилася, він її прогодує, — не без гордої нотки в голосі сказав, чи принаймні їй так здалося, і вона й на нього образилася, вгледівши в тому класичний чоловічий егоїзм: знайшов коли хвастати своєю фінансовою потентністю! — а він, може, і в гадці не мав хвастати, це з неї несподівано полізла, як паста з придавленого тюбика, ранена підозріливість до всіх і вся, питома риса всіх принижених і беззахисних, швидко ж вона увійшла в цю роль!...). Дарина раптом по-справжньому лякається — вона бачить себе в порожнечі місячного пейзажу, в зоні абсолютної самотності, як дядя Володя зі своїм артритом: всяке нещастя робить тебе самотнім, і після нього треба вчитися жити наново, і з близькими теж, — як же вона з цим упорається?..

Щось подібне вже було з нею у 1987-му, коли її під час переддипломної практики несподівано викликали до ректорату, а там завели в перший відділ, і невеличкий на зріст, із юрливими чорними очками капітан КГБ (шурх — розкрита перед носом червона ксіва, лясь — закрыта, ні чорта й розгледіти не встигаєш, окрім: капітан! здається...) дві години торохтів із нею невідомо про що, ніби вітер піском сипав з усіх боків нараз, а тоді запропонував "сотрудничество". На ту хвилину вона була вже така втомлена од марних зусиль упіймати напрямок тої шизофренічної бесіди, — тільки от-от, здавалось, намацаний, він одразу ж і спорскав, перескакував із туманних згадок про її небіжчика батька, який, так і неясно було, чи то "ні в чьом не віноват перед нашої властью" і взагалі мало не предтеча "перестройки", а чи якимось чином посмертно зобов'язував її, Дарину, виправити його помилки (це ж які, цікаво?), — на багатозначні, з якимось гидотним душком натяки на її однокурсників, на друзів, із якими вона тусувалася в Хрещатицькій "Ямі", а то раптом на якусь зовсім уже фантастичну "подпольную організацію", яку капітанове відомство буцімто викрило в університеті, — капітан навіть не удавав, ніби сам вірить у те, що каже, здавалось, його єдина мета була — перевірити, скільки й якої половини їй можна втюхати, за дві години їй так ні разу й не вдалося перехопити його погляд, наче ті чорні очка рухалися якось інакше, ніж у решти людей, — так, кажуть кінологи, не можна дивитися в очі вівчаркам, бо ті сприймають це як напад і можуть і в горло вчепитися. Все вкупі робило враження розмови з душевнохворим, при якій не смієш викликати санітарів, бо знаєш, що головний лікар божевільний сам, — і, продираючись крізь той сипкий пісок захитаної реальності, полунатяків і полубрехонь, у які, що більше стараєшся їх прояснити, то глибше провалюєшся, вона з млосним жахом думала, що це ж так само вони колись говорили і з її батьком, перш ніж віддати його в руки своїх божевільних санітарів, і те, що часи звідтоді змінилися (овва, та чи ж справді?..), за вікном була весна 87-го і в місті вже вирували антикомуністичні мітинги, не мало в цьому задзеркаллі жодного

значення, а якщо й мало, то лиш остільки, оскільки постачало сюди, по цей бік шиби, новий матеріал для нових шизофренічних кривотлумачень, — і з того всього вона так була змучилася, що коли капітан нарешті вивершив своє соло (бо він говорив майже весь час невгаваючи, вона могла б і рота не розтуляти!) і запропонував їй писати йому щомісячні доноси, вона, замість одразу послати його подалі й вийти, як писалося на тюремних брамах, "на свободу с чистой совестью", згодилася "подумати", — чи то за студентською звичкою відтягати екзамен начимпізніше (виграти час на підготовку, на те, щоб убрати свою відмову в бездоганно зважені формули, хоча це якраз точно було їм до спини!), а чи з інстинктивного поруху, як буває, коли на ходу зламаєш каблук, — насамперед відступити з місця травми, а тоді вже перевести дух і обдивитися. Що то була помилка, вона збагнула відразу: з того, як капітан неприкрито зрадив, — але наскільки груба, з'ясувалося щойно опісля, за ті три дні, які минули до їхнього наступного, і вже таки останнього, побачення: нікуди вона з того страшного кабінету не відступилася, а навпаки, ніби доброхіть завдала його собі на плечі, дурочка-каріатида, і так три дні на собі й протаскала, немов у гарячці, — по-думки ведучи неперервний діалог із божевільними санітарами: а якщо так... ні, ось так... а я йому... а він мені... (і цілий час було відчуття запертого духу, як у сердечників: не продихнути!). Потім вона впізнавала ту саму зараженість ума в мемуарах дисидентів: люди жили так роками, включені, як в електромережу, в розплутування того, що з засади розплутуванню не підлягає, — в шахову партію з шизофреніком. А тоді їй здавалося, що вона взагалі одна на світі, — чоловік, Сергій, нічого їй порадити не міг, хіба згадати, що до його матері теж колись із КГБ з цим підсипалися, а до кого, спитати б, НЕ підсипалися?.. — мільйони людей переходили через те саме випробування, а проте ніякого колективного досвіду не існувало, і кожен новачок мусив починати спочатку, ніби він один такий на світі, — ситуація сливе метафізична, як у коханні або в смерті, де теж нічий досвід тобі не підмога, і ні в яких книжках нема слів для того, що відбувається з тобою-єдиним, — з тою різницею, що тут ще й над усім тяжіла ляда глухого, стидкого мовчання — таким досвідом не ділилися. Сергій зостався ззовні, за шибою, і його незграбні спроби її розрадити нагадували неприродно бадьору жестикуляцію проводжальників на пероні перед відходом поїзда: ті, хто знадвору, махають, підступаються до вікон, постукують у шибу, корчать гримаси, — а ті, хто всередині, вже думають над тим, у яку з валізок покладено капці й зубну щітку. Коли поїзд рушає, обидві сторони зітхають з полегкістю. Через кілька років вони з Сергієм роз'їхалися зрештою зі спільної платформи остаточно, але в сам поїзд вона всіла таки в ті три дні: пережитий самотній досвід лиш додавав самотності й віддаляв од тих, кого раніше уважано близькими, — про це також у книжках не писали.

Вона завжди казала, і собі, й друзям, що навчилася тоді не вірити колективному досвіду, ніякому в принципі, бо то все лажа й гониво для заморочки трудящих, а покладатись можна тільки на "сторі" окремих людей. Вона так часто наводила цей свій приклад із капітаном — у робочих курилках, на велелюдних вечірках (не без таємної втіхи помилуватися при тому враз скваснілими мінами екс-стукачів, хоча чому,

зрештою, "екс", — на добрі кадри завжди знайдеться попит...), — що об'ялозила була його до повної втрати жиру, — а виходить, бач, що тоді вона навчилася ще одної речі: коли тебе принижують, відбивати удар треба негайно й навідріг — це єдиний спосіб устояти на ногах. Всяка загайка, моняння й потуги пояснити, яка ти насправді хороша, автоматично роблять тебе співучасницею твоїх нападників, ще заки встигаєш перевести дух. Ні, у вчорашній розмові вона таки не мала чим собі дорікнути, вона все зробила правильно. Дарина перевертається на живіт і притискає трубку до вуха — як пістолета до скроні:

— Мам.

...Застигла калюжка на дощаній підлозі, мокрий відблиск кухонної лампи, наче око велетенської риби. Гарний був сніговичок.

— Мам, я звільняюся з роботи.

В трубці виростає тихий шелест переляку, звук повітря з пробитої камери. До Дарини немов уперше з повною ясністю доходить, що її мати весь вік жила в чеканні лихих новин. Що добрі новини для Ольги Федорівни завжди були тільки інтерлюдією, відтермінуванням. Коли 11-го вересня на телеекрані валилися нью-йоркські Вежі, Ольга Федорівна була впевнена, що почалася Третя світова війна, — та, якої вона сподівалася ще сорок років перед тим, під час Карибської кризи. І не тільки вона — Нінель Устимівна тоді взагалі зробила аборт, бо куди ж родити, коли от-от війна почнеться, так що Влада була, власне, не первісток... Покоління готовності до найгіршого. Може, вони не так уже й помилялися? Може, так і треба жити — завжди готовим до того, що леда-хвилю весь твій, із мурашиною старанністю вибудований світ може завалитись ік перетакій мамі, й треба буде так само старанно починати відбудовувати його наново — по камінчику, по травинці, по цурпальчику?..

— А я так і подумала, — бубонить Ольга Федорівна, уже волочачи на будівництво свою першу травинку, — що з тобою щось недобре, бо мені цілий ранок сьогодні так чогось тяжко, так муторно, ну просто все з рук сиплеться!.. — Дарина несподівано зворушується: муторно, оце якраз на диво точне слово — гидко, як од затруєння. — Та що ж таке сталося, чого, як?..

— Те, що й давно б уже мало статися, ми й так довго держалися... Продали нас, ма.

— Як?..

— Найзвичайнісінько, як усіх інших, взяли — і продали. Цілим селом, увесь наш канал. З усіма кріпацькими душами, і моєю в тому числі. Погуляли на воленьці — і баста.

Ольга Федорівна, споживачка готової телепродукції, на кухню допущена зазирнути хіба крізь шпаринку, яку їй вряди-годи відхилить дочка, наївно допитується, кому продали, і чи не можна домовитися з тими новими власниками, щоб "Діогенів ліхтар" залишився в програмі? Адже ж таких передач уже на телебаченні й справді хоч із ліхтарем шукай, скоро взагалі не буде чого дивитися — як не серіали, то все ті ток-шоу недоумкуваті, і який тільки дурень їх дивиться, аж, їй-богу, соромно за ведучих, а решта все, куди не клацни, то самі тільки вибори, вибори, вибори, а вибрало б вас уже на той

світ!.. Дарина, мимоволі розбавлена такою палкою підтримкою, ловить себе на тому, що за інерцією подумки все ще прикликає за свідка свого шефа, чи пак тепер уже екс-шефа: прошу дуже, ось тобі відгук рядової пенсіонерки!.. (І скільки ж то часу їй тепер забере — вийти вже з учорашнього кабінету, струсити з себе липкий кушир їхнього діалогу?) І звідки, на ласку Божу, в них усіх, а надто в тих, хто допався до великих грошей (попав на бабки по-крупному, як сказав іще місяць тому їхній оператор, старий цинік Антоша, — бос явно попав на бабки по-крупному, пора чесати з цього корабля...), — звідки в них така непохитна віра в те, що аудиторія — то стадо баранів, яким треба сипати в ясла виключно найтупішої лабораторно-білкової січки?.. Рейтинги, молитовно казав шеф (колись давніше казав, коли вони ще були командою, коли сиділи за північ, заливалися до вух розчинною кавою й сперечалися, — Господи, та невже ж таке справді було, не наснилося їй?..), рейтинги — ось тобі об'єктивний показник, чого люди потребують: розваг, і ще раз розваг, і то таких, щоб не перевантажувати звивини! — брехня, гарячкувала вона (тоді її думка ще важила, ще могла, їй здавалося, щось змінити...), люди споживають те, що їм підсовують, просто за браком вибору, так, як ти купуєш у "Великій кишені" ті пластмасові яблука, яким хіба на ялинці висіти, — не гниють, не всихають, і через рік будуть так само блищати як полаковані, але це ж не значить, що ти не волів би живу, з дерева, соковитеньку симиреночку з живим черв'ячком усередині, тільки що симиренок у супермаркетах катма, а Golden Smith-у того бляшаного хоч завались, от тобі й рейтинги!.. Скінчилися їхні суперечки — давно вже скінчилися, вчорашнє — то лиш підведена риска під пустотою, що бозна-відколи вже тягнеться, шеберхотить пустими віконечками відіграної плівки. Більше кіна не буде — її, Дарину Гощинську, списали, як і багатьох до неї, між іншим, — в тираж, любі, в тираж, на ваше місце знайдеться свіже м'ясце, згідливіше й завжди готове до послуг — із мокро розтуленим ротиком та захопленим скавчанням, коли його товчуть у всі діри.

Ольга Федорівна тимчасом теж снує якусь власну гадку — мати й дочка течуть паралельними руслами, як дві річки, розділені горбистим рельєфом неспівмірного досвіду, — роблячи незграбні закрути до зближення й раз у раз розминаючись:

— А ти вже давно була якась неспокійна, Дарунь, я навіть нишком думала, може, у вас із Адріаном щось негаразд, журилася за вас... Видно було, що ти вся на нерві...

Ну ясно, раз на нерві, значить, щось негаразд із чоловіком, логіка в мамі несхибна... А найсмішніше, думає Дарина, що не вгадали обидві: сама-бо вона все своє нап'яття останнього року по-страусячому списувала на фільм про Довганівну, — заткнувши носа й вухі, щоб якомога менше звертати увагу на довколишнє грандіозне збурення лайна, яке тимчасом підіймалося від кісточок вище колін, так що пересуватись робилося дедалі трудніше, не кажучи вже про дихати: зникали з прайм-тайму дискусії в прямому ефірі, новинарі скаржилися, що отримують від власників щоденні тематичні інструкції, які новини як подавати, а за які взагалі мовчати як-у-рот-води, на місце власних програм плавно сунули покупні російські, мовби на місце твого життя заступала чиясь підробка, грубо зляпана на комп'ютері програмістом-

початківцем, — кругом западали сутінки ума, а вона вважала, що знайшла для себе нішу, куди "не заливає", як любив казати Юрко; та вони й усі так гадали, всі, хто лишався на каналі до останнього, — вперто не помічаючи, що воно таки заливає, аж доки не залило аж до обрію й стало ясно, що ніяких ніш більше нема, а є тільки той, хто платить, і той, хто виконує замовлення. Тобто так уважали ті, хто платить, і це було нормально. Ненормально було те, що нікого не знаходилось їм заперечити.

— От якраз таке ток-шоу для недоумків, мамочко, мені й запропонували...

— Що, замість "Ліхтаря"?!

— Уяви собі. Молодіжне. Продюсер сказав — оновлюємо стиль каналу. Ставка на молодь, і мені, як вони вважають, супербонус — молодіжне ток-шоу. Ну, знаєш, як це, — скажи "ні" сексу без презерватива, ми познайомилися в караоке-барі і тому подібне. — Затнувшись, вона сковтує надбіглу перешкоду в горлі (суки, суки!), щоб докінчити: і конкурс "Міс Канал" для дівчат-глядачок, — але ні, цю частину програми вона промине, це не на мамині слухи, такого музейним працівницям літнього віку оповідати не слід.

— ...В яким іще кароокім барі? — пригнічено питає Ольга Федорівна. Дарина знову відчуває, як очі їй наливаються слізьми. Нащо вона оце мучить — і матір, і себе? Знайшла кому плакатися.

— Неважно, мам, це я так, для прикладу... Вони мені косички пропонували заплести. Оновити імідж, тіпа, ближче до цільової аудиторії. Бачила таку рекламу — покоління "джинс", все й одразу?

— Вони що, показалися? — в голосі Ольги Федорівни прорізаються відмолоділі гострі нотки, від чого Дарині зринає, розмитим напливом, образ понад тридцятилітньої давнини: струнка брюнетка в жовтогарячому платті шпарко йде по двору дитсадка поруч зі зніченою вихователькою, щось гнівно тамтій вичитуючи, а маленька Даринка дивиться з вікна їдальні, де її замкнули по обіді доїдати ненависну сметану, — повну склянку кислятини, яку вона в розпачі, всіма навіки покинута, з огидою цідить через губу, від чого рівень білої кваші в склянці нітрохи не знижується, — дивиться, і її проймає вибухом щастя, одночасною свідомістю близького визволу: мама прийшла! — і потрясіння од першого в житті погляду з б о к у: це моя мама — яка ж вона гарна!.. Якби ж то можна було завжди пам'ятати своїх батьків такими, якими вони були в своїй найкращі роки. Але на це ніколи нема часу, бо в тебе на карку зовсім інший клопіт — твої власні найкращі роки, які так само, до трясці, минають. Минають.

Що її було зачепило — це те, що продюсер ні хвилинки не сумнівався, що їхня пропозиція має їй полестити: що вона має втішитися з самого того факту, що її визнали придатною для молодіжного ток-шоу. І, ще гірше, — що вона й справді якусь мить чулася підлещена. Так, як коли при зупинці на світлофорі з сусіднього авто водій слав їй повітряні поцілунки, як тоді, коли на неї задивлялися чоловіки в чужоземних аеропортах (там, де можна мати тверду певність, що тебе не впізнали, — що той увімкнений погляд і безконтрольно розвільжена усмішка адресовані не телезірці, а просто вродливій жінці, бо вдома цього не розрізниш, на красунь і на знаменитостей

чоловіки дивляться однаковим поглядом...), — як коли на вулиці біля неї з розгону, розбризкавши віялом калюжу, аж ледве встигала відскочити, спинявся чорний "лексус" і з-за спущеної шиби визирала пичка років на — надцять молодшого за неї пацана, що лінкувато озвучував, гейби ресторанне замовлення: "Девушка, телефончик аставайте..." (і тільки коли вона розсміялася йому в вічі, видно було зі зміненого виразу, — впізнав, загорівся вже іншим, куди запобігливішим інтересом, ось вона, влада медій: "Пастойте... ви не... ви не на тілівіденії работаете?.."), — це щоразу бувало приємно, авжеж: додавало отухи. Якусь мить вона, мов загіпнотизована, слухала, як шеф їй оповідав про неї саму: їй заплетуть косички, щоб виглядало "живенько", як він висловився, і вберуть відв'язаніше, по-молодіжному, з "Бенетону", — що-небудь невимушене, топик, шортики з ботфортами, спідничку коротеньку... Її спаралізувала не так його інтонація досвідченого коханця, як власна вічно-жіноча готовність — заморожено віддатися в руки дизайнера, гримера, стиліста, когось, хто зробить тебе іншою, кращою, і аудиторія, готова оцінити зусилля, тут як тут, під рукою, продавчиня подає в кабінку ще кілька можливих, на її думку, спідниць до жакетика, який ти приміряєш, мужчина сидить тимчасом у кріслі з газетою, чекаючи, коли ти вийдеш із кабінки й пройдешся по залі, покрутившись перед дзеркалом і огладивши спідницю на задку й на стегнах, мов виліплюючи власне тіло наново, сама-собі-Пігмаліон, із нового убору: ну як?.. Ось тільки за той момент у цілій вчорашній розмові їй і було соромно, але цього вона матері не розкаже, жодним побитом, мама б її просто не зрозуміла — мама ніколи не переступала порога дорогих бутіків, і не дяді ж Володі зрештою було сидіти в кріслі, чекаючи сеансу перевдягання-перетворення зі сфінксівською посмішкою мужчини, який у кінці за все розрахується. Угу, не так уже й багато життєвських радощів зазнало те покоління порівняно з нами, і хіба ж не за це ми його, в глибині душі, й зневажаємо?..

— Отож-то, мам, я шефові так і сказала — що дурочку з себе робити не дозволю. Не так вона сказала, не так. Вона тільки збила його з тону — з того ділового тону торговця живим товаром, із яким він її упаковував і перев'язував стрічечкою: всівшись на край стола в позі стриптизерки, задерла кофточку, блиснула йому в вічі голим животом і спитала отим гнівно дзвенячим голосом, надтріснуті уламки якого ще й досі, бач, даються пізнати в голосі її матері: "А пірсінг на пупкові — теж робити, чи слабо?..", — він осікся, забувши закрити рота, збентежився, махнув рукою: припини, мовляв, — тут-таки й вивинувся, відновив рівновагу, вильнувши смішечком: "А пупок класний, ням-ням!", — але з цієї хвилини говорив із нею вже на рівних, як зі спільницею (ах, і добре ж казала їй колись одна стара актриса, коли вони після зйомки пили на старушчиній злиденній кухні чай із сухариками, перед тим явно старанно обструганими од цвілі: краще вже, голубонько, бути курвою, ніж річчю...), — вона тільки ледь попхнула його з вершечка гори, на якому він переможно балансував, упоєний сам собою, — а далі він уже з гуркотом покотився вділ сам, волочаки за собою і її, ну й обдерши ж по дорозі до крови, але цього — про Р. — вона також мамі не розповість, цього вона навіть Адріанові не розповість, із цим їй доведеться освоюватися самотужки...

— А він же тобі що? — допоминається Ольга Федорівна, вочевидь за щось іще чіпляючись, за якусь, як їй уявляється, надію. Дарина відчуває легкий укол роздратування — колись у юності ця материна чіпкість за дрібниці, намагання затулитися ними від реальності (після смерті батька вона довго розповідала на всі боки, як він добре в останній день поїв — манної кашки, морквяного сочку...) не раз доводила її просто-таки до бажання матір стусонути: та прокинься ж ти нарешті!.. Юність іще поняття не має, яких зусиль вимагає від людини мистецтво виживання, — навдивовижу пустопорожня пора в житті. А ми ще й робимо все можливе, щоб розтягти її нацимдовше.

— Мам, ну ти прямо як Виборний у "Наталці Полтавці" — а ви ж їй що, а вона ж вам що?..

Не станеш же розповідати, як він пояснював їй, яко розумній жінці, всі очевидні вигоди нового курсу: спершу б'ючи на її слабину, і хто сказав би, що він не знає свої кадри! — на її невиліковну потребу подобатись, все життя тяжить над нею цей проклин дівчинки таки ж справді, тьфу ти, з бантами в кісках — щоб їй поаплодували, щоб похвалили: ай Даруся ж у нас і розумничка, як гарно віршика розказала! — і на її амбіції, яких у неї також навалом, аякжечки, та й хто ж би то, позбавлений амбіцій, згодився двічі на тиждень плавати своїм оптично скругленим фейсом, як рибка, в мільйонах домашніх акваріумів, — з вами програма "Діогенів ліхтар" і я, Дарина Гощинська, залишайтеся з нами (космічна чорнота потойбіч скерованих на тебе студійних світел — ефект засліплення — здається населеною, як глядачева зала, що тягнеться в нескінченність: здається, що звідти на тебе націлено мільйони очей, і завжди, навіть після семи років виходу в ефір, їй здається, що там хтось сидить, завмер у чеканні, готовий на звук фальшивої ноти заскрипіти кріслом, закашлятися, хоч у студії нема жодних крісел, крім того єдиного, котре під нею, — вона чує той багатолюдний затамований віддих передекрання, погляди тих, до кого звертається, — вони держать її, як вода держить плавця...). Шеф напирив на нові "масштаби", наче козирами ляскав об стіл (стіл у нього в кабінеті тепер стояв солідний, дубовий, хоч більйардним сукном крий), — і масштаби вражали: прайм-тайм, серйозна розкрутка, білборди, реклама в метро, з неї зроблять культову героїню молодого покоління, якої ще хобоби їй треба?.. Він позував, він пишався собою — виходило, що насправді це він домагався від неї похвали: як усякий чоловік від красивої й розумної жінки, а проте трохи й не так: щось йому муляло, якийсь пробій у ньому вона мала допомогти затулити... Зовсім недавно, з місяць тому, вони бенкетували в нього на новосіллі — він в'їхав у нову квартиру, шикарну, двоповерхову, коло Оперного, з ремонтом — десть із півмільйона баксів мусило влетіти як мінімум: зала з цегляним каміном, лазнички, обкладені мармуром, гейби римські терми, і це там, при екскурсійному обході тих храмоподібних лазничок, під веселий сміх гостей (раз у раз дірявлений, як коштовна обшивка цигарками, нестримними, шипучими спaxами заздрости), старий цинік Антоша на прізвисько "Бритва Окама" — всім людським учинкам він мав за правило шукати найпримітивніше можливе тлумачення і майже ніколи не помилявся (якщо твій цинізм

називається життєвою мудрістю, Антончику, мовляла вона півжартом, то я волію вмерти дурною, — а він відказував зі своєю багатозначно юродивою посмішечкою латентного алкоголіка: це тільки якщо тобі сильно повезе, дорогуша!..), — цей Антоша тоді стиха буркнув, мов сплюнув: ну все, бос попав на бабки по-крупному, пора чесати з цього корабля, — маючи на увазі їхній канал, який уже повним ходом ішов на дно, перетворюючись, як і всі інші, на акціонерне товариство, на бізнес-прикриття для купи якихось мутних контор по відмиванню бабла, а їхній капітан, їхній шеф і годувальник, їхній продюсер і співзасновник, мокрий од поту, ніби вбраний виліз із-під душа, знай, як хавбек на футбольному полі, метався по своїй камінній залі в ноги "віпам", не знаючи, чим іще їх загодити: Пьотр Нікалаїч, вазьміте суші, ви же любіте, Алексей Васільч, водачкі? (їх було небагато на вечірці — мужчин Вадимового типу, з однаковими, залитими ніжним жирком потилицями, при яких голова починає нагадувати втопаючу просто в плечі більярдну кулю, й серед них Дарина майже нікого не знала, — небагато, але досить і одного такого чмиря, щоб вечір не вдався...), — і в якийсь момент після чергового свого прогибу перехопив на собі Даринин погляд — видно, насмішкуватий, ні, либонь-таки, співчутливий (вона-бо тоді ще гадала, що це все заради каналу, що шеф увихається перед хлібодавцями задля них усіх, задля справи, щоб держати канал на плаву, — щодня, біднесенький, їсть лайно, щоб Гощинська могла в ефірі вирощувати квіти, що ж, квіти завжди ростуть на гною, і з телебаченням те саме, що з вродливою жінкою: хто, шлючи їй із авта повітряні поцілунки, думає про те, як функціонують її нутрощі, про чвякання калових мас у неї в кишках, від безперебійності якого, між іншим, прямо залежить світіння цери на личку? — тільки тут, замість калових, помпувались потоки фінансові, і хтось мусив забезпечувати їм безперебійність, — так вона гадала, затуляючи свого бридливого носика, бо ж самій їй припадала в тому гігантському телеорганізмі роль, нівроку, таки не кишки, а світлоносного личка, "обличчя каналу"...), — і під тим її порозумілим поглядом, поданим йому поверх ситих плечей і жуючих голів, шеф, мов прокинувшись зі сну, раптом переможно, по-змовницькому обвів очима свою плаваючу в диму камінну залу, буквально огладив ту залу на собі, як жінка, виходячи з кабінки, нову спідницю на стегнах, — обняв, підважив і подав їй, усю нараз, із собою в центрі, геть і з тією самою жіночою питальною тривогою в погляді: ну, як?.. Ніби саме вона була тут держателькою контрольного пакета акцій, ніби без її схвалення все це шоу втрачало сенс. Її це тоді дуже було насмішило, і вона й розсміялася йому через стіл (забагато випила!), салютнувши своїм келихом у німому тості: будьмо, дорогенький, за тебе! — і, о Боже, як же він у відповідь розцвів, засяяв, ніби вона скинула йому з пліч казна-якого тягара, полегшила ношу!.. А вона й не вдупляла, що доля каналу на той час була вже, відай, вирішена, Антоша, як завжди, не помилився, і контрольний пакет відпливав до зовсім інших рук, — тих, що вчора взяли її за горло, скориставшись для цього руками шефа. Шефа, який бачив у ній спільницю і потребував її схвалення й надалі: верной дорогою їдьоте, товаришу. А хрін тобі, гнидо.

Майже неймовірно, правда ж, — подумки звертається вона не до матері (з матір'ю

вона подумки не розмовляє), а до Адріана (з яким теж навряд чи стане ділитись цим спостереженням, бо таким узагалі ні з ким не діляться, а куди ж діваються всі ті спостереження, якими ніхто ні з ким не ділиться, і вони так і пропадають у темних комірках мозку?), — майже неймовірно, як багато в житті часом вирішує одна випадкова фраза, один погляд, — ось такий-от підбадьорливий, змовницький, через залу, — і вже тебе за нього радо підхоплюють і втягують попід руці до свого гурту, знімаючи покрішку з такого підземельного кишіння черви, якого ти воліла б ніколи не бачити, і не знати, що таке існує. А причиною всьому звичайнісіньке непорозуміння — тебе просто неправильно зрозуміли, світ узагалі стоїть на непорозуміннях, і ніхто вже нікого не розуміє. Такі масштаби, такі можливості, такий кар'єрний ривок — чим вона невдоволена? Шеф справді не розумів — якщо й лукавив, то зовсім трошечки. А як же її проект, а незакінчений фільм?.. Він скліпнув, немов пригадуючи: який іще в дупу фільм? Він уже забув, стер цей файл із пам'яті — є ж такі щасливі люди, наділені здатністю забувати все непотрібне. Про УПА, чи що?..

— Знаєш, мам, що він мені сказав? Про мій "Ліхтар"? Сказав, що нікому мої герої не потрібні. Що це не ті герої, які зараз на часі.

На часі, який чудовий вираз, — її мов ножем порнуло. Пьотр Нікалаїч, Алексей Васільїч — вони купили цей час, як купували ефірний, вони самі мали себе за головних, ні, за єдиних героїв п'єси життя, спеціально під них і писаної, як вони вважали, і так у цьому переконанні й залишалися — аж до останнього контрольного пострілу в голову. Але шеф, шеф! — він же не з тих, не їхньої породи, він же колись був здібним журналістом, який чудесний на початку дев'яностих зробив був фільм про чернівецьких облісілих діток, там, здається, витік ракетного палива був у військовій частині, місто, на добрий лад, треба було відселяти, — стоп-стоп, але ж тему то після того — згорнули, не впливала більше, і, одну хвилиночку, дайте згадати, — чоловік, який розслідував причини катастрофи, з місцевих, — здається, чи не загинув якимось тишком-нишком за нез'ясованих обставин, якщо вона нічого не плутає?.. Спробуй тут не сплутай, спробуй утримай усе в пам'яті, коли в тій пам'яті давно перебор, перевантаження системи, і в тебе давно вже не голова, а ящик із-під комп'ютера, захаращений, як обрізками плівки, кадрами невстановленого походження, невідомо-куди-належними краєвидами та обличчями з відклеєними від них іменами (тисячу разів уже бувало: обличчя впізнаєш, людину — ні!). І так собі гадаєш, ніби несеш людям інформацію, а насправді тільки збільшуєш кількість обрізків у їхніх головах і таким чином допомагаєш їм забувати, бо й сама вже ні фіга не пам'ятаєш, окрім того, що стримить перед очима, на розчищеному серед завалів вузькому проміжку сьогодні-на-сьогодні. О чорт, може, й справді вона чимось не тим займається?..

— Самі вони не на часі, — гірко озивається Ольга Федорівна, і Дарині блимає неясний здогад, що мати вкладає в ці слова щось своє, їй, Дарині, невидиме й неприступне. І додає, теж не знати кого маючи на думці: — Таргани.

Якийсь Дарина вгадує за цими словами місточок, хистку кладочку, перекинуту до неї, з берега на берег, але вона не має коли до того дослухатися, її несе по своєму

руслу, — і не з самої тільки інерції активного життя, котре ніколи по-справжньому не чує тих, хто випав із системи (ну бо що ж вони можуть нам корисного повідати, пенсіонери, безробітні, бомжі, банкрути, зіжмакані упаковки, зметені на край хідника, по якому ми хвацько цокаємо нашими новенькими підборами від Bally, на які вони вже ніколи не зможуть собі дозволити?..), — просто, її переповняє кривда, велика й нестерпуча, в ній з'яє свіжий пробій, який вона тільки-тільки почала залатувати, і вона зараз усуціль перейнята собою, як дядя Володя своїм артритом: розказана матері, в трохи іншій редакції, ніж звечора Адріанові, розмова з шефом, у міру того як розказується, набирає в її власній свідомості певних кшталтів, стягується до купи, і тільки це для неї зараз і важливо — переозвучити й змонтувати в пам'яті вчорашню плівку таким чином, щоб можна було записати її собі в актив і жити з цим далі. Все, що для такої процедури потрібно, — це вдячна аудиторія з підтакуючими оханнями, мама ж знай вибивається з ролі й перехлюпується кудись не в той бік, усе ще не второпавши, в які формочки їй належить увіллється й стягтися льодком, — здає старушка, факт: не та вже гнучкість, не та швидкість реакцій... Але "таргани" — щось у цьому, далєбі, є, мимохідь відзначає дочка: мати таки має чуття слова, не дарма замолоду писала вірші, хоча, зрештою, хто їх тоді, в шістдесяті, не писав, — у шефові й справді тепер прозирає Дарині щось тарганяче, дарма що він ніколи не носив вусів. А шкода, йому б пасували. Таке нервово посмикування носом, тим помітніше, чим дужче він учора, по наростаючій, нервувався, — такий вираз, ніби чоловік постійно принохується до чогось смердючого. Антоша навіть запевняв, і давненько вже, що шеф не інакше як кокаїнчиком бавиться, і після вчорашнього вона схильна в це повірити: не може людина цілий час жити в такій клоаці, чимось треба глушити принаймні нюх.

— Знаєш, чого мені безумно жалко, ма? Того сюжету, який я планувала на наступний тиждень, я тобі не розказувала?

— Ти мені взагалі нічого не розказуєш. — Ну от, прошу дуже, тепер іще й претензії.

— Неправда, розказую... А сюжет якраз героїчний без натяжок — про хірурга з райцентру на Донеччині, з такого, знаєш, цілком убитого шахтарського містечка, звідки все живе втікає і трикімнатні квартири за триста доларів продаються, цілі квартали пусткою стоять... У хірурга зарплата двісті сорок гривень, менше, як у тебе пенсія. Так от, викликали його серед ночі на операцію, він біг по вулиці — а вулиця темна, ліхтарі не горять, звалився в розриту яму, зламав ногу — і так, зі зламаною ногою, незрозуміло як доповз-таки до своєї лікарні, і так і операцію зробив. І тільки після того дався себе відвезти в травматологію — після операції дві каталки зразу, для пацієнта й для хірурга. Ось і так люди в цій країні живуть. Розкажи дяді Володі, хай хоч колеги знатимуть...

Чого вона НЕ розказує, бо це щемить живим зрізом: як напередодні говорила з тим чоловіком по телефону, домовляючись про приїзд на зйомку, — у нього виявився напрочуд славний, затишний, як повстяні капці, голос, і він трошки затинався, либонь, від збентеження, — як же ж, із самого Києва до нього телебачення їде... А після цього її покликали до шефа. Яка Донеччина, куда ти лезеш, забудь!.. Шеф навіть на російську

перейшов, як завжди, коли тратив самовладання. Донеччину належалося тепер показувати районом абсолютного процвітання, практично Швейцарією, а ще краще не показувати взагалі. І далі вже він сказав оте про її героїв — що вони нікому не потрібні, програма закривається. Провалитися тепер перед тим чоловіком зі стыду. А мама, з жадібною увагою від'охавши кожне доччине слово, ще й досипає їй на свіжий зріз перцю — натхненно лепечучи, що ось, ось якраз такими ж людьми, як цей хірург, країна й держиться, — ніби тицяє на стенд указкою невидимій групі відвідувачів, — світ на них споконвіку стояв і стоятиме, і треба, щоб про них знали!..

— Тому що, коли не знати, що такі люди є, то дуже тяжко жити.

А це ж вона про себе говорить, раптом розуміє Дарина. Про те, як вона сама колись жила без такого знаття — скільки ж то років, сім? Ні, більше, — дружиною офіційно визнаного шиза. Інженер Гощинський колись так само чесно повз уночі по своїй темній вулиці з перебитою ногою — поки йому не перебили хребта. А довкола всі були нормальні, і ніхто нікуди не повз — усі купували меблі і їздили на відпочинок у Сочі. Так, як ми тепер їздимо в Анталію. Ті, хто не їздив, і тоді, й тепер, права голосу не мають, і нам про них краще не знати. У музейного працівника зарплата була вісімдесят рублів. Дядя Володя, за совдепівськими стандартами — багатій, після одруження теж повіз свою Оленьку в Сочі. Вони й її з собою кликали, а вона тоді зі злости записалася в студзагін і там другого ж вечора віддалася Сергієві на підстеленій на піску штормовці, потім Сергій ту штормовку викинув. З того першого разу їй найяскравіше запам'яталося відчуття протягу в промежині, коли лежиш просто неба зі спущеними трусиками. І ще — переможна свідомість того, що тепер вона з матір'ю на рівних: що та їй більше не указ. Не виключено, якби не Сергій — якби підстелена штормовка не розтяглася в їхні довгі блукальні ночі, вірші в човні й її сльози в нього на грудях (мокрі плями цим разом на футболці — мітила бідного хлопця з усіх залоз!), — то вона б того літа і з цілим студзагоном переспала, цілий частокіл фалосів воздвигла б між собою й матір'ю, — ще не знаючи, в сліпоті юности, що ніякий це не вихід. Що від матері виходу взагалі нема. Що це камера довічного ув'язнення.

Вперше в житті Дарина усвідомлює, що ніколи не намагалась уявити, — ніби тисячу разів проходила повз двері в стіні й ні разу не додумалась зазирнути всередину, — як, власне, жила її мати всі ті темні роки, що лежать нині в неї на антресолях, зв'язані в чотири пухлі папки з поворозочками. Як вона витримала, заморожена в своїй стрункій поставі Снігурки, — і всю ту батькову безнадійну борню, і гніт докільля, підповзаючий під двері страх, бандитів у під'їзді, машини з червоним хрестом, Дніпродзержинську психушку, і потім майже три роки тягання по лікарнях із пропахлим сечею недобитком того, що колись було коханим чоловіком, — не знаючи ще тоді, що він не один такий, що інші також повзли в цей час по своїх сліпих завулках, необлічимою в темряві армією героїв поразки?.. А потім удруге вийшла заміж — і за рік розтовстіла, ніби обвалилася, навіть з лиця. Дядя Володя навчив її смачно їсти, відкрив у ній приспані кулінарні таланти, — в ті роки без батька не було їм де проявитися, вдвох вони з матір'ю харчувалися здебільшого вареною картоплею, Дарина її малою

любила, та любить і досі — товчену по-селянському, з кисляком, з покришеною петрушкою (якщо є), які проблеми? У підлітка зовсім інші проблеми, і в дорослих дітей також, і з батьками завжди розминаєшся в часі. Та й узагалі, жити з кимось поруч — то ще не значить бути свідком чиемусь життю. Але як вона витримала аж до самої батькової смерті, що її тримало?..

Дарина ясно здає собі справу, що це питання має тепер прямий стосунок і до її власного життя: вона вчора теж зачинила за собою двері, яких ніхто не хапатиметься відчиняти, щоб дізнатись, як їй за ними ведеться, вона вже відчула вчора цей дотик порожнечі, подих одиночної камери, — коли, вийшовши від шефа, скупі сповістила своїм хлопцям, що "Ліхтар" закривається і що в запропонованому їй іншому форматі вона працювати не буде. (Про шоу "Міс Канал" промовчала!) Вона, звичайно, не сподівалася, що у відповідь хлопці негайно закличуть цілий канал до страйку (чи мо', десь у глибині душі — сподівалась-таки?..), та на каналі всі й давно вже чекали на якесь паскудство й томилися тим мутним жданням, навіть гумор у курилках робився все чорнішим і соромітькішим, а поки тучі збирались на овиді, народ уже потихеньку й звалював, звільнявся, розлізаючись хто куди мов мишенята, — але її зачепило інше: як, поматюкавшись та повиливавши собі навзаєм жалі (бо це ж було їхнє спільне дитя, "Ліхтар", ними виношене й вичукикане, відбатований шмат життя!..) та порозпитувавши в неї, невже ж справді вона піде з каналу (і чи має на прикметі якісь перспективи, о, це їх цікавило найдужче!), — хлопці по якимсь часі, вона це відчула, — були вже не з нею, внутрішньо розступилися, випустивши її з захвату уваги: кожен уже мізкував над власними перспективами, над тим, у який бік гребти собі і що тепер починати з собою, а вона була вже поза межами кола — і стояла з заляклим на губах кривим осміхом недоказаного, як із колготкою, натягнутою на одну ногу. (Вовчик, її рідний режисер од стількох років, — той і взагалі зробив неприємно заклопотане обличчя, ніби враз згадав про якусь важливу справу, коли вона сказала про бандитизм і блядство — що вона в тому участі брати не збирається, — і вона збагнула, що Вовчик залишиться, при всякому-будь власникові, й БУДЕ брати в тому участь, а на неї вже образився — за те, що вона НЕ, і що так із маху одбирала в нього можливість не почуватися при тому гівном: ну ось уже й є перша людина, що рада буде з її відходу, вмикаємо лічильника, хто далі?..) Ні, їй, звісно, не загрожувало картопляне пюре на обід і вечерю, — їй загрожувало тільки те, що чекає на всіх аутсайдерів: самотність. Сиди собі в хаті зі своїм хлопом (і ще дякуй Богові, що маєш доброго хлопа!) і гордо їж своє почуття правоти, хоч удався, — а життя тимчасом мчатиме далі без тебе. Як тільки ти зникнеш з екранів, тебе забудуть, — і не таких забували. Це не кіно, дорогуша (як каже Антоша), не закинута на полицю "нетленка", що має шанс колись іще вигулькнути на світ Божий, — це телебачення. Шоу маст гоу он. А вона завжди була на людях і з людьми, вона любить людей і звикла до того, що й її люблять, — і як тепер усе це витримати, на самому лиш почутті правоти?..

І, майже несподівано для себе самої, не обдумуючи фрази — отак, як вихопилося, стрибком у воду, — Дарина питає в матері:

— Мам, а ти вірила в тата? Пауза.

— Я маю на увазі, коли його забрали?

Ні, мама її зрозуміла, — на диво, мама зовсім не заскочена таким поворотом розмови, це вона просто шукає слів, яких у неї нема напохваті, долає в собі якісь зашерети багаторічного мовчання:

— Я знала, що все, що він робить, — це правильно.

— І тобі від цього було легше?

— Хіба "правильно" — це завжди легко, Дарусю?..

Це звучить із таким усеполюючим, задавненим сумом, що Дарина на хвилиночку ціпеніє. Хай із її матері й не героїня, але дурною її все-таки не назвеш.

— Ні. Не завжди. Твоя правда.

Обидві мовчать, відчуваючи, що зайшли на незнайому територію, і вагаючись перед наступним кроком. Ольга Федорівна раптом тихенько сміється — здалеку, мовби справді з відстані тридцяти років:

— Знаєш, я тобі ніколи не розказувала... Коли Толя в Дніпродзержинську був...

— (Це "Толя" перепиняє Дарину, мов струнний звук: зазвичай мати каже "батько" або "тато", а тепер вона говорить про чоловіка, якого колись кохала, говорить не дочці, а дорослій жінці, а може, й собі самій): — Вдень, то ще можна було чимось голову затовкти, — на роботі екскурсанти спасали, та й продукти ж треба було добувати, то ж іще один робочий день тоді був — вистояти по чергах... Якось раз у неділю всі базари об'їздила, Житній, Сінний, Лук'янівку, Володимирський, — ніде м'яса не застала, порозбирали ще засвіт! А в тебе тоді недокрів'я було, лікарка в школі сказала, — (дивно, думає Дарина, сама вона нічого такого не пам'ятає, пам'ятає тільки, що місячні в неї почалися пізніше, ніж в інших дівчаток, і її довго гнітило почуття, наче вона з перших у класі раптом перейшла в останні, а коли нарешті "гості прийшли", на радощах похвалилася ще одній відмінниці, Оксані Караваєвій: "А я вже дівчина!" — а Оксана образливо засміялася й сказала: "То купи собі медаль"). — Треба було м'яса, хоч потрошку, хоч у котлетах із хлібом накрутити, а кругом самі пусті прилавки. Ще на Бессарабку дай, думаю, поїду. Приїхала, вечоріло вже — а там якраз зачиняють, прямо перед носом мені... Я припала до стіни, та як заплачу вголос!.. Це перший раз було, що я заплакала, а то, відколи Толю забрали, дуже довго плакати не могла. Як задубіла була всередині. А вечорами, коли вже все приберу, помию, — (пам'ять послужливо вмикає Дарині давно-забуте: вогкий дух прання в квартирі, пара од вареної на плиті білизни, запітнілі вікна в кухні й дерев'яний держак від старого сачка на метелики, що ним мама, з упрілим волоссям і блискучим од поту обличчям, як вантажник, перевертає у виварці спузирілі через верх горби простирадел, — чи вона навмисне мало не щодня тоді прала, щоб забутись?), — коли все чисто пороблю, а ти вже заснеш, — от тоді хоч на стінку дерися! І сну нема, не йде, хоч би як змучилася. Думаю, як би його ума не рішиться? То я собі таке придумала, — ляжу, заплющу очі й починаю собі в голові "крутить кіно". Уявляю собі, буцім би Толя вже вернувся, такий красивий, ще кращий, як був, і ніби Палац "Україна" відновили, яким він був спочатку, — так собі в

уяві кожному ту паркетинку бачу, вони так лежали, як тіні, такий був химерний оптичний ефект... І Толі ніби на сцені вручають ордена, дякують йому за те, що врятував таке чудо, що це все його заслуга... Всі встають, аплодують, і квіти вносять кошиками, ставлять на авансцену, як після прем'єри, — а я сиджу в ложі, в вечірній сукні з голими плечима, Толя казав, що в мене брюлловські плечі і що такі плечі гріх од людей ховати, треба, щоб всі бачили... — (Дарина згадує мамину жовтогарячу сукню, таки справді з відкритими плечима — висока шия, висока зачіска, ще й дядя Володя її в тій сукні застав і, видно, теж вирішив, що нічого таким плечам пропадати дурно, — мама ту сукню була років із десять носила, на вісімдесят рублів у місяць із дочкою-підлітком не дуже-то навбираєшся...) — І так ото собі лежу і мрію, мрію, намірюю все таке гарне, як наслання на себе напускаю, — поки не засну... І добре ж знаю, яснісінько при тому тямлю, — Ольга Федорівна знову сміється, ніби звіряється з дитячих пустощів, — що я все це вигадую, що нічого того нема і не буде, — а все одно легше робиться... Такий, свого роду, наркотик.

— Дейдрімінг, — видушує Дарина, стараючись звучати розважливо: всі діагнози завжди звучать розважливо, навіть смертельні. — Є такий термін у психології.

— Так? — неуважно перепитує Ольга Федорівна. Те, що винайдену нею таємну гру, про яку вона тридцять років нікому не розповідала (цікаво, а зі своїм нинішнім чоловіком про що вона говорить?), виявляється, скласифіковано, поименовано й укладено кимось у відповідну шухлядку з наліпленою етикеткою, особливого враження на неї не робить, — Ольга Федорівна взагалі не сприймає загальників надто поважно, в неї до них якась інстинктивна недовіра — до наукових термінів, до політичних концепцій: вона їх не чує, не запам'ятовує, досі не знає, чим лібералізм різниться від демократії і що таке громадянське суспільство, — для неї це все чоловічі ігри, які до її життя мають хіба той стосунок, що можуть одного дня його зруйнувати. Дарині спадає на думку, що вона впадала від матері значно більше, ніж їй здавалося досі. І здатність "крутити собі кіно", виходить, також. Тільки що Даринине "кіно" завжди крутилося "на винос", із думкою, як це перенести на екран і показати іншим, — а материне виготовлялося для аудиторії з одного глядача.

Ось таку б зробити передачу — перенести на плівку ті фантазії, що снуються в людських головах і допомагають людям вижити. Дейдрімінг на екрані, чим не телебачення майбутнього? Суперовий проект, нічого не скажеш, особливо як на відставну анкорвуменшу. Що ж, тепер, коли її відставлено (ні, коли вона сама себе відставила, прошу панства!), вона зможе без будь-яких перешкод, як колись її мати, намірювати собі скільки завгодно прекрасних, снадобних проектів, не переймаючись тим, як його все зреалізувати. Творитиме собі свою приватну віртуальну реальність, до якої нічий брудні лапи не матимуть доступу. Щоправда, й нічий чисті також. Надзвичайна перспектива, хоч відразу вішайся. Все одно, що сісти на голку, справді.

Але щось у почутому Дарині все ж муляє — щось не-проковтнуте, як риб'яча кісточка, застрягла між зубів, і вона вперто лізе туди язиком — висмикнути, залізати:

— Дейдрімінг — по-нашому можна перекласти як сон наяву. Чи сон із

розплющеними очима. Сон у свідомому стані.

— Так свідомому ж, я ж тобі кажу, — потверджує Ольга Федорівна, ніби трохи дивуючись, що дочка не пойняла їй віри й потребує для справдження щось там іще перекладати, тоді як вона, мати, їй уже все що треба оповіла. — Це не те щоб якісь там галюцинації або що, боронь Боже! — (О, і це Дарина також упізнає, це їхній кривий страх, фамільний: досить мати в родині одного офіційного шиза з наліпленою етикеткою, дарма що фальшивою, щоб уже до скону харапудитися, підозрюючи за кожним своїм кроком загрозово навислу тінь безумства, — хоч та "сутяжно-параноїдальна психопатія", яку наліпили на батька, жодних "галюцинацій" і не передбачала, для діагнозу цілком вистачало "нав'язливих ідей", а "нав'язливими" вважалися ті ідеї, від яких ти не відмовляєшся, коли від тебе того вимагають, та ще й такими переконливими аргументами, як удар по голові в нічному під'їзді...) — Просто, сама собі придумую таку ніби гарну-гарну казку, як тобі перед сном розказувала маленькій. І так уже була до того звикла, що навіть удень на роботі іноді ловила себе на відчутті, ніби на мене вдома ввечері жде щось гарне, — так, як при Толі було...

Ах, то он воно, значиться, як було при Толі. Дарина й сама добре знає цю радість дня, наскрізь під'яскравленого в кожній дрібниці чеканням любовної ночі, — тільки чомусь це материне наївне звір'яння (з якого відразу суне, як із розкритих дверей, хмара інших далекосяжних здогадів про її сексуальне життя, і з дядею Володею також, мати сама явно не розуміє, як багато цим про себе сказала, більше, ніж за двадцять років усіх їхніх дипломатичних перемовин...), — замість зворушити, озивається в Дарині глухим болем: чи то відгомоном її давнього дочірнього бунту, з якого вона колись вийшла, узброєна непохитною юною певністю, що ніколи, ні за яких обставин не дасть себе підбити жодному чоловікові, — а чи якимсь сукупним жалем, за матір і на матір водночас... Так, вона завжди знала, що вона, Дарина, — дитя любови і, виростаючи, в своїх власних стосунках із чоловіками раз у раз натрапляла на випорслі з глибин дитячої пам'яті прямі, як оце зараз, свідчення, що колись її батьки були дуже щасливі разом. Десятиліттями ті дитячі враження зберігалися в ній, чекаючи, доки їх прояснить прожектором дорослого досвіду: ось родина вертається з прогулянки, і тато на сходах пропускає маму вперед, а сам із маленькою Даринкою лишається стояти внизу, задерши голову, а потім зі сміхом кидається наздоганяти маму, перестрибуючи через дві сходинки, і вони десь там поверхом вище шамотаються й хихочуть, у цю мить цілком про неї забувши, — так тепер любить наздоганяти її на сходах Адріян, але відкриттям вона завдячує ще Сергієві, який першим їй зізнався, що не може спокійно дивитися на неї ззаду (вона тоді, ще не знаючи чоловіків, сприйняла це повідомлення з палкою цікавістю, і зараз же згадала батьків вираз, коли він стояв на сходовому майданчику з задертою головою...), — взагалі, вона тільки десь аж класі в другому сповна здала собі справу з того, що тато з мамою справді зустрілися колись як чужі люди, котрі могли б і не зустрітися, і тоді не було б її, — і взялась по-прокурорськи діяти їх розпитами, як саме вони зустрілися. Можна вважати, що то було її перше в житті інтерв'ю, і вона лишилася ним невдоволена, як і більшістю своїх інтерв'ю аж до

сьогодні (до вчора, до вчора!): вона-бо вибивала з тата з мамою не що, як готову "сторі", з якої ясно випливало б, що зустрілися вони не випадково, що інакше й бути не могло, і покохали одне одного з першого погляду й на віки вічні, — а тато з мамою, як двійко шибеників зі старшого класу, перехопили ініціативу й повели гру за якимось своїм, незбагненим для восьмилітки сценарієм: пустували, навзаводи обкидали одне одного, як сніжками, геть, здавалось їй, недоречними деталями, весело перебивали себе навзаєм, дражнячись: а ти сказав — ні, це ти сказала, — пхи, і не думала, дуже було потрібно! — ага, кажи-кажи, та ти з мене очей не зводила! — і мама хихотіла, як дівчинка, якій на уроці передали записку від хлопчика, на що, як обурено вважала маленька Даруся, не мала жодного мам'ячого права... Адька так само любить тепер згадувати їхню першу зустріч у гумористичному тоні, любить жартома імпровізувати, щоразу на інший лад, той самий сюжет — як він приперся до неї на студію, а вона зашипіла на нього як кицька, але ніжки — го, ніжки її він зразу оцінив, зразу вирішив, що такі ніжки його рук уйти не повинні! — і вона так само у відповідь хихоче й кидає в нього сніжками, — тепер, коли вона знає, яким невичерпним джерелом підігріву для всякої любови є звертання до своїх витоків, до початку, і як усяка гра при тому укріплює в тобі свідомість перемоги над життям (бо ж гратися можна тільки тим, що твоє, твоє, належить до тебе, і ніхто тобі того не одбере!..), — тепер їй жаль, що тоді, у вісім років, з неї виявився такий нікудишній інтерв'юер. Що, вимагаючи "сторі", вона не запам'ятала деталей — тільки загальний розмитий образ, як у скляній кулі, в якій, коли її поворушити, сиплеться сніг: батьки молоді, вони сміються, і їхні напівзаметені снігом часу тодішні обличчя — як джерело світла всередині скла...

— Ти чого мовчиш? — питає її мати через тридцять років.

Чого? Та того, що більше нічого від тої любови не лишилося. Звісно, як не рахувати її самої, Дарини Гощинської (хто це її недавно був назвав по батькові, ще й із якимось таким значущим притиском?), Дарини Анатоліївни Гощинської, відставної тележурналістки сорока неповних літ, що об одинадцятій ранку валяється в ліжку як колода, з мокрими од сліз щоками, й не має куди йти, — не такий уже й великий, як подумати, здобуток для людства. Глупо вважати, ніби діти щось там усправедливають, чомусь там служать вінцем чи ціллю. Любов не має ніякої мети поза собою, — вона має, кожна, своє власне життя й власну біографію, це окрема істота. Була собі колись на світі одна любов, "Оля й Толя" — "Отолля", як вони підписувалися на листівках до друзів, — була, а тоді перестала бути. Отак узяла й перестала, з технічних причин, — у зв'язку з вибуттям одного з підписантів. І все? Так просто? Досить вибути з життя, як щезнути з екрана, щоб за тобою пішла в небуття й любов — та, що роками тримала тебе на плаву?..

Вона мовчить тому, що не знає, як спитати в матері: що та зробила зі своєю любов'ю? Заархівувала десь у собі, зав'язавши поворозочки мертвим вузлом? Чи, може, перевела їй рейки, як у сімдесятих роках минулого століття робили київські трамвайники — вручну, залізною ключкою, — і тою самою недовижитою, перебитою на півдорозі любов'ю взялась долюблювати дядю Володю? Чи може так бути, що це одна й

та сама любов, яка для неї продовжує тривати? Бо ж уся та несамовита енергія душі, звана любов'ю, — та, що з силою прямого удару зненацька навалюється на тебе, коли витираєш пилюку з письмового столу, де він колись розстеляв свої креслення, або коли натрапляєш у шафі на старий шалик із його зацілілим запахом, або й просто будь-де, без ніякої видимої причини, — навалюється, збиває з ніг дев'ятибальною хвилею, і все, що ти можеш, це рухнути, де стоїш, і завити без слів, у песій голос: де він, чому його нема? — не може ж уся ця енергія просто так зникнути, кудись же вона має подітися?.. В юності Дарина, звісно, про це не думала, тоді їй праглось одного — якнайшвидше втекти зі своєї калічної родини, що врешті, як на глум, вилупилась дядею Володею з його тупими медичними жартами, — наче знущальним пукотом у сині спортивні штани, — втекти й почати власне життя. І ніякої при тому "гамлетівської нездатності до рішучих дій", що колись була так непокоїла її небіжчика батька, — на відміну від Гамлета, діяла вона, як на свої вісімнадцять, цілком рішуче (першої ж миті, тільки-но вгледівши Сергія, сказала собі: ось цей! — і коли вже наступного вечора він, розпалений її квапливою, готовною підставленістю: ось я, бери мене! — ввігнав у неї, нашвидку кинуту на пісок, несподівано твердого й гарячого члена, а вона, не стримавшись, хоч і заплющила очі, як у зубному кабінеті, щоб не бачити інструментів, скрикнула з болю, то бідолашний Сергій ледь не правцем став од відкриття, що це для неї вперше, так недовго було й сексуально травмувати хлопця, гаразд іще, що обійшлося, — Сергій розчулився, гладив її по голові й примовляв "маленька моя", і ось тоді вона й заплакала, уткнувшись йому в сіру, як зараз пам'ятає, футболку на грудях, бо після батька це була перша чоловіча рука, що гладила її по голові...). Хоча Гамлетові, якщо вже на те пішло, було куди легше проявити рішучість — як-не-як, його батько вмер королем, і син міг із повним правом тицяти матері під ніс два портрети на порівняння: це був ваш чоловік, це є ваш чоловік, і як же вам, паніматко, не ай-яй-яй! — а що мала в активі вона, Дарина? Ото хіба що — спогади раннього, ще втепленого любов'ю дитинства, дразливі, як сон, якого вранці не можеш згадати й мучишся почуттям невідомої втрати, — а потім, зразу ж наступним кадром, — уже вид жовтих маслаків із відстовбурченими п'ятами з-під халата, вічний невідмивний запах сечі в домі, куди не можна було запросити нікого з товаришів (перші місяці після психушки батько навіть говорив через силу, потім мова сяк-так відновилася, але до самого кінця зберігалася неприємна натуга при говоренні, як у людини, що суне над прірвою й боїться зірватись), — нічого королівського, нічого героїчного, як на сміх, — тільки довгий, глухий сором закомплексованого підлітка. А її Гертруда потім марно тлумачила дочці, на яку жертву пішов дядя Володя, залишивши батька вмирати в лікарні й не жаліючи йому знеболювального, — таких хворих звичайно виписували додому, щоб не псувати лікарняної статистики зайвим exitus letalis[17]. Цілком братній з боку вітчима вчинок, на відміну від Клавдієвого: всі чоловіки однієї жінки — завжди в чомусь брати. (Ой ні, не всі, не хоче вона уявляти собі нічого братнього між Р. і Адькою, Адька на таке не заслужив!)

— Мам, а якби я тебе спитала — що в дяді Володі спільного з татом?..

— А він добрий, — негайно відгукується Ольга Федорівна, з такою готовністю, ніби двадцять років чекала на це запитання. — Я завжди тобі казала — дивись, аби чоловік був добрий, це найголовніше. Серьожа був добрий. І Адріян теж. — Вперше за цілий ранок Дарина не може втриматись од усмішки: легкість, із якою мама об'єднує в одне коло своїх і її чоловіків — тих, котрих знає, — на хвилиночку змушує її забути про те, в яку бездонну твань її вчора спробував занурити шеф: образи добрих чоловіків її життя кружляють перед нею, як у гуцульському аркані, — всі вони брати, всіх їх треба обов'язково познайомити між собою, щоб вони всі потоваришували, коло миготить, розганяючись швидше й швидше, зливаючись в одну істоту, в суцільне променіння сяючого ніжністю погляду, — це триває одну мить, а далі видиво розпадається, але, дивна річ, вона відчуває, начеб її трохи полегшало. Якимось чином матері вдалось її перемкнути, послабити страх самотності. Ні, її не нагнуть, чорта лисого. Те, що пропонував їй шеф, страшніше за всяку одиночку. Набагато.

...Колись на Поліссі Дарині показали трясовину — неприродно, кислотно яскраве, кольору світлої малосольної плісняви застигле плесо на болоті. Здалеку воно вражало повним безрухом: сліпе, пронизливо-зеленкувате око смерти. Вона пам'ятає, як їй гостро запраглося пожбурити туди чим-небудь — щоб тільки розчаклувати ту моторошну застиглість, щоб навч угледіти, як це: як виглядає такий кінець, коли всмоктує тьма і нема за що зачепитись, — на саму гадку все всередині терпне од жаху, але ж і затягує, манить зазирнути!.. Був у вчорашній розмові один момент, коли вона відчула те саме липке запаморочення. Поки шеф давив на її амбіції, в ній скипав тільки гнів, — бо амбіції лежали в зовсім іншій площині, вони з шефом послуговувалися тим самим словом, а мали на думці зовсім різне, і для неї це було так, як коли б він уперто називав, скажімо, стіл — келихом (тим, у який раз у раз підливав собі коньяку, а вона свій ледве пригубила — їй чомусь відразу розболілася голова) — і від неї чекав того самого: спокушав її виходом на величезну — мінімум тридцять відсотків! — аудиторію, хвалився, що канал уже закуповує піплметри для заміру рейтингу, поки що для міст із населенням півмільйона й вище, а згодом і з стотисячним, — а їй крутилось на язиці: і на фіга ж це все, для караоке на майдані?.. Він живцем хоронив усі її професійні амбіції і ні в зуб цього не розумів: він не чув ширеної в нескінченність студійної темряви по той бік камер, для нього ніхто не сидів там, готовий закашлятися і зарипіти стільцем на фальшивий звук, йому плювати було, що саме показувати, — професіоналізм для нього означав не "що", а тільки "як", і якщо в темі УПА зараз краще не влізати, то нема чого туди й лізти, і взагалі розважальна програма, це найбезпечніша зараз ніша, — він саме так і сказав, саме це слово, і її перекинуло, аж вона засміялася з цілої злоти, що в ній була: ах, знову ця ніша!.. Уже посмикуючи носом, як неіснуючими тарганячими вусами, він запевнив, що від політики, від усього того бруду її відгородять, це він їй обіцяє, твердо. Ну так, вона ж "обличчя каналу", а якого походження субстанція булькотить у кишечнику, її ніколи не обходило, чому ж має обходити тепер?.. Логічно. А тоді він сказав — по-домашньому, аж навіть ніби трохи втомлено, ніби мав уже досить її норовистих реплік, перекошених осмішечок, закушених губок, головною метою яких,

це ж дурному ясно, є набити собі ціну, звичайний ритуальний опір гарненької жінки перед тим, як здатись і взяти в рот затверділого члена, — сказав, скільки їй платитимуть. Розуміється, в конверті, готівкою. Вона внутрішньо охнула і не знала, яке зробити обличчя, щоб він нічого не помітив: ніби голою себе відчула, — таких зарплат на українському телебаченні досі не було, стеля була — п'ять штук зелених на місяць, якщо, звісно, не рахувати тих, хто дістає своє "в конверті" навпростець од політичного замовника, — а їхній канал і до багатих раніше не належав, вона одержувала дві, і з неї вистачало... Ось тут їй на мить і вдарило було в голову, завихрилося: квартиру в центрі можна буде купити, якщо Адьчину продати! — а ще краще, о недосяжна мрія — хатинку за містом, у якій-небудь "підкиївській Швейцарії", під Києвом скрізь Швейцарія, куди не зверни машину — пагорби, луки, озера, ставки, не все ж іще розкуплено, ціни, правда, зашкалюють, але їм із Адріаном вистачило б і невеличкого клаптика землі, хоч би й у тих самих Рославичах, де збиралася жити з Вадимом Влада Матусевич... І враз по-думалося, з витверезно сліпучою ясністю, що Владаина смерть теж пов'язана з цим укритим чвяканням фінансових потоків — з тим невидимим гігантським кишечником, де мішаються в трубах кров і нафта: нафтою займався Вадим, а Вадимом займалася Влада, і кров дісталася їй.

Як це вона в тому сні сказала — "дуже багато смертей"?..

Заціпенівши, Дарина чула віддих підземної хлані — то її невидимі випари піднімалися впритул, дурманили голову. Прибутні, наділені клітинною здатністю до саморозмноження хвосту банківських рахунків, блимотіння таємничих цифр на моніторах комп'ютерів та біржових табло: все це було живе — надималось, сплескувало, росло, ворухилося... Цікаво, сказала вона шефові, дуже цікаво, і аткуда ж дровішкі? Шеф сприйняв це за вияв захоплення з її боку й хвальковито підморгнув, як тоді в себе на новосіллі: мовляв, знай наших!.. Не, сказала вона, ще не здогадуючись, як близько їй до того, щоб зняти кришку каналізаційного люка й навіч угледіти сліпий кислотно-зеленкавий посвіт, — зрозумій мене правильно, я, звичайно, знаю, що я жінка дорога (тут він масненько оскиривсь), але про безплатний сир у мишоловці теж знаю — косички стільки не коштують!.. Це вона вже перла навпрошки по бездоріжжю, бо їй уже було все одно, вона вже розуміла, що справу програно, то хотіла мати бодай одну сатисфакцію — збагнути механізм, що за тим стоїть: хай це буде її останнє журналістське розслідування, вона ж усе-таки професіонал, ні?.. (Про Владу вона гадала була на осінь, на роковини смерті, зробити окремий фільм для "Ліхтаря" — і про Владу теж, угу, і Влада теж уже не на часі, та й Вадим став частіше мелькати на телебаченні і взагалі, схоже, вичуняв і незле собі радить, і нащо нам здалися мертві, коли до нас у черзі товпляться живі, і до того ж платять?..)

Хірург із Донеччини, Влада, Геля Довганівна, яку вона все відкладала, не в змозі підібрати до неї ключа, — Господи, як же вона пишалася своєю програмою, як любила своїх героїв, з яким хвилюванням відкривала на ранок після передачі веб-сайт і читала глядацькі відгуки, та що ж це діється, на які пси ми сходимо, що дозволяємо з собою робити!.. Ні, вона не розплакалася прямо там, у шефовому кабінеті, вона витримала

морду по-екранному — кремовим тістечком, бо в ній скипав гнів, а гнів вимагав якість діяти, і то негайно, — і вона допитувалася, перейшла в наступ, заганняючи шефа в кут, вона сама не чекала од себе такого навалного темпу, її несло, як відьму на мітлі, а він і не бачив, що це всього-на-всього спроба засудженого стратенця вивідати в ката, за яким законом його засуджено, — ні, він дивився на неї з дедалі наростаючою повагою: як на жінку, яка вміло, грамотно набиває собі ціну, молодчина. (Вона вже стільки разів стикалася з цією разючою короткозорістю ума в людях, загалом геть недурних, а в своїй царині й зовсім, здавалось би, розумних, що давно перестала з того дивувати, — це був як вірус якийсь, і дедалі ширений, що вражав не тільки політиків, бізнесовців чи свого брата журналіста, а навіть і митців, від яких узагалі-то заведено сподіватися складнішої душевної організації: люди не жили, а цілий час розігрували комбінації, і все, що виходило за межі їхніх комбінацій, попросту блокувалося їм у свідомості, ніби там виникала сліпа пляма.) Шеф справді її цінував, у нього навіть кінчик носа упрів од напруги, помітила вона злорадо, — не тільки їй ця розмова коштувала! — ну харашо, зітхнув, широкосердо викидаючи останнього козира, зарукавного свого джокера, всі карти на стіл! — можливо, йому вдасться вибити для неї й більшу суму, він спробує домовитися, — якщо вийде, її "возьмут в долю" (це він уже говорив по-російськи, коли зайшло про гроші, він остаточно перейшов на російську) — з конкурсу "Міс Канал" для дівчат-глядачок. Он як? Це дуже серйозний проект, застеріг він, нервово посмикуючи своїм упрілим носом (а "Діогенів ліхтар", значить, був НЕсерйозний! — подумки диктувала вона невидимому адвокату: кожне шефове слово пекло її вогнем), тільки це вже має лишатися строго між ними, о'кей? (Щось їй це нагадало — ах так, її капітана з доісторичної доби, з того кабінету за дерматиновими дверми 1987 — го року: той теж із таким самим гробовим притиском її просив, щоб "наш разговор оставался между нами"...) Це і в її інтересах, до речі, бо на шоу "Міс Канал" він планує ведучим Юрка (Юрка! — зойкнула вона подумки, — і що, Юрко згодиться?..), але тільки на зарплату, — по доходах Юрко не в темі. Ти ба, отже, її таки цінують. А що за шоу? Ну, шоу як шоу, головне — це відбір і сортування кандидаток, а далі дівчатами вже займатиметься інша фірма. Як це? Крім фіналісток, які підуть на шоу, пояснив він. А доходи ж звідки візьмуться, мало не спитала вона, як остання ідіотка, — і тут раптом до неї дійшло.

Во бля, сказала вона, ні хуя собі.

Їй здавалось, що вона усміхається, як то часом буває в стані шоку. Крупним планом перед нею завмерло шефове обличчя, немов заклацнуте на "pause" (він ніколи не чув, щоб вона матюкалася, і вона від себе теж такого ніколи не чула, ці слова вискочили з неї самі, ніби тільки їх і бракувало для остаточного вивершення пазлу), — і під її поглядом це обличчя, потверджуючи правильність її здогаду, — валилось, осувалось, як стіна в репортажі про землетрус: від очей, у яких питання (щось не так?) змінилося зблиском розуміння (вона йому не спільниця!), а відтак переляком (що ж він накоїв!), — униз, рухомою тінню, до мертвецьки пополотнілих крил носа і до підборіддя, що вмить якось утратило кшталт, обвисло, як вальок сирого вапна. За ті частки секунди, що здались їй нескінченно довгими хвилинами, цей чоловік ніби розпався в неї на очах, і

вона виразно вгледіла, який він буде в старості — якщо, звісно, до неї доживе. Вона чула запах його страху, як можна чути запах давно не митого тіла. Ні, це не помилка, ніякої помилки нема, вона зрозуміла правильно — що то за "інша фірма", і звідки плануються доходи.

Значить, перекваліфіковуємося на вербовщиків живого товару?

З чого ти взяла, — він заметався очима, згрібаючи своє обличчя назад у кулак. — Я тобі нічого не казав.

А дівчаткам скажеш? На яке шоу їх запрошують?

Ой, дай спокій, визвірився він, ніби зрадів, опинившись на твердому, на багато разів утопаному, подумки і вголос, — ти що думаєш, ті дівчатка — целки нетрогані, та з них половина в своїх зажопівках тим самим займається задурно і тільки мріє, щоб за це ще й платили, а скільки вони самі наймаються по оголошеннях на танцівниць у Європі, що, думаєш, не знають вони, які танці їх там ждуть, та ті соски тільки раді будуть вирватися з своїх свинарниківварниківварників — далі вона не слухала, щось їй в ушу перемкнулося, — ніби в касетному магнітофоні зажувало плівку. Враження було, наче він завчив цей текст заздалегідь і тільки й чекав нагоди комусь його випалити, — все-таки людина завжди потребує виправдання своїм діям у власних очах, і найпростіше виправдання вбивці — це звинуватити жертву. Колись Юркові вдалося взяти інтерв'ю в професійного кілера — інтерв'ю пускали з прихованим обличчям, але говорив кілер напрочуд інтелігентно, і на Юркове питання, а яково ж то воно, бути вбивцею, і цікаво, мовляв, що ви при тому почуваєте, відповів із такою самою завченою готовністю, як з кілочка: а я не вбивця, я зброя, я просто пістолет у руках інших людей!.. Її тоді вразило, що кілер теж, виявляється, має свою мораль. Чи знає тепер Юрко, яка роля йому вготована, чи, чого доброго, визнавши, повторить свій звичний жарт про "сержанта Петренка, батька чотирьох дітей"?.. Кажуть, той легендарний Петренко справді існує, з'являється десь раз у раз, як привид, на Бориспільській трасі й справді так рекомендується водіям, зупиняючи машину: "Сержант Петренко, батько чотирьох дітей!" — і вичікувально дивиться, як жертва розщіпає гаманця, а в Юрка справді четверо дітей від трьох, здається, попередніх шлюбів, і всіх їх він чесно утримує, як порядний чоловік, — Юрко завжди шукає за приробітками, то чи має вона право заганяти його в глухий кут і ставити перед вибором, відкриваючи йому, якого походження золотий дощик цим разом на нього проллється?.. Вона намагалася згадати, скільки в Юрка доньок — три, чи таки всі чотири, — і чомусь згадувала тільки одну, п'ятнадцятилітню Надійку, яка колись приходила в студію, — якраз для секс-бізнесу підхожого віку дівчинка, і теж із косичками, біленька така... Миле дитя. Добре тобі, Дарино, може сказати їй Юрко, а якщо не скаже, то подумає, — ти нічим не зв'язана, сама господиня своєму життю, можеш собі грюкнути дверми, де й коли захочеш, — і матиме рацію, авжеж, вони не в однаковому становищі... Так, але щось же треба робити — не в міліцію ж бігти, але якісь ресурси треба використати, щоб запустити цю інформацію в обіг, — щоб п'ятнадцятилітні дурочки, які взавтра ринуть роєм зі своїх Жмеринок і Конотопів з фотографіями в бікіні на телеконкурс, знали, для

якого, бляха, шоу їх намічено!.. Шеф знову повторив, що далі цього кабінету їхня розмова вийти не повинна. А ось цього я тобі обіцяти не можу, сказала вона, — якийсь у ній іще спрацював, залишковим відрухом, командний інстинкт, рецидив партнерського обов'язку: відкриті карти, чесна гра. А він не радить їй зариватись, із неприхованою ворожістю сказав шеф. Дуже не радить, хай повірить йому на слово.

А то що? — весело сказала вона (дивлячись йому просто в очі, в очі, як не рекомендують кінологи дивитись вівчаркам, — ніби сімнадцять років їй муляв колись обметаний круг неї стібками в іншому кабінеті невловний капітанський погляд, за який так і не вдалося, хоч як кортіло, зазирнути, помацати, що ж там, усередині, ворухнеться...). — Мене теж грохнеш?..

Він здригнувся, як од удару. Мабуть, не слід було цього казати, мигнуло їй. Вона й сама не змогла б пояснити, чому це з неї вирвалося, — ніби з давно заготованого досьє для передачі в прокуратуру. Вона зовсім не думала в ту мить, і згадувати забула про той давній випадок у Чернівцях, із якого починалася колись шефова кар'єра, про чиясь там нерозслідувану смерть, — просто автоматично клацнула, у відповідь на його погрозу, і своїм запасним ножиком: чистісінький блеф, імпровізація в нападі натхнення. Її перевага була в тім, що в усій тій розмові вона почувалася якось ірреально-безстрашно — мовби все це діялося не з нею, мовби вона опинилася всередині якогось фантастичного фільму — ні, швидше російського бандитського серіалу, — й рухалася в ньому зі сновидною легкістю. І тут шеф закричав, як це роблять, захищаючись, усі слабкі й перелякані люди, і вона першої миті подумала, чи він, бува, не схибнувся, що він таке верзе: нічого читати йому мораль, кричав він, строїти тут із себе маму-Терезу, ніби всі в гімні, а вона одна в білому, можна подумати, вона не так само торгує передком, коли їй досить перепихнутися з кимось таким, як Р., щоб виграти для каналу транш, який весь піде на її програму, а далі все похерити й лишити іншим за нею вигрібати, — так, так, і нічого на нього так дивитись, нічого корчити тут із себе принцесу, подумаєш, велика зірка, совість нації, блядь, та з нього, щоб вона знала, професіонал нічим не гірший за неї!..

Водички випий, — крізь зуби порадила вона: як у кожної певної своїх чар жінки, вид чоловічої істерики не викликав у неї нічого, крім холодного обридження, а те, що він верз, спершу здалось було таким несосвітеним, що навіть її не зачепило. Свій короткий бурхливий роман із Р. (котрий на той час входив до ради директорів їхнього банку-спонсора) вона давно списала в архів і воліла не згадувати — ні їхніх тяжких, темних любовщів, що наливали тіло тупою і якоюсь безрадісною ситістю, як у корови (таке відчуття буває хіба після анального сексу, а з Р. було повсякчас), ані, поготів, найгіршої, фінальної частини — коли вона вже щосили намагалася з ним розв'язатися, а це виявилось зовсім не так легко, як вона гадала: тільки-но Р. занюшив її спорскання, з нього прорізалася агресія, схожа на рефлекс бульдога, якому щось випадає з рота (якось, перехопивши їй руку, з хижим осміхом стис двома пальцями, як лещатами, до синців, і вона потім тиждень мусила носити на зап'ясті тенісний напульсник), — він полював на неї, переймав у найневідповідніших місцях, демонструючи всім довкола

своє на неї право власності (знав, що цим дістає її найдужче, і тис на вразливі точки), — підстерігав після роботи, забирав із прийняття, куди з'являвся з рішучим виглядом чоловіка, що прибув улаштувати сцену (і вона з ненавистю дибала за ним на вихід, як покірنا чапля на висотних підборах, щоб потім обрушитись на нього в машині — з гнівною тирадою, з захлинанням цигаркою, класичний побутовий хорорчик...), — і не один іще тиждень по тому, як вона, змучена й засмикана, врешті в нестямі викричала йому серед вулиці все, що про нього думає, та в сльозах утекла в метро (чомусь там їй здавалося найбезпечніше — уявити собі Р. у метро було неможливо!), ба й не один місяць вона боялася, повертаючись увечері додому, вгледіти в темряві коло під'їзду, як сплячого бронтозавра, його "Гранд-черокі" з вимкненими фарами... Її початкове захоплення тим чоловіком, нетривке й чадне, як наслання, було викликане гострим інтересом до незнайомої їй раніше породи мужчин — тих, що обертають великими грішми й від того випромінюють таку непохитну певність, наче обертають земною кулею, — мужчин Вадимового типу: їй здавалося тоді, що вона нарешті зрозуміла Владу. Ніби ступала в її слід, ніби посмертно її вистежувала. Якби не Влада, вона б навряд чи повелася на Р. із такою силою. Влада лежала на переповненому Байковому, до її могили треба було протискатися між чужими, як у вагоні метро до дверей у годину пік, — а Дарина, з розкалатаним серцем і без спідньої білизни, мчала студійною машиною в банк на перемовини (на перемовини шеф тоді щоразу брав її з собою), сідала поруч із Р., непомітно для інших знаходила під столом його руку й всовувала собі під спідницю, наслухаючи, з внутрішнім хихотінням і наростаючим збудженням, як міняється його віддих і як він насилу опановує себе, щоб ніхто нічого не завважив (раз, вибравши момент, він вибіг за нею, майже грубо заштовхнув до туалету, кинув грудьми на умивальник і, ввійшовши в неї ззаду, з болем захвату ревнув, як морський котик під час гону: "как-кая женщина!.."). Це була гра куди азартніша, ніж у казино (куди Р. теж її возив), і їй на перших порах таки добряче зносило стріху — її п'янила легкість власної влади над цим чоловіком, готовим на перший кивок бігти за нею, уткнувшись носом їй у промежину, як пес, і збиваючи по дорозі, як стовпці, всі правила, котрі винесли його нагору, і їй здавалося, що вона відкрила для себе те почуття, котре мусило в'язати і Владу до Вадима, — радість дарувати чоловікові, що вважав себе всесильним, смак свободи, доти йому не знаної. От тільки на тому вся її радість і закінчувалась, — з Р. вона ніколи не почувалася просто жінкою, як це має бути в чесному сексі: просто жінка й просто мужчина, тисячоліттями те саме й щоразу нове, — до такого ступеня свободи Р. ніколи не дійшов. У певному сенсі він як був, так і лишився для неї представником іншого біологічного виду. На перших порах їхні азартні спарювання — у джипі, в нього на дачі (раз навіть у домі в його колеги, в темній кімнаті, освітленій тільки відешником із блимаючою на екрані порнухою) — дурманили її як мало не різновид збоченства, як секс із Кінг-Конгом чи зі сніговою людиною, хоча нічого такого вже збоченського там, властиво, не було, якщо не рахувати його звички фотографувати її в інтимних позах (вона жартома питала, на кого він збирає компромат, на неї чи на себе, — адже їй то по цимбалах, вона собі вільна спати з ким хоче і в парламент

балотуватись не збирається, а Р. без усмішки відповідав: а ти не зарікайся... — лишаючи її з непевною підозрою, що він таки не порнуху клацає, а збирає про всяк випадок на неї досьє, прибирає до рук, і в цьому теж було щось гостро-збудне, порочно-дражливе...). Перелом настав у Голландії, куди вона згодилася з ним поїхати в двотижневу відпустку й щоранку, прокидаючись поруч нього, почувалася, наче всовує голову в мішок, — і ні музеї, ні море, ні чудесний прибережний ресторанчик з омарами, ні рембрандтівське низьке, звідусіль відбите водами фантазмагоричне світло тієї країни з цього мішка не рятували: Р. заслоняв усе — тяжкою, темною масою без продухвин. Одного ранку, вилізши вдосвіта з ліжка й викуривши натщесерце цигарку в відкрите вікно, за яким ніжно світилася з туману мокра луска черепичних дахів, вона ясно збагнула, що треба негайно видаляти цього чоловіка з свого життя — як хворий зуб чи як злаякісну пухлину. Р. був попросту емоційно тупий — утрамбований усередині себе, як суха земля. Такі речі на око не визначиш, по-справжньому це дається пізнати тільки в ліжку. Очевидно, це доля багатьох скоробагатьків, та й усіх людей, що довго перебувають під одноманітним тиском, на дуже вузький спектр почуттів: у них ніби атрофуються певні душевні м'язи. Р. був спресований життям до повної душевної непрохідності, своєрідного хронічного закрепу, — і вона, Дарина, була його проносним. Він потребував її тому, що взагалі потребував збурень, підпушень задубілого ґрунту, — в сексі так само, як і в повсякденному бутті: на це існували казино, і автомобільні перегони з підрізом на Житомирській трасі, і сауни з масажистками, і секс-туризм до Таїланду, і ще цілий набір, до послуг клієнта, засобів для стимулювання емоційної перистальтики, — здобувши маєтки, люди тепер витрачали їх на те, щоб відчутти себе живими. Вона була для Р. акурат таким засобом, тим-то й почувала себе, після всіх із ним механічних оргазмів, повною дупою — як при анальному сексі.

Це й було більш-менш те, що вона прокричала йому наостанок серед вулиці, нічого довкола себе не бачачи, — і знала, що потрапила в ціль: що після цього він зникне, зріжеться з її життя, як хворобливий наріст, — такі чоловіки не повертаються туди, де зазнали поразки. Штука, одначе, в тому, що вони й ніколи не прощають тим, хто став їхній поразці свідком.

Ось момент, який вона злегковажила: Р. був не просто її минулим, не просто коханцем, із яким вона порвала — куди брутальніше, ніж їй того хотілося (вона терпіти не могла грубих розривів з гидкими сценами й десь у глибині душі завше живила оте ідіотське почуття, наче всі її колишні мужчини складають щось на кшталт одної далекої родини, — їй, наприклад, було страшенно приємно познайомити Адьку з Сергієм і бачити, як вони ручкаються, в ту хвилину вона любила їх обох!), — Р. не був кимось, із ким можна розійтись і потім роками не стрічатись у тримільйонному місті, де і банкірів, і журналістів, нівроку, більше, ніж бездомних собак, і, на щастя, не всі вони тирлюються по тих самих смітниках, — Р. був її ворогом. І помстився їй у найпростіший приступний йому спосіб: спочатку давши каналові грошей, а потім перекривши краник на першому ж транші — до побачення, дуже шкодуємо, але в нас змінилися обставини. Читай: якщо я більше не можу трахати вашу ведучу, я завжди можу трахнути вас.

Може, він розраховував, що начальство після цього приволочить її йому під двері загорненою в килим, як східну невольницю, і він зможе витерти об неї ноги в якийсь особливо цинічний спосіб? Та ні, навряд, — швидше всього, тут звичайнісінька бізнесова логіка: який сенс продовжувати платити, коли нічого за це не маєш? Ось так усе просто, і не треба, як каже Антоша-"Бритва Окама", зайве множити сутності.

Тільки не вдавай, горлав шеф — уже значно впевненіше, скоро тільки завважив її замішання, з куди зловтішнішим обуренням, — не вдавай, ніби ти нічого не знала!.. А вона й не знала, от у чім штука, — вона багато чого не знала і воліла не знати й далі: заплющувала очі й затуляла носа, як і всі довкола робили. Дарочка-дурочка, Червона Шапочка, що лізе в ліжко до вовка гратися, вважаючи його бабусею. От тобі й секс із Кінг-Конгом. Вголос вона засміялась, бо що їй іще лишалося: тьху ти, яка ж гидота! її розчавила примітивна, тупа, як танк, логічна сила цієї обурюючої — те, як просто ці двоє, Р. із шефом, одібрали в неї їй за спиною її приватне життя — те, що вона вважала своїм приватним життям (як легкокомисно казала Р.: сплю, мовляв, із ким хочу, — а він же застерігав, не зарікайся!), — і перевели його в доларовий еквівалент: мов переклали твердою, врозумливою для себе мовою. Збита з позиції обвинувача, вона нарешті вгледіла ведучу Гощинську їхніми очима: дорога жінка, атож (навіть із цінником!), как-кая стерва, сексі сучка, ходяча реклама контактних лінз: я використовую їх і викидаю без жалю (може, й Р. так гадав — що вона його використала, аби добути гроші для каналу?), — "невідбивна", як колись її смішно окомпліментив шеф, не знаючи, як по-українському сказати "невідпорна", а отже, й на екрані здатна приносити зиск: косички, топик, ласкаво просимо до нашого борделю, — такою вони її бачили, і такою вона їх захоплювала, — такий вони готові були платити, навіть "узяти в долю": хоч із передвиборчого дерибану, хоч із торгівлі жінками, — чим хата багата.

Вони приймали її за свою — і вона не мала чим відгородитися. Її праця, всі її професійні чесноти самі по собі для них нічого не важили, лежали за межами їхньої оцінкової шкали, в зоні "сліпої плями": то були дрібні забавки на маргінесах великого бізнесу — претензії на ТБ з інтелектуальним напуском, розкрутка якихось нікому не відомих героїв, — що ж, красиво, і можна навіть на міжнародний конкурс зачиндолити, щоб вивісити потім диплома в директорському кабінеті під склом, але, по суті, — на фіг всралось. Р., коли вона говорила про роботу (про своїх героїв йому оповідала, кретинка!), посміхався посмішкою Будди й казав, що від її ентузіазму в нього шалено встає (і тягнув її руку собі в штани, щоб перевірила), — так само (ні, далеко дужче!) діяв на нього ентузіазм, із яким вона висмоктувала з панциря ласі шматочки омара в голландському ресторанчику: ерекція — це була ще одна тверда (авжеж!), намацальна, як і гроші, мова, на яку вони перекладали те, чого не розуміли. А більше вона нічого не мала їм пред'явити на посвідчення своєї особи — вона з ними працювала, жила на гроші, які вони їй платили, навіть — і цього, бач, теж не скреслиш із резюме, — траплялося, з ними спала (в які тільки нетрі не заводять жінку допитливість!), — вона була в системі й цілком несогірше собі в ній радила. Якби вона сказала шефові, що після семи років виходу в ефір усе ще чує темряву в студії як поширену в

нескінченність глядачеву залу передекрання, — що там сидять люди, перед якими вона відповідає, і вона чує їхній подих, — у нього це, найімовірніше, навіть ерекції не викликало б: він просто посміявся б і порадив їй більше гуляти на свіжому повітрі. Він теж уже був іншою біологічною породою — надто довго вона заплющувала на це очі.

Він справді хотів, щоб вона лишилась на каналі, сяйнуло їй. Він хотів, щоб вона стала такою, якою вони її бачили, він за це боровся. Не за самі тільки прибутки, не за "обличчя каналу". Йому на тому залежало — щоб вони обоє зрівнялися: обоє одної породи, професіонали, і він не гірший (ба ні, ліпший — йому ж більше платять!), — щоб зник межи ними всякий, неперекладний твердою мовою, люз. Ось цей люз йому муляв.

І, точнісінько як із Р. — тільки без крику, а, навпаки, страшенно повільно й тихо (бо гнів душив її й не давав говорити, їй навіть кімната потемніла в очах, мов зненацька смеркло), — вона сказала йому те, чого зовсім не збиралася і чого, либонь, і не варт було казати, — не варто так старомодно, як Олег хозарам, оголошувати війну тому, з ким справді збираєшся воювати (а вона знала, що зробить усе можливе, аби зірвати їм, сукам, хоч той падлючий конкурс!), — але, як і з Р., сказати в тій хвилині правду в очі навпроти був її самотній спосіб оборонитися, відгородити себе від їх липкого дотику, як опустити кришку каналізаційного люка: а ти знаєш, сказала вона шефові, що ти заразний? Ти — як той туберкульозник, що плює здоровим людям у тарілки. Як у фільмах про вампірів — тебе колись вкусили, і тепер твоя програма — перекусати інших, щоб усі стали такими, як ти. А це хреново, братіку. Ой як хреново.

На диво, він мовчав. Потім пробурмотів, явно прокручуючи щось у голові: ти сумасшедшая.

Ага, сказала вона, підводячись, щоб іти, на весь зріст випростуючись над ним (він був нижчий за неї — чоловічок наполеонівського комплексу) на своїх висотних підборах, переступаючи, як гонорова-перегонова конячка, — "невідбивна". — Так і є — "сумасшедшая". Це в мене спадкове, ти не знав?..

...Вона розказує матері саму лиш "переможну" частину — в адаптованому варіанті, без зайвих подробиць. Ольга Федорівна несподівано підхоплює, згадавши шефів фільм п'ятнадцятилітньої давнини, той, яким він стартував у велику журналістику: еге ж, еге, було таке, показували по телевізору — у Чернівцях діти вражені загадковою хворобою, жахливі кадри — палата, повна маленьких дівчаток, і всі голомозенькі. Вжеж, така картинка запам'ятовується надовго: сайєнс фікшин, чистилище для потерчат. Діти вранці прокидалися, вставали з ліжка — а волоссячко лишалось на подушці. М'якеньке дитяче волоссячко, як шовковий скальпик.

— Це десь відразу після Чорнобиля було, — радіє Ольга Федорівна зі своєї пам'ятності.

— Ні, мам. Пізніше. І Чорнобиль там ні до чого.

Типовий "ефект склеювання": більший інформаційний шок — Чорнобиль — поглинає менший. Чорнобиль, Чернівці — навіть звучить подібно, на "Ч", легко переплутати. Переплутати, а потім і забути. Чи вчать тепер цього в Інституті журналістики — як подавати інформацію так, щоб про неї чимскорше забули? А

пронизливу картинку можна візуально "заклеїти" народові в голові, наприклад, "Зоряними війнами" — там теж доволі голомозих монстриків, та й де їх тепер нема.

На тому хорорчику про облісілих діток шеф був зробив собі ім'я, але ніхто цього вже не пам'ятає, і сам він ніколи не згадує про початок своєї кар'єри. Хтось інший тоді загинув, закривши своїм трупом усі подальші незалежні розслідування. Хтось йому його кар'єру відкупив.

І вона ж не пам'ятала, зовсім не думала про той сюжет під час розмови! Точність її поцілання була тої самої природи, що поведінка тіла в хвилину небезпеки, — коли воно само знає, в який бік ухилитися. Отак-от навмання тицьнеш пальцем — і провалюєшся рукою в липке місиво: з неодмінною домішкою чистієї крові.

Матері Дарина пояснює: там, у Чернівцях, нібито була аварія на військовому заводі, куди нікого так і не пустили, Москва встигла закрити справу ще перед розвалом Совка. А найімовірніше — був витік ракетного палива. Біс його зна, чиї спецслужби в тому замішані, наші чи російські, — факт, що цілу історію комусь треба було замовчати, будь-якою ціною.

— То це що ж виходить, — мама напружено перетравлює інформацію, — що того чоловіка, який цю справу розслідував, таки вбили? І твій продюсер про це знав — і мовчав?

Чому, власне, це її так дивує? Дарина відчуває щось схоже на давнє дочірнє роздратування:

— Мамо, ти так наче з Марса або з Венери! А батькові колеги — не на чужій крові, нишком прикопаній, собі кар'єри робили? Коли архітектора довели до самогубства, а потім на нього почепили всіх собак, — і, крім батька, всі все як зайчики підписали? — (От би цікаво було, мелькає їй, зустрітися з тими людьми тепер, хто ще живий, і побачити, ким стали вони, — невже теж підторговують людятинкою у вільний від основної роботи час? А заодно, й ким стали їхні діти, надзвичайно повчальна могла б вийти передача, аж тепер нарешті вона знає, що можна зробити з тим батьковим сюжетом, у якому їй завжди бракувало "сторі", — тепер, коли вже нічого зробити не можна, мудрий русин по шкоді, як каже Адька!..) — Ти серед цього весь вік прожила, а тепер дивуєшся.

— Але ж це було тоді! — протестує Ольга Федорівна. — Це ж інші часи вже!

Якийсь поколіннєвий егоїзм навиворіт: все погане вже трапилося з нами, а наші діти починають із чистої сторінки. І діти раденько трюхикають у життя акурат у такому переконанні, підіпхнуті батьками в спину: іди, дитино, ми своє відмучились, то тобі тепер буде щастя — багато, багато, в обі жмені. Нічим більше, крім цього напучування, не озброєні, голі, як бубон. Голі-голісінькі, от у чім річ.

— Ми всі теж так думали, ма.

Якби ж то знаття, де закінчується "тоді" і де починається "тепер". І до чого ж сліпа ця рятівна людська віра в те, що між ними існує чіткий вододіл. Що досить усього тільки перегорнути сторінку, почати нове літочислення, змінити ім'я, паспорт, герб, прапор, зустріти й покохати іншого чоловіка, забути все, що було, і ніколи, навіть

наодинці з собою, не згадувати про мертвих, — і минуле зробиться нечинним. А вододілу нема, і минуле суне на тебе з усіх пор і щілин, мішаючись із теперішнім у таке нерозліпне тісто, з якого вже спробуй вибрюхайся. А ми й далі тішимо себе дитячою ілюзією, ніби маємо над ним владу, бо можемо його забути. Наче від нашого забуття воно кудись зникне. Так Мочернюччин малий, коли Ірка його нашльопала, розгнівався й пригрозив: "А от за'аз з'облю тобі темно!" — і щосили заплющив очі.

Втім, мамі простимо, думає Дарина, — все-таки вона цілий вік пропрацювала в музеї, звикла до каталогізованого минулого — впорядкованого й пришпиленого під належними датами, як колекція мертвих метеликів: оце-от — "тоді", а від оцього-от порога починаючи — вже "тепер", гарно. Маленькою Дарина любила бувати в мамі на роботі — тоді всі стенди в залах були їй вище голови, поблимували вгорі склами недосяжно й таємниче, і хтось із дорослих завжди брав її на руки й підносив, щоб вона могла глянути на картинки під склом: картинок було багато, незмірно більше, ніж у будь-якій книжці, годі було й думати, щоб їх як слід роздивитися, і їй солодко паморочилося в голові од того, яке неймовірне багатство посідають дорослі: бути дорослим і означало — мати доступ до всіх картинок на світі, як до переповнених скарбами печер Алі-Баби, і їй праглося чимшвидше вирости. Ну що ж, усе й збулося, як бажалося, — з чим як із чим, а з картинками у неї в житті склалося...

І знову на неї наринає хвиля розжареного болю, аж вона загризає губу, щоб не застогнати вголос: до холери, адже ж вона справді добра телевізійниця! Як же сталося, що це перестало бути важливо — бути добрим? Молоді журналісти вже й не вживають цього слова, не кажуть, що хтось "добрий" у своєму ділі, кажуть — "успішний". Бандюк — але з мільйонами на офшорних рахунках, значить, успішний бізнесмен, нездара — але не злазить з екрана, значить, успішний журналіст. А це ж вони від нас навчилися, тупо думає Дарина. Шеф теж так каже — не лише про програми, і про людей так само. І ще каже "професіонал", це вже в його устах найвищий комплімент. Добре, хай Х. — "професіонал", а решта довкруги тоді хто ж — непрофесіонали? Тоді якого ж хріна їх держать на роботі?

Колись вони були командою — коли це було?.. Так давно, і так недавно, — це й була її справжня молодість, за відчуттям безмежності можливостей насамперед, — буремні дев'яності, вільна плавба, була б ініціатива, а гроші знайдуться, — маєтки довкруги вилуплялися й лускали весело, як бульби на калюжах під час травневої зливи, зате скільки ідей ширяло в повітрі, аж повітря ходило кругами!.. На старій студії, їхній першенькій, на орендованому заводському складі (завод стояв, склад віддали їм майже задурно), вони самі носили стільці, сиділи запівніч, малювали сітку програм, сперечалися, галасували, з переповнених попільничок сипалися на стільницю кирпичі пожмакані недокурки, і коли вже очі починали сльозитись од диму, хтось, найчастіше Василько в запітнілих банькатих окулярах хлопчика-відмінника, вставляв відчинити вікно, а разом приносив і накидав їй на плечі куртку, щоб не змерзла, — де ти тепер, Васильку, на яких канадських луках скубеш свою гірку травичку?.. Востаннє від нього була електронною вітальна листівка під 2003-й рік — із якогось геть уже

непомисленого задуп'я, з Вінніпегівщини, де взимку морози, як у Сибіру, сягають мінус тридцяти й губи репаються до крові від атмосферної сухости, якого чорта він там робив, у тій пустині, на що переводив свій вік?.. Він же був журналіст од Бога — ніхто так, як він, не вмів розбалакати й виколупати нутроші з кого завгодно, навіть із президента, чи пак тоді ще кандидата на пост (була у Василька така пам'ятна передача — тамтой, навіть не вкуривши, як його на виду в цілої країни роздягають до грішного тіла, розм'як, став хвастати своїм убогим повоєнним дитинством і тим, як у п'ятдесят п'ятому, вбраний у свого єдиного піджачка, їхав із рідного села вступати до інституту в вагоні з вугіллям, бо на квиток у пасажирському не мав грошей, — і сито вилискувавсь при тому гордістю тріумфатора, який може тепер пред'явити світові цілий склад піджачків узамін тодішнього зіпсутого, і то яких піджачків!..). Василько першим вловив цю пружинку, на якій, як виявилось згодом, і тримався весь завод нашої так званої еліти, — глибоку, хтиву жадобу реваншу за всі підрадянські приниження, а якою ціною, плювають: тоді, в дев'яності, ще нікому не було ясно, що єдине, чого прагнуть ці люди, які дедалі впевненіше розсідалися в телевізорі, — то, вилізши на київські горби (розваливши по дорозі кілька поверхів старих кам'яниць, аби не застували їм виду на Софію!), влаштувати на гробі Ярослава свій переможний бенкет нових номадів, та Василько зовсім і не займався соціальною аналітикою й не накидав глядачеві жодних висновків — просто, він умів слухати, як же, справді, просто — слухати, що тобі кажуть, і як несамовито багато люди, самі того не тямлячи, про себе розказують, коли їх слухають ТАК) ЯК Василько, — кожну, навіть випадково почуту розмову він міг потім відтворити майже дослівно, а сьогодні вже всі торохтять навперебій, і ніхто нікого не чує. Молодняк — той взагалі відключений наглухо, ніби так із плеєром у вухах і вродився, етажерка Настуня, поки гість говорить, знай репетирує в різних ракурсах свою фотомодельну посмішку, тільки й ждучи, коли той затихне і настане її черга озвучити наступне питання, — а геній комунікації Василько, який навіть перехожого в вуличному синхроні вмів за півтори хвилини виставити навіки-неповторним, тимчасом десь на краю світу розглядає канадських горобців у підзорну трубу, — на присланій ним під 2003-й рік картинці красувався жовтогарячогрудик із чорним фрачним хвостом, і Василько писав, що це його нове тепер захоплення: bird-watching. Bird-watching[18], блін.

І таких історій було неміряно, куди не ткниш: люди виїздили, щезали, пропадали як у воду; по старих телефонах, коли вона, траплялось, пригадувала: от цього б запросити до роботи над новою програмою! — відповідали незнайомі голоси: продав квартиру, ні, адреси не залишив, — ніби невидимий смерч спустошував їхні лави — тих, хто колись називався першим ешелonom української журналістики, тих, хто ще пам'ятав Вадика Бойка і його першу авторську програму на єдиному натовді українському каналі — вся Україна її дивилася, вечорами вулиці порожніли гей вимів, а потім одного зимового дня 1992-го Вадик радісно похвастав комусь із колег течкою з документами, що їх збирався оприлюднити: ось вони, комуняки, всі в мене тут, оце буде бомба! — і через сорок хвилин бомба вибухнула в його власній квартирі, де його

живцем згоріле тіло знайшли розпластаним на підлозі, оголосили кілька версій, із яких випливало, що згорілий згорів зовсім-таки сам і без нічиєї помочі, — і на тому справу було закрито, і ніхто більше ніколи не згадував з екранів про Вадима Бойка, мов і не було такого на світі... Може, якби ми всі дев'яності говорили й кричали, якби згадували й влаштовували щозими поминальні річниці в прямому ефірі, дружно й солідарно, на всіх телеканалах, поки це ще було можливо, з нами б не впоралися так швидко?.. І головне — так непомітно, без гвалту і крику, випадку Гії Гонґадзе не рахуємо: на той час, коли Гія попав під роздачу, — на фінал наших буремних дев'яностих, гіркої й прекрасної доби надій і поривань, карколомних кар'єр і похованих проектів, щоденних самовдоволених бенкетів-фуршетів, на яких ми випасалися спершу зі сміхом: дайте-но прес-релізи, де там сьогодні вечереємо? — а далі все прицінніше: туди не піду, ті жлоби ніколи не наливають! (жлоби, які не наливали, були недобитими рештками Гельсінської групи, які все ще обговорювали, самі з собою, проблему люстрації, кого пак вони вже цікавили?..) — на той час ми, хоч і перебирали ще клієнтами, і погордливо торгувалися, коли нам пропонували "лаве" за відмивку іміджу якій-небудь гнилій фірмі, були вже ручні, як морські свинки, — ми вже звикли ходити на пиво до Еріка, на джаз-сейшини в "44", літати у відпустку до Анталії й Хурґади, ми вже оскоромилися першими покупками в дорогих бутіках і першими дисконтними картками, ми були ситі й добре вичесані свинки, на нас вилискувалася шерстка, — цебто, розуміється, на тих із нас, хто зумів вчасно вибратися на траси переміщення грошових потоків, — в нас не було інстинкту небезпеки, може, це й є головна прикмета нашого покоління: голі як бубон, нічим, крім батьківських напучувань — вперед-дитино-і-буде-тобі-щастя, — не озброєні, ми встромляли голову в пастку безмисно й весело, ба й із відчуттям власної значущості, — ми пишалися з нашої лискучої шерстки, з того, що нам платять, і незле, — ясна річ, за те, що ми такі розумні й талановиті, за що ж би ще, — а потім було вже пізно. І так ми наївно вважали, наче творимо новий телевізійний простір, — заміряли рейтинґи, вигадували нові програми і, як діти, тащилися зі слів "уперше українською", — а насправді танцювали на крові, і та невідомщена, безвідплатна кров непомітно, як свинцеві води, підточувала нас ізсередини.

"Що з нами стало, ах, що з нами стало?.." — пищала по всіх каналах Ірочка Білик, ще одна погасла зірка дев'яностих, згодом переведена рядовою в нерозрізняльні лави російської пластмасової попси, і той безпорадний писк, як виявилось, й був лейтмотив доби, тільки що ніким вчасно не розчутий: з нами й справді "ставало" щось не те, але ж — непомітно, з дня на день, тихою сапою, як же було те завважити?.. Люди мінялися — вони не тільки зникали з овиду, з країни, з професії, випадали кудись на марґіналії, в інтернет, у малотиражні газетки, яких ніхто не читав, у вряди-годи ґальванізовані міжнародними ґрантами радіодіапазони, які заглухали ще заки встигав їх відшукати в ефірі, — але й ті, хто лишався на овиді, вже не були такі самі: щось у них ламалося, зникала внутрішня відпорність, — там, де ще недавно, яких два-три-п'ять років тому, можна було сподіватись на підставлене плече, зненацька пливло й осувалося — м'яко,

драглисто, очі микуляли й ховалися в похмільних набряках повік: "Безплатно, Дарино, тільки мама цілує, давай по бартеру — ти мені злий інфу, а я тобі", — а за особливо наклепницьку "чорнуху" на друзів-приятелів особливо принципові редактори виставляли розцінки за вп'ятеро вищим тарифом і в ім'я святої дружби не поступались ані центом: "Не ображайся за наїзд, старий, — казали вони потім жертві, — хочеш, ми з тобою інтерв'ю зробимо?" — і жертва згоджувалась... Утворені кадрові пустоти, як у карстових печерах водою, наповнялися водянисто-зеленою молоддю, яка вже нічогісінько не знала й не тямала і з готовністю бралася за всяку заказуху; так звану суспільну проблематику, з мораллю й культурою включно, посідали коханки нафтових королів, силіконовогубі порнотелиці, яким усю програму під ключ готували їхні кріпацькі душі, — крлям лишалося тільки приїхати зачитати перед камерою готовий текст, а хлопці, що колись на початку дев'яностих власними силами, горбом піднімали були на собі, як дубові крокви, найгучніші медіа-проекти (згодом тихо, без гуркоту осілі в купу руїн, і довго ще з-під завалів видавали придавлені тіні та розлазилися по дарових фуршетах, щоб наїстися на день наперед...), — хлопці, які в 1990-му перли на собі з литовських друкарень пачки перших українських незалежних газет і діставали за те від міліції кийком по нирках, — наймалися, вбившись у ранні черевця й лисини, носити воду парламентарям — прес-секретарями до всяких політичних шреків, які перед пресухою громохким матом слали їх по мінералку, і ці козачки-водоноші невдовзі навчилися ходити з невідліпними юродивими посмішечками, що мали демонструвати їхню повну філософську невразливість на всю марноту марнот цього світу, буддизм в натурі, як казав Антоша, — із прискаленим оком, як шльондри не в міру балакучого клієнта, слухали, коли Гощинська їм щось бралася наvertати про своїх героїв, — ніби вираховували подумки, які бабки за тим крутяться і кому скільки перепаде: в якийсь момент усі професійні теми раптом здохли, люди просто перестали всерйоз розмовляти про те, що роблять, бо ніхто вже нічого, крім бабла, всерйоз не робив. У якийсь момент — який, коли саме він настав? — раптом всім усе стало пофіг: так, мов запущений колись вірус латентної хвороби, що підточувала їх ізсередини, зробив нарешті свою справу, і лишалося тільки констатувати *rigor mortis*[19]. Та ні, навіть і не *rigor* уже — в'язку, трясовинну масу, що підсисає звідусюди, куди не сахнешся, і відчуття, ніби на черговому бенкеті-фуршеті круг столів юрмляться з тарілками й келихами, навзаводи чавкаючи, брязкаючи посудом і якимось у змиг ока п'яніючи (а багато хто й не тверезів уже ніколи!), не живі й цілком же, хай йому грець, успішні в цьому житті люди, — а трупи, розм'яклі до вже-текучої, кашоподібної консистенції, простягнеш руку — і зануришся по лікоть у липке, — це відчуття вдарило їй у голову не раз і не двічі — в потилицю, в мозочок, жарким і пекучим, як вибух вийнятої з морозилки пляшки шампанського (або як постріл — прямо в потилицю, в гіпофіз, впертим у виямку між двома півкулями стволом). Десь невдовзі по Владиному похороні було — в ресторані, на якійсь урочистості, на тій фазі, коли столи оголюються брудним начинням, мокрі від поту офіціанти спотикаються, розляпуючи по паркету десерт, і розмови втрачають зв'язність, розсипаючись на хаос самотніх монологів, якась постбальзаківського виду

дама настирилась була говорити про Владу й раз у раз по-павичевому скрикувала, мов пилкою звискувала: "Не можу, не можу, не можу повірити, що вона мертва!", — і хтось із хлопів, у дупу п'яний, примирливо бевкнув на те густим, як у дзвін, відлунням: "Та хто з нас живий!..". Дарина запам'ятала, як її в ту мить пересмикнуло мерзлякуватим погребовим дрижачком — і одночасно запекло в потилиці розлитим вогнем, як від прострілу, вмить витверезивши, виштовхавши, як корка, на поверхню загального безладного гулу, мов під стелю винісши — звідки, відсторонено дивлячись на розвирване кишло людей і недоїдків, вона з забобонним жахом подумала: а таки ж правда, правду чувак сказав — живих тут нема, це вже потойбіччя.

Влада, звідки вона це знала? І цей ракурс, цю точку погляду з-під стелі?.. У неї була така картина, в "Секретах", називалася "Після вибуху": погляд згори, в центрі — розхлюпаний світляний круг, як розкручена дзигою багатоярусна люстра, мультиплікаційно розтріскана, так, як кола розходяться по воді, — Влада вічно боролася зі статикою, казала, що малярство старих майстрів уже містить у собі й анімацію, й кінематограф, і порівняно з ними в нас тільки побільшало техніки, зате поменшало уяви: ми розледащили й забули, що самими лиш малярськими засобами можна віддати геть-чисто все, геть і звук, як віддав же був Пікассо в "Герніці" звук бомбьожки через померкле світло й розгойдані лампочки, — і Владі також дещо вдалося: її вогняний диск, наче злетіле з колісниці жахливого Бога Реклами багатоярусне колесо електричного саява, обертався з шаленою, злиплою в очу швидкістю, — а під ним, по гниличної барви полю, сипало з невидимої стелі, звідки дивився глядач, рясним чорноприслим конфеті людських фігурок, як рештками розбитого війська, — кожна з фірмовим пакетиком у руках, пакетики були зменшеними фотографіями, наклеєними на полотно, — Hugo Boss, MaxMara, Steilmann, Brioni, розсипна виставка торговельних брендів, критики злостиво коментували, що Матусевич написала "вибух у Метрограді" й мала б зажадати від усіх тих фірм гонорар за рекламу, але насправді вона написала війну — ту, котру ми щодень програвали, самі того не тямлячи, женучись на безбач по рудому гниличному полю, — а потім виявлялося, що то біжать уже тільки наші тіла. Що ми біжимо вже в потойбіччі. Десь по дорозі ми підірвалися на цьому полі, ми не знали, що воно заміноване, нам ніхто не сказав, — і ми бігли далі, засапано хекаючи, притискаючи до грудей наші бренди, наші квартири, наші мобілки й автомобілі, — і далі мали себе за живих, бо ніхто не сказав нам, що ми вже вмерли.

"Дуже багато смертей", — сказала їй Влада вві сні, з'явившись уже з тамтого боку, — і справді, ніби віко вибили в казковій бочці, і легіон смертей вирвався на волю. Щось сталося зі смертю на рубежі століть, у ній зайшла переміна, довший час ніким не завважувана: як нова нота в оркестрі, що попервах сприймається за випадковий фальшивий звук, а далі, наростаючи, підкоряє собі цілу симфонію, ширилась і утверджувалась нова форма смерті — безпричинна. Доти заведено було вважати, що люди мруть від хвороб, від старости, від нещасного випадку, від чиеїсь руки, — що в такому поважному ділі, як уривання життя, конче присутня причина, і смерть

поводилась досить чемно, аби щоразу віднаходити собі якісь претексти. А на рубежі століть вона раптом забила на будь-які правила, ніби з'їхала з глузду, — і поруч зі старими, все ще зрозумілими смертями дедалі зухваліше паношилася ця нова — божевільна смерть.

Молоді хлопці вмирали вві сні від зупинки серця, яке доти ніколи їм не боліло; молоді жінки безгучно тонули в малогабаритних ваннах, вкриті невичахлою піною; хтось, спіткнувшись, падав на вулиці — і вже не підводився. Ніби досить стало одного випадкового подмуху, одного легенького, необережного шутка пальцем, — і кілька жвавих, заклопотаних фігурок із пакетиками в руках завалювались із фантомною легкістю, як у комп'ютерній грі. Якимось непомітно люди перестали вражатися на звістку, що однокласника, якого не стрічав кілька років, уже нема серед живих, що колеґа, якому зібрався нарешті повернути борг, уже давно на цвинтарі, — "О чорт, — подосадував раз Юрко, почувши, що його знайомий загинув, — а він же мені обіцяв репетитора для малої!". Смерть перестала бути подією — на неї реагували так само, як коли б небіжчик виїхав за кордон на пеемже, і акуратно стирали з електронних записників уже-нечинні адреси: смерть більше не потребувала пояснень. Просто, в людях якось разом ослабла загальна прив'язка до життя, — ніби прогнили ниточки, що леда-хвилю могли перетертися. Ніби в усіх тих юрбах, які текли по вулицях, заповняли офіси й кав'ярні, супермаркети й стадіони, метро й аеропорти, вже не залишилося, в усіх сукупно, загальної суми життя, при якій на те, аби вирвати з нього фізично здорову людину, потрібне зусилля. Зусилля потрібні були радше на те, щоб утриматися при житті. А вже лишатися живим — таке й справді виходило одиницям.

Ви ні до чого нас не підготували! — хоче крикнути Дарина матері. Ви, рабське покоління, покірні дейдрімери з розплющеними очима, — що ви нам дали?.. На чорта він здався, увесь ваш досвід виживання, ваша ціложиттєва боротьба по чергах за кусень м'яса, за імпортні чоботи та малометражну з окремою від дітей спальнею, якщо єдине, чим ви зуміли нас озброїти, — це вірою в те, ніби ту сторінку перегорнуто, — затоптали, забули, і тепер буде вашим дітям щастя, бо ми собі можемо заробляти де хочемо й скільки схочемо, та ще й ніхто не візьме нас на облік у КГБ за те, що говоримо українською? Більшого щастя понад те ви собі уявити не могли — і покірно закопали за нього своїх мертвих без всякої гідності, хіба що нишком поплакавши за ними в куточку, і навіть не навчили нас ними пишатися, — ви мовчки погодились визнати те, чого від вас, власне, й вимагалось, — що вони програли, тому що загинули, а виграли ті, хто лишився живий, з квартирами, дачами й Сочами, — по-нашому, успішний, це від вас ми успадкували цей вірус — зневагу до тих, хто опинився на узбіччі!.. Нічого, крім цього, ви не зуміли нам дати, нічогісінько, крім гордості за власний банківський рахунок і власну мордюку в телевізорі, — ви пустили нас у життя легкими, як порхавки, і ми почорніли й полопались, як тільки пішов на спад запас молодечих сил, — ви зарядили нас пустотою, а тепер ми заряджаємо нею наступне покоління.

Все це можна було б викрикнути сліпо, з натхненням ненависти, що прорвавшись чвиркає на кілька метрів, як роками набухаючий гнійник: ви, ви в усьому винуваті! — і

яка ж це була би полегкість, знайти нарешті інстанцію, якій можна виставити рахунок! Але Дарина мовчить. Вона не годна випорснути на цю ковзку поверхню й помчати по ній із забиваючою дух легкістю серфінгіста, — Боже мій, скільки разів вона ставала свідком таких сцен між матерями й доньками, які страшні речі звіряла їй та сама Ірка Мочернюк, котра завжди казала про свою матір, що та каструвала батька, а матері, на пікові власних подружніх проблем, кричала, що все їхнє покоління треба було стерилізувати, як у Китаї, щоб вони ніколи не мали дітей, і Ірчина мати дзвонила Дарині й плакала по телефону, це оповідаючи, і просила повпливати на Ірочку, наче Дарочка з Ірочкою й далі ходили до одного класу й сиділи за одною партою, — але сама Дарина рішуче не годна щось такого проштовхнути крізь горло: не протискується. На відміну від своїх товаришок, вона більше не відчуває за собою того права судити, яке почувала в дев'ятнадцять. І не тому, що звідтоді минуло двадцять років, — між батьками й дітьми нема терміну давности. А тому, що в її випадку, і вона ясно це тямить, такий суд був би несправедливим: її батьки все-таки дещо їй дали.

Їй пощастило — вона "сумасшедшая", і це в неї спадкове.

До вчорашнього дня вона й не підозрювала, наскільки, виявляється, сильний у ній інстинкт відірності на зло — сильніший за всі бажання й потяги, за всі можливі спокуси. І що він не був би таким, якби її батько через нього не вмер. А мати його вибору не підтримала.

Неймовірно, але так воно й є.

Якусь, уже відсторонену, як до чужих, повагу викликає в ній тепер ця пара — Оля й Толя. Отолля. Стерта, розбита, знищена, — як казковий палац у ніжних горлишно-сірих переписах інтер'єру, в візерунчастих тінях: паркет, світильники... Все зникло, нічого не лишилося — нічого такого, що можна помацати, показати по телевізору, нічого, чому можна скласти ціну в твердій валюті. Абсолютно незрозуміло, яким чином ця сила змогла перейти до неї. Вони навіть нічого такого їй у дитинстві прямо не казали, її батьки, — не наставляли, не напучували, як і її ровесникам батьки нечасто зважувалися зрадити щось поза рамками загальноприйнятого модусу вівенді (Ірці тільки в 1990-му розповіли, що її дід насправді загинув не на фронті, а в ГУЛАГу, а Влада згадувала не без іронії, як їй десь у восьмому класі Матусевич-старший нищечком шепнув, що він взагалі-то за соціалізм, але без Росії, тільки щоб вона ніде про це нікому нічирк: за таке вже можна було й на зону загірміти, люди й за менше по сім років діставали!). Її, Дариніні, батьки теж не були жодними дисидентами, і ні в яких підручниках ніколи про них не напишуть. Їм усього тільки стало сили чинити так, як вони вважали за правильне, — і сповна прийняти за те все, що в тій країні належалося прийняти, до смерті включно.

І якимось чином (яким?!) тої їхньої сили — тої, що здавалась такою марно розтраченою, бо ні на що видиме не перекладалася, — виявилось достатньо, щоб забезпечити їхній дитині запас міцності. Щоб в іншу добу, в іншій країні, напханій смертями, як бочка оселедцями, вона змогла лишитись живою.

Тому що це правда — вона жива, і цього в неї не одніють.

Як там стариган Ніцше казав — все, що не вбиває, робить нас сильнішими? Та ні, мабуть-таки, не все. Але часом те, що нас убиває, робить сильнішими наших дітей.

От тільки своїх дітей їй ніколи не хотілося мати...

І тут вона раптом згадує — мало не ляскає себе по лобі, за перейнятою від Адьки звичкою, — перебиваючи плин маминого потішального монолога (якого й так — не слухала, відімкнулась: все про те, що "тепер" — не те, що "тоді", і що якось воно буде, бо ще ніколи не було так, щоб ніяк не було...), — згадує, з чийх уст її недавно, цієї-таки осені вдряпнуло було оте недоречно-офіційне "Анатоліївна", — аж чудно, як вона могла забути в мами спитати, геть викреслити матір із тої історії з есбеушним архівом, куди Адька ще кілька разів тицявся, і все намарно: справу тети Гелі все ніяк не могли знайти, а тепер уже що ж, тепер уже не варто й рипатися, раз кіна не буде? — чітко, боляче згадує, як із минулого життя, залитий вересневим сонцем ріг Золотоворітської й Рейтарської, їхній з Адькою перший наліт на ново-збудований архів СБУ, свою тодішню націленість на пошук, — і вражається з того, яка ж вона ще недавно була щаслива — і скільки в тій щасливій цілеспрямованості висипалося їй з поля зору непомічених подробиць, як камінців із-під копит розігнаних учвал іподромній конячці, аж ось він, камінець, — застряг у щілині розтріслового копита, не спинили б конячку — либонь, так і не згадала б...

— Мамо, вибач, я тебе переб'ю, — Ольга Федорівна послушно вмовкає. — Я в тебе все забуваю одну річ спитати. Тобі щось говорить таке ім'я — Бухалов?

У трубці й далі тихо.

— Мам? Альо, ти мене чуєш? Роз'єднали, чи що?

— Бу-уха-лов? — нарешті відгукується мама — дуже здивованим, молодим альтом: тим, що колись належав брюнетці в жовтогарячому платті. — Так звали нашого куратора. А ти звідки його знаєш?

— Якого куратора? — Дарині здається, що вона недочула: хіба в материні часи існувала така професія — куратор? Коли ні незалежних мистецьких виставок не було, ні галерейного руху, нічогісінько ж?..

— Від КГБ, якого ж іще. Кожен радянський заклад мав у КГБ свого куратора, така спеціальна посада в них була.

— А-а.

Що ж, де в чому часи таки змінилися, — раз змінилося значення слів.

— Бухалов, чи ти ба, — бурмоче мама. — Як же його звали, пожди-но, зараз згадаю...

— Не Павло Іванович?

— Точно! Павло Іванович, Пашенька наш. Він молодий був, молодший за мене, йому тоді, мабуть, ще й тридцяти не було, десь він уже після війни народився... Красавчик такий був!.. — у голосі мами проступає відсвіженим теж явно тодішній терпкий осуд, наче для гебіста бути "красавчиком" — то додаткова обтяжлива обставина: — Чорнявий, і очиська, як маслини... Йому б не в КГБ, а в кіно зніматися, на Омара Шарифа був схожий... А ти звідки його знаєш?..

— В архіві есбеушному зустріла, по справі Адріанової бабусі. Очиська в нього й досі такі — як у арабського огиря. Він тобі привіт передавав.

— Дивись-но ти, не забудь! — знов терпко дивується Ольга Федорівна. — То він тепер в архіві? Людей більше не пасе? — Вона вже оговталася, все одно що поправила обіруч, підпушивши пальцями, своє все ще пишне волосся, — є в неї такий жест, і Дарина його зараз мов навіч бачить: — Він зі мною все був співбесіди проводив, ще перед тим, як батька на психіатричну експертизу забрали, — щоб я, мовляв, на батька вплинула... Вчепився, як чорт в грішну душу. Колектив у музеї невеличкий, яка там у куратора могла бути робота, — ну, то він на мені й старався, заробляв свою зірочку... Раз я була визвірилась, бо вже сил нестало, — чого, кажу, ходите, чого мене мучите, мало що чоловіка зацькували, так ще й через вас мене начальство поїдом їсть, — а мені тоді директриса наша, ми її між собою Ельзою Кох звали, таке веселе життя була влаштувала, як у концтаборі: на десять хвилин, було, вискочиш із приміщення, біляшів на розі купити, — вже пиши пояснювальну! І так на кожному кроці. Просто виживала мене, щоб я не витримала й звільнилася, — злякалась, видно, чорної овечки в стаді... То він тоді ніби якось засоромився. Клявся, що дуже високої про мене думки і що дуже добрий рапорт про мене написав. Може, й не брехав, бо директриса десь після того вгамувалася, дала мені спокій... А він потім десь зник — перевели його кудись, уже, казали, інший був у нашого музею куратор, то той мене вже не чіпав, я його й не бачила... Думаю, що чимось проштрафився наш Пашенька, бо таки якийсь невеселий він ходив наостанці. Сказав мені, що хотів би, щоб його жінка так його захищала, як я Толю, — в маминому голосі, теж немов підпушеному зсередини, виразно чути нотки гордошів: може, думає Дарина, це й була її найбільша підтримка за весь той час, коли вона лишилася сама?.. Ось такий-от, від Павла Івановича Бухалова поданий знак, що вона теж усе робить правильно?

— А чого ж їм від тебе було треба? Хіба батькові шили політику?

— Або їх розбереш, Дарусенько? Всюди влізти їм треба було, і все опоганити. Допитувався, чи "у вашого мужа склочний характер", — видно, матеріал збирав для психіатрів, це до мене вже аж потім дійшло... І щоб я батька вмовила забрати назад усі заяви — "разве ви не хатіте жить спокойно"? Я сказала — вже ж що хочу, але ж я хочу ще й поважати свого чоловіка, і мій чоловік ніколи не погодиться на таке мерзенство — оклепати невинного, та ще й посмертно... То він так дивно на мене глипнув — "вот ви какая!..". Мені взагалі здається, — мама трошки бентежиться, — що я йому подобалась...

— Ов, а це вже порушення статуту! Доблесним радянським чекістам сантименти до підопічних заборонялися, спеціальні інструкції на цю тему були, я читала...

"Матінка ваша — ще жива? — Дякую, а ваша?" Дарина відчуває, що червоніє від цієї згадки: як вона тоді парскнула, форкнула, ніжкою тупнула, як коза-дереза, — аж вони, бач, мало що не родичі з Павлом Івановичем! Десь у тому самому архіві, де поховано справу Олени Довганівни, лежать і рапорти Павла Івановича на Гощинську Ольгу Федорівну, 1939 р. народження, українку, безпартійну, заміжню, чоловік — ні, це вже

неактуально, цю графу краще пропустити.

"Дуже приємно, що в неї виросла така відома дочка", — з наголосом на першому складі. А могла б і не вирости? Відставний терорист, волоокий Павло Іванович Бухалов з опасистим задом і печінковими заїдами, люблячий тато студентки-консерваторки, тридцять років тому, коли ще не мав тих заїд і робив кар'єру на так званій оперативній роботі, написав на її матір "добрий рапорт". Чи слід розуміти так, що якби він написав поганий, маму теж, як і батька, вигнали б з роботи, а то, чого доброго, й посадили б? І що було б тоді з нею, Дариною? Фіг зна, ну нічого хорошого, це напевно, — діти політв'язнів і до освіти-то доступ тільки вже аж після розвалу Совка отримали... Швидше всього, заgrimіла б у який-небудь інтернат, страшне діло. Чи тьотя Люся не дала б їй пропасти, забрала б до себе на Полтавщину? Але і в цьому випадку її шанси вирости "відомою" були б нульові, він, мабуть, тому так і сказав. Недовго їй, правда, лишатись "відомою", і взагалі неясно, що робити з собою далі, — ну, та це вже не Павла Івановича вина...

І враз на неї наринає те саме, схоже на вестибулярне, коротке замикання-запаморочення, що було з нею вже раз навесні, того дня, коли вона допізна затрималась на студії, переглядаючи інтерв'ю з Владою, а Адріян дзвонив розповісти їй про свій сон: на якусь частку секунди — довше це не може тривати, довше цього не витримати живій людині, — її виносить нагору стрімголов-розігнаним-ліфтом-чирвелетенським-оглядовим-колесом — не понад простір, як на Влади́ній картині, а понад час: понад вчорашній кабінет із жестикулюючою в ньому шефовою фігуркою, і відбитий від нього, прямою перспективою вглиб, інший, 1987-го року кабінет за дерматиновими дверми, понад мокрі бліки голландських черепичних дахів крізь готельне вікно, і далі, крізь анфіладу залів прямої перспективи, де кухня зразка сімдесятих кипить спузирілою білизняними горбами виваркою на плиті, і калюжа від сніговичка розтікається по брунатно фарбованій дощаній підлозі, і на сходовому майданчику стоїть її молодий батько з задертою головою, — ракурсом згори, з пташиного польоту, на якийсь прослизаючий хвостик миті вона бачить, як усе те разом пульсує, приведене в рух, мов скреслі тороси серед світового океану, увімкнене в якесь велетенське, неосяжне поле струму, і як крізь нього течуть, прошиваючи її життя, тонкі, мерехккі й незліченні, аж в очу рябить, ниточки — поза межі її життя, поза обрій видимого, складаючись в осмислений, ні, мислячий, живий візерунок, Довганівна — Адріян — Бухалов — мама — вона — Влада — Р. — шеф — капітан — батько — ще, ще мить, од самого наближення до якої поймає млістю, і, здається, ось зараз усі вони, живі й мертві, зсунувши часи до купи, як стільці при одному столі, займуть свої місця на увімкненій мапі зоряного неба, і все стане ясно, — що, все? — а нічого, мить пройшла, цілісна панорама, так і не склавшись, розпалася на друзки, на пласкі шкельця спогадів, з яких уже жодної Вавилонської вежі не збудуєш, і Дарина сидить на розкиданій, зім'ятій постелі, кліпаючи очима на під'яскравлену сонцем до яєшно-жовтого кольору порт'єру з тінню віконної перекладки — наче з вигнутим крізь лупу хрестом... Ниточки, тільки й перевертає навздогін думка, мов язик нерозгризну клейку цукерку.

Ниточки, ниточки. Мама — вона — Бухалов. Ні, не так: Довганівна — вона — Адька — Бухалов. Ні, вже не відновити, вже погасло. Знову, як і тоді навесні, — зблиснуло й погасло.

Але одну річ вона з цього зблиску зафіксувала: позицію-над — у стосунку до того, що трапилося вчора. Вона вирвалася з учорашнього шефового кабінету, він її більше не гнітить. Їй, справді, попустило.

— Спасибі, ма, — каже Дарина в трубку, яку все ще цупко стискає в жмені: суглоби на руці вирізняються, як перламутрові. — Я тепер знаю, що мені робити.

Вона сама піде до Бухалова. І вона таки підніме Гелину справу — плювати вже на той фільм, раз такі діла, не в фільмі справа, — їй самій треба взнати, звідки йдуть по її життю всі ці ниточки, це капілярне сплетиво людських доль. І ще вона зустрінеться з Вадимом: він єдиний нардеп, із яким вона, можна вважати, в приятельських стосунках, — їх об'єднує Влада. Це її єдина пряма можливість перебити тим сукам їхнє шоу, яким вони хочуть прикрити чийось работоргівлю. Ось це те, що справді важливо.

А що робити далі з собою, де шукати роботи, і чи шукати взагалі, — це все, як жорства під ногами: звичайнісінький трусок житейської прози, з того ж розряду, що — що сьогодні купити до обіду. Так вона це зараз бачить: крупно, ясно, виправленим зором, — і знає, що це правильний погляд.

— Та я ж знаю, що ти в мене розумничка, — радіє мама. — Все буде добре, от побачиш!

— Обов'язково, ма.

— Тільки будь обережна! — звісно, мама як мама.

Дарина ледве стримується, щоб не сказати, як учора шефові: а от цього я тобі обіцяти не можу, — і мимоволі посміхається:

— Постараюсь, ма.

— Ну, будь мені здоровенька!

— Ти теж, ма. Якщо щось треба, дзвонить. — Ритуальна фраза між ними, що означає — якщо треба грошей. Цим разом ця фраза вперше звучить не цілком щиро: на якийсь час, сподівається Дарина, їй вистачить заощаджень, але на скільки, власне, їх вистачить, щоб допомагати старим? У Адьки, теж батько на інженерній зарплаті — на харчі ще стає, а на ліки вже ні... Оце ж воно й починається, ось так вони й протікають, наші картонні хатки... Ет, ну його до біса, не хоче вона ляпатися думкою назад, у весь той кушир!

Поклавши трубку, Дарина встає і, як була, в куценькій нічнушці, підходить до вікна й ривком розчахує порт'єри. І охає від несподіванки: так от звідки ця ясність, це жовте світло на порт'єрі, якого вона за цілу годину телефонної розмови так і не помітила! Це сніг — уночі випав перший сніг!..

Зачарована, вона дивиться на враз просвітлілу вулицю, на важкі сиві вії дерев у сусідньому сквері й по-різдвяному, як на малюнку в дитячій книжці, побілілі дахи, — з одного комина куриться дим, і цілий краєвид виглядає так, ніби місто разом перевело подих, застигнувши в блаженному усміху полегкості. Її місто — цього вони теж у неї не

однімуть.

— Ну що? — вголос питає Дарина, звертаючись невідомо до кого. — Повоюєм?

ЗАЛ V. ВЕЧІР НА ДВОХ

I. "ПІВШОСТА"

ПРИДБАНО В ЦЬОМУ МІСЯЦІ:

1. Польський військовий хрест за Монте-Кассіно (на щитку напис "Monte Cassino Maj 1944"), бронзовий, з кільцем, без ленти, нагородний документ відсутній.

Можна промацати з цим хрестиком наших воєнних колекціонерів. Хоча найліпше б вийти на поляків — все-таки для них то ще й історична цінність...

2. Пам'ятний нагрудний знак до 150-річчя від дня народження Сковороди, виготовлений із танкової криці, з портретом і підписом "Григорій Сковорода". На щитку напис: 1794-1944.

Ти ба, як сорок четвертий рік зачастив! Як на замовлення. Шістдесятилітній цикл, чи що? Десь я колись читав про теорію циклічного розвитку, — може, як наукова гіпотеза воно й несерйозно, але чудно все-таки, якими околясами історія часом нагадує про себе...

3. Окарина майолікова, Київщина, сер. XX ст.

От не пам'ятаю, а це звідки взялося? Яка вона хоч із себе, та окарина?

Вийду з офісу, сяду в підземному переході та й заграю на окарині... Жалібненький такий буде звук — колись у метро, пригадую, якийсь дідок так на сопілці грав на ескалаторі. Нічого сумнішого я в житті не чув. Наш фольклор і взагалі не так щоб сильно веселий на голос, а вже в підземеллі, оголений тим страхітливим резонансом, і зовсім краєв по живому, як плач покинутої дитини. Глас народа, вопіючого в пустині. Покинутий звук — якраз мені зараз під настрій. Де там, блін, та окарина?..

...Давай одружимося, сказав я їй. Мені вже тридцять чотири роки, а я цього ще жодній жінці не казав. Мій тато колись для такого діла маму спеціально до ресторану запрошував, і мама від хвилювання була обляпалася вином. А на Лялюську це ніби й не зробило жодного враження: в сенсі? — форкнула вона, як вона це вміє: як лошатко, і голівкою так само скинувши. Це як — щоб штемпсель був у паспорті? Щоб я офіційно числилася не безробітною, а домогосподаркою?..

Я хотів був протестувати: причому тут це? Звичайно, я розумію, — вона ранена тим, що сталося в неї на ТБ, куди глибше, ніж сама собі признається: вона ж ніколи не мислила себе поза роботою, в неї просто нема наготові іншої життєвої ролі, розбуркай її серед ночі й спитай: "Хто ти?", то й спросоння відповість: "Журналістка!". По-англійськи це називається — складати всі яйця до одного кошика, і тепер, коли їй того кошика забрано, моя дівчинка почувається окраденою з цілого свого життя нараз і ні про що інше думати не годна, — я це дуже добре розумію, не ідіот, та й як би мав не розуміти, я ж свого часу переходив через таку саму ломку, — ну гаразд, хай не зовсім таку, бо мені тоді все-таки було двадцять п'ять, тоді навіть прикольно здавалося спробувати щось нового, чом би й не побавитися в антикваріат (думалося ж, тимчасово!), — а в Лялюськи зовсім інша ситуація, і коли на носі сороковник, нічого

прикольного в тому нема. Особливо для жінки, чи ж я не розумію. Але тільки коли вона форкнула лошатком і сказала про штамп, який у неї вже одного разу в паспорті стояв, і навіть я, мовляв (цього вона не сказала, але неважко було здогадатися), забиваю собі їй голову бздурями, коли в неї на порядку денному справді серйозні проблеми, — тільки тоді мені свінуло, що в нас із нею зовсім різні уявлення про шлюб. Що я таки католик, дарма що в церкві бозна-відколи не був. А для неї ця сторона життя ніби замазана олійною фарбою, — як колись було замазане до половини вікно в нашій шкільній убиральні, і ми, хлопчиська, видряпували на ньому ножичками різні глупства, а в універі пам'ятаю на такому самому клозетному вікні надряпане: "Бог умер. Ніцше", — і внизу овал голови, з велетенськими вусами й здибленою кучмою, частоколом штрихів: портрет чи то Ніцше, чи Бога, котрий умер.

4. Дві російські мідні монети, "денга" 1708 р. і "алтин" 1723 р., обидві в хорошому стані.

Тьху ти, чорт. Як це я на таку чухню повівся? Підбираю казна-що, як бомжара, аж стидно з таких заробітків...

...Мені би пояснити їй, як малій дитині: я ж не про штемпель, Лялюсь, — я хочу, щоб ми обвінчалися. В церкві, перед вівтарем. Я, Адріян, беру тебе, Дарину, за дружину; я, Дарина, беру тебе, Адріана, за чоловіка. В недузі й здоров'ї, в смутку й радості, доки смерть не розлучить нас. Ось так, і хулі неясно? І я хотів би, угу, Лялюська, якщо вже начистоту, як на сповіді (про яку ти теж колись не зрозуміла, чого я туди ходив, і допитувалась, наче антрополог у туземця: що то значить, відчув потребу піти до сповіді, — щось наброїв?..), — я, чесно скажу, таки хотів би, щоб по нашій із тобою хаті їздив на велосипедику, зчиняючи рейвах, маленький лялюсік, схожий на тебе й на мене одночасно, — байдуже, хлопчик чи дівчинка. Я хотів би тримати його за ручку на вулиці, помагати йому збирати розкидані по кімнатах іграшки, і сидіти коло його ліжечка й читати йому вголос, і вчити його всього, що навчився за своє життя сам, — навіть якщо сам я навчився нестак-то й багато. Ось так. А Ніцше, коли не помиляюся, вмер у дурці, де перед тим десять років хавав власне лайно.

Чого ти боїшся, скажи мені, чого?..

Маленька, перелякана дівчинка зі зціпленими кулачками, сповнена рішучости нічим не виказати свого страху, — я розгледів і впізнав тебе такою від першої хвилини, тільки-но вгледів тебе серед залаштункового хаосу телестудії, схожого водночас на заводський цех і на музей викопних кістяків, — серед мертвих, як птеродактилі, вимкнених камер і заплутаних під ногами тросів, що виповзали нізвідки, як удави в джунглях, на освітленому п'ятачку знайомої з телеекрана галявинки ти, щойно відзнята для запису, відщипала від себе мікрофона, перемовляючись із колегами, і з вас усіх парувала якась неостигла, гарячкова накрученість, — так, ніби ви щойно гуртом висипали з нічного клубу і не знали, що робити з рештками свого штучно підігрітого збудження. Я тоді ще не знав, що це необхідна умова творення всякої віртуальної реальності, і екранної насамперед: щоб існувати, вона потребує від своїх творців постійної енергетичної підживки, підкидання в огонь щоразу нових дровець, нових

кілокалорій живого запалу, — це так, як із брехнею, яку теж треба весь час підживляти, бодай тільки держачи її в пам'яті постійним розумовим зусиллям, бо, полишена на себе, вона вмиє здувається, як кожна паразитична форма життя, як омела, коли падає виссане нею дерево, і з телевізією те саме. Ти належала до армії тих, хто годує її собою — власною кров'ю, блиском очей і свіжістю шкіри, з часом я навчився розрізняти в тобі й твоїх колегах цей короткочасний, наче наркотичний, підігрів камерою і стежити, як поза нею він вичахає — в кого швидше, в кого повільніше, а дехто взагалі по кількох роках роботи на ТБ робився сонний і хлялий, наче з розетки вимкнений, і оживав уже тільки на екрані, — ненадовго сплескував хвостом, як укинута в воду рибка, а потім знову впадав в анабіоз. Тоді я всього цього ще не знав, мене вразила тільки, як зворотним негативом осліпивши, твоя різко освітлена фігурка єгипетської статуетки в чорних вузьких штанцях: доти я й уявити не міг, що екран так грубо нам бреше навіть у зображенні, в тому, як крупні плани всіх роблять однаково мордатими, а насправді, в житті, ти така хрупка й тендітна — делікатна, як любила казати бабця Ліна: в її устах то був найвищий для жінки комплімент... І ти здалась мені тоді не королевою цього задзеркалля, а навпаки — дівчинкою-жертвою, ягнятком із начорненими під Моніку Белуччі очима й губами: як начеб дитина граючись розмалювала себе маминою косметикою. Коли я підійшов ближче, твоя маківка виявилась акурат на рівні моїх губів, і ніби хтось підштовхнув мене тої хвилини, промовивши в ухо: ось, Адріане, жінка, скроєна в акурат на твою мірку.

Я мав би тебе тепер захистити, але не знаю як. От у чому річ, моя дівчинко. А головне — не знаю, чи ти цього насправді хочеш. На всіх твоїх дитячих знімках, що я бачив, — від маленького лялюсіка з бантом, смішно наклеєним прямо на сократівську лисину, до підлітка з мишачими кісками, який усюди, мов ховаючись, звірятком бокує від об'єктива (ніби ти вже тоді передчувала, що об'єктив бреше!), — ручки в тебе завжди стиснуто в кулачки. Можна подумати, ти так і виростала, в стані постійної бойової готовності. Мій маленький воїн. Ці твої кулачки — підібганий великий палець сховано в жменю, — мені тепер невідступно стоять перед очима: ти в ці дні достоту так само стислася, замкнулася в собі. Якось там точиться в тобі робота, до якої мені нема доступу.

Чи можна взагалі коли-небудь до кінця зрозуміти жінку? І чи вони самі себе розуміють?..

Не те щоб ти свідомо відсторонила мене від своїх проблем, — ні, ти дуже докладно мені все розповіла про події на каналі, і дуже пильно, без "гримасенцій", слухала, коли я тлумачив тобі, як функціонує бізнес у цій зацофаній країні, де й держава є всього тільки різновид бізнесу, і телебачення, то так само бізнес, а весь ваш журналістський цех слугує, як то навіть мені зі сторони ясно, іно вершечком айсберга, одним із способів відмивати бабло солідним дядям, — затичкою слугує, одним словом... Слово тобі не сподобалося: ти закусила губку, кліпнувши з виразом болю, — і наступної миті якось непропорційно різко сахнулась, коли я, сколихнутий ніжністю, простягнув руку, щоб погладити тебе по щоці: ти була вже зачинена переді мною, напружена й зведена,

як револьверний курок, і ця коротка мімічна сценка зачепила мене за живе майже так, як коли б ти мене відштовхнула як чоловічину. А може, й гірше.

Я зрозумів одну штуку, Лялюська: ти сильна, дуже сильна жінка, — значно сильніша, ніж здається і ніж сама про себе думаєш. Тільки по-справжньому сильні люди на руїнах життєвого сценарію не хапаються, першим рухом, за подану їм руку, а реагують так, як ти, — інстинктивно всамітнюються, втікають у себе. Як хворий вовк, що покидає зграю і втікає в ліс — знайти цілющу траву або здохнути. Бідолашне ти моє вовчення, що ж нам із тобою робити, га?..

Я розумію, тобі треба тепер відшукати в собі якісь нові точки опори. Перебудувати свою зруйновану хатку наново, з фундаментів. Коли я подаватиму тобі відповідні будматеріали, ти їх, звичайно, братимеш, — від мене, як і від будь-кого іншого, звідусюди, аби лиш надавалися. І всяку іншу підручну від мене поміч теж приймеш із вдячністю: вип'єш, наприклад, приготований мною насонний чай з медом, уткнешся мені в плече й скажеш, що я хороший... Але в мою хатку, — а вона теж не за один день і з невеликим трудом будована, — жити не підеш. Ні в чий не підеш.

"Постав хату з лободи, а в чужую не веди". Під таким заголовком мені трапилася влітку справді гарна річ, чудесний фольковий примітивчик — із Черкащини, з серії "козак та дівчина біля криниці", десь 1950-ми роками датований. Або й кінцем сорокових. Я його незле продав, лубок нині в моді. А цей був просто класичний, хоч зараз у каталоги: козак у червоному жупані, дівчина у вінку з лентами, криниця з журавлем, білий у яблуках кінь, біла хата на зеленому полі — і внизу, жовтим по зеленому, наївним невиробленим почерком, отой підпис. Це ж сказитися можна, коли здумаєш, як ті люди тоді жили: колгоспи, рабство, кам'яний вік, у плащ-палаткових штанах ходили, на ручних жорнах жменьку краденого зерна мололи, щоби з голоду не здохнути, — а у вільну хвилину терли, розводили маковою олією Звенигородську глину й крапак — і малювали світ, якого вже не було. Який їм теж одібрали, ото тільки в піснях і зостався. Покинутий голос, плач у пустині, як сопілка в нічному метро. Постав хату з лободи. Якось у цьому є мовчазна затятість, як ті зціплені кулаки: мовляв, а як і з лободи нема способу поставити, то я ту свою хату бодай намалюю — намалюю й повішу в себе в світлиці. Остання своя територія — 80х60, взята в саморобну рамку: оце ось поти — моє.

Я зрозумів — ти з тої самої породи, що й ті безіменні сільські малярі. З тих, хто воліє міняти світ — а не достосовуватись до нього.

А я — я, виходить, пристосуванець.

Отаке-от, курча жаба, відкриття.

Блін, на хера мені здались ці блядські монети?!

Адріан Амброзьєвіч, як каже моя Юлічка (вона все ще носить міні-спідничку, а під нею стрінги: чи то не втрачає надії, що одного дня я не втерплю й накинусь на неї з голодним риком, чи вважає, що це й є нормальний дрес-код для секретарки успішної фірми?), — Адріан Амброзьєвіч, мудак ви кончений. Ось так, шановний, і майте мужність це визнати. І нема чого втішати себе тим, що всі довкола такі самі, а то й ще

гірші мудаки. А як не мудаки, то бандюки. Одне з двох, а бува, що й два в одному. До вибору, до кольору, так би мовити. Назустріч виборам, туди їх маму.

Бо й справді, яку таку "свою хату" я поставив? Коли накрилася мидницею совкова оборонка і з нею вся наша наука, я всього лише потрапив пересісти на інший поїзд, — це, якщо по правді казати, таки ж як на сповіді, а не розчепірювати перед самим собою пальці, як то я раз у раз роблю перед Лялюською: розпускаю хвоста, хай і не дуже сильно, але кому ж не хочеться постати перед коханою жінкою хоч трохи кращим, ніж насправді? Похвали мене, Лялюсь, дай знати, що ти з мене горда, — з того, який я кльовий пацан і як справно зумів собі в житті порадити... А насправді тоді, в дев'яності, мені просто повезло, — я щойно з роками зацінив, наскільки. Повезло, що в мене виявилися знайомства серед людей, які згодом навчилися називати себе арт-дилерами; повезло, що я з дому знався на тому мотлохові, який вони тоді за безцінь скуповували щонеділі на Сінному ринкові, — чого там тільки не було, яких чудес можна було нарити мало не надурняк, Ющенко, ще головою Нацбанку бувши, вчащав туди кожного вікенду, як на роботу, а тепер у нього одна з найкрутіших у країні колекцій народної старовини і він іде в президенти (і Бог йому в поміч, а то задрали вже, суки! — щодня з податкової нова постанова, передавлять нас, дрібних підприємців, під ці вибори, як курчат!)... А мої пацани гребли з того щотижневого звалища все без розбору, по-сорочому, — не раз і не тямлячи, яким боком одчиняти табакерку, і що в сецесійного бюрка, хоч і обляманого до стану безногої тумбочки (за яку вони його й узяли!), може бути потайна шухляда (саме в такій ми раз були знайшли пук пожовклих старих листів, про які мені з першого погляду блисло, що вони любовні, — листи були з-перед Першої світової, писані по-польськи, і так ми несподівано відкрили для себе ще один Київ, безслідно зниклий під більшовиками: місто польської шляхти, яка жила тут від п'ятнадцятого століття, вважаючи це місто своїм, і для якої Городецький на початку двадцятого ще зводив на Васильківській нового костьола з модними натовді цементовими заморочками, тільки що той їй уже не придався, — прочитати ті листи я не зміг, але було дивне відчуття, наче вони адресовані мені особисто, — я тоді зустрічався з Тетяною і все збирався сказати їй те, чого вона ждала, — що я її люблю: вже й сам себе в тому розумом переконав, але за кожним разом так і йшов від неї, не сказавши, а з тими листами ніби щось у мені хруснуло, — з'явилась, як тріщина, дедалі ширена підозра, ніби головна любов мого життя ще попереду, і навіть десь недалеко: листи пообіцяли мені Лялюську...). Для мене то був світ речей, серед яких я виріс, — я впізнавав їхні старечі запахи, сліди лійових окапин на поверхнях, чорні, як бруд під нігтями, цяпки на невміло чищеному сріблі, — мовби знову потрапляв у тісно заставлене розсохлими ветхими комодиками, і від того ніби завжди смеркле помешкання дзядзя й бабці: вернувшись у п'ятдесят четвертому до Львова, вони вже не змогли оселитися в родинній кам'яниці на Круп'ярській, бо її зайняв майор КГБ з сімейством, але частину домашнього начиння родина все ж зберегла, — отже, й тут мені повезло. Коли університет випустив мене, як копняком під зад, у лабораторію, де не то зарплату невдовзі перестали платити, а й апаратуру повідмикали через борги за

електроенергію (одного дня, як на сигарети вже не ставало, я піймав себе на тому, що вишніпую зором ціліші бички під ногами, — й злякався, аж циганським потом пойняло: я не знав, що людину так легко опустити і що цією людиною можу бути я сам!), — коли вся соціальна матриця, в якій зростав, ураз луснула, як мильна булька, то єдиною опорою, за яку можна було вчепитися, щоб не піти на дно, виявився той світ старих речей, збережений моїми предками, — мій родовий спадок, еге ж. Оце, нарешті, воно, точне слово: я став жити за рахунок спадку; я, по суті, звичайний гівняний рантьє, а ніякий не селф-мейд-мен. Мені просто повезло, що в мене раптом виявився спадок. Що непомітно влипли в мене в дитинстві знання й навички зненацька набули реальної вартости, в твердій валюті.

Портсигари, щипчики до гашення свічок, годинники на ланцюжку, чорнильні приладдя з накривками, фігурні руків'я парасольок (слонова кість, прошу я вас! — казав я покупцям дзядзьовим голосом...), — я орієнтувався в тому всьому навромацки, вмів навіть шити на машинці "Зінґер", бо ще підлітком направляв таку бабці Ліні, і заки ще ринок склався, в тодішньому болотяному хаосі, здобув собі репутацію казна-якого безцінного хріна, — а раз здобуту репутацію так само нелегко втратити, як перед тим здобути. На той час, коли болото стяглося і забетонувалося, я був уже всередині й стояв на своїх двох, — пару років пізніше вже без стартового капіталу фіґ би втиснувся, так що й тут — повезло... І вже зовсім фантастично повезло з одним із перших партнерів, нашим факультетським екс-комсоргом Льончиком Колодубом, який широким жестом відвалив нам своє гуляще приміщення, однокімнатну кавалерку в партерчику старокиївської кам'яниці, — хвалився, ніби купив її в 1991-му за дві штуки баксів, отже рівно в СТО разів дешевше, ніж вона коштує сьогодні, але в 1991-му для нормальної людини дві штуки баксів ще були такою самою казковою сумою, як нині мільйон, і неясно було, звідки їх узяв Льончик Колодуб — стукач, бухар, бабник (або, як сам він про себе казав — статевий гігант) і геть ніякий фізик, який ще з першого курсу націлюсь був на кар'єру по комсомольській лінії — з причин повної непридатності на щось інше. Задача розв'язалася, коли одного дня Льончик здимів у невідомому напрямку, за чутками, прихопивши з собою колишню райкомівську касу, — казали, урив аж у Латинську Америку, і я в цю версію схильний вірити: попри все, Льончик таки мав у собі романтичну жилку, мав розмах і потяг до авантюри, чим, зрештою, й був симпатичний. (Якось по-п'яному він звірився нам, що дідко його був циган і що німці його повісили за вкрадену курку, — в універі вважалося, що Льончиків дідко був партизаном трохи чи не в Ковпака і героїськи поліг у бою з фашистами, Льончик п'ять років, як саксофон, виступав із цією темою на всіх зборах...) Може, в глибині своєї стукацької душі він насправді мріяв про кар'єру циганського барона — про те, щоб його віллу, придбану на комсомольські внески, охороняли чорняві й веселі шаблезубі одчайдухи в футболках із Че Геварою, а не змуджені й розтовстілі українські менти, куди більше схожі на колгоспників, ніж на піратів, може, його гаряча кров прагла ритмів сальси, і образ голої шоколадної дупи, ледь прикритої пір'ячком, кликав його за моря-океани як омріяна винагорода за всі його комсючачі доноси, без яких, як

виявилося, цілком можна було й обійтися, бо радянській владі вони й так нічого не помогли, — а може, він тому й утік, що, на відміну від решти наших бізнес-комсюків, які вже встигли заповнити парламент, стидався свого минулого?.. Так чи інакше, Льончик зник, — а нам лишилося його помешкання з матрасом Venetto на підлозі (таким просмердженим спермою й блювотою, що довелось його викинути): власне помешкання, своя хата, сто очок фори в цьому галімому бізнесі, спасибі Льончикові — хай йому, смердючому цапові, буде добре, де б він тепер не був, і якщо він ще живий, то хай Бог пошле йому цілі стада мулаток, і хай оmine його куля колумбійських партизанів — котрі ж теж, здається, марксистки й борються за комуністичну революцію. Якщо вони візьмуть його заручником, Льончик, на крайняк, завжди зможе стати в них політруком — і душними тропічними вечорами переповідатиме їм, коли ще не забув, матеріали останнього з'їзду КПРС із програмою розвитку СРСР до 2000-го року, — хай, курви, конспектують. Або вчитиме їх співати "І Ленін такой маладой": як і годиться циганчукові, Льончик Колодуб був офігенно музикальний.

... Я майже чую в цій хвилині Лялюсьчин голос, який розсудливо каже мені, мов холодну ніжну долоньку кладе на розпашілу голову: ну чого ти комплексуєш?.. А таки комплексую, золота моя дівчинко (бо ти — моя золота дівчинка, була, є і будеш, що б там не чекало на нас попереду!), — комплексую, і навіть знаю, чого. І навіть чесно можу собі це сказати (тільки от тобі — не знаю, чи зможу!): щоб по-справжньому мати чим пишатися, я б, сука, мусив сім років тому розп'ястися, як Ісус Христос, на нашому почиому в Бозі термоіонному генераторі, — розбитись, через гланди вивернутись, сісти на хліб і воду, і кинути курити, і послати, ще тоді, подалі Тетяну з її вічним нявчанням, що не має чого вдягти (сподіваюсь, вона таки вловила собі якогось жирного хріна, коли ми розбіглися, вона була для цього ще досить гарна!), і вигризти, скажімо, для лабораторії який-небудь закордонний ґрант, і день і ніч гарувати, як бульдозер, забивши на все на світі, — а таки довести проект до кінця! Ось так. Тоді я продемонстрував би собі самому те, що своїм звільненням із каналу продемонструвала ти: опір матеріалу. Я знав би, що мене не зігнути, що я здатен відстояти свою територію. А я спорснув.

З мене міг би вийти вчений — вчений, а не просто кандидат фіз. — мат. наук. Але вік геніальних ідей — до тридцятки — я вже проскочив. Бор до двадцяти восьми розробив модель атома, Ейнштейн у двадцять шість опублікував "Електродинаміку рухомих тіл", Белл у двадцять дев'ять винайшов телефон... Хороший вік: уже щось тямиш, але ще нічого не боїшся, бо ще не віриш, що можеш програти. Такий суцільний політ по висхідній. В мене він пішов на розбудову власного бізнесу. Мої найкращі роки — ось вони, отут-о: в цьому офісі, в цих каталогах. У цьому галімому бортовому журналі: дві російські мідні монети в хорошому стані, до 25 євро за штуку можна вигадати на російських аукціонах... Це, тіпа, якщо пощастить. А чого б мало не пощастити — я ж везучий хрін, хіба ні?..

Чого я ніколи не розказував Лялюсьці — це, як на другому курсі мене примітив був сам Струтинський, Царство йому Небесне, — а це було однаково, що впасти в руці Бога

живого. Коли дід зачовгував в аудиторію, вічно в обсипаному пухом і крейдою костюмі, все кругом ціпеніло, як перед василіском. Ми, юні лопухи, тоді не вдупляли, що цей ідол із презирливо (як нам здавалося) склепленими повіками просто вусмерть із нами нудиться: між ним і нами лежала відстань, яку хіба в світлових роках далось би заміряти, а Струтинський не був педагог і не вмів і не збирався тої відстані з свого боку долати. Що він, проте, дивом умів, — це розгледіти крізь свої Вієві повіки серед потоку студентів тих, хто мав потенцію коли-небудь ту відстань здолати сам, розігнатися думкою до потрібної швидкості. Нас було троє таких у нього на курсі — Гоцик, Захара і я, і він нам трьом і викладав — а з решти потоку збирав контрольні й віддавав нам на перевірку. На його семінарах я вперше звідав те сліпуче відчуття щастя, яке дає енергія вивільненої думки, — з такою силою, як тоді, це потім більше не повторювалось ніколи. Той блиск, та ясність, коли хаос, розвидняючись під прискореним натиском твоєї думки, врешті — пах! — обертається стрункими кристалами формул, — цього ні з чим не порівняти. Повне самозабуття, і водночас відчуття всемогутності — виходиш потім на перерву, як п'яний, і чуєш, як піт тече тобі між лопаток. Куди там стрибкам із парашутом.

Так що я знаю, як це в них було, — в Ейнштейна, в Бора, в усіх тих чуваків, котрі змогли. Все питання в тому, щоб не ослабляти того натиску. Щоб уміти його держати. Роками, коли треба, от у чому річ. Роками.

А я спорснув.

Мені давно вже не снилося вночі готових рішень — а колись снилися, ще й по тому, як із лабораторії пішов, якийсь час були навідували, — ніби безробітна думка, виселена зі своєї кам'яниці, перенеслася в підвал свідомості і там продовжувала заведено строчити на машинці "Зінґер": з ночі в ніч висвітлювалися формули на екрані (досі пам'ятаю зимний металічний посвіт зісподу!), виринали, наче виписані невидимою рукою, розпускались, як водорослі, як підводні квіти, а раз ціла готова схема була склалася в просторі ніби з крижинок, як у казці про Снігову королеву, і я вві сні чомусь знав, що цей простір — чотиривимірний, але самого рішення на ранок уже не пам'ятав, тільки загальне враження — заворожливої, заморожуючої краси... А може, й пам'ятав, та не записав — ну бо нащо вже воно було здалося?.. День вдирався в голову, як брудний віхоть, і все непотрібне стирав без сліда. П'ятнадцять років тому Струтинський казав, що в мене унікальний мислительний апарат, — я його тоді був перебив посеред лекції питанням, і очі в старого упира спалахнули, як лазери: "Ватаманюк, — сказав він, закохано втупившись у мене, аж я зашарівся, — у Вас унікальний мислительний апарат". Цієї слави мені вистачило до кінця п'ятого курсу. Довго ж мій апарат чахкав — упорожні, як мотор без палива. Згасаючі коливання, дедалі слабнучі сигнали "SOS". А тепер уже навряд чи вдасться розігнати його до космічної швидкості...

Гоцик зараз постдоком десь у Міннесоті, Захара топ-менеджером у якійсь німецькій торговельній фірмі, розробляє їм стратегію... Або данській, не пригадую точно. Факт, що фізика з нього теж не вийшло. Нікому ще не вийшло чимось у науці стати, займаючись нею у вільний від роботи час. Це вам, йошка-фішер, не народне

малярство...

Може, мені виступати з цим номером: плач старої курви за втраченою цнотою? У підземному переході, в "трубі", в супроводі отої окарини?

Чесно сказати собі те, чого ніколи не зважишся сказати їй: Адріане Ватаманюк, ти невдаха. Так, тобі лише тридцять чотири, і ти дечого від життя домігся, їси свій хліб з маслом і ікоркою, маєш своє діло й любиш його (авжеж, люблю!), маєш квартиру в Києві — одному з найдорожчих, між іншим, міст Європи, — і невеличкий капіталик, і друзів, і нарешті, найголовніше — жінку свого життя. Твоя поразка виглядає цілком успішною. Настільки успішною, що, крім тебе, її ніхто не бачить.

Вона сидить у мені так глибоко, що давно перестала бути чужорідним тілом. Стала частиною мене.

Я не зламався, ні, ніхто мене не ламав. Було інше: я злякався. Точкою екстремуму для мене став той день, коли я піймав себе на видивлянні під ногами бичка, якого можна підняти й сховати в кишеню. Раніше я вже помічав наших інженерів за докурюванням чужих бичків — хлопці "дезинфікували" їх, обсмалюючи фільтри сірником. Половина нашого курсу натовді вже звалила в бізнес, казали, що й із викладачів дехто подався в "човники", доцента Рибачука бачили на базарі з запчастинами й перегорілими лампочками (їх купували, щоб вкручувати на роботі замість справних, а справні забирали додому), — щоправда, не в Києві, а в Ірпені: там був "професорський" базарчик, для тих, хто ще стидався здибатися через прилавок із знайомими, надто зі своїми студентами, — то вже пізніше наша професура вкурила, що заліки-іспити-дипломи теж є товаром, за який можна брати зі студентів гроші, не стоячи при тому на морозі й навіть не виходячи з навчального корпусу, а в дев'яностих по країні ще клекотіла бурхлива хімічна реакція, наслідком якої одних виносило нагору, а інших опускало вниз, у дедалі помітніший осад... Там, унизу, скупчувалися жебраки, бомжі з "кравчучками" й картатими цератяними торбами, люди без віку, з погаслими очима й обличчями, наче зшитими із залежаного відвоглим, та так і не розгладженого полотна, — кілька років тому на мене при виході з "Пантаґрюеля" накинувся з божевільним ревом і розкритими обіймами один такий вилізлий із гробу напівзотлілий Лазар, і я з жахом упізнав у ньому Сашка Краснокутського з паралельної групи, — колись ми з ним були врочисто назвалися молочними братами, відкривши, що обоє спали з лаборанткою з радіофізу, Ілонкою-Барбі, яка страх це діло любила: "За одну цицьку держалися!" — радісно ревів Сашко, — і рев його від студентських літ не змінився, звучав так само, як мотоцикл без глушника, тільки розпізнати, що саме він реве, було вже нелегко: Сашкові бракувало передніх зубів, і він сильно присьорбував слиною. Щось карикатурне було в цьому нашому зіткненні під рестораном, звідки я викотився ситий і лиснючий, мов той бронзовий кіт перед входом, — напакований добрим обідом і півпляшкою французького Beaujolais-Villages, а тут беззуба, наче з смітєвих баків виколупана почвара ляскала мене по плечах і захлинаючись ревла, мов щойно з дурки: "Ждоров, штарий!". Це могло б виглядати як розіграш, як сценка з відомого анекдоту про зустріч однокашників: "А ти ж як? — А я три дні не їв! — Е,

старий, це недобре, ти себе все-таки заставляй!", — тільки сценка, зляпана нарочито по-аматорському, грубо й гротесково, як завжди виглядає реальність, коли починає наслідувати фольклор і всяку іншу літературу — проте було й одне "але", неув'язочка з текстом: Сашко Краснокутський зовсім не збирався мені плакатися, що він три дні не їв, — навпаки, він мовби увіч не помічав отого кричущого межи нами контрасту й белькотів так непритомно-веселенько, наче це він, а не я щойно вдув молодого божоле, і то десь пляшок зо три зразу... З його шекеряння я сяк-так допер, що бідака грав на біржі й догрався до того, що збувся хати, — історія, в принципі, стара як світ: пішов по шерсть, а вернувся стрижений, одначе найстрашніше було, що Сашко не втирав і не прикидався, коли лепетав про те недбалим, типу з-ким-не-буває, тоном, ба й підхихикував як над чимось незначним і потішним, — і тут-таки ентузіастично жв'якав беззубим ротом про якісь свої "прекращні першпективи", хоча єдиною його реальною перспективою могла бути хіба що богадільня: він і справді вже не бачив себе збоку. Видно, в якійсь точці спадаючої кривої свого життя він од жаху заплющив очі й відрубався, раз і назавжди відмовившись дивитися цей фільм далі, і навіть у дзеркалі вже, певно, бачив зовсім іншого себе — того, що колись носив повні кишені презервативів і грав Ілонку-Барбі (яка зрештою вийшла за свого завкафедрою й виїхала з ним у Сорбонну)...

Я дав йому двадцять доларів під якимось благим приводом, хоч він і не просив, — і він зрадів, немов на хвилинку пробудившись. Я подумав, що тепер він учепиться в мене кліщем, канючитиме телефончик і так далі, але він хутенько розпрощався з виглядом людини, що поспішає на ділову зустріч, і затрюхикав через парк, — а коли я спускався машиною по Золотоворітській, то побачив, як він заходить у бар на розі, побачив напружений вираз його спини (саме так — вираз спини!), і до мене аж тоді дійшло, куди він так шпарко погріб: там стояли гральні автомати.

Це було так, ніби мені показали ймовірнісний варіант мого власного життя. Те, що могло б бути й зі мною, якби одного дня, видивляючи під ногами годящий бичок, я не побачив себе збоку й не вжахнувся: о чорт, то це, виходить, так легко?.. Отак-о, не встиг озирнутись — а ти вже на смітнику, і досвід виживання кількох поколінь — зеків, розкуркулених, переселенців, героїв дзядзьових розповідей про Карлаг, усі їхні давнозабуті навички, "я заметіл окурок с красной помадой і рванулса із строя к нему", — вони, виходить, уже тут, наготові, вийняті з тебе, мов із морозилки?.. Я пам'ятаю навіть те місце, де мене вдарило: на бульварі Шевченка, неподалік од метро "Університет". Ніби виштовхало з летаргійного сну, і я ошаліло заозирався, впізнаючи місцевість. В такі моменти вона чомусь назавжди фіксується в голові, як на поштівці: пізня осінь, їдь, хляга, підсліпуваті ліхтарні, ятки вздовж огорожі Ботсаду, його темна присутність унизу і не менш темна, тільки вгорі, купами бань у бурому небі, — Володимирського собору по другий бік вулиці: я ніби одночасно бачив це все зверху — велетенський, крутий київський схил, по якому мене зносило вділ, як парашутиста, я відчув тілом цей напрямок руху, як буває вві сні, — вділ, обдираючись об штахетини огорожі, на безбач, на голе віття Ботсаду... Весь із себе молодий-талановитий,

переможець усіх олімпіад і любимчик Струтинського, — я йшов на дно, опускався без жодного спротиву, втягнений в інерційне дочахкування вже в дійсності спиненої машини: моя лабораторія конала, конала вся система наших дослідних інститутів, уся прикладна й фундаментальна фізика, хімія, астрономія, біологія, що перед тим півстоліття їли й пили за рахунок нагромадження дедалі досконаліших знарядь убивства, — тепер із усіх спадкоємців се-ре-се-ру вбивати дозволено було тільки росіянам, а наші шакали влаштували собі бенкет із недоїдків — і наввипередки сплавляли смертоносний брут по всіх латино-афро-азіатських усядах, скуповуючи один з-перед другого живих жирафів собі на дачу й забивши болт на всяку науку на десятки років наперед... Які сонячні батереї, ідіот! — я мало не застогнав тоді вголос серед вулиці, ясно, як на графіку, вгледівши дальшу траєкторію свого руху — все нижче й нижче, в глибоководну тьму, пускаючи бульбашки: в безвихідь, у розпродажі-пере-продажі чого трапиться під руку (два дзядзьові портсигари я на той час уже продав і проїв), — і все в мені збунтувалося, кожна клітинка заверещала: ні! — і весь мій, курва, унікальний мислительний апарат, доти прив'язаний до термоіонного генератора, гарячково застукав, долаючи інерцію, пхаючи мене в протилежному напрямку — нагору, чіпляючись за всі можливості, що їх я раніше не розглядав усерйоз: того ж вечора я подзвонив своїм портсигарникам.

Я не грюкав дверми, як Лялюська. Я, по ідеї, взагалі ні з чим різко не рвав, хитрозадий такий удався, — Ігор сказав би: як всі галичани (він із тих, хто наслухався свого часу "Братів Гадюкіних" і назавжди ввірував, що галичани — це така особлива порода людей). Формально я завжди можу повернутися, формально я ще й досі — аспірант кафедри напівпровідників. Учений вихідного дня, ага. Люди думають, що таке можливо. Що це, як робота офіс-менеджера: прийшов, увімкнув комп'ютера, попрацював скільки треба, закрив — і пішов собі, насвистуючи. Деякі клієнти, дізнавшись, що я науковець, та ще й "технар", дивляться з повагою: додатковий флер. Солідно, мля. В такі хвилини я відчуваюся альфонсом, котрий убив жінку, а тепер підторгує її речами. Ніхто, крім мене, не знає, що я щось у собі похоронив — уже назавжди, уже все, з кінцями. Що я живу з трупом себе самого. Як і всі мої ровесники, в принципі, тільки декотрі набагато гірше. Більшість, якщо бути точним.

Сашко Краснокутський, який вискочив на мене з тьми і знов у неї провалився, був сприйнятий мною — отака я худобина! — як підбадьорливий сигнал од провидіння. Як наочна ілюстрація, чого саме я тоді на бульварі Шевченка злякався — і що злякався правильно. Сашкова крива вела вниз, моя, по експоненті, — вгору: "е" в ступені "х". Так мені тоді здавалося. На якийсь час у мені від того був навіть ущух мій постійно сверблячий біль глухого невдоволення собою — я впізнавав його і в інших, особливо з того, як люди п'ють, як запивають угоду. Як самі собі щосили доводять, що "жізнь удалась", — аж до падіння мордою в салат. Ні фіґа, сказав я собі, моя норма — сто п'ятдесят коньяку або чотириста сухаря, і ні краплиною більше. Плюс басейн, плюс тренажери. Я взагалі якось був не в міру збадьорився під ту пору — мов та чапля між птахами. Єдине, чого мені бракувало, то снів: я їх уже не пам'ятав. З алкоголем це не

мало жодного зв'язку, просто якась частина мене погасла, як невживана кімната у великому домі.

А в невживаних кімнатах, цілком закономірно, оселяються привиди...

— Адріан Амброзєвіч, у Вас зустріч в полшестово...

Юлічка виростає на порозі, ледь прикрита нижче пупа черговим максі-поясом. От звідки вона взяла, що в неї такі ноги, які варто виставляти аж по саму цибулину?!

— Пшла вон, дура! — ледве стримуюсь, щоб не крикнути, але виключно з любови до істини стуляю писка: моя секретарка далеко не дура. Натомість роблю щось таке, чого від себе геть не сподівався: встаю, підходжу до неї впритул (досить приємні парфуми!), нахиляюсь і проводжу рукою по її кавалерійськи-вигнутому, хоч голову пхай між стулені нозі, атласисто-чорноколготковому стегну, по його внутрішній стороні — знизу вгору аж до промежини, до самого, обтягнутого мікроспідничкою, Венериного горбочка, — і стискаю так, що моя мужня Юлічка сичить. Сичить, але не подається, ну молодчина, спортсменка-комсомолка... Так я й знав — стрінги. І не ріже воно їй?

— Дякую, Юлічко, — кажу, відсторонивши її сам, як олов'яного солдатика, але не відпускаючи при тому її поцьки. — Між іншим, давно хотів тобі сказати — ти не могла б купити собі англійський костюм? Знаєш, строгий стиль, трошки консервативний смак — саме те, що потрібно в торгівлі антикваріатом. Пригадуєш того дядька, який нам обіцяв дзигаря з зозулею? Де то він пропав, чи ти його часом не сполохала своїм занадто, е-е, гламурним прикидом?

— Я йому передзвоню, — загіпнотизовано мурмотить Юлічка на перехваті горла: стишеним голосом, виходить дуже інтимно.

— От і добре, — кажу так само чемно й пускаю руку. Еротизму в цьому не більше, ніж якби я потримався за ручку дверей, але трохи мені все-таки попускає: ніщо так не випогоджує настрою, як перевірка жіночої боеготовності, навіть якщо воно тобі на фіг не треба. Що ж, бодай тепер моя секретарка зятимить, що не все те золото, що мокрим наверх. Робота з персоналом, так би мовити, ню-ню. Схоже, я, до всього, ще й самодур, хто б подумав.

— Це єдине тобі побажання, а так ти чудово справляєшся, — вишкіряюся їй привітно, як крокодил, заки вона зникає за двері — сподіваюсь, не плакати в туалеті. Не хочу я, щоб через мене дівчата плакали. І взагалі, нічого відіграватися на підлеглих — ніхто мені не винен. "Пішли ви всі к чорту, я сам заблудився", арія з опери "Іван Сусанін".

А в "полшестово" у мене, дійсно, зустріч — з моїм, пишно висловлюючись, експертом. Півшоста, стрілки донизу — знак імпотента. Шутка юмора, ги-ги.

Півшоста, Адріан Амброзєвіч, півшоста... Тьху, на пса вроки! — казала колись бабця Ліна... Забобонний стаю, чи що?

Насправді різниця між мною й Сашком Краснокутським була не така вже й велика: ми обоє віддалялися від себе, від того, що мали в собі найкращого, — отже, обоє опускалися. Тому що опуститися — це не ритися по смітниках, це якраз і значить — відмовитися від того, що маєш у собі найкращого. Крива мого спуску була комфортніша

й ліпше пахла, тільки й всього. Її було трудніше розгледіти. І якщо вже про сигнал од провидіння, то він тут безперечно був — такий явний, що явніше нікуди, хіба би вже статуї заговорили. Чи, там, тернові кущі. Тільки я, самовдоволеній баняк, мабуть, і від тернового куща пряме вогневе попередження теж тоді провтикав би: я найтупішим чином не впізнав у Сашкові себе — не побачив, що так само, як і він, живу самообманом. Що ми з ним хворі на одну хворобу, тільки в нього вона видима, а в мене ні. Мене ткнули в ту хворобу носом, а я провтикав. Замість розгледіти в Сашкові власну збільшену проекцію, я розчепірів пальці й запишався, як останній рагуль: не сторож я братові моєму. А й справді, він же мій молочний брат — за одну цицьку держалися, ще раз гиги... А кому я сторож?..

А це ж нормальна потреба всякого чоловіка — бути сторожем. Захищати те, що тобі Бог доручив: твоє місце у всесвіті, — якщо треба, то зі зброєю в руках і до останку. Олексій, наш охоронець, якось сказав мені, що коли в нього народилася дитина, він уперше по-справжньому зрозумів фразу, яку пам'ятав зі школи, з когось із класиків, — "Буду стріляти, коли прийдуть". У класика це начебто говорив якийсь падлюка-поміщик, коли йому одбирали землю, а може, то тільки за совдепівським підручником виходило, що він падлюка, а чувак був якраз нормальний, — принаймні Олексій ту фразу вимовив так, що мені мурашки побігли по спині. Найменше я сподівався від нього такої літературно викладеної філософії — хлопець він простий як двері, молодший за мене, колишній мент, — пішов звідти, бо щось там у нього з начальством не зрослося, — дружину свою любить до нестями, аж світиться, про неї згадуючи, курити кинув, коли та була вагітна... І хату сам їм збудував у своєму Обухові, де його батьки живуть, — все, як у пісні співається. Своя хата: жінка й дитина. І тато, що тримає "калаша" де-небудь під лавкою — на випадок, якщо "прийдуть". Я йому після того щоразу при зустрічі тисну руку, чого раніше не робив. Не так уже й багато мені стрічалось людей, котрі мають мужність жити своє власне життя. Своє — а не те, яке попід руку трапилось.

"Буду стріляти, коли прийдуть", — тут усе зрозуміло, в цьому є краса і ясність простого рішення. А я не відстрілювався, бо по мене ніхто й не приходив, — вийшло так, що я сам по себе прийшов. А тепер-от "відстрілююсь" од податкової... Херой, мля. Потомственный, стид сказати, вояка — лента за лентою набой подавай, український повстанче, в бою не відступай... Як була радісно ахнула Лялюська при нашій першій зустрічі: "Ви — внук Олени Довганівни?". Під її поглядом я обімлів (з першого погляду, в здоров'ї й недузї, доки смерть не розлучить нас...): з таким самим захватом упізнавання на мене колись дивився Струтинський, коли казав: "Ватаманюк, у вас унікальний мислительний апарат". Тільки ви двоє, Лялюська, — не ображайся за це порівняння зі старим гномом, він був великий чоловік і великий учений, земля йому пухом, — тільки ви двоє вгледіли в мені щось більше за мене самого. Щось, ввірене мені долею, що вимагало від мене, такого, як я є, зусиль: неослабного натиску, витягання шиї до поту між лопаток, щоб до того більшого в собі дорости. Щось таке, до чого треба було доростати. Тільки він і ти, більше ніхто.

Ми зустрілися якраз під ту пору, коли я був смердів самовдоволенням, як цілий Duty Free shop у міжнародному аеропорту. Здавався сам собі зашибісь яким правильним пацаном. Саме на тій хвилі, менше ніж за місяць після зіткнення з Сашком під "Пантаґрюелем". Звідтоді ми сто разів сиділи з Лялюською в Золотоворітському скверику, в кав'ярні навпроти того казино-бару з автоматами, куди Сашко почвалав, сподіваючись за двадцятку відіграти своє життя назад, — із протилежного боку, в "Космополіті", і в пабі на розі Золотоворітської теж: обтоптали, обснували своєю присутністю, як павутинням, цілий той п'ятачок, і тільки в "Пантаґрюель" я її ніколи не водив. Жінка твого життя — здавалось би, слинява банальність, ото хіба для ресторанного репертуару й годиться, для якого-небудь галімого шансону, — вголос такого не промовиш, якщо тільки ти не повний кретин. Але той, хто це придумав перший, точно не був кретином. Схоже, всяка банальність — це істина, яку просто забагато повторювали: як мантру, до повної втрати смислу. Істиною вона від того бути не перестала, тільки що смисл її первісний, затертий од частого вжитку, кожен уже має відкривати для себе наново сам. Жінка твого життя — та, хто повертає тобі твоє життя. Твоє власне, таке, яким воно мало б бути — якби ти, мудило, його не просрав. Якби не спорснув, відмовившись тримати зусилля.

Денга, алтин — знову вертаюсь на той самий рядок, читаю й не розумію прочитаного... Ні, щось не йде мені сьогодні робота...

...Скільки їй років? — спитав мене тато про Лялюську, коли ми приїздили записувати його спогади (і весь той назбираний фільмовий архів, майже два роки Лялюсьчиної праці, тепер лясне псу під хвіст, бо ж то власність каналу!). Я сказав: вона на п'ять років старша за мене. Я чекав від старого згадки про маму — хай не прямо в лоб, мовляв, вона схожа на маму (хоча в чомусь таки й схожа — в Лялюсьці теж є щось від альпіністки, тьху-тьху, стукаю по дереву...), — чекав, що тато стане згадувати історію свого власного найголовнішого в житті кохання, то був би знак, що він Лялюську прийняв і розуміє, наскільки це для мене серйозно. Натомість він розчулився, але якось не в тему: о, зрадів, ти завжди любив старших дівчат, пам'ятаєш, тобі було три роки, а сусідській дівчинці чотири з половиною, і ти всім розказував, що з нею женишся? Лазив за нею хвостиком, ведмедика їй свого подарував, — пам'ятаєш?.. Я не пам'ятав — ні дівчинки, ні ведмедика, проте й собі розчулився: завжди приємно переконуватися, що час — величина відносна, що ні в чому істотному людина з роками не міняється, і той біленький малюк із перетятими ниточкою пухкими ручками на старому фото та нинішній дуболом, метр-вісімдесят-вісім-вісімдесят-два-кіло, — таки одна й та сама особа. Коли я потім розповів про дівчинку з ведмедиком Лялюсі, вона, посміявшись, сказала, вкотре вразивши мене безпомільним попаданням у не висловлену мною думку: а тобі не здається, що це твій тато про себе думав — про те, що він сам запам'ятав із своїх трьох рочків, із тої ночі, коли його розбудили поцілувати на прощання тету Гелю, я ж його про це розпитувала, от його й повело за аналогією?.. Розумничка моя, доктор Фройд мій доморослий. Жінка, що входить у твоє життя, прошиваючи його наскрізь, буквально, як голка з ниткою, — збираючи до купи,

стягуючи на одну нитку його розсипані в часі шматки-пацьорки в цілісний рисунок, що почав низатися задовго до твоєї появи на світ. Жінка, що сягає глибше твоєї власної пам'яті, — і тому з нею ти твердо знаєш, хто ти.

І перший показник, що це Вона: Лялюська вернула мені мої сни. Увімкнула світло в невживаних кімнатах. То байдуже, що частина тих снів виявилась насправді не моїми — ніби за час моєї відсутності, поки я тупо напаконував собі голову звітами до податкової, методами влямування клієнтів, пошуками путнього бухгалтера, юриста, надійних експертів, надійних хабарників у міській адміністрації та іншим лайном, і того лайна було так багато нараз, що голова не встигала перетравлювати й страждала хронічним закрепом, — за цей час у тих невживаних кімнатах оселився хтось чужий. Хтось, кого я знати не знаю, і так і не збагну, чого він там блукає з своїм ліхтариком, як на ретро-кіносеансі, раз у раз демонструючи мені кавалки якогось старого фільму, — і який має стосунок до мене й моєї родини. Що якийсь має — це я здогадуюсь із того, що родина також загостила в мої сни, тільки якось химерно, боком — тета Геля проходить крізь мене, як крізь порожнє місце, адресуючись до Лялюськи, ніби я їм не більше ніж посередник, — гаразд, хай буде так, я не ревную, але трошки все-таки й кривдно, бо хто тут кому, питається, рідна кров? Чийого тата в трирічному віці витягали з ліжечка поцілувати на прощання, а потім везли до Казахстану в телячому вагоні, на безводному сухому пайку, і бабця Ліна свої півчашки води, які їм видавав конвой на станціях, набирала по ковточку й націджувала з рота в рот дитині разом із своєю слиною, щоб ні краплі не змарнувалося? (Сам тато тієї подорожі не пам'ятає, але розказував нам як по писаному — як од бабці чув.) "Виходить, — співчутливо й м'яко, як вона це вміє, випитувала в нього Лялюська в нашій малогабаритній вітальні, де тато сидів під камерами штивно, як у гіпсовому корсеті, боячись порушити позу, між розп'ятим на стіні гуцульським килимом і сервантом із недобитками старого сервізу корецької порцеляни (у світлі камер мене мов уперше осліпило жалюгідне вбозтво цієї старанно зліпленої з уламків старовини обстанови радянського добробуту, в якій я виріс), — виходить, Вас, по суті, репресували дитиною — тільки за те, що Ваша тітка воювала в націоналістичному підпіллі?" Тато зніяковіло крикнув: йому явно не сподобалось бути, в його-то літа, "репресованою дитиною", хотілось якось мужніше пописатися перед майбутньою невісткою, і він несподівано для мене став розказувати — я навіть, грішним ділом, подумав, чи старий не вигадує, принаймні раніше я ніколи не чув од нього цієї історії, — як уже в Казахстані, на поселенні, він, п'ятирічний карапуз, одного разу кинувся захищати свою маму від солдата-вохривця, вчепився тому зубами в руку й прокусив до крові: "Той розлютився, ух, каже, бандеровское отродье, стрелять вас всех, гадов, — але маму пустив!", — тато засміявся, стягуючи рясні (які ж поряснілі, подумав я!) зморшки з цілого лица до очей і сяючи зовсім як той, п'ятилітній, — тішачись зі своєї вперше проявленої чоловічої доблесті, — і я побачив, що він каже правду. Ти мені цього ніколи не розповідав, закинув я йому потім, на що він, усе ще в піднятті, весело відгукнувся: та я й сам забув, аж диво, як воно пригадалося!.. Так я побачив, що Лялюська вміє вмикати світло в невживаних кімнатах не лише мені. Це її

дар — добувати з людей заховану інформацію, як натискати на кнопку: клац! — і спалахнула лампочка. (Тобі би детективом працювати, жартома казав я, — ага, як Коломбо! — підхоплювала вона: в нас із нею вже виробився свій репертуар постійних фраз і словечок, єдине призначення яких — заступати дотики, бо не можна ж цілий час жити не рознімаючи обіймів, і на те й вигадані любовні слова, щоб ними обійматися, — тепер із цього репертуару дещо доведеться скреслити, щоб не ятрити їй душу зайвий раз, тепер моя Лялюська більше не Коломбо...). Аж неймовірно, скільки всякого такого, давно в нашій родині забутого, вона отак непомітненько повитягала на світ, і все воно поступово складалося до купи, — всі порізнені факти, те, що я запам'ятав із розповідей бабці й дядзя, якісь доривчі згадки, неприкріплені до дат епізоди, люди, що давно повмирали або розсіялися по світі, — все само собою монтувалося в хронологічну послідовність, крок за кроком розкладаючись по порядку по луночках років. (Звісно, що я з того тішився, — сам я ніколи не мав часу зайнятися родинною історією, і те, що завдяки Лялюсьці отримував її на шару, за цей рік призвичаївся приймати як невід'ємну частину вже нашого з нею родинного побуту, — тепер і з-під цього побуту попливе фундамент, усунеться те, що нас зробило спершу спільниками, а вже потому коханцями...) А Лялюсьці ще й усього того було мало: коли я часом казав — слухай, може, вже досить, ти вже й так усіх Довганів за чотири покоління вивчила як рідних, — вона тільки голівкою крутила: це все, що я назбирала, може ні на що й не придатися, для тридцятихвилинного фільму, щоб він був чогось вартий, треба мати відзнятих добрих тридцять годин, і з них двадцять дев'ять іде в корзину, а мені все ще бракує, — клацала пальцями в повітрі, — головного ходу, розгадки, от!... Розгадки — чого? Під такі хвилини мені робилось незатишно — я почував себе отим посередником. Ніби Лялюська, якимось загадковим трюком перемістившись через мене в часі, як у дитячій грі в "слона" — перестрибнувши через мою підставлену спину, — опинялася на місці вже навіть не моєї, а татової мами — бабці Ліни, головної хранительки наших родинних переказів.

Тільки бабця Ліна не встигла всього розказати. Після смерті дядзя вона роками збиралася записати свої спогади, навіть завела собі окремого грубого зошита в темно-зеленому коленкорі, — ми з татом її всіляко підохочували, але нічого з того не вийшло: коли бабці не стало, в заповідному зошиті виявилось всього кілька сторінок, нерозбірливо змережаних стовпчиками якихось дат та ініціалів, що виглядали наче алфавіт зниклої мови або шифр упалої розвідки, — як усі Довгани, бабця Ліна не вміла й не любила писати, навіть листи її, завжди короткі, нагадували мені лікарські рецепти... Що мені в них подобалось, це її незмінне звертання — "Коханий Адріане!", завдяки якому я колись у піонертаборі видавав їх за листи від дівчинки. У психології, каже Лялюська, це називається переносом. Чи, може, заміщенням, якщо я нічого не плутаю. Але я справді любив бабцю Ліну; гадаю, що й вона мене любила. Саме вона мені в дитинстві співала перед сном — співати вона вміла незгірше од мами, правда, пісні були все якісь неколискові, трагічні, одну потім я впізнав, коли її Жданкін у вісімдесят дев'ятому заспівав на "Червоній Руті" — "чорна рілля ізорана і кулями

засіяна, ге-ей, гей!", — ніби бабця, сидючи коло мого дитячого ліжечка, когось оплакувала... То вже потім я взнав, що Адріаном мав називатися її другий, після тата, син — мій стрийко, котрий мав їм із дзядзьом вродитися на засланні, але, так і не вродившись, недоношеним ліг без могилки десь у тамтешній солонець нарівні з дорослими, з зеками та військовополоненими японцями. Місто, яке вони будували, потім, як усі збудовані в'язнями міста СРСР, було назване "комсомольською стройкою", і досі воно десь у Казахстані горить серед голого степу лісом "лисячих хвостів" — Теміртау, "Горад металург'ов" — із найвищою в світі раковою смертністю. "Каму орден, каму славу, каму горад Теміртау", — часто повторював дзядзьо тамтешню примовку — і як у воду дивився, бо теміртауський рак через тридцять років наздогнав і його — правда, вже у власній постелі, все-таки не в рову серед чужого степу...

Я навіть не знаю, звідки бабця взяла це ім'я — Адріян?.. У нашій родині його не було, за ціле минуле століття не знаю нікого, хто б так звався. Тата назвали Амбросієм на честь діда Довгана, бабціного тата, а мого прадіда, який за Польщі був досить знаним лікарем у Львові — одним із небагатьох лікарів-українців, кого поляки, а теж же були незгірші од росіян любителі "злиття народів", так і не випхали з міста кудись на етнічні польські землі, — видно, лікар із прадіда був таки незлий. По ідеї, другий син тоді мав би називатися за дідом уже з другої сторони, — Йосипом. Йосип Ватаманюк, а що, нормально. Чи, може, бабці це ім'я здавалося надто вже мужицьким? З тої сторони, у Ватаманюків, усі з діда-прадіда мужики — Михайли, та Грицьки, та Василі, як дзядзів менший брат, той, що на Колімі згинув... Дзядзьо був першим у себе в родині, хто скінчив гімназію й здав "матуру" — за тодішніми стандартами, "вийшов на пана", — за іронією, якраз у рік приходу советів. Вчився він добре, але відзнаки не дістав, — казав, через одного професора-поляка: той учнів-українців на дух не зносив, принижував при кожній okazії, а дзядзьо ще й демонстративно відмовився співати на якійсь офіційній імпрезі польський військовий марш із вісімнадцятого року, — для переконливішої ілюстрації він завжди затягав його нам напрочуд фальшивим голосом, виходив не марш, а козяче блеяння: "Ми-и-и первша бригада, стше-е-лецка громада...", — на місці того поляка я б, таке зачувши, також розгнівався, хоча малим мене все-таки найдужче дивувало, як то можна було вголос заявити вчителеві: "Пісень окупанта співати не буду!" — і поплатитися за те всього-на-всього якоюсь дурною п'ятіркою в атестаті (десь класі в другому-третьому я всерйоз обмірковував, чи не повторити цей експеримент на нашій учительці співів, яка викликала нас по одному пишати без супроводу перед класом "Широка страна моя родная", але в кінці вирішив обмежитися стрільбою з трубочок на її уроках: тоді саме пішла така мода, ми всі ходили з тими трубочками і обпльовували з них пластиліном усе, що бачили...). А коли в тридцять дев'ятому прийшли совети, то першої ж осені розстріляли в дзядзя в містечку за гімназійними списками всіх відмінників — поляків, українців, євреїв, не розбираючи, хто з них "панська" дитина, а хто "мужицька", — всіх, хто мав в атестаті оту "summa cum laude"[20], якої дзядзьо, спасибі професорові-україножеру (цікаво, чи й того теж розстріляли?..), так і не дістав. Як казала бабця Ліна — нема того злого, щоб на добре

не вийшло. Якби дзядзьо не заїдався й був чемний, то теж дістав би за свою відзнаку дев'ять грамів свинцю од советської власті, щоб не був такий розумний. От і вгадай тут, як жити — чи співати як велять, чи навпаки, поплатніше, в інтересах власної безпеки, раз і назавжди навідріз сказати — не буду, і пішли всі на фіг?..

А з бабцею вони познайомилися вже за німців, як дзядзьо вже був у підпіллі, — це ж зовсім дітваками обоє були... Хоча — тоді люди якось раніше дорослішали, ніж ми сьогодні. Так воно романтично їм вийшло, як у кіно, — дзядзьо з повним портфелем ОУНівських листівок попав під облогу, а бабця Ліна трапилась йому на дорозі, він шепнув: "Панунцю, допоможіть", — і вона вмить зорієнтувалася, кинулась йому на шию, вдаючи його дівчину, і, заки німці його пов'язали, забрала йому портфеля й без проблем дісталася з ним додому: дівчат німці не обшукували, не мали такого звичаю... Бабця казала, що навіть не запам'ятала тоді дзядзя добре з виду, — тільки, що "був пристійний" і "мав карі очі", які потім виявились синіми. От звідки, питається, сімнадцятилітня дівчинка могла знати, як діяти в такій ситуації, — хто її навчив?.. Дзядзьо, не будь фантлапа, встиг іще спитати її на вушко, як вона зветься, — коли його відпустили, він її розшукав, а в сорок п'ятому в них уже був малий Бронек, мій тато.

І все-таки, чому я Адріян?..

Якось незатишно думати, що я цього ніколи вже не дізнаюся. Що вже нема кого спитати. Що є речі, яких тобі про тебе вчасно не розповіли, — а потім ті, хто мав розповісти, спровадилися з цього світа значно далі, ніж у Латинську Америку, геть уже поза зону досяжності, і церква в ролі оператора мобільного зв'язку тут давно скапітулювала: жодних підказок, чувень, жодних наводок, викручуйся сам. Вони покинули тебе самого, хранителі твоїх секретів, — голого, нічим не прикритого, і ти так і приречений довіку крутитись тут, як лайно по ополонці, сливе нічого про себе не знаючи й не розуміючи. Якісь карти вони тобі на руки, звичайно, здали, крім тих, що записані в медичну карточку в графі "сімейний анамнез" (онкологія, ну що ж, спасибі, хоч не шизофренія...), — і ти граєш із життям, як умієш, але граєш всліпу, бо карти переважно лежать "сорочкою" догори, і ти не маєш поняття, чи та, котру зараз тягнеш, виявиться тузом, чи галімою шісткою. Ходи, чувак, ходи, кричать на тебе з усіх сторін, стукають у двері, вивалюють вікна, — ходи, ніколи роздумувати...

— Адріанаброзьїч!..

...Ах, то це Юлічка гримала в двері. Ото, називається, замислився, тьху, блін. Отак і не дадуть чоловікові зосередитися, ні одної путньої думки додумати не дадуть... І чого ця коза так кричить?..

Юлічка стоїть на порозі, держачись за одвірок, наче переслідувана злочинцями жертва в бойовику, — схарапуджена, з витягнутою мордочкою, і від того справді схожа на козу.

— Що сталося? — запитую по змозі строго. — У нас що, нальотчики? Червоні партизани?

Юлічка витріщається на мене жовтими козячими очима: не вдупляє. Ну так, вона ж уже не застала Льончика Колодуба, вона прийшла пізніше, коли його вже не було... На

мить мене проймає ширій жаль од того, що ніхто більше не пам'ятає Льончика Колодуба — останнього романтика з-поміж комсомольських стукачів, і я навіть не маю з ким поділитися здогадом, який оце щойно мені сяйнув: що й Льончик, либонь, погнався в Латинську Америку зовсім не за мулатками, а за тінню свого діда-ромале, нещасного партизанського курокрада, — погнався шукати там, серед таких самих роздовбаїв, обкурених найкращим у світі драпом, свою втрачену ідеальну вітчизну: бійці з червоними бантами, "калаші" за плечима, вогняна вода на поясі, і Ленін такої маладой. Всі хороші комсомольці після смерти потрапляють в Латинську Америку. Блін, це що ж, я вже такий старий, що ніхто в моєму оточенні більше не пам'ятає друзів моєї юності?..

І тільки тут до мене доходить, що Юлічку справді хтось налякав, і я нарешті встаю з-за столу — мов пробиваю головою стелю власних думок (колись мама мене вчила, що в присутності жінки завжди треба вставати, але сім років роботи в українському бізнесі витрусили з мене всі, прищеплені в дитинстві, добрі манери). Що там таке?..

— Телефон! — шумно видихає Юлічка й лякається ще дужче — слово падає надто вже невідповідно до її бурхливого вторгнення, а я ж і так сьогодні опустив її на темі профвідповідності: — Я... я не знаю, Адріан Амброзьєвіч... Очень странніє званкі...

— Що значить, странніє? Погрози?

Здається, голосом (легку хрипку можна списати на оспалість) я владаю досить добре, щоб не зрадити підлого зсуву в животі — з холодком на місці утвореної порожнечі. Тільки цього мені й бракувало. Невже і я комусь перейшов дорогу — я, нікчемна мулька, за мірками серйозних грошей — злидень, коло якого й заходитися не варт?.. Але чим, що з мене взяти?

— Юлічко, — виходжу з-за столу, беру її руки (крижані, як у курячого трупика з морозилки!) в свої, цим разом — сама опікунча ослона, добрий татусь: — Ти тільки не хвилюйся, гаразд?.. Все буде добре, — запевняю вже твердо й сам у це вірю — ніби заговорюю, якимось незбагненим переносом у просторі, не її, а Лялюську: — Давай-но по порядку — хто дзвонив, що казали?

— Я... я не знаю, — Юлічка видимо старається зосередитися, — не пайму, так всьо странно... Несколько раз подряд — званок, і в трубке шіпеніє — громкає, Адріанаброзьїч, я така нікагда не слішала! Треск, вой, вот как ветер в проводах... Щелчки, і вродє как, — вона сторожко дивиться на мене: казати чи ні? — вродє как автоматніє очєреді...

— А ти коли-небудь чула "автоматніє очєреді"? — питаю насмішкувато, щоб її заспокоїти, а в умі тимчасом сквапно прокручую: ні, на прослушку наче не схоже — та й на фіґа кому здалось мене прослуховувати, я що, якесь політичне цабе? Хоча від тих потвор чого завгодно чекай, з цими виборами їм там зовсім стріху зносить, — кажуть, під Києвом усі пансіонати вже забиті московськими варягами-баблорубами, яких наші бандюки понаймали, щоб виграли їм вибори, — сидять там "робочі групи" й клепають сценарії один другого несамовітіший, ану ж їм пальнуло до голови прослуховувати, наприклад, кожного десятого за виборчими списками? А може, гм, може, це в Юлічки

щось із нервами? Дивно, не помічав за нею, вона така тверезомисна баришня, вся завжди прорахована на десять кроків наперед, — ідеальна секретарка, в принципі...

— Ето билі вистрели, Адріан Амброзьєвіч, — Юлічка вивільняє свої відморожені лапки й поправляє спідничку, очевидно пригадавши собі мою сьогоднішню нагінку. — Ви не думайте, у мене глюков нет. І как звучат вистрели, я знаю — мой первый парень под Савлоховим работал...

Опа-на! Тепер уже я почуваю себе повним бараном: цього факту Юліччиної біографії я не знав. Коханка ґанґстера, ні фіга собі. Серпрайз, серпрайз. Це ж скільки їй рочків тоді мало бути — сімнадцять?..

— І де тепер той твій парень? — питаю лагідненько.

— На Лесном кладбіще, — відповідає Юлічка чемно, як на співбесіді.

Ну ясно, де ж іще. Клас. Треба буде їй підвищити зарплату — такої секретарки я точно ніде більше не знайду. Соска, що, приїхавши до Києва з Мелітополя (з Мелітополя чи з Маріуполя, звідки вона там родом? а, один чорт!), опиняється, замість студентської лави, в ліжку ґанґстера — це якраз зрозуміло, це навіть, у певному сенсі, нормально, — а от щоб після всіх тодішніх розборок, — коли, було, заходиш у магазин хліба купити, а там повно ментів і чуваки в чорних масках на підлозі лежать, а дехто вже й не ворухиться, веселі були часи! — потім самій опинитися не "на Лесном кладбіще", і не на Окружній, — то таки справді розумною дівчинкою треба бути. І фартовою також, а це в бізнесі ох не останнє діло... Що ж, значить, Юлічці теж — повезло. Як і мені, як нам усім. За винятком, звісно, тих, кому не повезло.

Я вперше помічаю, що в Юлічки, з її збитою, як вершки на капучіно, мелірованою гривкою порнозірочки, насправді обличчя актриси на героїчні ролі — грубокосте і владне, по-індіянському вилицювате обличчя зрілої жінки. Так, ніби досі вона мені була не в фокусі, а тепер усе стало на свої місця. Молодець баришня — з тих, хто дріт перегризе, як треба буде... Так, і що ж ти мені хочеш сказати, моя героїчна мелітопольська принцесо, — що до нас добивався по офісному телефону якийсь клієнт, у якого в цей час за спиною йшла автоматна стрілянина? Хтось, треба розуміти, прямо з полювання дзвонив, із заповідничка якого-небудь? Всю Україну вже на ті заповіднички розколошматили, суки, — раз ми з хлопцями в такий ледь були не в'їхали — під Трахтемировом, за п'ятнадцять кілометрів од Канева: думали заплавою дніпровською помилуватися, Вовчик всю дорогу захлинався, як то він іще пацаном там бував на з'їздах гіппі, та яка там неземна краса й шалена енергетика — гетьманські урочища! — а там виявився дротяний паркан і заварені шлагбауми, гевали-охоронці з АК за плечима хмуро бовкнули нам "праєжжайте", — і вже аж у найближчому селі, що нагадувало пейзаж зі страшного сну: цвинтарна тиша, кругом ні лялечки, — навіки перелякана з себе молодиця, яку ми насилу вговтали на розмову, нам нашептала, що тут тепер заповідник, де розводять диких свиней, і туди з'їжджається на чорних джипах "начальство" полювати, і що ті свині їй все на вгороді порили, і щоб ми їхали звідси чимскорше геть, "а то вб'ють, і ніхто вас не знайде"... А тепер-от і Юлічку теж настрашили якісь такі гади, — додзвонювалися прямо від кабанчика, так?..

— Єслі б ето било так, я би не іспугалась. Угу, схоже на те. Схоже, що ця не злякається.

— Адріан Амброзьєвіч, я панімаю, ви мне не веріте... Ето што-то другое... Там іщо билі голоса.

— То це, мабуть, щось на телефонній станції. Ти просто натрапила на чужу розмову.

— Ага, нічево себе розмова! — вибухає Юлічка вже безпомильними інтонаціями дівки з пивного ларка: нічого не вдієш, усіх нас, коли хвилюємося, пробиває на отчий жаргон, і ніякі секретарські курси тут не допоможуть. — Какая нах... — вона з розгону гальмує, виправляючись, — какая к чорту розмова — голоса как ваенние команды, сабакі, автоматная очередь, і в конце взрив... А вабще в трубке как будто ветер завивал, такой жуткой связи даже с Австралією не било, когда, помніте, тот австралійскій українець у нас ікону покупал? І так — раз а трі ілі чети́ре подряд... Даже не скажу, сколько вре́мени прашло. А патом — патом женскій голос, прямо в трубку, в ухо, савсем рядом... Вот тут уже я іспугалась. На украинском...

Я вмисне гучно присвистую (не свисти в хаті, казав дзядзьо, чортів скликаєш!):

— Ну, якщо "на украинском", тоді ясно, було чого злякатися!

— Адріанамброзьїч, ви напрасно с меня смейотесь, — Юлічка дивиться на мене з неприязним відчуженням, як на хворого, який може виявитися заразним, і я вирішую не підколювати її зараз отим маріупольським "с меня": — Ето не майо дело, канешно, і я вабще не панімаю, прічьом здесь я... Голос незнакомий, но савершенно атчьотлівий, — вона войовничо націляє на мене своє індіанське підборіддя: — "Прости мені, Адріане".

Здуріла, чи що? Що вона верзе?

— "Прости мені, Адріане", — повторює Юлічка, як ідіотові, який з першого разу не засвоїть. — І іщо што-то било о ребьонке, вроде би она ждьот ребьонка, но то я уже не запомніла, іспугалась, точно не павтарю...

— Ти певна, що тобі не причулося? — їй не причулося, ні, я бачу, що вона мене не розігрує, — і вона теж бачить, що я це бачу, чує, що вона мене пробила, хоч і не розуміє, чим саме, і очі їй зблискують переможною зловтіхою: це мить її влади наді мною, тільки вона не знає, як із того скористатись і як їй цю мить протягти: жінки ніколи того не вміють, єдина знана їм форма влади, то ліжка, а якщо в тебе на неї не стоїть, то з усіма іншими своїми над тобою перевагами жінка завжди буде в нулях, бо не знатиме, як із них правильно скористати, — і слава Богу, що не знатиме...

Може, вона ширяється? Або тайкома нюхає в туалеті кокс — і її, як ідеальну секретарку, професійно глючить по телефону? Тільки чому її глючить в унісон моїм власним думкам — на одній хвилі зі мною, в повному синхроні, так, ніби вона підключена до мене на ту коротку відстань, на яку я досі в своєму житті підпускав одну-єдину жінку — Лялюську?.. Першої миті навіть було впекло, блискавичним прострілом жаху крізь мозок, наче це Лялюська просила в мене прощення, прощалася зі мною назавжди, бо чекає дитини від іншого чоловіка (від того, з яким вона колись літала до Бенілюксу, їсти омарів на березі моря?), — версія достатньо безумна, щоб тут-

таки й відпасти: ні, тут щось інше, щось іще безумніше — Юлічка вдерлася в мої думки мовби їхньою прямою проекцією назовні, прямим відгуком од світу на мої до нього буркочучі в голові, як гази в кендюху, претензії, і я вірю, що вона справді щось почула й перелякалася, не знаючи, що вона до мене підключена, тільки я теж ні бельмеса з того не второпаю, і мені, як і їй, теж не така вже й приємна ця підключка — все одно, якби Юлічка проникла в мої сни: таке приємно тільки з близькою людиною, а ця мариупольська амазонка мені ніхто й ніщо, секретарка, й не більше... Так от же тобі й взірцева секретарка, — глузливо вибулькує в голові: — приймає й реєструє дзвінки геть і з потойбіччя!.. З потойбіччя? Чому — з потойбіччя?.. Чи "Адріян", у якого попросили прощення, то якраз і є "ребьенок" — той, якого бабця Ліна сподівалася на заслання? І бабцін голос матеріалізувався в Юліччиному телефоні, прикликаний моїми спогадами?.. І яким же то чином він міг матеріалізуватися — та ще й із собаками, автоматною чергою й вибухами? Забув я вже радіотехніку, зараза, — треба буде покопирсатися в літературі: чи не може звук, скажімо, за високої відпірності середовища, "залипнути" в часі?.. Ги, це ж наскільки — на півстоліття залипнути? Дурня повна. А може, я той, як це воно зветься — сомнамбула, і це в нас із Юлічкою якийсь колективний гіпноз? Як на тих московських сеансах, що в кінці вісімдесятих трансливались по зомбоящику: повні стадіони народу, на полі гамадріл-психотерапевт, а перед ним вервечка загіпнотизованих махає руками й трясє головами, мов команда божевільних футболістів, — не диво, що така країна невдовзі по тому й гавкнулася... Спокійно, Адріянамброзьїч, ану спокійно, не дай себе розтрясти так по-дурному...

Легко сказати — спокійно: відчуття таке, мов мене обплутав невидимий невід і тягне кудись, де під ногами немає дна. В таких випадках єдино розумний спосіб поводження — це попуститись і не дригати ніжками, бо, крім марних втрат енергії, нічого з того не вийде. Ця присутність у моєму житті якоїсь невидимої сторонньої сили, що раз у раз нагадує про себе, як в отих снах, зовсім не вимагає розуміння, і от цього-то й не вміє визнати Лялюська, моє старання смішнення, як школярка-відмінниця, яка свято вірить, що кожна задача має розв'язок і треба тільки його відшукати, — вона вимагає всього лиш послуху, і найліпше, що можна вдіяти, якщо вже щось такого в твоєму житті об'явилося й жене крізь тебе якийсь однозаряджений потік у невідомому напрямку, — це просто здатись на ту силу, повіритись і лягти на неї, як животом на течію чи як на хвилю на серфінговій дошці... Коли загинула мама, я був іще замалий, аби щось у тому тямити, а проте пам'ятаю, як мене цілий рік перед тим було ковбасило, аж заснути вночі не міг, од невідь-звідки напливаючого страху, що мама вмере. Кажуть, із підлітками часто таке буває, і ніякої містики в тому нема — звичайна перед пубертатна ломка. Але тодішнє відчуття прочинених кудись у космічний холод дверей, звідки дме протяг чужої самочинної волі — дужчої за все, що я міг тоді собі уявити, та й досі не можу, — це відчуття я в собі заховав, запам'ятав, як пес запам'ятовує запах. Коли це повторюється, коли двері знову відхиляються, — я впізнаю.

Я тільки не знаю, як слухатись.

(Якби я в дванадцять років не пустив маму в той її останній похід на Говерлу,

вчепився б їй у поли й кричав: не йди! — може, вона була б жива?.. Але якраз того дня я нічого не передчував, ніхто тоді нічого не передчував, — ні я, ні тато...)

Я не можу попуститись, бо мене держить страх за Лялюську. Ірраціональний, відруховий — страх, що я не впізнаю моменту, коли треба буде вчепитися в поли — їй. Страх прострілюваної території, як в отих веприків у заповіднику: не знаєш, звідки відстрілюватись, коли прийдуть. І хто прийде — також не знаєш.

А може, "ребьенок" — це все-таки я?.. І це мама просила в мене прощення? (За що?..) Лялюська, бабця, мама, тета Геля, — скільки ж жінок держать мене в своєму неводі, обплітають своєю присутністю, живі й мертві, а тепер і Юлічка туди ж: ніби вони всі змовились за моєю спиною і подають там одна одній таємні знаки... Жінки, ну так, вони мають бути чуткіші на всякий, знятий у світобудові протяг, — їм, із їхніми щомісячними кровотечами, має бути звичним це відчуття анонімної сили, котра тебе опосідає самочинно, як атмосферний циклон, а тобі тільки й лишається, що покірно міняти прокладки, — жінки мали б бути мудрі, як змії, вони мали б показувати нам, як правильно жити, чого ж вони, холера, самі такі безпорадні?!

Спокійно, Адріане, спокійно, чоловіче, ану не сіпайся...

— М-дя, цікава історія, — олімпійськи всміхаюсь Юлічці. — Десять я таке читав, чи фільм бачив — герой приїздить у незнайоме місто, оселяється в готелі і так само, як оце ти, випадково чує по телефону чужу розмову. А в тій розмові замишлялося вбивство, і чувак потім довго мучиться, що йому робити, — в поліцію заявити, так він же не знає ні імен, ні дат, тільки придурком себе виставить... Ну гаразд, дорогенька, у тебе все? Більше ніхто не дзвонив?

Юлічка непривітно кліпає на мене їжачками підфарбованих вій — з такою самою напруженою недовірою простолюдина, переконаного, ніби цілий світ тільки й жде нагоди його нажухати, недавно витріщався на мене охоронець у податковій, коли я спробував розповісти йому анекдот: навіть не всміхнувся, бідака! Але нагадування про її прямі обов'язки таки діє на Юлічку, як заклик "фас" на службового собаку, — і вона заходить слухняно звітувати, хто там іще дзвонив, поки я тут у себе в ванькирчику, пишно званому кабінетом, віддавався філософським роздумам, замість працювати (а задумка-то якраз була правильна: коли реальність починає "текти", нема ліпшого способу поставити її на місце, ніж зайнятися дрібничковою рутинною, от хоч би й упорядкувати реєстр надходжень, тільки щось воно та реальність, видать, дуже вже сильно протікає, раз і цей метод не спрацьовує...).

— І на полшестово вам на зустріч, — вкотре нагадує Юлічка.

З дещо перебільшеною вдячністю запевняю її, що Юлій Цезар порівняно з нею не вмивався, бо тримати в голові п'ять справ одночасно хоч і досить круто для чоловіка, — бо ми всі, Юлічко, щоб ти знала, однодуми, ми вміємо концентруватися тільки на чомусь одному, зате вже повністю й до кінця (а хто не зумів і спорснув, то хто йому доктор!), — але жоден чоловік, будь він хоч тричі Юлій Цезар, твій, до речі, теско, не потрапить тримати в голові стільки справ нараз, скільки ти, моя безцінна, за що тобі мій подив і шанування!.. Ф-фу — а тепер, коли ця тезка римського імператора, все ще

невдоволено зашиливши губи, вислизає за двері, бо там, хвалити Бога, саме дзеленькає вхідне калатальце (найімовірніше, якісь роззяви забрели на витрішки), — тепер можна розсупонити краватку й напитися води, просто з карафки... Тьху, до чого ж гидка — застоялася, ще й штани заляпав... Ну нічого, висхне. Тепер би ще виконати свій йогівський комплекс вправ, це найліпше для відновлення рівноваги, для початку звисити стоячи голову й руки і так повисіти хвилин п'ять, як сорочка на шворці рукавами донизу, щоб кров припливла до голови й голова відповідно проясніла... Цілого комплексу я вже, схоже, не встигаю — скільки там лишається до зустрічі з моїм арт-консультантом? (Ще одним вахлаєм, який не зумів сконцентруватися на чомусь одному, дарма що весь вік прождав такої нагоди — вільнодумствував по кухнях, збирав у голові цілу кунсткамеру раритетних знань, а в своїй хрущовці — повну, і на фіг нікому тепер не потрібну колекцію альбомів видавництва "Искусство", та все готувався написати колись, як гряне свобода, капітальну працю з історії українського андеґраунду, а як свобода таки грянула, та ще й так, як ніхто не сподівався, то іно й годен виявився, що хвастати перед студентами дружбою з покійними Грицюком і Тетяничем, і якби такі чустрики, як я, не давали йому вряди-годи підробіток, то, певне, й досі ходив би з кефіром в авосьці, — всі вони, ті совкові "блискучі інтелігенти", на волі скисли й розтеклися, як медузи, вийняті з глибоководдя, весь їхній підводний блиск при світлі дня виявився просто оптичною злудою, побічним ефектом тодішньої атмосфери суспільного паралічу, в якій тільки й можна було прийняти імпотенцію за вид духовного аристократизму, ну от і буде в нас тепер півшоста — зустріч імпотентів двох поколінь...) До нашої скромної вечері, під час якої я попрошу пана професора засвідчити своїм шановним підписом достеменність досить-таки сумнівного Новаківського (я майже певен, що то робота не Новаківського, а його учнів, але з того стерва, котре на цю роботу націляється, стане й учнів, стерво й так уже, користуючись службовим становищем, пів Національного музею до себе в хату перетягло, буде з нього!), — а після того як пан професор, трошки поманіжившись, дасть згоду (ніколи ще не відмовляв!), уже, так би мовити, на десерт, докладкою до основної страви, — ще й пристроїти мені Юлічку до себе на заочний на бакалавра мистецтвознавства (через що вона, бідачка, й рве так повідок у службовому запалі — п'ятий раз мені про цю зустріч нагадує!), — до всього цього нашого, сто разів обкатаного ритуалу, де він удаватиме з себе зубожілого аристократа, що несе мені, тупому нуворишеві, світло науки і знання, а я вдаватиму, наче глитаю все те за добру монету, залишається яких сорок хвилин, часу з запасом, але це вже година пік, вулиці забиті по зав'язку, Київ останніми роками задихається від транспорту, як присмертний астматик, по центру повзти, то легше крос у протигазі пробігти, і на якого, питається, хріна ми тримаємо мера?.. Мобільного пан професор, розуміється, не має, не попередиш, якщо вляпаєшся в пробку, тож ліпше не спізнюватись і не нервувати старого, менше потім улещати доведеться... Та-ак, ну от і гаразд, р-розгинаємося, — в пучках приємно поколює, мов шампанського туди влив, темна хвиля з шумом спадає, кола в очу стихають, всім привіт, — будемо вважати, що я знову в формі. Що мені вже можна викотитися на люди

— переможно, як новенький "бімер" із гаража: у мене все супер, дивіться всі, який я кльовий чувак.

До побачення, Юлічко (так і є, роззяви, — парочка молодят, баришня в нутрієвій шубці, прикипіли до шафки з совковим фаянсом, і Юлічка, як цербериця, стовбичить у них над душею, вдаючи гіда, а насправді пильнуючи, щоб чого не зцупили, — можна не затримуватись, якщо їм заманеться купити фаянсову лисичку-сестричку чи піонера в шароварах, Юлічка впорається й сама, вона здібна дівчинка, а ще як справді підучиться, то ціни їй не буде...). На ходу обіймаю одною заохочувальною усмішкою цілу їхню скульптурну групу нараз, і так вони мені й залишаються відбиті на сітківці всі трійко, з повернутими в мій бік головами, ніби збільшена копія якогось виробу Конаковського порцелянового заводу, — до побачення, до завтра, на фіг', на фіг'.

...І тільки аж устромляючи в машині ключа в запалювання, помічаю, що руки мені все ще тремтять.

ХТО ТИ?..

Це вихоплюється з уст само собою, як видих. Наївно — на такі запитання відповідей не буває. Я навіть не знаю, чи "воно" одне, а чи їх цілий загін розглядає мене з якогось невідомого далеку в свої оптичні приціли. Досі були тільки сни. Телефонний дзвінок — це вже ближче, тепліше, як у дитячій грі. Вони підступають, стукають у шибку, сопуть мені в потилицю, в обличчя, з собаками, з вибухами, з автоматними чергами, прости їм, Адріане. Брр. Ні, "тепліше" тут явно недоречне слово — яке в біса "тепліше", коли як снігом за комір сипле по хребту...

Я ще хвилюку посиджу, подумки прошу "його"- "їх", сперши голову на покладені поверх керма кулаки. Не те щоб я боявся зараз вести машину. Я просто не дуже собі уявляю, як я буду оце знову вгризатися, мов тупий коркотяг, у змучену плоть цього збезумілого, дикоростучого міста, в запалий смерк і повзучий потік забрьоханих машин, крізь висипані обабіч вулиць замети брудного снігу, подеколи з закопаними в них автами, та заляпані відбитками вогнів баюри вздовж хідників, під вереск клаксонів у місцях утворення тромбів, од якого не раз хочеться заверещати самому, — і все задля того, щоб устигнути туди, де я буду брехати, щоб мені збрехали, щоб потім я міг збрехати вже в іншому місці й отримати за це гроші, — Господи, який маразм...

Господи! Ти бачиш, який я мудак, — я нічого не маю пред'явити Тобі на своє виправдання. Я не мучився безсонними ночами над тим, як змінити на краще цей світ, — хоча світ таки, бігме, покращав би, якби в ньому займалися сонячною енергетикою хоч на п'ять відсотків стільки, скільки газопроводами (так, наче той газ тектиме вічно! — з'їздили б до нас у Дашаву, подивились, який ландшафт лишають по собі виссані газосховища...), — але я не з тих, хто пробиває собою стіни. І життям за други своя я також не важив, один лиш раз дав по морді негідникові — на другому курсі, нашому падлюці профоргу, який уївся на найслабшого в групі хлопчину і на виїзді в колгоспі заганяв його так, що хлопця забрала "швидка", — хлопець виявився діабетиком, міг би з нами й не їхати, законно зіскочити, але соромився перед дівчинкою, яка йому подобалась, і коли його врешті забрали в реанімацію, я підійшов і зацідив тому капо-

профоргові в морду, як кожен тої миті хотів, бо якби цього ніхто не зробив, ми б усі чулися співучасниками, — зате потім я не раз подавав руку іншим падлюкам, чудово знаючи, що вони падлюки, бо мене особисто їхнє падлюцтво в ту мить не зачіпало, а що ж може бути гидкіше за це?.. Будьте гарячі або холодні, але не літеплі, — так Ти сказав, Господи, а я стільки разів у житті бував літеплий, що самому противно. І хист свій, що в мене був, я спустив в унітаз, і ближнього не вмію любити як треба, бо стільком у житті недодав, що й не згадати, і взагалі, не так уже й певен, чи справді люблю людей — не друзів, не близьких, а людей самих по собі... Предмети люблю, оце правда. Люблю речі, створені людськими руками, — може, тільки це по-справжньому й заціліло в мені від фізика. Коли я відкручую накривку старого годинника, розклавши на підстелену бархотку, як колись дзядзьо, крихтітні, досконалі, мов живі істоти, цвяшки, й бачу дбайливо примощений усередині, наче в гніздечку, розумний механізм, мене ніби торкає всередині теплою лапкою: ці речі ще живі, вони дихають — на відміну від тих, що серійною лавиною накривають нас сьогодні. І хоч сам я відмовився переробляти світ, я й далі люблю цю колись приручену іншими матерію, в якій іще можна пізнати згорнуту траєкторію чужої думки — як світло мертвої зірки. Золотий пилок, іскристий слід. Піт між лопаток на великій перерві...

...Дивись, показував дзядзьо мені малому, — прозоро-синя бабка, очеретина, сонячне плесо, — дивись, який бабка має досконалий фюзеляж, руками зроду такого не втнеш зробити!.. В старих речах ще можна пізнати цей самий захват, що звучав тоді в дзядзьовому голосі, — радість наближення людини до досконалости живих форм. Радість подолання хаосу. Коли всі ці речі остаточно вимруть, розсиплються, переселяться з антикварних крамничок у музейні барокамери, вкупі з ними зникне з нашого життя й ця радість. Тоді ми остаточно опинимося в дистильованому, мертвому просторі, заповненому зовсім іншими речами — ергономічними й безликими, як одноразові шприци. І що нам тоді лишиться, як не жерти власне лайно й кричати, що Бог умер?..

Господи!.. Нехай я мудак, нехай з усього, що Ти мені дав, я спромігся затримати в пальцях таку мізерію, що й згадувати стид, але якщо в моєму житті є якась правда, то вона в тому, що я їх не зрадив — нікого з армії тих безіменних майстрів, котрі з мурашиною впертістю, тихою сапою перетворювали світ і передали мені його таким, який я ще застав. Моя крамничка — це насправді мій спосіб той світ хоч трохи затримати, всупереч лавині. Мій спосіб бути вірним — хай теж по-своєму літеплий, теж мудацький, — нехай. Але принаймні в цьому — я не брешу.

І жінка, яку я люблю, — а Ти бачиш, що я її люблю, Господи, я нікого в житті так не любив, як її, і за неї справді міг би вмерти, якби до того прийшлося, — вона чує це в мені, оцю мою здатність — бути вірним. Може, через це вона мене, мудака, й кохає?..

Вбережи її, Господи, — що б не трапилося зі мною, — якщо зі мною справді має щось трапитись, і всі ці привиддя неспроста сунуть на мене зі своїх засвітів, мов протяги зі щілин, якщо вони заповзялися трясти мою душу (люблю як душу, трясу як грушу, казала мені маленькому бабця Ліна — чи то мама казала?..), аж доки та душа не

вивалиться з тіла, як кісточка з плоду, — грець зі мною, будь що буде, тільки прошу Тебе, Господи, — вбережи цю жінку, бо я її люблю!..

Як дивно, мокро між пальцями... Невже я плачу?..

Підводжу голову. Стемніло, і небо над містом погасло, як екран велетенського комп'ютера, — залишилася тільки штучна нижня підсвітка, неоновобліда заграва над дахами: нічна аура мегаполіса. І, на маєш! — просто перед машиною лягли на снігу через увесь колодязь двору два видовжені золотаві прямокутники — од вікна з квартири на другому поверсі. Як Божа усмішка, слово чести, як знак згоди... Якби оце зараз переді мною на капот спустився янгол у білому й заспокійливо покивав, мовляв, все в порядку, чувак, не дрейф, — я б навряд чи зрадив більше. Чомусь мене завжди хвилює світло, що падає на землю з вечірнього вікна, — наче обіцянка якоїсь солодкої тайни. Або образ із забутого сну. Я навіть своє троєщинське подвір'я полюбив, відколи в ньому з'явилося увечері мереживне світло від заґратованих вікон, і що в тім такого вже надзвичайного, здавалось би? А от же, горить-сміється, очей не відвести, — перекинуте на сніг, як церковний вітраж, високе золотосяйне вікно — неодмінно високе, як у церкві, і в старокиївських кам'яницях саме такі, і в наших львівських також, — і здається, ніби там, як на кіноекрані, зараз з'явиться жіноча тінь, відійде, знову вирине, замре, припавши до шиби, мов виглядаючи вниз когось невидимого... І немовби темніє крізь ніч на білих сходах до під'їзду разочок чийхось слідів, і серце од того стискається чимось несповнено-рідним, — коханий мій дворик, ніким не любима київська сецесія доби цементового буму, — ні, все-таки міста, як і речі, теж мають душу, і всім поколінням варварів, своїх і прийшлих, її не витрусити...

На якусь мить ніби западає штиль, у мені й довкола мене. Ніби все стає на свої місця, і я також на своєму місці: тут, де мені й належить бути. Ось за цим темним, також заґратованим вікном, що виходить у двір, мій ванькирчик, тут моя крамничка, я — антиквар... І я вже знаю, що назавжди запам'ятаю цю хвилину — зупинену, вирвану з потоку, як набухла крапля, зненацька виповнена вагою.

"Прости мені, Адріане".

Я простив, я всім простив. Нема в мені урази ні на кого. Чуєш, мамо?..

...Коли десь піді мною, тут-таки в салоні, заґробно вдаряють перші такти "Queen" — "Show Must Go On"! — я підскакую, як од звуку архангелової сурми, — як тільки й можна підскочити, коли нагло виявляєш, що цілий час, поки ти, як собі гадав, утішався самотністю, хтось ізбоку тебе пантрував — і от, вирішив обізватися! Наступної миті розумію, що звуки йдуть з мобільника, який випав з кишені й лежить на підлозі, — дістаю його, буцнувшись лобом об кермо, ще щось потемки з глухим стуком упустивши, в абсолютній певності, що зараз почую мамин голос, — я певен, що впізнаю його відразу, хоча пам'ятаю з нього тільки спотворений од давности запис на бобіні старенького магнітофону "Весна" (дивно низьке, з хрипами контральто декламує фінальний монолог Мавки з "Лісової пісні" — "О, не журися за тіло", і коли не знати, що мамі лишалось тоді жити з своїм тілом трохи більше року, ніяких особливих почуттів цей чужий голос не викликає...), — зараз, зараз, о Господи, де тут кнопка, does anybody

kno-o-ow what we are living for, — нарешті прямий зв'язок, нарешті я почую, чого од мене хочуть і що я повинен робити, — прямий зв'язок із долею...

— Киць, ти куди пропав, я тобі вже третій раз дзвоню? — питає мене моя доля найріднішим у світі голосом, од якого все в мені вмиє відживає, кров починає знову бігти по жилах, і я хихикаю сам до себе, втішений, але, дивна річ, трошки ніби й розчарований: ну й пеньок, як я міг забути, що це ж Лялюсині нові позивні?.. Вона цілими днями тепер крутить собі це "The Show Must Go On", хоч під нього, по-моєму, не на show, а на ешафот іти впору, але моя смішна дівчинка вперлася й каже, що я нічого не розумію...

— Я скоро буду вдома, Лялюсь, тільки одну зустріч іще відбуду... Щось купити? Хліб є?

Ось це насправді й називається щастям — коли ти можеш питати в неї такі прості, буденні речі, і повертатися ввечері додому з пакетом із супермаркету на задньому сидінні, й бачити ще з машини світло в вікні четвертого поверху (чотирикутник світла на асфальті...), — за яким вона шпортається по твоїй квартирі, або сидить за комп'ютером, або слухає "Queen", — і її тінь от-от з'явиться на порт'єрі, як на кіноекрані, і замре, припавши до шиби: хто то там унизу під'їхав? Це я, моя маленька, я вже тут, чотири прольоти вистрибом через одну сходинку — і я вже з тобою...

— Я сама ще в місті, Адю, щойно звільнилась, — Лялюська говорить так, ніби ступає по нечищеному замерзлому хіднику, вибираючи, де поставити ногу. — Я зустрічалася з Вадимом.

А, це з тим нардепом, чоловіком її загиблої товаришки...

— І що?.. — але з її голосу вже знаю: знов щось недобре.

— Хреново, киць. Зовсім хреново.

Вона гадала з його поміччю відлякати тих гадів, що замишляють через ТБ торгівлю жінками. Облом вийшов? Чи щось серйозніше?

— Що, облом?

— Угу... Повний. Знаєш, я б навіть чогось випила...

— О, це мудре рішення! Давай. Я о пів на шосту зустрічаюся зі своїм експертом у "Купідоні", їдь прямо туди!

Дідько б його взяв, того експерта, і того гниду-клієнта, якому до всього, що вже накрив, ще й Новаківського тепер подавай, і Юлічку з її довбаною кар'єрою — зараз, коли мені просто треба тримати мою малу за плечі, бо вона от-от розплачеться.

— А я вам не заважатиму?

Раніше вона б так не спитала, не було в ній цієї покірної, аж серце крає, готовності бути виставленою за двері, якщо заважатиме, — та Дарина Гощинська, котру впізнавали на вулицях і просили автограф, могла комусь заважати тільки коли сама цього хотіла, мала право заважати... Дівчинко моя, якби ти тільки знала, як мені тебе шкода — до клубка в горлі...

— Ще раз таке спитаєш — наб'ю!

— Кулаком? — трошки наче оживає вона, зачувши гру.

— Чому кулаком — чоботом.

— Це, щоб синців не було?

— Ага. Як можна на такій гарній попi лишати синці?

— Естет, блін! — нарешті чмихає-таки моя сумна дівчинка. — Гаразд, по дорозі зазирну в мисливський магазин, гляну, які там ті чоботи...

— То не такі. Правильні — то солдатські, кирзові.

— Садюга. Вони що, міцніші?

— Ще б пак. Краса і сила. Два в одному.

Знову чмихання, а тоді:

— Киць?

— Мм?

— Я тебе люблю.

От і все, і нічого мені більше не треба знати. Такий яскравий, суцільний наплив тепла — сиджу в машині, як у ванні, і всміхаюся, як ідіот: золотавим прямокутникам на снігу, і велично перекинутим, як декорації з античної драми, кубам сміттєвих баків у глибині двору і, глянь-но, Лялюсь, — ах як шкода, що ти не бачиш! — з якою ображеною гідністю перетинає двір у напрямку античних декорацій здоровенний чорний котяра, — як можна таку досконалу істоту змушувати вилазити з тепла на холод, говорить увесь його вигляд так явно, ніби ці слова висять над ним виписані в повітрі, як на коміксах, і я від повноти почуттів йому сигналю, від чого він, миттю забувши всю свою гідність, сприскує геть, як заскочений злодюжка, до чого ж смішний, хоч регочися вголос, Господи, який усе-таки гарний цей світ, і як гарно в ньому жити, дівчинко моя, нічого не бійся, ніхто нам нічого не заподіє, тільки ти люби мене, чуєш? Тільки не кидай мене самого...

— Ти там кому бібікаєш? — питає Лялюська.

— Це я салютую. На твою честь. Зараз іще швиденько порву свого Миколу Семеновича на німецький хрест, щоб нам не заважав, і складу його тлінні останки тобі до ніг.

— Щось ти дуже агресивний робишся. Проти ночі?

— Лялюська. Моє лялення, ти чудо мале, я вже за тобою скучив.

— Це ти чудо. Гаразд, їду в "Купідон".

— А я лечу. На крилах кохання. Уже випускаю шасі.

— Шасі? Це так тепер називається?

— Фе, безсоромна дівчинка!

— Будь обережний, на дорогах слизько.

— Буду. Обіцяю. Цьомчик.

— І тобі.

Пальці мені більше не тремтять — поворот ключа, і мій любий, слухняний Гольф, чудесна машина, радісно вереснувши, мов зачекався уже стояти, зривається з місця. На виїзді з арки, де мушу пригальмувати, припав до землі, мов йог, головою в плечі, котяра — недалеко й забіг! — проводить мене недовірливим, як у Юлічки, поглядом.

Насилу гамую бажання помахати йому крізь шибу: гарного вечора, почваро!..

II. ІЗ ЦИКЛУ "СЕКРЕТИ". "Я ЇЇ ВБИВ"

...Щось вони поміж собою гомонять, Адька і цей лисоподібний дядечко зі скорбним ротом і ріденьким безбарвним волоссям під колір зализинам (як йому на ім'я, я вже забула), Адька виймає якусь течку, шарудить паперами, дядечко витягає окуляри й чіпляє на носа, — все це як за склом. Не можу я дослухатися, не можу брати участі в розмові. Тільки хлебчу вино, як воду, і вряди-годи, коли дядечко непевно поглипує на мене з-під окулярів, означую мирний характер своєї присутності вимученою посмішкою, — придається звичка контролювати обличчя перед камерою. Хай би вже швидше собі йшов. І комірець у нього несвіжий.

— Чому ти нічого не їси? — помічає турботливий Адька.

Чому? Та тому, що мені й без їди з душі верне. Просто фізично тяжко зараз — глитати шматки чийогось печеного м'яса. Якогось безневинного теляти, що в цвіті юности дістало довбнею по голові. Ніби спускаєш по стравоходу каменюки, які так і лишаються лежати там у шлунку навіки. Знову мовчки всміхаюся, цим разом вибачливо, — і знову хапаюсь за келих з вином, як за поручень у розхитаній маршрутці (в цій кнайпі так само переповнено, і так само тхне, як у маршрутці, — мокрим одягом і тютюном). Отак воно люди й спиваються.

Вадим мене не прийняв би, якби знав, із чим я до нього прийшла. Можна не сумніватися — сховався б, і телефона б не брав. Він і так останнім часом мене уникає — невже гадає, що я стану пред'являти йому за Владу якісь рахунки? Зразу ж, мов виправдовуючись, ринувся мені за Катруську оповідати — що недавно з нею бачився і що на канікули возив її до Швейцарії кататися на лижах, як мило з його боку. Ніби я про це не знала ще раніше, від Ніни Устимівни. Говорив і говорив, мов боявся, що я його переб'ю. І яка Катруська вже велика дівка, і як за нею там в Альпах упадав німецький хлопчик. Тільки я від Н. У. знала й дещо інше — що, крім Катруськи, з ним літала ще й його масажистка, якась Светочка. Що ж, життя триває, і не вік же в жалобі ходити, еге? Чоловік, звиклий до моногамного зв'язку, пропаде, як звір із зоопарку, коли пустити його назад на волю, — хтось мусить доглянути осиротілого дядька. Светочка, то й Светочка. Хоч я й не думаю, щоб це було для дівчинки відповідне товариство.

(Мені взагалі не хочеться думати, що з неї може виростити Ніна Устимівна, — надто добре я знаю, скільки сил свого часу забрало Владі вивільнитися з-під материного впливу. Якщо тільки вона дійсно вивільнилась, якщо таке взагалі можливо.)

Господи Боже, чим, ну чим її міг цей Вадим зачарувати?!

Адька, завваживши, що мій келих спорожнів, мовчки підливає з пляшки, не чекаючи на офіціанта, — Адька вміє поводитися з хворими, рідкісний хист для чоловіка. Та ні, він просто мене любить, моє сонечко, зайчисько клаповухий, а я — невдячна тварюка, аж сльози каяття раптом підступають до горла, пощипують у носі: Адюська, рідний мій!.. І чого тут сидить цей поношений лис, коли вже він забереться геть?.. О чорт, це що ж, я так швидко сп'яніла?.. Вже й піднебіння затерпло, мов металевою

осугою взялося, — треба-таки щось погризти, найкраще хлібчика з маслом, жир нейтралізує алкоголь, це я пам'ятаю ще зі студентських часів — жир нейтралізує алкоголь, цього мене ще Сергій учив. Чи, мо', не Сергій, а хтось інший?

Найгірше ж, що я тепер не можу позбутися паскудної, гнилої думки — як на колготках, вкралася "стрілка" й повзе, і нічим її не замажеш, — а як поведився б Адька, якби раптом загинула я?.. Чи здичавів би, чи теж би шукав заміни? Що ж, принаймні в мене немає дитини, це вже плюс. І картин я по собі також не залишу — а ретроспективи телепередач, слава Богу, ніхто ще не додумався влаштовувати: телепередача вмирає в ту мить, коли гаснуть титри й починається реклама. І людина так само: як тільки засипано могилу, починається реклама, небіжчик стає інформаційним продуктом, і нема вже способу відрізнити брехню від правди. І щодалі, то менше надії. Так, як відшукати коли-небудь оті Влади́ні картини з франкфуртського рейсу, — на що у Вадима, за його словами, "зараз немає часу". Вибори ж на носі, я що, не розумію? Ні, я не розумію. Хоч убий, не розумію, і ніколи не зрозумію: як можна було майже чотири роки прожити з Владиславою Матусевич — і навіть не здогадуватися, з ким ти жив.

Її посмертну виставку в Нацмузеї Вадим, правда, зафундував, найняв куратора, — як сам хвалився, найкращого (у Вадима завжди все найкраще!), в дійсності ж тільки найрозкрученішого: я тоді марно намагалась йому втовкмачити, що це не одне й те саме. Ото від того вернісажу вперше війнуло мені, як несвіжим віддихом із пофарбованого рота, якимось вульгарним, купецьким душком, який за життя до Влади́ні не приставав: не потрібен там був громохкий рок-гурт при вході, всі ті музики в льотчицьких шоломах, що потім никали по залах із благісно обдовбаними усміхами, ані готичного вигляду дівулі з кошиками живих троянд, якими вони навіщось посипали підлогу (креатив модного куратора, котрий знає, як роздути кошторис!), і відео, нарізане, як салями, з роликів тих європейських музеїв, де виставлялися Влади́ні роботи, теж було якесь несмачно претензійне, наче реклама турагентства, і так народом і сприймалося: "А ето хде, хде?" — з оживим інтересом — куди більшим, ніж до розвішаних по стінах полотен, — перепитували в своїх супутників з'юрмлені перед екраном дами, вистроєні як на гламурну фотосесію, декотрі навіть із пір'яними боа на плечах у тон сукням, — втім, кілька було серед них і правдивих красунь, як завжди на вернісажах, і всі показували на чиюсь модельку з білим, як льон, волоссям у кінський хвіст, що це, мовляв, справжня проститутка — з Криму, з ялтинського готелю. Проститутка, чи хто вона там була, швидко випилася шаровим вином і танцювала соло перед рокерами в шоломах, — на диво пластично, наче пантоміму грала, мені вона якраз сподобалась, думаю, й Владі сподобалась би також: проститутка, дійсно, була справжня. А так публіка була химерна, строката, як вінегрет, — дипломати, політики, чиновники, банкіри, митці, журналісти, — заповнивши собою зали, злившись барвним ряхтінням із картинами на стінах, вона немовби утворила з тими картинами якусь нову хімічну сполуку і в такий спосіб непомітно підмінила, сфальшувала Владу — Владу, якої вже не було і до якої цій публіці не було, властиво, ніякого діла. Я не побачила там

майже нікого з її друзів, із тих, хто просто її любив, — може, тим, що до "віпів" вони не належали, їх і не запросили, — зате побачила кількох її колеґ-художників, які за життя радо втопили б її власноруч у калюжі, ще й голову б придержали до останнього подриґу, а тепер так само радо наговорювали газетярам на диктофони про свою з Матусевич багаторічну дружбу, підрізаючи при тому краї своїх словесних групових знімків так, щоб самим виявитися з небіжчицею вже не просто одного зросту, а трохи навіть чи й не вищими, і вже пролунало й кілька разів було повторене слово "покоління", а що повторюється достатньо часто, те, як відомо, перестає бути брехнею... Не було серед запрошених і старіючої Рити-Марґо, "святої Рити", всім відомої консьержки при малярських майстернях на Печерську, котра завжди готова була хоч бавити, поки Влада малює, малу

Катруську, хоч бігти для Влади по молоко, — такі добрі янголи є у всіх, хто чогось досяг у мистецтві, для публіки вони переважно невидимі — самозречені, безвідмовні тіні, всі оті редакторки-гримерки-монтажерки, кого рідко вписують у програми й каталоги, хіба дрібним шрифтом десь на задах, куди ніхто вже не зазирає, але на них-то все й держиться, це вони склеюють докупи, як ластівки гніздо своєю слиною, цілу споруду, на фасаді якої красується славне ім'я, і про Риту-Марґо Влада завжди казала, що ось вона-то і є ідеальний тип "дружини художника", — видать, порівнюючи її в думці зі своєю рідною матір'ю, яка в цій ролі прожила весь вік без особливих на те даних, тоді як Риті-Марґо, з усіма її даними, не пощастило на чоловіка-художника, і взагалі, здається, не пощастило на чоловіка, а тільки на сліпого сина, який щось там шив чи клеїв в артілі інвалідів... На вернісажі Н. У., хоч як сильно подалася після Владиної загибелі, все ще виглядала достойно: чорна сукня, чорна мереживна шаль, дружина й мати художників, — шкода тільки, що покійних. От їй якраз усе там сподобалося, все було, як вона й бажала: Дарочко, видихнула мені в туалеті з щирим піднесенням, ти подумай, у нас аж шість народних депутатів!.. Я саме промокала салфеткою грим перед дзеркалом, і мені стало їй так жаль, як могло би бути жаль сліпого сина Рити-Марґо, якби він раптом з'явився серед публіки, але від думки, що в цих шести гробаних депутатах (Вадимова робота!) вона вбачає смисл і виправдання не лише своєму, а й Владиному життю, зараз услід за тим наринувла така пустка, що схотілося плакати — не на те, щоб виплакати, а так, як оце тепер: без надії коли-небудь перестати, тихою сльозотечею, як осіння сльота, ле санґльо льон де вйольон[21], пардон май френч, Ніно Устимівно[22]... Відколи я вийшла від Вадима, мені саме так хочеться плакати, а цього ні в якому разі не можна допускати, — краще вже пити.

Так-так, а масло, котре я зжерла, схоже, призначалося для цілого столу, ах як негарно вийшло, — лисячої породи дядечко націляється ножом на спорожнілу масничку, і на його блискучому писку, який теж би здалося промокнути (і від чого це він так упрів, коли з дверей дме, аж мене щоразу, як відчиняються, вкидає в дрож?) малюється неприховане розчарування: знов йому щось вихопили з-перед носа, і так все життя! Ага, звідси, значить, і отой скорбний рот обійденого долею — все життя недоливали в миску, але чого ж так пітніти, га? В нього, певно, й руки мокрі, тепер

пригадую, що при знайомстві не подала йому руки, інстинктивно ухилилась, кивнула тільки... Зла я якась роблюся п'яніючи, це щось новеньке, не було зі мною такого раніше, але щось мені, їй-бо, обламалося всіх жаліти, якісь жалільні тренажери в мені, видно, надвередилися й потребують ремонту... Адька махає рукою офіціантові, лисий відкидається на спинку стільця і сміється дрібненько, по-лисячому, хе-хе-хе. Як казав наш оператор Антоша — рятуймося, бо тверезіємо.

Вже тоді, на вернісажі мене не покидало враження, що Вадимові в дійсності начхати на всі ті картини — раз немає тої, котра їх написала. Йому потрібна була Влада, жива й тепла, — а Влади не стало, і залишені по ній роботи мусили своїм виглядом справляти йому біль так само, як її одяг у шафі — всі ті вигадливо-артистичні сукні, які вона, коли ще мала більше часу, шила собі сама, і пізніші, вже придбані по фірмових бутіках, ціла зграя відзігорних, різностильних, класичних, спортивних, авангардових, а проте чимось невловно-Владиним поріднених між собою убрань, наче екзотичних птиць, що позліталися до нього на Тарасівську з місць, де вона бувала без нього: блідо-рожеве міланське фламінго з крупними золотими гудзиками, чорний із просинню паризький дрозд короткого плащика, строгий, під горлечко, яро-червоний заокеанський пересмішник-Talbot, куплений, коли вона мала виставку в Чикаго, ще щось нестерпно-ніжно-голубе, тропічно-хвилясте, що має так пасувати блондинці й од чого миттю вмикається в пам'яті спалах її волосся, — і як же вбитий горем чоловік зміг би жити з усім тим пташиним базаром, який, іно відсунеш дверцята шафи, криком кричав йому в лице про відсутність власниці? Це вже належало до Проблем-Котрі-Належить-Розв'язувати, і Вадим одним махом її й розв'язав — викликав бригаду з секонд-хенду, і та за кілька годин спакувала цілу пташину зграю в пластикові мішки, як розчленованого трупа, й вивезла в невідомому напрямі. Одяг по небіжчику завжди треба роздавати бідним, повчально заявив Вадим, коли я тільки ахнула на цю звістку: і ти що, все віддав?.. А ти що, щось хотіла взяти собі? — парирував він із похмурим глумом: мовляв, невже ж я залічую себе до бідних? (Вадим вміє й любить обеззброювати опонента приниженням.) — Там же були її авторські сукні, Вадиме, це ж теж спадщина, можна було б виставку зробити, — я навмисне вдалася до аргумента, що мав би звучати йому переконливо, до мови намацально твердих реалій, я вміла цієї мови задовго до знайомства з Р. і цілком вільно нею при потребі послуговувалась, і з чого б, питається, той-таки Р. міг припустити, що ця мова мені нерідна?.. Виставка авторських суконь, авжеж, чим не діло, — а що я справді потай таки хотіла б, хай і не собі в хату, і не "щось", а всенький її гардероб залишити ненарушальним, як накрити склом і засипати ямку, аби тільки знати, що десь те її скинуте пір'я є, зберігається, застигло в чеканні на своїх пташиних жердках, і можна колись прийти на те місце, відсунути дверцята, що ведуть у землю: тук-тук-тук, — і розчищений "секрет" заграє тобі в очі живим розсипом кольорових скалок: ось Влада в червоному під горлечко, як пташка, повернута в півпрофіль, а в цій бузковій сукні, і така сама була шапочка з аметистами, я її побачила вперше, встигла тільки подумати: а це що за Білосніжка? — а вже наступної хвилини вона впритул підступалась до мене, розкручуючись знизу вгору

з задертою голівкою, як кицька, що збирається заплигнути на дерево: добрий вечір, я Владислава Матусевич, — а ось шифоновий шалик злітає з поривом вітру, заплутавшись їй у волоссі, це серпень, кав'ярня в Пасажі, остання осінь, і її бліде личко виступає наперед у пронизливій оголеності безлистого дерева, як у монастирського служки перед постригом, — то таких аргументів я Вадимові викладати не збиралася, та й не настільки добре він мене знав, щоб сприйняти їх усерйоз: такі аргументи, висмикнуті з цілості нашого внутрішнього життя, завжди виглядають непереконливо й жалюгідно, то хіба Адьці я можу щось такого звірити, й він зрозуміє, а зі сторонніми краще триматися берега й не запливати задалеко... Питання: а з Владою — як далеко Вадим запливав? Виставку треба робити не так, — тільки й буркнув був мені тоді у відповідь: нічого образливого щодо Влади в тому, щоб так категорично позбутися з дому її речей (очі не бачитимуть, серце не болітиме!), він явно не згоджувався визнати, і ото невдовзі ту виставку й зробив: теж — так, як уважав за потрібне. На радість Ніні Устимівні. Може, йому взагалі треба було женитися не з Владою, а з нею?..

У них тепер і справді щось на кшталт сім'ї — з Вадимом у ролі недільного тата для Катруськи.

І Светочкою в ролі татової прислуги. Катруська поводитьсь з Вадимом достоту як зі своїм лабрадором, названим, на честь російського президента, Путькою: демонстративно тягає його на людях за нашійник, тобто за краватку, щоб ніхто не сумнівався, що цей здоровенний і, в її розумінні, всесильний дядько належить до неї, кличе його "Вадькою", як то чула від мами, і вчить різних розумних команд — як-от носити за нею лижне спорядження і взагалі все, чого їй заманеться. Непоганий тренінг для підлітка — колись ця баришня, вирісши, ще за нас усіх відомстить. Вадим на все те тільки сопе, як циганський ведмідь, вочевидь не без приємности, а Н. У. з вологими очима споглядає цю ідилію. Як подумати, то Вадим геть незле влаштувався — замість одної втраченої жінки отримав відразу трьох, повний комплект: душевна прив'язаність — Катруська, духовне розуміння — Ніна Устимівна, ну, й Светочка з її постійно робочим масажним органом, куди завжди приємно встромити схарапудженого члена. Особливо в разі той невчасно озветься, ага, — приміром, коли Катруська з дитячою безневинністю залізе своєму Вадьці на коліна... Хоч я й маю величезні сумніви, чи взагалі існує щось таке, як дитяча безневинність, а надто в покоління наших пост-сексуально-революційних діток: онде Мочернюччин малий уже встиг просвітити маму, що секс — це коли дядько й тьотя цілують одне одного там, де роблять "пі-пі", і запропонував мамі тут-таки, в ванні, де вона його купала на ніч, у цьому ділі й повправлятися, — Ірка казала, найбільше її потрясло, як він при цьому хитренько, спідлоба на неї дивився: як мужик, ну точно мужик, Дарино, ти не повіриш!.. Фройд на тому світі затирає свої брудні ручки, а Катрусьці, нівроку, вже скільки ж це — ну так, тринадцятий минає, саме час пасти ягнята за селом... О Господи, щось уже й мені душно робиться — де пак тут стояла вода?.. Ага, а воду тепер скомуніздив лисий, ще й поставив коло себе, щоб під рукою була. Теж правильно: я щось забираю йому (масло), він забирає мені (воду), і таким чином у світі підтримується рівновага, і він (світ)

продовжує крутитися. І так, стерво, крутиться, аж в очу темніє...

— Вибачте, водички — можна?..

Від мого голосу скло між нами тріскає, звуки сиплються на мене з загального гамору кнайпи, як ножі з мішка, кожен окремо: брязк тарілок із кухні, розпачливий рип вхідних дверей, різке, як авто-альярм, сопрано за сусіднім столиком, і лисий теж прорізається несподівано показним, самозакоханим баритоном, звиклим, щоб за ним записували (викладач, чи що?..): можна, можна, аякже, з превеликою приємністю, він навіть і сам наллє, о, вже метушливо тягнеться через стіл (відкриваючи мокро стемнілі підпахви й без того не надто свіжої сорочки, видно, що не перший день брана), — який запобігливий! Адька сидить поруч із ним у своєму елеганцько розстебнутому піджаку свіжий і спокійний, як шанхайський барс, аж серце тенькає від одного на нього погляду, — це його вміння в як завгодно фальшивих ситуаціях зберігати абсолютно невимушену погідність, і хто б подумав, що він тут за диригента, завжди вправляє мене в стан німого захвату: невже це той самий чоловік, із яким ми минулої ночі кохалися й чії клітини, либонь, досі кружляють десь у мене всередині, як мінеральні бульбашки?.. Ах он як, це "Пер'є". Дуже дякую, досить. Як, прошу? Ні, ви не помилилися, так, на телебаченні, саме так, "Діогенів ліхтар" (о Боже, ще й це мені тепер витримувати!..). Лисий сочиться маслом (і нащо йому ще вершкового було?) з усіх пор, як чудотворна ікона миром, і з ледь помітною повчальною зверхністю (точно, викладач!) пропонує мені звернути увагу на унікальну тему, досі, на жаль, ніяк не висвітлену в медіях, — герої київського мистецького андеграунду 1960-70-х, цілий маловідомий пласт нашої культури, і то який пласт!.. Викладацький баритон набирає елегійно-сповільненого темпу, мов готується тут-таки перейти в популярну лекцію, — ні, от цього я вже не витримаю, завелика це мука на моє безробіття: слухати, надто коли щось цікаве, — й не мати куди цього переказати. Знати, що я вже цього з екрана людям не розповім: заглитаю отут, і так воно й лишиться лежати мені в шлунку неперетравленою каменюкою (а на екрані тимчасом буде повним ходом іти шоу "Міс Канал"...).

— Це правда, один лише Грицюк чого вартий, — притакую, проте, покірно: Грицюка Влада вважала генієм, казала, що то був один із найліпших скульпторів двадцятого століття.

Дядечко якимось тьмяніє, немилو заскочений моїм усезнайством: може, це його коронна тема, і він воліє сам-один бути володарем таємного знання? — але зараз же себе й опановує і поблажливо оскіряється, тепер він — сама поблажливість:

— Мишко, хе-хе, Мишко Грицюк, бідолаха... Йому було важче, ніж нам усім, — репатріант усе-таки, звик до вільного світу, хоч і в злиднях виріс у тій своїй Аргентині... Скільки його довелося вчити, а до багатьох наших реалій він так і не звик...

Ага, то це, значить, не стільки лекція заповідалася, скільки меморіал собі-коханому — з Грицюком і всіма іншими померлими в підніжжі. Тільки телекамер і бракує (їх маю забезпечити я). Вираз мироточивої фізіономії недвозначно дає при цьому зрозуміти, що один із найліпших скульпторів двадцятого століття Михайло Грицюк, для мого візаві просто Мишко, якщо й був чогось вартий, все ж складався переважно з гідних

співчуття слабостей (може, навіть шкарпетки йому смерділи?), — втім, слабостей простимих, надто між друзями, не ображайся за наїзд, старий, ми тут всі свої... "Покоління", еге ж, — як, складаючи руки циркулем, повторював той неприємно вертлявий художник на Владиному вернісажі, — тільки той був подібний до щура. І чого вони всі подібні на якихось тварин — на щурів, на тарганів, на лисів, чи це в мене шизуха така починається?.. Така собі галюцинація в стилі Гойї: зграї істот із тваринячими головами никають довкола, посмикуючи носами, зазираючи в маснички, — спочатку загризши тих, хто був чогось вартий, а потім бенкетуючи на їхніх кісточках. В пам'яті зринає писк тої старої поетеси, від якої я колись дві години вислуховувала прокльони на адресу страшного радянського режиму — що не влаштував їй ювілейного вечора в рік, коли Стус одержав свою смертну "десятку": у тої теж був такий самий — жовчно ображений, присьорбуючий при розмові рот, її миску теж обійшли при роздачі, тільки старуха хотіла в ту миску вже не просто уваги телекамер, як цей мистецтвозриз, а, бери вище, — мученицького вінця, і терзала мене на те, щоб я їй підпряглась його плести... Тоді в мене теж був жорстокий депресняк, і я так само тупо бухала, і навіть зовсім неподалік звідси, через дорогу, — в "Барабані", нашому улюбленому журналістському стійлі, куди більше не піду, бо не хочу зустрічати своїх колишніх колеґ — і бачити, як вони одводять очі. І на яких тварин робляться схожі.

І тут відбувається дивна штука. Може, я справді вже п'яна, але чогось мене буквально прошиває дроздом, наче бозна-яке відкриття, цей збіг, як повтор у танці тої самої фігури, — місця, часу (тоді також була зима, сніг лежав!) і дійових осіб: те бабисько і цей лисий, мій тодішній давучий жаль од марности батькового життя, як тепер — Владиного: і тоді, й тепер на мені висить по небіжчику, чие життя вже посправжньому нікого, крім мене, не обходить, і мене як магнітом знову приводить туди само, на той самий міський п'ятачок, у кнайпу, де я так само сиджу за столиком і п'ю, щоб хоч трохи розчинити той неперетравний, як заковтнута каменя, жаль у пекучому плінні алкоголю, — бо той жаль вимагає собі вологи, авжеж, і дарма в народних піснях завжди мовиться про те, щоб "утопити жаль", як не в мед-горілочці, то глибше — в річці, в морі, бо якщо його нічим не розвести, він сам, своєю вагою, буде чавити з тебе вологу як патоку, як сироватку з сиру, тихою сльозотечею без кінця-краю, як осіння сльота, аж доки не вичавить із тебе до краплі всі житні соки, і ти стверднеш і задубієш, остаточно зрісшись із ним, зробившись ним — отим непідйомним жалем, каменем, соляним стовпом... І я таких жінок і зустрічала — серед матерів, що втратили дітей: що отримували їх із Афганістану "грузом 200", в залютованих трунах і, припавши до цинкових бортів та дряпаючи їх пальцями, допитувалися: "Синку, синоцю, чи ти тут?..", — а через двадцять років згадували те чування при безликому гробі й свій порив кинутись за ним у яму, коли спускали, як останню годину, коли були ще живі... Ніні Устимівні таке, здається, не загрожує, вона сама якось казала, що вже виплакала всі сльози, але періодично ще проливається, раз у раз прикладає в розмові хусточку до почервонілих очей, — значить, іще не всі, в ній ще багато вологи, вона навіть за гороскопом — Водолій, живлюща стихія... Ну а про Вадима й мови нема — Вадим не

хранитель чомусь, що пішло в землю. Але, до холери, хтось же мусить подбати про те, щоб добути з Владиного життя "сторі", не може ж воно просто так, урвавшись, розсипатись, як намисто з порваної шворки, — жодне людське життя не повинно так розсипатись, бо це б означало, що воно нічого не варте, нічیه взагалі, і якого хріна ми тоді всі тут товчемося?..

Я знову чую в устах цей смак нерозчинного жалю — той самий, що й три роки тому, і на завтра похмільна згага пектиме в устах так само — содою й сіллю. І цей повтор через три роки того самого сюжету, тільки з іншими учасниками на тих самих ролях, чомусь видається мені неймовірно значущим, сповненим якогось мало не містичного сенсу, — милий Боже, а що, коли ціле наше життя й складається, тільки ми цього не помічаємо, з власне таких повторів, як геометричний орнамент, — і в цьому й є розгадка, головний секрет, закладений у кожному людському житті?..

Два яскраво освітлені, як вікна серед ночі, епізоди на відстані трьох років, наче розміщені на витку невидимої спіралі, що сполучає єдиним, наскрізним смыслом "тоді" й "тепер", — в міжчасі між ними клубочиться тьма-тьмуца інших епізодів і зустрічей, і може, якісь із них теж колись так само повторяться, винесені невидимою пружинкою нагору, спалахнуть із такою ж обпікаючою силою пам'яті, виявивши свій, наразі нерозглядний, смысл, — як спалахував у дитинстві темний осколок розбитої пляшки, коли глянути крізь нього на сонце: ефект, якого прагнула домогтись Влада в "Секретах" (застиглий, як гречаний мед, бурштин, прокреслений кохливим золотим стібком...), — після такого погляду світ першої миті видається посірілим і збляклим, як у рентгенівському кабінеті. Я могла б тепер розказати Владі, за чим то вона цілих десять років шукала: не за технікою, не за кольором, — за ось цією незримою пружинкою, що пронизує час. Що робить "тоді" й "тепер" однаково ввімкненими й ніколи-невимикальними, бо такими вони в дійсності й є, — тільки ми цього не бачимо.

Але Влади нема, і розказувати нема кому. В посірілому й збляклому, як у рентгенкабінеті, світлі, в сизих паволоках диму, Лисий з Адькою, гойдаючи головами, мов ляльки в анімаційному фільмі, провадять між собою якусь нуднючу, до гикавки пустопорожню гру — як у більярд перекочуються словами:

— Ви, Миколо Семеновичу, обов'язково мусите про це написати...

— Дорогенький ви мій, уся підготовча робота в мене давно скінчена, залишається тільки сідати й писати, але ж ви знаєте мою зайнятість...

— Ум-гу, і ще й я забираю у вас час... Але мушу, вибачайте вже, — де я такого, як ви, спеціаліста знайду! Та в мене, власне, вже й все, довше вас не буду затримувати — досьє вам залишу, роздивитеся собі вдома як слід, а висновок напишете, коли буде вільна хвилинка...

— Ох і на шахрайство ж ви мене, старого, підбиваєте!..

— Ну яке ж шахрайство, Миколо Семеновичу, ви ж самі кажете — ймовірність авторства Новаківського фіфті-фіфті, отже, думки експертів можуть розділитися — хтось скаже "так", а хтось "ні", то що ж поганого в тому, що сказати "так" нам із вами в даному випадку ще й пряма вигода?..

— Та я давно знаю, що ви демон-спокусник, перед вами, мабуть, жодна дама ще не встояла... До речі, а чому це ми досі не випили за прекрасну даму за нашим столом?

Прекрасна дама — це я. Така в цьому фільмику моя роль. Всміхаюсь і покивую головою, мов на шарнірах, поки Лисий (стоячи, аякже, гаспада гусари, стоячи, і Адька також підводиться — знехотя, як підліток, змушений бавити малу дитину, сяйнувши мені водночас змовницьким і поблажливим, як здвиг плечима, поглядом: мовляв, що вдієш...) несподівано жадібно, мов нарешті допався, вихиляє одним духом півкелиха коньяку, знов демонструючи мокрі підпахви своєї бідної сорочки, — і видно, що насправді йому зовсім не хочеться нікуди звідси йти: що ніяких гіперважливих справ у нього немає, нічого важливішого й любішого серцю, аніж ось так сидіти в люднім теплі кав'ярні, втішатися надурняк ситою стравою й доброю чаркою — і мати перед ким говорити. Говорити й говорити, от що найважливіше. М'яти своє життя словами, як ріденько напхану подушку, щоб надати йому форми. Український андеґраунд, маловідомий пласт нашої культури, ми з Мишком Грицюком. Утовкти, укласти, випхати своє життя вмовленим у нього значенням: поки говориш, і ще якийсь час по тому, форма держиться, — а потім знов усе розлазиться до попереднього стану. Тому треба говорити без упину. І те старе бабисько, що трусило переді мною фарбованими кучерями, мов старлетка перед грошовитим "папіком", — вона теж хотіла наговорити собі якесь інше життя, аніж те, благополучне й нікчемне, котре прожила. Заднім числом вставити в нього ту пружинку, якої в ньому не було.

Господи Боже, та чи я довіку приречена їх усіх жаліти?!..

І я знову хапаюся за свій келих, бо що маю робити? Тим більше, вони ж із Адькою пили "за дам" — виходить, нібито до мене пили, а значить, мені тепер слід відповісти тим самим, не сидіти ж ступою, — випити до них, ґендерно симетричним жестом: дай Боже здоров'я, і вам також усіх гараздів, многая літа... Тьху, блін, що я плету, яка многая літа — це ж не іменини, це вже радше поминки. Мої поминки по Вадимові, угу. По Вадимові, який теж нічого не може зробити, бо в нього вибори. Ні, гірше — по Вадимові, який виявився Владиною поразкою: виявом, у який ускочило її життя — мов "гарлі-девідсон" із розгону на трасі.

Ні-ні, коньяку мені не треба, дякую.

Адька каже, що в нього, до речі про дам, є ще одна невеличка справа, в якій цей Коньяк Семенович міг би йому допомогти, себто не йому, а одній дівчині, — і Лисий радісно нашорошується, носом і окулярами, мов лис, зачувши курник: так-так, і що ж за справа?.. Він щасливий уже з того, що його ще не женуть, свято триває. Натомість неприємно ціпенію я: що за дівчина?.. Адька вічно кимось клопочеться, комусь допомагає, а всі ці молоді дівки, що, мов із цепу зірвавшись, кидаються тепер під кожного сяк-так грошовитого хлопа, як Анна Кареніна під поїзд, взагалі ніякого стриму не знають, ні стриму, ні страху, і я легко можу собі уявити, як яка-небудь така ляля-барбі, свіженька й тугенька, щойно з конвеєра, — ой ні, краще не уявляти... Це теж щось нове, раніше в мене таких клінічних нападів ревности не бувало, а тут я вже кілька разів за вечір ловлю себе на тому, що мене дратує оте надміру голосисте, "всі-

дивіться-на-мене" сопрано за сусіднім столиком — із розкішною, так і хочеться занурити туди руки, каштановою Ніагарою волосся, як у рекламі шампуню, — і що добре, що Адька сидить до цієї Ніагари спиною, а це вже параноя в повному цвіту, приїхали... Ага, а дівчина, про яку мова, це, значить, Адьчина секретарка. Так, звичайно, я її пам'ятаю, бачила (шльондра, що ніде проби ставити, нахраписта й хитра, не його тип).

Секретарки, масажистки, етажерки, асистентки — який же, коли вдуматися, широкий у платоспроможного чоловіки вибір на ринку молодих і спраглих кращої долі жінок! І як мені було попервах подобалося, коли при появі на людях із Р. там, де нас не знали, мене до тієї самої ринкової категорії залічували на око офіціанти, готельні служби чи стюардеса на літаку (я перехопила її погляд, коли Р. на тому амстердамському рейсі гладив мені стегна під відкидним столиком), — як це було феєрично-весело, як заводило!.. Таке постійне хихотливе, шампанське збудження: королева на карнавалі, перебрана за пастушку. О'кей, бос, як скажете, бос, — дико сексуальна гра. Я тебе хочу прямо тут і прямо зараз. Мовчання його водія, який віз нас в аеропорт, — професійне мовчання, непробійне, як яйце Курочки-Ряби, дід бив-бив, не розбив, — таке мовчання оплачується окремо, такі мовчуни інтерв'ю не дають (а шкода, і тоді мені було шкода, все-таки журналіст у мені не вмирав ніколи!). Коли довкілля приймає тебе за шлюху і мовчить або ввічливо шкіриться, як той порт'є, що вручав Р. ключі од номера (хоча розмовляла з ним я, а Р. тільки сопів поруч, бо по-англійськи не шарив, от і ще одна категорія, до якої мене можна було віднести, — перекладачки!), — то тим самим ти ніби отримуєш мовчазну суспільну санкцію на те, за що, як гадають вони, цей сопучий тип тобі й платить, і так статевий акт починається, по суті, вже біля стойки рецепції, і поки ви дістаєтеся номера в нетерплячому, набрякаючому, як роздута жила, мовчанні ліфта (де якийсь росіянин чи турок, перейнявшись атмосферою, на виході обстрілює тебе вогневим поглядом, даючи знати, що він упорався б незгірше од твого супутника, — атож, це передається як струм, чоловіки завжди спалахують, як лампочки в гірлянді, коли на їхніх очах жінку везуть трахати, і ця еротична ілюмінація — теж частина програми!), — то в номері, іно зачинивши за собою двері, ви вже просто мусите негайно гепнутись на ліжко й зайнятися цим не роздягаючись, то ти, значить, у нас перекладачка, а ну-ко переклади ось це ось сюди, уммм!.. У цьому є щось від групових оргій, це майже публічний секс, за яким спостерігають крізь стіни десятки очей, — секс інформаційної доби, секс без приватності, як на стадіоні з юрбами вболівальників: прожектори наведено, оле-оле-оле, го-го-го, го-о-ол!.. І в результаті — півтора-два тупі, механічні оргазми й незмінно вибулькуюче в голові посткоїтальне запитання: а на фі'га, власне, я це роблю?.. Фіг' його й зна, але хай уже, та й для здоров'я ж треба... А на зворотному рейсі — вже знаючи, після того ранку з вікном на мокрі дахи, що з Р. треба невідкладно рвати, і то якраз для здоров'я, принаймні душевного, — я, як на гріх, завважила була якраз таку тугеньку лялю, недавно з конвеєра, хоч уже й не зовсім свіжу, ледь підпсутому нальотом уживаності, з недвозначним, як уніформа, прикидом: розпущене вороне волосся врівень сідниць,

золоті ланцюги, срібні стилети-"алеґро", що робили її на голову вищою од супутника, з виду десь чи не втричі од неї старшого, вони всілись акурат за нами, і тамтой — видать, також бізнюк, що всюди літає з власною масажисткою (на перекладачку ляля не тягнула!), — одразу занурився в якусь російську книжкову лабуду, якогось Гітлера-Сталіна-Жукова в полум'яній обкладинці (яскраве, вони люблять усе яскраве, щоб очі зривало, вічно голодні на блискуче діти сірих заводських окраїн та шахтарських посьолків!), — і за цілу дорогу озвався до своєї супутниці єдиний раз — коли принесли напої: "Шва будеш?" — так я розмовляю з маминим Барсиком: кісточку будеш?.. І я ніби вгледіла себе з Р. у кривому дзеркалі — передражненими цією парочкою, котра куди ліпше за нас відповідала класиці жанру "багач і його курва", аж до кічу (бо ж кіч — то й є класика жанру, очищена від будь-якої індивідуальності!), — і ще й посаджена була, наче вмисне для наочности, зараз за нами — як наступний щабель еволюції, коли дивитися на картинку згори, очима вже не стюардеси з проходу, а якогось злостивого божка, котрий увесь цей жартик із нас чотирьох і виклав — і десь там нагорі міг похихикувати собі в хмарну бороду, нас споглядаючи... На відміну від нас із Р. (якому я спеціально дозволила оплатити ту поїздку, для повноти відчуття, щоб уже викупатися в ньому з головою, як свиня в баюрі!), — на відміну від нас, кічева парочка не гралася, не удавала боса й секс-служницю, а справді ними була, — і жодної еротичної іскри за тим не проскакувало. Так-таки геть нічогісінько не проскакувало й не проглядалося — крім тупої, самовдоволеної пихи: бос пишався прибраною, як новорічна ялинка, молодою коханкою, вона — золотими ланцюгами, срібними "алеґро", торбами покупок у багажному відсіку і всією цією поїздкою, якою буде хвалитися подружкам, і вони їй заздритимуть: інших стимулів до злягання в цих двох не було. Секс у такій версії був мертвий — як мертвий був би він і у нас із Р., якби я повсякчас не робила його грою в чуже життя.

Я тоді збагнула, що мав на увазі Р., коли — на радощах після одного нашого, як на мене, геть не вартого якихось особливих радощів акту — дозволив собі на відвертість, загалом йому неприйнятну, сказавши по-російськи (в інтимних ситуаціях він завжди збивався на російську): "Какая ты у меня... яркая — во всем, я никогда не знал такой женщины, как ты..."

Але ж Вадим — Вадим то знав!.. Він же прожив із Владою понад три роки, — і це не рахуючи тих місяців, коли вона, хоч і не на жарт ним захоплена, та що там — закохана (чогось мені після сьогоднішнього ніби впало за нею таке визнавати, мовби я цим визнанням її принижую, а в неї ж тоді навіть рухи були змінилися, покотячішали ще дужче проти звичайного, вона ніби пестила все, до чого торкалась, із безгучним муркотінням тручись у ході об повітря, як об колючу чоловічу щоку, — коли така незрима пушиста хмарка чийогось дотику починає облягати кожен рух жінки, це найпевніший доказ, що жінка таки кохана й закохана, а не просто фізично сита, і Влада сама тоді сміялась і з щасливим сміхом оповідала, що закоханість — то, виявляється, геть некорисний стан для виживання в суспільстві, бо, замість відповісти ментам на дорозі як належить, ти їм розслаблено-ніжно всміхаєшся, і вони, зачувши слабину,

луплять із тебе штраф як за рідного батька!..), — при всій її тодішній підплигнутій температурі поведінки, все-таки ой як довго вагалася, заки зважилася перенестися з Катруською до Вадимових новопридбаних хоромів!.. Вадим-бо якраз був тоді нарешті офіційно розлучився з колишньою дружиною (чия голівонька начебто не витримала нагло впалого на неї багатства й рушила вплав по гаванях психоаналітичних кабінетів, що ж, із жонами скоробагатьків буває...) — і купив собі цілий горішний поверх у старій кам'яниці на Тарасівській, з наміром збудувати на даху пентхауз, і взагалі... Думаю, остаточно Владу привабила саме можливість побавитися з таким великим простором, — Вадим погодився, щоб вона оформила цілу ту двоповерхову хатищу за власним дизайном. Тепер в оформленій за її дизайном квартирі порядкує Светочка, і у ванній, де Влада колись мені робила макіяж ("Дай я зроблю з тебе живий портрет, Дарино, мені давно хочеться!"), і я потім побачила себе в дзеркалі такою, якою ніколи не знала, й злякалася (надто вже це було несхоже на мій телеекранний образ, оте чуже й грізно-прекрасне, присмеркове обличчя, мов вихоплене з ночі багаттям, із довгими єгипетськими бровами, з темнючими, мов напоєними кров'ю, губами, — таке обличчя відразу хочеться загасити, як пожежу, виносити його на люди, це самогубство, не може бути, Матусевичко, що ти зі мною зробила, я не така...) — на тій самій полиці, де вона поклала тоді пензлики ("Почекай, не вмивайся ще, я зроблю з тебе знімок..."), тепер лежить Светочина зубна щітка й контрацептивний крем. Хоча ні, така Светочка, мабуть, має вставлену спіраль, щоб не створювати чоловічій жодних невиконаностей. А також стрижку в формі дельфінчика на причинному місці — на нашому каналі якраз учора рекламували цей перукарський салон: п'ятнадцять хвилин чистого ефіру, ласкаво просимо, дорогі українці, якихось п'ятсот євро — і ноу проблем: дельфінчик форевер. Зла я все-таки, ой зла.

І не тільки зла, а ще й несправедлива: ну звідки мені знати, як там між ними, я ж тої Светочки й на очі не бачила, а може ж, вона якраз добра й щира душа?.. Бідна Светочка — втягнена, як пілососом, у вакуум свіжовідремонтованої нувориської квартири: така квартира просто не може довго стояти пустою, вона неодмінно, рано чи пізно, притягне до себе яке-небудь тіло — щоб у ній поралосся, пересувалосся по кімнатах, заповнюючи зайвий простір, стукало б на кухні чашками, вмикало телевізора у вітальні, забувало підняти опущене сидіння на унітазі й лишало на ранок у спальні за зсунутими шторами їдкий дух жіночих геніталій, такий різкий проти запаху твоєї власної сперми (якою ти й так задовго був зрошував самотнє ложе!), — що ж тут такого, це нормально, це всього тільки закон великих помешкань, це вони, силою власного тяжіння, рядять людьми й долями: дім, скоро вже існує, завжди ставить до мешканців свої вимоги, і той, хто лишається жити сам у такій великій оселі, вступає з нею в неоголошену війну, в якій рано чи пізно буде поконаний (адже оселі тривкіші, вони живуть довше за людей!), — і муситиме вибиратися геть, і хай ще порадіє, коли не вперед ногами... Чому я на цю тему ніколи не зробила передачі? І класна ж могла вийти передача, ба навіть ціла програма, і спонсора знайти було б завиграшки, наприклад, серед будівельних фірм, — "Людина в інтер'єрі" чи, там, "Людина у себе

вдома", — про те, як наш дім рядить нашим життям... Тепер, коли ми повилазили з однакових совдепівських щільників і почали лялечкуватися у власні хатки, саме час над цим застановитися, — шкода, що мені це раніше не спало на думку, а тепер уже пізно... Отак-от і життя минає: тільки озирнувся, гульк — а вже пізно. Оті виселенці з Чорнобильської зони, селяни, які самоселами вертали до своїх хат, — вони ще знали, що значить дім, і, мабуть, могли б розказати, але я, коли чорнобильський фільм робила, цей сюжет тоді не зацінила, профукала, дурепа...

І ще один такий дім, наділений власною волею, я знаю, що про нього варт було б розповісти людям, — у Львові, ту кам'яницю, яка колись належала Адьчиному прадідові: де вирости його бабуса й моя Геля Довганівна. Адька розказував, як бабця возила його маленьким через усе місто з їхнього району пролетарських багатоповерхівок у колишню професорську колонію за Винниківським базаром, щоб показати — дивись, Адріане, оце наш дім, ось то були вікна дівочої, тут ми з тетою Гелею спали... Після війни там жив якийсь кагебіст-"освободітель", напевно ж борець із "бандами ОУН", який потім спився, випав з вікна другого поверху (чи не тої самої дівочої?) й зламав собі шию — нібито в приступі білої гарячки. Тільки я думаю, що насправді то дім його виплюнув — кілька десятиліть перетравлював і нарешті таки виплюнув, — а діти "освободителя" швиденько спродались і виїхали, коли валився Союз, а Адька тоді вже вчився в Києві й до Львова вертатись не збирався.

Адька (який давно вивчився) підводить на мене брови, вловивши в мені перемену настрою: щось не так?.. (Вони з Лисим уже хлищуть свій коньяк по-чоловічому сепаратно — на чомусь там погодилися й запивають могорич.) Нічого, все в порядку, заспокоюю його мовчазним кивком. Все справді в повному порядку, ах якби ти тільки знав, у якому ти порядку, мій коханий шанхайський барсе, — як приємно дивитися на тебе зі сторони, милуючись твоєю спокійною, неметушливою впевненістю: ця твоя постава, з якою ти рухаєшся по життю, не має нічого спільного з непробійною тупістю тих, хто обертає великими грішми в переконанні, ніби обертає світом, — і я вже знаю, здогадалася, в чому тут річ і що робить тебе таким на них усіх несхожим, можу хоч зараз устати на повен зріст і проголосити на цілу кнайпу, слухайте всі, одкровення Дарини Гощинської: це дім задає тобі форму!.. Отой самий, три покоління як утрачений. Це, як ті металеві формочки — рибки, зірочки, — в які я в дитинстві пакувала тісто разом із мамою, і тебе так упакували в нього — ще сирим, іще в несвідомому віці, й цупкий каркас того дому, про який ти завжди знав, що можеш до нього прийти й поглянути на вікна, звідки колись визирали твої юні бабусі, невидимо присутній у тобі й держить тобі хребта випростаним, це від того вся твоя грація природної — незащемленої — гідності... Цього не купиш, не виробиш, не натренуєш в собі — це дається, як умова задачки, є в цьому світі речі, які приходять людині тільки таким способом — даються. Або ні. Можна збудувати дім, ще й пентхауз надбудувати, але треба не одного життя, щоб навчитись той дім на собі носити.

Лайно ти, Вадиме. Боже мій, яке ж ти лайно.

Ця фраза зненацька складається мені в голові сама собою, мов із гуркотом

зачинається віко. (За сусіднім столом знову верещить високе сопрано — їй би Моцарта співати, блін!) Мушу закурити. Що цікаво — ніякої внутрішньої хлипавки, мокрого квиління отих осінніх скрипок п'яного француза, більше немає. Вщухло, як вимкнуло. Як раптова переміна погоди. Просто — чоловік, на якого колись була запала моя товаришка, виявився не тим, за кого вона його мала. Така-от паршива й доволі, в принципі, тривіальна життєвська ситуація. В якій найпаршивіше — це те, що товаришка перемістилася в ліпший (будемо сподіватися) світ, а чоловік, який колись непритомно лепетав мені в порожній квартирі "Я її вбив", сьогодні зі свого кабінету продовжує обертати грошовими потоками — і на принесену мною звістку, що його браття по класу, сиріч по цих самих потоках, заміряються використати телебачення для відлову дівчаток у секс-бізнес, відповідає, що в нього зараз є важливіші справи. Державні, бляха. Державні.

А гребла я таку державу, Вадиме, — в якій такі речі уходять за норму! (подумки додавши: і таких депутатів теж!) На що Вадим, ображено засопівши, порадив мені бути реалісткою. В перекладі з депутатської — не бути дурною. Ано, трудно, як каже Адьчин тато. Як хто вже дурний, то таким і зостанеться. Можна ж було й наперед, власним розумом доперти, що для Вадима той секс-бізнес і справді не привід кидатись бити на сполох — що, рятуючись од так незаслужено впалого на нього Нещастя-Яке-Доводиться-Витримувати, він і сам, крім Светочки, мусив був перепробувати й інших професійних масажисток своєму осиротілому членові, і то саме на тому ринку, що його збирається обслуговувати майбутнє шоу "Міс Канал". Всі ж користуються проститутками, аякжечки, — тобто, розуміється, всі, хто може собі на це дозволити, — з якої б же то радости наш нардеп мав бути винятком, ілі він тобі не мужчина? Це чоловічий світ, голубко, — що вдієш, що вдієш, треба бути реалісткою. Що більше Светочок, то легше платоспроможним мужчинам витримувати все, що їм належить витримувати. Нести свій хрест і підпирати державу, — а то вона в нас, бідненька, перехняблена, як Пізанська вежа.

Ні, цигарку краще все-таки погасити, а то щось у голові паморочитись починає...

Я його після того спитала про Катруську — а як у неї справи в школі, чи він стежить?.. Вадим вирішив, що це я так змінила тему, й почав задоволено розповідати, як недавно підвозив її після школи разом із подружками. Непогана картинка для збоченської уяви: такий великоформатний, добре відмасажований, туго налитий в потилиці, і в усіх інших місцях, Гумберт Гумберт у своєму "лендкрузері", серед цілої клумби ніжно-духмяних Лоліт — у цьому віці дівчатка ще пахнуть майже так само божественно, як немовлята, ваніллю чи ще чимось таким... От би знаття, чи батькам трапляється відчувати ерекцію на вид своїх доростаючих донечок? Ага, хто ж признається... Вадим вважав (а коли Вадим щось вважає, то значить, так воно й є!), що навчання Катрусьці дається легко, — якби постаралась, могла б бути й відмінницею, хоча (вважає він) це й не головне. Ну звісно ж. А телевізора вона не дивиться? Вадим усе ще не вдуляв, до чого це я. Ну як — от уяви собі, буде Катруся дивитися цей конкурс на найгарнішу глядачку, дівчинці, знаєш, це потрібно, особливо в такому віці

— мати перед очима загальноприйнятий стандарт жіночої вроди, щоб на нього рівнятися, — а потім десь класі в восьмому захоче й собі послати фото на конкурс...

Ну ти ж її попередиш? — усміхнувся Вадим із такою чарівною безпосередністю дорослого до дитини, що я ошизіла — ошизіла, і навіть повірила, що він дійсно може подобатися жінкам, навіть такій жінці, як Влада: усмішка була абсолютно щира, гарна, він не прикидався й не лукавив зі мною — він справді не бачив Проблеми-Яку-Належить-Розв'язувати. А раз Вадим її не бачить, то значить, її там і нема.

І я вже не стала його питати, а хто ж попередить усіх інших Катрусьок цієї країни — тих, які не ходять до школи British Council і для яких телевізор, то єдине вікно у світ? І навіть не сказала йому, що пішла зі свого каналу, — пощо? Тема ЗМІ вочевидь зараз Вадима не пече, грядуще виборче цунамі означає для нього щось інше, ніж для нас, посполитих, — щось тверде й намацальне, якесь ґрандіозне перегруповання грошових мас у напрямку, про який я можу хіба здогадуватися... Але не хочу. В кожному разі, не маю сумніву, що й тут усе йому вийде добре: Вадим не з тих, хто звик програвати. Ото тільки з Владою йому вийшов облом. Вирвалась йому Влада.

Може, вона якраз і хотіла від нього вирватись — тільки не знала, як?.. Може, в неї теж був який-небудь свій ранок із мокрими дахами за вікном, — коли, через силу вибравшись із ліжка з насунутим тобі на голову, як мішок, новим днем, розумієш, що твоє життя загналося кудись не туди — що це вже не твоя траса, і треба терміново вивертати мотоциклові переднє колесо, цоб-цабе, наддай назад?.. Тільки це дуже важко зробити на такій великій швидкості, на якій вона жила. На такій — розігнаній до пролітаючого в очу пейзажу...

Та хотіла, звісно ж, що хотіла! — горда моя дівчинка, дзвеняча, мов насаджена на сталеву пружинку: горді люди, які звикли самі бути підпорою іншим, так погано вміють подавати сигнали "SOS", що навіть коли вони дзвонять тобі о другій над раном і скаржаться на безсоння, на безпричинний страх: засну і вмеру, — ти не чуєш сигналу... І навіть коли й бачиш, п'ять годин поспіль просидівши з ними під наглядом їхнього бойфренда, мов спеціально приставленого ні на мить не лишити вас наодинці, хоч би йому мав луснути сечовий міхур, що щось таки негаразд, і не так уже й добре, як було ще недавно видавалося, — ти все одно не допускаєш думки, ніби сяйво закоханости, ще недавно променуюче з цієї пари, могло виявитися всього-навсього болотяним вогником, який заводить довірливого мандрівника на трясовину, — не допускаєш, тому що в глибині душі знаєш, що така думка була б образою для твоєї гордої товаришки: тому що вона сама, зціпивши зуби, цілий рік мусила вести з собою якусь не до уяви виснажливу, одбираючу всі сили війну, перш ніж собі до такої думки — до своєї поразки — признатись.

Тепер я не маю жодного сумніву, що так воно й було.

Тепер — після сьогоднішнього Вадима, який ту сторінку свого життя ("вона була найкраще, що було в моєму житті", сказав же був іще над Владиною труною, — якби я померла, Р. міг би те саме сказати над моєю!) уже героїчно перегорнув і повернувся до себе — такого, яким він був до Влади, "Д. В.", бо такі люди не міняються, і ніякий новий

досвід нічого в них не перевертає, — тепер усі дрібні епізоди, що колись були дряпали увагу дисонансом випадкових скабок, заднім числом складаються мені в стрункий разочок. Одна річ у Вадима з Владою таки була спільна, і на ній, як шруба на зазубні, Владу на Вадимові, відай, і заклонило, зачепило: в них обох жив, і крізь життя ними рухав — страх поразки.

Як чудово, виявляється, алкоголь проясняє думки!..

То з цього страху вона, десятима роками раніше, розірвала шлюб із Катрусиним батьком (котрий зрештою нічого ліпшого не потрапив зробити з своїм життям, як емігрувати до Австралії, де, за двома різними версіями, чи то працював сторожем, чи доглядав за кенгуру, хоча незрозуміло, чого за ними в Австралії й доглядати?). То цей страх підіймав їй волосся, коли восени 1990-го ми з нею курили одну цигарку на двох у скверику на Золотоворітській — отут-таки, через дорогу, де тепер казино (і звідтоді мене й водить магнітом круг цього місця от уже чотирнадцять років!), — і гарячий вітер тектонічних розломів гнав повз нас самопальні, ще на ротапринтах тоді друковані летючки, і гірка кава з оббитих чашечок обпікала піднебіння, "в нас не було молодости, Дарино", — була, Владусю, була, оце ж вона й була, наша молодість — і молодість країни, яка тоді народжувалася на світ із прибутного гулу Майдану, з хлопчиків із серафічними обличчями й білими пов'язками голодуючих, яким ніхто ще тоді не додумався платити за те, що вони готові були вмерти, і вони справді готові були вмерти, а хто досі не вмер, тим гірше для нього... Був у моєї Влади цей страх, авжеж був, хоч як глибоко захований, — генетичний, від матері успадкований, від Ніни Устимівни... А може, й іще давніший — від тих її діда з бабою, комсомольців, котрі в тридцять третьому втекли до міста й стали робфаківцями, зумівши не вмерти разом зі своїми односельцями — і ще хтозна, чим за те заплативши... І з цього самого страху, який не залишав їй, у її власних очах і в очах заздлого довілля, права на помилку, вона й застрягла з Вадимом так небезпечно довго — на тій фазі, коли вже перевертаєш свої дні важко, як мокру землю лопатою, бо на місце погаслої любови, чи того, що нею було здавалося, приходить порожнеча, — а в порожнечу завжди й неминуче, як чорна вода, натікає смерть: боюся спати, засну — і вмеру...

О чорт, згадала! Вона ж мені й розказувала, десь улітку, перед нашим інтерв'ю ще, свій сон — докладно розказувала, сон був про Вадима, але я запам'ятала звідти тільки один образ (чужі сні взагалі кепсько запам'ятовуєш, як і переказані фільми, котрих не бачив сам), — кудись Вадим її приводив, на якийсь пагорб, сірий, як місячна поверхня, що починав осуватися їй із-під ніг, і вона бачила, що то насип цементового піску, — справді, що може бути мертвіше?.. Здається, там навіть ворони були — чорні, жирні, лискучі... Мені б тоді їй і сказати — Владухо, кохана, ріж полу і втікай на чім світ — як і десять років тому, за тим самим рисунком, тим самим твоїм карколомним орнаментом: ти ж можеш, ти це вже робила й знаєш, коли треба вдаватись до такої хірургії, — і хрін з ним, із цим чоловіком, і з його, чи пак твоїм, пентхаузом — у зашкленних пливучих хмарах, дзеркальних поверхнях і білих шкіряних пуфах: краса, таки дослівно, неземна, з вічним видом на небо, хоч продавай квитки й води відвідувачів, цей дизайн тобі

вдався, але хрін із ним, одірви од серця і втікай без оглядки, бо цей чоловік, якому одна жінка вже підозріло від'їхала кудись у напрямку дурки, є явно небезпечний, є такі чоловіки — спресовані всередині себе на непробійне самовдоволення, котре ми помилково приймаємо за силу, — і вони роблять мертвим усе, до чого торкнуться, навіть секс. Такі чоловіки люблять владу, і вона легко йде їм до рук, бо коли хтось пре вперед із такою непробійною самовпевненістю, то дуже важко не повірити, ніби ця людина пізнала істину і, коли слухатимешся, вділить її й тобі, — важко повірити, що такий потужний панцир не несе з собою ні фіга, крім себе самого... Але це вже тепер я така розумна, а тоді я ще нічого цього не знала, — це було ще до мого знайомства з Р., і я була дурна й наївна, як пучок петрушки. Дарочка-дурочка-дірочка.

Чому слово "смерть" у нас жіночого роду, звідки така дурниця? Смерть має бути чоловічою; принаймні смерть жінки. В германських народів, здається, так і є, а з них же ліпші од нас містики. "Я її вбив" — це навіть і звучить краще, переконливіше, ніж "я його вбила". Не допускає полегшених тлумачень: я його вбила своєю зачіскою, я його вбила одною фразою, — чоловіки так не говорять. Або: я його вбила своїм мовчазним презирством, — сміх, та й годі. Клав він на твоє презирство, якщо його взагалі завважив, — а що він взагалі завважив?..

Нічого я не знаю про те, яка війна між ними могла точитися в ту останню Влади́ну осінь, коли вона стрімко віддалялась від нас усіх, окрита зимним, нетутешнім посвітом відчуження, як монастирський служка, якому скоро приймати постриг, — не знаю, і ніколи вже не дізнаюся. І Вадим того не знає — він і тоді навряд чи підозрював, яка роль йому випала в її житті. (Якимось холодком здогаду його було трохи протрясло, коли вона загинула, — в ті перші тижні, коли він заливав свій жаль алкоголем і, як бізон, пер ночами на Бориспільську трасу, мов хотів наздогнати втіачку й вернути її назад, — але він не дав тому здогаду себе глибше розтрусити, і ніякі протяги з того боку його вже не проймуть.) Ніхто, крім небіжчика, не може бачити в повному обсязі його смерті. Бачити, як вона розвивалася, як, день по дню, визрівала, мов овоч. Живим зі сторони видно вже допіру результат — те, як перестиглий плід зривається з гілки під власною вагою. І тільки сам небіжчик знає, як до того дійшло.

"Дай я зроблю з тебе живий портрет, Дарино, мені давно хочеться..." у ванній — радше бездоганно стильній, ніж розкішній: без скоробагацьких євронаворотів, без усяких там римських терм та позолот, — ще пахло недавнім ремонтом, фарбою й лаком, і це трохи нагадувало запах у Влади́ній майстерні, — може, якраз це й увімкнуло в ній робочий рефлекс, засвербіли руки (малярство, любила повторювати, це насамперед ручний труд, ремісницький!)... Вона працювала не як звичайно візажистки — посадила мене не до дзеркала, а лицем до себе, не розмовляла зі мною, не коментувала нічого по ходу, натомість принесла магнітофона і ввімкнула Queen — The Show Must Go On. Чим довше я сиділа, підставивши їй обличчя й заплющивши очі, тим дужче мене проби́рало морозом. Пензлики, множачись мені на шкірі, як зграя метеликів, лоскотали рота, скроні, щоки, повіки, я кудись перетворювалася, зникала, змінювала форму, як скульптура під руками митця, музика гриміла в мене всередині, і звідти, з темряви

ревучих залів, сипалося по жилах розбитим склом та виринали назверх звитяжним криком, як виклик навсупір життю: шоу маст гоу он! — і Владин близький віддих на моєму обличчі ціпенив, як віддих канатоходця над прірвою темного залу: то не була гра, не безневинна забава в перевдяганки й мальовидла, невіддільна від всякої жіночої дружби, а щось таке ж грізно-одчайдушне, що мусив відчувати й Фредді Меркурі в польоті власного голосу, — вона хотіла щось важливе з мене добути, показати мені щось, на чому їй залежало, і коли нарешті з дзеркала на мене вдарило грозовим спалахом, аж я жахнулася, оте палючо яскраве обличчя — з довгими єгипетськими бровами, з темніючими, мов напоєними кров'ю губами (такі обличчя могли бути в поганських богинь війни, у жриць якихось кривавих культів, щось у тому було загрозливе, відьомське, щось, що хотілося негайно затоптати як пожежу й вернути назад у стрій, до відполірованого телеекранного образу, із якого заспокійливо впізнаєш, від якої фірми на ведучій костюмчик, — але водночас я не могла відвести завороженого погляду від цієї чужої маски, з подивом стежачи, як, єдино за допомогою майстерно розтушованих фарб, вона виростає з моїх власних рис, неймовірно, — такими прекрасними живі людські обличчя бувають хіба в темних шибках при слабкому освітленні, де згладжується фактура деталей, і потім я це чуже обличчя не раз на собі в темних шибках і підглядала, щоразу здригаючись...), — на ту хвилину я вже від передозу емоцій ловила дрижаки цілим тілом, ледь зубами не цокотіла, і тільки й спромоглася, що затулитися нервовим сміхом, як сільська дівка рукавом: Матусевичко, що ти зі мною зробила, я не така!..

Значить, ти була така в попередньому житті, дуже серйозно відповіла вона, — ти просто про це забула. Ти гадаєш?.. Замість відповіли, вона підступилася впритул, отим своїм балетним па, знизу вгору, — і поцілувала мене в губи, провівши вздовж них язичком, — від чого вони, охнувши, вмить ожили під вальком помади, відновивши чутливість: її язичок виявився, проти чоловічого, неправдоподібно ніжний, як виїнята зі скойки устриця, я вже забула, коли мене востаннє цілувала жінка — у школі, в піонертаборі? — і сторопіло подумала: ах ось, значить, які ми, дівчата, на смак і на дотик, оце хлопам повезло!.. Влада відсторонилася і стала в дзеркалі поруч зі мною, — на губах у неї залишався розмазаний кривавий слід, як на дзеркальці на тому її славному полотні — "Вміст жіночої сумочки, знайденої на місці катастрофи". "А тепер почекай, я зроблю з тебе знімок".

І я лишилась чекати, легенько тремтячи, — якби вона тоді сказала мені перерізати вени, я б, мабуть, теж послухалась. Але вона тільки принесла камеру — і легко, не цілячись, відстріляла, як вправний автоматчик із ліктя, цілу обойму, клац-клац-клац. Обидві ми при тому мовчали. "А тепер найважче", — і вона знову стала поруч, з отим кривавим мазком через рот, тримаючи у випростаних руках камеру, наведену на нас об'єктивом: клац-клац-клац. Подвійний портрет: художник і його модель. (Його над'їдена модель.) Чи, може, не модель, а твір?.. Та ні, не моделлю, й не твором — чимось іншим я для неї була в тій подобі, якимось химерним уособленням жіночої сили, якої вона вже не чула в собі самій, і я добре пам'ятаю той чудний страх, що

зворухнувся в мені, коли вона отак цілилася в нас обіруч на рівні облич: ніби то був не об'єктив, а дуло пістолета...

Ті знімки залишились у її комп'ютерному архіві — принаймні його Вадим не знищив.

Принаймні так він каже. Не знаю, чи хотілось би мені їх тепер побачити. Все одно, — сказала Влада, коли ми їх переглядали, — жодне фото ніколи не віддасть того, що бачиш при живому спогляданні, кольорова фотографія — то взагалі суцільна лажа, лохотрон і опіум для народу... І це була правда: знімки вийшли ефектні, але в них з'явилося те, чого не було в дзеркалі, — театральність. Ми виглядали як двійко ряджених, і моя відьомська маска чомусь більше не гіпнотизувала погляду з такою силою, — якась магія з неї щезла. Ось тому, задумливо прорікла Влада, малярство й не заступити, нічим і ніколи. Нічого, я це використаю, щось із цим зроблю, тільки ще не знаю, що...

І я не сказала їй, що зі мною вона дещо вже зробила, хоч я теж іще не знала, що. Вмиваючись потім у ванній — з глухим жалем, ніби за якоюсь несповненою обіцянкою, що дихнула зблизька й пройшла, от власне що мазком по губах обвіяла, не давшись у руки (таке болісне почуття втрати чомусь завжди викликає жива краса, і ніколи не викликає та, що на полотні!), — яв якусь мить відчула, що мені підгинаються ноги. Отак буквально, ніби зненацька обм'якли зв'язки в колінах: доти я гадала, що ватяні ноги — то тільки такий фігуральний вираз. Якби на Владиному місці був художник-мужчина, все між нами з певністю розрядилось би негайним сексом, і то, мабуть, був би божественний секс, із тих нечисленних, на пальцях полічити, що запам'ятовуються на весь вік, — на повному виносі з тіла, як під час релігійного екстазу, коли, як писав дідусь Гемінгвей, земля пливла, хоча писав він і повну дурницю, бо ніякої землі тоді взагалі не існує, ні землі, ні неба, ні верху, ні низу, і любов не має з цим нічого до діла, — правда, з Адькою в мене теж таке було, але ж було одного разу й з Артемом: тоді, в архіві, де я вперше побачила фото Довганівни з товаришами й мене накрило на місці, і з того все й почалося, перемінилось життя... Але Влада не була мужчиною, і на такі прості, самою природою запрограмовані розв'язки нам із нею розраховувати не доводилося. Щось між нами було інше, страшніше, щось, схоже на зв'язок між породіллею і плодом, — щось вона в мені народила, Влада. Випустила з мене, як великого темного птаха.

І це зосталося нашим із нею секретом — більше ми про те не говорили, не випадало нагоди. Аж до того дня, коли вже не стало з ким говорити.

Як я могла б уділити їй сили, якої сама за собою не знала?..

— Вибачте, н-недочула — як ви ка'єте?..

Це Лисий щось у мене питав. А я відключилась. Бо-м п'яна. Бом, бом, бом, п'яна... Дзвіночки десь грають, тоненько так. Бігме, п'яна, п'яна-п'янісінька, казациця можна. Десь була фаза, на якій треба було зупинитись, а я її непомітно проскочила. Перебор. І масло вже не допоможе.

Лисий питав, чи я не нуджуся. Ага, йому ж аудиторія потрібна, він же й переді

мною, а не тільки перед Адькою, покрасуватися хотів. А я взяла й відключилась, як нечемно, — ні-і-і фі-га не чула, що вони там балакали...

— Я н-ніколи не нуджуся.

— О, то ви унікальна жінка — ваше здоров'я!.. Але дивитися на тебе мені так нудно, дядьку. Чи ти хоч уявляєш, як на тебе нудно дивитися? Ти весь такий нудний, як із пральної машини вийнятий. Точнісінько такий — мокрий і покручений. А сам про себе, певно, думаєш, що чистенький, ге?..

— Нам уже пора, — каже Адька. Моє сонечко, і він теж напідпитку. І йому теж алкоголь прояснив у голові. Це точно, що цього типа позбутись можна, тільки винісшися звідси з ним укупі. Сам він піде, тільки якщо вже гнатимуть в шию. А Адька просто так в шию не пожене, Адька не любить принижувати людей. І слава Богу. Слава Богу.

Лисий жадібно роззирається довкола, мов хоче на прощання заковтнути цілу кнайпу одним духом і винести з собою в шлунку, як контрабандист діаманти. І зітхає з жалем, по-бабському: охо-хо!..

— Як писав Тарас Григорович... Хто-хто?

Лисий патетично цитує — хоч він і весь час говорить так, ніби когось цитує, їхнє покоління ще користувалося цитатами, як схоласти Святим Письмом, так і відсиділися весь вік за чужими словами:

— Вип'єш першу — стрепенешся, вип'єш другу — схаменешся, вип'єш третю — в очах сяє, думка думку доганяє!

— Це Шевченко таке писав?

Ми з Адькою просимо його повторити, і він повторює. Супер, як про мене писано. Вся клінічна картина як на долоні. Ото на третій було б і зупинитися — поки ще в очах сяло... Адька подає офіціантові кредитку, Лисий удає, ніби занадто захоплений розповіддю, щоб помітити цей делікатний момент (потім нещиро питає: скільки з мене? — і нещиро й здивується, що вже заплачено, ці старі мудаки завжди так роблять!); ніби то Шевченко був на стіні таке написав, теж у якомусь шинку бухаючи. Ох ці мені "прокляті поети". Хоч це, звичайно, й краще, ніж ле сангльо льон де вйольон. Чомусь відчуваю з цього приводу приплив патріотичних гордощів (це ж треба було так набратися!).

— Варто було б і тут десь на стіні це написати, — вносить Адька, як завжди, нотку ділового конструктиву. А, так, це ж буцімто літературна кав'ярня вважається, навіть якісь обшарпані томики на полицках оно туляться, — і який ідіот схотів би читати в такому освітленні?.. Думка думку доганяє, прекрасно сказано.

І, ніби з якоїсь раптової розчуленої вдячності до цього старого мистецтвогриза за так доречно подану цитату, — ніби ця цитата, невідь-чому, встановлює якийсь глибший рівень порозуміння зараз отут між нами, заки ми ще не встали з-за столу й не розійшлися в різні боки (чи ми ще зійдемося знову, чи вже навіки розійшлись?..), передбачає наше негайне злиття-в-екстазі на якійсь насущно важливій спільній території, сльози радості й родинні обійми довкола скульптур Мишка Грицюка, якого

Влада вважала генієм, — коротше, з того п'яного потьмарення, з якого пролетаріат по якійсь есенній, уже не передбаченій поетом чарці хапає що під руку трапиться й валить співтрапезника по кумполу, я розкриваю рота й бовкаю, як дурень на дзвіниці:

— А ви знали Владу Матусевич?..

Все, слово впало, не вернеш. І нагло я бачу перед собою вже не лисячий — гієнячий писок. Хе-хе.

— Знаєте, мені на все життя вистачило й того, що я знав її матінку, хе-хе!..

— Ніну Устимівну?

Я не туплю, я гальмую — щось насувається, чого я не хочу чути, а відвернути вже нема як.

— Та її ж, її... Нінелі її справжнє ім'я...

Нінелі? А, правильно, Нінелі — модне колись серед совноменклатури ім'я, вивернутий задом наперед "Ленін"...

— Я й Матусевича-батька знав... Він взагалі-то не без здібностей був художник, але ж ця, вибачте на слові, стерва його вкінці загнобила... Ми її між собою звали — самка богомола, хе-хе... Павучиха, що після спарювання пускає самця на білок... Вона, до речі, красуня була, така, знаєте, ядерна блондинка — закопай, то голіруч із землі видереться, хе-хе... Не приведи Боже такої жінки...

Щось у його голосі, якась дряпуча нотка, підказує мені, що він нежонатий. Або давно розлучений. Можна було б і раніше доперти: несвіжа сорочка, загальний наліт занедбаності — так буває, коли людина довго живе сама і нема кому її оглянути на виході з хати. Лишається втішатися з того, як зле буває жонатим. Надто тим, хто жениться з красунями блондинками. Влада теж завжди твердила, що її мама красуня була, а я чемно мовчала: по-моєму, красуні — вони й на старість такі, а про Н. У. я б так не сказала...

— Що Матусевич не реалізувався як художник, — продовжує радити Лисий, — це все вина Нінелі — куди більша, ніж радянської влади! Державної премії вона йому, правда, так і не домоглася, хоч і ганяла його в ЦеКа каятись за помилки молодости, але до спецрозподільників він усе-таки не дослужився, хе-хе... Я цей коньячок уже доп'ю, з вашого дозволу? Чого ж його тут на сльози лишати... Ваше здоров'я! А на мене вона сімдесят третього року написала донос — у партком Спілки і в видавництво "Мистецтво", звідки мене з її подачі й вигнали — за ідейну незрілість. І з того почалися мої митарства. Хоч я був молодим спеціалістом, і по закону виганяти мене не мали права — (він уже говорить так, ніби це було вчора, і з тою самою свіжою кривдою). — Я тоді опублікував у Тра-та-та-та, — (називає якийсь тодішній часопис, якесь соціалістичне малярство чи свинарство, яке я тут-таки забуваю), — свою статтю, — (висипає якийсь претензійно багатоповерховий заголовок, який теж свистить мені повз вуха, наче незнайомою мовою проторохтів), — її називали маніфестом покоління, обговорення було в Спілці у-у яке бурхливе — останній, можна вважати, сплеск свободи...

— Ви про донос казали...

— А донос, хе-хе, — (він мало не потирає рук — од задоволення, що зараз відкриє мені очі на всю безодню людської ницости) — донос ця красуня написала через те, що я в тій статті, серед іншого, покритикував і її чоловіка — написав, що нон-фігуративні роботи йому вдаються краще, ніж будівельники Чорнобильської атомної, і це була чиста правда. Тільки що за нон-фігуративи його перед тим довго били, і йому пора було визначатися. Рік був, знаєте, переломовий — уже пройшла хвиля арештів, Заливаха сидів, Горську вбили, купу людей повиключали зі Спілки, повносили в чорні списки, — а Нінель же звикла до комфорту, до статусу, бути жінкою гнаного й голодного абстракціоніста їй аж ніяк не всміхалося. От вона його й погнала на Чорнобильську атомну "людей праці" писати...

— Господи, чому — на Чорнобильську?

— Ех, молоді люди! — Лисий уже топиться від щастя, як живий брусок масла, він у своїй стихії — гід по минулому, де ми — туристи-іноземці з роззявленими ротами: — Її ж якраз тоді будувати почали! В усіх газетах гриміло, поети аж захлиналися, так славили мирний атом над Прип'яттю... Дуже виграшна була тема — з одного боку, не вождів же все-таки малюєш, люди праці, вони й у Ван Гога були, — ну а заодно й демонструєш, що політику партії й уряду розумієш правильно... Тоді ж, ви врахуйте, мало хто знав, то вже аж після аварії відкрилося — наскільки то небезпечний був проект, та атомна. І що українська Академія наук, хоч яка була кишенькова, все ж не дала згоди на її будівництво в такому густонаселеному районі, — та тільки ж Москві, вибачте на слові, до спини була згода якихось там хахлів... Звеліли — і пішла кампанія, і всі побігли по творчі відрядження. І Матусевич туди ж. Цілий цикл наваляв, реалістичний уже, то перша офіційна його виставка була... Кольорові рішення там іще, правда, деякі цікаві траплялися, в кольорі він був сильний, а від себе так зразу ж не втечеш, — але загалом грубувато було зляпано, такий уже явний соцреалізм... Якби йому тоді дали премію, це був би для нього стрибок, — (для більшої наочності він показує замашним жестом), — зразу в дамки через усю шахівницю, прямо в істеблішмент! — ("Істеблішмент" припадає на мою незайману тарілку зі схололим телячим філе, на яке він мимохідь глипає з видимим жалем). — Нінель на це й розраховувала — і небезпідставно. Тоді багато кар'єр так робилося — після того, як найкращі й найталановитіші пішли в андеґраунд, як-от я, — (ні, це останнє мені причулося, це вже алкоголь за мене домислює...), — то звільнені пустоти треба було чимось же й заповняти. Ну, ясна річ, поперло наверх усяке дрантя, почалась епоха бездар, але, щоб не зразу було знати перепад рівнів, то їх потроху розводили й учорашніми битими-лаяними, хто перепросився, — аби тільки по лінії КГБ чисті були... А ті й раділи — тоді Брехт був у моді, пам'ятаєте, як у нього Галілей каже: краще мати руки брудні, ніж порожні?... Багато хто так думав: мовляв, хай трошки забруднюся, зате матиму змогу щось і зробити — в мистецтві, в науці... А нічого не вийшло, хе-хе!.. Всі вони, ті, хто перейшов з андеґраунду в офіціоз, повторили долю Матусевича — і нічого путнього так більше й не сотворили! З порожніми руками й zostалися, хе-хе...

Ось це, значить, і є головне виправдання його життя? І його власним порожнім

рукам — за його шкалою, вони в нього кращі, ніж у тих, хто їв тоді краще за нього, і він хоче, щоб це було визнано? А непоганий, мабуть, із нього викладач — затагує. Настільки затагує, що я тверезію до рівня отої третьої чарки: думка думку доганяє...

І сиджу я навпроти нього, на яких чверть віку за нього молодша, з моїми власними чистими руками, як у Понтія Пілата, — і чую, як блузка прилипає мені до лопаток, і сморід власних підпахів теж чую цілком виразно, це не галюцинація: я теж починаю пітніти, як і він, дзеркальним йому, через стіл, відбитком починаю точити з усіх пор вологу — це в нього, значить, теж — від жалю, шибав в голову осяяння, що здається мені в цю мить надзвичайно глибокодумним: що від такого багаторічного жалю можна плакати, а можна й пітніти, — це вже в кого як виходить... Сиджу, дивлюся на нього — і бачу своє майбутнє. Себе — через яких чверть віку, коли мені також нічого іншого не залишиться, як переконувати підрослих на той час (кого вдасться зловити за полу!), що я краща за моїх колег — бо колись давно не схотіла бруднити рук і зникла з екрана. Більше нічого в мене на тих чистих руках не буде, коли підрослі спитають: а хто ви, власне, така, тьотю, що зробили-сьте?.. Нічого вагомішого, так само, як і в нього.

Це все по колу рухається, усвідомлюю з жахом (і огидою до власного непогамовного запаху), — по колу, все те саме, з покоління в покоління, тільки костюми міняються... Це така пастка: коловорот занапащених життів. Паркове колесо: де сядеш, там і злізеш. Я задихаюсь, мене зараз знудить. Адька, щось завваживши чи відчувши (мій запах?), накриває мені руку своєю заспокійливою долонею, — дякую, Адюсь, так, розумію, нам час іти, але я вже мушу дослухати. Все. До кінця.

— Отож Матусевич, — просторікує наш професор (на нього мій запах вочевидь не діє!), — мав тоді цілком реальні шанси змінити своє становище, і Нінель над цим дуж-же енергійно працювала! Сама пороги оббивала, щоб його на премію висунули... А чому б і ні, по лінії КГБ він був практично чистий, — (а це, цікаво, звідки йому відомо?..), — ну там, дрібнички, те-се, колишні дисидентські знайомства, то в кого їх не було... Головне було їх не підтримувати — так тут у Матусевича досвід був нівроку! Він же, як одружився, то й з ріднею своєю зв'язки обірвав, боявся, щоб йому не пригадали, що його дядько був в УПА. Навіть до матері не їздив — це, до речі, теж Нінель наполягла, перестраховалася дамочка...

— Чекайте, — я тверезію вже до рівня першої чарки. — Який дядько в УПА? Таж Матусевич був родом із Хмельниччини!

І таки з Хмельниччини, точно, — це туди Влада маленькою їздила до бабусі, до батькової матері на похорон, і там чула надгробне голосіння, яке їй на весь вік запам'яталося... І то й був її єдиний про ту бабусю спогад, бо живою вона її справді — не бачила, ніколи.

Лисий поблажливо наставляє на мене сяючі шкельця окулярів (зараз він схожий на Берію):

— А на Хмельниччині, по-вашому, що ж, не було УПА?

— А що, була? — жвавішає й Адька.

— Та де її не було! — сміється Лисий якимось уже геть по-простацькому (краватка

йому зсунулася набік). — Я от із Сум родом, і то пам'ятаю, як за німців моя мама партизанів переховувала! А потім, як прийшли наші, то мені, хлопчаків, наказано було за те мовчати, щоб ні пари з уст, бо виявилось, що партизани-то партизани, та не ті... Не радянські... А вже в Матусевича на Поділлі, то й зовсім була бандерівська сторона!.. Але того дядька йому мусили давно простити, та й Нінель же була при ньому, як ходяче свідоцтво лояльності — вона ж сама з привілейованих, із номенклатурної сім'ї, батько її за Сталіна ще був на партійній роботі... Так що план у неї був чіткий — випхати мужа нагору. А тут я, хе-хе, молодий правдоруб-ідеаліст, вискакую — і прямо заявляю, що соцреаліст із Матусевича ніякий і що дарма він себе нагинає на те, до чого йому душа не лежить...

— Це теж схоже на донос, ні?

Це зривається мені з язика, заки я встигаю його прикусити, — таки ще не протверезіла. Але тепер, у зненацька розчохнутій моїми словами паузі — бездонній, і таким самим бездонним поглядом дивиться на мене Лисий, якому враз перемкнуло мову, наче я йому зацідила хуком у щелепу, — в цій дзвенячій у вухах тиші, мовби цілу кнайпу теж перемкнуло, змінили освітлення й прибрали звук, — я нарешті тверезію остаточно, весь хміль куди й дівається. Хвилиночку. Хто це на мене недавно дивився таким самим поглядом? І чого він так злякався?..

Першим умикається Адька — добродушним смішком: йому в кайф, і він одверто мною милується, бо може собі це дозволити, — тим, яка я класна і яка в мене гарна швидкість реакцій. І, оскільки Адька є той, хто платить, Лисий реагує на поданий сигнал — знову, хоч і через силу, зі скрипом, як зламаного механізму, пускає в рух довколаротову мускулатуру: хе-хе-хе. Дама пожартувала. А я й не жартувала зовсім, аніскілочки. І вже й знаю, хто на мене так само дивився зовсім недавно — з таким самим страхом, із ненавистю загнаної в кут тварини, — шеф. Під час нашої останньої розмови, коли я так само випадково нагадала йому про закопаного на його сумлінні трупа. Та сама реакція, один в один, геть і вираз обличчя той самий. Ой, щось ти, дядьку, крутиш, щось недоговорюєш, — що ж ти приховуєш, га?..

— Хе-хе... Погано ви собі, дорогенька, уявляєте ті часи, — він вирішує відновити поблажливий тон, і йому це почасти вдається, лиш сухі іскорки з-за окулярів потріскують рештками короткого замикання. — Якраз мою статтю сприйняли як ковток свіжого повітря! Журнал тоді ще, по старій пам'яті, вільнодумствував, останній острівець такий лишався, то вже після Нінелиного доносу і їм кисень перекрили... Нінель, бачте, мислила дещо подібно до вас, хе-хе, — (ач, який мстивий: вернув мені шпильку!), — ну, вам простимо за незнанням предмета, але жіноча логіка, знаєте... Жінки завжди кидаються боронити своїх, у цьому вони — як євреї...

Він ще й антисеміт?

— Жінки різні бувають. І євреї, наскільки мені відомо, також.

Адька знову схвально гигає — він уже змирився з тим, що так скоро, як гадалося, ми звідси не вийдемо, і, кивнувши офіціантові, щоб прибирав зі столу, витягає назад сховані, було, до кишені цигарки й закурює.

— Можна й мені? — несподівано просить Лисий. Досі він не кутив. Значить, я його таки дістала. І, схоже, непогано. Блін, Коломбо я чи ні?.. Час перебирати ініціативу в свої руки:

— Тобто, якщо я правильно зрозуміла, Ніна Устимівна вирішила, що Ваш виступ міг зашкодити кар'єрі її чоловіка, й завдала Вам випереджального удару?

Він мовчить — наче повторно перетравлює той удар.

— В спину, — каже по паузі, затягуючись із жадібністю старого курця, аж борлак йому напинається, — і я бачу, який він втомлений. Мокрий і втомлений. І старий. — Це був удар в спину. Вона, по суті, зламала мені життя, ваша, — перекирвує з їдким посміхом, — "Ніна Устимівна"... На відміну від неї, номенклатурного поріддя, в мене ж ніякої протекції не було. Мене й посадити могли запросто — і не по політичній статті, а по кримінальній. За яке-небудь тунеядство чи хуліганство, як садили всіх, хто гучного імени не мав, — робітників, студентів, усяку політичну голоту... І пес би не гавкнув. Ви хоч розумієте, що це було таке, — (голос йому наливається вже сценічним пафосом, враження, наче він сам себе накручує) — бути звільненим за політичним звинуваченням, за "ідейні помилки"? Ви собі уявляєте хоч приблизно, як міг вижити в Києві сімдесятих мистецтвознавець, якого ніде не беруть на роботу? Як прогнати родину з малою дитиною?.. — (тут я могла б йому зауважити, що я й сама була такою дитиною, і що нашу родину, після того як батька вкинули в дурку, годувала мама, але не думаю, що це б його збило, — він, схоже, досі триває в переконанні, що він один такий зацілів на світі). — Що це значить — поперитися по випадкових підробітках? Писати під чужими іменами рецензії за дванадцять рублів і вважати це удачею? — (щось подібне, не виключено, може невдовзі чекати й на мене, але краще я промовчу). — Дружина від мене пішла, не витримала, теж комфорту хотіла... Як сказано у Шекспіра, — він кривить рота, як на чергове "хе-хе", тільки цим разом безгучне, — о кволосте, тобі наймення — жінка...

Шекспір, Брехт — теж якась своєрідна нувориська позолота, як на єврованнах, всі ці його цитати... Він не бреше — він тільки якось химерно фальшивить, ніби виконує свій монолог на розстроєному інструменті. А може, це отой гнівний пафос мені деренчить, заважає? Все-таки їхнє покоління зужило всі національні резерви пафосу на століття наперед, не лишило нам нічого, що б могло звучати природно, без скреготу по денці... Як то кепкувала Влада з матері — "Ну сомм лез артист, маман!.." Ніно Устимівно, ах, Ніно Устимівно...

— А ви кажете — випереджальний удар! Підлість це, дороженька, звичайна людська підлість! Рефлекс людоїдки, яка відкушує голову кожному, хто їй трапиться на дорозі, й двигує далі не озирнувшись! — (Я мимоволі заплющуюсь під цим градом слів — так, ніби це Влада сидить на моєму місці й змушена їх вислухати). — І власного чоловіка вона так само схрупала й не помітила! Премії йому таки не дісталось, ні тоді, ні опісля, на самий верх не пустили його, — він знову зловтішно кривить рота, — знайшлися конкуренти, на яких Нінель уже обламала зуби, не безмежні були й її можливості... Але тавро на моїй біографії ця дама зуміла поставити на багато років. Один час я був просто

викреслений із життя — в повній безвиході! Розумієте? Повній!..

— І тоді вас завербувало КГБ...

Він так і залишається з незакритим, на вдихові, ротом: стоп-кадр. Нічого не можу з собою зробити — це в мене професійна звичка до ефектів: ніби справді живу всередині якогось детективного серіалу, де мушу одночасно дбати про драматургію, і щоразу, коли трюк спрацьовує, отримую маленьку виробничу втіху. Адька, моя аудиторія (вся, що мені зосталась!), і він же й мій боковий зір, мій режисерський голос із-за кадру, оператор потойбіч камери і візажист із пудреницею напоготові, як же швидко я передала йому всі повноваження своїх колишніх контролюючих інстанцій! — видає короткий горловий звук, що його при бажанні можна прирівняти до оплесків: розумничка, своїм чіпким математичним розумом він уміть склав до купи всі частини рівняння, і якби навіть і лишався ще в кого з нас сумнів, чи я справді вгадала розв'язок, а чи навмання тицьнула крейдою мимо дошки, то досить глянути на Лисого, щоб усякий сумнів розвіявся: враження таке, наче на ньому враз висох увесь піт. Як при наглій зміні сезону: вдарив мороз, і все залякло.

Вгадала я, вгадала. Дарма він так уже покладався на моє незнання предмета, — я все-таки сотні інтерв'ю зробила, з дуже різними людьми, і в голові маю свій персональний Гугль. Я навіть знаю, скільки їм платили, отаким штатним сямкам-стукачам, за їхні щомісячні письмові звіти про те, що їхні підопічні ляпали за чаркою, — шістдесят рублів. Гарна цифра, подвійна Юдина ставка, — не без дотепу ж хтось і придумав. Гроші, на які, від біди, можна було й прожити. От він і жив.

В одному він має рацію: я справді не можу собі уявити, як він жив. Як таскався роками, непростений, у гості по чужих хатах, по ще не зметених тоді новою забудовою старокиївських дерев'яних флігельках і горищах андеґраундних майстерень, де ловив свою дрібку позиченого тепла — сьорбав насипаний господинею борщ, пив коньяк — дешевий, вірменський, іншого тоді не було, — лаяв радянську владу, оглядав господареві роботи й виголошував над ними свої ненаписані рецензії, — либонь же й натхненно виголошував, сипав цитатами, відточував стиль, — і цілий час при тому пітнів: сочив із усіх пор мутну вологу, як недодавлений сир, під гнітом свого таємного доручення... А потім брів додому — й переробляв усе почуте на "сторі" для свого капітана. Не уявляю я такого життя. Ані як його можна було роками витримувати.

Не напише він нічого про той "маловідомий пласт нашої культури". Ніколи не напише, хай хоч як бадьориться перед Адькою. Я йому зараз могла б це сказати просто в живі очі, розгрішити його, щоб він більше не мучився, щоб раз і назавжди перестав пітніти під своїм незнятим тягарем: не напише тому, що один раз він усіх тих людей вже описав — у дописах. Зробив із того "сторі" — таку, якої від нього вимагали. І ця "сторі" залишилася з ним, замкнула йому пам'ять. Бо зі "сторі" завжди так буває, знаю з власного досвіду — людей, живих чи мертвих, пам'ятаєш потім не такими, якими їх знав, а такими, якими про них розповів. Байдуже, кому — телеглядачам з екрана, а чи кагебісту в кабінеті за зачиненими дверми: другої "сторі", щоб закреслила першу, новим текстом поверх старого, з того самого матеріалу вже не вийде, — матеріал

"згорів". Згорів, перевівся, спікся на жужелицю, тільки й залишивши по собі — гіркий смак обиди, вічне почуття обділеності, скорбною рисою протравлений рот. Його "сторі" йому колись одняли, забрали. За його згоди, його ж таки руками, ніхто тепер не винен. Може, якби він не дав своєї згоди, він і справді б загинув, — гинули ж то якраз ті, хто її не давав... А ті, хто лишився жити, тепер не можуть нічого нам розказати, бо один раз уже розказали. І, на жаль, не нам.

Тепер вони мали б розказати нам іншу історію — історію віднятих "сторі". Історію своєї поразки, але ніхто того робити не хоче. Влада теж, напевно, ніколи не чула від матері про той епізод із Лисим — та й чи пам'ятає про нього сама Н. У.?.. Люди часто забувають зло, яке заподіяли іншим, але назавжди зберігають почуття неприязні до тих, кому його заподіяли, — причини вишукуються й підставляються в пазл уже потім, заднім числом. Влада могла чути вдома ім'я Лисого, вимовлене з глумливою ноткою, з поблажливим осміхом, як звичайно говорять про амбіційних невдах, і таким його і вважати. І чомусь мені за це кривдно — так, наче її обдурили, Владуську. Наче всі її обдурили, і дурили весь вік, із самого малечку, — і всі разом, спільними зусиллями, загнали в кювет.

Я втопилася. Боже мій, як же я за сьогодні втопилася, — невже оце тільки нині вранці я збиралася на зустріч до Вадима, повторювала подумки свій заготовлений прокурорський спіч про дівчаке шоу, вмисне добирала піджак і гольф — ті самі, в яких була в нього на Тарасівській у день Владиної смерті, з розрахунком, що у Вадима спрацює на них павловський рефлекс, увімкнуться підсвідомі механізми вини й пам'яті, ідіотка, — ніби чоловіки взагалі помічають, у що вбрана жінка, якщо тільки не мають наміру з неї те скинути... Бр-р. Забагато мені того всього на один день — відчуття таке, наче сьогоднішній ранок був десь із тиждень тому. І хміль уже перейшов, звітрився дощенту, і мені холодно, таким знайомим, мерзлякуватим дрижачком продирає поза плечі, — можливо, це починається застуда, грипозний сезон, а ще цей протяг від дверей...

І не треба на мене кричати, будь ласка, — я й так утомилася понад всяку міру і не здужаю більше реагувати на жодні подразники, хіба би вже взяв ножа й розрізав мене навпіл, як циркову кобіту в ящику, тільки навряд чи я після того складуся до купи, — Адю, зроби що-небудь, ну чого він так кричить?..

А почервонів як густо, лелечко, — цілою лисиною, наче бутель із вишнівкою під шкірою йому розлився, не приведи Боже, ще його тут зараз шляк трафить, як Адька любить казати, по-нашому це буде інсульт... До свідомості мені дотираються тільки поодиночі фрази ("Хто тут потерпілий? Що, може, через мене хтось потерпів? Ні, через мене ніхто не потерпів, шукайте скільки хочете, не знайдете такого!"), — в цілість його монолог мені вже не в'яжеться, дробиться, до того ж, він кричить, а крик я й по-притомному сприймаю погано, — кричить уже не баритоном, а фальцетом, з істеричними бабськими модуляціями, і теж якимись фальшивими, ніби заздалегідь завчив, що саме так треба кричати від обурення, коли тебе підозрюють у співпраці з КГБ, а може, за роки подвійного життя він взагалі розучився говорити незавчено,

просто забув, як це робиться — говорити що думаєш, не маючи в умі наперед заготовленого тексту?.. ("Це мене викинули на вулицю, як собаку, і винувата в цьому ваша Нінель! Саме вона, і ніхто інший! І ви цього не заперечите!") Адька щось заспокійливо туркоче йому, як і цілий вечір туркотав, — тепер би вступити й мені, примирливо почовгати ніжною, може, навіть перепроситися, сказати, що я нічого такого не мала на думці, і взагалі, хочу додому, — все, годі вже, годі всіх цих спогадів, роздирання виразок, вічного українського саможерства, — Адька плеще долонями по столу, ніби заганяє назад у стільницю всіх, понавикликуваних мною джинів, — все, пора на повітря, тут душно, погана вентиляція і смердить шкарпетками, — він бридливий, Адька, тільки ніякі це не шкарпетки, відсторонено, мов чужою головою, думаю я, — це сморід розкладених душ, я сьогодні цілий день їх до себе притягую, намотую їх на себе, як на катушку, — спершу Вадима, тепер ось цього, і якщо це й називається моїм журналістським розслідуванням, яке я сама собі завдала, то в гробу я бачила такі розслідування... І тут із мови Лисого прорізається вже не фальшивий, а незаперечно щирий звук: поспішно, захлинаючись, останнім клеочучим аргументом із закрученого крана — переможний викрик задавненої ненависти:

— Але Бог — є, є! По трупах ішла, трупи й одержала, — а що, думала, весь вік по її буде? Думала, весь вік, як сир у маслі, — то за чоловіком, а як чоловіка в гріб загнала, то дочку у великі художники випхати?.. Геніальна Влад очка, куди ж пак, — настругало тих своїх лубкових колажиків, як капусти, а Європі що, там давно пустеля, британці оно вже й премію Тернера за яке тільки ге не дають, а наші й вуха розвісили — ах, скажи ж ти, всесвітньовідома художниця, на гоночній машині їздить! От і доїздилася — хай одержує тепер матінка на старість, що заробила!..

Наступним звуком падає стілець. Це з-під мене, — а я, схопившись на ноги, височію над загидженим столом, як Ленін над трибуною в старому радянському фільмі, і вигукую, давлячись, у скельця беріївських окулярів щось малопритомне й на диво жалюгідне, щось, що починається з "та як ви смієте" чи чогось подібного, від чого самій хочеться негайно провалитися крізь землю, — і коли в зчиненій шамотні, в завірюсі з білими сорочками офіціантів та повернутих до мене рясними плямами чужих облич, виринає на весь свій монументальний зріст Адька, змахуючи руками, як диригент над ямою оркестрантів, що перепилися й ріжуть какофонію, я, відступивши йому свою трибуну, найганебнішим чином рятуюся втечею — зашпортнувшись, боляче вдарившись по дорозі стегном об якийсь ріжок столу чи стільця, невидющо рвонувши з вішака козушанку, — геть, у двері з їхнім розпачливим вереском завіс, у ївку, розмоклу олійну темінь із плаваючими в ній ліхтарями, по сходах, хекаючи й ослизаючись, під гупання власних чобіт, — і вже аж на хіднику, зупинившись, завважую в руці судомно затислу серветку: це ж коли я її вхопила, і навіщо, цікаво б знати, — збиралася жбурнути в обличчя Лисому, чи що?..

...Ніч, замети, опушені мрякою ліхтарі, хмари над Прорізною, що плинуть швидко-швидко, розмотуючись сувоями диму поверх синцюватої місячної підсвітки... В дитинстві тато з мамою катали мене ввечері на саночках — впрягались і бігли довгою

зимовою вулицею, і якось на повороті я з саночок випала — і лишилась лежати в заметі, закутушканим недвижимим згортком. За ту хвилину чи дві, поки батьки спохопились, цілий всесвіт обрушився на мене одну — як на астронавта, що вийшов у відкритий космос. Пам'ятаю небо вгорі — всіяну зорями чорноту — і неймовірну, вселенську тишу, якої ніколи більше потім не чула. Коли батьки вернулися, з галасом і сміхом, я вже знала, що насправді світ інший, ніж вони мене стараються переконати. Що людина в ньому самотня. І що плакати — а вони тоді дуже дивувалися, що я не плакала, — плакати під цим небом нема кому.

Не знаю, скільки часу минає тепер — теж хвилина чи дві, — поки за спиною озивається квапливе шурхотіння снігу під знайомими кроками, — човг-човг, густа пара віддиху, рідний дух прокуреного вовняного пальта, афтершейву, тепла, шкіри, — дому. Бряжчать ключі:

— Малятко ти моє, ну що ти, ану давай у машину мерщій, а то ще й застудишся...

І аж тепер — розвернувшись до нього, буцнувшись головою в розхристані груди, в рідний запах, прогрібаючись руками крізь м'яку тканину шарфа, крізь вилоги кашемірового пальта, втуляючись, зариваючись у нього цілого, як у землю закопуючись від артобстрілу, я нарешті даю волю всім сльозам нараз, мов за двадцять літ накопиченим — від того самого дня, коли плакала на грудях у Сергія, в першого чоловіка, перед яким розкрилась, — одним вибухом, немов із жахливим, тикнутим схлипом вибило з мене корка, і ридання, що цілий день були підпирали під горло, як гавкіт, вихопились назовні. Як псячий гавкіт.

Мамо, мамочко. Адю, Адюсю. Не відпускай мене.

— Ти вже спиш?..

— Умм...

— Ти якийсь інакший зі мною став, знаєш?

— Ммм?..

— І коли входиш... Всередині... Якось по-іншому... Я більше не жду розв'язки, розумієш? Просто, ти в мені, і все. Як уві сні. Або як дихання.

— Це добре чи зле?

— Дурненький ти мій... Добре, добре... Спи.

— Іди сюди.

— Що, знову?

— Ага. Знову, і завжди. Нащо ти взагалі цю сорочку вбрала?

— Послухай. А ти в це віриш? У те, що він сказав про Владино маму?

— Що вона на нього стукнула? Та схоже — а то чого б стільки років чужу жінку ненавидіти, як рідну...

— Ні, не це, а те, як він казав про Владиного батька — що вона його вбила? Ти віриш, що таке буває?

— В тебе ніжки й досі холодні, ах ти ж каченя мале... Давай їх сюди... Всяке в житті буває.

— Ти коли-небудь був із такою жінкою? Яка тебе вбиває, і ти це чуєш — з дня на

день?

— Я вже забув. Усе забув, що було раніше. Інтерв'ю не в тему.

— Ну ти даєш, а в кого ж мені тепер про таке питати?..

— Смішне, я тебе хочу. Весь час. Уявляєш?

— Ні, ти послухай... Я ще вдень, коли від Вадима вийшла, про Владу думала те саме. Ну, що в неї не було з ним іншого виходу, з Вадимом. Знаєш, як у тунелі, де можна тільки вперед... Може, це взагалі так — у смерті одного з подружжя завжди винуватий другий?.. От же і в давнину до вдів не дарма ставилися з підозрою... І до вдівців...

— Ммм...

— Ні, я серйозно... Той, хто вижив, того другого, так виходить, ну ніби як не втримав — відпустив... Віддав смерті, розумієш?

— Чшшш... Не думай про таке. Ми з тобою будемо жити довго й щасливо, і померемо в один день.

— Справді? Ти мені обіцяєш?

— Слово-мур. В разі чого, підірвемось одною гранатою.

— Чому ти це сказав? Про гранату?..

— Звідки я знаю. Я взагалі вже спав.

— Бідняточко!

— Ага. А ти мене розбуркала — і, замість зайнятися ділом, стала допитуватись, кого я вбив.

— Чудо ти моє. Поклади лапку от сюди, угу, так добре... Я знаю, що ти нікого не вбивав. Чесно.

— Чесно-чесно? Ти мені віриш?

— Вірю, Адюсь.

— Тоді спімо.

ЗАЛ VI. ОСТАННІЙ СОН АДРІЯНА

І нам буде снитися той самий сон. Той самий сон, моя маленька, — тільки дивитимемось ми його з різних кінців. Ти де, Адріане? Я тебе не бачу... Я тут. Не бійся. Дай мені руку...

...Вночі гув вітер, і жалібно свистало в продухах, мов плакали гнані над землею сонми занападених душ. Велетенські ялини над входом до криївки загрозливо метляли лапами навсібіч, загрибаючи повітря, — й Адріанові на мить було здалося, наче то десятки рук із тріском розсувають віття, проламуючись крізь ліс, і в завиванні вітру вчулися, далеким відгомоном, чужинські крики й валування псів. Але то був лиш вітер — "лем вітер", як мовляли прибулі з Закерзоння лемки: ті, проблукавши ціле літо спустілим тереном, серед спалених поляками сіл, де йно здичавілі коти вибігали назустріч людям, вірили, ніби повітря вміє берегти відлуналі голоси, — запевняли, що вітер нерідко приносить ураз із запахом згарища шум великої маси людей: плач дітей, рев худоби, диркотання моторів — всі неомильні звуки 24-годинної депортації, хоча в дійсності тому минав уже другий місяць. Адріан щоразу терпляче тлумачив їм на таке,

що тривання звуку без носія є фізично річ неможлива, і навіть малював патином на землі спектр загасаючих коливань, — одначе останньо й йому подібні звукові галюцинації траплялися дедалі частіше: стоншувались нерви, і це було зле, бо ж попереду манячила ще ціла непочата зима, як мур, через який не перескочиш — який можна долати тільки підкопом, повзком, терпляче скреслюючи в криївці з календаря день по дню... "Вдурію!" — подумав нагло, як зблиском, — і розсердився на цю думку, скочив на стовбур поваленної смереки, перевернувся, обхопивши його знизу руками й ногами, безсоромно-радісно відчуваючи пробудження тіла з безруху кожним м'язом (чисте дівство, пустощі, таже міг би перейти й верхом, замівши чатинням слід за собою!), — тіло ввімкнулось, умент пригадавши собі давнозабуті навички, поховану десь глибоко в ньому павучо-звинну чотирирукість альпініста, із якою колись, в іншому житті, долало гірські провалля в пластових походах, — це було те саме тіло, пружне й послухне, і вибухом правдивої втіхи було отак по-ведмежачи перекидати його низом по стовбуру, стараючись не порушити налиплої зверху мокрої снігової напушки, — вмить упрілий, загрітий ізсередини здоровим, як із печі, жаром, він доповз до місця, звідки мав скакати в незамерзаючий потік-"теплицю", знов осідлав стовбура верхи й переможно перевів дух, озираючи цілу, підсвічену потемки снігом лісову розпадину з потоком на дні...

І щойно тут угледів, мов батогом по очах, те, чого вони боялися: сніг зрадив!.. Перший, нетривкий і облудний листопадовий сніг, іно перемінився вітер і дихнуло з полудня теплом, — не витримав, подався, і над місцем, де була їхня криївка, виразно виступила на білім відтала, як прохукане вічко в замерзлій шибі, темна земляна вікнина.

Навіть звідси, з віддалі, бачив, як рудіє на ній падолист. А шляк би то трафив.

Вітер їх "всипав", розконспірував. І мала дитина б пізнала, що в тому місці під землею сидять люди й вариться страва, — три години жевріє гасовий вогник, доки дійде каша... Ах, холера. Недобра тут була криївка, відразу йому не сподобалася: неглибоко копана, невігідна (земля сипалася зі стелі й раз у раз шаруділа, напружуючи й без того випружені нерви!), — й на п'ятеро душ таки фатально затісна. Але наразі не мали іншої ради, як засісти тут і вичікувати. А тепер він ішов до міста й покидав товаришів напризволяще — на ласку південного вітру. До обіда мало б відлигнути, зарядіти такою самою ополонковою чорнотою й по інших відкритих місцях, наново тим маскуючи місце їхнього сховку, — повітря (потягнув носом) було вогке, аби лишень вітер не змінився... Але не було ради — небавом світатиме. Мусив іти. По цьому самому мокрому снігу.

Випростав руку з рукава шинелі — й сквапливим рухом, як колись робила мама, коли він ішов уночі з дому, перехрестив зачасний у передсвітній невідності берег із чорною плямою на білім.

І шубовснув у потік.

Чортів вітер! Проклятий вітер!.. Так декламувала їм Гельця — вона силу-силенну віршів знала напам'ять, а він уже позабував усе зайве, чого колись учився, і з дива не

міг зійти, змушуючи її читати ще і ще, аби лиш далі тривати зі звуком її голосу, який у темряві, напханій, як міх лубом, духом четвірка звошивілих хлопів (і вона — Вона! — мусила дихати їхнім сопухом!), ллявся й шелестів, мов шовк, мав враження, наче світиться сріблом: то Тичина? напrawdę? отой самий, що нині славить Сталіна й колгоспи?..

Сам він із гімназійних літ волів Ольжича, "Незнаному воякові" — це було про нього: його життя. Але Ольжича замордовано в німецькому кацеті, і зробив це, казали, не хто, як той самий Віллі Вірзінґ, якого він, Адріян, мав зліквідувати ще у Львові в сорок третьому: двічі брався, й оба рази щось ставало на заваді — ґестапівець був мов дідьком заклятий, гуцули про таких кажуть — має "того"... Звідтоді Ольжича Адріян у собі поховав, разом із почуттям вини за невиконане завдання: за жодні скарби світу не став би читати його вголос.

Навіть їй. Ні, особливо їй. Чортів вітер... Іти під таким вітром, правда, безпечніше: не чути по лісі кроків. Але ж то не тільки його кроків не чути, а й тамтих, наколи би йшли, також...

Колись він мав псевдо "Звір" — давно, ще за німців. Потім, коли за "Звірем" стало шукати емґебе, псевдо довелось змінити, але того старого, "Звіревого" чуття небезпеки, що берегло його крізь роки підпілля, він, Богу дякувати, не втратив, і тепер воно скавуліло в нім, як придавлене песеня: цей вітер ніс із собою запах облави.

Зрештою, думав, бредучи незамерзлою водою "теплиці" (метрів зо двісті ще мав так пройти для певности, чимдалі від криївки, щоб не здемаскувати їх випадковим слідом) і сам себе успокоюючи, — зрештою, що ж тут дивувати: адже облава йшла по цілому району, вже другий тиждень, і через неї вони й мусили спинитися в лісі, в цій принагідній, "переходовій" криївці, не дійшовши до села, де готувалися зазимувати, — і тут їх і заскочив сніг... В селі виявився большевицький гарнізон, по всіх хатах ішли труси, кілька родин, сповістив зв'язковий, забрали серед ночі зараз по приході, і люди никали по дворах як тіні — вечорами ніхто не світив світла, іно в будинку сільради, колишній плебанії (панотця вивезли з родиною на Сибір ще минулої зими), засідали до світа краснопогонники зі "стрибками" та "для храбрості" кружляли відрами нагарбаний за дня самогон, — селяни швидко навчилися, що то для советів найперша валюта, і тепер його гнали мало не в кожній хаті, але від грабунків це людей однак не рятувало, бо, крім самогону, тамті змітали, як сарана, все, що трапиться під руку, — удові, в якій була нарихтована повстанська криївка, прошпигали щупами цілу комору й, не достукавшись, на щастя, до криївки, забрали одинокий, що був у хаті, скарб — хром на чоботи. Орда, казав зв'язковий із неприхованим презирством: літній уже чоловік, він партизанив давно й твердо тямив, що в усякім поряднім війську, як і в УПА, за мародерство належить розстріл, — но, додавав, але бодай те добре, що хоч хатів цим разом не палять...

Не потребували вже палити, як то робили зразу по приході, коли трактували Західні Землі як ворожу територію — і вивозили на Сибір цілі села в чім стоялося, без суда мордували людей на місці, піднімали на баґнети, прив'язували до коней,

розпорювали животи вагітним і гвалтували дівчат перед очима матерів. Тепер Сталін той наказ відкликав, тепер це вже була територія, яку вони вважали своєю, — і вимагали послуху й контингенту: по сім центнерів від гектара землі, хоч би та земля була й неорна, по чотириста літрів молока від кожної корови в хліві, — як і німці перед ними, лише що німці не завдавали собі труда так безлично брехати — і, зганяючи жидів у ґетто, не запевняли їм найбільшого в світі щастя... В селі вже був колгосп — ще в серпні, на самі жнива, в найгарячішу пору наскочили гарнізонники, привезли з собою шмірака-українця десь зі східних областей, і той, розмахуючи наставленим автоматом, замкнув усіх мужчин в оборі, поставив довкруги цеп солдатів і заявив — оце доки не впишетесь до колгоспу, ні один живим не вийде! Виходити, з піднесеними догори руками, стали на третій день — як уже почали пити власну сечу. Так постав колгосп імени Молотова. Зібране збіжжя skonфіскували, оголосили, що видаватимуть назад тільки тим, хто працює на колгосп, по п'ятдесят грамів за так званий "трудодень", — чистий глум, казали люди, то би хіба світ мав си скінчити, таже й сто літ перед тим, за небіжки Австрії, такої панщини ніхто не робив!.. Але хліб таки вивезли, — хто з селян, надто бідніших, не потрапив сховати свого, тим станиця помагала з контингенту, призначеного на повстанців. Наскільки того могло стачити, Адріанові ще належало в'яснити: за два дні мав дістати звіт од свого господарчого референта, тоді буде бачити картину по цілому терену. Гаразд іще, що навесні, коли в Галичину хмарою насунули голодні з Великої України й Бессарабії, наші розмагазинували тут поблизу, за наказом Головнокомандувача, стратегічний запас іще в німців одбитого збіжжя, так що стало й на поміч голодним, і, казав зв'язковий, до нового врожаю буде, отож той колгосп іще не надто дався людям узнаки... Шмірак дістав усне застереження — його взяла на годинну гутірку кушова боївка СБ, коли їхав через ліс із дружиною. При тому трапилася неприємність: жінка перестрашилася на вид вигульклих із гушавини "бандьор" так, що зомліла, й муж потім вислав її на місяць до Львова на Кульпарків — коруватися од нервів. Сам він звідтоді занишк, бесіда подіяла: до людей зробився чемний, навіть про нинішню облаву станичного попередив, але в селі йому й далі не довіряли — ані йому, ані тій його нещасній жінці, що вернула зі Львова, казав зв'язковий, якась така прибита, мов зацькований крілик... Адріана це трохи вдряпнуло, як завжди, коли чув про безвинно потерпілих жінок, — 1 тої ж миті впало в вічі, мов вуглем наведене, застигле кожним м'язом обличчя "Стодолі", аж, здавалось, навіч почув приховане стукотіння його думки, як заведеного бомбового механізму: чи та кобіта справді у Львові лікувалася, а чи переходила тимчасом у ґебе аґентурний вишкіл?.. Власне такі крілики часто ж і виявлялися найнебезпечнішими сексотами, — нагнаний у ґебе страх позбавляв їх розсудку й робив непередбачуваними. І "Стодоля" на тім знався. Це була його війна, чувся в ній досконало. Адріан міг хіба тішитися, що з СБ йому пощастило. І він і тішився, бо йому таки пощастило. Хіба ні?

...То був дивний стан, як уві сні, — цілі ці сім місяців, відколи після поранення вийшов зі шпитальки, він прожив як уві сні з розплющеними очима (тільки зрідка, в ті поодинокі хвилини, коли, як тепер, опинявся на самоті, бачив, мов зі сторони, їх усіх

трьох нараз — себе, Гельцю й "Стодолю", якого Гельця звала Михасем, — ізнечулено, ніби під дією етеру перебуваючи, де думка не сягає на глибину живого болю, напівпритомно чудувався — як же таке могло статися, й чому мусило статися?..), — і в тому сні він і справді не раз тішився на свою Службу безпеки, на кожну вдалу акцію, яких їм, нівроку, випало немало, — це було гаряче літо, літо Року Божого сорок сьомого, коли супроти нашого руху об'єдналися спецслужби СРСР, Польщі й Чехословаччини, як один гігантський, на три країни розкинутий червоний спрут, — і ми це літо не змарнували, не сплямили чести й присяги... Їм зі "Стодолею" таки незле працювалося разом — як двом альпіністам у парі, де кожен зі шкури ладен вискочити, аби довести другому, що й він чогось вартий. Таке ніби повсякчасне взаємне підживлення, Що не дає піддатися втомі, ані ослабнути змислам. Навіть по триденному неспанню — як тоді, серед літа, коли вони мали умовлену зустріч і Адріян прийшов на неї, третю добу не спавши: відмикався вже на ходу, на щокілька секунд мов у темний колодязь западав, поки чутке тіло само продовжувало рух, — "Стодолині" люди теж були перемучені, сам "Стодоля" очі мав як у тих, одбитих нашими коло С. в'язнів: криваві, мов м'ясо в рані, зі світлими, коли кліпав, плямами повік на зчорнілому лиці, — іне "Стодоля" тоді, а він, Адріян, устиг завважити, як "Стодолин" охоронець забирається до чищення зброї, й сказав йому, мов крізь товщу води вже, — перевірте, друже, чи не маєте кулі в люфі. І добре сказав, бо, як виявилось, той якраз і мав. І Гельця була при тому, він запам'ятав її погляд. Був тоді щасливий — і не лише з того, що запобіг нещасливому випадкові (таких випадків уже не один числився на терені, а двоє повстанців і згинувло, так поранившись — при чищенні зброї, коли з перевтоми тратили пильність). А він не втратив, і Вона це бачила. І "Стодоля" бачив теж. Боже, як же він тоді виспався — як за ціле літо... А потім, наминаючи гарячу кулешу, оповідав їм, сп'янілий од напливу сил, як напередодні зі своєю боївкою був розклепав цілу сотню краснопогонників, — ті запрудили галявину в низині, гей отара на заріз, іно скорострілами з узлісся встигай на всі боки водити, і тут ми їх і накрили... Аж скупомовний "Стодоля" вголос пошкодував, що його там не було. Ні, таки вдало вони двоє до себе допасувалися, — ліпшого добору кадрів для справи не потрапили б вигадати і в Проводі, жодна людська голова не вдала б такого навмисне: як організаційний референт, мав часом охоту поплескати по плечу того, хто отак звів їх до купи, навіть якби то був сам дідько... І ще — десь на дні того багатомісячного сну-з-розплющеними-очима цілий час жевріла в ньому, мов незамерзаючий потічок- "теплиця", таємна гордість перед самим собою — за те, що не піддався був весною після поранення слабіні, що поборов себе — і не попросив переведення на інший терен з особистих причин.

Бо спершу мав був таку гадку. Не уявляв, як зможе працювати на однім терені з ними двома. Подруга "Дзвіня", друг "Стодоля" — од самої думки волосся йому на голові боліло. Навіть попхався був раз із людьми "Гайового" в село на весілля — ніколи раніше того не робив, хоч би хто з повстанських родин справляв весілля й прохав у гостину, а тут поволікся на люди, як оферма, в надії на тимчасову розраду, але й на весіллі

дівчата співали мов умисне для нього, так буває зі свіжою раною: в який бік не повернись, а все її об щось зачепиш, застогнеш крізь зуби — "А вже з тої криниченьки орли воду п'ють, а вже тую дівчиноньку до шлюбу ведуть"... Виразно вгледів тої миті, мов зазирає ув освітлене вікно серед ночі: Гельця бере шлюб зі "Стодолею", і вінчає їх — отець "Ярослав"! Не тямив, як роздавив у жмені шкляного пугаря, аж тоді завважив, коли кров, закрашена узваром, потекла в рукав і довкруги знявся рейвах — "Ой жаль-жаль, непомалу, любив дівчину змалу — любив дівчину змалу, любив та й не взяв"... Дві речі його тоді стримали — одне, що не так-то легко було б його в окрузі кимось замінити, та ще й у травні, коли кругом клекотало, як у пекельнім казані, — під час бою ніхто передислокацій війська не зачинає! — і друге — друге, що "Стодоля" врятував йому життя. Виніс його, раненого, на собі з-під обстрілу.

Мав полюбити "Стодолю", як брата. Таке сам собі дав завдання. І байдуже, що "Стодоля", заладований мовчанням, наче куфер динамітом (завжди по відході лишав у пам'яті враження більшого, ніж був насправді!), недуже-то давався любити, — "Стодоля" врятував йому життя.

І "Стодолю" любила Вона.

Гельця.

Подруга "Дзвіня".

("Не "подруга", не "подруга"! — гнівалась, хмурячи брівки, водночас блискаючи з-під них неповстримною радістю йому назустріч, — бо він же був для неї радістю, о так: юністю, Львовом, першим танго на балу в Народньому Домі, я — мам — час, я почекам, може знайдзеш лепшого, ну от і знайшла... — ця гра світла й тіней на її личку, мов на поверхні гірського озера вітряної днини, його першої хвилі була осліпила й оглушила, пив її очима, як спраглий воду, і не розумів, що вона каже: — Яка я Вам "подруга", я не "по-друге" й не "по-третє", кажіть мені "друже", як усім! — і враз, стишивши голос до шепоту, од якого в ньому мов урвалась, тенькнувши, незримо нап'ята струна: — Кажімо собі на ім'я... Адріане?")

Хіба бувають такі ясні сні? Щоб уві сні так чітко все можна було розуміти — як у фільмі з закадровим текстом? А це не сон.

А що ж тоді? Хто цей чоловік? Не знаю. Він мертвий.

Ну який же він мертвий, що ти таке кажеш? Хіба ти не чуєш, який він живий?.. Тільки його щось мучить. Щось завелике, як на одну людину. Може, через те він і не може померти?..

"Маєш журу, красний пане, — сокотала йому циганка на ярмарку в С., ловлячись за рукав його "гімнасьорки" й близько-близько зазираючи в очі: — Мой, такий красний пан офіцір, а таку велику журу має! — низький голос бринів по-грудному заворожливо, а йому здавалось — насмішкувато: — За твою журу поворожу тобі задарма, аби-с знав, чого стерегтися", — чимось пригадала йому "Рахелю", спогад ожив у тілі й закричав такою тужною судомою бажання, що він рвонувсь із-під її наставлених, мов дві чорні вирви в сліпучій оправі білків, очисьок грубо, як правдивий советський капітан, — тільки й гавкнув через плече: "Не нада!..". Не хотів жодної ворожби, ніколи не хотів

заглядати в майбутнє, надто ж перед акцією, — а тоді в С. акція їм удалася знаменито, в своїх советських одностроях — "праверка дакументав!" — вони розформували цілу колону машин, піславши в об'їзд на засідку тих, котрі везли зброю, а потому боївка СБ дуже вдало обстріляла генеральську чорну "емку", яка петляла між повних люду й товару вантажівок, що вертали з ярмарку: большевики вже знали, що там, де є цивільне населення, "бандери" не нападають, і сподівалися в такий спосіб проскочити, лиш не знали, що наші сиділи й між селянами на вантажівках, і команда "Лягайте!" пролунала там враз із тим, як із ліса вдарили скоростріли, — поза "емкою" ніхто не постраждав, був убитий водій і емісар-генерал із Києва, але кого хотіли — скуленого під заднім сидінням "язика"-майора з обласного емгебе — хлопці вийняли з авта неушкодженого, гейби немовля з колиски, і за літо майор, ступінь по ступню, здав "Стодолі" їхню гебівську агентурну сітку по цілій області... Кілька разів тоді Адріян ловив себе в стосунку до "Стодолі" на якомусь замороженому подивуванні: коли бачив, як той упоєно вистежує спрута, методично облягає його звідусіль, наставляючи пастки так, щоби миш не вимкнулася, а відтак прицільно-точно, мов добрий хірург, одним-двома наглими ударами обтинає спрутячі мацаки, — не був то сам лиш азарт переслідування, яку бою, "Стодоля" вочевидь мав із таких розрахованих багатоходових операцій якусь свою, особливу втіху, і коли по черговій вдалій розв'язці його химерно виліплене, смугле, мов запалене зсередини лице з близько посадженими очима й видатним горбкуватим носом (вівчур, мелькало Адріянові: кого вже чепиться, тому ворон на хату не сяде!) ненадовго набувало погідно-ситого виразу, освітлюючись лукавим, бистрим прижмуром, — опришок, холера! — Адріян, і собі тішачись із чергової їхньої перемоги, в глибині душі все-таки чувся трохи незатишно: так, як буває в присутності супротивника, котрий чимось тебе переважає... І це йому муляло, підтроювало втіху. Одного такого разу "Стодоля" подобрів настільки, що навіть погодився, аби їм під час зустрічі зробили знімку, — то було насправду незвичайно, бо правил конспірації "Стодоля" пильнував, як катехит молитви, пресуворо контролював усі випадки, де повстанці могли випадком утратити в об'єктив фотоапарата, — а тим разом сам дозволив, аби зв'язковий привів до лісу фотографа десь аж із третього села. Фотограф, утім, був надійний, не раз перевірений і попереджений, де і як має ховати негативи, — і вони знялися всі вп'ятірко: Адріян, "Стодоля", Гельця й двійко охоронців — Адріянів "Ворон" і "Левко" з СБ, отой самий молодий хлопчина з квітучими, як у дівчини, рум'янцями на лицах, якого Адріян остеріг при чищенні зброї. Власне перед тим "Стодолина" боївка зліквідувала одну з гебівських провокативних груп, що від зими орудувала на терені, тероризуючи населення, і "Стодоля", зазвичай похмурий і скупий на слово, мов на всі гудзики заціпнутий, на radoщах одм'як — і відверто гараздював. Розповів Адріянові, як довго на тамтих зарізяк полював, — у групі виявилось два зрадники, родом із цього-таки терену: торік гебе їх узяло живими й завербувало в тюрмі, під час нападів вони говорили по-тутешньому, й застрашені селяни вірили, буцім то дійсно "хлопці" лютують, і ладні були самі в землю заховатися, не тямлячи, що ж то таке коїться й звідки їм тепер сподіватись оборони, — але, на щастя, бандити

припустилися помилки: були, своїм звичаєм, п'яні й, коли вбивали серед ночі, перебравшись у мазепинки й вишиванки, вчительську родину, то не завважили, що не дострілили дванадцятилітнього хлопця, залишили свідка... При цих словах ув очу "Стодолі" спалахнув отой хижий, бистрий вогник злого тріумфу, тут-таки схований прижмуром, і Адріян знову відчув наповзаючий незручний холодок, що їх різнив: "Стодоля" не думав про замордовану провокаторами родину, і ранений хлопчик у його свідомості свою роль вже відіграв, раз доніс інформацію й навів на слід, — "Стодоля" тішився самою помстою, вмів із того тішитися. І не так, як виграною в шахах комбінацією, а чуло, сливе сласно, як коханням... Він, Адріян, того не вмів. Сама з себе ненависть до ворога не справляла йому приємности, не вмів нею смакувати. А "Стодоля" навчився з тим жити.

Тоді він уперше подумав, що в чомусь важливому "Стодоля" його переважає. Може, таким і має бути правдивий контррозвідник — невразливим на жодні сантименти?.. Коли раз молодесенька сільська зв'язкова по-дитячому звірила їм при ватрі, що хотіла б, "коли буде Україна", вивчитись на лікарку, в кожному зворухнулась якась струна, — "Ворон" згадав, як за Польщі мріяв стати меценасом і боронити покривджених, "Левко" з рум'янями на лицях грав малим у "Просвіті" в театральних виставах, і всі казали, що з нього вийшов би фест артиста, но, але що то за заняття для хлопа? — і Адріян докинув свої два гроші, розповівши, як несподівано придалася йому в боях тригонометрія, з якої завжди був перший у класі, — і тільки "Стодоля" не сказав нічого. Ніби інакшого життя, ніж теперішнє, ніколи й не мав у запасі, й не зичив собі ніколи. Іншим разом зайшла була межі ними мова про вбивство Коновальця в тридцять восьмому — про те, що, був би живий небіжчик, українська карта межі Гітлером і альянтами з певністю розігравалась би в часі війни інакше, з непорівнянно кориснішим для нас вислідом, — до таких умоглядних припущень "Стодоля", правда, поставився з явною знехиттю, сказав, що всяке таке політикування тепер, то вже муштарда по обіді, і, звісно ж, мав рацію, — а от сам атентат, техніка й виконання, його непомаду цікавили: "На чоколяді дався полковник зловитись...", — буркнув стримано-хмуро, — і не був то осуд небіжчикові за слабкість до таких панянських ласощів, як можна було б сподіватися з уст хлопського сина (втім, Адріян так і не мав певности, чи "Стодоля" дійсно хлопський син, не уявляв навіть, яку має освіту, — "Стодоля" ніколи не бовкав зайвого й не давався зідентифікувати), — чувся за тим радше жаль, що і в такого великого чоловіка, як полковник Коновалець, знайшлася слабкість, хай навіть така дрібонька, "ек сине за нігтем", як кажуть тутешні селяни, — і винесена з того для себе тверда, як отченаш, наука, що ніяких таких слабкостей, за які міг би зачепитися ворог, мати не смієш. "Стодоля" й був — людиною без слабкостей. За те його в підпіллі й недолюблювали.

І — побоювались, авжеж: він не самого Адріяна тримав у напрузі.

Того дня, як фотографувалися, святкуючи знищення провокативної групи (з кожним таким обтягим мацаком на якийсь час витворювалась ілюзія вільнішого дихання, шкода лиш, ненадовго її ставало!), йому запам'яталася ще одна розмова, що

вкинулась, як іскра в хмиз, і, слово по слову, розгорілася ледь не до сварки — між "Стодолею" й Гельцею. Говорили про голодних зі Сходу — чомусь у цих краях їх звали "американцями". "Левко" з рум'янцями на лицах їздив на розвідку в місто, перебраний у жіночу одіж ("Ви би бачили, яка з нього файна молодичка виходить!" — сміялася Гельця...), і бачив на станції товарний потяг із голодними, — злізши з вагонів, ті падали зараз на місці на перепочинок, бо не здужали двигати себе далі, а неподалік стояла крита брезентом армійська вантажівка, і солдати зносили й скидали в кузов, як дрова, тих, хто вже не встане. Адріян пригадав слобожанина "Карого", якого пізнав у шпитальці: той оповідав подібне про тридцять третій рік на Великій Україні. Будуть у вас колгоспи, — казали східняки галичанам, — то і в вас таке буде... Гельця, розхвилювавшись, стала розказувати й своє: якось навесні затрималась була через облави на чужому терені, замешкала на хуторі в надійної родини, за легендою, як їхня небога, — коли до обійстя прибилася проситись у найми зовсім іще молоденька дівчина, з Полтавщини...

— Тобто то вона тобі так сказала, — негречно втрутився "Стодоля", — видно було, що вже сперечалися на цю тему між собою, і він умисне дражнив Гельцю, показуючи, що має її за дитину (у відповідь вона лиш блиснула на нього спідлоба вдавано "спопеляючим" поглядом, од якого Адріанові глухо занило в грудях...). Дівчину звали Люся. Що то за ім'я?.. Таж Людя, Людмила... Гарно, подумав Адріян, — якимось давно-забутим теплом війнуло на нього від цього лялькового імени, Люся-лялюся, — білими фальбанками з-під суконки, пахучим дівчачим волоссячком, заплетеним у кіски, лискучим шовком у дотику... (Колись, як починав ходити до гімназії, в сусідній брамі щоранку показувалася дівчинка в матроському костюмчику, з волоссячком, заплетеним у дві кіски, й хихикаючи втікала назад у браму, тільки-но він наближався, а раз затрималася, відважно ступила крок наперед і з жіночою дорослою поважністю ознаймила: "Mama mi zmyła głowa, chcesz powachac?"[23] — і підставила йому нахилену гладеньку, жолудево-лискучу голівку з білястою, мов личинка хруща, борозенкою посередині, по якій він не втримавшись провів пальцем, — перший опік шовковою беззахисністю жінки, лялечки, лялюсі, що ввіряється тобі безмісно, як сама природа, як вийнята з гнізда личинка, ще нічого не відаючи про власну хрупкість...)

— Я їй сказала, — вела далі Гельця, — що жодної пильної роботи в нас наразі нема, а наймитів ми не держимо, — а вона на те затрусилася цілим тілом, як хоре курча, аж я перелякалась, — у моїх господарів саме був мор на курчата... — І, перехопивши Адріанів погляд, витлумачила його по-своєму: — Прошу не дивувати, я вже всі селянські роботи опанувала, навіть гній із-під коней вичищати вмію! Тільки доїти не дуже добре потраплю, — додала чесно. — Отож питаюся в неї — а вона така виснажена, така марна, іно очі світяться! — чи ви, питаюся, хорі?.. І тут вона мені оповідає, що добиралася із Полтавщини, що в них там лютий голод, уже поїли собак і котів, і вдома в неї лишилися мама й сестричка Олюнька, що вже не встає, тридцять дев'ятого року вроджена, — виявляється, я того не знала, Сталін перед війною заборонив жінкам робити аборти...

— Вже ж, — загомоніли хлопці, — треба ж було засівати, що в тридцять третьому викосив!

— Ая, діду, Україну заселити москалів не настачиш, а робітників де взяти?..

— Та й воювати кимось же треба, вони ж своїх людей геть не щадять! А ди', як проти нас їх жбурляють — як ягнята на заріз...

— В Карпатах після бою своїх двіста забитих облили бензиною й спалили...

— Варе?! Та й ніби пощо?

— Звісно, пощо, — втрати приховати! Аби менша цифра була.

— Та й як же то буде — двіста душ чоловіка мов корова язиком злизала? Чи за ними там у Московщині ніхто не плаче?

— Або то большевики на те вважають? їм що людське життя, що куряче...

— А як у тридцять дев'ятім перший раз прийшли, то в нас у селі дурні людська тішилися, бо так собі порозуміли, що "робочо-крест'янська красна армія" — то значить християнська, тим і красна... Питалися в них — а де ваші капеляни?..

Хтось засміявся, жвавіше застукали ложки об бляшані їдунки. Гельця мовчала, спинившись зором в одній невидимій точці, наче зборена на мить тою задавненою, в'язкою втомою, через яку випадаєш із загальної розмови й забуваєш про кулю в люфі, — і враз Адріянові мов ракетою в голові стрілило, освітивши темний крайобраз: він пригадав, до кого насправді належав матроський костюмчик, — не до тої маленької польки по сусідству, ні, до іншої, більшої дівчинки: крутою Круп'ярською вділ по бруку котився, підплигуючи, обруч у сліпучих спахах надвечірнього сонця, а за ним із гавкотом гнався рудий кундель і вибрикував фалдами спіднички матроський костюмчик, — "Ліно!" — гукала Гельця вслід і, повернувшись до нього, казала з любовною похвальбою старшої: "То моя сестричка", — він не запам'ятав дівчинчиного личка, після Гельціного воно відбилось йому на сітківці стрибучою плямою, як після погляду на сонце, тільки запам'ятав, як захекано, коли підбігла, здіймалися під матроською блюзою горбочки груденят, і той свіжий, яблучний повів юного тіла, який завжди пов'язувався йому з Гельцею й домом Довганів, — такий запах буває тільки в домах, де є доростаючі дочки...

Він зрозумів: полтавка Люся і її полишена вдома сестричка Олюнька пригадали Гельці її власну сестричку, — де вона нині, та молодша Довганівна, якій він (і це теж згадав!) купував колись еклери в ще не збомбованому натовді пасажі Міколяша в центрі Львова, — що з нею стало в цій кривавій хуртечі?.. Від весни сорок четвертого, коли вийшов указ енкаведе арештовувати повстанські родини з малими дітьми включно, кожен із них носив у собі ту саму пекучу рану — свідомість, що не лише власне життя офіруєш, як у Писанні, за люди своя, бо так собі вибрав, і від того ярмо твоє любе й тягар твій легкий, — але й своїх найдорожчих несамохіть прирікаєш за собою на муки, на тортури й Сибір, у найліпшому разі — якщо впадеш у бою — на споглядання твого понівеченого тіла, над яким поглумились вандалі — розібравши його донага, повідтинавши дівчатам груди, а хлопцям геніталії, вирізавши мертвому тризуба на лобі, — і тато з мамою не зможуть тебе ні оплакати, ні похоронити, а муситимуть

скам'янівши повторяти не тричі, а тридцять три рази, як і святий Петро чи видержав би: не знаю сього чоловіка, не знаю сеї жінки, — мамо, простіть... (І вони прощали — все прощали, тільки не все витримували: та мама на Кременеччині, котру поставили перед тілами шістьох її синів, теж сказала: "Не знаю їх", — і більше не сказала нічого, аж доки серце їй не заламалося під вагою шестикрот обрушеного горя, і мама впала трупом коло своїх дітей.) Йому було легше — його тато й мама були вже на Сибіру, а братів, забраних у сороковому, мама ніколи не бачила мертвих: серед гори змасакрованих тіл, покинутих большевиками при відступі, ні Мирося, ні Ґеника відшукати не вдалося. Можна було думати, що врятувалися (мама в те вірила), що вони десь є: десь у безпеці — за кордоном, за океаном...

Він зрозумів — і всміхнувся до Гельці крізь усі минулі роки нараз, так, як усміхався тоді, коли стояв навзаході сонця серед Круп'ярської, з двох сторін омитий яблучним леготом, свіжим шумовинням юного дівочтва:

— І як — допомогли ви тим полтавкам?..

Вони стрінулись очима — і така бездна вдячності була в її зорі, що його мов опалило зсередини теплом на всю шир грудей: а все-таки він був їй потрібен!..

Хлопці затихли, вона оповідала далі, а він ніби навіч бачив із її мови ту Люсю — знав той тип полтавок, вродливих (Гельця сказала, що та була вродлива!) вродою античних статуй — високих на зріст, величних, як римські матрони, з класичними округлими плечима й профілями хоч зараз у каррарський мармур, не раз подивляв ту породу серед потоку біженців: степові доньки богині Церери, амазонки, козачки, — як посмів злий дух двадцятого століття обернути їх на жебрачок під чужими тинами?! Гельця (закутушкана хусткою по самі очі до невпізнання: "За легендою, хто б чужий не прийшов, мені боліли зуби") зготувала дівчині ріденького крупнику, боячись, аби свіжий хліб із молоком їй із незвички не завадили, а відтак завела до комори й насипала їй ("Удвох натоптували!") півторапудовий міх пшеничного борошна — того, що було приготоване для повстанців ("Поквітування я віддала станичному, дуже гарний чоловік був, — сказав, нема що з тим лічитися, він і з свого хліба би вділив, і тут-таки й згодив у селі фіру, щоб відвезла її на станцію, на Здолбунівський потяг..."). І от там, у коморі, сталася заминка: коли насипали борошно, Люся-полтавка враз завмерла як стій, перемінившись на виду:

— Вона дивилася мені на руки, — Гельця винувато піднесла вгору свої тоненькі, такі безпомильно інтелігентські прозорі пальчики, на вид яких Адріанові з жалю притерпло в животі: до радіопередавача чи друкарської машинки вони ще надавалися, але до вичищення гною?..

— Пізнала? — аж присвиснув "Левко".

— А не я казав! — із якоюсь злостивою сатисфакцією кинув "Стодоля". — Руки й білизна — скільки наших дівчат уже на тому всипалося!

— Білизну я скинула, коли перевдягалася, а руки збиралася вимочити в ропі й натерти попелом — вони по тому такий вигляд мають, ніби весь вік на селянській роботі, певний засіб... Но, трудно — не встигла! Стоїмо так із нею й дивимось обі на

себе: я знаю, що ти знаєш, що я знаю... І тут вона заплакала, — Гельцін голос підозріло хрупнув, як надщерблений кришталь. — Впала навколішки й ну мене цілувати по руках... Я кричу: встаньте! — а вона: я нікому не скажу! я їм нічого не скажу, ні слова, присягаю вам!..

Вона урвала, перемагаючи зворушення. Мужчини також мовчали.

— І тоді відкрила мені, що їх, як тільки зійшли з поїзда, зараз на станції забрало емгебе... Півдня страхали бандерівцями та інструктували, на що, як підуть по селах, мають уважати й доносити, коли щось такого завважать... За те нагодували гороховою зупою.

— А якби дали півтора пуди борошна, чи можеш по-ручити, що вона б на тебе не виказала? — сухо спитав "Стодоля".

Це говорив уже не мужчина, що піддражнює кохану жінку, а зверхник, що аналізує ситуацію на науку молодшим стрільцям, — і Адріян, кому до справ безпеки втручатися не випадало, міг хіба слухати на правах мимовільного свідка, в душі почасти признаючи йому рацію: Гельця, дійсно, повелася в тім випадку необережно, могла всипатися сама і ще й розконспірувати господарів (...колись, як здобудем Україну, поставимо десь у Карпатах, щоб здалеку було видно, пам'ятник селянським родинам, що нам помагали — і йшли за нас на Сибір, і гинули сотками тисяч, але ні разу ні в одній хаті не було нам сказано: йдіть собі, хлопці, з Богом, бо ми маєм діти й хочемо жити, — натомість казали: всі під Богом ходимо, що вам, діти, те й нам, ви своє життя даєте, а ми би мали вам хліба пожалувати?..). А однак, попри всі рації, він чув, що "Стодолі" розходиться не так о допущені Гельцею колись давніше (коли вона ще не була під його рукою?..) помилки, як о щось інше, може, важніше, чого не мовилося вголос: "Стодоля" попросту не йняв віри всім тим зайдам, хоч би мали йому в ногах плазувати, — як не йняв віри всім, кого не мав змоги перевірити.

Це було головне.

Світ, що не улягав його контролю, був для "Стодолі" ворожою територією: там не було місця на співчуття. Адріян знав і раніше людей із таким наставленням — на початку війни їх було більше, і він і сам тоді таким був. Спадок Польщі — то вона, двадцять літ орудувавши нами з погордливою, крізь зуби стятою певністю, що "русіні" — то не люди, а "кабане", вигартувала нас, як добру сокиру, відповідати симетрично — тим самим... Але

Польща впала, назавжди винісшися з цих земель, і впав Гітлерів Райх, що приходив так само узброєний сліпим до нас презирством як до недолюдків-"унтерменшів", і прийшли москалі, для яких людей уже не існувало взагалі — своїх вони обертали на порох так само безвзглядно, як і чужинців, — десятки армій і сотки племен протупотали Вкраїною (од веселих італійців, гарних хлопців і нездалих, як все-беритільки-мене-лиши, вояк, що воліли оддати УПА хоч і всеньку свою амуніцію, аби лиш ми без боїв пропустили їх додому, і до різномастих вузькооких кочовиків, що хмарою сунули з глибин азійського Степу, наводячи на гадку про новий похід на Європу Чінгізханових орд, але чомусь із-поміж них чи не найбільше, після українців, тікало до нас

полонених червоноармійців!), — і крізь упалі кордони в димах згарищ проступила нам Велика Україна, про яку мріяли наші батьки, і вже в перших походних групах ми навчилися од неї, понівеченої й вимордованої, як нам і не уявлялося, того, чого не могла нас навчити ні Польща, ні Німеччина, — що нема вільної держави без вільної в ній людини, а той, хто неволить інших, є сам собі в'язень.

І коли наша військова сила, сягнувши верхньої позначки, як ріка, що виходить із берегів, ринулась була перетікати в помсту, і на Волині й Поділля запалали маєтки польських колоністів, в нас знайшлася інша сила, що спинила, загородила дорогу тому рухові по траєкторії сліпої відплати, — Первосвященний із Святоюрського пагорба, а за ним мученики-стигматики з підпілля розкинули навсупір застережні руки з хрестом, волаючи, щоби наші люди не плямили перед Богом святої зброї невинною кров'ю, і Провід устами Третього Збору велів нам переродитися для дальшої боротьби, — тому що наша сила покликана служити не відплаті, а визволу, а той, хто вчиняє наругу над безборонним, є сам собі в'язень.

І ми переродились, переплавилися у горнилі боїв, вигартувавшись у дулевину, відсіявши з-поміж себе на вітрах перехресних фронтів нетривку породу, наміту війною, — випадкових месників, примусово змобілізованих, усіх, хто стомився й був охитніший до оранки, ніж до зброї, й для кого життя важило більше, ніж воля, — з нас zostалися самі добровольці смерти, коханці смерти — чистий, як дзвін, шляхетний метал. І коли совети по приході взяли були вішати нас на майданах привселюдно (але швидко й перестали те робити, побачивши, з ким мають до діла), то кожна така страта додавала нам сили, — наші хлопці ступали на ешафот із гордо піднесеними головами, гукаючи до натовпу в останню свою хвилину: "Слава Україні!", — і людське море глухо рокотало, набухаючи гнівом вимушеної німоти, а вночі десятки нових добровольців утікали до лісу, щоб здобути й собі таку саму смерть — смерть вільних людей. І ми вже знали: на всяку силу, що неволить людину, завжди знайдеться друга, більша сила, — як на польську знайшлась німецька, а на німецьку московська, — і тільки на силу визволу — нема другої: вона одна така, на всі племена й народи, скільки їх є на землі.

І теперішня наша війна точиться вже не за фон Клявзевіцем, якого ми студіювали на підпільних вишколах, — не за міст чи залізничну станцію, ба навіть не за контроль за тим чи тим населеним пунктом, — хоча свою адміністрацію ми ще вдержуємо по всіх Західних Землях, але платити за те дедалі більшими людськими втратами й депортаціями, які вчиняє ворог, не можучи інакше собі з нами поради, ми не сміємо, бо ще десять років таких змагань — і советам може лишитись Україна без українців, як полякам уже лишилося Закерзоння: ми стоїмо проти молоха, який ні перед чим не спиниться, а на нас лежить одвічальність за тридцять мільйонів душ народу, якому ми присягли здобути волю. І воюємо ми не за що, як за людські душі, щодня й щохвилини, і в цій війні в нас є одиноке право — загинути, але немає права програти.

Все це Адріян мав би сказати "Стодолі" — але не сказав. Не знав, як те сказати. "Стодоля" не надавався до таких розмов — був занадто певний своєї власної сили. Наладований нею, як динамітом. Муровий хлоп "Стодоля", твердий, як мур. Слухаючи,

як він вичитував Гельці, — мов обертав її на неживий предмет, на якому переходять вишкіл, на "пепешку", яку напоказ розбирають і чистять перед чотою необстріляних новачків, і вона сиділа, розчервоніла аж поза комір щільно запнутої "гімнастюрки", не вагаючись видихнути слова на своє виправдання, — прецінь "Стодоля" був їй зверхник, а вона була йому секретарка, — Адріян понад усе боявся, що вона розплачеться. (То вже переогодом, далеко пізніше, вона зізнала йому, що розучилася плакати від осені сорок п'ятого, — відколи згинула її найближча товаришка, ранена в живіт, а вона, Гельця-тоді-ще-"Рома", сидючи при ній у чеканні медичної помочі, од перемучення заснула — й прокинулася уже аж од дотику до зимного тіла; показала йому знимку тої товаришки — тонколикої, замисленої, наче в передчуванні близького кінця, чорнявки, у небіжчиків незадовго до смерти часом бувають такі обличчя — мовби плоть, уже призначена долею на страту, вряди-годи "дзюравіє", пропускаючи крізь себе близьку нетутешність; Гельця й собі дивилася з ним на знимку, і очі їй, хоч і червоні од неспанья, були сухі.) Він знайшов-таки тоді нагоду впасти "Стодолі" вріч, кількома репліками перебив його натиск, розрядивши напругу, — часами те потрапляв, підпілля дало йому досвід співжиття з людьми дуже різних Норовів... Нагадав усім на гурт найспокійнішим на світі голосом: є наказ Проводу — голодних маємо нагодувати. І все, крапка, нема що товчи воду в ступі. То наші брати, і тим ми рятуємо для України майбутні покоління. І ще: коли не дамо голодній людині хліба, то чим тоді різнитимемось од большевиків, які годують по вибору, тільки своїх вислужників — кого гороховою зупою, а кого — пайковим кав'яром?.. "Стодоля" ще дужче посутенів лицем, проте не сказав нічого. А потім прийшли зв'язковий із фотографом, і вони вишикувалися до знимки — він з одного краю, "Стодоля" з другого: поруч із Гельцею.

Всіх опанувало піднесення, і всі сміялись і жартували з фотографом. І Гельця також — мов і не було перед тим жодної прикрої сцени.

Може, він просто ні в зуб не розумів жінок? Може, їй в дійсності подобалася та нищівна, гейби панцерником чавив, "Стодолина" нотація, — те, як він демонструє своє над нею зверхництво? І "Стодоля", докоряючи їй за необачність, в такий спосіб виявляв свою про неї турботу?..

Нічого про те не знав. Не мав того досвіду з жінками. Звідки міг би його мати?..

(На тім весіллі в П., де він розчавив за столом пугаря в жмені, трапилася ще одна пригода, якої волів не згадувати: сполошене жіноцтво наввипередки кинулось тоді спиняти йому кров, і вкінці він опинився десь у п'їтмі на сіні з вогнеокою молодичкою, яка найбільше коло нього увихалася, терлась мов ненароком грудьми, стріляла очима й роздражнила, зрештою, до злого помутніння в голові: як так, то й так, всі ви однакі!.. — в темряві молодичка одуряюче пахла крізь сіно свіжим потом і хатнім димом од печі й повискувала під ним з утіхи тоненько, як сучечка, на одній ноті: i-ix, i-ix, — десь зоддалеки дівочий хор продовжував дзвеніти шкляними голосами, мов під черепом крутилась водно та сама патефонна платівка: "Ой жаль-жаль, непомалу, любив дівчину змалу — любив дівчину змалу, любив та й не взяв...", — і в якусь мить, у так і не погамованому роздражненні розчарування, він здав собі справу, що тілом цілий час

тужив не до Гельці, а до "Рахелі", котра його виходила й вернула до життя так, що по ній усяка випадкова жінка тепер мусить видаватися йому прісною, — і, ледь не закривши голос од відчуття того необорного, невідворотного й нечистого нурту, в який утравив і яким його все далі й далі відносить од його любови, він там-таки, ледь відлипнувши од щедрої розгарячілої кобіти, дав собі слово, що віднині з романсуванням для нього покінчено, раз і на все, — не сміє думати про жінок, відволікатись на них, ані, поготів, сподіватися на якесь особисте щастя, — доки не скінчиться боротьба.

Або, притьмом докинув у думці одним духом, наче відступав долі місце для маневру, — доки не станеться чудо.)

Але чуда не ставалося.

Потім він випросив собі ту знимку — одинокую знимку, що мав із Неї. Іншої ніколи не мав, за тамтих — львівських — літ не дарувала йому. Прецінь вони не були нареченими. Були колись товаришами з Юнацької сітки ОУН, згодом, за німців, — товаришами з підпілля, такими й zostалися. Він навіть не поцілував її ніколи — не мали на те між собою часу. Навіть у снах щоразу йому зникала, тільки-но він із мукою щастя зближавсь до її сяючого личка. Те, що те личко цілує "Стодоля", — що так само владно, як панцерником, "Стодоля" може чавити цілу її субтильну, в однострої ще більше, здавалось, помалілу, крихку, як лялечка, постать тягарем свого кремезного, цупко збитого тіла (мусив бути тяжкий, недарма ж лишав по собі враження більшого, ніж був насправді...), — може в'орюватись у неї з безвгледною жорстокістю коханця, і між ними може діятися все, що діється на самоті між чоловіком і жінкою, — те якось попросту не сягало раніше Адріянової свідомости, наче мав із того боку в голові непроникальну заслінку. На знимці вперше те побачив — так, ніби то було наяву. Ніби ті двоє кохалися йому перед очима. Той фотограф мусив бути з якоїсь мольфарської родини, — в цих краях поганство ще не вивелося, дівчата носили на тілі полин од нявок, а на Купала в лісі цвіла папороть, і Адріянів охоронець "Ворон" теж у те вірив. А може, всьому причиною була війна, яка розворохобила не лише людей, а й духів? На Волині-бо під час їхнього рейду так само кружляли чутки про всякі дива: як то в Почаєві на Успіння Божа Мати заплакала перед народом живими сльозами, а в печері ворухнулася срібна труна Іова Заліза, що був сповідником князя Костянтина, і в Острозі чути було з руїн замку Костянтинів голос, який, за переказом, мав обудити дух народу до дванадцятого коліна. А під Берестечком щоночі шуміла невидима битва трьохсотлітньої давнини — бряжчали шаблі, ржали коні, кричали ранені так, що часом можна було розібрати поодиночі голоси, і Року Божого тисяча дев'ятсот сорок другого нічого доброго те, звісна річ, не віщувало. Але тоді принаймні ще церков була непорушна і подавала людям поміч і розраду. Тепер, коли в храмах ґаздували енкаведешники, а посаджені ними "батюшки" випитували в селян на сповіді, чи не заходять до них уночі "гості з ліса", залишалося вірити вже хіба що мольфарам.

Та знимка була мольфарська. Іншого пояснення не знаходив. Либонь, такими проступають людські обличчя під час ворожби на воді, — коли на яв спливає те, що в них укрите. Іно глипнувши на власний вид (першим вдарив йому в вічі з цілої групи!),

Адріян пригадав собі циганку з С.: ось таким, значить, вона його побачила! Не збрехала чортова відьма, правду сказала — мав журу. Фест мав журу, пся кість. На знімці це було не до приховання. Було так, як із запахом, яким чути від людини в день смерти — коли, бува, семеро чоловіка сидять у криївці або вкупі днюють у лісі, і нагло од когось одного починає тхнути землею: певний знак — цей впаде ще до заходу сонця... Якби завважив серед своїх людей когось із такими очима, які сам мав на знімці (навіть в об'єktiv не дивився, курча! — дивився кудись убік, мов наслухав далекого хору шкляних голосів, ой жаль-жаль!..), — він би такого зажуреного постарався чимскорше спровадити кудись на спокійніший терен, у Карпати, на перепочинок... А ще краще — злегалізувати: з такими очима довго не повоюєш. Було ніяково за такий фрасунок перед "Вороном", — той, які "Стодолин" "Левко", якраз вийшов на знімці дуже добре. А Адріянові лице було немов накрите невідь-звідки впалою чорною тінню: виглядав на куди смуглішого, ніж "Стодоля" з другого краю, — самі білки очей світили. Як у цигана. Чи то та відьма в С. так йому поробила, щоб її пам'ятав?..

Із тим світлом на знімці взагалі коїлося щось неподобне, — воно йшло невідомо звідки, не улягаючи жодним оптичним законам. Саме лиш світло літнього дня, що сюд-туд проблемувало крізь гущавину на задньому плані, не здолало б витворити такого ефекту. Сказав би — вони фотографувалися не в лісі, а в церкві: у вітварній частині, де згори, з-під невидимої бані, падають під різними кутами слупи скісного саява, падають — і заломлюються довкола Гельці. Гельця в світляній оазі виглядала так, мов підносилася в повітрі над цілим їхнім гуртом, — не здивувався б, якби вгледів, що своїми схованими в чоботях маленькими ніжками не сягає землі, — погідна, спокійна і так таємниче всміхнена, ніби знала, що її поставлено над цими хлопаками за старшу, але вони того знати не мусять, і од того та живлюща, — припав би очима і ввік не одводив! — кохана усмішка, якої ніколи раніше в неї не бачив, — недопроявилась, придержалась на півдорозі, ледь торкнувши її делікатно закроєні вуста, проте не змінивши їм виразу, і її миле — о, не було милішого на світі! — яснооке личко здавалось освітленим зсередини, — мовби то в Гельці й було джерело того химерного світла, проявленого мольфарським "Фотокором", і слупи скісного саява текли й мінилися рівночасно від неї й до неї, створюючи, коли дивитися довше, ефект живого, пульсуючого мерехтіння...

І тим світляним мерехтінням, як Почаївська Божа Мати плащем, Гельця накривала непроникно темну постать чоловіка, який стояв із нею поруч, — і видно було, що належали до себе.

Не було межі ними границі, яка завше буває між людськими тілами. Мимо того, що стояли, себе не торкаючись, на відстані півкроку, і ліву руку Гельця дисципліновано тримала на "лимонці" коло паса, виставивши в бік "Стодолі" рішучого застережного ліктика, — ніби вмисне підкреслювала тим офіційну між ними відстань.

А границі не було.

Були одним цілим, як у Писанні: "Покине чоловік батька й матір, і пристане до

жінки своєї, — і стануть обоє вони одним тілом".

Вперше те побачив, — наче струмом його вдарило, і впала в голові заслінка. Чому він? До холери, чому саме він, — що в ньому є такого, чого не маю я?!

Одну мить — одну-єдину мить, але було, за спасіння душі би в тім не признався! — ненавидів "Стодолю". Геть усе в ньому, одним поривом: те його набурмосене лице з вистромленим уперед, як сокира, горбатим носом, насунутого ледь не на брови червоноармійського кашкета, і те, як стояв, по-хазяйському виставивши ногу вперед, — а добре ж стояв, холера, не мож було ним не замилюватися: хоч і по команді "Спочинь!", як і всі вони, але цілий із себе стятий, бачний, як має бути, — як заряджений гвер із зведеним затвором, як вовк на ловах, леда-мить готовий скочити і вп'ястися в горло чужакові, — і Адріанові зробилось аж гаряче зо стиду за свій мимовільний спалах: на псю маму, чоловіче, таже цей хлоп виніс тебе на собі з-під куль!.. Його зусиллями була розгромлена ворожа агентура по трьох надрайонах, його розвідка працювала, як швейцарський годинник, і знала про плани большевиків на п'ять мінут раніше од них самих, — що ж, коли не вмів, не знав, де попуститися й не вживати своєї надміру твердої влади без потреби?.. Він, Адріян, міг собі скільки хтів тужити за "старою войною", на якій ворог ходив зі зброєю, але та "война" таки скінчилася, залишилась не до порівняння трудніша, — і та молодиця, що клала передану од гебістів трутизну повстанцям у хліб, і той "батюшка", що влаштовував людям допити на сповідях, зброї не носили, — вони самі були зброєю, знаряддям у руках ворога, який волів залишатися невидимим, тож чи дивувати "Стодолі", що, цілий час маючи до діла з тою найтемнішою стороною людської природи, привчився ставитись до всіх людей як до знаряддя в досягненні мети?..

Чи й до тої, котру любив, також?..

Бо "Стодоля" любив Гельцю. Адріян бачив, як він слідив її очима, як одмінялось йому лице, коли стрічалися зі собою поглядами. Презентував їй на йменини ціанкалі в закритій од світла синій ампулці — сам його не мав, де тільки й добув, такий люксус нечасто траплявся до рук... Дехто з Адріанових знайомих вдавався до стрихніну, але то був ненадійний засіб — советам вистачало зробити жертві промивання шлунка. Крім ціанкалі, жоден засіб не був надійним: остання куля, залишена для себе, могла затнутись, граната — не вибухнути... Адріян був щасливий, що Гельця має зашиту в комір ампулку чистої, як блискавка, певної смерті. Був вдячний за те "Стодолі".

А проте, дивлячись на їхню групу на знімці, — мов, обуджений зі сну, вперше споглядав їх усіх зі сторони, — виразно чув неспокій: як наростаючий звук алярму. ЦОК... ЦОК... ЦОК... цок...

Неспокій ішов од "Стодолі". Од надійного "Стодолі", твердого, як мур. Од "Стодолі", якому можна було тільки піддатись — або загинути.

Не могло їй бути з ним легко. То йому Вона улегшувала життя, його силу злагіднювала своїм світлом. Чи надовго її стане з таким подвійним тягарем — од підпілля, і од чоловіка?..

...Вдруге він почув той самий неспокій, як прийшла вістка, що впала наготована на

зиму "Стодолина" криївка. Впала посеред жовтня, коли вже пізно було заходитися коло нової. Ціле щастя, що не встигли ще туди перенести запасу харчів, ані друкарської машинки. Без зрадника, казав зв'язковий, не обійшлося, — одночасно на тім самім терені зв'язкову Служби безпеки виказав її хлопець: повірив, матолок, гебе, що, як тільки дівчина розв'яжеться з підпіллям, то заживуть собі з нею спокійно. Зв'язковий, яка на допитах мовчала, гебісти прибили язика цвяхом до дошки — перед очима в того хлопця. Могло бути, що то він і про криївку взнав і доніс, але довідатися про те в нього вже не було способу: збожеволів.

"Стодоля" з "Дзвінею" лишилися без криївки. Хтось мусив розділити з ними свою. Тільки що зі "Стодолею" ніхто не хапався зимувати: чотири місяці з ним у бункері — то не в цю-цю-бабки грати.

І, з раптовим нудотним відчуттям порожнечі в грудях, яке виникає, коли дивишся в вічі наставленому на тебе чорному оку револьвера, Адріян збагнув: він це зробить. Попросив зв'язкового зачекати й сам написав до "Стодолі" шифровану "штафету". Запрошував "Стодолю" зимувати разом. Із секретаркою й охоронцем — в Адріановій криївці якраз вистачало місця на п'ятьох.

Гелюська! Лялюська, ох... Ти тут?

Чуєш... Чуєш?

Що?

Вітер гуде...

Слухай. Мені знову те снилось. Мені теж.

Що?!

Не кричи. Ти кричав уві сні. Що я кричав?

Дуже мудрі речі, тільки дуже голосно. Розбудив мене. Говорив, як із листа читав, — повними реченнями. І що я казав?

Що множина спогадів скінченна. Що, справді?!

Не знаю, що це означає, але ти це повторив кілька разів.

Ні фіга собі... Щось іще?

Я всього не запам'ятала, Адю. Щось про те, що все, що з нами було, вже було з кимось раніше. Множина всіх спогадів на світі скінченна. Якась дівчинка, що дає себе понюхати. Що то за дівчинка?

Її звали Маринка. Ми гралися за сміттєвими баками, і вона при мені попісяла. Дала мені провести пальцем по борозенці.

Маленька шлюха.

Ні, чекай... Я пам'ятаю це відчуття в дотику, як шовк... Але чому вона говорила по-польськи?

Ти ж не знаєш по-польськи.

Це було уві сні. Тільки то був не мій сон, а його. Того, мертвого. І в сні була інша дівчинка?

Дівчинка, може, й інша, а спогад той самий. Множина скінченна. Слухай, а це ідея! Яка ти розумничка, що прокинулась і підслухала, я б сам уже не згадав!..

Нова професія — нічна секретарка. Лягатиму з увімкненим диктофоном і пильнуватиму твої сни.

Ні, слухай, Лялюсь, а якщо це правда? Якщо множина всіх спогадів у людства справді скінченна, і все, що відбувається з нами, вже відбувалося з кимось раніше? Тоді це величина, яку в принципі можна заміряти, — теоретично, можна всі спогади, що є на світі, закатати в який-небудь десяток хард-драйвів, уявляєш!.. І це було б єдине притомне пояснення всім дежавю, ні? Коли нам у пам'ять просто залітає шматок чужого спогаду, як ото мушка в око, які-небудь пару сот кілобайт...

Милий, ти мене зовсім збив своїми кілобайтами. Я вже не пам'ятаю нічого з того, що снилось мені.

І я не пам'ятаю — самі оскалки якісь крутяться... Але про скінченну множину — це дуже класна ідея,

Лялюсь! Я про це думав раніше, тільки відповіді не знаходив, аж вона от! — якщо спогади різних людей насправді збігаються не за рахунок спільно пережитого досвіду, а за методом випадкових чисел, ну розумієш, так, як карти з одної колоди, коли, наприклад, випадає чотири шістки, — то відразу інакша складається картина...

Фотографія!

Що таке? Чому фотографія?

Ти сказав — картина, і я згадала: там була фотографія. В моєму сні. Та сама, з Гелею в лісі.

Що, справді?

Так, здається, вона... Жіночий знімок, зроблений незадовго до смерті. У Влади, коли ми в Пасажі інтерв'ю з нею писали, були в один момент такі очі — ніби вже не її. І ще я чомусь тьотю Люсю згадала, мамину сестру, — ти її вже не застав, вона вмерла в двотисячному...

Чого?

Рак грудей. Дуже хотіла жити, до останнього дня вірила, що одужає. Мама при ній була, казала, в неї на обличчі, коли серце спинилось, був такий здивований вираз, типу: як, і це все?.. І в труні такий самий залишався... Вона взагалі сильна жінка була, з тих, знаєш, на кому вся сім'я держиться, мамі до неї в цьому сенсі як до неба. Після війни, коли голод був, десь у ваші краї по хліб їздила, мішок муки на собі зі Здолбунова приперла, не знаю, де роздобула... Тою мукою тоді й пережили голодний рік, а то мама вже не вставала. І потім, коли мама вчилася, щонеділі їй до Києва харчі возила... Але чому я про неї згадала?..

Така, значить, ніч. Мертві просинаються. Мо', на дощ? Гумор у тебе...

А це не гумор. От помовчи-но хвильку. Чуєш?

Що?

Вітер гуде...

Ні, не чую. Хіба то не холодильник на кухні?

А ти тихенько побудь. Зараз почуєш. Іди до мене. Ось так... Лялюська моя, Лялюська... Дівчатко моє яблуневе...

Кавкнула спросоння якась птаха. З верху смереки їй, заляскавши проти вітру крильми, жалібним криком відповіла друга. (Сказав би — зв'язкові перекликаються!)

Чи сполошилися на звук людської ходи, чи це вже знак, що скоро світатиме?..

Мав вийти з лісу ще затемна. Мав пройти по дню через місто в своїй офіцерській шинелі зі споротими нашивками, в яких ходили здемобілізовані червоноармійці, — свіжопоголений, і навіть збризканий, аби не тхнув лісом, тим взапридух їдким "шипром", яким обливалися всі советські військовики (пся кість, що за носи ті люди мають?!), — щоби ледь не в самім ворожім лігві, в старій кам'яниці, вже наполовину зайнятій новими "господарями", стрінутися з умирущим, який не мав права померти, поки не перекаже йому того, що знає.

Колись його тато теж так ходив поночі, в негоду й заметіль — соборувати вмирущих. Малий Адзьо будився на рип дощаних підлог і здвиг ходи за стіною — й бачив золотаву смужку світла, що пробивалася з-під дверей дитячої. У грубі стугоніло, й плакав вітер у димарі; згідно, мов два їжачки, посапували в тьмі під перинами менші й міцніші на сон Миросько й Геник. А надворі, за шибамі, совгалися чорні волохаті тіні — дорослі чоловіки вирушали в дорогу, бо хтось їх потребував. І хлопчикові щемів у грудях солодкий м'ятний холодок од знаття, що колись і він стане дорослим — і теж кудись вирушатиме серед ночі, бо такий є мужеський обов'язок, і його належить сповняти.

І тепер мусив устигнути, доки тамтой іще живе. Мусив одібрати од нього інформацію, од якої залежатиме життя сотень інших людей. Чим не соборування?..

"До зустрічі!" — сказав він своїм: так, як завжди прощаються в підпіллі. До зустрічі, ні в яким разі не "Прощайте!". "З Богом!" — різностайно, на чотири голоси видихнула йому вслід нашорошена тьма: так, як і мама хрестила в дорогу тата, а потім, одного по одному, всіх своїх синів: з Богом! Гельця і хлопці — це тепер була його родина; іншої не мав. Все його минуле було при ньому, від найранніших дитячих літ: цілий час життя воднораз намотаний на безсонне, випружене двадцятисемирічне тіло, як на шпульку.

Ніс те все на собі. І мусив пронести туди й назад, цілим і неушкодженим. Надто багато він знає, щоб упасти. А дорогою назад знатиме ще більше...

І той, другий, що бореться в ці години зі смертю, теж знає, що не сміє вмерти, не передавши далі хованих ним таємниць. Адріян ішов визволити його від гніту земного обов'язку; відпустити його в смерть.

Чим не соборування?

Не знав, хто то такий, боявся навіть про те думати (мусив бути хтось знайомий, хтось із окружного проводу...), — знав лише кличку при вступі до помешкання: "Чи маєте на продаж англіки? — Маємо, але тільки сорок другого розміру". Ті "англіки" — англійські хромові чоботи, не вигідніші, але люксовіші на вид од американських військових черевиків, і тому спеціально люблені кримінальниками, що позліталися "на Западну" з цілого Советського Союзу гребти, чого недограбували "товаріщі", — йому й на правду би придалися: його власні черевики, ще німецькі трофейні, були вже геть розбиті. Але добре йому послужили — ані раз на лісових стежках не схитнулася нога...

Ліс уже рідів у передчуванні узлісся. Крізь гудіння вітру Адріян ловив загостреним слухом цяпання з віт відтаючих мокрих пластовнів: таки на відлигу. Сніг під ногою більше не траскав, як постріли, дедалі частіше пружинив півприсипаним падолистом, мохом, трусом... Новий сніг, наколи мокрий, взагалі з усіх найбезпечніший — не те, що сухий. Або, нема то гірше, як старий, схвачений настом. А тут — якщо він і лишив десь потемки випадковий незаметений слід, той скоро засюркотить, скресне. Коли розвидниться, тамті вже нічого не знайдуть. Хіба би з собаками йшли. Але своїх собак вони натреновують на запах людського житла, на дух сільської хати, — а він смердить по-їхньому, "шипром". Смердить, як холера, — як кожний собачий начальник із зіркою на кашкеті.

Так чого ж йому так маркітно на серці, га?..

Щось лихе йому снилось, от що. І він не пам'ятав, що.

Навіть оскалків того сну не потрапив би зібрати. В одному не мав сумніву: сон був лихий. І оте відчуття — ніби йому довірено було в сні якусь гнітючу таємницю, пов'язану з долею багатьох людей, а він ту таємницю збавив, пустив повз вуха, мов розгублений новак-селепко на першій зв'язці, — цілий час його не відпускало. Звір, що жив у ньому, стратив орієнтацію й грів йому лапами нутро в непевності, з якого боку грозила головна небезпека — ззаду, з прочісуваного облавниками лісу? спереду, з міста? і чи йому грозила, а чи друзям, залишеним у незручній тимчасовій криївці?..

У Клявзевиці в "Vom Kriege"[24] він колись був підкреслив собі, так вразила його точність опису: чотири елементи складають атмосферу війни — небезпека, напруження, випадок, непевність, — формула, з якої він починав свої виклади на підстаршинським вишколі: коли є готова, кимось задана формула, діяти завжди не до порівняння легше. Чи ж йому було звикати до непевності? До розлитого в повітрі відчуття небезпеки? Що йому, до лиха, сталось, таже він усього тільки забув свій сон?!

А чувся так, ніби забрано йому зброю.

Стояв на краю лісу, ввічу вже виразної чорнильної синяви, на яку стрімко, ох як же стрімко — з незворушною на всі людські благання й прокльони швидкістю, — перетоплювалась листопадова ніч (чомусь усі найризиковніші доручення, як і всі найважливіші життєві трафунки, завжди припадали йому в листопаді), — і чув, як до горла непогамовно, мов блювота, підкочується з глибини невиспаного тіла бридкий, безконтрольний дрож. Здер рукавицю, підніс до очей розчепірені пальці, — але ще недосить було видно, щоб розгледіти, чи тремтять... На псю маму. Невже ж дійшов до того, що боявся виступити з лісу?!

"Стодоля". То "Стодоля" був усьому причиною — "Стодоля" витісняв із пам'яті його сни. Навалювався йому на тямку з першої миті пробудження всім тягарем своєї присутності (о так, він був повсякчас свідомий "Стодолиної" присутності обіч як чогось стороннього!) — й стягував на себе ту частину уваги, що мала б утримувати сон на плаву. Був тяжкий, так, — ні на що, крім себе самого, не лишав довкруг себе шпарини. Був дужчий за нього, от у чім річ. Нарешті він собі це сказав. Дужчий за нього, Адріана Ортинського, "Звіря", "Аскольда", "Кия", поручника УПА, надрайонового

організаційного референта, нагородженого Бронзовим Хрестом Заслуги й Срібною Зіркою... І все те нічого не важило порівняно з простим фактом: "Стодоля" був дужчий.

І Гельця те знала.

Тому й вибрала — його.

Жінка, авжеж "Вона в усьому була жінка — як то вимовлялося по-французькому, *par excellence*[25]? А жінку не здуриш, жінка впізнає дужчого раніше од командирів — і безпомилніше од підлеглих. "Стодолиної" волі вистачило б нагнути під себе не десятки, а сотки людей — а може, й тисячі. Надрайон був для нього затісний — йому би працювати в окрузі. А то й у Крайовому Проводі СБ. Колись, як не згине, "Стодоля" напевно там і буде. А він, Адріян Ортинський ("Звір", "Аскольд", "Кий"...), завжди найліпше почувався в прямім бою — і тоді, коли вдавалося вийти з нього без утрат. І найбільше не любив посилати людей на смерть. Хоч би скільки йому ще судилося топтати ряст, окружним провідником йому ніколи не стати.

Чомусь згадав учорашню розповідь "Левка", яка більше подобала на сповідь, — "Левко" дійсно мав артистичну натуру, подобався Адріянові: був чуткий. З-поміж них усіх "Левко" занепокоївся першим — як тільки вони вступили до тої криївки на переховок. Жартував, баляндрасив, але все те виходило йому якось нервово, й Адріян те відчував, — із "Левком", якому він колись вчасно підказав вийняти з люфи кулю перед чищенням зброї, їх лучив той особливий, безсловесний зв'язок, що виникає між рятівником і врятованим — власне той, якого не виходило Адріянові зі "Стодолею". Коли опинилися зі собою в штири оці, "Левко" розговорився, мов тільки й ждав нагоди, — і розказав, як ліквідували взятого під час акції в С. майора емгебе, що півроку прожив із ними в лісі, доки не здав усю, що знав, теренову аґентуру. Той майор їм дуже допоміг — сам пішов на співпрацю, і вони з ним за півроку таки зжилися, під кінець уже сливе й не охороняли — та й куди б він став утікати, до своїх большевичків? Під трибунал і розстріл? Коли "Стодоля" зібрав бойовиків СБ й оголосив, що операція скінчена й майор більше не потрібен, зробилася тиша, хоч мак сій. Про майора вони вже знали більше, як один про одного. Знали, що він українець, родом із Запорізької області, що змобілізований був на службу в НКВД ще молодим парубком, що привіз із собою до Львова жінку й дитину, а в Запорізькій області має стару матір, якій щомісяця переказував гроші, — багато чого знали... "Стодоля" спитав, чи хто з них ручиться на горло, що майора можна лишити в підпіллі. Що коли його лишити, він прийме присягу на вірність Україні й воюватиме на нашій стороні. До такого повороту ніхто не був готовий, мовчання тривало. "Стодоля" спитав, чи хто добровільно голоситься на ліквідацію. Ніхто не зголосився. Тоді "Стодоля" сам призначив двох виконавців. Ті двоє потім повернулися такі, хоч самих у землю клади. Майор їм сказав, що іншого вироку собі й не чекав. Що він теж військовик і все розуміє. Хоча він і не був військовик, був енкаведиста — а значить, на своєму віку сам не раз мусив стріляти до беззбройної людини з зав'язаними очима. З такої служби вояки зазвичай виходять якраз нікчемні: не звиклі, що цівка пістолета може так само легко бути обернена і в другий бік, і, наколи таке диво їм стається, з місця тратять людську подобу; дивитись на те

неприємно... Але за півроку, що прожив із ними, майор також одминивсь, переродився — і смерть свою зустрів так, як належить військовому старшині: ніби нічого більше не прагнув, окрім заслужити собі в них на пошану, як рівня. Сказав, щоби жінці його в жоднім разі не передавати про нього жодної вістки, бо то тільки наразить її на небезпеку од "органів", — хай краще справді нічого не знає й дістає по нім пенсію з надвишкою. Попросив, щоби не зав'язували йому очей. І закурити. Вони закурили, всі троє. Ну давайте вже, хлопці, сказав майор.

То не була ліквідація, то було вбивство. Всі це розуміли. Ті двоє дуже скоро по тому також полягли — один по одному пішли добровольцями на "мертве діло", таке, з якого не вертають. Вони шукали собі смерти, сказав "Левко". Щось у них та акція зламала. "Левко" це казав без осуду, як про випадкову кулю чи переміну погоди, — в жоден спосіб не замірявся він обговорювати з Адріаном дії свого командира, в яких не сумнівався; його мучило інше, й Адріян те бачив: "Левко" винуватив себе — що не зваживсь у вирішальну хвилину поручитися за того майора. Не зважився виступити наперед, клацнути закаблуками і, дивлячись у вічі "Стодолі", сказати: "Я ручуся". І насер його матері, що буде потому.

Він був гарний хлопець, "Левко", — і мучився тим, що забракло йому відваги. Що через його, і тільки його, "Левкову", слабодухість згинули люди, які могли би жити. Всі троє.

— Ви не слабодух, — сказав йому Адріян. — Але добре, що боїтеся ним бути. Чоловік завжди чогось боїться, то тільки дурень не знає страху. Питання в тім, чого боїмося більше. Тоді той більший страх тлумить менші — і то й є правдива відвага.

Ця думка була йому дорога, він давно до неї прийшов, ще за німців, як перший раз брав участь у нападі на тюрму ґестапо: що відвага, та правдива, в якій не похитнешся, є лиш питання ієрархії страхів — коли ганьби й зрадницького тавра боїшся більше, ніж смерти (а понад усе, до леду в жилах, боїшся Шевченкової перестороги — "Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі...": нічого страшнішого, як статися тому свідком, на твоїм віку трапитися не може, і нема в світі такої сили, яка б тебе перепинила той страх одвернути). Але не певен був, чи "Левко" розумітиме слово "ієрархія". Хоча насправді він те все говорив, аби тільки щось казати. Аби не мовчати. Так, наче власне сумління забалакував. Бо хіба на місці "Стодолі" він, "Кий", не так само б розпорядився вчинити?..

Виходило, наче він потішав "Левка" в імені "Стодолі". Чого сам "Стодоля" вочевидь робити не став. І "Левко" таки трохи й прояснів, пожвавішав, як одігрітий щиглик (чомусь подумалось не до речі, на нього дивлячись: шкода, хлопче, твоїх рум'янів, визеленієш за зиму, як бараболя в льоху...). І щойно тепер, на краю лісу, в чеканні, коли хмари, що прудко гнались по небу, розмотуючись сувоями диму, сховають місяця й можна буде вийти на узлісся, Адріанові вернулася та розмова, як гірка відрижка після важкостравної вечері, — і він подумав, холодно й зірко: так, наказ він на місці "Стодолі" віддав би той самий, — але в нього "Левко" б наважився виступити наперед. Клацнув би закаблуками і, приклавши руку до дашка, промовив би: "Слухняно голошу,

друзе командир, я ручуся".

І насер його матері, що буде потому.

Він зрозумів, що нарешті прочувався, остаточно. Всередині було пусто, як перед виходом на лінію вогню. Час зі свистом зійшовсь до купи, міхами московської гармошки, — в біжучу хвилину, в самотню шпарку для негайної дії. І той огидний нутрянний дріж — погамувався, затих. І пальці не тремтіли.

Був вільний.

Круг нього в нічній тиші дихала його земля. Всі душі лісу, що берегли його, провівши крізь хащу, стояли йому за спиною. Це була його земля — його сильна, як смерть, над усе найдужча любов, що пульсувала крізь ніч, мов невидиме світло. Ті, що прийшли топтати її своїми чобітьми, не мали тої сили. Не могли йому нічого заподіяти.

Чув, як уступає в нього зла, батярська веселість. Та, газардова, що з'являється в бою і — коли маєш щастя — на завданні, сповняючи тіло сновидною легкістю, дразливим лоскотом небезпеки, що збуджує й п'янить тим нестримніше, чим відкритіше ту небезпеку зневажаєш, — і тоді вона відступається, упокорена, бо ти виявився дужчим... Попереду біліло поле, — ба ні, вже рябіло, гостинно чорніючи назустріч мокрими проталинами, свідомість — білий лицар у крижаних обладунках — споглядала зі сторони, держачи в руці зеґарок, зеґарок гучно цокав, вилічуючи хвилини, відміряні до повороту, — а десть у просторі, чи то в ньому самому, невидима рука вже накручувала катеринку на прудкий, юродиво-веселенький коломийковий мотив, тісно, тісно, коби лиш не трісла пружинка, ах ні, то галузка трісла під ногою, як дівка з нетерплячки, — "Ой по плаю білі вівці, по плаю, по плаю, а я спала з партизаном, Бігме, си не каю...", — він криво осміхнувся, шумно вдихаючи гостре лісове повітря на всі легені, мов розтягаючи міхи гармошки в передчутті жорстокого, як вовчий гін, танцю, тільки то був уже не він — а демобілізований капітан советської армії Антон Івановіч Злобін, із прекрасними документами й іменним наганом командирований у район по лінії Заготзерна для перевірки завершення хлібоздачі.

— Ну, твою мат, вперьод!.. — сказав Антон Івановіч. І перехрестився.

Починалася гоґра.

ЗАГУБЛЕНИЙ СОН АДРІЯНА

...Чому я скрадаюся нагинці під цим плетеним тином, якому не видно кінця, — пруття блищить мокро, як полаковане, і сюд-туд спливають по ньому, наче сльози по старечих, крупним планом, зморшках, водяні доріжки, — це відлига, світає, і ясніють на чорнім ґруні латки хлипкого, вже поточеного, як вовна міллю, снігу, що їх моя нога послушно, мов заворожена, оминає, аби не ступити на біле, —

— ...А це таке правило, милий, як у дитячій грі в "класики", найперше правило: "не заступи!" — проскачи по всіх квадратах, жодного не проминувши, аж до головного нефу райського неба, — от і я, Господи! — тільки, цур, не ступи ні разу ногою на лінію, бо кожна така лінія є лінія вогню, і той, хто "заступає", вибуває з гри — бу-бух, убитий!..

І тоді йому не сягнути райського неба?

Тоді йому треба все починати спочатку. Знов, і знов, — аж поки не пройде повного шляху.

Я готовий. Готовий знову пройти все спочатку, якщо мене зараз уб'ють.

Маєш іще час. А до райського неба маєш цілу вічність. Бо всіх убитих Господь збирає до купи в однім місці, куди живим нема доступу, — обертає їх плечима до неба, а лицем до землі, звідки їх вирвано передчасно, і з того Божого сховку, як із постерунку, вони за вами стежать — воюються, коли ви збираєтесь воювати, пильнують вас, щоби ви не збочили з шляху, і шлють до вас листи, яких ви не вмієте одчитати...

То вони в цій хвилі за мною стежать? Ігор, Нестор, Лодзьо, "Роман", "Явір", "Мирон", "Лісовий", "Ратай", "Легенда", всі хлопці, що покинули мене тут самого, — я чую розлите в просторі їхнє мовчання, воно висить над землею, мов цілий загін розглядає мене з невідомого укриття в свої оптичні приціли, — і коли я підношу зброю на рівень пристрілу, вони теж усі разом тамують подих, щоб рука мені не здригнулася, і коли мій Голос мене перестерігає за волосок од загибелі — то також вони?..

Вони, вони... Та це ти знав і раніше. Питай, чого не знаєш, — маєш час іще на одне запитання.

Тоді от що... Я нікому цього не казав. Я хотів би полягти в Києві, як Лодзьо. На тих апостольських горах, де починався мій народ. Де синь Дніпра і золото храмів, як правічні барви наших знамен перед зором небесного воїнства. Там, де шуміла княжа й гетьманська слава, — і наші батьки виступали за неї походом під дзвони Святої Софії. Я ніколи туди не дійшов, — а так прагнув дійти, побачити на власні очі, через те й псевдо собі взяв — "Кий"...

Кров твоя буде в Києві. Більше не мусиш знати.

Хто ти, що мені це кажеш?

Чорна рілля ізорана, ге-ей-гей... Чорна рілля ізорана, і кулями засіяна, ге-ей-гей...

Я впізнав: ти — бабця Ліна! Ох, бабцю, який я тобі радий, — тільки де ти, чому я тебе не бачу?..

Я не бабця, чоловіку. Я земля.

Земля?.. Так, бачу, — чорна земля, не рілля — болото, на ній також лишається слід, я мушу вважати, ступати, не рипнувши снігом, не розбудивши людей, ні собак, не залишивши жодного сліду на своїй підм'якаючій, жирній землі, — бачу, як снується переді мною в повітрі пара од мого віддиху, й накриваю собі рота й носа овечим шаликом, у якому відразу робиться мокро всередині, — сльози тепер бубнявляють і мені в очу, повні вуха вітру, повні очі й ніздрі вологи, відлига, відлига, кругом підтікає, чвякає, скрапує, скрикує, — що?..

Це булькоче земля, напоєна кров'ю, — жирна од крові, як стінки жіночого лона: жабурина, бродильна, клеочуча твань, — більше крові вона не приймає, вурдиться нею, як чорним молозивом, — просить передиху, просить зими...

Як жінка, що марне кровить і нікого не вродить?.. О так, розумію, — це передзим'я, найтемніша пора у році, і земля, хоч і мокра, не має запаху, — закладає, входить у сон...

Ця зима, що надходить, буде довга, аж здасться вам вічністю. Лиш жінки не покинуть родити. Це собі запам'ятай.

Не знаю, хто ти, але, послухай, — мені не можна пам'ятати зайвого! Я маю завдання, з якого мушу вернути живим, і мені ніхто не спише на папірчик того, що я нині почую. Я те все буду мусив зархівувати собі в голові, не втеравши ні титли, ні коми...

Те, що ти почуєш, тобі вже не знадобиться. А того, що б знадобилося, вже не почуєш.

А це що значить?

Збагнеш, коли прийде час. А зараз тин кінчиться, і ти вдаришся коліном об стовпець.

А, оферма!.. Так і є, стовпець. І як я його не завважив?..

Це тобі буде на знак. Щоби пам'ятав, коли прокинешся по тій довгій зимі.

То я сплю?

Ні, вояку. Тебе вже нема. Ади, дивися —

Земля!.. Боже коханий, спаси і помилуй, — земля сиплеться згори! Чи це бункер, чи світ западається?! Та скільки ж її, о Господи, не здолаю виборсатись, яка тяжка, — душить, засипає, не бачу на очі!.. Тьма... Тьма...

Спи, вояку. Коли прийде час, тебе покличуть.

Запис на пачці цигарок на нічному столику Адріана Ватаманюка:

Два міліціонери в зимових кожухах, що трапилися йому по дорозі до центру, пройшли не озирнувшись. На хвилину його накрило було відчуття, ніби зробився невидимий, — ніби перенісся тілом, через вигульклий у часі колодязь, ув інший листопадовий поранок, де так само переходив повз нього не бачачи, як проз повітря, німецький патруль, і од того відчуття світ нагло схитнувся, поплив, як ізсунуті з завіс двері, — це тривало коротко, може, зо два серцеві удари, але його вкинуло в жар: одзвичаївсь, холера, давно не ходив по місті...

Місто, втім, не змінилося, — ті, що поряdkували в ньому за дня, вміли тільки ремесла руїни. В зайнятих ними містах, як і в оселях, покинутих господарями як стій, із вишиваними скатерками на столах і фамільним сріблом у шухлядах, вони нічого не відновлювали, не направляли й не чепурили, — вони не любили захоплених ними місць і не тямили, що до всякого місця, будь то місто, хата чи бункер, треба докладати рук і серця, аби воно жило, — а вони знали тільки паралізувати своєю застрашуючою присутністю тих, хто міг би те робити, і всюди, де отаборювалися, вносили з собою, як плісняву, понурий дух неосілости, незатишку й злиднів. Гора грузів на місці зруйнованої німцями синагоги так і лежала неприбрана — лиш трохи посіла проти літа, коли він востаннє тут був: видно, добрячу австрійську цеглу потай розкрадали. У вікні аптеки на розі з'явився бюст Сталіна — знак, що тутешнього провізора, який постачав медикаменти підпіллю, вже нема на місці: арештований... Ближче до середмістя Сталіна побільшало: портрет на колишній німецькій управі, портрет на школі, — і всюди зривали око червоні фани й понапиняні поперек вулиць шмати з білими гаслами

— "Хай живе Велика Жовтнева соціалістична революція!", їхнє завтрашнє свято. Найважлишою ж зайшлою зміною було будівництво тюрми — єдине, яке почала нова влада: крізь розчинену браму, куди саме в'їздила навантажена цеглою "п'ятитонка", він на ходу краєм ока підчепив, як на гачок, і заховав собі в пам'яті зрізаний під кутом вид двору, в глибині якого, під брудно-рожевою, як советська жіноча білизна, стіною (теж новина — поляки все-таки мали ліпший смак і в таку бридку барву ні своїх в'язниць, ні жінок не строїли!) видніли виладувані рядами, мов поросята на ярмарку, руді мішки з недоступним нині люксом — цементом, — ненакриті, зловтішно відзначив він: і все-то в них, злиднів, кидається на абияк, просто неба, під дощем і снігом, — навіть коло тюрми по-хазяйському не вдадуть походити! Не дурний то сказав, що гуртове — чортове... А на Дрогобиччині всю худобу по вивезених на Сибір, шість тисяч голів худоби, не маючи де держати, ані чим годувати, бо покинута отак само просто неба паша погнила під дощем, зігнали до райцентру й перебили, — мов виконували древній погребовий обряд кочовиків, за яким худобі належалося розділити долю господарів...

Але ж вони й є кочовики! — холодно здивувався в голові хтось за нього такої очевидній трафності цього самовигульклого слова, — звісно, що так, хто ж іще, — Батієва орда, що насунула плюндрувати наші городи й села, як і тисячу літ тому, тільки цим разом сягнувши далеко за Карпати, за Віслу й Одер... *Flagellum Dei*, бич Божий. Чоловік, що йшов назустріч по другому боці вулиці, в цивільному сірому макінтоші й капелюсі з синьою опаскою, чимось видався йому знайомим; він одвернувся до муру, нахилився зав'язати буцімто розшнурованого черевика, марно обертаючи в пам'яті те невиразно знайоме звідкись обличчя, мов через силу пхав зачинені двері, що цим разом ніяк не хотіли подаватися, — плечима чув, що той на протилежнім хіднику начебто й собі сповільнив ходу, і пошкодував, що так недбало захарактеризувався, і що Антон Івановіч Злобін, як і всі советські військовики, навіть колишні, не носить бодай би вусів (видно, гоління лиця й пахчення "шипром" заступало їм усю тілесну гігієну, бо, як запевняли наші дівчата, що працювали в їхнім військовій шпиталі, туалетного паперу вони також не вживають, і почеплені на цвяшок у клозеті клапті газет по кілька днів висять нерушені)... Боковим зором, вимірюючи відстань до найближчої брами, в яку міг заскочити, він завважив темну пляму на хіднику, але тут його Голос скомандував йому: "Марш!", — і, коли він обернувся плечима до муру, чоловіка в сірому макінтоші серед вулиці вже не було. А на хіднику стояла одинока ворона, вкрита, мов новенький пістолет, мокрим олійним полиском, і нахабно, зизом витріщалася на нього — мовби мала щось йому казати.

Тьху, ледь не сплюнув він, як коли би був у лісі (совети, втім, плювали й на вулицях, просто собі під ноги, й установи свої опорядили небаченим ні за Австрії, ні за Польщі знаряддям — спеціальними мисочками для плювків, гейби в дентиста!). Це вже вдруге він бачить цю ворону — та ні, то ж, либонь, була інша — стрічала його при вступі до міста, на одній із тих заболочених, ще сільськими хатами забудованих вуличок із плетеними тинами... Напружена до краю увага фіксувала кожну дурницю, — зате чоловіка в сірому макінтоші так собі й не пригадав: чи вони справді десь бачилися

(де?!), чи то тільки злуда, випадкова подібність зарису лиця, що збудила в нім тривогу?..

От чим було небезпечне місто — воно було невичерпним і непередбачуваним резервуаром минулого. Ліс — той, навпаки, мав коротку пам'ять, ліс, як партизан, жив біжучою хвилиною, — кожна прошуміла буря змінювала топографію ще вчора навпомацки знаної місцевости, загороджувала прохід упалим деревом, осунутим схилом; гіллячку, зламану на познаку, збивав олень чи ведмідь, зроблені на стовбурах зарубки присихали, як близни на тілі, й чорніли, зливаючися з пейзажем; на витолочених місцях постоїв по недовгій часі знов виганялась трава й засвічувалися ясні вогники жовтецю й анемонів, пролита кров усотувалася в землю, не лишаючи сліду. Нині Адріян уже, либонь, не зразу й відшукав би криївку, де зимував торік, — хоча копав її, як належалося за приписами конспірації, сам, власноручно, — і хіба що селяни, котрі змалечку випасали в лісі худобу й знали цілий рельєф околиці, як власну піч серед ночі, як він, Адріян, — розібрати й зібрати потемки "мавзера" за три і півхвилини, — потрапили б навіки безпомилково закарбувати в умі те місце в околиці, де змагатиновано гроші або архіви в бляшаних молочних бідонах. Лише що селянам ніхто такої інформації не вділяв, — а ті, хто знав, скільки кроків по азимуту на північ треба зробити од всохлого граба чи третього справа камінного ґрегота на галяві, не раз гинули перше, ніж устигали передати секрет іншій довірній особі. Скільки їх уже пріло під землею похованими на безвік, тих наших покинутих секретів!.. А місто було що іншого — місто цупко берегло в своїх мурах увесь час, прожитий у ньому людьми, маґазинувало його, покоління за поколінням, як дерево, що нарощує річні кільця. Тут твоє минуле могло леда-мить наскочити на тебе з-за рогу, як засідка, якої жодна розвідка не попередить, вибухнути навстріч бомбою сповільненої дії, — то міг бути твій гімназійний професор, якимось дивом не знищений ні німцями, ні советами, або давній знайомий по німецьких Fachkursen, згодом завербований енкаведе, або просто випадковий свідок якомусь давньому відтинку твого життя, котрий у цій хвилі був тобі геть ні до чого й підлягав вирадируванню з твоєї пам'яті — але не з пам'яті міста. Бо справою міста йє — пам'ятати: безцільно, безглуздо, безпотрібно й суцільно, кожним каменем, — так, як справою річки є текти, а трави — рости. І коли містові одібрати пам'ять, коли вивезти з нього людей, що жили тут покоління за поколінням, а натомість вселити локаторів-"квартирантів", місто хиріє й чахне, але допоки в нім лишаються стояти давні мури, пам'ять каменю, — воно не помре.

Адріян ішов вулицею й чув, як місто сочило на нього минуле з усіх своїх пор, як сосна живицю. Він в'язнув у тім, як муха, груз лапками в клейкій бурштиновій товщі, — наче йшов по дну озера, долаючи опір багатьох атмосфер. Мав враження, що перебирає ногами на місці. Може, це від того, що над усе йому зараз хотілося бігти що було духу, спішитися, — його час, прив'язаний до часу того, хто догоряв як свічка на Божій дорозі й ждав на друга "Кия", щоб передати йому свої допильновані до останнього віддиху секрети, — той час витікав. Але бігти друг "Кий" не міг. Місто висіло на ньому каменем з усіх сторін, обліпило його смолою десятків очей — видимих,

і сотень — невидимих. Боже, наскільки ж легше було в лісі.

Я таки зробився лісовиком, — подумав, із мимовільною гордістю городянина за таке досягнення — і з наростаючим занепокоєнням, наскільки по нім те зі сторони пізнати ("хвоста", як справдив, поки що не було!), — і зараз за тим наступна думка догнала попередню, цокнула одна в другу, як кулі в більярді: отже, вони таки випхали нас із наших міст, із території пам'яті — в підпілля історії, в зону невидимого чину...

— Документа!

— Пожалуйста.

Капітан і лейтенант, які ситі, й теж у добрих кожухах, метрів за п'ятдесят за ними зближалася жінка з базарним кошиком, решта дороги була вільна, віддаль, на якій він тримався, подаючи свої папери, — по одному, не всі нараз! — була достатня для замашного "кроше", ребром долоні по борлаку над коміром, обох одразу, він однаково добре бив з обох рук...

— Вроде командировочний, товарищ капітан...

— Фамилия? — вони вивіряли, чи документа справді його.

— Злобін Антон-ванн'ч.

На звук цієї таки вже незаперечно російської вимови — "местний" так би не вдав! — оба врешті, як за командою, проясніли, попустилися.

— Вы откуда? — з несподівано людським інтересом спитав капітан; Адріян близько, наче в цейсівський далековид, бачив його поросячі вії й рідку, водянисту шкіру в крупі веснянок, вдихав його запах — махорка, шкіряна портупея, "шипр"...

ЦОК... ЦОК... цок... цок...

— Львовзаготзерно, товарищ капітан.

— Да я не про то спрашиваю! Где воевал-то?

— Первый Украинский, — сказав він, крижаніючи од ненависти, чуючи боком пістолета під шинелею, а животом — наростаючий стиск від того, що от-от, зараз, на нього рине чуже минуле, з яким він не дасть собі ради, — своєї російської був певен тільки на коротких, рубаних реченнях, хоча Андрій Злобін, в УПА "Лісовий", який його навчав, і хвалив його вимову...

— А я на Первом Белорусском! — невідомо чого зрадив капітан. — В Берлине не встречались часом? А то я гляжу, личность вроде знакомая...

— Я в Сандомире отвоевался, — жінка з кошиком оминула їх і, не озирнувшись, поспішила далі, мов за нею гналися. — После уж по госпиталям ошивался...

— Ну, здесь тоже нелегко, — чи то похвалився, чи поскаржився капітан. — Бандеры дают жару будь здоров! — він явно хотів ще щось додати, але затнувся, махнув рукою, безпечним, хазяйським жестом людини, що не боїться відкриватися для "кроше", простягнув Адріанові назад його документи, — мовляв, вибачай, брате, служба! — і в тому раптовому прозрінні, якого сягає тільки стара, висталена ненависть, та, що не тьмарить голову чорним хмелем, а твердне в тобі роками на тяжкий металевий сплав і зрощує тебе з тим, що ненавидиш, як двох коханців-на-смерть, Адріян збагнув, що капітан також тужить за "старою войною" — за своїм Першим

Білоруським фронтом, за бойовим побратимством, яке в нього теж там мусило бути, — і що через те й барив його безпотрібною балачкою, що чувся куди ліпше тоді — там, аніж тепер — тут... А тепер він його запам'ятає — раненого на Першому Українському фронті Антона Івановича Злобіна; тепер Адріян матиме в місті ще одного знайомця. Ах, шляк би тя трафив, товаришу капітан.

Він ішов далі, й метрів за десять до потрібного розхрестя перед ним на хіднику знову з'явилася та ворона. Чомусь певен був, що це та сама. Крутила на всі боки головою й переступала лапами, як курва на високих підборах. На псю маму, не вірив у жодні прикмети, але того вже було трохи занадто. Киш, сказав він вороні. Ворона важко, незграбно, як жінка перед злогами, підскочила раз і другий, знялася в повітря, прошелестівши крилами йому крізь мозок, — і всілася за кілька кроків попереду, на розтрісканій голові маскарона над аркою кам'яниці. Адріанові здалося, наче розтріслий маскарон йому підморгнув. Чи то байка, чи справді ворони живуть по триста літ? І ця сама могла літати над Берестечком?.. Зловісна птиця дивилася на нього згори вниз, ніби щось знала. Де він уже бачив цей нерухомий чорний погляд? Як у змії, в Цариці Змій...

ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...

Завертаючи за ріг, знов помітив у кінці вулиці сірого макінтоша, — чижби той самий? — різко скрутив у першу арку, завмер очікуючи. Вулицею пройшла жінка з хлопчиком, прибрана в цілу сирту сріблястих лисів, — "Скільки раз тібе павтарять, нельзя!" — обпик неприємно високий, дряпучий, певний себе голос: якась комісарська жона. Пробіг пес, цяпаючи кігтями по бруку, от хто нині не потребує боятися... Скрапували хвилини, лунко, як у бубон; десь у будинку заграло радіо. Сірого макінтоша не було. Якщо "хвіст", то якийсь дуже вже невмілий, штубацький...

Та швидше ж, на рани Господні!..

Ось, нарешті, вона, вулиця Кірова. Кірова! Всі вулиці тепер переназвано іменами якихось большевицьких комісарів, як струпами покривано старі мури... Звідси шоста брама праворуч. Перша, друга...

"Вважай!" — відлунило йому в голові.

Ранкова вулиця виглядала пуста, мов зачаїлася. І, як у дитячій забаві в "зимно-тепло-горить", з кожним кроком його тривога прибувала. Вже чув звук алярму, що тиснув ізсередини в скроні. Щось було не так, і те "щось" було попереду. Господи Боже, аби тільки тамтой жив, аби тільки встигнути, Боже всесильний, затримай його при життю... Із третьої брами вичовгав із ціпком старушок, з довгим, як зубовний скрегіт, рипом став зачиняти за собою двері... Четверта, п'ята... Бачив одночасно кожную приступку, відшліфовану тисячами ніг на шовковий полиск, як камінь у воді, кожную розколину на хіднику, мокрий посвіт бруківки, цукровану снігову крайку вздовж бордюра й темні цяпки на ній, що дзюркотіли з гзимсу, і заплакану патьоками, надбиту на кінці (чому ніхто не направить?) ринву при вході в браму. І — три заслонені вікна на четвертім поверсі вгорі: можна йти.

Ось ці двері, шоста брама, лев'яча голова з кільцем у пащі, мосянжева ручка. Які

важкі. Вся слина разом пропала з рота. Господи, аби тільки не запізно. Четвертий поверх, восьме помешкання...

Під'їзд, сутінь, бліде світло з псевдоготичного вікна, що виходить у двір, — якщо доведеться, можна втікати дворами. Яка недобра тиша. Ба ні, нагорі грюкнули двері, це десь нижче, на третьому поверсі, — хтось ішов, спускався йому назустріч, важко стогнали, порипуючи, деревляні сходи: мужчина. Адріян прискорив ходу, щоб опинитися спиною до вікна, — вже й так дорогою насвітив писком, нічого виставлятися ще й перед сусідами...

Згори показалися чоботи, за ними — синє галіфе... Міліціант! Майор. Маєш, Гандзю, книш.

А, на зламану голову! Спокійно, не відвертатися, сунути просто на нього, відкрито, зухвало, "шлякфертіг"[26]...

ЦОК... цок... цок... цок...

Але міліціант, куди важчий і неповороткіший, також суне просто на нього, мовчки, як сновида, цілим корпусом, брилою загороджуючи прохід, сопучи задавненим з ночі горілчаным духом і кепським травленням, заступає шлях, ніби заміряється взяти Адріяна в обійми, — і, нависши над ним усіма своїми нараменниками, вилогами, зірками, ремнями, несподівано швидко, стишено, хрипло кидає йому в лице:

— В восьмую?

— Уходите, там капкан... Их ночью арестовали...

— Спасибі, — вишелешує Адріян сухими губами — і, осідлавши поруччя, в змиг ока з'їжджає по ньому вділ, як із гори на лещатах, і опиняється на вулиці, серед оглушливо білого дня, швидко, швидко — але не зашвидко, не бігти, вважай, чоловіче! — віддаляючись од шостої брами, од вулиці Кірова, увімкненою на всі слухи спиною цілий час ждучи вслід крику: "Стої!", як стартового пострілу до бігу, — але позаду тихо, все тихо, погоні нема, не тупочуть чоботи, ще два квартали, і він скрутить у люднішу вулицю, що веде до базару, змішається з перехожими, святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас... Чому не було відслоненої фіранки в середньому вікні — домовленого знаку на випадок упадку? Не встигли, завадили їм? Чи, може, найгірше — зрада?.. "Капкан" — слово впало в голову й лежить там, як камінь серед потоку, розбите на два склади, два удари татарським келепом, кап-кан, — але ти маєш щастя, чоловіче!.. Дякую Тобі, Боже Всевишній, — за три і півповерха од засідки, за дві хвилині до фатального стуку в двері, три-один-три, "Чи маєте на продаж анґліки?" — ох і впав би-с, як сливка в компот... Дай Боже здоров'я тому майорові — і що йому таке зробилося? Дівчат наших, траплялося, москалі в такий спосіб часом рятували, попереджаючи, — але хлопа?! Треба переказати нашим людям у міліції, хай справдять, що за майор такий тут у них завівся... "Их ночью арестовали", — кого, скільки їх було? Чи й той, до кого він ішов, був межи ними? Чи встиг застрілитись, чи забрали живого? Не дочекався на друга "Кия", інші, бач, гості випередили, непрохані, — ех, коби ж хоч учора, коби на день раніше прийшов зв'язок!.. Адріян ледь не застогнав, зціпивши зуби, аж стара рана занила в грудях: ніби то його самого, непритомного, тягли і вкидали, як

лантуха, в "чорний воронок"... "Чорний во-рон, што ж ти вйос-ся над має-єю га-ла-вой", — так співав їм при ватрі, тоскно, мов жили на колодязну корбу накручував, друг "Лісовий", колишній капітан Красної армії Андрій Злобін, який поліг у Карпатах і якому він завдячує своїми паперами (лиш "Андрія" виправили на "Антон", але то вже була забавка порівняно до того, скільки коштує вироблення добрих легальних паперів!), — от він і прилетів, "чорний ворон", недурно цілу дорогу клята чорна птаха лізла на очі, — ну ні, не діждете, катюги, взяти "Кия" живого!.. Але хто, хто то був?! Не знав навіть псевда. Ранений, помирає — все, що було переказано по зв'язку. А якщо взяли живого — і виходять, поставлять у тюремній лікарні на ноги й тортуруватимуть, доки не скаже їм того, що мав сказати йому?.. З-перед носа, ах, на псю маму! — таки ж із-перед носа вихопило йому МГБ таємницю, якої нікому в терені не мож було довірити і по яку він пішки пройшов вісімнадцять кілометрів (і стільки ж застається назад!), — і тепер іно молити Бога в надії, що до неї не докопаються, — що таємниця згине, пропаде навіки, піде в землю разом із тим, хто її зберіг...

— Ізвіняюсь! — кинув, штовхнувши на ходу якогось чоловіка, — ближче до базару перехожих поряснішало, тримати такий самий крок, не впадаючи в око, він уже не міг, — і тут знову вгледів за собою, цим разом таки безпомилково, бо на ближчій віддалі, сірого макінтоша й капелюх із синьою опаскою, — го-го, але ти, браце, й файтлапа, хто ж так "пасе"?! В роті все ще було сухо, але серце вже вернулося в груди, і думка працювала холодно й ясно, мов винесена за межі тіла, — іншим разом він завиграшки одірвався б од такого "хвоста", і шукай вітра в полі, але його душила невідомщена лють, що, за законом сполучених посудин, враз підскочила під горло, іно спала хвиля першого темного страху, — був усе ще в тім стані, коли тіло, як заведений механізм, діє само, як то буває вві сні, в любові і в хвилини смертельної загрози, — і, заки зважив, що чинить, і міг себе оханути, насупротив усій логіці безпеки, що веліла зараз як стій виноситися з міста, він уже демонстративно звертав у другу вулицю, — мало не зіткнувшись при тім — ізвіняюсь! — зі ще одною уфутрованою панійкою, що живо вп'ялася в нього по-жіноцькому голодним оком, — другим разом, кобіто, я нині не при грошах! — на цій вуличці, тихій і малолюдній, знав одну дуже добру браму, з рясними ґратками, достоту як у сповідальні, — а саме мав охоту когось висповідати, ох і мав!.. І байдуже, що довкола білий день, — аби тільки те одоробло, що за ним так недолуго плентається, знов не зблудило...

Він не помилився: по недовгім часі з того самого боку, звідки він ішов, зацокали квапливі кроки, — ов, то ще й має підбиті обцаси, десь-то не бояться "товариші" собі гучно ходити, а ми, коли лютувала "красная метла", мусили парадувати по лісі босоніж, аби миші не сполохати! — процокали й нерішучо стихли неподалік од темної брами, — згубив із виду, що?.. ай ти, сарако, і хто ж тебе такого пустив, як теля в ліс, — ну хойцяй сюди, браце, ще трохи ближче, сміліше, "давай-давай", як приказують твої господарі, ще й автоматами в спину помагають... Той, мовби вчувши Адріянів заклик, послухався й рушив далі, от і гаразд, що-с такий чемний, — і коли сірий макінтош, розгублено обертаючи довкола головою в пошуках лазу, яким міг зчезнути його об'єкт,

порівнявся з брамою, Адріян одним безшумним скоком вихопився з хвіртки, — решта була справою кількох секунд: коротке замішання, схлип нажаханого людського горла, мов стиха кавкнула птаха, але звук тут-таки й урвався, нічим не порушивши тишини міського поранку, — і в темній сутерені, заслоненій од вулиці, як залаштунки, рясним чавунним литвом, Адріян притискав до себе прибульця, що вмить заціпенів од упертого в поперек пістолета, й говорив йому з-за плеча, майже торкаючись губами зимної чужої щоки:

— Не руштеся. Хто ви такий?

— Я... кххх... я...

Але сафандула! Щоразу, опиняючись серед цивілів, мусив наново собі пригадувати, наскільки вони, порівняно з підпільниками, заповільнені, — ніби патефонні платівки, пущені на менше число обертів.

— Я... кххх... я, прошу пана... з П., учитель...

Пек та осина! Тільки сексота-аматора йому в цій хвилі й бракувало.

— А чого ви тут, у місті? Чого за мною стежили?

— Я тут до народівити приїхав... на нараду, бо наш директор серед року виїхав... Я вас пізнав... Бачив вас весною в нас у селі... на весіллю...

Це саме обличчя — тільки без капелюха, з великими лопухатими вухами — тепер чітко зринуло в пам'яті, вміщене потойбіч весільного столу: файно співав тоді цей чолов'яга! Таким криничним тенором. "Ой жаль-жаль, непомалу, любив дівчину змалу..." Адріян ослабив руку, проте не пустив; збоку це, мабуть, подобало на обійми: двійко мужчин серед дня обіймаються в сутерені; либонь, п'яні.

— То ви гадали зі мною в той спосіб привітатися, пане професоре?

— Я подумав... Там ваша знимка вивішена... Коло міліції... Я бачив нині рано... Подумав, що ви не знаєте...

Знимка? Коло міліції? "Поможіть знайти бандита"?

"Личность вроде знакомая!" — сказав йому капітан при перевірці. Он воно що. Мав охоту розсміятися вголос: це що ж виходить, його оголошено в розшук (цікаво, скільки ж винагороди за його голову положили?), — а він собі шпацірує через місто, гей фраїр по пиві, перед очима в цілого гарнізону, ще й за день до "Великої Жовтневої соціалістичної революції", коли большевики особливо пильні, — і нікому ні з губи мови, ні з носа вітру?.. Невразливий, невловимий Адріян Ортинський — мовби накритий од Матері Божої хмарою, що відводить очі ворогам...

І зараз же його вкинуло в циганський піт: забагато щастя мав на один раз! То, либонь, мусив бути той "шипр", що завдяки його запаху совети на нього дивилися й не бачили, і ніхто з них досі не вчув у ньому чужого. Хіба що майор на сходах — майор таки мусив його пізнати, бачив його в лице близько, не до помилання...

ЦОК... цок... цок... цок...

Мав утікати — свій резерв щастя на нині вибрав доценту, й послідки випаровувалися з денця зі швидкістю совєцького одеколону: вже чув, як плине з нього, мов жар із груби, обертаючи на рухому мішень, його власний запах — лісовий, тяжкий,

звіриний дух немитого тіла...

— Дуже вам дякую, пане професоре, — одступився, пересунув назад пістолета під шинелею: тепер повірив — агент не став би так глупо за ним волочитися, змельдував би його найближчому патрулеві, та й шлюс. — Перепрошую, що так негречно з вами обійшовся...

— Та то не шкодить, прошу пана... Воно й на добре вийшло, а то я вже, бігме-Боже, аж упрів за вами йдучи, все не міг вигадати, як би до вас непомітно при-ступитися, — як усякий цивіль по першій переляку од діткнення зброєю, чоловік, хоч і далі говорив пошепки, зробився нараз нестримно балакучий: — А ще й учора такого страху наївся, що крий Боже: вирушили до міста фірою через ліс, а там якраз бій був, і нас москалі спинили, завдали нам на фіру двох наших ранених, із ліса, чоловіка й жінку... Бій? Поблизу П.? Цебто десь у "Гайового", на тім терені, де шпиталька?..

— Коли те було?

— Надвечір — заки доїхали, то стемніло.

— Години не знаєте?

— Точної, то ні... Не маю годинника, москалі ще тамтой рік забрали, а нового не доробився...

— Щось можете сказати про тих двох?

— Молоді обоє... Певно, подружжя... Чоловік дорогою помер. Дуже москалі з того злостилися, лаялися так, що крий Боже... Старший кричав: "Он нам живим нужен!.." А жінка була ще жива, як ми заїхали там, де машини їхні стояли... Вагітна, десь місяці на сьомім... Так тяжко стогнала, бідачка, я водно Бога молив, щоб їй перейми в дорозі не почалися... Чорнява така, на жидівку подібна...

Адріанові на мить потемніло в очу — ніби, важко підплигуючи, шелестячи крильми крізь мозок, злетіла йому на краях зору чорна птаха. Ні, ні, неможливо, це неправда, цього не може бути...

— Ще щось можете пригадати?

Щось у його голосі, відай, змінилося, бо вчитель глипнув на нього якось зачудовано, — це перший раз він подивився на Адріана відкрито. На чоловіка, який перед хвилиною впирав йому пістолета під ребра. Перепрошую, пане вчителю. Бувало гірше; ще й як бувало. Бувало, що поночі, не роздивившись, стріляли по своїх, і падали од куль своїх... Але, на рани Божі, хоч що-небудь іще, пане вчителю. Хоч якоїсь подробиці. Хусточки, крайчика білизни. Щоби я пізнав, щоби знав напевно. А чоловік — то, либонь, "Орко"? Боже, Боже, зроби так, щоб це була неправда... На сьомім місяці — а нині маємо листопад... Чомусь не міг порахувати — й зачав загинати в кишені пальці, як у дитинстві, коли мама вчила пізнавати по сугубах на кулаці, котрий місяць довгий, а котрий короткий: травень, червень, липень, серпень...

— Не пригадаю, — знічено прошелестів учитель. — Не придивлявся, настрашений був...

Був настрашений — а проте таки пішов після того за мною по місті, щоб остерегти; боявся, ховався — а йшов... Адріан відчув клубок у горлі. Хотілося потиснути цьому

чоловікові руку, але не смів, заважала багаторічна підпільницька звичка: рук собі не подавати.

— Почім ви пізнали, що була на сьомому місяці?

— Або я знаю... Може, й на восьмому... Так, на око, — в мене в самого жінка недавно родила...

— Гратулюю, — відрухово сказав Адріян — і аж тоді зрозумів почуте: в цього чоловіка є дитина. — Хлопець? — спитав для чогось: так, наче не мав сили одійти, наче щось його тримало при цім чоловікові — якась остання надія чи обіцянка, якась затримана вістка. — Чи дівчинка?

— Хлопець, — заяснів у притемку вчитель, — козарлюга, три кілі п'ятсот! Це вже другого Бог дав, старший два літа нам кінчив на Покрову...

— Дай Боже щастя вашій родині, — сказав Адріян. Так, наче колядував йому. Так, наче це було Різдво, найбільше рокове свято, коли над містами, й селами, й заметеними снігом криївками пульсує крізь ніч невидиме світло, і під землею, як у катакомбах під Нероновим Римом, гуде, мов похований дзвін, коляда, розпромінюючи лиця зібраних до гурту саявом благої вісти: Син Божий народився!.. І він теж дістав нині благу вість — йому теж мав уродитися син, і в акурат на Різдво: листопад, грудень, січень, якраз дев'ять місяців, дивні діла Твої, Господи, — поки ми воюєм і гинем, десь у тьмі жіночих тіл рояться тимчасом нові життя, прибувають, спішаються на світ, на невгаваюче криваве Різдво нашого народу, яке точиться й точиться, і не видно йому кінця... По селах співали нової колядки — "Чи чули ви, люди, сумную новину — закували у кайдани нашу неньку Україну...", — слуги царя Ірода йшли по снігу, як Бройгелеві мисливці, шукаючи за немовлятами, зашкарубла руда ганчірка в колисці спустілої лемківської хати виявлялась розстріляною впритул шестиденною дитиною, і молоді мужчини з автоматами, які ще недавно в цій хаті колядували, — дай Боже тому, хто в цьому дому! — дякувати, хлопці, дай Боже й вам! — вискакували надвір і блювали в сніг, — радуйся, ой радуйся, земле: ллється, ллється червоне вино по руках колядникам, через верх наповняючи пугарі, ллється з пробитих, прострілених черепів, а жінки, як почаділі, не вважають, чіпляються нас, мов коріння за ноги, благаючи любощів, щоб родити в муках, і Бог на їхній стороні, бо хто, справді, стане споминати забитих вифлеємських немовлят, коли цілий світ тішитиметься новою радістю, і зо всіх сторін живі нестимуть гостинці живому дитяті?.. І то добре, так має бути, — най жиє, най здоровий росте, — чейже хтось та виросте, хтось схорониться в яслах, у нетрях, в яскині, в найглухішій селі попід лісом, поки Іродові чорні мисливці йдуть і йдуть по снігу цепом, упадають в доми серед ночі, виривають живих із угрітих постелей, — дві години на збір, дві хлібині на душу, з одежі лиш те, що на собі, пане офіцере, а дитину ж переповити? — "Давай-давай, скареє, папіла!" — і фіра з двома недостріленими життями, жінкою й дитям в її лоні, та невже ж бо й справді моїм, Господи, трясеться по лісових бакаях туди, де чекають на неї розкриті ворота тюрми, — а тюрма все будується, пухне, набирає моці, щоби вдержати в собі бунтарську кров, і назавтра сонце знову встає над обрієм, як живіт вагітної, наче ціла земля корчиться в муках — і не

може вродити собі Спасителя, і плач стоїть у Рамі й ридання велике — то плаче Рахіль за дітьми своїми й не може втішитися, бо нема їх...

Щось іще мав питати — не може ж бути, щоб чоловік нічого більше не завважив! — але спам'ятався: з глибини двору долинув шум — хтось вийшов з будинку й ішов через двір. Молодою, танцюристою ходою. Ходою людини, яка ще нікого не вродила. Чиє тіло ще вірить у власне безсмертя.

— О-олю!.. — співучо, мов ніж шовкову тканину, розтяв згори тишу жіночий голос.

— Лишайтеся, — шепнув Адріян. — Спитаєте дорогу, ніби заблудили. І, борони Боже, не йдіть за мною, — не можна, аби вас зі мною бачили.

"Хай вас Бог благословить", — додав він іще — чи тільки думав додати. Проте відповіді вже не чув.

Перед ним лежало вісімнадцять кілометрів дороги, де кожен зустрічний міг його упізнати. Мисливці йшли по снігу, ситі доїжджачі в нових кожухах і тугих шкіряних портупелях розглядали поле в далековиди, — а пси вже рвалися з поводів, захлиналися гавкотом, мов легені мали з себе вергнути, і роз'юшено дерли землю задніми лапами, викидаючи в небо фонтани чорної багнюки... Звір не змилив, звір угадав, тільки-но вистромив засвіт носа з криївки: теплий вітер із полудня ніс із собою запах облати — і ця облата призначалась на нього.

Ти бачиш? Бачу. Він іде. Так.

Не бійся. Я не боюсь.

Це тільки сон. Це нам із тобою сниться той самий сон. Хіба таке буває? Щоб двом людям снився той самий сон?

Буває. Моїм дзядзьові з бабцею таке було в Караганді. Це насправді дуже просто — ти снився мені, а я тобі.

А й справді, просто. Аж дивно, як уві сні все про сто — здається, ніби інакше й бути не може...

Бо в сні все так, як воно є насправді. А вдень — тільки так, як нам увижається.

Значить, я насправді тебе люблю. Зараз, уві сні, це так ясно, що жодних доказів не потребує. Я не бачу тебе в цих нічних декораціях, ти десь осторонь, збоку, як частина мене, — я тільки чую, що поруч зі мною окреме життя, і я його люблю. І я знаю, що це ти. Адже це ти?.. Ти?.. Це ти? АДРІЯНЕ?..

Адріане?.. Ох... куди ти втік? Нащо засвітив лампу?

Спи, спи... Я тільки запишу, бо забуду...

Що запишеш?.. Уфф... Ковдра збилася... Котра година?

Не знаю. Четверта.

Ти чув, як я тебе любила? Уві сні? А ти взяв і прокинувся. Там ще щось було. Дай подумати. Іди до мене, будемо думати разом. А, чорт!.. Що таке?

Коліно... Зачепив... Ніби забите, чи що? Тільки де я його міг забити? Звечора все було о'кей...

Може, об тумбочку? Гарцюєш цілу ніч, схоплюєшся... Дай-но я гляну. Дивно. Дуже дивно...

Ні, синця не видно. Коли так натискаю — болить? Та наче ні... А тут?

Воно ніби всередині, глухо так. Дуже, дуже дивно...

Ну, лягай уже... Налякав мене, і знов весь мій сон утік. Тільки й запам'ятала, що чогось дуже тебе любила. І чого б то?

Це добре. Люби мене. Весь час люби. А я що роблю? Ото мені повезло. Обом нам повезло. Угу. Шалено.

Ох... Адюська... Адічка, рідний, чудо моє... Ні, не зупиняйся... О Боже... Ах, ти ж... ти... ти... ти...

Кохане моє... кохане...

Дай, слізки витру... Клади голівку мені на плече. Ось так... Це краще, ніж уві сні було. Це продовження.

А так воно й є... Бо я щоразу з тобою щось бачу. Щоразу якісь нові картинки — як у кіно...

Моя ти картинка. Найкраща картинка в світі. Тільки мені жаль, що ти не бачиш... Що я тобі не можу показати. Таке було б відео... І що ж було цього разу?

Спалах. Просто спалах, тільки дуже яскравий. Такий, ніби прожектором в очі, як після темного льоху... І — вибух... Така суміш захвату й жаху, як виліт із тіла. От цікаво, чи це і в смерті так?.. Ти так застогнала, аж я злякався. Воно й справді було схоже на смерть.

Знаєш, я щойно завдяки тобі зрозумів одну штуку. Знов про якісь твої множини?

Ні, про той сон... Я зрозумів, чому там нема страху смерті. В жодному з тих снів. Хоча, в принципі, всі вони про смерть. Дивно, правда? Дурнику мій...

Що ти, малятко? Чого ти знов плачеш?..

Тому, що я тебе люблю. Так люблю, що не знаю, що з цим робити...

Чшш... Не плач. Хочеш, я тебе візьму на руки й по-колишу?

Ой, Господи ну от, краще вже смійся.

Розкажуй, розкажуй далі. Що там зі страхом смерті?

А нічого, в тім-то й річ. Нема його там. Я думаю, він взагалі не боявся вмерти, той чоловік. Думаю, він постійно до цього був готовий. І від цього і всі картинки в його голові мусили бути такі... різко наведені, фізично відчутні... Це так само, як в екстазі, розумієш? Коли ти сказала про виліт із тіла, я зразу про це подумав.

О Боже. Не може бути.

Що таке?

Ні, нічого... Так, здогад. Я, здається, здогадуюсь, хто то міг бути. Що, справді?

Приблизно... Ти ж його в лице не впізнав би? Скажімо, на фото? Не більше, ніж самого себе без дзеркала. Ну, то нічого й думати...

Про що?

Про той спалах. Нічого, пусте. Забудь. Як твоє коліно? Затихло. Мовчить. Ти мене полікувала.

Адю? Ммм?..

Як гадаєш, це справді ми? Чи ми собі тільки снімося? Не знаю, Лялюсь...

У мене часом таке відчуття... Тільки ти не смійся, добре?.. Не буду.

Таке відчуття, ніби нам дісталася чиясь інша любов. Чиясь, колись, несправджена — знаєш, як у граматиці недоконаний вид... Ну, значить, так мусило статися.

Ні, ти послухай... Якось у дитинстві, я ще зовсім маленька була, ми ще на Татарці тоді жили, — з нашого двору виїздила одна дівчинка. Дім уже був призначений на знесення, деś невдовзі по тому й нас виселили, — а ця сім'я була перша, цілий двір їм помагав вибиратися. Стояла перед під'їздом вантажівка, з квартири виносили меблі, — ті самі кріселка, на яких ми в гостях у тої дівчинки гарцювали, як зараз бачу їх там у вітальні... Надворі, під відкритим небом, вони виглядали, наче вирвані з рота зуби. Абажур мені дали потримати, що в них висів над столом, — знаєш, такий на дротиках, жовтогарячий із кетяшками...

Знаю: п'ятдесяті роки.

Угу, в них все було старе... Знятий з місця, він теж перестав бути абажуром — якби вдягти його через голову, була б спідниця принцеси... І от тоді, розумієш, мене найбільше мучила одна річ... Із тою дівчинкою ми напередодні робили разом "секрет". Дуже були з нього горді. І я весь час думала — ось, вона виїздить, і що ж тепер буде з нашим "секретом"?.. Розумієш, вона про нього забула. Їй було вже не до нього. Може, якби ми вдвох улучили хвильку, втекли від дорослих, розкопали той "секрет" і присягли над ним у вічній дружбі, все було б інакше. Тягло б на мелодраму. Або, якби вона той "секрет" комусь "заповіла", дозволила після свого від'їзду ще комусь показати, якійсь іншій дівчинці... Але нічого такого не відбулося, — було ясно, що наш "секрет" умер. Умер, тому що вона про нього забула. З ним сталося те саме, що й із кріселками, з абажуром: він утратив свій прямий смисл. Хоч і лишався там, де й учора, ніким не рушений, він більше не був "секретом" — був уже просто купкою закопаного сміття. Ти слухаєш?..

Угу...

І я пам'ятаю, яка на мене недитяча туга тоді навалилася... Дитина — вона ж відчуває так само, як дорослі, тільки пояснити того не вміє. Ніби мені відкрилися нараз усі ті "секрети", що ми наробили, а потім покинули й ніколи більше до них не навідувалися, — як вони всі й далі лежать там, у землі. Всі наші запечатані дружби, сльози, клятви... Наші маленькі життя, накриті скельцями, — як експонати у мами в музеї. Такий величезний музей покинутих "секретів". А люди по ньому ходять — і навіть не здогадуються, що він там, у них під ногами...

Музей покинутих секретів — гарно. Мені подобається. Я, здається, якось безтолково розказала...

Ні, я зрозумів. Ти хочеш сказати, що ми з тобою разом через те, що випадково відкопали чийось чужу любов. Як отой "секрет", покинутий власниками. Ну... Деś так.

А ти не думаєш, що, може, ті власники нам його теж, як ти кажеш, "заповіли"?..

Я тобі скажу, що я думаю. Я думаю, що той чоловік любив Гелю. А вона зробила щось не так. Якусь жахливу помилку зробила, через яку все пішло шкереберть. І досі не направиться.

Ну, це вже твої фантазії...

Це просто чуйка. Нормальна бабська чуйка, повір моєму слову. Якраз ми, красуні й розумниці, потрапляємо в житті таких дров наламати, що ніякій дурепі не присниться. Правда, правда... Знаєш, чому? Бо в нас ризиків більше. Більше спокус уявити, ніби ти хазяйка над чиеюсь долею, ніж у якої-небудь сірої мишки.

Ніколи не любив сірих мишок...

Ага, тож то й біда! Всім вам подавай красунь і розумниць. А нам, думаєш, від того легше в світі жити?

Ой ти ж моє бідолашненьке...

Угу, пожалій мене, пожалій... Я-то принаймні жива — поки що. І дуже, дуже тепла... Ах, чорт! Що таке?

Коліно! Згадав! Я згадав, Лялюська!.. Я крався під плетеним тиним десь на передмісті, а в місті на мене чекала зрада. Я мав убити зрадника, Лялюсь! Я для того і йшов, мене для того викликали! Але я навіть імені його не взнав, нічого!..

Це в сні було?..

І я вдарив коліно — об той тин!.. Жартуєш?

Які жарти, дівчино! Я через цей біль і згадав... І ти, до речі, теж там була — говорила зі мною.

Я? І що ж я говорила?

Стоп, а може, то й не ти була... Може, бабця Ліна... В усякому разі, голос був жіночий, це точно. Якась дуже близька мені жінка, дорога... Невже мама? От блін, не можу згадати... Тільки мокра рілля весь час чогось перед очима стоїть...

І ти не пам'ятаєш, що вона говорила, та жінка?..

Чекай, я ж був записав спросоння! Десь воно тут на столику має бути... Ось, знайшов! Є. На сигаретах.

Покажи. Ого, ну й наґрамузляв...

Так потемки ж писав! "Не знадобиться"... М-да...

Що це значить?

А я звідки знаю? Вилетіло все на фіг... От уже дійсно — "не знадобиться", як на глум фразочка... Кров якась у Києві... Теж не пам'ятаю... Жінки... До чого тут жінки? Дай, я гляну.

Якісь, блін, пророцтва дельфійського оракула — слова на місці, а смислу ніякого!.. Як ти про той "секрет" казала — купка закопаного сміття... "Жінки не покинуть родити". Як, як?

Так тут написано. "Жінки не покинуть родити". Тю. Теж мені, $E = mc^2$.

А знаєш, не така вже воно й дурна думка, як здається...

Та причому тут... Ти зрозумій, той сон був попередженням — і попередження чомусь лишилося непочутим! Хто був той зрадник, якого я мав убити? А через нього ж хтось мусив загинути — раз той сон і досі мене по коліну лупить!..

Слухай. Пора це припиняти. Ми обоє сходимо з ума. Це, як у Макбета з відьмами, — той теж старався розшифрувати віще послання, і чим це скінчилося? Ми все одно

так нічого не дізнаємося. Ніколи, нічого не дізнаємося. Все, милий, баста. З мене досить. Гаси світло, скоро світати почне...

Лялюська? Ммм?... Ти спиш?

Я спу.

Ну, добре. Добраніч...

Те, що сталося, не містилося в голові нікому. "Стодоля" зник.

Як то, зник?! А отак-о — вийшов удосвіта, невдовзі по Адріяновім відході, з криївки в село по харчі — й зник. Досі не повернувся.

Хоч як Адріян старався відводити погляд, його звідусюди стрівали Гельціні очі — страшні, розширені в чоловічках до суцільної чорноти, із налятими кров'ю кутиками. Такі очі були в зайця, якого він колись устрілив, — доки їх не встелила каламуть, і потім вони заскіли, зробилися мертві. Ті Гельціні очі його дратували, вимагали від нього якогось додаткового зусилля, а думки й без того розбігалися навсібіч, мов миші в стодолі. Гельця йому заважала; ліпше б її тут не було.

Найгірше не містилося в голові те, що харчі вони ще мали — правда, вже на денці, й самі крупи, а їх сирими не вжуєш, але ж Гельця і в цих "переходових" умовах примудрилася зварити кулешу, ще з день-два пересидіти б далось! І трохи протицингової трав'яної гербати ще було — правда, без цукру... Він би зараз залюбки випив тої гербати, хай і без цукру, аби гаряча була, але трудно — мусив удовольнитися з дороги схололою кулешою, і тепер в обважнілому шлункові гурчало, ніби там хтось двигав меблевий гарнітур; це теж його дратувало. Та, до холери, а якби й надголодь прийшлося трохи посидіти, то що такого?.. Їсти — не срати, можна зачекати (як підбадьорювали вони себе, коли Гельця не чула!): скільки раз, бувало, в лісі живіт приставав до спини, кору з листям жували, аби смажний, як суха пательня, рот наповнився слиною, а ошукане тіло загуло солодким дурманним теплом, — чи ж первина повстанцеві терпіти голод!.. І що такого мусило статися "Стодолі", що він зненацька погнався на зламану голову по харчі, не діждавши навіть Адріянового повороту?..

Не те, не те, щось тут було не те, — і він це чув, і хлопці чули, і ця невисловлена мука вкупі з тривогою свербіла в душах, як нужда, яку виводять над багаттям: коли воші,

зачувши вогонь, починають вилазити з-під шкіри, — і легше розчепіреном на вістрі пломеня рукам стерпіти чесний, як хірургічний ніж, опік, аніж цей, заходячий зашпорами в мозок, свербіж...

І хто — "Стодоля"!.. Той, хто найнещадніше дбав за конспірацію, хто мав владу віддавати за найменше порушення на військово-польовий суд, — і хтозна й скількох уже віддав, за ним не тільки ворожі життя числилися... Його гаслом було — "Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить": тепер Адріянові здавалося, наче "Стодоля" те щоразу проказував якимось нарочито визивно, зухвало-глумливо, — наче в живі очі прямо остерігав, щоб йому не вірили, й забавлявся з того, що ніхто відважний його так само прямо не питає: то й вам, друже, не вірити?.. Давній парадокс, із гімназійного курсу

логіки: критянин сказав, що всі критяни брехуни; чи правду сказав критянин? Парадокс без розв'язку — за теоремою Гьоделя, в кожній аксіоматичній системі є твердження, якого в межах цієї системи справдити неможливо. Але коли в межах системи перебуваєш ти сам, то від такого знання захитаний світ починає пливти, всі речі рушаються з місць, як у страшному сні, де переходиш замерзлу ріку і зненацька насередині лід починає колотись тобі під ногами, відкриваючи чорну безодню: якщо підозрювати зрадника в кожному, в товаришеві, який виніс тебе на собі з-під куль (та чи ж справді так воно було? чи не був то тільки такий хитрий трюк, умисне підстроєний, мов ті енкаведистські засідки-"бочки" з інсценізованою стріляниною, щоб одурена жертва повірила, буцімто її "одбили свої", й розказала гаданим "своїм" усе, чого з неї не вирвано в тюрмі під тортурами, — звідки можеш знати, як то насправді було, адже, крім "Стодоли", інших свідків тому фатальному травневому переходові не лишилося, а сам ти був тоді непритомний?..), — якщо нікому отак не вірити й за всім убачати ворожий підступ, то як тоді жити, і як — не збожеволіти?

А може, "Стодоля" й збожеволів? Не витримали нерви, щось йому помішалось, — а ніхто з групи не завважив, не спинив?..

Большевики так дуріли, і нерідко. І стрілялися в них, і з вікон викидалися їхні очільники. Адріян давно перестав із того дивувати — відколи вгледів раз у бою, як за краснопогонниками, що кинулись навтьоки, біг навздогінці їхній майор, малий і щуплоплечий, мов гном у гротескових накрилках нараменників, і з криком: "Стоїть... твою мати!", стріляв утікачам у спину — і кількох таки поклав, поки "Ворон", першим отямившись од загального заціпеніння (бо такого чуда — офіцер стріляє в спину своїм людям — ніхто з повстанців доти на очі не бачив!), — не скопив гнома короткою чергою. Адріян надовго запам'ятав тодішній спільний порух співчуття до живих ворогів, — доти йому траплялося жаліти лиш мертвих, коли лежали серед ліса непідібрані, в чужих одностроях, із заскленими очима в небо (подумки дорікав їм: ти чого до мене прийшов?..), — а тоді подумалося, що всі звірства гарнізонників, і їхнє непросипуще чорне пияцтво, їхні дикі вибухи ірраціональної люті (десь на смерть забили шомполами дядька, що приїхав у ліс по дрова, десь ізчинили стрілянину по дітях, які з'їжджали з гори на санчатах, і одне вбили...) — мусили походити не з самого тільки почуття безкарності ("Нам всьо можна!" — гаркнув один такий п'яний Ванька, коли селяни прийшли скаржитися "панові офіцеру", що "так не можна"), а й із того, що на клеочучій партизанкою чужій землі ці люди, перетворені на гвинтиків, — як гвинтики ж і ламалися, не витримавши натиску: як у страшному сні, їм цілий час коловся під ногами лід, а ззаду чигав який-небудь свій майор у нараменниках, щомиті готовий стрелити в спину. А майорові, своєю чергою, — якийсь його зверхник, а тамтому — ще вищий, і так аж до самого Сталіна: всі всіх боялись, і ніхто нікому не вірив. І це й була головна формула їхньої влади, котру вони несли з собою, як масове потьмарення ума, — зробити так, щоб ніхто нікому не вірив. Щоб ніхто нікого не любив — бо довіра можлива тільки між люблячими. Власне цього вони від нас домагалися, в цьому мала бути їхня перемога.

І тепер його додатково злостило те, що він чув у собі і в хлопцях цей самий гнійний вірус — роз'їдаючу труту мовчазної підозри. Хоч і гнав од себе думку про найгірше, вона була вже в ньому, в них усіх — уже вприснута в кров, як оте "щеплення", що дістали арештовані в К., — по чім же неждано-негадано пустило їх додому, і до місяця всі сімдесятеро щеплених сконали од незнаної недуги. Найпринизливіше почуття для чоловіка — ніби ти, сам не помітивши коли, піддався і, мимо власної волі, поводишся так, як собі бажає противник. І все, що давало тобі силу — дружба, побратимство, любов, — починає розпадатися зсередини, точене сумнівом. Ти сам робиш за ворога його роботу — сам колеш собі під ногами лід, цюкаючи топірцем у ритмі серцевих ударів...

А може, "Стодоля" просто не ризикнув іти з бесагами назад по лісі, коли розвиднілося, й зараз десь пересиджує, чекаючи ночі?.. Та й де, в селі?

А чом би й ні — станичний міг його сховати. Ще є надія, треба лиш зачекати до ночі. Мало що могло трапитися.

Адріян розумів, що вони тут без нього вже обгризли між собою на суху кістку всі ймовірні версії того, що могло трапитися, — а його поворот мовби вплив у них нові сили, для заходу на друге коло. Справді, чого лиш на війні не трапляється. За інших обставин, себто якби "Стодоля" був тут, він би розповів їм про міліціанта, якого стрів у місті, за три і півповерха до призначених дверей. "Уходите, там капкан"... А тепер ні, тепер уже не розповість. Навіть якщо "Стодоля", дасть Біг, вернеться, живий і здоровий, — все одно не розповість. Тільки в звіті, провідникові. Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить.

Ні, провідник колись казав йому інакше, — давно, ще у Львові, за німців, у той недобрий час, коли наші люди упали геть непояснено — коли гестапівці розстрілювали членів ОУН на вулицях, пізнаючи їх серед перехожих так безпомилково, мов фотокартки наші в кишенях мали, аж доки не з'ясувалося, що таки й мали, і не лише фотокартки, — що ще в листопаді 1939-го в Кракові, на спільній раді гестапо й НКВД, совети передали німакам списки всіх політичних справ, які дістались їм од поляків, і всі, хто вступив в ОУН за Польщі, мусили зникнути, піти в підпілля: "Запам'ятай, — казав тоді йому провідник, — навіть якщо зраджу я, ти не зрадиш ніколи". І він запам'ятав — по тому, як йому при тих словах пороснули мурашки вздовж хребта. На весь вік запам'ятав: він — вартовий, що не сміє покинути стійки, навіть коли би zostався сам-один.

А прецінь не був один.

Обличчя "Левка" й "Ворона", стурбовані й насурмонені в примарному гасовому посвіті (Гельця таки взялася запарити гербати — єдино розумна річ, до якої можна було вдатися, щоб заховати видимість ненарушеного порядку), будили в ньому зараз незвичну, болісну ніжність — так, ніби, молодші за нього на яких сім-вісім літ, ці хлопці були йому синами. Якби Бог дав йому сина, він би жадав собі одного — щоб той виріс таким, як вони. Їх змалку навчали, що основа життя — то труд і молитва, а насправді навчили відрізняти добро від зла. А тільки це й важить, це найважливіше, що батько має

дати своїй дитині, — за решту подбає Бог... Адріян чув, що йому мутиться в голові й очі починають сльозитися, — мабуть, через те, що в криївці бракло повітря. І ще йому заважала Гельця — не міг бачити тих її закривавлених очей раненого зайця, вони ніби прошивали його наскрізь. Ніби звинувачували, ніби так прямо й казали: ти завжди його не любив — ну що, радий тепер?..

Не був радий. Далєбі, не був. Хтів одного — знати вже раз правду. Або туди, або сюди. Або суха земля під ногами, або з головою в крижаній воді, — але щоб уже напевно чи те, чи друге. Тільки б не це сновидне потріскування криги там, де належить бути тверді. Тільки б уже нарешті прокинутися з семимісячного сну, крізь який він сліпо йшов із розплющеними очима. Йшов тому, що любив цю жінку. Вона зараз дивилась на нього майже з ненавистю, а він і далі її любив.

Ні, стрілянини, сказали хлопці, не було, — якби була, почули б, звук розноситься далеко. Була, отже, надія, що "Стодоля" живий.

Але з криївки треба було виноситися. В чому як у чому, а в цьому Адріян був певен. Ця криївка тхнула йому могилою. Від самого початку тхнула.

Тому належалось випити гербати — їх чекала ночівля в лісі.

Гельця дивилася тими своїми страшними зчорнілими очима, мов не розуміла. Mater Dolorosa, роздратовано пронеслось йому в голові. Вона не любила спати на снігу, колись була призналася, що це їй найнеприємніше з усього партизанського побуту. Мабуть, для жінки то таки неприємне — коли всі сплять під одним плащ-наметом, складені до купи на один бік, як ложки в шухляді, перевертаються всі гуртом, і хлоп спросоння може вхопитися рукою за щось, що йому не належить, — але його, Адріяна, зараз більше турбувало, як їм на ту ночівлю втеплитися: снігу, щоб нагорнути зверху на плащ-намет для термоізоляції, нападало явно недосить, кепсько буде, як приморозить уночі. Гельця ляже посередині, вони її грітимуть, вони її берегтимуть, щоб не перестудилася. А якщо "Стодолю" таки захопили облавники? Вода все не хотіла вкипати. Дайте, я на ню похухаю, запропонував "Левко", і "Ворон" з готовністю підгигикнув, — вони показували самим собі, що годні ще жартувати. Або й справді їхня юна енергія, як у молодих звірят, брала гору; що ж, незле. Незле. Ще повоюємо, хлопці, — ще, як той капітан казав, дамо їм жар у... Дивився на безживного казанка: ну закипай, закипай же! — а перед затуманеним зором стояло інше подібне видмо: в подовгастій металевій скриньці над полум'ям коливалася вода, і з дна на поверхню піднімалися, дедалі рясніше, сяйні іскорки бульбашок, обкипаючи вздовж по контуру хірургічні металеві щипчики, готовані для операції... Та операція тоді так і не відбулася, що?..

Здригнувся: Гельця його покликала! І враз він злякався — по-справжньому, до зимного стиску в грудях: та що це я, сплю? — і вся втома разом пропала, як рукою зняло. Знов був скупчений, готовий до дії, — лиш серце билось прискорено. Це все той клятий сумнів так його був занеміг, забрав йому рештки сил. Зараз, зараз...

Гельця просила його, щоб вийшов із нею надвір. Показувала очима.

І це вже також колись було, тіло пам'ятало: він виходив у ніч із криївки за іншою

жінкою, з розкалатаним серцем, не тямлячи нічого, крім її близької присутності, назустріч місячному сяйву, — тільки тоді була весна, а тепер сніг білів під ялинами, і в графітовому небі, куди обоє, випроставшись, відрухово піднесли голови, всіма змислами хапливо вбираючи в себе відкритий простір, чорніло проти мутного, в крейдяних патьоках місяця голе грабове віття. Було тихо — вітер ущух, лиш знизу приглушено сюркотала незамерзла "теплиця". Адріян устиг подумати, що Гельця найчастіше з них усіх виходить із криївки, постеріг це ще вчора, — мабуть, саме має жіноцьку слабкість, а криївка ж без кібля, не розрахована на довгий постій... І тут почув її голос, голос умить його витверезив од замапорочення нічним простором, — він звучав як із-під каменя:

— То я винна. То моя вина.

В ялиновім притемку ледве розрізняв пляму її лица. Якби відступилася ще на крок далі, цілком стратив би її з виду. І таке теж уже, здавалось, колись було — де? коли?.. Вона страждала, а він нічим не міг їй допомогти.

— Він задля мене пішов... по ті харчі. Молока мені хтів добути.

Молока? До чого тут молоко?.. Вона ніби говорила чужою мовою, на яку він не вмів насадити вухо. Чи йому причулося, чи десь далеко в хаші хруснула гілка?..

— Я його мала би відрадити. Я йому казала, що то перейде... мої млості. То ранішня слабкість, вона потім переходить...

Він і далі не розумів — розумів тільки, що вона зараз не з ним, не тут, не з ними всіма — тим його й дратувала, як голос, що тягне поперек хору! — відокремлена від них, замкнена в якусь свою непрозору шкаралющу. Її тривога мала іншу барву, іншу густину. То вона хвора?..

— То не хворість, — відгукнулась Гельця на його невисловлену думку, мовби лагідно відвела простягнену в темряві грубу чоловічу лабу: в голосі їй прорізалась нова нота — заспокійлива, певна себе, сливе материнська, — голос знов світився, хоч і неяскраво. — Таке часто буває... на четвертім місяці тяжі...

Сталося. Удар обрушився на нього м'яко, як брила снігу зі смереки. Колись на Гуцульщині він бачив, як господар забивав ягня, перед тим щось довго до нього примовляючи, ледь не на вухо нашіптуючи, — аж доки звіря не схилило голови покірно, мов погоджувалося прийняти свій кінець. Таким ягням бачив себе зараз.

Он воно, значить, як, думав тупо. Он у чім справа. Наче з розгону стукнувся в глухий мур і за інерцією перебирав ногами на місці: он воно що. Он, значить, як. Проте, дивним чином, відчував і полегкість — як коли би з рани випустили гній, припікши розжареним залізом: то, значить, "Стодоля" пішов по молоко. Пішов, нікому нічого не вияснивши, бо його дружина була вагітна й потребувала одживлення. Що ж, на його місці він теж, мабуть, пішов би. Рачки поліз би, навіть і цієї самої хвилини. Ліз би, доки повітря в грудях би стало...

Вона по-своєму витлумачила собі його мовчанку:

— Я видержу, Адріане.

Те "Адріане" відлунило в нім, як поворот заліза в живій рані. Могла би зараз

звернутися до нього й на псевдо; хоч ту крихту милосердя могла би до нього мати. Але їй було не до нього — він стояв тут, перед нею, живий, здоровий і вільний, і батьком її дитини був не він.

— Не будете мати зі мною клопоту. А родити на весну піду в Карпати. Все вже домовлено, маю адресу...

Вона перепрошувалась, вона лиш себе саму вважала винуватою в тому, що сталося. І при тім була з неї така невгинна твердість, що він задихнувся: вона мов підвищала зростом у темряві. Не знав цієї жінки, не уявляв собі досі її сили. "Вони нічого з нами не вдіють!" — блисло враз дикою, скаженою радістю, вибухом захвату, як перед величчю стихії, — сливе надлюдським поривом гордості за наших жінок: ніхто нічого не вдіє з таким народом, все здолаємо, все!.. Відрухово виструнчивсь, мов збирався віддати їй честь. Гельця, о Боже. Та сама лілейна дівчинка, маленькі ніжки в шнурованих ботиках, осипані пелюстки слідів на снігу, — колись він стояв уночі під її брамою, цілу ніч простояв під її брамою, безтямний од щастя, Гельцю, Гелюню моя єдина, чому ти не моя?!..

І зараз за тим обвалилось нутро, утворивши в нім нудотну порожнечу: він згадав, де й коли її втратив — згадав сон, що мучив його довгі роки, ще з польської тюрми: вони двоє танцюють у темній залі, десь у "Просвіті" чи в Народньому Домі, і якоїсь миті Гельця йому зникає — вимикається з рук і пропадає в тьму. Так, як сю мить, відступивши, могла би зникнути, згубитись у темряві лісу. В тому сні він бігав як навіжений по залі, шукаючи за нею, і ніяк не міг знайти — зала все ширилась і ширилась, мов нічний плац без кінця-краю, заповнюючись уздовж стін мертвими, які все прибували, — ті, хто від'їхав, як у пісні, ув інший, у кривавий тан — визволяти братів українців з московських кайдан... І він теж пішов у кривавий тан — він умирав у шпитальці, підвішений на хресті, й центуріон ударяв його списом під ребра, туди, де увійшла куля, а Гельця була милосердною сестрою, ні, була Магдалиною в підбитій живим пурпуром, як здерта шкіра, шинелі з відгорнутою полою, і хоч як він старався до неї докликатись, не чула й не дивилась у його бік, а центуріон пообіцяв йому із злостивим смішком, що вони ще зустрінуться, — мой, ще й як зустрінуться!.. А милосердною сестрою була інша жінка — "Рахеля". І ту жінку він також любив.

Чорнява така, на жидівку подібна... Десь місяці на сьомому... А Гельця, значить, на четвертому? І раптом збагнув: це ж тоді, коли вони разом фотографувалися, в ній уже жило нове життя!.. Мовби навч угледів світляною плямою на тім місці, де радше відчував, аніж розрізняв між ялинових лап її хрупку постать, ту знимку — осяяну, як візантійська ікона, її напівпроявленим усміхом: так усміхаються жінки, що носять під серцем таємницю, невидну для чужого ока. Його охопило чудне бажання покласти їй руку на живіт — і тут-таки, наступним поштовхом, мелькнуло, як би було добре, аби то був живіт не Гельці, а "Рахелі": тоді він знав би напевно... Але він не встиг додумати цієї думки до кінця, не встиг уяснити собі, що саме він хотів би знати напевно, бо десь із найтемніших надр свідомости піднялося грізно й нестримно, наче напад блювоти в вагітної жінки, те, що він цілий час і обтоптував, цілі вісімнадцять кілометрів дорогою

назад із міста перебираючи ногами, мов топтався на місці, марне стараючись затоптати раз уже вприснуту в кров підозру: знимка!.. Його знимка, вивішена коло міліції, його "личность", яку впізнав учитель із П., один раз його бачивши півроку тому, — та знимка мусила бути недавньою, а значить, могла бути тільки тою самою — з їхньої гуртової світлини. Тою, де він "мав журу", — лице в тіні, гейби в сажі, лиш білки очей світять, як гріх: неподібний до себе, циган циганом, ніколи не видівши, грець упізнаєш, — мов захарактеризований тою тінню, що невідь-звідки взялась, як циганські чари... А інших світлин "Кия" гебе не мало звідки взяти, за останні три роки зроблена була з нього лиш та єдина — та, котру влітку зробив їм усім "Стодоля". Звідки її взяли?..

І хто виказав у жовтні "Стодолину" криївку? Зв'язкова того не зробила. За те гебісти прибили їй язика цвяхом до дошки. Він знав, як вони те роблять: приводять під час допиту свого лікаря, і той удає над тортурованим медичну опіку — мацає пульс, ставить градусника, може, навіть обтирає лице й змащує рани... А відтак просить, уже заспокоєного, виставити язика й сказати "А-а!". А язика, іно виставленого, вмить, підскачовиши, затискають клямрами інші. Тоді можна мордувати жертву хоч і до смерті, не боячись почути від неї ні крику, ні прокльону, ні передсмертного "Слава Україні!". Все можна робити з людиною, чий язик затиснуто в клямри. Така технологія.

Ні, не все. З тілом можна, а з людиною — ні. Та дівчина нічого не сказала.

А хто сказав? Чому впала "Стодолина" криївка?..

Поклади мені руку на чоло, попросив подумки, адресуючись у той бік, де стояла Вона зі "Стодолиним" дитям у лоні. Остуди, очисти, визволи. Випусти цей яд із душі, розкажи що-небудь іще, чого я не знаю. Розкажи, як він цілує, як ти розхиляєш коліна йому назустріч і він входить у тебе мужем, і що ти при тому відчуваєш, і які слова він тоді тобі каже, — я все стерплю, аби лише в тім була правда. Розкажи, щоб я не мусив підозрювати й тебе. В пам'яті промайнули, опікши болем, найщасливіші їхні години в підпіллі — коли вони гуртом співали, спів і спільна молитва — то були години нічим інакше не вимовної єдності, які прекрасні, натхненні робилися в друзів лиця, як горіли очі... "Стодоля" ніколи не співав. Не був музикальний.

Деся з сторони, поза собою, чув цокання хронометра — свідомість, відділена од його болю, твереза, жорстока й нещадна, мов лицар у крижаних обладунках, держала над ним наготові зеґарок, вилічуючи хвилини: ЦОК... ЦОК... ЦОК... цок...

— Вертаймося, — сказав він, із подивом слухаючи власний голос, як виходить із горла. — Час залишати криївку.

Йому здалося, ніби вона зіщулилась. Ніби він її вдарив (оповідала їм, як колись у селі при облаві її, вбрану по-сільському, вдарив у лице капітан, і вона, заки стямилась, відрухово відповіла йому тим самим, — господиня її тоді в паніці валялась у капітана в ногах, запевняючи, що її небога "зроду дурна", і ті повірили, — для них то було єдино зрозуміле пояснення, чому безборонна людина може відповісти ударом на удар). Добре, подумав він, бий тепер ти. Бий, не жалій, топчи, ненавидь мене, коли тобі від того буде легше, — то вже не має значення; колись, як лишимося живі, я все тобі виясню, а зараз нам треба рятуватись. Чорні мисливці йшли по снігу, чорні пси бігли,

тягнути їх за собою, аж гуло повіддя, чув їхнє хекання власним загривком. Тривога, що досі тліла розливою в його тілі, як горячка, стяглась, набула кшталтів і була тепер вицілена вістрям назовні, як антена в сторону села, — а Гельця, гей дитина, зайнята своєю вавкою, нічого того не чула; які ж ті жінки часом бувають тупі.

Він зробив над собою ще одне зусилля:

— Дякую, що сказали мені.

— Я при хлопцях не хотіла того казати.

— Розумію. Але тепер ходімо до них.

— Ви мені не вірите, Адріане?

Мав охоту зареготатися вголос. Тільки жінка могла таке спитати. Міг би повторити їй заповідь її зниклого мужа — "Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить". Міг би сказати, що якраз у її вагітність вірить, чому ні, — судячи бодай із того, як часто бігає надвір: він теж трохи читав медичної літератури, знає симптоми... Хоча ні, того все-таки не зміг би сказати, ні одній жінці не зміг би. Та й не про те вона питала.

І, замість того всього, з уст йому вихопилось:

— А кому маю вірити?..

Вийшло несподівано грубо, як у підлітка. Достоту як у підлітка з батярського передмістя, аж він спаленів — гаразд, що їй потемки того не видно! — і почув у відповідь її притамоване зітхання — прикушений на схлипові віддих полегкості, мов подув леготу, яким донесло до нього крізь хвою її запах — білявий запах її волосся, пам'ятний йому з тих часів, коли вони були на залі як Марлена Дітріх і Кларк Гейбл: давно не мите, не ондульоване, стягнене на потилиці в масний вузол, воно тим дужче, гостріше пахло — скошеними квітами, сіном перед грозою — пахло Нею. І тут він швидко загадав: якщо тамтой не вернеться, будь моєю! Будь моєю, доки я не впаду, до останнього подиху, до останньої кулі, що на мене жде...

А вона, оживлена його щирістю, мов стрепенулась, заговоривши з новим запалом, — ведучи своєї, добиваючи до пухи:

— Михайло, то незвичайна людина, Адріане! Ви ніхто його направду не знаєте...

Михайло, зрозумів він, — то "Стодоля". Для неї він Михайло.

— Він колись казав, що вміє все те саме, що большевики, тільки ліпше, тому завжди їх і переграє. Він не дасться їм до рук, от побачите!..

Вона завше така була, думав він, ще в Юнацтві, — завше йшла до кінця, щоб доп'ясти раз поставленої цілі. А він стояв, як штурпак, — і все те слухав.

— Ми всі годні лиш на те, аби за Україну вмирати. А він із тої породи людей, що колись її будуватимуть, як ми її здобудем.

— Може, й так, — сказав він. І подумав: а так воно, мабуть, і є. І споконвіку так було, відколи світ світом: ті, що над усе люблять свій край, — ті найперші гинуть за нього в боях. І коли вони мають щастя — не те просте вояцьке, котре досі, нівроку, мав він, а подібне до картярського щастя історичного гравця трапити в слушне місце в слушний час, так, щоб їхня кров прийшлася в масть у веденій поза ними світовій політичній розгрі, — тоді по їхній крові приходять до влади ті, хто любить уже саму

владу — і вміє її вдержувати. І "Стодоля" з тих других, то правда. І більшовики так само. Якщо для вдержання влади їм знадобиться самостійна Україна, вони її будуватимуть не менш завзято, ніж будували ми в підпіллі. От же й тепер, коли Сталінові треба було перебрати в сорок четвертім охоплену партизанкою Україну з-під нашого впливу, він дозволив на вкраїнські міністерства оборони й зовнішніх зносин. А коли УГВР домогалась од альянтів статусу уряду в екзилі, Сталін випередив нас, зробивши Україну членом ООН. І хай то все наразі цяцьки, формальні атрибути не існуючої в дійсності держави, — колись вони нам іще пригоряться, не одразу Київ будовано...

І ще він подумав: він би не посмів у цих умовах, живучи одним днем, мати з нею дитину. А "Стодоля" посмів. Значить, не одним днем живе — лічить на довшу скалю. І це теж у якийсь спосіб потверджувало слушність її слів.

А вона, набравши розгону, вже летіла, як ровер із гори, негодна спинитися, одержима хіттю будь-що-будь залучити його на свою сторону, зробити так, аби розділив із нею її віру в чоловіка, чиє сім'я несла в своєму лоні.

— Большевики його не вб'ють, вони його собі хочуть мати! Вони ж пропонували йому до їхньої розвідшколи, а відтак агентом до Югославії. І навіть матеріалу на нас від нього не хотіли — аби лиш на них працював. А він їх і тоді перехитрив — натер собі долоні до сорокаградусної горячки, щоб потрапити в лікарню, а вже звідти вдалося zorganizувати втечу...

— Ов, — мовив він. — Я того не знав.

Ровер наскочив з розгону на камінь, а вона й не постерегла, як трусонULO скреготом, задеренчало насторч її мові: то "Стодоля" вже був у ґебе під арештом? (Справді, нічого про нього не знав!) Раз був — значить, мусив пройти потім перевірку в вищому звені СБ, напевно сухої нитки там на нім не лишили... Але ця думка чомусь не заспокоїла: поодинчі загнані скабки, витягувані одна по одній, — зникнення, знимка, падіння "Стодолиної" криївки, його арешт у минулому, — вже самовільно склалися до купи, виструнчувались, як у геометричній прогресії, межі ними проступав доти не завважуваний зв'язок: кожна нова обставина скреготала щораз алярмовіше, бо вбирала в себе вагу всіх попередніх, і ця нова послідовність елементів дедалі відхиляла цілість зображення вбік від того образу, що бачився Гельці... Я мушу написати звіт до Проводу, зрозумів він. Отак і написати, все як є. І мов частина тягаря зсунулася від того з пліч, стало легше, — завжди легше, коли мусить рішати хтось інший, не ти. Він нетерпляче ворухнувся, по щоці мокро тернула кігтиками ялинова лапа, — він знов був на своєму місці, знав, що має робити.

— Щось іще, пані Гелю?..

— Не кажіть мені "пані", Адріяне. Дуже вас прошу.

— Перепрошую, не хотів вас образити.

— Бо то так звучить, ніби ви мене не берете поважно.

А це ж тільки початок, подумав він. А далі буде ще гірше, — якщо тільки буде далі.

— Пробачте, — повторив іще раз. — А тепер прошу йти вперед, я замету сліди.

— Дайте я те зроблю.

— Але з вас і впертюх!..

— Ну от, — засміялась вона, мов розбризкавши світло в темряві, — так уже ліпше!..
Далеко ліпше, ніж "пані". А я хотіла ще зійти собі цюню до потоку...

— Я на вас почекаю, — мовив він, збентежений такою несподіваною інтимністю, на яку між ними раніше не заходило: справді, таж вона вагітна! Пригадав собі рисунок у якійсь грубій анатомічній книжці: півкругла копула, повна нутрощів, заворожливе й відразне zarazом жіноче черево, в якому матиця, овальний акваріум із головатим у ньому моллюском, тисне згори на сечовий міхур... Він спробував уявити, як то тисне, пересмикнувшись, наче мокру жабу відчув у штанях, — і вперше здав собі справу, що її стан означав для неї щось цілком іншого, ніж для нього, — що цілий цей час її тіло знало щось, чого ніколи не знатиме він, навіть якби завчив напам'ять усі книжки на світі, — і те щось існувало поза логікою їхньої боротьби, цілковито на неї не вважаючи, начеб походило з іншої планети. І так буде завжди, вразився він, наслухаючи, як вона важко (а таки важко, змінився ритм ступи!), як ведмедиця, спускається по каменях, приміряючись, куди ставити ногу (а та, що була на сьомім місяці, — як пересувалась вона?..) — шурх, шурх, шурх, — потім на коротку хвилю запала тиша, а тоді він розрізнув поверх рівномірного жебоніння "теплиці" (слух мав наставлений, наче в радіоприймачі, на граничну потужність!), звук голоснішого, самочинного й якогось навдивовижу веселого дзюрчання, — і цей звук зненацька здушив його за горло напливом нестерпної, всерозтопляючої, звіриної ніжності, — і одночасно, темним супроводом, наче гулом незамерзаючого потоку в басах під скрипкове соло, він із жахом упритомнив собі, як напинаються йому м'язи внизу живота, — тіло, обудившись, згадало ту, другу втрачену, забухало молотами в скронях, завололо кожною клітиною, вертаючи собі невситиму розкіш тої весняної ночі, рідну піддатність вогкої плоті, як напучнявілої соками землі, вогняний контур у тьмі в мить найвищої розкоші, мовби й не було цих семи місяців, — він уже не тямив облич, вони йому змішалися: ледве видна пляма Гельціного в ялиновім притемку, закинуте до місяця біле, як кружок овечого сиру, лице "Рахелі" з закушеною губою, — він був сліпий, він просто прагнув обняти Жінку, вагітну жінку з круглим тугим животом. Втулити їй голову між набухлі молоком груди, вдихнути її запах.

Ридання стрясло ним коротко, як вітер сухим деревом, — сухе ридання, безслізне, як безгучний крик. Як німий рев звіря з припнутим язиком.

Шурх, шурх, шурх, — вона поверталась, це була Вона, чув її віддих: засапалась. Він зрадив — із її наближення, і з того, що не бачила його в мить його слабкості. (Жовтяві кола ще плавали на місці вогняного контура, наче хтось був надавив на очні яблука.)

— А гарно тепер у лісі, — судомно видихнула вона йому в потилицю, мов теж щойно плакала. І одразу зачула в нім зайшлу зміну — мабуть, жінка чує такі речі, як олениця самця — на віддалі. Тільки б вона зараз не здумала до мене доторкнутися, думав він, тільки б не отой заспокійливий дотик її руки. Тоді я витримаю. Він оступився в сніг, даючи їй дорогу, й так стояв, широко розставивши ноги, відрухово поклавши руку на пістолета, — наче зібрався боронитись.

— А чи ви знаєте, — раптом тихенько засміялась вона, і це було майже як дотик, лиш не той, якого він боявся, — що моя Ліна вже також мама? Вже третій рік!..

— Хто? — не зрозумів він.

— Таж Ліна, сестра моя! Сестра? А, так, у неї є сестра...

— Вийшла за дуже гарного хлопця — також із наших, студент на політехніці. І вже мають синочка, зветься Бронек — на честь нашого тата...

— Ага, — сказав він. — Гратулюю, — й подумав: кому я це вже нині казав? Гарний же мені випав день — багатий на чужі діти. Ліна? То та дівчинка в матроському костюмчику, що бігала з песиком? Вона ще так кумедно червонілася, коли він приносив їй тістечка в подарунок... Він притримав ялинову лапу, щоб Гельця не нахилилася занизько, її стишене щебетання на ходу продовжувало обволікати його, як жебоніння струмка: недавно провідувала родину, в жовтні, як була у Львові на завданню. Й далі мешкають у тій самій кам'яниці на Круп'ярській, кам'яниця тепер належить советам, а їх виселили до кімнати в партері. В хаті мало не збожеволіли, як вона застукала поночі у вікно, — тож три роки не бачилися! А хлопчик дуже гарний, подібний до Ліни, вона придивилася йому, як спав...

— Ми й за вас згадували. Ліна дуже втішилася, як я сказала, що ви живете. Ви ж були її "pierwsza miłoscia"[27], чи ви те знали?

— Ні, — сказав він. — Я того не знав.

Як багато він у життю не знав! Але то вже не мало значення, він не змінив свого рішення, вона його не переконала. З криївки треба було виноситися. Зегарок цокав.

— Була залюблена в вас по самі вуха. Гімназисткою мала в себе над столом пришпилену світлину Кларка Гейбла — із заліпленими вусиками, щоб подобав на вас. Гадаю, що трохи навіть ревнувала мене до вас...

Ну ні, подумав він, на таке я не піддамся, чи вона мене гадає тим розчулити? Заліплені вусики, і що тільки в тих кобіт у голові. Всі вони завше були в нім залюблені по самі вуха, отакий-от із нього скурвий син: кобіти завше любилися в нім по самі вуха, знай тислися пачками йому вздовж дороги й кидали під ноги квіти, ая, — всі, крім одної. А декотрі, замість квітів, кидали себе, але про те зараз ліпше не згадувати. Душею він уже не сприймав смислу її слів (чисто вдуріла зі своїм Михасем, все'дно що орієнтацію без нього стратила й нічого не розуміє!), — тільки й думав, у ритмі цокаючого зегарка, мов крізь колихку воду здіймалися іскорки бульбашок, обкипаючи темний контур страху: вона грає на мені, як сама схоче, як на фортеп'яні, і я їй на те позволяю, я відповідаю за жінку, яка має наді мною більше влади, ніж я над нею, і то зле; ох і зле, друже поручнику... В змученому тілі знов зароджувався несамовільний дроз — як пожежа в домі. Зараз він вип'є гарячої гербати; мав надію, що вкипіла.

— Адріане.

Вона спинилась, мов вимкнулась музика. Стояли навпроти себе, за крок од пня, яким маскувалася дучка над криївкою, і в темряві він відчував на рівні губів чубок її голови. То була жінка, скроєна в акурат на його мірку, — одна така жінка на світі.

— Я вам хотіла сказати... Може, потім не буде більше нагоди. Я вам дуже вдячна.

Не тільки за те, що мене вислухали. За все.

Він мовчав, як ягня перед обухом.

— Ви для мене як родина. Як брат, якого я ніколи не мала. А завше хотіла мати, скільки себе пам'ятаю...

— Дякую, — сказав друг поручник на псевдо "Кий". — Спускайтеся, "Дзвіню".

Ти ніколи мене не зрадиш?

Я ніколи тебе не зраджу.

Не покидай мене.

Я ніколи тебе не покину.

В мене нема нікого, ріднішого за тебе.

І в мене. Нікого нема, тільки ти.

А той... другий?

Не було ніякого Другого. Забудь. То була не я.

Ти певна? Почім ти знаєш, що не передумаєш? Що, коли він раптом з'явиться й покличе, ти знову не стратиш голову й не побіжиш до нього?

По тім, що не люблю тої жінки, яка з ним була. Себе тодішньої — не люблю. Те, що мною тоді вело і штовхнуло до нього, йшло не від мене — та й не від нього. Я на його місці бачила зовсім іншого чоловіка — його намалювала моя уява під впливом тяжких поразок, незагоджених комплексів і збірних жадань мого народу. Він здавався мені сильним. Тим, хто здатен вирішувати долю багатьох. Адже долю багатьох у нас завжди вирішували чужинці й їхні вислужники. Український есбіст, український парламентарій, український банкір, люди влади — то завжди була недосяжна мрія: втілена мрія відвічної колективної безправності про "свою", власну силу, яка оборонить і захистить. Він здавався мені сильним. А був усього тільки жорстоким.

І до тебе? До тебе теж?

Не говорімо про це. Не треба.

Добре, не будемо.

То все було таке, як темний чад. Але я гадала, що так має бути. Бідна моя дівчинка.

Ем, що вже там... Плутати силу й жорстокість — найпоширеніша помилка молодости. Молодість-бо знає життя іно за силою власних почувань — таке постійне гримуче фортисимо з ногою на педалі... Їй іще незнайома та вища чутливість, правдива чутливість сильних, якою внеможливлюється жорстокість, вона ще не здогадується, з якою силою може вдаряти під серце ледь чутне піанісимо. Жінки роблять це відкриття щойно з першим метеликовим порухом дитяти в лоні.

А чоловіки, по-твоєму, що ж, тупіші?

Ви любите війну. А війна не сприяє тонкості почувань, вона лиш педалює їхню силу. Цілий час саме фортисимо — допоки людина не глухне. Ти несправедлива.

Я жінки, Я хочу відчувати рух метелика і бачити в тім об'явлення Бога. Бог повсякчас об'являється нам у малих речах — у формі листка, в тонкім кружеві молодого льодку над берегом. У чуді крихітних нігтиків на пальчиках немовляти. Війна замикає на все те людині зір і слух.

Ти несправедлива. Війна — теж спосіб побачити об'явлення Бога. Може, з усіх якраз найпряміший. І найстрашніший, як то й має бути — страшно впасти в руці Бога живого... Знамення на небі, комети, вогненні написи, голоси духів, сходження янголів, оновлення церков, які завтра рухнуть під бомбардуванням, — жодна війна не обходиться без своєї метафізичної історії. І жодна не дала стільки мучеників, як ця. А ми при тім лиш оруддя, ми — камені з Божої пращі...

Адріане. Скажи мені, ця війна коли-небудь кінчиться?

А війна ніколи не кінчається, маленька. Вона завжди та сама — міняються тільки види зброї.

Це ти мені кажеш? Чи той, мертвий?

Та хто з нас живи й!..

Ні! Не кажи так. Я так не хочу. І це взагалі не твої слова!

Не забувай, що це сон. Це все нам сниться, і слова можуть залітати в сон звідки їм заманеться — як мушка в око...

Я знаю, звідки ці слова. Я пам'ятаю ту картину, що їх супроводила, "Після вибуху", — її написала Влада, яка теж тепер мертва. Хіба це не її слова — про сильного чоловіка, якого намалювала її уява зі страху перед програшем? Що вона тут робить, Влада, навіщо вона в цьому сні?..

Зараз він скінчиться. Потерпи ще трохи. Ще трохи маємо протиснутися цим вузьким темним лазом, — нам трапилася кепська криївка, з прямим входом, а вхід до криївки треба будувати під кутом, зигзагами, щоб, коли знадвору вкинуть ув отвір гранату, ніхто всередині не постраждав...

Не бачу лазу. Бачу, як виходжу в воду, в потік. Мию ноги, і по ногах мені стікає бруд.

Може, в якомусь місці сон розділився на два рукави, і ти бачиш, чого не бачу я?.. Але вода — то добре. Добре, що бруд стікає.

Такі виразні чорні патьоки по заголених стегнах...

То сходить усе позверхне. Душа очищається, зістається собою.

І я тебе люблю. І ніколи тебе не зраджу.

Знаєш, а я тебе ревнував!.. Довго ревнував, тільки не признавався. Ті омари, що ви з ним їли, мені в горлі стояли.

Стекло, все скло, мов не було того нічого... Бачу дівчинку, що до мене сміється, білявеньку дівчинку, рочків, може, двох, — і звідкись знаю, що це моя... У мене буде дівчинка?

Дівчинка! Ну звичайно ж, це має бути дівчинка, як я не здогадався! Дівчинка, авжеж, — маленька Гельця з білими кісками...

А де хлопчик? Який хлопчик?

Той, що її боронитиме. Кожній дівчинці належить такий хлопчик — муж, брат, хтось іще... Чому я його не бачу, де він? Чи його теж забрала війна?

Може, він уже народився? Перебуває серед живих, і тим ти його й не бачиш?.. А в цьому сні що, немає живих?

Тільки ми з тобою, Лялюсь. Це наш сон. І ми не можемо його змінити... — Бандери,

сдавайся! Выходи!

Крикнули в продух. Нагорі валували собаки, гупали чоботи — багато чобіт, од двиготу зі стелі сипалася земля, шурхіт нарастав, наче свист стрільна в польоті: зараз обвалиться, вибухне, накриє з головою...

— Виходи, "Кий", мы знаем, что ты здесь!.. Четверо дивилися на себе. У світлі ліхтарика було видно, як із лица "Левкові" відринули рум'янці, й воно зробилося земляним. Як і Гельціне. Й "Воронове".

"От і все", — промовив хтось Адріянові в голові — з нечуваним досі спокоєм. І мов лопнув услід вибульк давносподіваної полегкості: нарешті! — на який умить збунтувалося все його єство: ні!.. Він облизав губи — губи теж були чужі, відокремлені од нього:

— Хто? — спитав безгучно, але так, що почули всі, бо кожен у цю мить питав себе те саме: хто привів облаву?..

Чи це він сам і привів? Собаки взяли його слід, ще з міста?

— Виходи, блядь, говорю, пока не выкурили!..

А, то вони мають газ. Все мають — і газ, і собак, всю силу на світі. Горло йому здушило спазмом ненависти, як автоматною чергою, подумки спрямованою нагору, — на мить перестав бачити, темна пелена заслала очі. Показав жестом, "Ворон" зрозумів його першим: документи!.. Вони почали спішно вигрібати з наплечників усі папери на купу, дерти світлини, "Ворон" чиркнув сірником, спалахнуло, затанцювало сполохами по лицах, тінями по стінах... Адріянові здалося, наче Гельці цокочуть зуби. Сам він також не відчував жару; мабуть, не відчув би, якби й вложив руку у вогонь. Зате всім тілом відчував холод пістолета, несподівано важкого, — пістолет думав за нього: куди, в скроню чи під підборіддя?.. Підступився до продухвини, прокричав, задерши голову:

— Маму свою з хати викурюй! Де той, що вас привів?

— А тебе зачем?

— Давай його, хочу з ним говорить!

Нагорі забубоніли, бу-бу-бу-бу, — за псячим валуванням нерозбірливо, на кілька голосів: радилися, в щілині рухалося світло. Вони будуть вести перемовини, збагнув він, я потрібен їм живим. Лички, звання, нагороди, відпустки, — вони зараз пускають слину, як ті пси, вони не схочуть випустити з зубів такої здобичі. Перемовлятися, зволікати час, доки згорить архів. А тоді пробоем — гранати в отвір, і вперед. Якісь шанси є завжди, і не в таких тарапатах бувалося. Ні, подумав він, в таких іще не бувалося. Боже, зглянься на наші душі, але Гельця має лишитися, вона має жити. "Рахеля" — то мій гріх; дай мені його тепер одробити. Дай, щоб хоч одна з двох врятувалася. Я тепер, як "Орко" вчора в бою, — охоронцем при вагітній жінці. Якщо то був "Орко" — але байдуже, хто б то не був: він був тепер ними всіма — тими, хто згинув, підірвавшись у криївках, згорівши на сільськiм стриху, хто впав од кулі, закрашуючи в червоне сніг під собою й останнім корчем пальців намертво стискаючи чеку, — нескінченна темна зала, по якій він танцював свій *dance funebre*[28], стислась, як у кулак, у цей підземний сховок, і тисячі полеглих гримотали маршем йому крізь кров.

Благослови, Господи.

Біля продуху завовтузилося. Зараз, зрозумів він. Йому здалося, що він чує зверху віддих, і той віддих змішувався з його власним — як у двох, укритих одним плащ-наметом. Зненацька тіло йому стрясло довгим, лютим дрожем, чи не дужчим од любовного, і на лобі виступив липкий піт. Ніколи ще він не переживав такого омерзіння.

— Друже командир... То був "Стодоля".

Ззаду тоненько скрикнула Гельця, мов писнуло кажаня. Гавкіт нагорі урвався, перейшовши в скавуління, — видно, собаку вдарили чоботом, щоб не заважав. Чоботом, у писк, чоботом, чоботом.

— Випустіть її,— говорив той, хто був "Стодолею"; ніхто раніше не чув од нього такого голосу, і голос теж сповзав по Адріанові, як гадюча шкіра. — Випустіть "Дзвіню", друже командир, хай "Дзвіня" вийде...

Адріан обернувся на шум. "Дзвіня", що перед тим сиділа навпочіпки, вкидаючи документи у вогонь, лежала поперек криївки, збивши в падінні головою приставлену до стіни "пепешку", і вогонь лизав їй халяви чобіт. Це пекло, подумав він, дивлячись, як хлопці її відтягають; я в пеклі. Таким воно було на картині Страшного Суда в старій дерев'яній церкві, де правив службу його тато: лопотіли вогняні язики, лице сікли іскри, і чорти в червонясто-сірих німбах вишкіряли назустріч голодні зуби. Пекло — це омерзіння, з якого нема виходу. Раніше він цього не знав. Раніше він був щасливий.

Дим уже їв очі.

— Ліпше ви спускайтеся до нас, — прокричав він, тамуючи кашель. — Ваша жінка саме зомліла, потребує вашої допомі. Якщо ваші хазяї вам дозволять.

— То не те, що ви думаєте, друже... Присягаюсь...

— Одну присягу ви вже зломали. Не трудіться.

— Дайте мені поговорити з нею!

— Нічим не можу допомогти. Просіть у тих, кому нас продали.

— Вона ні в чому не винна!

— Тим гірше для вас, — він відповідав слова механічно, мов виклацував на машинці стандартний повстанський вирок: "Наказуємо вам до сорок вісім годин вибратися з села, а рівночасно і з української землі. Для таких, як ви, місця на українській землі немає. Попереджуємо вас, що за невиконання наказу..." Такі вирoki раніше виконував "Стодоля"; тепер він заступив на його місце. — З тим і живіть. А суд українського народу вас найде.

Я сам, пообіцяв подумки, вліплю тобі кулю, коли почнемо бій, — із якою ж холодною втіхою це зроблю: як чиряк видушу, щоб чвиркнуло. І тут він зрозумів, як він це зробить, — водномить, ніби в магнієвому спалаху фотоапарата вгледів.

— Дым! Дым идет, та'рщ капитан, они там чё-то жгут!..

— Не дури, "Кий", здавайся! Дружок-то твой, вишь, умнее тебя!.. Вже знав, як те зробить; чув у голові й тілі дивну ясність. Не бачили ви ще, як здаються "бандерівці". Хочете бачити, то вам покажу. Тільки чогось би білого в руки — газети? Гелю сперли

плечима до стіни, голова їй упала набік. Аби лиш ті згори не заткали продуків, бо згасне огонь. "Левко" навіщось бив її по щоках: ліпше б залишив, ліпше б їй не опритомнювати.

— Советская власть вам, бандитам, навстречу идет, а вы рожу воротите!

Він підгріб носом у вогонь кілька фотоклаптів: веселоке дівоче личко з віддертою усмішкою, складені на колінах селянські руки. Десь там палахтіла і вкинута ним знімка з них п'ятох, яку він розшматував не дивлячись. Має лишитися попіл. Тільки попіл, все має згоріти дощенту. Жодного імені, жодного знаку, нічого по нас. Тільки кров наша за тебе, Україно. Нове, незнайоме збудження розгорялося в ньому в міру того, як вогонь доїдав архів. Хтось кашляв; він утер очі й вгледів на зап'ясті розмазану сажу: то була його рука, але він того не розумів.

— Чи й газети також палити, друже командир?

— Не треба. Хай читають.

— Сдавайся по-доброму, "Кий", или тебе жить надоело?

— А що ти за один, що мені тикаєш? — гукнув, дослухаючись до руху нагорі: так він і думав — вони залягали за деревами подалі од входу, на випадок, коли з криївки полетять гранати: "Стодоля" вказав їм, де вхід. — Чи в вас там самі свинопаси? То везіть сюди полковника Вороніна, будемо розмовляти з ним!

— Ишь чего захотел! Не будет тебе полковника — операцией командую я, капитан Бухалов!..

Він подумав: моя смерть мені відрекомендувалася. З тисяч можливих безособових облич вона обрала саме це. А я так хотів, щоб це сталося у Києві, — і так його й не побачив. Шкода. От лиш за цим одним і було шкода, але той жаль уже був замалий, щоби щось у ньому зрушити. Поможі, Господи. Востаннє Тебе прошу.

Клацнув затвор: то "Стодолин" охоронець "Левко" дослав набій у цівку. І для чогось звівся на ноги — напівзігнувшись, низька стеля не дозволяла випростатись, — і так стояв із пістолетом у руці, мов удержував на собі цілу землю і похитувався під її тягарем:

— Друже командир... Друзі...

— Пождіть іще, "Левку", — сказав Адріян. — Поки маємо ще зброю, не годиться спішитися на той світ, не прихопивши з собою скільки большевицьких душ. Чуєте, як капітану Бухалову не терпиться?

— Сдавайтесь, "Кий"! Даю вам пять минут на размышления!

— Будемо кидати гранати? — хрипло, жадібно спитав "Ворон". Адріян дивився на Гельцю. Була притомна. Сиділа не рушачись і світила з тьми очима просто на нього. На мить усі звуки пропали, він чув тільки дзвін крові в вухах. Такий тонкий, небезпечний свист.

— Прости мені, Адріяне.

Вона знала, зрозумів він. Знала, що я її люблю. Вона тут, вона зі мною. Рука в руці. Моє щастя, моя любов. Захват рвонувся в ньому, випроставсь і горів високо й рівно, мов смолоскип.

— Хай Бог простить, — відповів він — голосом свого батька, панотця Ортинського.
— І ви мені простить, Гелю. І ви простить, хлопці, в чому прогрішився перед вами, "Вороне"... перед вами, "Левку"...

— Най Бог прощає...

— Прощаю, простить, друзі...

— Простить і ви мені...

— Най Бог...

Вони незграбно, як чужі, перецілювалися: кожен був уже наодинці з своїм догоряючим життям, і дотик до іншого тіла з трудом дотиравсь до свідомості — щока колюча, щока гаряча, холодна, мокра... То Гельця, зрозумів він, вона плаче: їй вернулися сльози. Текли їй по щоках цівками мокрого блиску, й він раптом пошкодував, що не встиг наостанці поголитися, — так, якби місце постою покидав по собі неприбраним.

— Я сказав — п'ять минут, "Кий"! Ты меня слышал? — У крикові чувся страх. От тепер пора, подумав він.

Як у тій казці, де ари́дник кликав дівку в танець, а вона все барилася, поки не запіяли півні. Лише що нам півні не запіють, і підмога не прийде. Зеґарок ставав; секундна стрілка добігала кінця. Те, до чого він готувався довгі роки, підносилося перед ним велетенською, грізною стіною, величніше й грізніше за все, що він знав досі. Навіть те почуття, з яким стояв у 1943-му в лаві, коли чотири сотні УПА, прийнявши присягу, співали "Ще не вмерла...", не могло з тим зрівнятися. Ніщо не могло. І скільки не готуйся, ніколи не будеш до того готовим.

— Ви лишайтеся, "Дзвіню", — мовив він. — Лишайтеся тут. Потім вийдете до них... коли буде по всьому. Так буде найліпше.

Вона судомно розкрила рота, мов збиралася зіпнути. І враз гострий жаль до неї, що лишає її саму, відриваючи від себе, як коли би виривав із неї, повної любови, свою зболену плоть, наздогнав його і ввійшов у нього, як ніж під ребра, — і він жахнувся, опечений схованим у собі неосяжним, незмірним огромом життя.

— Все, що знаєте ви, вони й так уже знають — од нього, — він наче виправдовувався. — Від того, що ви здастесь, ніхто не постраждає.

І щойно тут угледів, що вона теж держить у руці пістолета.

— Застрельте мене, Адріане. Дуже вас прошу.

— Ні! — сказав він.

— На Бога, зробить це. Я боюся, що мені рука схибить.

— Ви мусите жити.

— Я не хочу.

— Гелю, — сказав він.

Вона з мукою хитнула підборіддям убік, мов не мала сили довести до кінця заперечний рух:

— Я не хочу... носити його кров...

Останні слова вона вимовила пошепки. Не знав, що на те сказати. Не був жінкою.

Сила життя, що була в ній, різнилась од тої, яку чув у собі і яка гнала його на останній бій. Тільки й повторив:

— Ви мусите жити. Ви видержите, Гелю. Ви сильна.

— Я не хочу їм здаватися. Зрештою, також маю гранати, цілих дві, — і всі одночасно без слів згадали, як дарували їй у вересні на іменини "репанку"-РГД, і вона мусила те згадати, бо схлипнула, чи то засміялась нервово: — Ой Божечку, а я ж для вас усіх гостинці маю на Різдво наготовані! — і вже викидала в западаючу темінь зі свого наплечника якісь тремтячі згортки: рукавиці, шкарпетки? — щось біле спурхнуло й спало долі крилом, зачерпнувши жару, вона підхопила, стріпуючи: — А це для вас, друже командир, вберете? То Ліна, сестра, просила вам передати, я берегла до Різдва...

То була сорочка. Сліпучо-біла чоловіча сорочка з рясною, як грядка чорнобривців, вишивкою на грудях. Така, як вишивають дівчата своїм нареченим, — і трьом мужчинам од того видива на мить заперло дух: сорочка світилася в тьмі як жива, вона хотіла бути вбраною не на смерть, а до шлюбу. І раптом Адріян зрозумів, навіщо вона тут.

— Ах, бодай же вас Бог любив! — сказав, уже нічому не дивуючи: все було так, як має бути, життя, діслане до свого кінця, як набій по цівці, бігло гладко, мов із верховної волі, і все в нім вкладалося в свої пази. І дівчинка в матроському костюмчику, що, сама того не відаючи, вишила йому останню зброю, теж була тут і дивилась на нього з любов'ю. От під цією сорочкою він і вийде.

Він пояснив свій план: він оголосить, що здаються. Вийде перший, під білим прапором — під оцим-о, — взяв сорочку до рук, але вона не пахла: він перестав чути запахи, чув лиш паленизну. Сорочкою прикриє гранату — тамті не побачать, поки не оточать його впритул. Тоді трьома вибухами водночас вони зможуть знищити щонайменше десяток ворогів. А як пощастить, то й більше.

І "Стодолю" з ними, подумав він, лиш уголос цього не сказав. То було його останнє завдання, нікому іншому не міг його передоручити: мав убити зрадника. Не смів без того згинутися, ані друзів відпустити в смерть: така смерть була б поразкою, на тім світі не мав би духа глянути їм в очі. А Гельця мусить лишитися тут, у криївці, Гельця мусить жити. Хтось мусить виростити наших дітей.

— Друже командир, — це знов була вона, лиш голос мала одмінений до непізнання, низький, мов перестуджений. — Дозвольте, я піду з вами

Але він уже не слухав — перед ним підносилася велетенська темна стіна, більша за все, що він здолав досі, й він сказав тій, що не пускала його туди, втримуючи при життю:

— Ні, — і підступив до продуху.

— Заждіть! — волосся їй розкошталось; виглядала як безумна. — Вислухайте мене! Вони прийшли по вас, друже "Кий", — але він прийшов по мене!..

Мужчини дивилися на неї, мов уперше побачили.

— Він врятується, — сказала вона; в голосі їй дзвеніли істеричні нотки: — Він вислизне, він хитрий. Ви нічого йому не зробите. А за два тижні буде крайова нарада

провідників СБ. І він на неї прийде, вже з новими облавниками. І то буде кінець. Господи, — майже крикнула, — та чи ж ви не розумієте, що його ви не вб'єте? Не здуристе його своєю виставою, і він урятується, навіть якби ви мали зараз не гранату, а бомбу, й положили півгарнізона? Маю вийти я! І то перша, як він і хотів! Тільки тоді він вам повірить — коли я стоятиму поруч із вами!..

Запала тиша. Крізь дзвін у вухах Адріян чув мовби тоненькі дитячі голоси: співали хором, десь далеко, наче колядку.

— Вона правду каже, — тихо мовив "Левко". Прийшли три царі з східної землі, принесли дарі Діві Марії...

Вона каже правду, "Стодоля" прийшов по неї. "Стодоля" теж знав, що я її люблю, і на те й лічив — що я не позволю їй згинуті. Вона каже правду, вона знає його найліпше. Вона каже правду, то одинокий спосіб — вийти разом; згинуті разом.

Я того не хотів, думав Адріян Ортинський, із безгучним дзвоном розсипаючись на друзки, на міріади одночасно видимих зблизька, як у далековид освітлені вікна серед ночі, скалок свого життя, наче завірюха на міріади сніжинок, — я того не хотів. Але його волі вже не було, — не як Я хочу, а як Ти. Уставайте, ходім, бо наблизивсь мій зрадник. Янгольський хор вібрував, дзвін у вухах прибував, — десь далеко попереду, потойбіч неосяжно темної стіни, яку їм треба було здолати, дзвонили дзвони в Святій Софії, в Небесній Україні, куди вони вирушали. Ніхто більшої Любви не має над ту, як хто власне життя поклав би за друзів своїх. Так, думав він. Так. Вона сказала правду.

Він кивнув. Дуже повільно — все довкруги нараз зробилося дуже повільним, ніби на те, щоб жодна дрібниця не уйшла його уваги, жодна сніжинка, що крутилася перед очима, — бачив їх усі одночасно, якимсь одночасно все те зміщав: ебонітове рубчасте руків'я "Воронової" "емпешки", опуклий блиск гудзиків на маринарках, побагровілі, мов поплавий синець по рані, рештки згорілої ватри, темніючі в руках, як живі, скруглені писки гранат. Шість гранат на чотирьох, не так знов зле.

— Згода, — промовив він.

І почув, як криївкою пройшов той вітрець напруги, що завжди перед боєм.

Гельця перехрестила його, і той рух він також бачив окремо, як сніжинку під опуклою лінзою серед снігопаду: так його хрестила вслід із темних дверей мама, коли він востаннє йшов із дому. Він хотів усміхнутися до своєї смертної нареченої, — прецінь то було їхнє весілля, і хор тонких голосів, од якого з повільним дзвоном розбивалась невидима скляна сфера його життя, співав їм вінчальної, — але усміхнутися вже не зміг. Натомість безтямним, ведмедячим ривком зненацька згріб їх усіх за плечі до купи, наче зібрався танцювати з ними тут у цім гробівці аркана — древнього танцю, танцю воїнів, де єдине багатоголове тіло мчить замкненим колом, і ноги з одностайною силою вдаряють у землю, швидше й швидше розганяється верва, руки на плечах, плече до плеча, вічний чоловічий танець мого народу, що від доби татарських набігів нелюдським зусиллям держить на своїй землі коло, яке йому раз у раз рвуть із муками й кров'ю, і знов треба мук і крові, щоб його відновити, щоб стягтися на силі й тупнути в землю: моя! не віддам!.. — ось наше коло, ну от ми й разом, моя дівчинко, оце він і є,

наш з тобою весільний танець — колись нам його перебито, але все врешті виправилось, ми знову разом, ми знайшли свою музику, треба тільки дограти фінал — чисто, без жодної похибки, бо вдруге його вже не переграєш...

Останній подриг секундної стрілки — і годинник став.

— Ми складаємо зброю! — гукнув із-під землі "Кий". — Ваша взяла!

Він ще чув рух нагорі — як там забігали, заметушилися, загавкали команди, — але думав уже самим тільки тілом, ніби хтось інший думав за нього, обвиваючи "лимонку" чужою весільною сорочкою: вона йде два кроки вперед, я розбезпечую гранату, — тамті закричали, аби виходити з піднесеними руками, і він бачив їхній страх — сірий, ніби зграя збуджених щурів із писком вирувала коло криївки, непевна своєї здобичі, — щурів треба було втишити, і він говорив, чи радше хтось інший говорив за нього, а він наслухав зі сторони, — тут жінка, що потребує медичної помочі, — і то були саме ті, бездумні й єдино точні, як рухи, слова, котрі надавались тамтим на команду, — бо то він, "Кий", перейняв у ці хвили над ними командування, він підводив їх із землі, вже повеселілих, вже ослаблих, перенацілених думкою із команди "Огонь!" на ще одну дзюрку собі в нараменники: а-а-а, таки наша взяла, баба вмовила здатися!.. — то було для них зрозуміле, годилося з тим, задля чого вони самі місили ночами по чужих краях сніг і болото й пускали з вогнем зненавиджені ними за те міста й села: баба, ситна пайка, і всі тебе бояться, — вони вже повірили своїй удачі, вже витягали шиї й затирали руці, прості організми, нижчий клас хордових, що знає лиш первісні інстинкти й нищить усе, чого не може збагнути: хоч і сотворені на Божу подобу, вони так і не стали людьми, й він не чув до них ненависти, — ненависть уже покинула його, як і всі інші почуття, що колись складали його істоту, — але серед них був той, чие серце він відчував усередині свого як вросле "дике м'ясо", як друге, чорне серце, котре в цій хвилині продовжувало битись, і мусив витяти, вирвати його з коренем, як хірург при ампутації, — у відкинуту дучку вдарило згори, осліпивши парою й морозом, біле світло наведених на криївку військових прожекторів, і чорна жіноча постать, так само безмежно повільно, в зупиненому часі, загаченому, як озеро, невидимою темною стіною попереду, піднялась йому перед зором і вступила в світло, — холодне, диявольське світло, призначене не розвидняти, а сліпити, — з піднятими догори руками: даючи йому ще кілька секунд люзу, аби відтерпнув засліплений зір...

Рука стисла розбезпечену гранату.

Яка ілюмінація. Яка тишина.

Він дивився згори, збоку, з нічного неба, й бачив себе — його тіло виступило з криївки, тримаючи в високо знесеній руці білий згорток, — і нараз не-знати-звідки війнуло шумом з-поміж ялин, мов ліс зітхнув йому на прощання, і полотняне крило злетіло над ним у світлі армійських прожекторів, як залопотіле вітрило, до якого прикипіли десятки очей.

Світ перестав дихати, і земля — обертатися.

Бачив націлені на себе з тьми цівки автоматів і фігури за ними — знизу, з потоку, з боків, з-за дерев, — бачив морду вівчура, що заходивсь гавкотом, натягуючи повідка, і

Гелин профіль за два кроки перед собою, й траєкторію її погляду, як на балістичному графіку, — гіперболою вділ за ялини, звідки било світло й бовванів за ним, як пам'ятник, плащ-намет і купка постатей: там! — і те загальне заціпеніння, що тривало одну нескінченну, вплавлену в зупинку світобудови мить, — коли з-поміж цілого гурту застиглих серед ліса людей рухались лиш він і Геля, з легкістю сомнамбул по краєчку даху, заслуханих у нікому, крім них, не чутний музичний ритм, — вистачило йому, аби отримати перевагу — саме так, як він і хотів...

— Он! Это он!

На жінку вони вже не зважали.

— Бросай оружие! Він кинув долі автомата.

І тоді вони побігли до нього. Знялися в рух, так само повільно, незрівнянно повільніше, ніж командувала йому свідомість, винесена за межі його тіла, — як купа звихреного в вічі чорного падолисту. Опалило потилицю хекання й брязкіт ошийника, рука, що держала сніп світла, відділилась од плащ-намета, світло наближалось, розбившись по дорозі на кілька постатей, і те обличчя, що калатало в ньому другим серцем — живе, справдешнє, витягнуте горбоносою сокирою наперед, як вовчий писок із близько посадженими провалами очей, — вплигло йому в фокус, заступаючи світ: воно рухалося просто на нього, викривлене диким спазмом жаху й радості, і він не зразу спромігся збагнути, що — ні, не на нього: на Ту, яка стояла з ним поруч, у ритмі невчутного весільного танцю уже відступивши перед цим шквалом чорного падолисту свій вирішальний крок назад...

— Слава Україні! — сказав він до "Стодолі". І розняв зціплені круг чеки пальці. Сухо клацнув оглушений світ, і сплеснув спадаючи білий вельон — крило його шлюбної сорочки...

— Граната! У него грана...!

— Ёб твою...

— Боже...!

— Ложись!

Він не почув вибуху. Ані двох наступних, майже одночасних. Він тільки побачив спалах, страшний спалах, сліпучіший, аніж може витримати людський мозок, — ніби вибухла разом тисяча сонць, і земля злетіла вгору висотним чорним валом. Він іще встиг був податись наперед, вслід за своєю рукою, що простягала ворогам на долоні, як важкий дозрілий плід, відбезпечну гранату, наллята вздовж м'язів напругою вдержуваного тягаря, — але те, що попереду, вже було відтяте спалахом, і то рухалось уже саме його тіло — ту частку секунди, яку покинуте тіло здатне, за інерцією, протриматись само перед тим, як рухнути, скорившись силі земного тяжіння, поки засвічена спалахом плівка продовжує шеберхотіти йому в черепній чашці пустими віконечками.

— Гелю, — хотів покликати він. Але його вже не було.

ЗАЛ VII. ДОРОГА НА ЗОЛОТОНОШУ

ОСТАННЄ ІНТЕРВ'Ю ЖУРНАЛІСТКИ ГОЩИНСЬКОЇ

Хто він, власне, такий, Вадим?..

Сидить навпроти, тяжкий і несхитний, він завжди так сидить, де б то не було — мов у себе вдома, де все довкола належить йому — і предмети, і люди, і цей тривожно пустий, як у голлівудському хоррорі, ресторан, куди він мене видзвонивши привіз серед ночі, також, — а дуже схоже, що так воно й є, бо коли ми ступили на ґанок, двері було зачинено, він натис на якусь не догледжену мною кнопку і, тільки-но відчинилися двері, не дожидаячись (і не пропустивши мене вперед, хамидло!) рушив досередини, стягуючи з шиї шарфа (Armani, 100 % кашемір) і кидаючи на ходу одвірному халдееві через плече: "Валера, хай Машенька нам накриє...", — не просячи меню, не питаючи, чого я хочу і чи хочу взагалі, — і от сидить навпроти мене в пустій залі, як Алі-Баба в печері розбійників (печера — чорний лак, чорна шкіра, підсвічені поверхні, та стандартна суміш показної розкоші й казарменної безликости, котра в наших широтах іменується гламуром), — тілистий і добродушний, як поголений безвусий морж, і посапує, як то буває з вгодованими мужчинами, чий пік міцности вже позаду: дихавичка в початковій стадії, що її з незвички можна взяти за еротичне збудження. Може, Владі це подобалось? Чи тоді, з нею, він іще так не сопів?..

— Не лізь ти в це діло, — каже він мені, безвиразно дивлячись на мене ясно освітленими й пустими, як цей його ресторан (і коли це він його купив?), очима. — Там серйозні люди задіяні. Не треба воно тобі.

Серйозні люди. Це значить — ті, хто, в разі якщо перебаранчиш їхнім фінансовим інтересам, можуть і грохнути. І буде ще одна пропала безвісти українська журналістка. Або загинула в автокатастрофі, або знайдена мертвою в себе в квартирі: самогубство. Не змогла, наприклад, пережити звільнення з роботи, а що. Самотня жінка (бойфренд у міліцейському протоколі не значиться!), дітей нема, все життя — в роботі, а тут облом вийшов, — не витримала, не пережила. І головне — ніхто навіть не усумниться: жінка без дітей — ідеальна мішень, завалюється без стуку, з одного щутка.

Як мило з боку Вадима мене попередити. А я вже була після тої нашої неfortunної бесіди вирішила, що його нічим не проб'єш. А він, бач, потрудився, спасибі йому, навів довідки. За конкурсом "Міс Канал" стоять серйозні люди, чиїх імен ми ніколи не прочитаємо в титрах. Як і імен тих дівчаток, що приїдуть до Києва на відбірковий тур, але не потраплять на екран. Зате потраплять в інше місце. Може, й не конче в закордонні борделі: хтось же і вдома має привітати секс-туристів з ЄС, піднявши таким чином рейтинг привабливості країни для іноземних інвестицій, або зробити міньєт спонсорів парламентської партії, поки той мчить джипом додому після зустрічі в партійному штабі. Серйозні люди, серйозний бізнес.

От тільки розплакатися мені й бракувало. В носі зрадницьки пощипує, і я починаю й собі прискорено сопти. Сидимо так із Вадимом навпроти себе й сопемо, як два їжаки на стежці. Ото, мабуть, видовище. Але, Боже мій, яке ж це огидне почуття — знати про злочин і не мати змоги йому запобігти...

Скільки це коштує — одна дівчинка? Ті, що торгують людьми, — чому вони беруть за душу? Чому, понад десять років проварившись у журналістиці, я не знаю цих

цифр? І чому не наважуюся зараз спитати у Вадима, який напевно ж знає?

Хто він, у біса, такий, Вадим?..

Все, що я знаю, — це, що в минулому житті, до того, як і собі зробитись серйозним чоловіком, він закінчив історичний, КДУ. Хороший був факультет — повний сільських хлопчиків після армії, що парадували в синіх двобортних костюмах із комсомольськими значками на вилогах і в стукачі йшли не за страх, а за совість. Тепер хлопчикам сильно за сорок, і в них нова уніформа, поліпшеного типу — костюми від Armani, на руці Rolex, справжній. І в джипі шофер Вася — далекий родич із рідного села. Хто всі ці люди, як так сталося, що вони тепер орудують долями мільйонів інших людей — і моєю також?..

— Бери ковбаску, каже Вадим, киваючи на таріль із м'ясним асорті. Буряково-червоні, криваво-чорні, ржаво-руді в білястих сальних розтушовках завиванці виглядають у цій гламурній навітці як якесь ґотичне порно — інсталяція з посткоїтальних жіночих піхов. Здається, я зараз виблюю. Мовчки хитаю головою, Вадим, не завважуючи мого стану, підчіплює собі виделкою згорток червоном'ясих складок, звідтіл випадає петрушковий хвостик і лишається чорніти на підсвіченій стільниці, як експонат у природничому музеї. У Вадима завжди був добрий апетит — знак, що чоловік уміє тішитися життям.

Я пригублюю вино: Pinot Noir, якогось італійського дому з невимовною назвою, урожай 2002-го року. Рік був сонячний, запевнив мене Вадим, коли халдей приніс сповиту в серветку пляшку й, за вказівним порухом

Вадимових брів, гордо продемонстрував її мені, як акушерка мамі сповите немовля. Вадим, своїм звичаєм, п'є коньяк, але на винах він також знається. Ці люди знаються на багатьох речах, без яких можна прожити, але з якими життя спливає далеко приємніше. Чи без такого уприємнення воно було б у них геть нестерпним — як коли б під шоколадною поливою в Kinder-surprise виявився шмат скам'янілого лайна? Перед очима мені зринає давнозабуте обличчя Р. після сексу, і я роблю ще один ковток. Справді, вино чудове.

— Опозиція цим займатися не буде, — пояснює тимчасом Вадим, накладаючи собі ще закуски. — Резонансної справи з цього твого шоу не розкрутиш, для війни компроматів не годиться — слабо. Перед виборами тут потрібна тяжка артилерія. А твоє шоу — це так, забавка...

— Взагалі-то, це людські життя, — нагадую я.

Вадим похмурніє, ніби я допустилася нетакту, й завзято береться до лососини. Я й раніше помічала в нього цю звичку — не відповідати на неприємну репліку, ніби її й не чув. Ніби співрозмовець привселюдно пукнув. Ось що таке насправді влада — можливість пускати повз вуха все, що тобі неприємне, як убогий пук чийогось немічного кишечника.

— І, в такому разі, — продовжую я пукати далі, — яка тоді взагалі різниця між вашою опозицією — і цими бандюками при владі?

Вадим міряє мене поверх тарілки бистрим, коротким прижмуром (де я недавно бачила цей тріумфальний погляд — картяра, якому прийшов вдалий прикуп?..):

— А яка, по-твоєму, має бути різниця?

— Це в єврейських анекдотах питанням на питання відповідають. А ми ж наче всерйоз?

Вадим загадково посміхається:

— Та сама, Дарино, різниця, що й завжди між людьми, — в одних більше грошей, у других менше.

— Інших відмінностей між людьми, по-твоєму, не існує?

— В політиці — ні, — твердо каже він. Ні, він не жартує.

— Вибач, а — ідеї? Погляди? Переконання?..

— Це в дев'ятнадцятому столітті годилося. А в двадцять першому — все, проїхали.

— Навіть так?

— А ти думала! — насмішкувато відбиває він мою інтонацію — хороша реакція, боксерська, — і промокає серветкою губи: губи у Вадима великі, чуттєві, наче в мультикового персонажа, і через них не відразу завважуєш, яке вольове в нього обличчя. — Всі ідеології, що в дев'ятнадцятому столітті сформували політику на століття наперед, на сьогодні здохли. Націоналізм — єдина з них, яка дожила до нашого часу. І то, тільки тому, що спирається не на погляди, а на почуття.

— Так і комунізм спирався на почуття! На одне з найбанальніших людських почуттів, на заздрість. Класову ненависть, по-їхньому. Щоб не було багатих, бо всі багатими бути не можуть, то хай усі будуть бідні, щоб не було кому заздрити. Хіба не так?

Вадим не любить, коли йому заперечують.

— Так, та не так. Ти Маркса ще не забула? Ідеї тільки тоді стають матеріальною силою, коли оволодівають масами, — пам'ятаєш таке?

— Ну, пам'ятаю, і що?

— А те, що ніхто не договорював далі. А далі якраз же й найцікавіше, і більшовики це першими просікли — Ленін таки був геній... Я к домогтися того, щоб ідеї "оволоділи масами"? Масам же на будь-які ідеї завжди було і буде, вибачай, насрати, — маси потребують не ідей, а хліба і видовищ. Як у Древньому Римі, і завжди так було і буде. Просто досі жодне суспільство в історії не могло їм, за рівнем розвитку економіки, цього забезпечити. Сучасний Захід вперше наблизився до ідеалу: ситий обиватель сидить після роботи з пивком при телевізорі. Все управління країною здійснюється за його спиною, йому тільки показують голови в телевізорі, показують парламентську трибуну — там виступають, сперечаються, різні люди намагаються його переконати, в нього з'являється відчуття власної значущості: наче він щось важить, щось вирішує... І час від часу він іде на виборчу дільницю, вкидає в скриньку бюлетень — і лишається далі при ілюзії, ніби це він усіх тих людей обрав, найняв, він керує країною... І він задоволений собою — а самовдоволення ніколи не збунтується. А що бюлетеня він вкидав за тих, кого найчастіше бачив на екрані в найвигідніших ракурсах, йому й на думку не спаде. А якщо й спаде, то він ту думку зараз же прожене геть, бо вона грозить йому завалити весь його комфортно уряджений світ. Ти стежиш за моєю думкою? Щось

ти нічого не їси...

— Я вже вечеряла, дякую. Так що все-таки з ідеями, які оволодівають?..

— Дак нема їх більше, ідей, у великій політиці. В тому вся й річ, Дарино. Бери сир. Це все ілюзії доінформаційної доби — соціалізм, там, лібералізм, комунізм, сракабанька... Дев'ятнадцяте століття ще в те все вірило — відрижка Просвітництва. А насправді, скільки не пиши на паркані сама-знаєш-що, — за парканом-то все одно дрова... Он у Другій світовій воювали проти себе два соціалізми, російський і німецький, — і хто сьогодні вже про це згадує? Які там ідеї, кого вони шкребуть... Масами правлять не ідеї, а певні комплекси почуттів, досить нескладні, щоб не можна було їх прорахувати.

Самовдоволення, заздрість, кривда, страх — ти ж вивчала психологію, сама мусиш знати... А ідеї в політиці — там, де політикам реально потрібна підтримка мас, — виконували ту саму функцію, що слоган у рекламі: пускової кнопки.

— В сенсі — впливали на підсвідомість?

— Ну да. Мобілізували певні комплекси почуттів і замикали їх на собі. Як у собак Павлова. От, ти правильно сказала: комунізм — це мобілізація заздрости. Значить, фокус-група тут — соціально ущемлені, це — актив, на який можна спертися. Відомо ж, що найкращі погромщики виростають із тих, хто сам потерпів од погрому. Он як більшовики ловко російське єврейство були використали, поки не укріпилися при владі... Актив мобілізується через заздрість, через бажання реваншу, — а пасив, більшість, вганяється в страх, щоб заблокувати опір. І все — ніяка ідеологія більше не потрібна!

— Хочеш сказати, що саме таким був початковий задум?

— Таким, не таким — яка вже різниця! Головне, що Ленін зробив геніальне відкриття: не ідеологія насправді є "матеріальною силою" — а політтехнологія! — останнє слово Вадим вимовляє так ласо, ніби воно їстівне. — На словах масам можна втюхувати все що завгодно, — сьогодні одне, завтра друге, післязавтра третє, без будь-якого зв'язку з попереднім! Сьогодні розпускаєм армію, завтра розстрілюєм дезертирів, сьогодні визнаєм незалежність України, завтра вводимо на багнетах свій маріонетковий уряд, сьогодні роздаємо землю селянам, завтра відбираємо... Будь-який свій фінт можна виправдати політичною доцільністю моменту, і піпл усе це схаває. Але — тільки до тих пір, поки давити на ту саму кнопку! На той самий, цебто, комплекс почуттів. А давити можна до безконечности, якщо в тебе в руках не тільки силові структури, а й усі ЗМІ — і це ж у Леніна ще телебачення не було!.. Тільки міняти кнопку не можна, ні в якому разі, бо тоді машина вибухне. Он Горбачов попробував, і бач, що вийшло?

— Чекай, Вадиме, я щось і справді вже тебе не доганяю... Ти говориш про політичну історію — чи про механізм захоплення влади кримінальними групами?

Вадим морщиться, але по-дружньому: цим разом він почув мій пук і дає мені зрозуміти, що в товаристві серйозних людей такий запах не толерується:

— Я про успішну політику говорю, Дарино. Бери сир, брі хороший, свіжий... А

політика — це завжди боротьба за владу.

— Навіщо?

— Що — навіщо? — не розуміє Вадим.

— Боротися за владу — навіщо? Прийти до неї, сісти й сидіти? І одганяти інших зазіхателів? Чи все-таки влада, це засіб для того, щоб реалізувати якісь, вибач уже на слові, — ідеї?.. Якісь свої погляди на те, як має розвиватися твоя країна, і як взагалі людству вигребтися з тої дупи, в яку його загнали "успішні політики"? Ти прости, я розумію, що жахливі банальності кажу, але я справді щось не в'їжджаю...

Ми ніколи з ним не провадили таких розмов, з Вадимом. Коли він мені зненацька подзвонив о десятій вечора — "Привіт, Дарино, це Вадим, є до тебе розмова", — і ошелешив, що зараз по мене заїде, я собі могла уявити що завгодно (перша думка була: щось із Катруською!), — тільки не цю лекцію з основ політичного цинізму в пустому ресторані. Якщо він дійсно хотів остерегти мене, щоб я сиділа й не рипалася за той конкурс краси, то це можна було зробити й по телефону. А проте я чомусь не дивуюся, послухавши питання, підтримую йому гру. Наче беру в Вадима інтерв'ю на камеру (цікаво, чи є тут спостережні камери?). Наче збираюсь одного дня пред'явити це інтерв'ю Владі, яка незримою тінню стоїть між нами: то вона залишила мені Вадима — як запитання, на яке сама не знайшла відповіді.

Вадим неквапно дожовує, знов промокає губи серветкою й, акуратно згорнувши, кладе її обіч тарілки. Відтак зводить очі на мене — втомлений зір державного мужа, суміш змужності, поблажливості, іронії й жалю:

— Ти що ж, гадаєш, Буш ночей не спить і думає, як спасти світ? Або Шрьодер, який Німеччину на російську газову голку посадив? Або Ширак? Чи Берлусконі?..

— Та причому тут газ! Якщо вони всі потвори, це ж не значить...

— Ну ти даєш! — розвеселившись, перебиває Вадим. — Як то, "причому газ"? Влада — це енергоносії, голубко! Саме вони — ключ до світового панування, були, є і будуть!

— Десять я вже це чула — про світове панування...

Вадим знов глипає на мене пристрільним прижмуром уважної, цілий час внутрішньо зосередженої людини. (Де, де я бачила цей погляд? Ніч, тьма, червонясті відсвіти вогню на лицах...)

— Якщо ти натякаєш на Гітлера, то от він якраз найкращий доказ, що серйозному політикові наявність ідей тільки на шкоду. І навіть протипоказана. В бідного Адіка ідеї якраз були — і, що найгірше, він у них вірив.

На мить мене огортає розпач — ніби ми з Вадимом говоримо різними мовами, вживаючи ті самі слова, тільки в мене і в нього вони мають різне значення, і я не знаю, як із цього замішання виплутатися. А йому мова котиться як з гори, і він явно отримує задоволення від процесу — від того, що вона так гарно котиться:

— У більшовиків Гітлер навчився головного — технології управління масами. І кнопку знайшов правильно: національна кривда, комплекс веймарської поразки. Плюс та сама заздрість соціально обділених, що в більшовиків. От і вийшла "німецька держава робітників і селян" — на порядок успішніша, ніж у росіян, до речі. Якби

Гітлер, вибачай, не йобнувся на ідеї здобути своєму коханому німецькому народові світове панування, — а це ідея стопроцентно дебільна, ніякий народ не може панувати над світом, це можуть тільки корпорації, і так завжди було, є і буде... Якби не мав, коротше, в голові ідіотських фантазій, тоді вся історія пішла б іншим шляхом. І США сьогодні значили б не більше, ніж Гондурас. Чи, там, Нова Зеландія.

— Лоханувся, значить, Адік?.. — Вадим не приймає моєї іронії:

— Саме так — лоханувся! Сталін недурно до останньої хвилини не міг повірити, що той на нього нападе. Що такого рівня політик може виявитись таким ідейним мудаком — наче студентик який-небудь. Могли ж, як домовились у тридцять дев'ятому, поділити між собою світ на сфери впливу, і все б обійшлося. І кров'ячки, між іншим, куди менше би пролилось... Я колись в університеті диплом по Курській битві писав — страшне діло, скажу тобі: таке враження, наче з обох сторін тільки й думали, як би побільше своїх солдат замочити. От тобі й твої ідеї.

— Може, має все-таки значення, які вони, ті ідеї?

— Та які б не були, Дарино! В політиці вони тільки заважають, як інформаційний шум. Повір мені, я в цьому лайні не перший рік колупаюся. Без рукавичок, — уточнює так, наче то вже якийсь особливо вишуканий ексклюзив. — Зараз на черзі новий переділ світу — той статус кво, який після Другої світової склався, вже давно тріщить по всіх швах, епоха Ялти себе вичерпала... Подумай сама, ти ж розумна жінка. Ти що ж, дійсно віриш, ніби нью-йоркські вежі змогла отак-о собі, самопалом, завалити горстка якихось безверхих арабів, що так і не знати звідки взялися? І Буш, у якого, між іншим, давній сімейний бізнес із саудійськими нафтовими шейхами, поліз в Ірак спасати світ? А підірвані житлові будинки в Рязані, коли Путінові треба було кинути на Чечню Таманську дивізію, що з рязанців і складалася, — не той самий сценарій? Тільки в Росії грубіше спрацювали, і всі в курсі, що ті вибухи — справа рук ФСБ. Але вже пізно, діло зроблено. І шлях до каспійських нафтопроводів розчищено — ще Грузія там плутається під ногами, але й до неї дійде час... Тепер-от в Штатах якийсь ваш брат журналіст робить фільм про 11-те вересня — хоче довести, що то теж була політтехнологічна провокація і що Буш про неї знав заздалегідь...

— Майкл Мур? — я згадую, що ця новина десь мелькала біжучим рядком: про презентацію фільму в Каннах, куди я вже не поїду. — От не думала, що ти стежиш за такими новинами... І що, вже є гіпотеза, чия то була провокація?

У Вадимових очах знов спалахує короткий тріумфальний вогник — так, наче одним із авторів провокації був він сам:

— Чия — того, Дарино, в найближчі десять-двадцять років ніхто не визнає. Поки не скінчиться новий переділ енергетичних ринків. І той хлопець, попам'ятай мої слова, нічого нікому не доведе.

— Чому ти так гадаєш?

— Тому що, знов-таки, — пізно! Кнопка вже спрацювала, маси змобілізовані: їм показали по телевізору реальний жах — і вони злякалися. Збилися в отару. І ніяке журналістське розслідування їх уже не переконає, що це й була мета проекту — щоб

вони збились в отару й довірилися пастухові. Навпаки. Тепер, чим більше американської крові проллється в Іраку, тим більша буде довіра до влади, бо людям психологічно найважче визнати, що їхні рідні загинули нізащо. Так завжди було, є і буде, — ніщо так не скріплює націю, як пролита кров: от і СРСР же колись була скріпила Велика Вітчизняна... І Буша, можеш не сумніватися, переоберуть восени на другий термін. Така реальність, Дарино. А всі балачки про, там, ліберальну демократію чи партійну диктатуру — це вже мотлох, забудь. Сучасна політика — це поєднання досвіду супердержав двадцятого століття з досвідом ринку, реклами. Велика сила, якщо вміти нею правильно користуватися.

— Ага, точно. Ще Орвел про це писав... Вадим пускає Орвела повз вуха, як ще один пук.

— Це дуже серйозна переміна, Дарино. Історична. Меси вибирають уже не ідею, не слоган — а бренд. Не розумом вибирають, а напряду почуттями. Хліба і видовищ? Будь ласка — публічна політика сама стає видовищем! Теледебати президентських кандидатів — ті самі гладіаторські бої. Одинадцять вересня — найуспішніше в історії ріеліті-шоу: його дивився кожен житель планети, що має доступ до телевізора. Путін — телегерой-супермен, і сімдесят відсотків росіянок бачать його в еротичних снах, — за Сталіна за такі сни саджали... А сьогодні публічний політик — це перш за все шоумен: торговий бренд фірми, яка за ним стоїть.

— А фірма, це хто?

— Корпорація реальних управлінців, — спокійно відповідає Вадим. — Світом завжди правила такі корпорації, так було, є і буде. Тільки постінформаційним суспільством набагато легше управляти, ніж то було шістдесят чи навіть сорок років тому. Перемагає той, хто забезпечить масам найкраще шоу. Хто, грубо кажучи, виставляє картинку в телевізорі. А значить, у кінцевому підсумку, — той, у кого більше грошей. От і всі діла.

— Ти справді в це віриш?

Вадим усміхається. Гарна все-таки в нього усмішка:

— З вірою — до церкви. А я, Дарино, звик мати діло з реальними речами. Запам'ятай собі, що історію роблять гроші. Так завжди було, є і буде.

Мене починає підсисати зсередини неприємний холодок — як у дитинстві в почекальні у зубного.

— У Радянського Союзу грошей було хоч дупою їж, — кажу вмисне грубо. — І що воно йому допомогло?

— Ну ти даєш! — вражається Вадим. — Півсвіту в руках держати — це тобі що, мало? Таж по всьому двадцятому століттю, куди не плюнь, то на радянські бабки попадеш! Візьми хоч тридцять третій — як Сталін тоді ловко Захід прищемив, коли українською трупною пшеничкою по демпінгових цінах світовий ринок засипав! А це ж був рік Великої Депресії — що, думаєш, Рузвельт просто так тоді здувся й визнав СРСР? От тобі й "що воно допомогло"!.. А в сорок сьомому Москва зерно до Франції взагалі в шовкових мішках експортувала, французькі комуністи ними на виборах розмахували:

он як трудящі в СРСР живуть! Всі ці західні компартії, лівий рух, тероризм, "червоні бригади", заварухи в країнах третього світу — це все що, по-твоєму, само з себе годувалося? Ні, голубко, "рука Москви" вміла бути ду-уже щедрою, коли треба! І ніхто й не пікнув — ну, там, парочку дисидентів випустили, та ще євреї за своїх були заступилися, от і вся тобі "холодна війна"... І хай американці тішаться, ніби то вони її виграли, — дурень думкою багатіє! А насправді, якби не обвалились у вісімдесяті ціни на нафту та не почалися розборки в Політбюро, ми б із тобою й досі в СРСР жили. Можеш не сумніватися.

Він говорить, як спортивний коментатор, що розбирає злетити й падіння якої-небудь Manchester United, але я чую за тим і ще дещо: багаторічний захват футбольного фана, хлопчиська перед форвардом, — з такими інтонаціями згадують СРСР старі відставники. Скільки ж їх є — людей, завжди готових добачити купу позитиву в якому завгодно злочині, допоки той лишається безкарним...

— А я от якраз і сумніваюсь, — голос мені чомусь глухне, блін, невже я хвилююсь? — Не знаю, які там були розборки в Політбюро, але, по-моєму, якщо вже шукати якоїсь одної причини, то СРСР врешті-решт завалився од власної брехні. Од усієї, що за сімдесят років була нагромадилась. Бо віртуал — то, знаєш, така штука, яка дуже боляче б'є, коли з ним загралися. Не можна весь час брехати, а самому зберігати почуття реальності. Будеш замовляти картинку в телевізорі — неминуче скінчиш тим, що сам у неї повіриш. І капець тоді всякому, як ти кажеш, "реальному управлінню" — що в СРСР якраз і відбулося. А Політбюро твоє, ця корпорація маразматиків...

— Воно не моє, — осміхається Вадим, гріючи в лапі келих із коньяком. — Але під визначення корпорації — підходить, згода.

Це похвала: ніби він мене подумки оцінює, як член журі на відбірковому конкурсі. Проставляє плюси в якихось уявних графах навпроти мого імени. Чомусь це мене вкурвлює вже не на жарт:

— Так от, ця твоя корпорація складалася з зомбі, які самі себе зазомбували до тої міри, що взагалі нічого не знали про країну, якою керували!

Вірменів мусульманами вважали — пам'ятаєш того московського гостя, що в Нахічевані був таке ляпнув? А в незалежність України ФСБ й досі не може повірити — все ждуть, коли їхня намальована картинка повернеться на місце... "Управлінці", еге ж! Як сліпі різники на бойні. Знайомі недавно брали інтерв'ю в Федорчука, того, що при Брежнєві українське КГБ очолював, тепер у Москві доживає віку — сам як палець, син застрілився, жінка теж покінчила з собою, а йому хоч би хни: як катапультиували чувака на Марс іще замолоду, так він на землю більше й не вертався — все життя в віртуалі! Між іншим, то при ньому мого батька в психушку заперли... Так знаєш, про що найголовніше в своєму житті ця мумія тепер згадує перед смертю? А — що новий відомчий будинок для КГБ в Києві збудував: всіх своїх співробітників квартирами забезпечив! Мені щелепа відпала, як я це почула: оце так шеф гестапо! Я-то гадала, він хоч націоналістів буде клясти, з якими боровся, жалкувати, що недодавив гадів, розвалили "велікую державу"... А воно йому й не в голові, єдина реальність тільки ось

ця, була й залилася — відомчий будинок! Корпорація "своїх", як у блатних. Поза тим для цих людей світу не існує, вони його так і бачать — як картинку, яку самі собі виставили, самі ж можуть і зробити їй delete, як у комп'ютерній грі... Авжеж які вже тут ідеї! І яке, з такими "ідеями", управління може бути?.. Ти ж історик, Вадиме, — вдаюся до останнього аргументу (як усі "серйозні люди" родом не з бандюків, Вадим любить козиряти колишнім "цивільним" фахом): — Чи ж тобі нагадувати, як та корпоративна держава лускала, як мильна булька, при кожному зіткненні з реальністю, якій не здужала зробити delete? І на початку війни так було — тільки тоді їх Гітлер виручив, бо ще гірший зомбі виявився, народ роздивився, що за чудо привалило, й став воювати... А на нашій пам'яті — як Чорнобиль бахнув: тоді вже дурному було ясно, що система останні оберти докручує: коли треба було людей із зараженої зони евакуювати, а ці зомбі гнали в Києві дітей на першотравневий парад, і КГБ бігало як оглашення й вербувало нових стукачів, бо старих уже не вистачало... На старі кнопки тисли, як ти кажеш, ага! Тільки брехнею світ пройде, а назад не вернешся, — от і не вернулися, Богу дякувати... Не можна безкарно гвалтувати реальність, рано чи пізно вона помститься, і чим пізніше, тим страшніше, — з цим не жартують, Вадиме!..

Несподівано Вадим починає сміятися — усім тілом зразу. Монументальне погруддя в Армані-вському піджаці трясеться над столом, як Етна, підземними поштовхами, фізіономія кривиться жалібно, мов од цибулі, й так потішно, аж я мимоволі й собі осміхаюся, — і виходить досить глупо... Вадим киває висотноногій і висотноший, як жирафа, баришні в чорному, що невідь-звідки з'явилася коло нашого столика:

— Морозива, Машенька...

В його устах це звучить так само тепло, як перед тим "ковбаска". Машенька, перш ніж зникнути, обстрілює мене з висоти свого трикутного лиця — мрії кубіста — професійно дебільною усмішкою, як віддзеркаленням моєї, — і заразом гострим, застережним оком господині, що лишає непевну гостю на самоті з своїм самцем: моє, не руш. Отакої. Невже ж Вадим і тут устиг?.. А баришня стильна, могла б моделькою бути... Ну й ну. А як же масажна Светочка?

— Принаймні смак у тебе є, — мстиво кажу Вадимові, проводжаючи поглядом маленьку чорну жирафу.

Він удає, що не почув, і сам підливає мені вина. Проте сміятися перестає. Тільки сопе ще гучніше. Спорт, спортом треба займатися, Вадику, куди це годиться, така дихачка в твої літа... За Владиного життя ми завше з ним трошки пікірувалися, тільки тоді я це списувала на природну ревність всякого чоловіка до жінчиної подруги, рефлекс власника, — і тепер продовжую натиск:

— Це ж твій ресторан, так?

— А що? — замість відповіді Вадим обводить лукавим зором яскраво, мов напоказ, освітлену чорнолакову печеру й змружується, як кіт, щоб його погладили: — Подобається?..

А ось такий погляд я вже точно пам'ятаю, де бачила, — так чекав моєї похвали шеф

на презентації своєї нової квартири, сигналячи очима через повну залу народу: ну поаплодуй же мені, поаплодуй, потвердь, що все було немарно — весь мій вплив у лайні на довгу дистанцію дістав нарешті виправдання...

То це на те він мене сюди й привіз, Вадим, — похвалитися своїм новим набутком, отримати від мене добро, верной дорогою ідьте, товаришу?.. Аж тепер до мене доходить те, що мусило б дійти значно раніше (як на розумну жінку, за яку він мене має, я часом буваю на диво тупою!): в ролі "держателя планки" я тепер заступаю йому Владу — раз схвалю я, то, значить, схвалила б і вона. І тоді все о'кей, тоді Вадимове життя знову в повному порядку. Ось чого він хоче, ось чого від мене домагається. Ах і молодець хлоп... Зубр!

Може, треба бути вже геть старухою, щоб не впійматися в цю пастку — щоб перестати плутати в чоловіках силу й живучість? У всякій війні закон один: сильні гинуть, живучі — виживають. Жодної їхньої заслуги в тім нема, це просто така в них генетична програма — виживати: так ящірка відрощує хвоста, дощовий черв'як — кільця... Ще недавно, здавалось, розтрощений Владиною смертю, Вадим склався до купи, як пошкоджений Термінатор, — розібравши небіжчицю, як на запчастини, на життєво важливі для себе функції й пороздававши їх іншим жінкам — Н. У., Катрусьці, Светочкам з Машеньками, кожній своє, як на Бухенвальді, і тільки ніша планкодержиці ("як же я тепер буду жити, вона ж мені планку держала..."), — тої, кому таскаєш своє життя, як учительці щоденника на оцінку, й маєш за те чисте сумління й здоровий сон, — ця надзвичайно важлива в житті кожного українського чоловіка ніша зостається у Вадима незаповненою, і в тому місці він мусить відчувати постійний дискомфорт. Та ніхто вже йому правди й не скаже — для цього в нього забагато грошей! А я — святе діло, я — найближча Влада товаришка, і мені від нього нічого не треба; я чудово підходжу. А щоб я не бовкнула чогось упоперек, то він і дав мені, цілком безкоштовно, цінну пораду — сидіти тихо. Тепер я маю віддячитися, все по-чесному, бартер! — маю поаплодувати його новому надбанню, не допитуючись, на чім же це він так кльово розжився (та ще й тепер, коли з усього, що рухається, деруть драконячі податки на антиющенківську кампанію, яка дедалі більше заноситься вже й на справжню, а не лиш інформаційну війну, а Вадим же в нас наче теж в опозиції, якщо я нічого не плутаю, то звідкіля ж ресторанчик упав?..), — маю похвалити інтер'єр, Машеньку і що там ще, налящати купу компліментів і забезпечити йому чисте сумління й здоровий сон. І, Боже збав, не допитуватись, на якого хріна йому взагалі здався цей блядський ресторан — і чому, скоро вже мав зайві гроші, не вклав їх — на пам'ять про небіжчицю, так, як мріяла зробити вона ("коли в мене будуть великі гроші, Дарухо..."), в котрийсь із наших злиденних, що колгоспні стайні, музеїв, — та хоч би і в Національний, де досі нема як по-людськи виставити те, що вціліло з бойчукістів, або в Ханенківський, звідки Веласкеса й Перуджіно можна, аби хіть, винести так само легко, як полотна з розбитого авта, — ох, та хіба не знайшлось би куди!.. От що сказала б йому Влада. А я не скажу, бо не маю права. І він це знає. Знає, і жде, і наперед солодко мружиться — як кіт, якому впіймана миша зараз буде чухати за вушком. Ні, який хлоп, га?..

— Фантастичний ти чоловік, Вадиме...

Він зараз же бере це за очікуваний комплімент, глитає його, мов кусень із тарілки, — гам! — і так мило розпромінюється, що тільки остання сука не почулась би обеззброєною:

— Ти дарма від вечері відмовилась! Мій шеф-кухар три міжнародні дипломи має, торік у Венеції на конкурсі француза переміг...

Сподіваюсь, він хоч не поведе мене оглядати ті дипломи?

— Я вже вечеряла.

— І багато втратила, можеш не сумніватись! Ну, хоч на десерт мусиш до мене приєднатись...

— Угу, моя бабуня казала — сам з'їж хоч вола, то одна хвала...

— М-да, — погоджується Вадим, чи то не второпавши, чи недочувши: — Набідувалися наші діди з батьками, що й казати...

І тому ми тепер так пишаємось тим, що ми їмо, думаю я, — але цього вголос уже не кажу. Тридцять третій, сорок сьомий — все це десь у нас засіло, записалось у клітинній пам'яті, і діти й онуки, ошалілі від наглого багатства дев'яностих, тепер так само, як черв'яки, нарощують кільця — надолужують за все нез'їдене в попередніх поколіннях. Тільки тут відбувся вже мовби збій генетичної програми, мутація, яка вибрала самих найживучіших, тих, що найліпше жують і перетравлюють: це вони забудовують нині місто скам'янілими відходами своїх гігантських кишковиків — ресторани, бістро, корчми, шинки, харчевні, генделики множаться шокрок, як гриби, хіба що ще стоматологічні кабінети незменш настирно частять в очу вивісками, і якби пройшовся Києвом без діла (та тільки хто ж так тепер проходиться, без діла!), то подумав би, наче люди в цьому місті водно тим і зайняті, що їдять, їдять — і точать зуби, щоб їсти ще... Р. також любив оповідати, які смаколики він їв у Гонконгу, які в Еміратах, а які в Нью-Йорку, в якомусь захмарному закладі, де й меню вже не подають — сам робиш замовлення, яке тобі в голову бахне, не питаючи про ціну, — і що, отак будь-яке й виконують? Будь-яке, з гідністю запевнив Р. Що, геть і з Червоної Книги? Мозок варана, антрекот із амурського тигра? Чи щось екологічно коректніше, — скажімо, донорські нирки, нарубані з яких-небудь голих-босих албанців чи китайців, яких і так ніхто не лічить?.. Р. засміявся, а коли я вже навпростець у нього спитала, скільки голодних можна було б нагодувати на суму одної тої вечері, образився й сказав, що це "ханжество". Хоча він, на відміну від Вадима, навіть товстим не був.

Ось вони хто, ці серйозні люди — всі ті, що після розвалу СРСР ринулись обіруч гребти, спершу готівкою в труси, а відтак трансфером на офшори, небачені доти капітали, — ось вони хто: нащадки погрому. Такого, який і не снівся новітній історії, і тому вона його в свій час так і не завважила — зробила йому delete, як у комп'ютерній грі. А тепер уже пізно, вони вже прийшли — ті, з кого, як сказав Вадим, виходять найкращі погромники. Вони прийшли й помстяться новому століттю за гори "ділітнутих" трупів минулого, плодячи так само "ділітнуті" гори нових і навіть не здогадуючись, що вони мутація: знаряддя помсти. Flagellum Dei, бич Божий (де я

недавно чула цей вислів?..). У них прекрасні зуби, новенькі титанові імпланти, і вони ненаситні, як залізна сарана Апокаліпсису: вони прийшли їсти, й будуть їсти, доки не луснуть — доки не перетруть своїми титановими зубами все, що трапиться їм на шляху...

Зненацька чуюся такою втомленою, ніби з мене випустили повітря. Ніби він мене висав, Вадим, — хоча, як йому це вдалося, незрозуміло. Голова гуде в потилиці наростаючим боєм; стараюсь тримати її рівно. Чорножирафиста Машенька приносить морозиво в срібних мисочках — своє, фірмове, продовжує хвастати Вадим: від отого чудо-шеф-кухаря.

— Покуштуй, не пожалкуєш. Ти колись їла домашнє морозиво?

У жирнючого, хоч ножем ріж, жовтявого, як вершки, морозива й справді незвичний смак — такий буває в селянських страв: щось ситне, густе, непроціджено-запахуще, з допластикової епохи... Одною такою порцією можна наїстись на цілий день. Покірно кажу це Вадимові. Він киває, як екзаменатор, вдоволений відповіддю студента.

— Ось це, Дарино, — мовить раптом повчально, — і є реальність...

— Що? Морозиво?

— І морозиво теж, — він більше не всміхається. — Все це, — обводить зором свою печеру, — і ще багато чого іншого... А морозиво, між іншим, натуральне, зі справжнього молока. Без хімічних барвників, без ге-ме-о... Знаєш, що таке ге-ме-о?

— Стрічала таку аббревіатуру...

— Генномодифіковані організми. Ті, які все більше завойовують світовий ринок, і наш також. Соя, картопля з геном скорпіона...

— О Боже. Чому — скорпіона?!

— А щоб колорадський жук не їв. І він її таки не їсть. А ми їмо, все Полісся вже нею засаджене. Західні імпортери скидають нам усе те лайно без жодного контролю, ще одне покоління — і почнуться і в нас ті самі проблеми з ожирінням, що в американців. А ще через пару поколінь від такого харчування, може, й хвости чи, там, ратиці в людей рости почнуть, хто ж тобі наперед вгадає...

— Та ну, це вже Голлівуд якийсь...

— О! — не знати з чого радіє Вадим. — Уже ближче до діла. А то ти так полум'яно говорила про реальність і про те, як із нею не жартують, аж я заслухався... Вмієш! Як з екрана вчесала. А що воно таке — реальність? Тебе послухати, то це прямо якийсь, — він на хвилюк затинається, вибившись із звичного словника: — Якийсь... фетиш. Наче реальність існує сама по собі...

— А що, хіба не так?

— Для якої-небудь сільської бабці, може, й так. А ти мала б розуміти, що реальність твориться людьми. І вже не вийде провести межу — де те, що ти звеш реальністю, а де створене... — він знов гальмує, добираючи слів: не звик до абстрактних розумувань. — Створені людьми...

— Симулякри?

Чорт мене смикав за язык. Такого слова Вадим не знає — і кілька секунд некліпно

вдивляється в мене з ворожістю простолюдина, який при зіткненні з будь-чим незнаним найперше підозрює підступ. (Від цього короткого зудару — ніби ми з ним із розгону буцнулися лобами, — мені нараз забиває памороки, світ, схитнувшись, приходить у рух, мов вода од сплеску, і мелькає чудне відчуття чиеїсь незримої присутності поруч — десь збоку, куди не важуся повернути розболілої голови...)

— Це з теорії постмодернізму, — чую власний голос теж ніби збоку. — Медіа, інтернет, реклама... Симулякри. Такі фантомні утворення, які прямого стосунку до реальності не мають, а всі разом складають паралельну, так звану гіперреальність. Відома теорія, Бодріяр про це писав... Француз...

— А бачиш! — почувши, що він самотужки додумавсь до того, що й відомий француз, Вадим знов добрішає. — Я ж тобі це й кажу. От ти сказала: Голлівуд, не повірила мені, — і це нормально, нормальна реакція... В правду вже трудніше повірити, ніж у вигадку. Всяка правда — результат такої заплутаної багатоходівки, зі стількома ходами прихованими, що простій людині повік у тому не розібратися. А вигадка — задачка на одну дію, максимум на дві. І чим більше інформації довкола, тим більше люди віддаватимуть перевагу простим рішенням.

— Бритва Окама?

— Ну да. Скажи, що Кучма наказав убити журналіста за критику, і всі повірять. Бо так завжди в кіно диктатуру показують. А скажи, що то була спецоперація кількох розвідок, яку за геополітичним значенням для регіону можна прирівняти до війни на Балканах, — і на тебе подивляться, як на психа...

— А що, то дійсно була спецоперація кількох?..

— Неважно! — обтинає Вадим, притримуючи губами вислизаючу, як черв'ячок, посмішечку, і в мені знову зринає те саме відчуття захитаної вестибулярки: сплеск, велетенський обсув, твердь під ногами роз'їжджається, як скресла крига... Обморочує, блимає думка, — він же обморочує мене, як професійний спокусник, щоб я не знала, чому вірити, — відай, саме цим він і бере жінок: позбавляючи їх, крок по кроку, всіх точок опори, обертаючи їм твердь під ногами на сипкий сірий пісок, як у Владиному сні, після чого замотеличеній жертві тільки й застається, що впасти йому на груди: мужчина-мур, одинока скеля серед туману міражів! — дуже сильний еротичний хід, згодна, тільки де, де, до холери, я вже стрічала такого чоловіка (не Р., той був простіший!), — із такою самою спокійно-наступальною манерою переконувати й підкоряти, і навіть із такою самою хитруватою безуминкою в зорі?.. (Хворий у заправному сизому халаті, що дивився на мене, п'ятнадцятилітню, в дворі Дніпродзержинської психушки з таким осміхом, наче все про мене знав — усе найгірше, те, про що поняття не мала мама, яка в цей час продовжувала щось жалібно вголос лебедіти: їй і на думку не спадало, що побачення з батьком могло викликати в мене якісь інші почуття, ніж у неї, і я, скипаючи сльозами гніву, думала, що мати в мене дурепа, а батько мене покинув, зрадив мене задля якихось своїх, страшних і темних дорослих справ, що були йому важливіші за мене, і в результаті перетворився на цього безпомічного, висхлого діда з каламутними очима, якраз коли мав би бути

мені підпорою, — в ту мить я ненавиділа їх обох, з усім жаром підліткової кривди, і тут-то і вдарив навстріч, осліпивши, погляд того типа, котрий шкірився так, мов прочитав мої думки, і я похолола — а вже потім розгледіла, що він тримає в руці під розхристаними полами халата...)

— Візьми інше, — сипле далі свій пісок Вадим. — Оголосив Білий Дім, що Ірак має зброю масового знищення — і всі повірили. І плювають, що тої зброї досі не знайшли — і, швидше всього, й не знайдуть уже. Дурні, до речі, будуть, якщо не знайдуть, росіяни — ті зразу б щось підкинули, і тоді вже точно хрін би хто коли доглупався, як воно там насправді було... От тобі й твоя реальність. А ти кажеш — погані управлінці... Ні, голубко, ефективність управління треба оцінювати відповідно до тих завдань, які управлінець сам перед собою ставить! А що там виголошується на публіку — то не показник, на те не дивись...

Він брехав їй, зненацька розумію я. Брехав Владі. Не знаю, як, не знаю, в чому, але розумію це так ясно, ніби в мозку нарешті клікнула потрібна клавіша, і ввімкнулося світло: брехав. І це виходило йому таки цілком ефективно — Влада три роки жила з симулякром і не помічала того. Тільки під кінець щось почала відчувати — всі її роботи останнього року повні наростаючим передчуттям катастрофи. Найкращі її роботи — саме ті, що викликали такий напад злоби в Адіного мистецтвоїда (досі в жар укидає на згадку про ту огидну сцену!). І не тільки в нього — її "Секрети" мало хто в Україні любив, чимось цей цикл виходив за межі дозволеного. "Настругала тих лубкових колажиків..."

Близьке знання мороку — от що в них було. В її "Секретах". Обжитого, втепленого на жіночий лад — одомашненого квіточками, аплікаціями, як вовча печера петриківським розписом: рідного мороку. Змішана техніка, таємничо-мерехкі бриколажі дівчинки, що стояла на краю прірви і дивилася вниз із дитячим захватом, — аж поки їй не запаморочилось у голові... Так, як мені зараз.

Він мене обволікає своєю мовою, Вадим, — як димова хмара маріхуани. Я не маю чого йому заперечити: я справді не знаю всіх тих укритих пружин великої політики, на інтимне знайомство з якими він цілий час слизько, боком — не вхопиш, а проте разом і прозоро мені натякає, не маю жодних логічних милиць, на які могла би спертися, щоб розігнати весь цей словесний дурман, — я тільки чую в тому всьому якусь фундаментальну неправду, і цей гіпнотичний кокон, яким він обсновує мене звідусіль, паралізує мені волю — ніби однімає в мене владу над власним тілом... Біфуркаційна точка, вистрілює в голові фраза з Адіного лексикону: от у цій точці кобіти перед ним і роздягаються. Або — або посилають на фіг'.

І так, ніби Адьо дивиться на мене збоку (а я запасаюсь, чим йому похвалитися потім удома!), я імпровізую хриплий грудний смішок, — у пустому залі він звучить не так змовницьки, як виклично:

— Нащо ти мені це все розказуєш, Вадиме?..

Ах, який погляд у відповідь!.. Пристрільний, чоловічий, прямою наводкою — сказитися можна.

— Тобі нудно? — різко міняє темп.

— Ні, але ж пізно вже...

Починає грати стишена музика: "Hotel California", інструменталка. Мабуть, Машенька ввімкнула. Мабуть, так тут заведено: на десерт умикається музика. Мобілізує в об'єктові охмурення потрібні комплекси почуттів. Як у собак Павлова.

— Ти кудись поспішаєш?

— Просто, втомилася...

— Нічого, завтра одіспишся. Тобі не на роботу не вставати? (— Such a lovely place, such a lovely place, such a lovely face...)

— Прошу?..

— Ну, ти ж звільнилася, більше на ТБ не працюєш. Ніде зараз не працюєш. Хіба не так?

У-упс!.. Мов літак провалюється в повітряну яму. Мимоволі роззявляю рот: оце-то хватка у чувака!.. Можна зрозуміти, на що повелася Влада, — та ще й на контрасті після Катрусиного батька, нинішнього австралійського кенгурофіла, який увесь їхній шлюбний період провів на канапі перед телевізором...

— Яка поінформованість. То ти не тільки про конкурс краси довідки наводив?

— А ти маєш щось проти? — він скромно сяє: завжди приємно опустити ближнього, щоб не дуже заривався.

— Міг би спитати і в мене, жодної таємниці тут нема. Чи ти гадаєш, що я могла б там і далі працювати? Знаючи, чим вони займаються?

Сама чую, як слабо це звучить: я наче виправдовуюсь. У цій грі, як у всякому бізнесі, не важливо, що, не важливо, як, важливо — хто перший. Виграш у часі — це, автоматично, виграш у позиції. Вадим мене випередив, узнавши про моє звільнення за моєю спиною, — і от уже я змушена перед ним виправдовуватись, і моя перейнятість тим мерзенним конкурсом краси вже теж виглядає не зовсім чисто (помста експро-роботодавцям?), і він дивиться на мене, як той дніпродзержинський шиз: ніби знає про мене якесь паскудство, од якого я вже не одмиюся. Як кажуть в американських фільмах, з цієї хвилини все, що ви скажете, може бути використано проти вас. З цієї хвилини Вадим нічого мені не винен: моральна перевага тепер по його стороні. А мені лишається хіба поаплодувати йому за блискуче розрахований таймінг — і слухати, що він ще для мене вготував: тепер це вже більше не моє інтерв'ю, не я тут ставлю питання, ролі помінялися...

— І що ти збираєшся робити далі? Маєш уже якісь варіанти?

— Не знаю, ще не думала.

— А ти думай. Час не жде. Переформатування медійного ринку вже йде повним ходом, найжирніші журналістські позиції якраз тепер і розхапують. Ближче до виборів самі ошурки остануться.

— Щось мені не хочеться "переформатовуватись" під вибори...

— А ти як хотіла? — дивується він. — Вибори — це вкидання грошей! Великих грошей, Дарино. Це, як в океані, де формуються течії різної потужності, на різній

глибині. Саме шанс потрапити в ту, яка винесе тебе нагору. Потім буде пізно. Та й ти, вибач, не молодшатимеш.

Вибив із-під мене останнього стільчика, молодець.

— Так що — думай... Мені, до речі, якраз може знадобитися людина з твоїм досвідом...

От, значить, до чого ми так довго рухалися. Все це була тільки "підводка" до головного сюжету, а сюжет — ось він, простий як дошка: мене купують. Я безробітна: гола й доступна. Виставлена на торги.

І чомусь мені робиться страшно. Нудотний холодок фугасить під грудьми, як протяг,

— так, ніби по мене прийшли (хто? людські постаті з вовчими головами, що уявлялися малій за дверима спальні, Гойївські монстри, божевільні санітари, автоматники з собаками?..). Ніби всі мої страхи, досі розкидані по життю, як тіні в сонячний день, разом випросталися на повен зріст і, навалившись на якусь невидиму перегородку, перевернули моє життя на другу сторону — і здається, що нічого іншого, крім тих страхів, у ньому ніколи й не було: ні ризи сонця. Підземелля, підвал. Печера з штучним освітленням. (Зараз хтось вимкне рубильника — і настане тьма, з якої я вже не виберусь: так і лишуся тут, у повній Вадимовій владі...)

— Я маю на увазі ту твою програму про невідомих героїв, — вкрадливо каже він. — "Діоген"...

— "Діогенів ліхтар"...

— А, ліхтар... Це він із ліхтарем людину шукав? Непогано, тільки трохи перемудрувала, для народу треба простіше... А от героїв на рівному місці ти ліпила класно! Суперпрофесійна робота.

— Дякую. Тільки я не на рівному місці їх ліпила. То все справді дивовижні люди — всі, кого я знімала.

— Ну, все одно. Ти вмієш представити людину — з нікому не відомого Васі зробити культову фігуру. Вмієш, що називається, показати товар. Я й досі пам'ятаю твою передачу про того священика, який сиротинець у себе тримає, і як ті дауни його татком звуть...

— Не дауни. Там тільки один даун був у нього... (Даун був уже дорослий, кремезний, плечистий юнак із розумовим розвитком дворічної дитини, — він сміявся, ліз ухопитись рукою за блискуче око телекамери й вигукував раз за разом одну й ту саму музичну фразу з "ВВ": "Вес-на! Вес-на! Вес-на!", — і дивитись на нього чомусь зовсім не було відразно, може, через присутність поруч того священика, який милувався своїм вихованцем із правдивою батьківською ніжністю, мов бачив у ньому щось невидне для нас: всяке створіння Бога хвалить, сказав так якимось гарно, аж мені, сентиментальній корові, сльози навернулись на очі: всяке створіння, народжене в цей світ, має право жити й тішитись, хвалячи Бога, і з чого ми взяли, ніби хтось із нас ліпший, а хтось гірший?.. І тут я згадую, що у Вадима є син від першого шлюбу — від тої жінки, яка поїхала мізками, а хлопця Вадим відіслав учитись до Англії: теж, значить, у

якийсь сиротинець, тільки для крутих, п'ятизірковий?.. І кого там той хлопець зве татком?..)

— Ти, до речі, в курсі, що за того твого священика потім на місцевих виборах три партії билися?

— Та що ти кажеш! Мені й на думку не...

— Так отож, бачиш. Ти зробила з нього публічну фігуру, моральний авторитет. Ким він був до того, як ти його відкрила? Зачуханий сільський попик, ні влади, ні голосу... А після твого фільму — прямо тобі духовний поводитир! В церкві паломництво з цілої області, крутелики на джипах з'їжджаються, своїх дітей везуть... Як батюшка скажуть, так і буде! А ти кажеш — не на рівному місці...

— Яюсь дивно ти це все бачиш, Вадиме. Моя роль тут зовсім не така вирішальна, як тобі здається...

— Перестань. Скромність, як каже один мій знайомий, "ето кратчайший путь к неизвестности", — Вадим робить паузу, щоб я оцінила дотеп, і, не дочекавшись реакції (голова мені вже гуде, як трансформатор!), прискалює око: — А ти ж у нас зірка! І можеш і далі нею бути...

— Ти хочеш, щоб я допомогла тобі ліпити героїв? Він дивиться на мене майже вдячно (що заощадила йому зайвих словесних зусиль?).

— Саме так.

Знов пауза. Таке повільне наближення — міліметр по міліметру, щоб не сполохати, лиш сопіння гучнішає... (Так колись дихтів у поїзді мій сусіда по купе: я прокинулася серед ночі від того, що він, сопучи як кінь, обережненько, щоб не розбудити, тяг із мене укривало, — й миттю здриснув на свою полицю, тільки-но я, на смерть перелякана, заворушилась і замимрила, буцім спросоння...)

— Це політичний проект... Іміджевий. Підбереться сильна команда, будуть першокласні зарубіжні спеціалісти, тобі буде цікаво... Всі вони, ясна річ, працюватимуть в тіні. Потрібне публічне обличчя, типу прес-секретаря. Тільки такого, щоб не просто фейсом торгував, а знався на тому. Був усередині кухні, так би мовити...

— І що ж та кухня варитиме?

Він схвально киває — нарешті ми перейшли до суті:

— Це інформація поки що не для розголосу... На виборах, крім двох головних конкурентів — від влади й від опозиції, — буде ще список технічних кандидатів...

— Це як?

— Як, як... Як звичайно — кандидати, що мають відтягти частину голосів від фаворита.

— Від Ющенка?!

Я вже справді нічого не розумію. Хіба Вадим не належить до Ющенкового блоку?..

— Дай спокій, Дарино! — морщиться він, і я здригаюся: фраза з Владиного лексикону, це він у неї перейняв! — Ющенко, якщо вже на те пішло, теж, можна вважати, технічний кандидат... У своєму роді...

— Ти про що?

— Я про те, що тут іде значно складніша гра, ніж тобі здається. Ніж зі сторони видно. І навіть якщо Ющенко переможе, хоч це більш ніж сумнівно... то крапку в грі це однаково не поставить, не думай... Ющенка винесла нагору ціла низка сприятливих обставин, він чоловік фартовий... Везунчик, — в голосі Вадима дзенькає ледь помітна нотка заздрости, як од шутка по надщербленому склу. — Але за ним нема корпорації. Зараз іде гуртування під нього, як під прохідного кандидата, всіх невдоволених, тих, кого Кучма обійшов при переділі власности. А таке об'єднання, сама розумієш, тривким не буває. Якщо Ющенкові якимсь чудом і вдасться виграти вибори, то почнеться такий бардак, що мама дарагая... Всі, що виїдуть на його плечах, другого ж дня кинуться його відпихати від керма.

— А ти вирішив почати вже тепер? (Боже, як болить голова!..)

— А я, — Вадим не ображається, тільки коньяк у келиху збовтує непотрібно часто — коротким, дещо нервовим круговим рухом: — Я стараюся дивитись на речі ширше. І з кожної ситуації мати свій зиск. І тобі раджу те саме. Яка, зрештою, різниця — Кучма, Ющенко, ще хтось третій... десятий?.. Обуха батогом не перебити.

Подумай сама, ну хто ми такі? Вчорашня колонія, без власних державних традицій, по коліна в гімні... Транзитна зона! При нинішніх світових розкладах це все, чим ми багаті: ми — країна, вигідна для транзиту. От і з цього й можна мати свій процент — і, повір, немаленький! І з непоганою перспективою на майбутнє, якщо думати головою...

— Яка ж перспектива, коли гімно не розчищати?

— Ти неуважна, — докоряє він. — Я ж тобі сказав, епоха Ялти кінчається. Баланс сил у світі міняється, приходять нові гравці... Китай, Індія, можливо, Японія... А поки новий переділ ринків остаточно не втрясється, Росія з Америкою так і тягатимуть нас туди-сюди, як тузики ганчірку. Жодне не відступиться — занадто вже крупний кусок. Та ми й завжди були розмінною монетою в розборках великих держав, географія така... Тільки от те, що Україна, то для будь-яких серйозних політичних амбіцій ставка вирішальна, в минулому столітті ще мало хто розумів — крім Леніна, ну, і Сталіна, відповідно... І сьогодні в Росії це розуміють куди краще, ніж в Америці. За Європу й не кажу — та взагалі поки що не гравець, і ще неясно, чи зуміє ним стати, чи теж попаде в зону Кремля...

— Ти жартуєш?

— Анітрохи. Газпром уже сьогодні володіє доброю половиною Європи. І на Нордстрім свої лобісти в кожному європейському уряді сидять. Гроші, Дарино, всі люблять. Особливо великі. Особливо коли платить той, кого раніше боялись, це взагалі безпрограшний хід... Сила! А гроші, це ж не тільки банки — це й мобільні оператори, й інтернет-провайдери... Розумієш, ні? Як тільки ті лохи в Євросоюзі введуть електронні вибори, на Європу можна буде забити. Політично вона вже значитиме не більше, ніж яка-небудь Кемеровська область, керівників їм вибиратимуть у Москві... Так що гра йде по-крупному, Дарино, — серйозна гра, великі ставки... А ми в цій грі — площадка, де апробуються нові управлінські технології. Ті, які й вирішуватимуть у новому столітті долю світу. Отак до цього й підходь.

— То ми, по-твоєму, що — полігон? Як і в війну, і з Чорнобилем було?.. Потренуються на нас "великі гравці", а далі знов закопають — до нового переділу?

— Полігон — непогано сказано. Твоє здоров'я! — він блискає проти світла коньячним келихом. — Вмієш формулювати. Секретний полігон історії. Непогано, щось у цьому є... А я тут недавно купив книжку одного британця про Польщу, товста така, — показує, розвівши пальці, як дві сосиски, — називається "Боже грище"... Теж сподобалось — думаю, для України така назва ще більше, як для Польщі, підходить...

— Тоді вже не Боже. Тоді вже — чортове. Чортове грище.

(Чортове грище, так, — на якому завжди гинуть найкращі. Ті, хто засвітився, хто підвівся з шансів на повен зріст... На чортовому грищі не можна підставлятись — не можна потрапляти в світло прожектора, якщо тільки ти не граєш по стороні того, хто сидить у кущах зі снайперською рушницею, — на чортовому грищі можна прожити з зиском для себе тільки так, як він каже: затаїтись і пильнувати, де проходить сильніша течія — і за тою пливти... Ах, і мудрий же ти чоловік, Вадиме, і все-то ти розумієш...)

— Ну, нащо ж так драматично, — бурмоче він, і в мені спалахує абсурдна надія, що він просто п'яний — п'яний, і все. Он наскільки спорожніла пляшка коньяку, і як непомітно він те все вицмулив. Це може бути просто маячня п'яного чоловіка. О чорт, як же шкварчить у голові — наче там телефонна трубка розряджається!.. Ні, він не п'яний.

— А от полігон — це влучно! — довбе далі своєї. — Полігон і буде. О-ого-го скільки інтересних штук буде під ці вибори вперше запущено в обіг! Колись іще підручники по тому писатимуть... Управлінські технології постінформаційної доби — велика сила! Це, як колись було розщеплення атома — тоді теж ніхто на перших порах не бачив, які можливості за тим відкриваються... Інтересний буде в нас із тобою цей рік, Дарино, — е-ех!.. — він раптом затирає руки з такою молодістю, голодною, як у юнака після басейну, жадобою до життя, що я, заскочена, навіть не встигаю зреагувати на оте "нас із тобою", яким він мене вже зараховує до свого штату: — Давай-но вип'ємо! Вип'єм, кумцю, вип'єм тут, на тім світі не дадуть... Е, а чого це ти морозива не доїла? Фігуру бережеш?..

— Вип'ємо за що, Вадиме? За чию перемогу?

— За нашу, Даринонько, за нашу! Хай собі америкоси з москалями тузаються й далі, а наше діло — навар! Перший раунд у цій грі виграла Росія, після справи Гонгадзе Кремль отримав над Кучмою повний контроль. Тепер вони роблять ставку на донецьких, там спільний бізнес, одна бригада, ну, і взагалі, сама розумієш... З радянських часів... А американці ставлять на Ющенка — з тим розрахунком, щоб зберегти Україну в "буферній зоні". А ми подивимося, що в них вийде...

— А всі, хто живе в цій країні, в цю гру, по-твоєму, не входять? Своєї власної волі у нас нема?

— А де вона в населення є, Дарино? В якій країні? Чи ти теж віриш у ту байду, ніби історію творить народ? Не будь смішна, ми ж не в дев'ятнадцятому столітті! Сімдесят відсотків людей, за статистикою, взагалі не знають, що таке власна думка, а тільки

повторюють те, що чули. Народ дурний, Дарино. Так завжди було, є і буде. Народ хаває те, що йому подають. А ти належиш до тих привілейованих, хто має змогу йому подавати. Тож цінуй це, будь ласочка.

Він швидко, змовницьки примружується, — і знову цей промельк, як тінь на поверхні води (а я під водою, я цілий час під водою, якими ж зябрами я дихаю?..), — і спалах безглуздої надії: а що, коли це він подає мені знак (перед ким, перед якою третьою стороною чи спостережною камерою?..), — знак, що все це не всерйоз, що він мене розігрує, щоб я не вірила жодному його слову?.. "Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить" — чи це він таке казав? (Коли?..) Але він, навпаки, поважніше:

— Так що серйозні гроші, Дарино, в нас поки що готова вкладати тільки Росія. Така реальність.

Подумки струшую з себе воду (бризки холонуть під шкірою...):

— Зарубіжні фахівці, про яких ти згадував, — це російські?

— А яка тобі різниця? — стенає він плечима. — Я тобі пропоную найцікавішу роботу, яку може мати творча людина, і якраз по твоєму профілю: береш чорну конячку, вважай, Васю з бензоколонки, неважно, кого, про це потім... Береш — і робиш із нього героя! Лідера! Культового персонажа зі своїм міфом — яким той міф буде, то вже самі вирішите... колективно, брейн-штурмом... Свого власного героя ліпиш, як Господь Бог із глини, прикинь! І таким, яким ти його зробиш, той Вася й лишиться в пам'яті народній. Це ж як новий вид мистецтва! І до того ж, наймасовіший — навіть кіно не зрівняється...

Таки недарма він майже чотири роки прожив із художницею.

(...Мистецтво, казала Влада, сучасне мистецтво — це перш за все творення своєї загороди, окремого виставкового простору, в який, що не внеси, хоч би й унітаза, — все вважатиметься мистецьким твором: сучасна цивілізація відгородила митцям нішу, де ми можемо безкарно бавитися, випускаючи пару, але вже нічого не можемо звідти змінити в заведеному способі бачення речей...)

— Це не мистецтво, Вадиме. Мистецтво — це те, за що не платять.

— Теж сказала! — Вадим аж відкидається на спинку стільця. — А як Леонардо да Вінчі Сикстинську капелу розписував? Що, задурно?

— Мікеланджело.

— Що?

— Не Леонардо, а Мікеланджело. Це ти з "Кодом да Вінчі" сплутав.

— Ну, Мікеланджело, яка різниця!..

— З точки зору замовника, жодної. Ту саму роботу міг би виконати й хтось інший. Платили ж за канонічно виконаний розпис, і не більше. А та повітряна легкість у розписі, од якої тебе пре, і сам не знаєш, чому, — то вже бонус, її там могло й не бути. Мистецтво завжди бонус. По цьому його і впізнають.

— Дай спокій, — Вадим явно роздратований цим з'їздом з теми кудись на манівці. — Просто, інша епоха, то інші й замовлення були. А церква — то теж управлінська корпорація, і на той час, між іншим, найпотужніша... Дивись на це ширше, Дарино! Всі

ж люди цим займаються, не тільки політики, — всі стараються зліпити з свого життя якусь легенду, хоч би тільки для дітей і внуків. Просто, не в кожного є можливість робити це професійно — на те вже треба грошей...

...І знову сплеск, і знов я під водою... Чому мені ніколи не спадало на думку бачити це так, як він каже? Адьчин професор у "Купідоні", стара поетеса, що гордо трусила переді мною фарбованими кучерями, — невдахи, аматори, в яких просто не було грошей, і вони старались підкупити мене чим мали — поріділими кучерями, плітками, брехнями, облупленим блиском зношених фальшивих репутацій... І ще, і ще — юрби випадкових облич сиплються з пам'яті, як із прочинених дверцят переповненої шафи: начальники різних мастей, адміністратори, директори, князьки місцевого розливу, що ритуально вітали мене — телебачення приїхало! — в своїх кабінетах, кадр за кадром бікає в згадці, як на кінохроніці військового параду: ділові чоловічі костюми — сірий, темно-сірий, чорний у смужку, сірий у сосонку, — енергійно підводяться з-за столу, обкладеного гронами телефонів, мах — встали, мах — сіли, приймальна машенька вносить каву, один такий твід зі шкіряними латками на ліктях і досі мені надзвонює, запрошуючи повечеряти разом, — і, по недовгому вступі, кожен зводить мову на свій у-щось-там ґрандіозний внесок, надуває себе переді мною, як кульку, що от-от злетить у повітря, лови! — крутиться на всі боки вихилясом, демонструючи товар, бери! — а ще честолюбці, невизнані генії, винахідники вічних двигунів і жертви якихсь неймовірно-детективних інтриг, котрі доривалися до мого бідного вуха з запевненнями, що саме їхня історія прославить мене на весь світ (порода, яка, на щастя, з поширенням інтернету дружно рвонула туди, як у дірку в пробитій дамбі), — Господи, скільки ж народу за роки роботи на ТБ обтанцьовувало мене звідусіль, як дикуни ідола, з бубнами, з криками, з квітами, з тостами, щоб я взялася ліпити з них тих уявних героїв, якими вони хотіли лишитися в пам'яті народній!.. Наче зірвані з орбіт якимсь гігантським вибухом електрони, всі ці люди, навіть коли їм вдавалося нагріти собі цілком пристойне житейське місце, цілий час тліли в таємному переконанні, що насправді те місце не їхнє, а їм чомусь належить якесь інше, неймовірне й яскраве життя, яке їм чи то хтось одібрав, чи ніхто, крім них, іще не розгледів, — і тому треба апостола, пропаґандиста, скульптора від мас-медій, який допоможе виявити в неформемнім місиві їхніх біографій обриси захованого шедевра і, стесавши все зайве, виставить на люди так, що всі ахнуть...

Вони роїлися круг мене завжди, ці відірвані електрони, що прагли стати симулякрами, тільки я сприймала їхню присутність як неминучі виробничі видатки — як зворотний бік Місяця, темну тінь, котру тягне за собою по життю всяка професія: от у журналістиці вона така, що вдієш... І тепер, коли центр рівноваги в мені самій пересунувся під Вадимовим натиском на ту другу, темну сторону, я вперше бачу крупним планом, зблизька, ЯК вони всі, ціла армія їх із Вадимом укупі, бачать собі журналістику — і виходить, що то не була тінь, а це й є моя професія, її суть, голе, тверде ядро, обтесане від усіх сторонніх нашарувань: реклама.

НЕ інформація. Не збір і поширення інформації, котра допомагає людям виробляти

власний погляд на речі, як я досі вважала. (Студентам на журфаці, на питання, що було для мене зразком у журналістиці, незмінно казала, в здивовано-непорозумілі мордашки, — бо їх, бідачок, вчать на інших, гламурніших зразках: "Український вісник" Чорновола — хімічно чистішої журналістики не знаю!) А на ділі мої ефіри проходять по тому самому розряду, що й рекламні паузи: я — рекламщиця; я рекламую людей. Хтось рекламує пиво й прокладки з крильцями, а я рекламую людей. Ліплю з них красиво впаковані легенди. Така спеціалізація.

От і всі діла, як каже Вадим.

Що-що?

Двадцять п'ять штук зелених, каже Вадим. На місяць. До кінця виборчої кампанії. І дивиться на мене, змруживши очі (якого вони в нього кольору?).

Значить, я дуже добре вмію рекламувати людей. І контролювати своє обличчя на камеру я також умію: на моєму обличчі він нічого не прочитає.

Здається, він трохи розчарований.

"Hotel California" добігає кінця: останні акорди. В голові дзвенить, аж м'язи відлунюють болем у цілому тілі. А всередині пустота: страх зник. Дивна річ — цей тайм, якщо порівнювати з тим першим, у шефовому кабінеті, я сприймаю непорівнянно спокійніше, — так, наче все це відбувається не зі мною. Мої реакції радше фізіологічні — біль, нудота, — але емоційно якісь вимкнені: мовби цілий тягар розмови взяло на себе тіло, а сама я в тому участі не беру. Як уві сні.

Стоп. В якому це сні так було?..

Пауза затягується (рекламна пауза, нічим не заповнена, екран горить порожняком, і чиїсь грошки вилітають в трубу, поки спливає проплачений ефірний час: ЦОК... ЦОК... ЦОК...).

— Що скажеш? — не витримує Вадим. Перший не витримує. Значить, я й справді дужча за нього. І Влада правильно це відчула, коли розмальовувала мене під "The Show Must Go On" на діву-войовницю, — інстинктивно правильно шукала в мені точку опори, якої потребувала, щоб визволитися з-під цього чоловіка, жаль, що я тоді виявилась такою квочкою, злякалася, замахала руками, закудкудакала: "я не така!"... Не впізнала, не розгледіла. Нічого не розгледіла, сховала голову в пісок: мені треба було, щоб у Влади Матусевич було "все гаразд" — задля мого власного душевного спокою. Я теж її зрадила; незгірше, ніж Вадим Ющенко. Втекла, дезертирувала. Покинула її саму.

Найдужче мені зараз хочеться спитати у Вадима, чи бачив він у її архіві ті знімки — ті, де ми з нею вдвох, я загримована по-відьмацькому, в стилістиці героїнь раннього Бунюеля, Влада з розмазаною через увесь рот кривавою помадою... Але я цього не питаю: навіть якщо й бачив, він теж нічого там не розгледів. І нічого не зрозумів.

І я питаю зовсім інше — те, чого він найменше сподівається почути:

— А чому саме я, Вадиме?.. І він одводить очі.

— Чому ти вибрав саме мене?

(Ніжніше, підказує хтось ізбоку, — м'якше, інтимніше, менше металу в голосі...)

— За такі гроші можна купити будь-який найрозкрученіший фейс із національних

каналів, — рокочу як віолончель чи бандура, сокровенним грудним тембром (атож, голос вирішує все, це відомо ще з казки про вовка й козенят, ковалю-ковалю, скуй мені голос, чим не передвиборча технологія?). — А моя програма не така вже й популярна, навіть не прайм-таймова, до топ-десятки я не належу...

— Тобі вірять, — просто відповідає він. Вирішив бути щирим. Добрий хід.

— А... Он що. Гарно це чути.

Пауза. (ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...)

— І все? Це єдина причина?

— Ну, — він широко всміхається, найчарівнішою з своїх усмішок, — і, крім того, — ми ж свої люди, чи не так?..

Ми стали б "своїми людьми" — якби я погодились. От чого йому треба: оце, нарешті, воно. І тоді не тільки шоу з торгівлі дівчатками зникло б між нами як тема — delete, delete. Тоді зникла б і Влада — така, якою я її пам'ятаю. Вадим би її в мене відкупив, разом з її смертю. Так, як уже відкупив у матері, — а тепер відкупує в дитини.

Це справді круто. Ні, не просто круто — це супер, це блискуче, аж я знов ладна завмерти з роззявленим ротом і збитим подихом: на що б не був націлений чоловічий розум, на жінок він завжди діє так само невідпорно, як на чоловіків жіноча врода. Мої оплески, Вадиме Григоровичу. Як це він сказав — історію роблять гроші? Логічно, тоді й історію людського життя теж, — треба тільки правильно вибрати свідків. Купити правильних свідків, як у всякій порядній судовій справі. Бо всяка "сторі" — це на дев'яносто п'ять відсотків той, хто її розкажує. І він знає, що я це знаю. І я знаю, що він знає, що я знаю...

На коротку мить мене перемикає, горло здушує спазмом, і я сліпну од ненависти до цього самовдоволеного обличчя з рожевими губами в білих морозивних заїдах, — але ця ненависть теж якась наче не моя: я бачу її в собі зі сторони, мов фільмую на плівку... Так, а тепер мені треба перейти на його мову — я вмію цієї мови, я знаю, як вони говорять, ці люди:

— Я зрозуміла, Вадиме. А тепер дивися, що виходить. Кажеш, мені вірять. Якщо я погоджуся, після всіх цих ваших... цікавих експериментів певно одне — вірити мені перестануть. Навіть якщо я харакірі собі вчиню перед камерами, скажуть — заказуха. Героєм я нікого більше не зроблю, доведеться перекваліфіковуватись. Ти кажеш — зиск. Гаразд, рахуймо. Двадцять п'ять штук на місяць — скільки там у нас до виборів, півроку? О'кей, хай сім місяців. Двадцять п'ять на сім — сто сімдесят п'ять. Ти пропонуєш мені продати, — (отут я на секунду гублю темп: продати що? — мою країну, яку чужі спецслужби хочуть зіпхнути назад у ту яму, звідки вона й сама тринадцятий рік ніяк не вигребеться? мою подругу, чия смерть і на моїй совісті також, а пам'ять уже тільки на моїй?.. Ні, не годиться, не те, не той текст...): — продати свою професійну репутацію, — (о, отак краще!), — за сто сімдесят п'ять тисяч доларів? За ціну двокімнатної квартири на Печерську? Малувато буде, Вадиме. Я на неї, все-таки, десять років заробляла. А ти, як каже мій тесть, хочеш за гріш п'ятаків купити.

Тесть (Адъчин тато й справді так каже!) — це вже бонус, чисте мистецтво: ні про якого мого "тестя" Вадим не чув, і йому це прикро: прокол (значить, не така вже я й гола та беззахисна, хтось мене прикриває!). Усмішка так і лишилась на його лиці неприбрана й виглядає тепер неохотно, мов незастелена постіль. Він облизує свої пучняві губи, блукає зором по залу, мов щось пригадуючи, потім виймає з кишені мобілку, клацає кришкою: досі його телефон був вимкнений, он яка важлива була в нас розмова! — і нарешті відсвіжує свій усміх — цим разом до стану блідо-воскової спілоти:

— Згадав анекдот про Пляс-Пігаль... Бородатий, студентський ще.

— А... Про жінок, які не продаються, але це дуже дорого коштує? — я й собі всміхаюся: отже, набавляння ціни не буде, приємно мати справу з розумним чоловіком! — А ти як гадав? Так воно й є, глибока житейська мудрість... Знаєш, як іще кажуть — чесний журналіст продається один раз. Так от, це не той випадок, Вадиме.

— Жаль, — тільки й каже він. Щиро каже — йому справді жаль.

— І мені. І знаєш, чому?

— Чому? — луною відгукується він.

The Show Must Go On. В очах мені вже темніє од болю до жовтого смерку, і я вдивляюсь Вадимові в перенісся, тільки це перенісся й бачу перед собою, одну фіксовану точку, до якої стягується, мов підводною зйомкою викривлене, його лице, — голос Фредді Меркурі злітає в мені десь усередині, як випущений із темряви птах, осипаючи по жилах розбите скло, невидимі пензлики множаться по шкірі, лоскочучи скроні, щоки, повіки, — я бачу себе оком прихованої камери, і це Влада камера: клац-клац-клац, — я нерухомію писком, затамувавши подих, і чую, як різко гарнішаю: чую палахтіння вогню під шкірою, розгладжуються риси, наче в коханні, темніють, наливаючись кров'ю, губи, — Вадим єдиний глядач цього шоу, але я роблю це не для нього... Ковалю-ковалю, а тепер, як казала Влада, "вступає віолончель" — низький, грудний тембр, ні один мужик перед таким не встоїть:

— Чому? Та тому що вся ця затія, Вадиме, виглядає мені на ду-у-уже велику лажу...

— Аж так? — резонує перенісся.

— Угу, так. Не можуть ті твої московські гості бути добрими фахівцями. Сильно підозрюю, що з них тільки добрячі шахраї.

— Чому ти так думаєш? — скидається перенісся. Ага, боїться. Значить, його грошки теж у тому ділі є.

— Як тобі пояснити... — тепер моя черга грати йому перед носом посвяченістю в таємне знання, як фокусник ножами. — Є така штука — опір матеріалу. Всякий фахівець, — налягаю голосом на це слово, як тілом на замкнені двері, і чую, як двері заморожено подаються: "фахівець" у цій мові — магічне слово, предмет дикунської віри, елемент релігії, в якій світ складається з людей-богів, що ним правлять, людей-маси, що забезпечують богам безперебійну подачу амброзії, і ще "фахівців", серединки-наполовинку між жерцями й "корисними євреями", що тирлюються десь у запасниках, як тіні в Гадесі, в чеканні, коли боги їх звідти виймуть і наймуть для потрібних їм,

богам, операцій, — позиція "фахівця" двоїста, з одного боку, він, звичайно, обслуга, "шестьорка" на підхваті, але з другого, заслуговує й на певну пошану, як усякий носій секретної інформації, котрою самі боги, за браком часу, оволодіти не можуть, а відтак має перед богами перевагу, якою хто його ще зна як може скористатися, і тому з "фахівцем" треба обережно, як у середньовіччі зі знахарями й ворожбитами, — "фахівця" треба слухати, особливо коли він перед чимось остерігає, і Вадим мене слухає, мій віолончельний глас струменить йому просто в розверзті уші: — Всякий фахівець і починається з моменту, коли він навчається відчувати опір матеріалу. Вміє оцінити межу його піддатності. Робота з матеріалом, це завжди угода, як із живою істотою, — от до цієї межі я тебе обпалюю, окисляю, переформовую, і ти мене слухаєшся. За умови, звісно, що я не намагаюся робити ножі зі скла, а чайники з паперу...

— Ближче до діла, — сопе Вадим.

— А ти подумай над тим, що я сказала.

Мова "фахівця", як і знахаря-ворожбита, має бути достатньо темною, щоб викликати повагу. Політтехнологія, як каже Вадим.

— Подумай, наскільки це все складніше, коли матеріалом є не цегла, а люди. Пауза. Сопіння. (ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...) Я ніби відпрацьовую якийсь закладений у мене алгоритм — женуся вперед без вагань, без наміслу, зі стрімкою, сновидною легкістю, кладучи кулі саме в ті місця, що відкриті для пострілу:

— Партачі вони, Вадиме. Твої "фахівці". Лялькарі, тандета. Підряджатись під таку грандіозну аферу — вигравати вибори в чужій країні методом масових пі-ар-акцій серед чужого населення, — це те саме, що обіцяти чайники з паперу: повний ігнор матеріалу. Непрофесійний, тупий, нахабний ігнор. А з матеріалом не можна так обходитися. Він тоді мстить.

Пауза. Сопіння. (ЦОК... ЦОК... ЦОК... ЦОК...)

— Він тоді вибухає. Або ламається.

(...Обличчя в фокусі — калатає всередині, як друге серце, — стягнене до перенісся, як у кривому дзеркалі, мигтить, двоїться...)

— Із людьми так само.

(ЦОК... ЦОК... ЦОК...)

— Ось це я й називаю реальністю. Те, що за межею піддатності. Люфт, якого не заміряєш, бо нам його не видно — хіба на п'ять відсотків...

— Рівно на п'ять? — булькає іронією: цифри на нього діють заспокійливо, з цифрами він на своїй території, в безпеці.

— П'ять відсотків — це така статистична похибка... при нещасливих випадках. Кажуть, у них завжди виживає на п'ять відсотків більше людей, ніж має бути за теорією ймовірності...

Обличчя навпроти лишається незворушним, тільки скліпує, як од подуву в вічі. Як вона з ним спала — в позі зверху? Він же мусить бути такий тяжкий, непідйомний — як ящик із динамітом...

— Будь обережний, Вадиме. Вклепають вони тебе в халепу, ті пацани.

І, цілком несподівано, я якось водномить розумію, що це правда. Що нічого в них не вийде. Ні чорта не вийде, скільки не напускатимуть туману. Це якась непояснима певність, дзвінка й непохитна, ніби варт було її тільки висловити, щоб вона відразу й з'явилася, мов її покликали, як отой "Сезам", що відчиняє печеру, — з'явилась і відвалила мені вхід, розганяючи наслання, і стало ясно, що інакше й бути не може: що все, напущене на мене Вадимом, то тільки душний, повзучий дим, болотяні випари схиблених мізків, куряча сліпота, яка вражає зір, роблячи для нього невидним власне все те, що непіддатне: чого не купиш і не з'їси, і як же можна з таким усіченим зором, маючи в лапах самі лиш каналізаційні потоки пливучих доларів, сподіватись підбити під себе цілу величезну, сповнену загадкового й ніким не обліченого життя країну, таж це просто збій матриці в чиїхось хворих головах, потьмарення ума, ні чорта в них не вийде!.. А от у чоловіка навпроти ніякої такої певності нема, ні в один бік, ні в другий, і я це бачу: він із головою полишений сам на себе, занурений, як у напущений власний сморід, у свої ж таки розрахунки, в яких боїться помилитись, і зараз обнюхує своїм чіпким умислом отриману від мене пересторогу, зважуючи, чи варт вона того, аби переписувати під неї наново ціле своє, вже раз складене, багатоходове рівняння, а чи можна нею знехтувати, зробивши їй "delete", але тоді доведеться вкупі з нею "ділітнути" й мене в ролі авторитетного джерела, а це вже трудніше — я все-таки "фахівець", і, скоро вже мені запропоновано певну суму, не можу бути просто так скреслена з рахунку: заручники власних грошей і витвореної ними гіперреальності, ці люди фізично неспроможні признати, що те, за що вони заплатили або навіть тільки готові заплатити, може виявитись абсолютно безвартісним, бо це означало б, що їх розвели як лохів, а такого з богами не може бути за визначенням, і чоловік навпроти мене в цій хвилині іскрить, як телеграфний дріт, — коротке замикання, когнітивний дисонанс: йому треба прийняти одне з двох — або він крупно лоханувся зі мною, або має шанс значно крупніше лоханутись у тій грі, від якої я щойно відмовилась, — і це капець, глухий кут, в межах його системи така дилема не має розв'язку...

І ось тут я нарешті згадую, — ніби з-під тої картинки, котру держу в полі зору надлюдським зусиллям своєї гудучої голови, нарешті сама собою, легко й привільно вигулькує друга, котра цілий вечір і протискалась була з такими муками крізь мою багатостраждальну голову, — дежавю, впізнавання знайомого, обличчя зовсім інше, гостре, горбоносе й тонкогубе, витягнуте наперед, як вовчий писок із близько посадженими очима, але то не має значення, що воно інше, бо я вже знаю, де я його бачила: велетенською темною масою, як кит на поверхню океану, спливає в пам'яті, виносячи на собі так довго намацуваний чоловічий образ, отой сон — той, що снівся позаминулого тижня, в ту нашу з Адьом божевільну ніч, — ніч, яка ніколи не кінчалася, ніби ми прожили з ним за неї одну кілька життів, — тяглася й тяглася на межі межі сном і явою, мій коханий схоплювався, за кимось женучись, кричав, що мав убити зрадника, а я була його землею, вогкою, хляпаючою тьмою, що підтримувала його на плаву, не пам'ятаю, скільки разів ми кохалися, в мене вже не було сил, я була плазмою,

я текла, він розплавив мене всю до найпотаємніших закамарків, я вмирала і все ніяк не могла вмерти, а потім нарешті сталося, і я навіч побачила і впізнала смерть, її вже колись раз звіданий білий спалах: тисяча прожекторів, наведених на мене водночас, або вибух сонця в чорній безодні космосу, як початок нової планети, — після такої ночі можна рік жити без сексу, дарма мені звідтоді другий тиждень не хочеться, ніколи досі такого не бувало, — ми ніби прочинили були тоді двері в якийсь засвіт, що обрушив на нас більше, ніж ми могли вмістити, і, крім нескінченної всенощної кохання, я запам'ятала ще тільки уривки наших розмов, коли ми лежали у відпливах знеможені, не рознімаючи обіймів, і знай лепетали одне одному навперебій як п'яні, стараючись хоч якось зачерпнути й затримати в словах те, що вже втікало назад за двері: нам снівся один і той самий сон, множина спогадів скінченна, дівчинка в матроському костюмчику, тьотя Люся з мішком "западенського" борошна, дитячий "секрет", покинутий у дворі на Татарці, Адьчині записи на пачці "Davidoff" — про якусь кров у Києві, про жінок, що не покинуть родити, — проте все це були вже тільки слова, непроникні й пласкі, як накривки, а проблислий, було, за ними другий вимір уже сховався від нас, і хоч я теж собі на ранок старанно занотувала всі подробиці, які потрапила вдержати, цілість усе ж безнадійно й безповоротно розпалася, — і от вона виринає знов, показуючи, що нікуди не щезла, на один короткий проріз миті — у всій відновленій, тодішній обпікаючій різкості барв, ніби кадр стрімко наїжджає просто на мене — ніч, ліс, людські постаті, мов витяті з чорного паперу на тлі криваво-червоного багаття, і просто в фокусі — піймала! — витягнуте вперед, як вовчий писок, жорстке і штивне, не так вродливе, як владно притягальне своєю пластичною довершеністю чоловіче обличчя з умисне татаркуватозвуженими, так що годі розгледіти, якого вони кольору, очима, хтось збоку (жіночий голос) підказує мені ім'я: Михайло!.. — і в цьому єдиному проблімі — бо наступної миті гладінь океану знову змикається, й темна маса китячого тіла кане назад під воду, — я його впізнаю, впізнаю те, що вже знала, з тої самої ночі: це й є той чоловік, через якого загинула Геля, — так само, як Влада!

Ось про що вона мені хотіла оповісти в Адьчиному давньому сні, моя світлосяйна дівчинка, моя променистоока Геля Довганівна, — коли зайняла Владине місце за столиком у Пасажі. Вони знали, обидві, і Влада, й Геля, те, чого не знала я, вони обидві були однаково ошукані — і любили силу, яка вбиває життя, видаючи себе за ту, що ним керує.

І, щойно я встигаю це збагнути, все вже зникло. Залишається тільки побуряковілий Вадим у розхристаному піджаку й охлялій, як несвіжа рибина, фіолетовій краватці — сидить, розвернувши стільця боком, держить у пригорщі келиха з коньяком і сопе над ним так, ніби звідти от-от має щось вилупитись... От і все. І навіть голова мені, о чудо, більше не болить — як рукою зняло. І втоми я теж не чую, — хоч уже й пізно має бути достолиха, либонь, чи не перша доходить...

І я легенько-легенько, ніжно-ніжно, щоб не сполохати, натискаю, за його рекомендацією, на ту кнопку, яку він намагався в мене перекупити, — зараз він має бути чулий на такий натиск, зараз він незахищений, без звичайного свого дубового

панцира:

— Вадиме, — я не питаю, я прошу: не прокурор — співучасниця: — Як усе-таки гадаєш — чому вона загинула?..

Він здригається, глипає на мене й тут-таки спускає очі.

— Не муч мене, Дарино. Я стільки про це передумав...

— Ви сварилися?..

Всупереч моїм побоюванням, він не ощиряється, не борониться, — занишк, як маленький хлопчик перед мамою, коли знає, що зробив шкоду. (Значить, я його таки налякала своїм попередженням; значить, є чого лякатися.)

— В тім-то й річ... Якби я тоді поїхав із нею... Чи хоч шофера послав...

А вона йому не дозволила. Може, навіть не сказала вже, куди їде. Може, вони вже не розмовляли як друзі, взагалі вже не розмовляли між собою, — в двоповерховій квартирі площею 400 кв. м досить місця, щоб не траплятись одне одному на очі, і вона вийшла з дому без усяких оголошень, без "цьом-па, за годину буду", — грюкнула, мов вистрелила, вхідними дверми, і це й був останній спогад, який вона йому по собі залишила: наступне їхнє побачення було вже в морзі.

— Вона збиралась піти від тебе?..

Він дивиться на мене з наростаючим острахом:

— Вона тобі казала?..

— Так, — брешу я.

Я знаю, як це буває, я там була — з Сергієм, і з Ч., і з Д.: при кожному розриві, на який довго не можеш зважитися, — знаю, як через силу таскаєш у просторі власне тіло, мов трупа, автоматично виконуючи ним завчені рухи, як цілий час облягає голову важка, непроглядна хмара тисячу разів передумованого, кругами по стадіону, "як же так?" та "і що ж тепер?", і нараз зупиняєшся по ходу серед квартири, як від окрику, тупо згадуючи: а чого я сюди йшла?.. Трохи легше, коли лежиш у ванні й вода потроху розмиває тобі тіло вкупі з застряглими в ньому думками, — і можна ще їхати автом, особливо за містом, на трасі, вона це любила, — казала, що так відпочиває: монотонний рух, рівне течиво асфальту перед очима, заспокійливе мерехтіння дерев обабіч траси, дощ по шибі, рівномірні помаху "двірників", дощ, дощ... Звісно ж, вона поїхала сама, який у біса шофер! — із шофером ще розмовляти треба...

Не засинала вона за кермом. Я можу уявити, як це було. Як це все сталося. Мені не треба для цього навіть їхати туди, по її слідах, як їздив Вадим, — я просто знаю. І він знає, що я знаю.

— Не муч мене, Дарино, — просить. Широ просить. І додає: — Життя ж триває...

Так, ніби й не він щойно дві години без продику повчав мене, як він сам те життя творить, і запрошував на обопільно вигідних умовах до нього долучитися. Схоже, сам він ніякої суперечності тут не завважує, жодного, цим разом, когнітивного дисонансу, — він тільки інстинктивно пірнає під ту течію, котра в цій хвилині здатна його зняти з мілини з мінімальними втратами — ну, й зі збереженням контрольного пакета акцій, звичайно ж. Можна не сумніватися: своїх ефесбешників він також зрадить. І грошки

свої встигне вчасно вийняти з діла, послухає моєї поради.

Коли в хід ідуть трюїзми, це знак, що пора закруглятися. Життя триває, атож, хто б сперечався. Дивлюся на чоловіка навпроти (...він здавався мені сильним, тим, хто здатен вирішувати долю багатьох, втілена мрія відвічно безправного народу про "свою" владу, "свою", власну силу, яка оборонить і захистить...) — і чую, як губи мені викривляє, наче в дзеркалі зі спізненим відображенням, та сама значуща посмішечка в'язничного психа: я знаю, де я тебе бачила. А от ти мене — ні, не знаєш... Він чекав на розгрішення, і моє мовчання його непокоїть.

— До речі, — вдає, ніби щойно згадав: — Як у тебе з грішми — маєш за що жити?..

Отут уже ледве стримуюсь, щоб не зареготати: хай тобі грець, міг би все-таки придумати й щось дотепніше! Чи от власне, що — не міг?..

— Не турбуйся. Мене є кому утримувати.

"Так чого ж ти, суко, хочеш?!" — майже викрикує, з ненавистю, його погляд: всяка відмова від грошей у його системі координат дорівнює шантажу, й моя поведінка означає якусь приховану загрозу, яку конче належиться нейтралізувати — і то негайно:

— Це не Р.? — єхидно прискалюється.

Отже, він знає і про Р. Втім, нічого дивного, раз він контактив із керівництвом каналу й збирав на мене досьє, — компромат на майбутнього партнера також входить до контрольного пакета акцій.

— Ні, — хитаю головою, — не Р.

— Якщо хочеш, я можу в них викупити твої фотографії... Ті, де ти з Р., — оскиряється так, мовби він їх бачив.

А якби й бачив?

— Мені пофіг, Вадиме.

Найдивніше, що мені справді пофіг. І звістка про те, що нове керівництво каналу запаслося знімками, яких Р. свого часу наробив із мене в пікантних позах (а казав же мені тоді — "не зарікайся!"), зовсім не справляє на мене того враження, на яке розраховував Вадим. Просто, пофіг — і все. Так, ніби то не зі мною було, — не я валялась під блищами гола, зі страпоном у руці, заляпана чужою спермою. Хоч цілий офіс тими кадрами обклейте — не дістанете, хлопці, як не старайтеся.

— Вони вирішили проти тебе підстрахуватися з усіх сторін, — пояснює Вадим, усе ще не вірячи, що його так довго бережена куля вцілила в "молоко". — На випадок, коли б ти спробувала підняти шум за той конкурс краси...

Ага, то це, значить, шефуля постарався. Моя лапочка. Всі сили на закладку пробою в мурі. Інтересно, яку ж то таку "сторі" він замірявся на мене зліпити на підставі тих знімків?.. Хоча, як подумати, — ні, не цікаво, аніскілочки. Якось і уяву напружувати в той бік не хочеться.

Натомість щось зовсім інше приходить мені до голови — з тою самою сновидною легкістю, мовби так і треба, мовби моїми діями керує хтось сторонній, а мені тільки й належиться, що відірватись від скелі одним ривком — руки вздовж тулуба, голова вперед, "ластівкою", назустріч темно-синій безодні...

— Якщо вже ти так хочеш віддячитися мені за консультацію, Вадиме... — відважую якраз у міру навантажену сарказмом паузу, — то викупи в них краще для мене інший матеріал...

Він зраділо, з готовністю виймає з внутрішньої кишені піджака Palm і сам занотовує, водячи олівчиком по екрану, — він це зробить, він обіцяє: матеріали до недокінченого фільму, програма "Діогенів ліхтар", так-так, та сама. Робоча назва матеріалу — "Олена Довгая". Він дійсно це зробить, можна не сумніватися, — визволить Гельцю і всіх моїх Довганів із того гадючника: он як пожвавішав, навіть якась незвично запобіглива метушливість з'явилася в рухах, — він ще не вірить, що так вдало зі мною розв'язався, що йому так дешево обійдеться моє мовчання: я більше не згадуватиму про те, чому загинула Влада. Те, що знаємо ми обоє, залишиться між нами.

Він не підозрює, що це Влада викупує в цій хвилині, його руками, мій фільм. Фільм, який я тепер зумію докінчити, власними силами, чого б це мені не коштувало: я вже знаю, чого йому бракувало. І в тому фільмі буде і Влада смерть також: це єдиний мій спосіб сказати про неї правду. І байдуже, що мужчина, через якого вона загинула, матиме в кадрі інше обличчя — те, крайнього справа на старій повстанській фотографії. Бо, крім фактичної, заземленої на імена й обличчя, є ще й інша, глибша правда прожитих людьми історій, та, якої не видно стороннім і якої не вигадаси і не вдаси. Та, що за межею піддатності.

І, мов дочекавшись нарешті слушної хвилини, белемкає на сполох мобільник — мій мобільник, я його не вимикала, — і я вже знаю, хто це, і м'язи мої безконтрольно розпливаються в усмішці, поки губи вичавлюють Вадимові механічне "Вибач":

— Лялюська?..

— Адю! — волаю, здається, на все горло, виринаючи з темного печерного підводдя на світло дня: — Адю, я є! Я тут, я в порядку! Не хвилюйся за мене, я вже їду, за двадцять хвилин буду!..

— Слава Богу, — шумно зітхає в вухо мій коханий хлопчисько, моє сонечко, Господи, яка ж я рада його чути! — Давай, мале, жду. А то в мене тут таке робиться...

"Прости мені, Адріане"

Зроби, будь ласка, чаю, попросила Лялюська. Ромашкового? Тільки ромашковий лишився, я не встиг сьогодні нічого купити. Все одно, хай буде ромашковий. І, надпивши, як гусеня, — трошечки, немов через силу, — відставила чашку й осміхнулась: ми з тобою вже як парочка пенсіонерів — сидимо біля розбитого корита і п'ємо на ніч ромашковий чай. Ще тільки болячок бракує для повного комплекту...

Це не інакше як той пацик, подумав я, той нарде-пук, гнида, пробив тебе на темі кризового віку: мовляв, тепер або ніколи — вгору або на звалище. Як казала одна моя клієнтка: до сорока років жінці досить бути гарненькою, після сорока вже треба бути багатю, — і робила мені очка, хоча сорок тьоті явно мусило бути, як я ще до школи ходив. А Юлічка, певне, все те слухала й мотала на вус...

Вголос я сказав: ти все зробила правильно, Лялюсь. Ти молодчина, я пишаюсь тобою. Знаєш, заяснила вона, мама так казала — про тата, тими самими словами: що він

усе робив правильно. Дивно, правда ж?..

Я подумав: Лялюська змінилась. Подорослішала? Знаючи її, і як вона, дівчинка-відмінниця, вібрує у відповідь на кожен житейський удар — як на вияв космічної несправедливості, — я спершу боявся обрушити на неї всю правду в тому вигляді, як вона обрушилась на мене: так і так, кохана, ми з тобою в дупі, бо моя секретарка обчистила мене на тридцять тисяч баків (ах, лошара ж я, лошара!)... А коли моя дівчинка, з чудно зверненим кудись у себе поглядом, розповіла мені — від вашого стола нашому столу — про свою вечерю з тим народним пациком, я взагалі охрінів, аж моя власна халепа вмить здрібніла мені до кабінетного формату: йолки-палки, таж це війна!.. Неоголошена, таємно-повзуча, натуральна гебешна війна, і ніхто й дупля не дає, — кожен всадив носа в своє лайно й бачити не бачить, що діється довкола!.. Я бігав по кухні, кутив одну за другою й репетував, що треба щось робити, не можна ж дозволити зграї доморослих бандюків отак-о, ні за цапову душу здати країну кремлядам, і що той Вадим не інакше як був стукачем іще за совка, знаю я цих підсланих козачків, набачивсь, — які спершу роздерибанили партійно-комсомольську касу, а потім ринули в політику дерибанити все, що лишилося в державній власності, чим-чим він, ти казала, торгував — керасінчиком?.. Знаєш, як це називається? Агенти впливу, всі вони — агенти ефесбешного впливу, всі на гачку в Кремля, колишні стукачі, суки, падли, люстрацію треба було провести ще в 1991-му, тільки так і можна було позбутися цих совкових метастазів, а тепер ач як розрослися, суки!.. Я відчував навіть певну окриленість у своєму гніві — певну очисну полегкість від того, що для гніву знайшовся солідніший об'єкт, аніж сука-Юлічка, яка за моєю спиною крутила оборудки з моїми конкурентами, — я звільнявся від гидкого почуття окраденості, що цілий день мене пекло, й наливався чистим, як спирт, громадянським обуренням: та за кого вони нас мають, суки, гадають, їм усе з рук зійде?! — ширшав у плечах і розпростувався, зачувши справжнього, гідного ворога, з яким не впахло ставати на прю, — а от Лялюська була цілий час на диво стримана, мовби не надто й заскочена моєю новиною (я завжди підозрював, що вона недолюблює Юлічку!): перепитувала мене скупі й поділовому і загалом здавалася досить спокійною — так, наче всі удари цього вечора прийшлися їй на якусь невидиму амортизаційну подушку. Раніше вона в стресових ситуаціях поводитись інакше — коли звільнялася з каналу, її хіба ж так трясло! А тут проступило в ній щось нове, якась відстороненість, — навіть про те, як елегантно помножила на нуль того народного пацика, говорила без всякого тріумфу. Од утоми носик моєї дівчинці почервонів і загострився, нависла над кухонним столом лампа прокреслила від носа до губ уже явні, графічно чіткі вритини, — без косметики вона завжди така рідна, мила, що мені терпне всередині на неї дивитись, але щойно тепер я розгледів, як вона за ці дні схудла, зробилася зовсім ефірною, аж личко видовжилось... І я подумав, що вона перестала подобати на дівчисько. Вперше за весь час, що ми разом, я відчув, що вона справді старша за мене, — і то не на п'ять років, а на якусь геть незміриму дистанцію...

Давай лягати, мале, — я й сам уже ледве тримався на ногах, і де, блін, мої

дев'ятнадцять, коли цілу ніч можна було джигувати, як Карлсон із моторчиком, а на ранок, іно перегар зажувавши, бігти на пари хоч би хни?.. Угу, кивнула вона, давай, — і звела на мене очі, які, крізь усю дерев'яну втому, крізь отупіння пізньої години й спаленого на жужіль адреналіну, зненацька прошили, пронизали мене живою музикою, немов зазвучавши на голос, — в очах їй світилася ніжність, і покора, і сум, і щось таке непередавано-жіноче, від чого горло мені здавило клубком: поїдемо завтра до того дядька?..

Якщо ти хочеш, прохрипів я, голосом старого мафіози з фільму Тарантіно. Холера, я таки був зворушений, мало що не розревітись був готовий. Я й збирався вранці на Бориспіль, до того експропрійованого Юлічкою дядька, — з'ясувати подробиці й оцінити збитки (дзигар із зозулею, горіхова шафа, що там ще ця курва сплвила Б. і К° за моєю спиною?), — але збирався їхати сам, досі я ніколи не втягував Лялюську в свої справи... Правда, ті справи досі ніколи й не зазнавали такого удару, як тепер од Юлічки. Оце, блін, пригрів гадюку на грудях.

От саме це, — як стало ясно, коли клубок першого шоку трохи осівся, перекипів і розклавсь на окремі повісма (де втрати фінансові, де моральні, де іміджеві, за що найперше хапатися, щоб залатати дзюри хоч частково...), — саме це, в принципі, й пече мене найбільше: що пригрів гадюку. Обман довіри — це найболючіший пробій, і нічим його не залатаєш. Така кльова секретарка, незамінна помічниця, права рука! Акуратистка, що не натішишся. І завжди в курсі всіх моїх планів, ах ти ж йоханий бабай. Як же я так повівся, коли ця сучка понад півроку водила мене за носа, цілу історію мені сплела, як то дядькові спадкоємці, син і дочка, буцімто забаскаличилися й намовили його нічого з хатнього скарбу не продавати? І так усе серйозно, заклопотано, куди твою маму, — ах Адріанамбросзіч, што же делать, оні отказиваютьца?.. Мусимо набавляти ціну, відповідав я як ідіот, іншої ради немає. І ціну, по всьому видать, зацікавлені особи таки Юлічці набавили некисло: коли я сам подзвонив дядькові, той навідріз відмовився мати зі мною до діла: нічого не знаю, нічого не продаю, передумав, пішли всі на фіг, — дядько відверто не бажав зі мною балакати, ніби хтось його супроти мене добряче настрополив чи й просто оббрехав, але я все ще, як лох, нічого не підозрював. Сам не знаю, як сьогодні (ба ні, вже вчора!) зумів стриматися й нічим себе не виказати, коли мій директор банку, давній і вірний клієнт, пожалівся мені, неявним докором, що бачив удома в міністра нове придбання — сецесійний дзигар із зозулею, і що таке чудо, кажуть, прямо під Києвом знайшлося, десь у селі за Борисполем, — типу, що ж це я, роззява, так провтикав, вважай, під носом?.. Оце був удар — прямо по тім'ячку! Довірливий, м'якосердий Адріян Ватаманюк, друг дітей і тварин. І мелітопольських проституток. А я ж їй, курві, ще й зарплату був підвищив, і на мистецтвознавчий впихав на безоплатне навчання: учися, серденько, колись з нас будуть люди... Млять. І як, питається в задачці, жити, як будувати бізнес чи взагалі будь-що будувати, — коли нікому не вірити?..

А найсмішніше, що Юліччина афера рано чи пізно все одно б вийшла на яв: дзигар із зозулею — то не голка в сіні, на нашому жалюгідному ринку, де, як у селі, всі одне

одного знають, таку комерційну таємницю хрін утайш, — але, видно, цій профурі геть стріху знесло од захланности, од нагоди неждано-негадано урвати кусок, який їй і не снився... От цікаво б знати — який відсоток їй запропонували від Б., за скільки вона мене продала?

А по суті ж, нема різниці — чи продавати людину, чи країну. Лялюська вже заснула, і я продовжую звертатись до неї подумки: різниця тут суто кількісна, Лялюсь, не якісна. Між твоїм Вадимом і моєю Юлічкою різниця виключно в обсягах товарообороту: твій пацик бере дорожче. От і все. Просто, моя дівчинко, є ми — і є вони: ті, хто чомусь служить, — і ті, хто гребе під себе, торгуючи тим, що їм не належить (і чому я лаю їх проститутками, проститутки принаймні торгують своїм власним, анатомічно невідчужуваним добром!). Це — як два ворожі табори, і межа між ними — як на фронті лінія вогню. Може, це взагалі єдина межа між людьми, яка справді важить. Якої ніколи, ніде, за жодних обставин не вдасться подолати. Тонка така, невидима оку межа, — є перекинчики через неї, а є й полегли, як завжди на лінії вогню. І ще невідомо, котрих більше.

Це мені щойно прийшло до голови, спізненим відгуком на твоє, напівсонне вже, звіряння, як ми вже вставали з-за столу, — йди ти перший до ванної, — ні, йди ти, я ще покурю, — знаєш, я зрозуміла про Владу, і про Гелю теж, у чому була їхня помилка, це твій торішній сон, я його нарешті розшифрувала: в них була однакова смерть! — як це, однакова смерть? — ну, не буквально, звісно, але з тої самої причини, — щось ти вигадуєш, мале, — ні, це правда, Адю, просто я ще не вмію цього на словах викласти до пуття, але побачиш, коли я закінчу фільм, я його обов'язково закінчу, хай-но тільки заберу в Вадима відзнятий матеріал... На мить мені, грішним ділом, здалося, що ти од утоми заговорюєшся, і я злякався за тебе твоїм, за давним страхом, що його ти, виходить, у мене непомітно вщепила (бо в любові обмінюються всім, авжеж, від мікрофлори й поту — до снів і страхів включно!): твій батько був у дурці, а що, коли справді?.. Я аж похолов був — і тут ти сказала оту фразу, яка в мені застрягла й продовжує диркотати, як невимкнений моторчик, женучи в рух нові й нові безсонні думки: вона, цебто Геля (чи ти сказала: Влада?), прийняла чужого за свого, а в любові не можна так помилятися, в любові це смертельно...

Ти по-своєму, по-жіночому, але теж її побачила — оту межу між "нами" і "ними". Побачила з погляду стосунків між чоловіком і жінкою: як міжвидовий бар'єр, якого не можна переступати.

В любові не можна, кажеш. А в сексі? В сексі — можна?

Розумієш, мале, я ж справді, відколи ми разом, перестав сприймати інших жінок — як жінок. Не те щоб я не бачу довкола себе невичерпного розмаїття ніжок, попчок і всього, що належить бачити нормальному хлопві, — бачу, і прекрасно, але все те більше не сприймається мною як керівництво до дії. Ну от не вставляє, і все. Так, ніби на цілому світі лишилась одним-одна жінка — ти, а решта представниць твоєї статі — просто, люди... І коли Юлічка лізла на мене зі своїми стрінгами й міні-спідничками, мені її навіть якось шкода було — як дитину, яку недобрі дяді навчили кривлятися, і

вже не поясниш їй, що великій дівчинці так поводитися негоже. Але, по щирості, — я не певен, що, якби в мене в житті не з'явилася ти, я б зрештою не зласкавився й одного дня широкосердо не трахнув би Юлічку в себе в кабінеті — із гуманності, чи з того там іще, раз уже так просить... Василенко її трахав, це він її до нас і привів. Навіть серед робочого дня тягав її до туалету. Я ще бурчав (бо мені те не подобалося: всьому свій час і своє місце, холера!), що то не інакше як буремні комсомольські блядки Льончика Колодуба лишили нам в офісі в спадок якийсь повітряно-крапельний вірус, який змушує директора ТОВ розстібати штани тоді, коли треба думати головою, — недурно ж кажуть, що приміщення зберігають карму попередніх господарів, і райкоми капеесес не дарма все по колишніх борделях мостилися... Але невдовзі виявилося, що Василенкове придбання вміє не тільки носити спіднички вище трусів і стояти раком у туалеті, — у цієї сироти з Мелітополя (чи з Маріуполя, я вічно плував) незгірше працювала й голова, сирота вже вчилася десь на бухгалтерських (чи секретарських) курсах і дуже швидко стала нам не просто секретаркою (триста доларів плюс преміальні), а справжньою бойовою подругою-однодумцею: коли ми, ще втрюх, я, Василенко і Зайцев, обговорювали нові проекти, Юлічка, в ботфортах і міні, незмінно нам асистувала й не раз потрапляла підкинути якусь корисну ідейку саме тоді, коли хлопці вже от-от готові були перегризтися між собою. При Василенкові вона чулася дуже впевнено, навіть коли я їй раз зауважив, що в неї сперма у волоссі, вона тільки чарівно мені всміхнулася й сказала: ой!.. (То, між іншим, був єдиний раз, коли і в мені зворухнулася хіть розстебнути штани й попросити її повторити ту саму процедуру зі мною, з суто спортивного азарту, бо чим я гірший за Василенка?) Не знаю, чи давала вона і Зайцеву також. Очевидно, в її розумінні, після того як мої партнери подалися ловити рибку на глибші води, — їх обох від початку цікавив не стільки антикваріат, скільки заробіток, а торгувати було байдуже чим, — і я лишився одноосібним власником малого підприємства, а вона моєю секретаркою (п'ятсот доларів плюс преміальні), тепер до туалету її мав водити я. А що я цього не робив, то вона й вирішила мені помститися.

Що ти на це скажеш, Лялюсь? Як тобі така версія?

Тільки ти нічого не кажеш, бо ти вже спиш: іно втовпилася під ковдру (ти якось дуже затишно вмієш під нею кулитися, без тебе я вже чуюсь у власному ліжку все одно як у готельному), — зараз і вимкнулася, мов одрубав. Лежиш тихенько, тільки посапуєш носиком у подушку — смішно так, як зайчик... Я трошки посидів коло тебе, сплячої, при світлі нічника, — доки не піймав себе на тому, що усміхаюся. Трохи ніби розгладився всередині. Спи, очко, спи, друге, — казала колись у дитинстві мама, цілуючи мене на сон: примовка з якоїсь казки. Спи, моя відважна дівчинко, ти все зробила правильно, ти відстояла сьогодні свій вогневий квадрат, я справді пишаюсь тобою... А от мені сон не йде, попри всю втому: розкутурхав нерви, обкуривсь, як собака, — десь, либонь, зо три пачки висмалив, аж у грудях свище й серце бухає ледь не під борлаком. А на завтра треба бути виспаним і свіжим, як огірок з грядки, і від цієї думки — що, курча, треба ж спати, мерщій спати, чоловіче! — нерви, розуміється, ще

гірше ґрасують. Класичне безсоння, професійна хвороба українського бізнесу. Більшість моїх колег уже давно підсіли на алкоголь (три дека коньяку на ніч — і спиш, як немовля, запевняє Ігор!) — або й на седативи, що вже геть хріново... А ті, котрі справді грубими грішми обертають, і на дещо серйозніше. Ще трохи, і на світських тусовках питатимуть: хто Ваш дилер? — так, як нині питають: хто Ваш стиліст?

Що ж, поїдемо завтра з тобою до того зозулястого дядька... Я подивився по мапі — справді, недалеко: зараз за Борисполем, за поворотом по трасі на Золотоношу. Золотоноша, яка гарна назва. Золотоносний дядько був, це точно. Не дядько, а чистий тобі Клондайк. На тому самому відтинку, де В'ячеслав Чорновіл загинув. Так і невідомо, чи випадок, чи вбили чоловіка, — діло ж теж перед виборами було, акурат п'ять років тому, а старий "зеківський генерал", казали, збирався балотуватися в президенти... Погано виглядала та історія, таки дуже підозріло, КАМАЗ, що збиває машину з майбутнім президентським кандидатом, — то вже чисто російський стиль, і якось усе після того й покотилося в нас під укіс, — так, ніби зі смертю "зеківського генерала" остаточно зламалася в суспільстві якась пружинка, щез, як каже Лялюська, опір матеріалу... Журналістська братва тоді й вухом не повела, один пацан, пам'ятаю, навіть бовкнув у пресі, що от, мовляв, вчасно дідусь загинув, бо ще трохи — і вже би був зробився смішний, як Дон Кіхот на пенсії: таке ніби само-вдоволене посвистування молодого крутилика на гробі старого пердуна, — а невдовзі й сам загинув, і теж в автокатастрофі, тільки вже без всяких КАМАЗів, а вертаючи по п'яні з нічного клубу... Що називається, поглумилася доля з особливим цинізмом. Мабуть, ліпше таки не свистати на гробах.

Як це було в тому анекдоті, що мій банкір розповідав? Іде кобіта поночі через цвинтар, угледіла якогось чоловіка, просить провести її до виходу. Без проблем, каже той. А то я, каже жіночка, мерців боюсь. Тю, дивується чолов'яга, і чого нас боятись?..

Не такий і дурний прикол, як здається. Треба буде вранці Лялюсьці розповісти.

Не боятись, ні. Але ми ж їм оголосили повний іґнор — тупо забили на них, і все. А вони, видать, ображаються. Колись люди знали, як із ними жити, на Різдво до хати запрошували і всяке таке... Страх здумати, скільки їх там за минуле століття набралось по той бік — ніким не пом'янутих. Можна уявити, як у них там назріває проти нас бунт. Таке ґрандіозне народне повстання, Велика Мертвецька Революція. Гляди, якогось дня візьмуть і вийдуть нам із цвинтарів на вулиці...

М-дя, веселенькі гадки серед ночі в голову лізуть!..

Треба буде завтра дорогою купити квіти й покласти на те місце на трасі. Чи воно там хоч якось значене?..

Зроблю-но я собі ще того ромашкового чаю. Недарма його пенсіонери п'ють, — їх же також безсоння мучить...

Мучить, авжеж мучить. Акурат о цій саме годині.

Аж стенаюсь од цієї думки. Блін, отак займаєшся всякою фіґнею, на що тільки не спалюєш своє життя, лиш на рідних його ніколи не вистачає... От прямо зараз візьму й подзвоню. А чом би й ні?

Причиняю за собою двері до кімнати (спи, очко, спи, друге...), а потім і до кухні, — прикрутивши світло над столом, щоб не било по очах, я давно помітив: у притемку люди говорять тихіше, інстинктивно стишують голос. Тепер між мною й моєю дівчинкою коридор і двоє зачинених дверей, можна не боятися, що її розбуджу...

Тьху, чорт, але й накадив я тут!.. У сильно прокурених приміщеннях, надто коли в них тепло, насправді тхне не недокурками, не димом, — а тліном: ще не мертвечиною, але попереднім, перед нею, етапом. Такий, ні з чим не зрівнянний, душок зіпсуття: відразу тягне за собою, асоціативним хвостом, аромати блядки, псятини й алкогольного перегару. Скільки я такого в житті нанюхавсь!.. І скількох уже відпровадив на цвинтар — тих, із ким тусував в атмосфері цього нечистого запаху, що його жоден кондишiner не переб'є: колись, у юності, це був дух нашої веселої бідности, дух совкових общаг і студентських пиятик, — а потім виявилось, що наші гроші тхнуть так само... Вовчик, із яким я познайомився ще на Сінному, в тридцять п'ять умер од інфаркту, Яцкевич згорів од наркоти, Рудий, забув, як його насправді звали, був, казали, підшитий, він завжди добряче закладав... А до Кукалюка я навіть їздив на дачу, новеньку, двоповерхову, але там теж так штиняло, тільки ще тлінніше, солодкавіше: з домішкою сигар і драпу. Кукалюк скаржився, що його крупно підставив хтось із політиків і він тепер винен всім, як земля колгоспу, — а потім прийшло повідомлення, що Кукалюк випав із поїзда, на якому зроду не їздив.

Розчахую навстіж вікно і захланно всьорбую ніздрями колюче нічне повітря. Може, це в мене безсонні глюки, але на мить виразно чую вогкий дух оживої землі: знак, що вона вже прокинулася, що десь там у надрах вже завирували соки, готуючись бігти вгору по стовбурах... Перший знак весни.

Тихо як, Господи. Ніде на цілий квартал ані віконця не світиться...

Вмикаю чайника. І беру телефон.

Один, два, три гудки... На четвертому слухавка оживає — ну от, я ж так і знав, що старий не спить!

— Гальо? — голос суворий, невдоволений: мовляв, що то за біда поночі добивається до хати?

— Привіт, тату.

В слухавці нерозбірливо бубонить телевізор, і я мов навіч бачу батька — як він стоїть у передпокої нашої львівської малометражки (телефон у передпокої, телевізор у вітальні), в своїх розчовганих капцях із підігнутими задниками, за спиною в нього стелажі зі старими журналами, що їх він ніяк не збереться викинути, над головою — ов, а що ж там таке над головою, забув уже, — якийсь вішак?..

— А, це ти, — каже батько. — Здоров.

Ніби я не за шістсот кілометрів од нього, а щойно ступив у хату. Як колись у п'ятнадцять років: потемки скинув черевики, в самих шкарпетках навшпиньки пробрався по коридору... А в дверях кухні замер: тато сидів при нічникові за столом і читав, — видно було, що не лягав. Здоров, тільки й буркнув до мене — і втупився назад у книжку, трохи навіть збентежено: ніби, як і я, був заскочений на чімсь, чого не хотів

показати. (В ту дівчинку я був закоханий, перша моя любов, думаю, він догадався...) І зараз він теж старається не показати, що зрадів, почувши мій голос, — не показати, що бодай у чомусь од мене залежний. Тільки тепер, коли йому от-от стукне шістдесят і в нього гіпертонія, цукриця й артрит, це вже має зовсім інший смисл. Вдруге за вечір мені стискає горло.

— Не розбудив?..

— Та де! — енергійно протестує він. — Ти ж знаєш, я так рано не лягаю... "Рано" — це третя ночі. Засне він, як уже почне розвиднятися, і спатиме годин зо три-чотири. Він не називає це безсонням, він усе ще бадьориться, не признаючись до пенсіонерських недуг, удаючи, ніби це в нього просто такий режим: чоловік зайнятий, допізна працює, а вечорами після роботи впорядковує родинний архів (Лялюська напоумила!)... І ще він, розуміється, живе активним політичним життям — як усі самотньо старіючі люди:

— Оце дивлюся П'ятий канал...

Віднедавна канал, відкритий опозицією під вибори, зробився для батька тим, чим за совка було радіо "Свобода".

— Чи ти чув, що ті бандити затівають у Мукачево?!

Не переводячи духу, він висипає на мене почуте з ящика (який тимчасом продовжує бубоніти на задньому плані, створюючи сюрчиковий ефект синхронного перекладу): як у Мукачево влада влаштовує позачергові вибори, щоб замінити чинного мера своїм кишеньковим. Мені лишається іно зрідка помрукувати на знак уваги, не показуючи, що я все те вже чув, і не раз: про вирубані "тими бандитами" карпатські ліси, про те, що жахливі повені, які щороку плюндрують Закарпаття, то не що, як наслідок тої злодійської вирубки, і як нинішнього мера, що хотів "тих бандитів" трохи прикоськати, не допустили на цих виборах балотуватися, вкравши йому документи, а тепер-от тихе курортне Мукачево запрудили зграї кримінального вигляду чоловіків у шкіряних куртках, — їх невідомо звідки звозять до виборів автобусами, й вони розгулюють по місті, як господарі, бешкетують по кнайпах, страхають населення, вечорами люди вже бояться ходити по вулицях, це ж терор, достеменний терор, молодшає від обурення батько, наче по ходу говорення скинув років із тридцять, — вони що собі надумали, сталінські часи повернути?..

— Тож чисто так совети в сорок шостому свої вибори проводили! В кожне село гарнізон солдатів привозили, на виборчу дільницю людей автоматами зганяли. Бо в нас люди тоді ще думали, що то так, як за Польщі, — як пробойкотують, то й вибори не відбудуться. Ще не знали, що то за власть...

Ніби підігрітий його запалом, починає обурено клекотіти чайник. Мимоволі всміхаюся. Сам того не відаючи, тато передражняє мене — годину тому я точнісінько так мітингував тут перед Лялюською. Недарма вона каже, що я на старість буду "копія Амброзій Іванович". Давно я йому не дзвонив. Закрутився. А не був у Львові ще давніше...

— Це, тату, виборчими технологіями тепер називається... Окріп плюскотить у

горнятко.

Якогось дня я більше не зможу отак-от набрати номер, серед дня чи ночі, — і почути батьків голос. На мить переді мною розверзається ота майбутня пуста-голизна, мов із сонного здерли ковдру, й стає холодно. Встаю причинити вікно, поки тато, — слава Богу, живий і здоровий, — продовжує викривати російські виборчі технології зразка сорок шостого року:

— А то ще, знаєш, як робили? Дзядзьо твій розказував — просвердлювали в кабіні до голосування дзюрочку в стелі, і звідтам цілий час крейда сипалася на те місце, де олівець хімічний прив'язаний лежав. Як чоловік, зайшовши в кабінку, нагнеться щось тим олівцем у бюлетені слинити, то цівочка крейди йому акурат на голову трапляє. А то ж зима була, лютий місяць, усі в шапках... Так і в кабінку заходили. Кабінки закриті, як годиться, — нічого не видно, голосуй, як хоч'! Хоч' — викреслюй того єдиного кандидата, хоч' — вкидай до урни чистого бюлетеня: свобода! Сталінська конституція ґарантує... А на виході з дільниці всіх, у кого біле було на шапці, — хто в кабінці, виходить, із олівця скористав, — похапали в грузовик, що на задньому дворі наготований стояв, — і поїхали дядьки в тундру комунізм строїти! Такі, браце, вибори були...

— Круто, — визнаю я.

Технологічненько, справді. Здається, в Конан Дойля є подібний сюжет: закрите приміщення, фіксоване місце для жертви, і над ним отвір, звідки виповзає отруйна змія. Тато такого не пригадує, але обіцяє перевірити: Конан Дойль у хаті є — старе радянське видання.

— Перевір, — погоджуюсь, бо мені вже й самому цікаво. Розкажу завтра Лялюсьці — звідки в тих "політтехнологій інформаційної доби" ноги ростуть. Дарма той Вадим їй так хвалився, нічого нового його пацани не придумали. Чи вони взагалі нічого нового не здатні придумати — і тим і полюють на таких, як вона?.. Тоді виходить так, як церква каже: що зло само по собі безсиле, вся його сила — в тім, що воно вербує слабких собі на послуги...

Думка не бозна-яка нова і, відповідно, не бозна-яка цінна, але чомусь відчуваю від неї такий приплив утіхи, як, перед хвилиною, від отого запаху пробудженої землі з вікна: я знов можу думати! Думати — а не тільки, як жук ніжками, без кінця перебирати в голові, приваленій тоннами втрачених баксів, причини й наслідки фінансової підстави: вид розумової діяльності, від якого глузду тобі не прибуває, ані світ яснішим не стає. А тут у мені мов відбулося перезавантаження системи: я знову чуюсь собою. Тим самим, цебто, дурнем, що й був.

І на цій хвилі, мов злегка вгашений на радіощах, я за одним заходом вивалюю татові, обпікаючись чаєм, те, чого аж ніяк не збирався розказувати, — і за дня, коли пропорції речей міняються, либонь, і не розказав би, — як сьогодні вербували мою дівчинку. Без імен, звичайно, — не настільки ще я вдурів, — зате з цифрами: двадцять п'ять штук на місяць, отакі тепер у них, тату, розцінки.

Телевізор у кімнаті замовк, і мені чути в слухавку, як важко батько дихає. Близько

так, із присвистом: видно, теж забагато курить...

Я нечасто з ним чимось таким ділюся. Свого часу він так пишався моїми успіхами в фізиці, так неприховано променився щастям, коли я студентом приїздив на канікули й малював йому на кухні схему термоіонного генератора, що тої батьківської гордості я йому однаково нічим не поверну. На тему моєї наукової кар'єри ми з ним давно і згідно мовчимо; він більше не допитується, як посувається мій дисер. Перестав відтоді, як я, не стримавшись (бо ті допити мене вже жалили), спересердя ляпнув йому на тій самій кухні, що не для того живу своє життя, щоб відшкодувати йому забране в нього. Він нічого мені на те не відповів, почовгав курити, і я вперше тоді завважив, як він човгає — вже по-старечому... Є все-таки речі, яких краще не вимовляти вголос. Бо з тата таки напевно вийшов би вчений — якби він свого часу дістав належну освіту. "Мислительний апарат" у нього був дуже навіть у порядку, — ще й мені дещо перепало. Не його вина, що у Львові він після школи попав під щойно тоді впроваджену вступну квоту "для місцевих", знамениті "двадцять п'ять процентів": то вже були шістдесяті роки, хрущовський лібералізм кінчився, й до вузів, надто тих, що "з допуском", починали пильніше добирати за анкетними даними. Ніхто б не пустив "бандерівське отродье" в серйозну фізику, в оборонку. Одиноким татовим шансом було їхати на навчання в Росію, — багато хто так і вчиняв, і, зрештою, на те й робивсь розрахунок: що неприйняті в себе вдома до вузів "західники" виїдуть, розчиняться на просторах шостої частини суші серед маси "советского народа", і так непомітно розкидається "вогнище українського буржуазного націоналізму"... Але тато не поїхав. Думаю, то бабця на нього повиликала. Для неї Росія була засланням, безводним ешеленом, п'яним конвоем, колією, по якій їдучи, за три дні не вгледити жодного села, — як такі колії прокладалися, вони з дзядзьом знали на власній шкурі: по небіжчику на шпалу; десь серед тих небіжчиків лишився лежати й її ненароджений син, і не могло бути й мови, щоб, самим уйшовши звідти цілими, потім добровільно посилати назад старшого — того, котрий вижив... Думаю, мало бути саме так, а за подробицями я ніколи не питався. Коли прийшла черга вступати на фізфак мені, то якось само собою розумілося, що я маю їхати до Києва — аби не до Москви. Тільки недавно, коли, з Лялюсиної подачі, я став бачити нашу родину — спершу Довганів, а потому й Ватаманюків, — не як колись, дискретними портретами в альбомі, а, як в інтернеті, зв'язною мережею лінків, я подумав, що то власне татові випало на долю заплатити своїм життям за окрадене батьківське. Тільки що тато ніколи так не казав, може, навіть і не думав, — аж доки я йому ото не всмалив (міг би й змовчати, казліна, не маленький уже ж був!), — і вже напевно не став би виставляти своїм старим якихось за те рахунків. Львівську політехніку, де колись учився й дзядзьо, він згодом таки закінчив — заочно, вже на заводі працюючи, — але на серйозну наукову кар'єру замахуватись йому було вже зась. У моєму зоряному старті на руїнах Совка він мусив убачати прямий тріумф історичної справедливості — остаточну перемогу нашої родини над тою силою, завданням якої всі ці роки було обернути нас на "лагерную", чи якусь іншу, але "пиль". Він тоді мов одродився, вперше після маминої смерті, — був повен планів, навіть

політично був до всього терпиміший: економічний хаос перших років незалежності виправдовував то совковим спадком, то браком державного досвіду, і хоч багато за віщо й тоді кипів і гнівався, але в основному вважав, що країна розвивається правильним шляхом, головне — визволилися!.. Мій з'їзд у бізнес мусив добряче його протверезити. Не знаю, як він із тим зживсь, і допитуватись теж не збираюся. Зрештою, людина з усім зживається. І якщо мене пре тепер о третій ночі реферувати йому в телефон лекцію з біжучої політики, прочитану в ресторані відомій журналістці депутатом парламенту, то не на те, аби мій старенький ще краще бачив, яке кругом лайно, — і міг заспокоювати себе тим, що його син хоч не таке велике. Не в тім річ.

Мені просто приємно йому це розказувати. Приємно раз у раз повторювати йому вголос "Дарина каже" як нашу, відтепер спільну, родинну таємницю: ніби обводжу тими словами світляне коло, в якому ми опиняємось разом, усі троє (і в темряву надвір падає з нашого вікна золотавий чотирикутник...). Ніби доручаю йому тим Лялюську — щоб він теж її любив. Щоб пишався нею. Не тим пишався, що його син у Києві живе з відомою журналісткою, — а нею самою.

— Отакі, тату, справи. (А в грудях йому таки свище...)

— Це ж якось оприлюднити треба, — озивається він нарешті. — Щоб люди знали...

— Як оприлюднити, де? — мені трохи прикро, що його думка звернула в інше русло. — В інтернеті хіба? То вже й там є способи за ті самі гроші поховати інформацію, і цензури не треба: наймається бригада сердюків — і за годину на одне твоє повідомлення навалить стільки спаму, що воно просто щезне, як голка в сіні!

— Якщо хочеш сховати листа, поклади його до інших листів? — реагує тато. — Чекай, таж то теж із Конан Дойля! Чи з Едгара По?..

— Так отож. Нічого нового не придумали...

— То, значить, летючки треба друкувати! — вирішує він так діловито, наче всенький вік тільки тим і займався. — І роздавати, де більше людей, — на майданах, на станціях...

А й справді. Як це мені не спало на думку? Принаймні на летючки мене ще стати. А якщо ще підпрягти хлопців... З Ігорем можна поговорити, з Модзалевським, із Фрідманом... Василенку по старій пам'яті дзенькнути... Податкова вже всіх задрала, та всіх усе задрало, ото тільки на вибори надія була, що щось зміниться, а коли й тут кисень збираються перекрити й закатати країну в асфальт...

— Щось будем робити, тату.

На мить мене заповоняє піднесення — так, наче вернулись часи Студентського братства: осінь 1990-го, порожній універ, записка на дверях аудиторії: "Все ушли на революцію!", наші палатки на Майдані Незалежності — неймовірно, але тоді він ще звався "Площа Жовтневої Революції", — самопальні летючки, які я роздавав при вході в метро, сутички з ментами, вся та пекучо-прекрасна осінь — як хвиля гарячого повітря в обличчя, чому ми так рідко її згадуємо?.. Невже тільки тому, що наші тодішні ватажки швиденько продались тодішнім комунякам і тепер разом із ними засідають у Верховній Зраді? Але ж тоді ми таки підняли Київ — ми їх налякали, бодай настільки,

що в серпні 1991-го наші комуняки підписали вихід із СРСР, а хрін би він тоді розвалився, якби Україна з нього не вийшла, — ми розгойдали човна, і сума докладених нами сил через десять місяців спрацювала, переломила хід історії, — а як тоді нам Кравчук був кричав, аж слина з рота летіла, в той день, коли застрайкували заводи і сотні тисяч робітників вийшли на демонстрацію під нашими гаслами: "Я не боюся ні Бога, ні чорта, і вас не злякаюся!", — хоч ми і в гадці не мали його лякати, тільки тішилися, що з нашого камінця посунула така лавина, — а тепер якийсь жирнюк буде мені розказувати, що то все зробила його нафта?.. І як тільки Лялюська йому змовчала, вона ж теж у жовтні 1990-го була там, ми могли стояти в юрбі за кілька метрів од себе...

— А Даринка вже спить? — питає тато, мов підслухав мої думки.

— Спить.

Досі він ніколи не називав її "Даринкою".

— А ти досвітки справляєш?

— Та так... Роботи багато нині мав.

— То добре, — неуважно погоджується він. І додає з запізнілим вибухом подиву: — Але, холера, як то люди скурвлюються так легко!..

— Го, ще й як, — підтакую з повним знанням справи: на згадку мені знову зринає Юлічка (біс би її взяв!). — І аби ж тільки політики! Дарина каже, з їхнього ешелону вже нікого не лишилося, — всі її колеги, за кого вона могла ручитися, вже не при ділі.

— Бережи її, — зненацька каже тато. — Бережи Дарину.

От тобі й на.

Першої миті, розгубившись, мовчу, як баран. Не думаю, що він мав на увазі, ніби Лялюсьці може загрожувати небезпека: тато в мене не панікер і не страхополох (то він учив мене, коли я вступив у вік вуличних бійок: ніколи нікому не погрожує, погрожують тільки слабаки, — але маєш бути справді готовий ударити, коли зачіпають, і якщо навчишся вмикати в собі таку готовність, то ніхто тебе не зачепить, — наука, яку сам він виніс із свого блатного карагандинського дитинства і за яку я йому довіку буду вдячний). І щойно по хвилі мені приходить здогад, такий простий, аж морозом по шкірі: це він про маму думав! Про ту, кого сам любив — і кого, як вважає, не вберіг...

Може, це взагалі так — у смерті одного з подружжя завжди винуватий другий?.. Той, хто вижив, того другого, ніби як не втримав — відпустив?..

Таки ні чорта не зрозумієш свого батька, поки сам не стрінеш тої, з ким хотів би мати дітей. Досі мені й на думку не спадало, що він може переді мною чутися винуватим за мамину смерть. Але він це сказав так, мов просив у мене прощення: бережи. Бережи, коли знайшов, не відпускай, бо нема гірше, як тоді, коли відпустиш...

Це урочиста хвилина, і плювають, що пізня, — таких небагато між нами набереться, і може, їх небагато в житті й треба, — щоб краще цінувалась їхня золотоносність. І саме тепер, коли ми з батьком на рівних, — коли він нарешті таки поставив мою любов поруч із своєю в якійсь своїй, тільки йому видній, ієрархії, мені чомусь робиться страшенно шкода мами. Не за нею шкода, а її самої — тої загадкової дівчинки, що лишилась на

фотографіях і що її моя посічена на фрагменти пам'ять докупи вже не складає: зі смішним, по тодішній моді, пиріжком-"шиньйоном" на голові, в кокетливо настовбурченій поверх нього хусточці, в спортивних штанах, із здоровенним — як тільки й тягала! — рюкзаком за плечима (і мене ж так само колись тягала, десятикілограмовим, наперед себе, рюкзаком, якого не скинеш, скільки ж вони, бідачки, від нас терплять!), — і всюди з тою самою, в кожній позиції, щемною грацією руху, обірваного в розгоні, тою загрозливо недокінченою пластичною елегантністю, яка буває в тонко заструганого олівця чи у стріли в польоті: коли точність ліній жорстко задає точку прикладання, а якщо точки не видно, то враження мимоволі створюється неспокійне, тривожне: куди та дівчинка цілий час бігла, така наструнена? (Навіщо приходила, чому так рано пішла — так і не доживши до своєї точки прикладання?..)

А кудись же бігла — цілий свій недовгий вік до чогось поривалася, навіть мамою ставши, не втихомирилась, як то відбувається з більшістю романтичних дівчаток, — що ж, принаймні я змалку твердо затямив, що жодній жінці ніколи не зможу заступити цілого світу... Пласт тоді заборонений був, мама ходила в гори й водила групи по спортивній лінії, як альпіністка, — казала бабці Ліні, що в горах "ближче до Бога" і що їй перед кожним походом точно сниться розташування зірок над майбутнім місцем ночівлі... І співала в хорі, який потім розігнали за "релігійну пропаганду" — за колядки, — і ледь не всю Лесю Українку знала напам'ять, "О, не журися за тіло", — як із тим усім було жити в безпросвітності совкових сімдесятих? Щемне, незрозуміле життя, впале, от уже правда — як зі скелі в прірву, в наскрізь безживну добу, — як у залетілої не в те вікно пташки...

Мені шкода за несповненістю маминого життя — такою пронизливою, що на її тлі наші несповненості — і моя, й татова, — блякнуть і, якщо дивитися здалеку, видаються нормальним життям, таким, як у всіх. І воно й є таке, як у всіх, от у чім штука: що в усіх — те саме. Жодного сповненого життя довкола себе я не бачу: до якого не приглянься зблизька, всі якісь криві. Тільки ми з татом на цій шкалі несповненості десь посередині, а мама ближче до точки відліку. З великим відривом.

А за кожну чийось несповненість хтось має заплатити. Закон рівноваги, ні?..

Я завжди знав, що не зможу скривдити жінки. Ніколи, жодної. Я завжди їх жалів: усі дівчатка бачились мені ефемерично-зникомими істотами з таємним знаком смерти на чолі. Те, що хлопці також смертні, і то з куди більшою статистичною ймовірністю, я оцінив уже в дорослому віці, емпіричним шляхом, — на спосіб мого почування це не вплинуло. Я й Юлічку жалів, бідолашну маленьку курву. І — нічого не можу з собою вдіяти — десь у глибині душі, на якийсь нескінченно малий відсоток — жалію й досі...

От у чім штука, тату.

Тільки цього я йому, звісно, не кажу.

— В порядку, тату, — оце тільки й кажу: наче той мафіозі у Тарантіно. Ще міг би додати, як мій охоронець казав: буду стріляти, коли прийдуть, — і, бігме, не збрехав би, але то вже був би перебор, у дусі тих підліткових нахвалок, до яких, як він колись

перестерігав, тільки слабаки вдаються...

— А ти змінився, — несподівано каже тато, аж я скидаюся:

— Я? Це чому?

— Змужнів... Посерйознішав наче. Богу дякувати, а то я довго боявся, що з тебе шалапута виросте. Такий ти був, трохи балахманний... Бабця, Царство їй Небесне, все журилася, що ти в Стефу вдався. Все їй здавалося, що ти заніжний, як на хлопця...

— Я гадав, бабця любила маму?..

— Де не любила — певно, що любила! — ображається він на мою нетямущість. — Але то одне до другого нічого не має. Хлопці собі своє, дівчата своє... Бабця доньки не мала, то Стефою тішилась, як своєю дитиною. А хлопець — то що іншого...

— А, он ти про що...

В голові мені вже трохи туманіє (спи, очко, спи, друге...), і я не зразу вкурюю, що тато говорить до мене зі свого часу, із квартири, де від мого дитинства майже нічого не змінилося, — хіба порошок побільшало та стерлась обшивка на меблях, — і де нема ні Юлічки, ні податкової, ні гнилих підстав і прокидів на бабло. І та реальність теж частина мене — і, бігме, не найгірша, і, щоб тримати її підклеєною до свого ментального "файлу", мені досить зараз віддати татові хід розмови й просто сунутися за течією, підхоплюючи обірвані кінці його думок: він обриває їх, бо для нього вони очевидні, і він думає, що й для мене також, — для нього я досі перебуваю в одній із ним реальності, де до хлопця існує пакет цілком певних, теж усім очевидних вимог. І найдивніше — я розумію, про що йому йдеться:

— Ну, бабця, звісно, свої стандарти мала...

"Наші хлопці" — от який був її стандарт. Щоразу, коли бабця Ліна так казала, було ясно, що мова не про нас із татом, а про зовсім інших "хлопців", до яких мені, а чого доброго, й татові, — як на пузі рачки. І таке саме враження лишали в мені ті срібнозубі діди, всі як один із однаково невгинною, штивною вояцькою виправою, які за дзядзьового життя часом збиралися в нас удома — сперечатися про Кіма Філбі, "кембриджську четвірку" та інші малозрозумілі для мене речі. Всі вони пройшли через тюрми й табори, але особливо їх при мені не згадували, взагалі якось не особливо згадували про минуле, — більше цікавилися біжучою політикою й тим, коли розпадеться Совецький Союз, я ж тоді більше цікавився дівчатками, музичними гуртами з польського ТБ, радіосхемами з журналу "Юный техник" та іншими земними радощами — і по-справжньому оцінити точність їхніх прогнозів зміг щойно тоді, коли Совецький Союз таки розпався. Дивна річ, але діди не заговорили й після того. Вже аж із Лялюсиних розкопок я зміг дещо скласти до купи — й власним хлопським розумом допер, що бабця з дзядзьом аж до самого арешту, до 1948-го року теж мусили працювати на підпілля, тільки КГБ про це ніколи не знало: їх вивезли як членів родини, "за пособництво", "за Гелю", і зуби в них обох були кістяні — не повибивані на допитах. Срібнозубий ареопаг, що приходив до них, як, певно, колись ночами приходив і на Круп'ярьську, мусив знати більше, але діди сходили в могилу, так і не зрадивши своїх таємниць. І коли вони казали "наші хлопці", то мали на увазі мертвих — тих, хто

тоді загинув і кого вони постійно держали в умі, мов стояли перед ними на струнко, — і так і пронесли через ціле життя оту свою невгинну вояцьку виправу.

А я зростав в оточенні мертвих жінок — із надовго розлитою в мені підшкірною осторогою: що сказала б мама, якби зараз мене побачила?.. І тета Геля, в чомусь невловно подібна до мами (вони дві з роками якось злиплись мені водно), у великому й круглому, як дитячий слинявчик, білому комірці, дивилася на мене з бабціного бюрка. Із ажурної рамочки сорок першого року: фото було зроблене того самого дня, коли білий слинявчик прибув зі Швейцарії, де, як і я, вчився на фізика, до окупованого німцями Львова — "здобувати Україну". В жовтні 1990-го, в розпалі нашого страйку, бабця Ліна (вона тоді вже була в лікарні) передала мені зі Львова те фото — разом із дзядзьовим. Вийняла з рамочки, заклеїла в целофан і передала. А до кінця року не стало й її.

Якщо бабці й не вдалося виструнчити мене на вояка з незгинною поставою, їй зате вдалося інше: непомітно витіснити маму, таку, якою вона була, з моєї пам'яті, підмінивши її образом іншої жінки, — і навіть на мамину смерть навісити якийсь туманний ореол героїчності, позичений, як я втямив уже згодом, з іншого життя — і з іншої доби. Коли в домі вимовлялося "Стефа", всі на мить поштиво замовкали: малому мені здавалось — як перед подвигом. Я навіть сам собі придумав, сам повірив і в добрій вірі розповідав товаришам, ніби моя мама загинула на Говерлі, страхуючи новачків, котрі завдяки їй урятувалися (в тому поході всі, крім неї, врятувалися!): виходило героїчно, майже з тої самої шухляди, що "наші хлопці". Що смерть альпініста в горах нічого спеціально героїчного в собі не має і може свідчити хіба про те, що людину реально харило пісне і мляве життя в долині, ніхто ніколи вголос не казав. Бабця розпорядилася життям невістки на власний розсуд — так, як уважала за потрібне. Вийшло так, ніби бабціні мертві всмоктали в себе маму, як пирососом, розчинили її в собі. Зробили її для мене, вже назавжди, — нерозглядною. А мені тільки й лишили, що отой терпкий жаль до всіх дівчаток на світі — як до випадково залетілих у світ пташок, щомиті готових випурхнути геть у леда-прочинену квартиру.

(І ще мені лишилися сни. Атож, сни. Це теж моє, цього ніхто мені не зміг одібрати: здатність бачити уві сні те, чого не видно вдень, — це в мене від мами, це її спадок — дівчинки "не від цього світу", про яку я не маю більше чого розказати...)

Натомість тато, о третій ночі свіжий і бадьорий, як вранішній щиглик: збадьорений нагодою заповнити безсонну годину всіма спогадами, які його там на самоті розпирають, — про свою маму може говорити хоч до білого дня: навіть тепер, через тринадцять років по смерті, бабця Ліна зостається невичерпною. Невидимо присутньою четвертою фігурою в нашому родинному колі серед ночі, — де в світляному крузі від лампи біліє спорожніле чайне горнятко, а за стіною спить моя кохана: її теж привела до мене бабця Ліна. На тету Гелю, на того самого живця... З того світу привела. На дванадцятий рік по смерті.

І, між іншим, так воно й є.

Це вона тут головна. Це вона все зробила. Нас усіх зробила. Вона, бабця Ліна. Пані

Ліна, як звали її сусідки. Поліна, Поленька — казали московські товарки по заслання. Моя рідна бабця, Аполлінарія Амброзіївна Довган-Ватаманюк, упокій, Господи, її душу. Всіх розставила по місцях. Оце жінка, здуріти.

Я вже на тій фазі, коли втоми не чуєш, бо взагалі не чуєш тіла (тільки зняти його зі стільця здається непомисленим трудом, легше тут і заснути!), — а голова починає працювати на мерехтючо-ввімкненій частоті, і всі думки і враження, змішавшись, мчать крізь неї суцільним вогняним потоком, якого не встигаєш квантувати, але це дивовижне відчуття, хмільне й летюче, як у марафонця на тридцятому кілометрі, — коли відкривається друге дихання і з бозна-яких закапелків мозку зі страшною силою пруть ендорфіни, — відчуття, задля якого, либонь, і альпіністи деруться на гору, — коли все, що досі було таким очевидним, аж зливалось тобі з пейзажем, враз спалахує, як при сході сонця, іно встигай дивуватись: і як це я досі не бачив, наскільки ми всі, вся наша родина, такі, якими ми є, виліплені бабцею Ліною — нею одною? Як ті Великодні паски, великі й маленькі, до яких вона нікому не дозволяла підступитись, — завжди сама вимішувала в кухні тісто, сама ліпила й саджала в духовку, а від нас вимагалось тільки ходити по хаті тихенько, не скакати й не гупати — щоб паски "не сіли"...

І звідкись я пам'ятаю цей подив (гордість, захват...) — від того, що рідна людина (жінка! слабка істота, як ти звик думати...) зненацька виростає тобі в очу до грандіозного масштабу, а ти стоїш як пень (ліс, сніг, ялинове віття...), і прешся з зачудування: як вона змогла? Така маленька... (Бабця мені головою до грудей діставала!)

— ...той коричневий зошит, — дотирається мені до свідомості татів голос, — де вона собі нотатки до спогадів робила...

Цей легкий когнітивний дисонанс мене нарешті прокидає:

— Коричневий зошит? — дивуюся майже притомно. — Бабцін? Отой, із криптограмами? Хіба він не темно-зелений, той зошит?

Я б був заприсягся, що темно-зелений. Як зараз його бачу: обкладинка смарагдово-трав'яного кольору, і всередині зо два десятки сторінок, змережаних загадковими скороченнями — наче шифром якоїсь упалої розвідки.

— Та що ти геть усе позабував! — сердиться тато. — Я ж вам показував, коли ви фільмувати приїжджали, — коричневий зошит, грубий, у коленкоровій обкладинці, он він у мене на бюрку лежить!..

Може, при переході з одного часу в інший відбувається щось на кшталт заломлення променів при переході в інше фізичне середовище — і старі предмети в нашій пам'яті змінюють форму й колір? (А звук? Що тоді відбувається зі звуком, із давно відлунаними голосами?..)

— До речі, — каже тато в слухавці, в своєму малометражному п'ятачку, осяяному бабцею Ліною, як світлом мертвої зірки: — Ти часом не пригадуєш собі нікого з її товаришів, хто мав ініціали "А. О."?

— Я?

О Господи, що він собі думає — що ми з ним ровесники? Які ініціали, я їх і на ім'я,

тих дідів, нікого не згадаю... Хоча, стоп, може, якщо сильно напружитися...

— "А — О", — виразно, по буквах повторює тато, як глухому. — Або ще — "Ад. Ор."

— Ад. Ор.? — відлунюю тупо.

— Я певен, що це якесь ім'я, — хвалиться тато. — Два імені з її зошита я вже розшифрував: Кричевського — то дзядзів товариш був, у Норильську згинув, під час повстання, — і старого Банаха, лікаря, не пригадуєш його? Він до нас заходив, як ти ще малий був, із-під Самбора приїздив, — у Львові після заслання не дозволили йому прописатися...

("А я хлопець з-під Самбора, батько вмерли, мати хвора, співаю, гуляю, як холера..." — вистрілює мені в голові непристойним рядком, що його тут-таки перекриває автоматна черга, — га га, а що, псю мать, не вцілив?..)

— Не пам'ятаю я, тату...

— От і я не пам'ятаю! — розуміє він по-своєму. — А в мами не раз трапляється — то "А. О.", то "Ад. Ор.". Причём "Адор" без крапки, одним словом писано, виходить ніби як по-французькому — "же вуз адор", я вас обожнюю... Від "адорація". На псевдо не схоже, думаю, що такі ініціали, а нікого з такими ініціалами з їхнього товариства щось не пригадую. І хто б то міг бути так зашифрований?

— Може, ти не про те думаєш? То міг бути якийсь бабцін адоратор з дівочих літ, а тобі все лента за лентою набой подавай...

— Який тобі адоратор, там цілі ланцюжки подій із цими ініціалами виписані! Як формули. От послухай, я тобі прочитаю... Зараз, почекай, візьму зошита...

Човг, човг, човг — почовгав від апарата, хляпаючи задниками капців, заки я похопився щось муркнути. Якщо я так і не склеплю очей, доведеться вранці Лялюсьці за кермо сідати. Нічого собі ми зі старим бавимо нічку — за всі невіговорені години зразу. Чи, точніше, то бабця Ліна нас бавить. Наскільки ж її ще вистачить?..

— Дивись, — шумно повертається тато в слухавку, щось там вовтузиться, шурхотять перегорнуті сторінки: — А во, знайшов!.. Сорок четвертий рік — мама на кожен рік відводила по сторінці й заповняла, видно, в міру того, як пригадувала, що тоді було... І от, прошу дуже: "Зустріч з Ів." — це з Іваном, з дзядзьом твоїм, він так всюди позначений... Далі, з великої літери — "Портфель". Це вони так із дзядзьом познайомилися: під час німецької облави...

— Я знаю. Дзядзьо їй портфель із летючками пхнув у руки, вона потім його так по вулицях, перед носом у німців і додому донесла.

— От-от!.. А зараз після того "портфеля", в дужках, ніби як коментар: "Г. з А. О. на" — далі хрестик, тобто "смерть", — далі латинкою — PZK, і дата — листопад сорок третього... Пе-це-ка — то якась аббревіатура, правдоподібно німецька... PZ — так поліцію позначалося. Але ж хрестик стоїть, то, значить, мова про людину, про християнина... Видно, якесь PZK тоді в листопаді сорок третього згинув, може, німець якийсь... Теж після того могла бути облава... В кожному разі, Г. з А. О. там були, і, видно, там теж фігурував портфель із летючками.

— Або з пістолетом.

Це мені само вихопилося, ніби хтось інший за мене подумав, — поки тато говорив, я нічого не думав, лиш бачив перед собою бабцін запис біжучим рядком, як на моніторі:

Зустріч з Ів. Портфель Г. з А. О. РЗК. 11. 1943

Це вона думала написати, звідки навчилася тої штуки з портфелем: від Г. з А. О. І ніякий це не шифр, просто конспект робочого плану, шкода, що так і не зреалізованого...

Але я справді десь чув якусь таку історію — про портфель, у якому лежав пістолет, і якого через те треба було позбутися, також при німцях, на вулиці, серед білого дня... Чи це в якомусь фільмі було? У "Списку Шіндлера", чи що?

— Або й з пістолетом, — погоджується тато, шурхотячи сторінками: він націлений на своє. — Або ще, от!

Сорок сьомий рік, жовтень. "Останній прихід Г." Ну, тут далі ще ціла гирилиця ініціалів, і серед того окремо — "Адор живе", — о, бач, тут уже "Адор"!..

— А Г. — це хто?

— Як то, хто?! — торопіє тато, заскочений таким моїм недоумством. — Таж Геля!..

О Боже коханий. Це ж він все Лялюсьці матеріали до фільму готує — а ми ж йому так і не сказали, що фільму кирдик... Він нічого не знає — ні про передвиборчий перехід каналу через підставних осіб до російських інвесторів, ні про те, що Лялюська тепер безробітна. Він тільки телевизор дивиться, вся його інформація — звідти...

І як же я йому тепер скажу?..

— Тобі, певно, спати пора, Адзю, — співчутливо вирішує тато, по-своєму витлумачивши собі мою загальмованість. — Іди вже лягай, а я тут ще трохи показую...

Так, ніби я все ще — восьмилітній хлопчик, що лишився без мами, а він, котрий пообіцяв мені бути "і за маму, і за тата", стоячи в дверях спальні, каже мені "на добраніч", — а сам потім допізна сидітиме в кухні, розв'язуючи контрольні з математики по десять рублів штука, для "блатних" студентів: головний засіб інженерського приробітку... У вісім років я ще не розумів, що обіцянка бути "і за маму, і за тата" означає вдруге не женитися, — і він і не женився, дотримав слова. Дещо з невгінності свого покоління бабця Ліна зуміла йому пересадити.

Найдужче я хотів би зараз його обняти — згребти в обійми й притулити до себе, свого самотньо старіючого тата, з артритом і цукрицею, який забагато курить, і йому хрипить у грудях, і лупа в нього була на маринарці, коли ми торік приїздили з Лялюською до Львова на зйомки (це вона тоді звернула увагу, сказала мені: порадь татові шампунь від лупи...) — якби він був поруч, я б так і зробив, хоч у нас удома завжди якось соромились виявів чоловічої чулості, дзядзьо й тато в нападах ніжності хіба куйовдили мені чуба чи ляпали по плечу: мовляв, в порядку, старий, тримайся! — і якби він був поруч, нам досить було б, обнявшись, коротко поляпати одне одного по плечах у безмовному порозумінні: в порядку, старий... Щоб він знав, що я тут, що він може на мене здатися.

Я знаю, я не дуже добрий син, — хоч і вважаюся добрим, бо регулярно посилаю

йому гроші. Але добрий син — це не гроші, і навіть не догляд за батьком, коли він починає його потребувати. Це — коли тобі стає путері не засцяти прийняти батьківський спадок у повному обсязі й чесно заплатити за те власним життям — не намагаючись зіскочити з поїзда. Можливо, на це потрібен час. Потрібні роки й роки, щоб стати сином, — самої біології тут недосить...

— Я це в тебе лиш до того спитався, — вибачливо пояснює тато, розпливаючись мені перед підмоклими очима у своєму львівському п'ятачку світла, на тлі стелажів зі старими журналами й припалих порохами вимпелів (вимпели! вимпели, згадав!., і кубки, мамині спортивні нагороди — от що там зверху стоїть на шафі!), — що те "Адор" виходить якось пов'язане з тетою, то, може, Даринці би придалося... Може бути важне... А я навіть не знаю, чи воно чоловік, чи жінка...

— Чоловік, мабуть, — кажу через силу. Не треба йому нічого знати, хай спить спокійно (спи, очко, спи, друге...). — "Ор." — то ж має бути Орест, ні?

Голос мені звучить нормально. Майже.

— Е, ні, — жвавніше тато, — якби так, то воно б першим стояло! У мами всюди порядок написання збережений залізно, в неї завжди в усьому порядок був! Перш ім'я, тоді прізвище! "Ор." — то має бути прізвище, а от "Ад."... Піди вгадай — чи воно Адам, чи Аделька?

— Чи Адріян, — каже хтось за мене моїм майже-нормальним голосом — і я чую, як впущене слово летить крізь слухавку, мов камінь, кинутий у глибокий колодязь — глибокий, глибокий, як темний тунель, із свистом розтинаючи повітря, і поки я над цямриною чекаю на звук удару об воду, по ногах мені повзуть холодні мурахи... Шубовсть!.. Сплеск, бульки, круги по поверхні, сповільнення руху, зміна фізичного середовища, перехід ув інший час, "Прости мені, Адріане".

Треск, вой, вот как ветер в проводах... Щелчки, і вроде как автоматная очередь...

Юлічка-дефачка. Однодумиця, права рука, Сонька Золота Ручка...

Це просто коливання повітря, кажу я собі. Звук — це просто коливання тиску, які експоненційно згасають, бо не можуть тривати вічно: перший закон термодинаміки. Не зберігаються, якщо не записані на фізичних носіях, — ніде! Не існує в просторі віртуальної аудіотеки відлуналих голосів у відкритому доступі. Не можна зробити відкритого для відвідувачів музею дитячих "секретів"...

Я все це знаю. Але я знаю й те, що "Ад." — це він. Адріян. Той, на чию честь мене названо. Мій, у певному сенсі, хрещений батько.

Знаю, і все.

— І справді, — каже тато. — Як це я не подумав...

І тут-таки переходить на інший рівень, як у комп'ютерній грі:

— В Теміртау, коли мама вагітна ходила, то все казала мені — буде в тебе братик, Адріянчик... Така певна була, що буде хлопець. Так воно потім і виявилось...

Хотіла, щоб це ім'я було в родині, — проноситься мені в голові біжучим рядком. Щоб воно належало до нашої родини, — так, як мав би до неї належати той, хто його носив.

— І тебе вона, — розкручує тато далі, — тільки-но з родилки сказали нам, що хлопець, відразу як привітала: Адріян!.. Просто як зараз чую, як вона це вимовила, так якось... як видихнула. Припечатала.

— Угу, — кажу я. Ну бо що маю сказати? Що на те, аби називати і сина, і внука іменем чужого хлопа, жінці, мабуть, треба було колись дуже хотіти, щоб саме той хлоп став їм батьком і дідом?.. Іншої причини я не бачу — але, може, я недосить знаю жінок?..

Вона мусила колись дуже любити того чоловіка, моя бабця Ліна. Тільки він любив іншу — тету Гелю. Її найдорожчу сестру.

— Стефа то хлопчика Остапчиком хотіла, — сомнамбулічно бурмоче тато. — А якби дівчинка, то Лесею... А я думав, по дідові — Івась або Іванка... Але Стефа зразу з мамою погодилась: хай буде Адріян! Видно, мамі на тім залежало...

Залежало, авжеж. І в п'ятдесятому році, і в сімдесятому, коли я народився, так само. Двадцять років нічого не змінили. По-своєму, як могла, бабця Ліна теж увесь вік старалась виправити те, що не сповнилося. Що мало бути — і не відбулося.

— Чи ти уявляєш, хто то міг бути? — питає тато. Як мені здається — з острахом питає. Тепер уже він — хлопчик, що боїться втратити маму: той її образ, із яким він зрісся змалку, зненацька задихав, як ожила статуя, готова зрушити з місця й податись у невідомому напрямку, — і я прикушую язику, з якого знов мало не зірвалась була готова відповідь:

— Я його бачив...

Якусь частку секунди ця непромовлена фраза дрижить мені на губах, як видута булька, — а потім нечутно лопається: пах — і нема... Та й неправда це, бо я його не бачив — бачив тільки шматки відео з його голови. (З його розтрощеної голови.) Його бачила моя кохана. Ні, моя дружина — з тої ночі, коли ми з нею снили той самий сон, щось між нами змінилося: вона тепер усередині мого життя, як частина мене. Очевидно, саме так і почуваються одружені люди. І тато саме цю зміну мав на увазі, кажучи, що я "змужнів".

— Він загинув, тату, — кажу вголос. — Загинув. — І оскільки це звучить несподівано різко, так, наче я пропоную чимскорше його, загиблого, закопати й забути, додаю: — Тоді ж, як і тета Геля. З нею разом.

— А-а, — зітхає тато — як мені здається, полегшено: — Тоді зрозуміло... — І спохоплюється: — А ти звідки знаєш?

— Від Дарини, — кажу я. Адже, по суті, так воно й є.

— Молодчина вона в тебе, — здобувається тато на найвищу, прийнятну в нашій родині, чоловічу похвалу.

— Угу. Не без того.

— Ну, добре... То йди вже, сину, спати.

Відпускає мене — зрозуміло, тепер йому хочеться лишитись на самоті зі своїм новонабутим знанням: поперекидати його в долонях, обдивитися на світло, вставити в звичну досі картину минулого, щоб не видно було місця склейки, — для чого, не

виключено, доведеться дещо в тій картині попереставляти місцями, попідчищати, як то завжди робиться, коли в обжиту кімнату вноситься нова меблина. Це справді праця, що бере час, і я добре його розумію.

— І ти вже теж лягай, тату. Лиши вже той зошит на завтра.

— Ум-мгу...

Але він, звісно ж, не втерпить, засяде зараз його перечитувати — новими очима видзьобуючи тепер з-поміж бабціних скорочень "А. О." — "Адора", як засвічену лампочку в мертвій гірлянді: отак, лампочка по лампочці, гляди, щось і освітіться... Лялюсин метод.

— Дякую, що подзвонив. Оце розчулився старий.

— Та ну... То ти вибач, що не так часто дзвоню, як хотів би. Така запарка тепер на роботі...

Ох, знав би ти, тату, яка!..

— Вже ж, чи ж я не розумію, — бубонить він. — Ано, трудно... Нема ради, — і, мов зважившись, видихає з самої глибини, десь аж животом уже: — Мусиш, сину, заробляти копійку, коли батько статків не лишив!..

І така запечена, задавлена гіркота проривається в тому — як роками тамований біль поразки, — що й мене прошиває до живого, аж повітря всьорбую з зубним свистом:

— Тату, що ти таке дурне кажеш?! Або я в тебе коли статків просив?..

І як тобі вдалося, хочу спитати в нього, до твоїх літ заховати в собі той непохитний старогалицький норматив: мужчина мусить забезпечити родину!.. Дивні люди, їй-бо, — можна подумати, що не в рабовласницькій державі кращі роки прожили, не в Совку нерушимому, а десь у Швейцарії, або, на крайняк, у тій самій довоєнній Польщі, де за зароблені кам'яниці ще могло бути не соромно, бо вони могли бути таки зароблені, а не вкрадені... І як це можна було поєднувати — п'ятдесят років ждати, коли розпадеться Совок, і одночасно вірити, ніби в ньому чоловік може й далі жити за стандартами діда Амброзія: мужчина зобов'язаний забезпечити родину! — і при тому не скурвитися? Я міг би ще додати, що надто добре знаю, хто і яким способом у його покоління спромігсь наскладати своїм дітям "статки", — з цими дітьми колишньої совноменклатури, нинішніми політиками, держчиновниками і — рідше — директорами банків (то вже, котрі кмітливіші!), я стрічаюся куди частіше, ніж він собі може уявити, бо вони-то й становлять переважну частку моєї клієнтури: це вони, озброєні першими краденими капіталами, першими й почали колекціонувати те, що колись було власністю моїх предків, і скільки б я не заспокоював сам себе, що колекція, кому б вона не належала, — то завжди колекція: спосіб зберігання речей, котрі інакше б знищилися, а цінніші опинились би за кордоном, і поки країна, з якої віками виносили все, що можна, як у відкриті двері, не навчилася цінувати свій спадок, я по трісочці, по крушинці, мов той мураш, все ж допомагаю втримати й зберегти те, що ще заціліло, — а проте, попри всі ці самовтішання, та клієнтура є таки найнеприємніша частина моєї роботи, і я стараюся по-думки відділяти колекції від їхніх власників, поповнювати колекції задля самих колекцій, просто "щоб було", — чи він гадає, я маю йому за зле, що він свого часу

не пішов на співпрацю з КГБ, не зажирів і не накрився вчасно й не забезпечив мені тим можливість займатися тепер фізикою, замість "заробляти копійку"?.. Так щось не пригадую я серед наших фізиків діток совкової "еліти", хто й був — давно здриснули з науки, рубають бабло по "Газпромах"- "Нафтогазах", аж гай гуде!.. Та, Боже мій, багато чого ще я міг би йому сказати, аби тільки він не почувався винним, що, все життя чесно прогарувавши, не зміг забезпечити сина, бо ніякої його вини в тім немає, це вже ні в які ворота... Але в слухавці, як бетонна дамба, підноситься стіна глухого і впертого батькового мовчання, — того, котре наперед відбиває всі можливі контраргументи: ніякі мої слова до нього не долетять. Всі, що скажу, будуть замалі. То байдуже, що я не просив у нього статків, — він сам, у власних очах, не виконав зобов'язань, які на себе взяв. І цього закрем'янілого болю я нічим у ньому не розіб'ю. І я відступаю.

— Ти б менше кутив, тату, — оце тільки й кажу.

— Не бійсь, — відгукується він несподівано бадьоро, видно, зрадівши з переміни теми: — Мене ще дубцем не доб'єш!

— Ага, кажи... Мені навіть у телефон чути — як тобі в грудях, як дзядзьо казав, "віргани грають"...

Ми перекидаємося ще кількома побутовими репліками — загасаючі коливання, експоненційний процес... Він має рацію, пора в люлю. Зараз, відчуваю, я вирубаюся, тільки-но голову до подушки донісши, як Лялюська переді мною. І спатиму як камінь, без сновидінь.

— Скажи Дарині, — нагадує тато на прощання.

— За що?

— Таж за того Адріяна!

— А... Звісно, скажу.

— Ну, добраніч. Будьте там мені здорові.

— І ти теж. Добраніч, тату. Гарних снів. Клац.

Пі-пі-пі-пі...

Сиджу, тримаючи в руках погаслу трубку, і дивлюся на неї, ніби ще чогось чекаю. В голові вибулькує (останнім пухирцем кисню, що піднявся із дна від упалого каменя): якщо в мене коли-небудь будуть діти, я волів би дівчинку — їм усе-таки легше...

Гайда-но, парубче, на боковеньку, тобі ще завтрашній день видержати треба... Тобто, вже сьогоднішній. І післязавтрашній... І після-післязавтрашній теж. Так. І як же мені тепер устати?..

ІЗ ЦИКЛУ "СЕКРЕТИ". БЕЗ НАЗВИ/Untitled/Ohne Titel/Sans titre

— Звідки це у вас? — питає Дарина.

— Що? — лякається Зозулястий Дядько.

Вони його задрали вже, ця парочка. Наговорили такого, що за тиждень не просиш. Ті, що перед ними приїжджали — що купили в нього часи й комода, і ще хотіли одні часи купити, що батько з хронту привезли, оті меншечкі, ну тих уже жінка не дала, нічого, сказала, оббирать хату до нитки, — дак ті, не бійсь, лишньо-го язиком не мололи: шух-шух, гроші одщитали, вещи в хургона погрузили, і тільки покуріло за

ними!.. А ці, як менти, душу мотають, прости Господи.

Ну, й він же не дурак, зразу добрав, що до чого. Якби не дамочка ця, що він її в тілівізорі бачив, то вигнав би хахалю к їдрені матері, та й вже. І слухать нічого не став би. Це ж як пить дати і є той Юльки-антикварші бувший чоловік п'яниця, що вже й раньше дзвонив, добивався. Той, що Юлька його так боялася, аж ув охвіс до неї просила не приходить, у парку свідання назначала. Видно, в Юльки грошей не вдалось випросити, то другу собі найшов. А нічого так дамочка, не прогадав мужик... І що вона в ньому найшла? Правда, по ньому так зразу й не скажеш, що випиває, і руки ще наче не трусяться. Видно, йобар справний — ото й доїть, сукин кот, бабів, а баби й ведуться... Ну, та й він ще нівроку, Богу дякувать. Ще й молоденьку, якби до діла прийшлось, може... Юльку-антикваршу ж тоже не вдержався, придавив-таки в сінях після того, як далася вщипнути за цицьку... Вона йому тоді й не тільки подержатись дала б, це як пить дати, бо аж зақвоктала, і сама руку йому в штани сунула й сказала: "Ого!", — видно, він їй зразу понаравився, ще тоді як первий раз до неї в лавку прийшов, а вона його у кахве дороге повела: а то, каже, як мій бувший сюди прилізе, дак і не поговоримо... Воно таких молодих дівок завсігди до опитного чоловіка тягне, а ще й як уже раз попе́клася... Але що вже там, діло прошле. Та й він чоловік сімейний: де б апетиту не нагуляв, а все вечерять лучче дома... А ця, диви, яка нишпорка, — так очима по хаті й стриже, так і стриже!.. І все-то їм розкажи — хто, да що, да звідки...

— Звідки це у вас?

— Що?

— Ось це, — каже Дарина, встаючи зі стільця і, як сновида, з витягнутою наперед себе рукою йде через кімнату, — і, бачачи, як вона перемінилась на виду, підхоплюється, мов підкинутий пружиною, Адріян, ніби вона й справді сновида, що ступає по карнизу й леда-мить може впасти й розбитись, а за ним підводиться й дядько, мимоволі втягнений у той самий напрямок руху, як потоком повітря, — і такою відкривається ця процесія очам пишнотілої, в стретчевій футболці й на розмір меншому ліфчику молодиці, котра в цю мить стає на порозі дверей, що ведуть із кухні до кімнати: всі троє як зачаровані сунуть в одному напрямку, одне за одним, ніби в цю-цю-бабки грають, і куди ж це вони всі нарунджились, там же ж стіна?..

— Ось це, — каже Дарина, впираючись у стіну й торкаючись "ось цього" жестом сліпця, що впізнає під пальцями рідне обличчя, — й так і лишається стояти, не віднімаючи руки.

Адріанові не видно — вона застує собою те, до чого прикипіла зором. До тої стіни він досі сидів спиною, не розгледів як слід, що там таке наліплено: якась глибока кольорова пляма, постер якийсь, чи що... Тільки-но вступивши в цю хату, він професійним оком умить зацінів обстанову й піднісся духом, подумки затерши руки: Клондайк — не Клондайк, але дещо в дядька ще можна наскубти, не "всьо украдено до нас", — в хаті панувала така ядушно-тісна, дикунськи-строката суміш у двох поколіннях нагромаджуваних символів сільського начальницького достатку, що він не здивувався б, угледівши на столі антикварного патефона від діда-стахановця чи ще якесь подібне

чудо. Патефона, правда, не було, ані цератяних килимків із лебедями, на які теж віднедавна підскочив попит, — найбільше було пізнішої, з сімдесятих років тандити, видно, якраз на той час припадав пік процвітання цієї родини: музейно засклений у монументально-громіздкій "стенці" позолочений сервіз "Мадонна", найнепрактичніші в світі незаймано-чисті, важкі, як брили, попільниці богемського скла, і тут-таки поруч (він насилу втримавсь од осміху) любовно вишивані хрестиком перовські "Охотнікі на прівалє" — ними накритий був телевізор "Samsung", а от на телевізорі — о, це вже воно! — красувався старий каміновий годинник, прекрасний, дубового різьбленого фасаду німецький Manteluhr, правдоподібно W. Haid (треба буде глянути на задню стінку!), ще рейхівський, тридцятих або сорокових років, не інакше трофейний, видно, незле дядькові предки воювали, раз таке додому зуміли прицупити, — як каже Даринина мама, "кому війна, а кому мати родна"... З досвіду Адріян знає, що такі сільські дуки — ті, хто в брежнєвську добу доп'явся туди, де можна вкрати: колгоспне начальство, завферми, завсклади, директори МТС, — старовини якраз не зберігають, хапаються чимскорше замінити її на нове, на "городське", і дочок своїх називають Ілонами й Анджелами, а не Катрями й Марійками, — що в дядька дочки, це він збагнув зі скирти "Cosmopolitan"-ів та "Лиз" на книжковій полиці та з поналіплюваних, здається, всюди, де лиш залишались відкриті площини, гламурних рекламних постерів, що вдаряли в ніздрі, як нашатир, їдким духом сьогодення, — очевидно, в цьому сьогоденні родині вже не так добре велося, щоб можна було разом замінити всю обстановку на найсвіжішу з каталогу "Otto", й актуальніші символи достатку впихалися в хатню циганську тісняву потрошку, латка за латкою: монструозною багатоярусною люстрою о кількох сотнях дармовисів, фальшивим "леопардом" на підлозі перед канапою, — неважко зрозуміти, чому Зозулястий зважився продати дзигаря й стару шафу (тільки де це добро тут уміщалося, тут же яблуку ніде впасти?), а от чому зважився тільки тепер — на це пояснення може бути єдине, і на ньому Адріян інстинктивно й спинився, вибираючи тактику розмови з дядьком: жаба душила! Велика зелена жаба, й ніщо інше. Всі ці, десятиліттями волочені в дім речі все ще мусили бути для дядька "добром", із яким жалко було розставатися, — свідченням колишнього особливого статусу серед односельців. Дядько, певно, гадав, що всі вони досі коштують скажених грошей — тих, яких на час їхнього придбання не мали ні доярка, ні тракторист-механізатор, і не мають і по сьогодні. І дядько сидів на своїй рудерії, як гном, і вірив, що посідає неміряні багатства. Такий, дійсно, швидше відмовиться від продажу, аніж погодиться спустити ціну. Так що в чомусь Юлічка й не брехала, точніше, як усі кваліфіковані брехуни, побудувала свою брехню на полуправді: дядько дійсно де в чому їй відмовив, не дав облупити себе з усього, що мало ринкову вартість, — поступився тільки найціннішим, бо такі кількадесят тисяч американських доларів хрумкими новенькими Франклінами — то вже спокуса, перед якою ні одному жабоносцю не встояти (і то, мабуть, іще бідкався, що задешево продав!..). Зосереджений на цій діловій частині, кольорову картинку в рясно завішеному рекламами, як іконостас, дальньому закуті Адріян проморгав — відразу змахнув з уваги, навіть сів туди спиною: антикварного інтересу та

пляма не становила, тільки відволікала б від розмови, бо (тепер, дивлячись у заляклу Даринину спину, він ясно собі пригадує) таки чимось притягала до себе зір — незрівнянно більше, ніж який-небудь гламурний постер... Ні, це не постер. Ніякий це в біса не постер — постери поналіплювані обабіч. Що ж там таке?..

— А що? — бадьориться дядько: він трохи наляканий тоном цієї дамочки, — щось вона сильно занервничала, і як би йому не вляпаться в яку історію, цього ще не хватало... — Наравиця вам?

Вона розвертається до нього, закусивши губу, і від її погляду дядько лякається вже по-справжньому.

— Де ви взяли цю картину?

— А вам, звиняюсь, яке діло?

— Пряме, каже Дарина, і власний голос вертається до неї мов з оддалеки: спокійний, зовсім спокійний, тільки тихий і дуже, дуже сповільнений, ніби прокручуваний на менше число обертів, як на старих програвачах, — такий голос вона востаннє чула від себе в кабінеті у шефа...

— Це робота моєї подруги. І вона розшукується. Вже четвертий рік.

— Що, Владина? — ахає Адріян. Дарина киває. Губи їй тремтять:

— Навіть підпис є. Тільки обрізаний...

Рух продовжується — тепер вони товчуться під картиною всі троє, як тюлені в одному неводі, у вузенькому простінку між канапою й масивним дзеркальним гардеробом червоного дерева, на який вочевидь і було змінено стару горіхову шафу (найправдоподібніше, Арт-Деко, але, можливо, й старішу, в кожному разі, то вже мусив бути "трофей" місцевого походження, з якогось розкуркуленого маєтку), — кожне намагається чи то відтерти другого, чи зазирнути другому через плече на ту картину, а найзавзятіше дядько, мовби він досі їй не бачив і не в нього в хаті вона оце висить, прикноплена до стіни, як колись селяни прикноплювали цератяні килимки з лебедями, — без рами, без підрамника: линовище без змії, заляпана кольоровою кров'ю шкурка Царівни-жаби, вжита, аби затулити дірку на цьому імпровізованому іконостасі, — дірка приходить на те місце, де з одного боку сліпить глянсово-синім морським краєвидом старий календар на 2001-й рік, а з другого всміхається рівненькими перловими зубками силіконова русявка, переможно держачи в руці, як російського триколора, черв'ячок зубної пасти "Аквафреш". Чималенька вийшла дірка, і неформатна, — полотно обрізане якраз так, щоб затулити її всю, цілком.

Дарина тримає пальці на обрізаних краях полотна, як хірург на рані. Колаж, думає вона, відчуваючи, як терпнуть пучки, — отак узяли і, як уміли, виклали собі на стіні колаж... Раніше селяни складали такі колажі з родинних фотографій — брали в рамці й вішали в світлиці між образами, вона бачила такі по закинутих хатах у Чорнобильській зоні: дід, баба, груповий знімок із випускного альбома, весільні фото із друзями в червоних перев'язях, хлопець у формі сержанта СА, цілий іконостас різнокаліберної й різнобарвної, від ч/б до "кодака", рідні, — а в незаповнених проміжках, котрі селянському оку, відай, так само неприємні, як латка необробленої землі, акуратно

повклеювано смужки кольорового паперу, інколи навіть витинанки... Ось яке місце зайняла тут Влада робота. Точніше, те, що від неї лишилося. Те, що колись також було колажем, за мотивами цієї самої примітивної естетики й робленим, — і тепер повернулось до свого витoku. Колаж до колажу. Прах до праху...

— Оце-го?! — обурюється дядько. — Тоже... сказали! Та таке й я нарисувати можу!..

І всякий дурак ізможе, — в душі вже щиро закипає він, розсерджений тим, що так легко дався себе настрашити, — подумаєш, велике діло, наляпав краски побільше, щоб аж погорбилося! Льошка-плитошник, що санузел у них клав, і то краще зроби, — той, артист, все завжди так рівненько зачища, заподлицю, любо глянуть!.. А це, дивися, яке поморщене, — та на що там дивиться, питається?.. Що розшукувати? Хотять його залякати? То не на того напали, він не з тих, хто дасть собі в кашу наплювати, — тоже, слава Богу, кое-що розуміє!..

— Почекайте, чоловіче добрий, — відмахується від нього Адріян, непомітно — дядько й незчувся, як, — відсторонивши його від предмета дискусії й звертаючись уже не до нього, так що дядько, якби не був поглинутий у цій хвилині переходом із захисту в наступ, міг би навіть усумнитися, чи справді з цього п'яниці такий нікчемний босяк, як казала йому Юлька-антикварша: дядько знає, як розмовляють начальники, й мав би впізнати за спокійною невимушеністю Юльчиного п'яниці ту саму професійну звичку без спротиву переставляти людей, як пішаків на шахівниці, коли треба домогтися важливого для всіх результату, котру в армії демонструють чини від комвзводу і вище, — але дядько ще не похопив, про який, власне, результат цим двом ідеться, й запитання чоловіка, адресоване жінці, теж не здається йому важливим: — Де, ти сказала, підпис?..

— Ось, — показує та. — Вона завжди так підписувалась — "ВлМатусевич", без крапки.

— А, так... Обтято посередині — "у" ще видно, а "с" уже сумнівне...

— Тут і без підпису жодних сумнівів, Адю. І експертизи не треба — це з тих робіт, що з Франкфурта прилетіли. Із циклу "Секрети". Я ж їх усі бачила, в неї в майстерні, якраз перед тим, як вони в Німеччину на виставку поїхали. І слайди ж є, можна ідентифікувати.

— А слайди в кого? У Вадима?

— В Ніни Устимівни. То ж вона офіційний спадкоємець, доки Катруська неповнолітня.

— Прекрасно.

— Тільки заголовок зараз не згадаю. Він із другого боку мав бути, з лівого, а та частина вся відрізана... Воно було десь отаке завширшки, — вона розводить руки жестом рибалки, що показує впійману здобич, — і в висоту теж довше було, я композицію добре пам'ятаю...

— Це я обрізала, — озивається молодичка.

Її появи з дверей кухні ніхто не завважив, і всі троє витріщаються на неї з різною мірою заскоченості, — про всяк випадок вона, загода боронячись, схрестила руки під

грудьми, що й так випирають із на розмір меншого ліфчика, і її мов на таці поданий бюст у поєднанні з могутніми шиєю й руками виглядає по-своєму велично (качалки жирового тіста з-під обідків білизни рельєфно проступають під стретчевою футболкою). Цим бюстом вона затуляється, як щитом, — вона раніше од чоловіка зачула небезпеку й ринулась на підмогу, доки старий дурень не ляпнув, як кіт на глині, що потім і не відмажеш.

Авжеж, така обріже, думає Адріян, не без інтересу розглядаючи цю мухінську колгоспницю в менопаузі. Така що хочеш обріже. Швидко обмінявшись поглядами з Дариною, він виймає візитку:

— А ви, мабуть, господиня? Дуже приємно...

Щит розбито — візитку молодиця бере, але що з нею робити, не знає, і йде до полиці, на якій лежить футляр із окулярами, — прочитать. Дарину починає морозити — тим знайомим дрижачком, що перебігає по тілу од близькості смерти, як коротке замикання, — і вона мовчить, боячись, що голос її зрадить.

— То де ви, кажете, взяли це полотно? — звичайненько, мов продовжуючи перебітну бесіду, перепитує в молодиці Адріян.

— Та на соші підібрали! — викрикує вона майже з боєм, що через таку марницю та стільки галасу. — Валялося там у грязюці, то й узяли — чого має дурно пропадати? А там, де вимазалось, то я й обрізала. На соші ж валялося, під дощем... Давно вже тому, десь із четвертий год буде — да, Вась?..

— Мо', й більш, — солідно потверджує Вась, радий підтримці. Мо', ще й пронесе, не стануть дальше допитуватися...

Де-де? — хоче перепитати Дарина, але вчасно зметиковує: "на соші" — це на шосе, на тій, значить, ґрунтовій дорозі, що веде в село...

— На трасі? — перепитує Адріян: він також не зрозумів.

— Ну да... Тоїсь не, — збивається молодиця, — на повороті, — вона махає дужою рукою дискобола в напрямку дзеркальної шафи: — Отак як із соші на асфальт будете виїжджати... на трасу, — виправляється хутенько й догідливо, демонструючи традиційний прийом української селянської ввічливості: перехід на мову співбесідника. — Там, де посадка кінчається, на белебені вже, на самому повороті... Отам його все й порозкидало.

І, щойно промовивши останню фразу, вона лякається, і її чесні блакитні очі на мить скляніють, як у целулоїдного пупса. Але вже пізно — слово мовлено, і назад не вернеш.

— Все? І що ж там було ще? Тепер на підмогу кидається дядько:

— Дак багацько всякого валялося... Машина, видно, якась розбилася... Очі він, про всяк випадок, ховає.

— Ой там часто аварії бувають! — радісно підхоплює молодиця. — Повірите — і трьох місяців не пройде, щоб хтось не розбився! І добре ще, як не на смерть, — судячи з інтонації, такі випадки задовольняють її значно менше. — І цей год уже тоже аварія була, оце недавно, десь із місяць, да, Вась? По тівівізору даже показували, не бачили? Ціла сім'я розбилася на "Таврії", із дітям малим! — Це вже звучить тріумфально, як

Бетховенова "Ода Радості". — І жінка, кажуть, біремінна була, подумайте тільки... Із Переяслава їхали — із "мерседесом" стукнулися!

— Не з "мерседесом", — поправляє її чоловік, — а з "бе-ем-ве"!

— А мені без різниці, — сміється молодиця, зарожевівшись од збудження: ні, вона ще не в менопаузі, думає Адріян, гормони грають по повній, ач як цьотку пре!.. — Я їх не розбираю, де "мерседес", де "бе-ем-ве", — знаю, що якесь начальство їхало!..

— Та яке там начальство! — презирливо форкає дядько. — Найшла начальство... Сопляк якийсь гнав — із тих, що права купив, а на мозги в батька грошей уже не хватило. Таке, як їде, то дума, що воно цар і бог, і правила йому не писані, бо всі гайці в нього в кармані... Роздайсь, море, гімно пливе! Поперлось на двойний обгон і вискочило на "встречку". Спішив, видно, сильно — ну, більш не буде спішить...

Він констатує це без зловтіхи, із законною сатисфакцією чоловіка, який в усьому любить справедливість. Жінка, натомість, захоплена піднятою темою і рветься далі смакувати подробиці "лайв-шоу", — воно ж і справді цікавіше од усіх серіалів, а приїжджі ж таки геть нічого не знають:

— А позатой год яка велика аварія була, ціла хура перевернулася! Десь із п'ять машин побилося, да, Вась? Два дні тоді поливалка кров із асфальту змивала...

Дарину знов пересмикує коротким мерзлякуватим дрижачком. Кров, про неї вона не думала. Не була на місці аварії, не бачила Владиної крові...

— Место таке, — киває Вась. — Тож і Чорновіл тут у нас погіб...

— Еге, — вторує молодиця так гордо, наче в тому є її особистий внесок: — Там вінки завжди коло хреста лежать, бачили? Ви ж із Києва їхали, да? То трохи дальш туди, в сторону Києва буде, за поворотом на Харківську окружну...

Впору меморіал відкривати, думає Дарина. Такий собі "пойнт Чарлі", як у Берліні. Тільки екстремніший, бо досі ще чинний. А ці двоє могли б бути при ньому гідями на правах живих свідків; вони б чудово впоралися... Вона знову, мов увімкнувся *gewind*, бачить перед собою цю втікаючу вперед трасу — тільки не суху, якою їхали сьогодні вони з Адріаном, а ту, чотирилітньої давности, по якій женеться самотній "бітл", — чорно-шовкову, поблискуючу більмами калюж, — знята автом хмара водяного пилу осідає на склі, на капоті, патьоки дощу цебенять по передній шибі, дорога порожня, ніде ні лялечки, пропливають знаки: "Переяслав-Хмельницький 43, Золотоноша 104, Дніпропетровськ 453", "Дякуємо за чисті узбіччя", дощ, дощ, і сльози течуть із очей вільно й відкрито, і "двірники" ходять перед очима туди-сюди, туди-сюди, як дві ручні коси на косовиці... Мов із-під води, долинає до неї голос Адріана:

— То що, не можна хоча б відбійники вздовж траси поставити, раз таке діло?

— Не допоможе, — крутить головою дядько.

— Ну, все-таки безпечніше було б!

— Не допоможе, — повторює дядько з непохитним фаталізмом. — Место таке.

— А освятити?

— Сильно багацько б святить прийшлося...

Якось дивно він це говорить, і на мить западає ніякова пауза: так буває, коли

розмова гальмує на роздоріжжі, вибираючи — рухатись далі чи, описавши коло, звертати назад. Першою зважується жінка:

— Там через дорогу мотильник був у голодовку... Звозили з села трупи й закопували там... Ми, як малі були, то весною бігали дивиться, — де неглибоко, земля просідала, то часом кості людські виносило... Здоровенний, казали, був мотильник! То вже потім через нього асфальт проклеїли...

— Через цвинтар?!

— Та який цвинтар! — аж немов сердито відгедзькується дядько. — Хто там який цвинтар тогді, в тридцять третім робив! Скидали в яму, засипали, й позначки ніякої не оставалося... Старі люди тільки місце помнили, хто жив остався...

— Еге, бабка Мокленчиха, що той год умерла, було, щовесни на поминки туди ходила свічку світить... Отак-о, було, просто в землю вкопає, а та й горить... Раз до самої ночі горіла, помниш, Вась? Нам аж сюди у вікно було видно...

— Да ну його, таке споминать... Але жінку вже не стримати:

— А раз, як ми малі були, то хлопці найшли там череп і стали ним у хутбола ганять...

— А, то вже ти дурної завела!..

— А чо дурної, чо дурної? — ображається молодиця, знову прибираючи оборонної пози "руки під бюстом". — Щитай сам: Льонька Митришин — раз!

— Льонька п'яний був...

— Ти з ним пив?! А якби й п'яний, то що?! — заперечує вона, нітрохи не збентежена деякою непослідовністю такого заперечення. — Ви ж подумайте, — знову звертається до гостей, — в Афганістані парень служив... той, що черепа найшов... Воєнне училище кончив, уже старшим літінантом був, і ніяка пуля його там не взяла! А приїхав до батьків ув отпуск — і втопився! Пішов на ставок купаться...

— П'яний був, то й утопився, — впирається дядько. — А людям лиш би язиками молоть...

— Дак якби ж один Льонька! А то всі хлопці, що з ним тогді черепа ганяли! Всі до єдиного, ні одного вже в живих не осталося! Колька Петрусенків на мотоциклі розбився, як я ще в школу ходила, Федьку коні побили п'яного, — три дня в лікарні вмирав, бідняга!

— А Вітька Вальчин, ой, ну то вобще...

— Ну, то отдельна історія...

— Да, подумайте тільки — яду од колорадських жуків чоловік випив!..

— П'яний був? — тупо перепитує Адріян, мимоволі заворожений цим макабричним звітом.

— Не, не п'яний, там друге... Обидився сильно. У Нінки, сусідки, кошельок був пропав, то вона на Вітьку напалася. Ну, що нібито він украв. А він обидився. На роботі випив яду, прийшов додому, каже жінці: "Валя, я буду вмирать". Кинулись скору визивать, ну пізно вже було, не одволодали...

— А кошелька потім найшли! — тріумфує молодиця. — На вигоні — Нінка, роззява,

його сама там упустила!..

Дарина відчуває потребу сісти. Ноги їй нагло зробились ватяні в колінах, колись уже раз таке було, коли?.. Ах так, у Влади́ній лазни́чці, коли вона змивала з себе "портрет" діви-войовниці...

— Ну дак і при чом тут отой хутбол?.. Наче вони з того вмерли! Придумують ото... лиш би язиками молоть!

Чимось дядька в цьому випадку рішуче не влаштовує дружинина містика. Дивно, думає Адріян, — сам же першим заговорив про "таке место". Чи, може, дядько також у дитинстві грав у футбол людськими черепами — і, як більшість людей, готовий сприймати ідею метафізичної відплати рівно до тих пір, поки на осквернених могилах розбиватимуться чужі машини, — але ніяк не його власна?.. Поки поливалка змиває з асфальту кров незнайомців, це ще "лайв-шоу", як на телеекрані, — а от коли під ту саму статтю потрапляють уже односельці, то виходить, що й я-коханий теж не застрахований, а на таке ми вже категорично не згодні — да, Вась?..

— Я ще розумію — церкву валить, — діловито розмірковує Вась. — То — да, там — бувало... Туди, конешно, лучче не лізти... Батько розказували, в них у селі як церкву валили, то хто там старався — всі до году з світа посходили! Один, дак зразу там і розбився — із дзвіниці впав, як покрівлю здирать поліз. То так та дзвіниця необдерта й стояла, ніхто більш не соглашавсь, — аж поки, в голодовку вже, солдат не привезли... Ну дак то ж церква! То я розумію, да. А череп, ну що череп — покойник, та й вже!..

Дарина присіла на краєчок канапи, охопивши плечі руками, щоб погамувати дрож. "Дуже багато смертей". Так сказала їй Влада уві сні, коли шукала тим смертям "охоронної грамоти". Ось воно як. Ось воно, значить, що.

Її знов пересмикує мерзлякуватим дрижачком: янгол смерти пролетів. Учорашня розмова з Вадимом, ще незаспана й невивітрена з живої пам'яті, тепер вражає її, наче в кривому дзеркалі, своєю моторошною абсурдністю: як кривляння божевільного, або як той дитячий футбол із черепом замість м'яча, — якоюсь розв'язно-пародійною, гротесковою несумісністю з усім, що відбувається зараз перед Влади́ним полотном: Дарина сливе фізично відчуває густе тепло, що від нього валує, — як від клаптя свіжоздертої шкіри. Владка, Владуха. Байкерша, гонщиця, дівчинка-переможниця... Ох, та плювать на всі ті гробані перемоги, не в них річ, як же всі ті потвори не відчули головного: ти була геніальною художницею, мала, з якою ж нестримною силою тебе перло — очей не відвести, і як же ж нікого не знайшлося, щоб тебе підстрахував?..

"Дуже багато смертей". Правда твоя — таки забагато. Може, коли смертей скупчується так багато в одному місці, і вони нічим не охоронені (а чим мають бути, якою такою "грамотою"?..), то сама їхня маса породжує вже власну гравітаційну силу — і притягує до себе нові й нові? Як лавина? Лавина, авжеж, — тільки це з давнішої історії, з Куренівської: Бабин Яр у п'ятдесяті теж же накрили асфальтом — звели дамбу й десять років поспіль заливали найбільший у світі людський могильник цементною пульпою з поблизького заводу, щоб і сліду не зосталося. Ще й стадіон із танцмайданчиками зверху повідкривали, — а в 1961-му дамбу прорвало, і

п'ятнадцятиметрова гора селевої лавини за півгодини змела з лиця землі цілий мікрорайон, поховавши під собою сотні людей, яких теж не знайшлося кому підстрахувати. І трупи, винесені з Яру, мчало по Куренівці вниз на Поділ упереміж із підхопленими по дорозі живими, — дівчинкою Дарина ще встигла наслухатися від дорослих усіх тих жахастиків, до яких ця тітка така ласа: про відірвану дитячу ручку, що лишилася в руці у матері, коли дитину вихопило лавиною, про вагітну, яку живцем замурувало в утвореній цементовій печері, — Бабин Яр повстав, говорили дорослі, тільки тоді про такі речі говорили пошепки. Пошепки, і накривши подушкою телефона: чомусь радянські люди вірили, що прослуховують їх саме через телефон. А потім розмови потроху зійшли нанівець, — живі свідки розчинились у масі новоприбулих, місто росло, а новоприбулі вже нічого не знали. І йшли грати в футбол, на той самий стадіон "Спартак": його дуже швидко відбудували.

Мертві тебе забрали, Владочко, — так? Чужі мертві — якраз тоді, коли твоє власне життя попливло, тратячи ґрунт під ногами?.. Вони сильні, мертві, вони можуть; ох які вони сильні. О Боже, які ж вони сильні. Куди нам до них.

Її знов пересмикує струмом. Тітка може подумати, що в неї гикавка. Або контузія, контузія якось краще... Думка набігає за думкою, самовільними розрядами, нестримними, як перейми або як блювота, і за новим нападом їй нараз остаточно розвидняється в голові: Дарина розуміє, як це все тоді відбувалося на дорозі, "на соші", на з'їзді з Переяславської траси, — розуміє, чого дядько боїться, — бо він цілий час боїться, авжеж, від того самого моменту, коли вона впізнала обрізане полотно: раз у раз крадькома зизує на неї й тут-таки, як опечений, ховає погляд, хоч вона, без сорома казка, пожирає його очима, гейби найдорожчу людину в мить розлуки, так, наче сподівається, що він от-от наважиться й договорить зрештою все до кінця, хоч вона й без нього вже все зрозуміла і могла б обійтися без його пояснень, то тільки Адріян іще не второпав, як тут опинилося Влади́не полотно, — і, збивши вольовим зусиллям бар'єр відрази, вона рознімає досі цілий час судомно стиснуті щелепи і несподівано голосно, як на камеру, питає в дядька:

— А розбиту машину ви вдвох обшукували?

Тепер струмом ударяє дядька. Аж укидає, на хвилиночку, в циганський піт: йоптворюють, думає він, оце попав!.. І головне — було б за що!.. Ото саме досадне, за таку херню влетіть, ото зробив, дурак, дочці подарок на новосілля, а хай ти западешся!.. Казав же жінці — не нада брать, не стоїть мороки, — дак уперлася, що, бач, красиво: настоящі картіни, в рамках, як у Києві в лавках продають за великі гроші, Руслані якраз у нову квартиру повісить... От тепер буде їм красиво, і Руслані тож, — як дело по ограбленію замутять, — ай бля, ото щоб на такій хуйні погоріть!..

І така нестерпно гірка кривда розбирає дядька на цю кричущу несправедливість долі, що, замість боронитися, він вигукує дамочці в живі очі майже з розпачем, як тільки й може гукати невинно потерпілий чоловік жінці з такими материнськими очима:

— Та що там було шукать, у тій вашій машині! Одні картінки ото й були!..

В запалій тиші чути, як десь під стелею дзижчить муха: весна, машинально відзначає Адріян, з новим інтересом розглядаючи дядька. Весна покаже, хто де срава. Як там у ментів звуться знайдені весною трупи пропалих безвісти? Яюсь так лірично, ага — "підсніжники"! О чорт, о факіншіт. Шмонає, значить, дядько розбиті машини. І, відай, не в першину йому. Справді, чого добру пропадати — а небіжчику вже однаково... То-то він так зафоркав на байку про караючий череп, ніжний який. Ай да дядько, оце пацан. Не диво, що вони з Юлічкою порозумілися...

— І де вони? — голос Дарині дрижить. — Де решта картин? Їх мало бути п'ять — де ще чотири?..

Господарі ззираються: двійко школярів, заскочених учителем у туалеті за курінням. Цікаво, думає Адріян, чи дядько має "кришу" в ментурі? Менти ж теж можуть бути при інтересі — благо, фотоекспертиза в нас на місці ДТП не обов'язкова, якщо свідків нема, можуть і менти собі по гарячих слідах трошки підлататися, чому ні, пошмонати, то завжди святе — гроші, коштовності... Кому війна, а кому мати родна. Він відрухово глипає на гайдівський годинник на телевізорі (за чверть дванадцята): солідний, добротний годинник, прямою дорогою десь із розбомбленого Кенігсберга чи Берліна... І піди потім доведи, що жертва мала на собі коштовності. Та й хто буде доводити — вбиті горем родичі? Пора перебирати ініціативу, вирішує він:

— Погана історія, Василю Мусійовичу, — цим разом він уже недвозначно говорить із інтонаціями слідчого, і дядька, який досі напівігнорував "босяка", перемикає когнітивним дисонансом. — Дуже погана. Картини ці четвертий рік у розшуку, аварія була резонансна, по всіх каналах тоді передавали... А художниця ця, що загинула, — не тільки близька подруга пані Дарини, — двійко школярів слухняно, мов за порухом указки, переводять погляди на "пані Дарину", — а ще й дружина народного депутата, — він називає прізвище і не без приємності спостерігає, як на обличчі дядька відбивається напружена, от-от пара з вух рвоне, робота думки й проступає вираз щирого болю: ага, дійшло-таки — авжеж, авжеж, із картинками доведеться розпрощатися, хоч як воно жаба душить, ой душить, да, Вась?..

Проте жінка реагує швидше:

— Дак а хто ж його знав, хто там у тій машині! Вона ж перевернута була... Дарина ціпеніє. Адріян відчуває зараз її думки так, ніби йому самому бомблять мізки електрошоком, ще мить — і він не витримає, зірветься, тільки тривога за Дарину утримує його при контролі:

— А ви не знали, що ваш обов'язок був — викликати міліцію і "швидку"? А якщо вона ще жива була там, у машині? Читайте Кримінальний кодекс, шановна!

На згадку про Кримінальний кодекс тітка здригається, але не подається:

— Дак у грязюці ж валялося! — заходить вона з другого боку, вже жалібно. — Ой, ну ви подумайте, от же ж клопіт який... А якби не взяли, то воно ж би всьо равно було пропало! — натрапляє вона врешті на рятівну думку. — Доц же ж такий репіжив, що світа Божого не видно було, — скажи, Вась? Ще б трохи так полежало, і всі краски б розкисли... А так я, бачте, сохранила...

Підступившись до полотна, вона по-хазяйськи проводить по ньому рукою, мов килимка розгладжує на продаж, і хитренько косує на Адріана (на відміну від чоловіка, вона одразу визначила, хто тут головний). За інших обставин Адріана б посміхнуло: во дає цютка жару! — але зараз йому не до сміху. Прочумується й дядько:

— Як хочете ту картину взяти собі, то я не протів... як ти, Галю? Хай би забирали, да? Воно нам не сильно й нужне... Тільки відки я знаю, що ви мені правду кажете? Це так усяке прийде в хату й зачне забираць усе, що йому понаравицьця...

Адріан розуміє: почався торг. Парочка вже втямила, що вскочила в халепу, але перебиратиме ніжками до останнього, щоб вискочити з неї бодай із якимось зиском, — як не з'їм, то понадкусую. Інакше вони не можуть, інакше їм теж буде "сильно обидно", як тому сараці, що випив яд од колорадських жуків. Хоча ці, звичайно, не вип'ють, — ці життєлюбн...

І тут Дарина починає сміятись. Це не істерика, в жодному разі, вона просто не може стриматись: остання вимовлена дядьком фраза, вкупі з тим його ображеним виразом, застрягає в ній і продовжує крутитися, за кожним обертом здіймаючи нову хвилю непогамовного реготу, — "це так усяке прийде в хату й зачне забираць усе, що йому понаравицьця..." — і вона трясеться од реготу, як розгвинчена стара "Таврія" на ґрунтовій дорозі, деренчить безконтрольними мускулами й зв'язками, ой Божечку, втираючи сльози, — *gewind*, і знов *gewind*, як перейми або як блювота, "це так усяке прийде в хату...", — вона задихається, і, головне, від повторів ефект нітрохи не слабне, фраза й далі здається їй шалено, на зрив даху комічною, і вона не може зупинитися, хоча, крім неї, ніхто більше не сміється, і вона й сама не змогла б пояснити, що тут смішного, але ж, холера, луснути можна, — труси вже мокрі, і сльози течуть з очей по щоках, як патьоки по передній шибі, розмиваючи дядька з дружиною, "це так усяке прийде в хату й зачне брать...", — і вона підхоплюється на ноги, крутячи головою й давлячись черговим нападком реготу, махає Адріанові, — в порядку, мовляв, вона в порядку, зараз вернеться й приєднається до товариства, ось тільки висміється як слід...

У цю мить тій, котра не може не спостерігати за ними обома зі стіни крізь скалічене, запухле-заплиле постерами око своєї картини, має бути добре видно, що й Адріана, й Дарину одночасно накриває коротким, як морг блискавки, спалахом дежавю: дивлячись, як Дарина, підхопивши сумочку, вискакує за двері, Адріан згадує точно таку саму недавню сцену в "Купідоні" — збіг вражаючий, як повтор у танці тієї самої фігури, майже *gewind*, але все-таки не *gewind*, — дещо змінилось, бо дещо завжди міняється, і висвітлені в нашій свідомості елементи "тоді" й "тепер", хоч і перегукуються між собою навзаєм, як у геометричному орнаменті, при всій позірній конґруентності все ж ніколи не бувають стовідсотково тотожні: цим разом, розуміє Адріан, йому не варт бігти за нею — вона справді зараз повернеться, вона сказала правду, вона в порядку...

Натомість Даринине дежавю приходить прямим продовженням іще несхололого, ще ширяючого їй у голові клаптями брудної піни вчорашнього торгу з Вадимом: у наївній спробі дядька з жінкою, вже припертих до стіни, все ще щось надкусити й

сховати за щокою, вона впізнає той самий елемент поведінкової матриці, з яким зіткнулася напередодні, ту саму "депутатську програму" — з кожної мілини зніматися так, щоб затримати за собою контрольний пакет акцій, — і власне в цю мить, коли Вадим із Зозулястим подружжям склацуються їй у свідомості водно і друге передражнює першого, регіт, що був її опав, ущухає, мов нагла весняна злива, — мов анекдот, що робиться несмішним, як тільки його пояснити, — і вона, ще крутячи головою сама до себе за інерцією подивування: ну й ну, це ж треба таке!.. — шморгаючи носом, намагає в сумочці пачку паперових хустинок — і штовхає цнотливо сховані в закапелку білі пластикові двері, на яких гордо, мов начищена солдатська бляха, сяє пісяючий хлопчик...

В лазничці пахне потом і парфумами: заможний дім, збудований із дотриманням усіх міських стандартів. Із дзеркала над умивальником на Дарину дивиться жінка, яку вона десь бачила, але першої миті не впізнає: чи то клоунеса, чи леді Дракула. Ні, швидше актриса німого кіно, що вмивається в гримерці: зйомку скінчено, роль відіграно. (Та страшна красуня з укритим підшкірним вогнем, що один раз мелькнула з-під художнього гриму, більше не повториться, — та й нема кому її більше гримувати...) Туш розмазалась круг очей рясними, хижими чорними віями, і все ще малопритомні, як п'яні з реготу очі на контрасті світять із цього гротескового облямівку якоюсь чудною відстороненістю: мов задивлені в щось невидиме. Щось поза зоною досяжності.

Я тут не сама, штовхає Дарину раптовий здогад. А хто тут ще є? Хто зі мною?..

Вона відкручує воду й підставляє під крижаний струмінь обидві руки. Яке блаженство, яка це безмежна втіха — просто вода, навіть коли ось так біжить із крана... Жива вода, та сама, що тече в Дніпрі. Чи в них тут артезіанська?

Вона нахиляється й ловить струмінь губами, п'є, ковтає і п'є, як колись, вона бачила, примостившись пив із фонтана голуб: жадібно наставивши дзьоба, цілим тільцем святкуючи кожен ковток. Чи то був пес? Господи, скільки життя довкруги, — і, о Господи, що ж ми з ним робимо...

Підвівши голову, вона дивиться на жінку в дзеркалі — ревлонівська помада розмазалась круг рота, як після поцілунку, — як на пудрениці в жіночій сумочці, знайдений на місці катастрофи: була така картина, було таке фото, "Я щось із цим зроблю, тільки ще не знаю, що", — мокрі цівки стікають по підборіддю, зависаючи сталактитовим потом, ранені губи ворухаться, і Дарина всією шкірою чує власний шепіт:

— Я все зробила, як ти хотіла, Владусь. Все. Я заберу їх. А тепер іди.

— А годинника він мені таки продав! — хвалиться Адріян.

— Давай у правий ряд, — радить Дарина, зосереджена на дорозі: вона пустила його за кермо, бо тепер він у ліпшій од неї формі, проте сама не розслабляється, пильнує: одна голова добре, а дві краще, береженого Бог береже. — Якого годинника?

— А того, що на телевізорі стояв, не завважила? Довоєнний ще — німецький, трофейний! Каже, батько з фронту привіз.

— Круто. А мій дід із фронту привіз осколок у грудях, од якого через рік і помер. І

ще дві банки американської тушонки з свого солдатського пайка — сам не з'їв, дітям віз, щоб поласували.

— Так що ж ти порівнюєш. Бачиш, традиція в них така... Сімейна.

— О, дивись, і тут цвинтар!

— Ну, це новий, явно.

— Та вже ж... Заправка, Адюсь! Нам бензину вистачить?

— Знаєш, я б і сам не проти трохи заправитись. Може, станемо десь за Борисполем? А то всі ці "Петрівни" й "Мар'яни" в мене довіри не викликають, а там далі якісь пристойніші корчомки є, ближче до міста...

— За роз'їздом? Добре, давай. Я теж голодна. Як вовк, якщо вже правду казати.

— Це від передозу емоцій за одну добу.

— А Бог його знає... Але чого мене на такий ржач пробило, досі не збагну! Ну що там смішного було, питається?

— Нормальна захисна реакція... Зате які вони після того зговірливі поробилися! Просто зайчики. Цьотка зразу рвонула розпитувати, чи це не тебе вона по телевізору бачила. Мабуть, їм із переляку здалося, що ти тепер їх на весь світ ославиш. Спрацювало дієвіше навіть, аніж згадка про Вадима. І за картини теж уже без спротиву розкололися — що вони в дочки. Так що ти, вважай, переломила хід високих перемовин. За що будеш мати окрему подяку від керівництва.

— У вигляді великого цьома? Слухай, може, ти мене взагалі до себе секретаркою візьмеш? Я принаймні тебе не обкладу...

— Хоч сьогодні. Якщо ти справді згодна.

— Ти що, серйозно?

— Абсолютно. Хіба це не був би найкращий вихід?

— Я ж зовсім не знаюсь на антикваріаті, Адюсь...

— А я тебе підучу. Без проблем. І на мистецтвознавчий не муситимеш вступати.

— Бачу, ти вже починаєш на мені економити...

— Я буду тобі золотим шефом! От побачиш.

— М-да, таких пропозицій ти мені ще не робив...

— Ага, зацінила нарешті серйозність моїх намірів? — він усміхається, але усмішки у відповідь не одержує. — Знаєш, до речі, як Юлічка його окрутила? Це він мені вже наостанці признався, коли ми з ним курити виходили, — вона, виявляється, від самого початку видавала йому себе за власницю! Що це ніби її салон — крутої бізнесуменші, яку переслідує колишній чоловік, маньяк-алкоголік. Цебто я.

— Я завжди підозрювала, що вона аферистка.

— Ну, не до такої ж міри... А я все дивувався, чого це дядько пропав, і як же вона, з її бультер'єрською хваткою, дала йому вислизнути! Спершу подзвонила мені, що от такий-от алмаз у кожусі до нас прибився, — я, звичайно, заверещав, як різаний кнур, що вже виїжджаю, тримай його, — а поки примчав, то дядько вже тю-тю! Вона мені наплела, що він на автобус спізнювався. А сама звідтоді весь час вела його за моєю спиною.

— А тобі навіщо ж дзвонила?

— Перевірити, видно, хотіла, чи варт шкірка за виправку. Чи це й є саме той момент, коли їй пора починати свою гру. А я їй на radoщах і вивалив, що, мовляв, такого фарту в нас іще не бувало... Що, між іншим, щира правда, — дзиґар із зозулею в дядька, виявляється, теж був від батька, теж трофейний — швардвальдський! Це найкраща фірма, з вісімнадцятого століття ще. З того Шварцвальда, з Німеччини, ті зозульки й пішли, то вже потім їх почали називати "швейцарськими" — коли стали корпус робити хаткою, у вигляді шале...

— Обережно, дивись — він моргає!

— Бачу... Ну давай уже звертай, чоловіче, заснув, чи що! — Адріян натискає на клаксон сірій "мазді" попереду. — А дядько, коли вирішив продати дзиґаря, просто пішов розпитуватися по всіх антикварних салонах підряд, де більше заплатять. Отак і попався моїй Юлічці.

— Ну, одне одного варте. Свій до свого по своє.

— Так отож.

— А адреса дочки у тебе?

— Ага. І номер я в базу забив, дядько їй при мені подзвонив. На Березняках вона живе, бульвар Давидова. Руслана зветься. Я думав, буде якась Лоліта чи Анджела...

— Ну, Руслана теж недалеко втекла... А Давидов — це, до речі, той київський градоначальник, який керував ліквідацією Бабиного Яру.

— Жартуєш?

— Анітрохи. Так від радянських часів і не перейменували вулицю.

— Ні фіга собі. То це при ньому на Куренівці дамбу прорвало?

— При ньому, при ньому... Проект то, звичайно, був московський, він був тільки виконавець... За що й удостоївся. Отак-о воно, Адю.

— Я от думаю — хто-небудь коли-небудь візьметься прибирати цю країну?

— Ано, трудно, як каже Амброзій Іванович...

— А бабця Ліна казала — називається "трудно", й робиться далі... Я йому, до речі, вчора дзвонив. Татові. Він тобі вітання переказував.

— Дякую.

— Він тобі й далі для фільму матеріали збирає. Теж дещо цікаве налив. Я йому вже не став казати, що фільму не буде...

— Фільм буде, Адю. Він скося глипає на неї.

— Буде, — повторює Дарина з такою непохитною певністю древніх пророчиць у голосі, аж його прошкрібає холодком. — Тепер я в цьому не маю вже ні капелинки сумніву.

Адріян мовчить. Стежить за дорогою.

— Ти ще не зрозумів, так? — озивається вона м'яко, як до дитини.

— Що саме?

— Пам'ятаєш запис мого з Владою інтерв'ю? Ну, того, в Пасажі, що тобі потім снилося, тільки з Гелею в головній ролі?

— Не дуже виразно. А що?

— Влада мені тоді картину пообіцяла подарувати. Із цього самого циклу — "Секрети". Сказала, прийдеш і вибереш собі.

— А потім загинула. А ти не встигла прийти й вибрати. Я розумію, Лялюсь, як тобі шкода, що не маєш по ній жодної речевої пам'ятки. Фото чи відео — це зовсім не те, що лишається по людині зробленого їй власними руками, це я дуже добре розумію...

— Нічого ти не розумієш. Якраз вибрати я встигла.

Він знову глипає на неї. Ця жінка ніколи не перестане його дивувати.

— Це була ось ця сама робота, Адю. Оця, що ми в них забрали.

— Не може бути.

— Ця сама. Тільки ще ціла, непорізана, звичайно.

— Ти певна? Може, це тобі тепер заднім числом так здається — що ця сама?

— Ні, не здається. Я її одразу впізнала, з першої хвилини. Це від неї подарунок. Від Влади. Це вона мене сюди привела. На те місце, де її "Секрет" був похований. Про ту подаровану картину, крім нас із нею, ніхто більше не знав.

— Чорті-що...

— Та ні, все просто. Вона дуже акуратна була дівчинка. Знаєш, із тих, хто завжди прибирає за собою — і не любить мати боргів. Я думаю, вона закриває свої земні рахунки. Виконує зобов'язання, що колись на себе взяла. Очевидно, без цього вона не може піти. Я маю на увазі, зовсім піти. Розумієш?

— Угу... Схоже, це не тільки з нею так.

— Ага, мені теж ці гробки тридцять третього з голови не йдуть...

— Дорога через братську могилу, м-да...

— Ну, таких братських могил по цій стороні Збруча — в кожному селі... Тільки що не через кожную машини їздять, слава Богу.

— З черепом кислотна історія.

— Знаєш, що я подумала, коли вона розказувала? Череповище — це ж Голгота по-староєврейському!

— Лялюсь. Мій Лялюсь.

— Що?

— Нічого. Слухай, іди до мене за секретарку, га?

— І будемо вдвох скуповувати в нащадків "воїнов-освободітелів" трофейні годинники, а потім перепродувати їх новим мародерам?

— Ні, відповідь неправильна. Спробуй ще раз.

— Вибач. Не ображайся, Адю. Але ж бачиш, воно так і виходить...

— Знаєш, що я справді хотів би мати? — Каже Адріян. — Яку крамничку? — він не дивиться на Дарину, дивиться перед себе на дорогу. — Не салон — салон погане слово, гламурне, для нових малоруських... Крамничку. Щоб там були постійно виставлені на продаж речі, яких більше не виробляють. Гарні, потрібні речі, — від швейної машинки "Зінгер" до затискача для самокруток. Розумні вжиткові речі, які знадобились би й сьогодні. Речі, призначені на довге служіння, але витіснені масовим серійним

виробництвом. Ти ж погодишся зі мною, що купа жінок радо шили б самі і собі, й дітям, замість ходити в "мейд ін Чайна"? А скільки народу курило б щирий тютюн, а не оце ліцензійне сміття! — він киває на пачку "Davidoff", що лежить біля важеля коробки передач. — Ну, от... В такому, значить, дусі. І поруч, за стіною — щоб ремонтні майстерні. Типу як ті на Хрещатику, в дворі біля Макдональдса, де ми тобі восени застібку на кольє направляли. Хороші, чесні ремісничі майстерні. І там би сиділи серйозні дядьки, які всі ті речі повертали б до життя. Щоб люди їх купували не для понтів, а для себе. І користувалися б ними й далі.

— Магазин "Утопія", ні?

— Хай і утопія. Хай мрія. Називай як хочеш.

— І хатній ткацький станок постав там, будь ласка. Це вже особисто для мене. Завжди хотіла мати сукню зі справжнього домотканого полотна.

— Нема питань. Уже замовляю.

— Класна гра.

— Це не гра. Ти ж сама сказала — утопія. Так краще.

— Я думаю, ти швидко набрав би клієнтуру.

— Я теж так думаю.

— І знайшов би послідовників. І може, навіть заснував би мережу. Як ті швейцарці, що "Freitag", тільки в тебе гоноровіше задумано.

— А бачиш.

— А потім якось уночі приїхали б пацани на джипах і спалили б твою утопію к їдрьоне фене, разом з усіма чудесами. Як тільки в них упали б продажі їхньої "чайни".

— А може б, і не спалили. Поки не спробуєш, то й не дізнаєшся, адже так?

— Але це дуже гарно, Адюсь. Справді.

— Тобі подобається?

— Так. І знаєш, кому б ще сподобалося? Владі. Страшенно б сподобалося. Це в її стилі. Вона з Швейцарії й мені торбу від "Freitag" у подарунок привезла, оту чорну, велику...

— Це ті, що їх з авточохлів шиють?

— Еге, вони. Владка тішилась ними так, ніби сама придумала, — не стільки дизайном, скільки ідеєю. Реабілітацією, як ти кажеш, чесного ремесла... Вона й себе ремісницею вважала. Так і говорила, в пресі навіть... Ох, Адю, як шкода, що ти її не знав!

— Шкода, що не можна знати всіх гарних людей, яких уже немає.

— Ви з нею в чомусь дуже подібні. Дуже. Якийсь у вас обох той самий душевний вітамін у надлишку, якого мені в житті хронічно бракує...

— Бачу, ти таки зголодніла. Вже під'їжджаємо, ще трошки — і буде гарна корчма. В ліску, під соснами.

— Ох, киць, я серйозно кажу! Може, неоковирно висловлююсь, вибач, але це тільки тому, що забагато нараз усього навалилося...

— А ти не метушись. Ти ж весь час вібруєш, як у розетку встромлена. Од кожної

машини на дорозі смикаєшся. Не треба, маля.

— Адю. Послухай. Я одну річ собі думаю. Погану річ, страшну дуже. Весь час думаю, відколи та баба про могильник сказала. Навіть тобі озвучити боюся.

— А ти не бійся.

— Це про Ніну Устимівну. Про її батьків, точніше. Про Владиных діда й бабу.

— А вони тут до чого?

— Зараз скажу. Слухай. Влада підозрювала, що вони в тридцять третьому "на голоді" працювали. Розкуркулювали, виходить, десь тут на Київщині. Звідти й Владиного діда кар'єра пішла, то вже потім, як голод почавсь, їх до міста перекинули. Вдома про це не говорилося, звичайно, але вона щось таке колись підслухала. Та й по біографії так лягало... Казала, що бабушка її, коли вже персональною пенсіонеркою дітлахів у дворі шугала, щоб яблук не рвали, то, як дуже вже лютилась, "куркуляками" їх обзивала. Найгрізніша лайка була в неї.

— "Двоєдушні ви всі і злі, тричі прокляті куркулі!" — патетично декламує Адріян.

— О Господи, а це ще звідки?

— З української радянської поезії, вестімо. Зі школи застрягло, не пам'ятаю, чиє. А вас що, не вчили такого?

— О Боже, Адю, ти що, не розумієш, про що я?! Він накриває її руку своєю.

— Все я розумію, Лялюсь. Не думай про це. Не треба.

— Але ж так нечесно! — майже вистогнує Дарина. — Чому вона мусила... Чому треба було, щоб саме вона... Щоб це їй припало, на цьому самому місці... Адю, вона була така світла людина, якби ти тільки знав! Одна з найкращих людей, яких я в житті зустрічала...

— А то вже не нашого ума діло, Дарусь, — каже він, умикаючи правий поворот, і вона відрухово озирається назад: дорога вільна. "Фольксваген-Гольф" звертає з траси і, шумно розбризкуючи з-під коліс жорству, під'їздить до придорожного ресторанчика.

— Ти ж сама сказала — Голгота, каже Адріян, виймаючи ключ, і в запалій, як цілющий компрес на розпалену голову, тиші вони продовжують сидіти: голова жінки на плечі чоловіка, він торкається губами її волосся. — А Голгота, — мовить ледь чутно, — це, між іншим, і є — смерть за чужі гріхи. Теж, між іншим, спосіб прибирати, щоб чисто було... Хтось це мусить робити, коли гріхів назбирується забагато. Такий-от спосіб очищення системи, за законом великих чисел: багато-багато маленьких Голгот...

Він цілує її за вухом і випростується.

А взагалі, я тобі от що скажу, Лялюсь. Думай простіше: їхала жінка в глибокій депресії, світ за очі по пустій дорозі, щоб тільки десь їхати... Реакції притуплені, дорога мокра, дощ, якась тварючка вискочила на дорогу, пес, наприклад, або що... Загальмувала на великій швидкості, машину повело, мабуть же, й слизько було, — от і все... Місток, кювет. Кінець фільму.

Вона й собі випростується, не зводячи з нього по-дитячому неймовірних, розширених очей:

— Ти справді так думаєш?

— Ні, — каже він. — Але це не має жодного значення — ні що я думаю, ні що ти. А чи будь-хто інший. У межах системи твердження не верифікується. Є така теорема Гьоделя... А тепер ходімо щось з'їмо. Поки ми ще в межах системи, принаймні це ми точно робити мусимо.

Нарешті вона усміхається — вперше після того нападу істеричного реготу йому вдалось її усміхнути.

І тільки вже на доріжці від парковки до ґанку він помічає в неї в руках білого пластикового пакета, з якого випирає ребрами завинений у кілька газетяних шарів полотняний прямокутник.

— Ні, — хитає вона головою, перехопивши його погляд, і всміхається цим разом трохи винувато: — Кажі що хочеш, але в машині я її більше не залишу.

ЗАЛ VIII. КРОВ У КИЄВІ

Ах ти Господи, а в світі-то весна, виявляється!..

Сонце вдаряє звідусюди, мов оркестр, який тільки й чекав знадвору на мою появу з архіву СБУ, щоб ушкварити туш, — з усіх шпарин, із просвітів між будинками, з калюж на асфальті сліпить вологе, з легким домішком синьки саяво, і асфальт вилискує вздовж Золотоворітської, як спина свіжоскупаного тюленя: за той час, що тривала моя аудієнція в Павла Івановича Бухалова, в світі пройшов дощ!.. Із мокрих стовбурів, як із тіл щасливих коханців, стікає піт, із ринви дзюрить цілий ручай, у перехожих — останнім часом усе більше пригнічено-похмурих, ніби в міру наближення до виборів на місто насувається циклон спертого повітря, — фізіономії поробилися дурнувато-радісні, як у тих чорношкірих місіонерів, котрі викрикують по дворах російською мовою з американським акцентом новину про Христа, не підозрюючи, що спізналися до нас із нею століть так на дванадцять, і молоденька травичка яскріє на газоні так живлющо, що хочеться стати кроликом і пострибати пастись, і бруньки враз перетворилися на вже видиме ряботиння, на той прозорий золотавий димок, що оповиває дерева таким ніжним світінням, як пух на голівці немовляти... Є, е-таки в житті й світлі сторони — приміром, Київ у квітні після грози! І як це мені зсередини не чути було, коли вона вперіщила? І неслабо ж, видно, вперіщила, раз круг калюж досі піна біліє... Нічогісінько не було чути — повна звукоізоляція, як у темниці.

А там і справді темниця, в цьому їхньому архіві. Штучне освітлення, вічний смерк. Наче з бомбосховища вийшла на волю.

Два типи, явно з цього-таки будинку, що перекурюють на хіднику, дружно проводжають мене поглядами. А може, й не з цього, тут же ще банк якийсь поруч. А в банківських працівників такі самі очі, як у працівників спецслужб. І манера триматися теж та сама: фальшива привітність і холодна зачаєність. Всі вони так на мене дивилися, хто трапився нам назустріч, поки Павло Іванович супроводив мене до виходу: коридором, сходами, знов коридором, знов сходами, аж до самого турнікета. Віддайте, будь ласка, перепустку. Ну так, а то я ще, чого доброго, зажилила б її собі, і що тоді?.. Підпис працівниці бюро перепусток СБУ став би надбанням іноземних розвідок?

Є речі, які не міняються. Міняються імена держав, пам'ятники, мова, гроші,

однострої, військові команди, навіть способи воювати... А от спецслужби не міняються, вони завжди однакові. Завжди і всюди, в усіх країнах. Із числа поліцаїв, засуджених в СРСР після війни, кожен шостий був до війни співробітником НКВД. Якби, якимсь дивом, в СРСР тоді вступила не німецька, а американська армія, вони так само пішли б на службу американській демократії — і американська демократія їх би так само радо прийняла. Тому що є речі, які не міняються.

Так, а тепер можна, нарешті, й собі закурити. Вдихнути, що називається, життя на повні груди. Перевести дух.

Ніякого диктофона, попросив Павло Іванович, ніяких записів. І не посилатись на нього, ні в якому разі. Так його вчили, ще в школі КГБ, а спецслужби не міняються. І байдуже, що глузду в такій забороні жодного, — хіба створити мені додаткові труднощі. Тепер мушу десь сісти — тут за рогом на Рейтарській є одна така притульна кав'яренька, — й записати, поки не забула, найголовніше з того, що він мені люб'язно сповістив. Хоча штука в тому, що якраз найголовнішого, того, що мені пече найдужче і в чому я й сподівалася на його поміч, Павло Іванович мені сповістити не може, бо він і сам не знає, що охороняє. І ніхто з них, хто працює в цьому будинку, не знає, — і, схоже, ніколи вже й не дізнається.

Ніхто ніколи не дізнається, що було вивезено з українських архівів до Москви в 1990-му, а що спалено вже після проголошення незалежності — в ті осінні дні 1991-го, коли ми, молоді-дурні, радісно марширували по Володимирській перед більше-нестрашною темно-сірою озією й скандували: "Ганьба!". А всередині, в дворі люди тимчасом займалися ділом: палили "вещдокі", зачищали сліди. Впродовж вересня-жовтня, сказав Павло Іванович. Мій люб'язний Павло Іванович. Старий друг родини. Він же, голубчик, і палив.

Який це скалозуб колись був ляпнув, що "рукописи не горять"? А інші підхопили й досі лящать навзаводи, — мов умисно на те, щоб прикрити роботу палійських бригад...

Ноги самі несуть мене в бік Софії. Що ж, пройдуся, зроблю гак — якраз на одну цигарку, а потім вернуся на Рейтарську по Стрілецькій, з другого боку. Заодно подивлюся, чи коло Митрополичих палат бузок не зацвів...

Ні, що архіви нищились — це я знала давно, ще від Артема. Але я не уявляла собі масштабу руїни. І тому всі ці роки, аж до сьогодні, в мені жила — ах, жила, жила, куди ж без неї! — заспокійлива тверда віра в те, що десь у кутих сейфах на Володимирській зберігається першоджерело тих чотирьох пухлих папок із поворозочками, котрі лежать у мами на антресолях, — як секретний протокол до пакту Молотова-Ріббентропа... І колись усе те ще "впливе", як каже мій Павло Іванович, усе вийде на яв — буря в урядових кабінетах, злодійський "ремонт" щойновідкритого Палацу "Україна", самогубство головного архітектора і, серед того всього, — доля одного рядового бійця убитого проекту: інженера А. Гощинського.

Я справді в це вірила — що воно все "десь там є", лежить у безпеці, запечатане, і чекає тільки на добровольця, щоб одного дня прийшов і розкопав. Байдуже, коли, хай би й через двадцять років. Чи тридцять, чи п'ятдесят. Я знала, що сама таким

добровольцем стати не зможу — мені було б надто боляче те все читати. Надто тяжко перевертати наново ще раз початки свого життя — як лопатою мокру глину... Не хочу, ні. Видно, на такі розкопки потрібна історична передишка, той-таки перекур, — перевести дух, зробити гак в одне покоління. Діти на те не надаються, а от внуки в акурат, два покоління — саме та дистанція: систола-дістола, ритмічний віддих, пульс прогресу... Щоб продовжувати жити, досить знати, що все воно в принципі "десь є", лежить-чекає своєї черги. Так нас учили, вся європейська культура на тому стоїть — на твердій вірі, що нема таких секретів, які рано чи пізно не вийшли б на яв. Хто це сказав, Христос? Ні, здається, Паскаль... Наївний. Але ця віра плекалась віками, обростала своєю міфологією: Івікові журавлі, рукописи не горять. Онтологічна віра в принципову пізнаваність усіх людських діянь. В те, що, як вчать тепер на журфаці, "все можна знайти в інтернеті".

Так, ніби й не було на світі спаленої Александрійської бібліотеки. Ані справи Погружальського — коли згорів цілий історичний відділ Публічки, понад шістсот тисяч одиниць зберігання, з архівом Центральної Ради включно. То було влітку 1964-го, мама була вже вагітна мною і майже місяць, їдучи до себе в Лавру на роботу, на під'їзді до університету злізала з тролейбуса й пересідала на метро: від завислого на поверхні смороду пожарища в неї починалась блювота. Артем казав, там були й стародруки, й літописи — ціле наше середньовіччя пішло з димом, майже вся домосковська доба. Палія гучно судили, а потім відправили на роботу в Державний архів Молдавії: війна тривала. А ми себе потішали тим, що "рукописи не горять".

Горять, іще й як горять. І відновленню не підлягають.

Вся наша культура стоїть на хибних засадах. Вся історія, якої нас учать, складається з лементу — дедалі оглушливішого, і вже з трудом розрізняльного — навзаєм себе перекрикуючих голосів: Я є! Є! Є!.. Я — такий-то, зробив те-то, — і так до нескінченності... Але всі ці голоси насправді лунають на тлі вигорілих пустот — на тлі мовчання тих, кого позбавили змоги крикнути "Я є!": заклапили рота, перерізали горло, спалили рукопис... Ми не вміємо чути їхнього мовчання, живемо так, ніби їх просто не було. А вони були. І наші життя зліплені і з їхнього мовчання також.

Прощай, тату. Вибач, тату.

Гурт п'яничок із пивом біля кіоска, запарковані просто на хіднику іномарки... Звертаю в Георгіївський провулок, де брама Заборовського, — там завжди безлюдно.

Восени 1991-го вони палили свіжак — недавні справи, сказав Павло Іванович, 1970-80-х років. Так що по цьому періоду небагато збереглося. Він ніби випередив моє невисловлене питання — хоч я прийшла до нього зовсім не з ним, і сама й не наважилась би розтулити на цю тему рота: все-таки до Павла Івановича мене привела не моя, а Адьчина рідня. І про фільм я йому пояснила, і запропонувала бути моїм консультантом. Подяки в титрах, всі діла. Винагорода скромна, зате оплата погодинна — просто тобі як у Голлівуді, ага. Я вже зареєструвала приватне підприємство "VMOD-фільм" (В-М-О-Д, це Влада-Матусевич-Олена-Довган, але того ніхто не потребує знати) — і розіслала в десяток фондаций подання на фінансову підтримку: всі папери я

принесла з собою й готова була йому показати. Збираю робочу групу, ага. З нього й почала (цього він теж не потребує знати). І все намарно: Адьчин запит жодних результатів не дав, сказав Павло Іванович. Немає, нічого в них немає, в їхньому архіві. Самі чисті руки zostалися. Ну, й гарячі серця, відповідно, — привіт од таваріща Дзержинського.

Навіть повного реєстру одиниць зберігання немає. І як же його тепер скласти — зважаючи на те, що "чорна" торгівля архівними документами була в 1990-ті для есбеушників чи не головним бізнесом? Винести можна було практично будь-що. І досі це не складно, скромно уточнив Павло Іванович. Угу, я в курсі (сама дещо з наших архівів виносила, і чому в есбеушному мало би бути інакше?). І, зрозуміло, були зацікавлені отримати на руки деякі документи. А, ну так, зрозуміло. І готові були платити. Угу, зрозуміло, чого ж. Я лиш кивала з розумним обличчям. Моя багаторічна віра в те, що коли-небудь усе вийде на яв і правда Толі Гошинського не зникне з людської пам'яті разом зі мною, розвалювалась під його словами безгучно, як Нью-Йоркські Вежі на телеекрані з вимкненим звуком. Немає, нічого немає. Можна буде заспокоїти Адьку: ніякої люстрації в цій країні не буде — нема вже чого люструвати. Зате нове приміщення збудували, молодці. Прекрасне приміщення, з хай-тековими сховищами, де кондиціонери, і регулятори вологости повітря, і всякі такі інші примочки. Для архівів, котрих, по суті, немає. Для чорного ящика, в якому zostалося не-знати-що. Невиметені ошурки, мішки з арештів 1930-х, так за сімдесят років і не розв'язані. Сімдесят років просиділи на мішках із краденим, молодці. Що ж, тепер, коли живих свідків не лишилося, можна й розв'язувати — потрошку, нікуди вже не поспішаючи. Всім їм, хто працює в цьому будинку, до пенсії стане чим зайнятися, і наступникам їхнім теж. Як же вони, бідачки, мусили увихатися тоді восени 1991-го, щоб вибрати з того бедламу, що саме їм належало притьмом спалити!

Десяте управління, сказав Павло Іванович. Архівна служба, добірні, перевірені кадри. Отже, він теж був добірний, перевірений кадр? І досі цим пишається? А ми-то з Адькою гадали, що призначення в архів для кагебіста — це було, як для дипломата висилка в Монголію!..

Я була сама ширість і відкритість. Кивала, як заводний зайчик, підхихикувала, як клакерша на "Комеді Клуб". І все намарно: немає такої справи, запевнив Павло Іванович, не знайшли. Шукали, він дає мені слово офіцера (видно, слово офіцера спецслужб у його уявленні все ще вартніше од слова журналістки чи підприємця!), — шукали, але не знайшли. Ні серед оперативно-розшукових, ні серед кримінальних справ Довган Олени Амброзіївни, 1920 р. народження, не виявлено. Він дуже шкодує. Ймовірно, він і справді шкодує, і не тільки через те, що втрачає нагоду покрасуватися в консультантах фільму, ну, й копіюку ж приробити теж.

Але йому й щиро хотілося зробити мені приємність: я ж, либонь, одне з небагатьох його благих діянь за ціле життя, за всю його добірну-перевірену службу. Його "луковка", як у Достоевського. Хоча навряд щоб він саме так думав, — швидше всього, йому просто приємно було, дивлячись на мене-гарнюню, живцем ізсаджену з

телеекрана до нього в кабінет, згадувати молоду, і теж гарнюню, Олю Гощинську, яку він колись порятував од "чорних списків", коли йому це нічого не коштувало. Приємно чути порядним чоловіком — тобто, в перекладі на мову совкових реалій, тим, хто, мусячи робити підлість, не виявляв при тому ініціативи.

Так що я йому вірю, Павлу Івановичу. Вірю його "слову офіцера": дійсно, шукали, і дійсно — не знайшли. Але не треба втрачати надії, сказав Павло Іванович, не виключено, що коли-небудь та справа десь іще впливе. Я так і не зрозуміла, що він мав на увазі — якусь чергову перестройку в Росії, після якої знов-зреформоване ФСБ знов ненадовго відкриє архіви, — чи, що та справа може лежати в хаті в якогось їхнього сенільного ветерана і після його смерті впливе на чорному ринку? Або й на антикварному, а що — трапилися ж колись Адьці в старому секретері польські любовні листи з-перед Першої світової. Рукописи не горять, це ж усім відомо. Чудовий слоган для профспілки паліїв.

І що це означає, спитала я. Кримінальні справи заводилися на арештованого, пояснив Павло Іванович. Ваша, е-е, родичка була арештована? Ні, вона загинула в підпіллі. В бою з загonom — я мало не ляпнула "ваших", — із загonom військ емгебе. От бачите, задоволено сказав Павло Іванович, що ж ви хочете. Побита його логікою (є логіка формальна, є жіноча, а є спецслужбівська — мутити й флудити, доки опоненту не поїде стріха), я не зразу спромоглася відреагувати. А те, що Ви перед тим сказали, — оперативно-щось-там, це що таке? Оперативно-розшукова справа, пояснив мені Павло Іванович, як блондинці з анекдота, заводиться на об'єкт оперативного розшуку. І що, такої теж нема, спитала я, справді вже як блондинка. Нема, розвів руками Павло Іванович. Підстаркуватий красень Павло Іванович, із очима арабського огиря. Чи арабського терориста.

Бачите, продовжувала я теребити його, як мертвого члена, мені все-таки не міститься в голові, як це з архівів держбезпеки могла безслідно зникнути людина, через яку було заарештовано й вислано цілу родину? Адже ж її родичам після заслання навіть видали в МГБ довідку про її смерть, із датою — 6 листопада 1947 року. Значить, коли вона загинула, МГБ мусило принаймні провести впізнання тіла і відповідно це задокументувати, ні? Отже, якась справа все-таки мусила бути на неї заведена, ні? Так, нестиківка, погодився Павло Іванович. Це коли, ви кажете, було? Ах, у п'ятдесят четвертому — ну, тоді багато таких нестиківок було. Багато дров наламали... І тут і розповів мені, попросивши на нього не посылатись, як нищилися архіви, кількома плановими хвилями, востаннє — восени 1991-го. А вперше — ото якраз у 1954-му, після смерті Сталіна: тоді теж були схарапудились і кинулись палити "вещдоки". І епідемія самогубств серед вищого керівництва теж тоді прокотилася — так, як і в 1991-му. У Павла Івановича все це звучало як звіт про природні катаклізми.

То ви хочете сказати, спитала я, що справа Олени Довган теж могла бути знищена в п'ятдесят четвертому — вже після того, як із неї списали й видали родичам довідку про смерть? Все може бути, погодився

Павло Іванович. Тоді поясніть мені оце, сказала я, вийняла з сумочки й поклала

перед ним на стіл фото — як на прийомі в екстрасенса. Або у ворожки.

Це вона? Вона. Гм, сказав Павло Іванович, професійним оком роздивляючись чотирьох чоловіків і жінку в одностроях УПА, хороше фото. Це він не естетичні якості знімка оцінював, не ракурс чи композицію, а придатність його для оперативної роботи — впізнаваність п'ятьох вишикуваних уряд об'єктів розшуку, сфотографованих тоді, коли самого Павла Івановича ще не було на світі. (Чи, може, вже був? Йому ж десь так і є, під шістдесятку, і мама теж казала, що він після війни народився...)

Звідки у вас це фото? Це вже звучало як допит. З архіву, чесно сказала я, тільки не з вашого, — з фондів одного академічного інституту. От де воно могло там узятися, звідки, як ви кажете, впливти? Хороше фото, повторив Павло Іванович і поклав його на стіл. Ага, сказала я, вже трохи роздратована цією недоречною демонстрацією гебешного професіоналізму, що полягає, серед іншого, в здатності ухилятися від незручних питань, — і тицьнула пальцем у Того, котрий любив Гелю: ось цей, зліва, навіть на вас подібний, дивіться, їй-богу, подібний! Правда, тут тінь невдало на обличчя лягла, але, їй-богу, щось є...

Павло Іванович якось дивно, швидко глипнув на мене. Як кондор, не піднімаючи повік: очі, як два агатові персні. І, дивна річ, — я те бовкнула, особливо не замислюючись: ну, подібний і подібний, чи ж мало на світі подібних до себе людей, десь я навіть чула теорію, ніби в кожного з нас має бути на планеті принаймні один живий двійник, гримаси генної комбінаторики, — але під цим його нерухомим кондорячим, а чи то зміїним, оком (очі східної красуні, просто тобі Шахерезада, блін!) щось мені, ввімкнувшись, загуло в свідомості: десь я його бачив, казав Адьо, коли вперше прийшов до Павла Івановича в архів, а я тоді сміялася й цитувала з "Пропалої грамоти" голосом Івана Миколайчука: слухай, каже, де я тебе бачив?.. Мабуть, така яскрава зовнішність сама собою провокує в людях усілякі химерні дежавю, от же ж і мама казала — Омар Шариф, чи як там той актор часів її молодости звався, а я б сказала — Кларк Гейбл із "Звіяних вітром", якого за часів маминої молодости радянському народу не показували, тільки Кларк Гейбл, перероблений на орієнтальний смак, ніби як відредагований ісламським цензором для зйомок на тлі пальм і мінаретів... А може, це взагалі такий особливий тип — Чоловік, Якого Кожен Десь Бачив, і такі теж потрібні в спецслужбах, щоб краще морочити людям голову? В кожному разі, я не знущала з Павла Івановича, як йому, відай, здалося, а сказала цілком очевидну річ, що мала б йому полестити: з лиця він і справді трохи подібний на того сумноокого красеня з фотографії — на чоловіка з мого сну, на того, в кому Адьо підозрює свого таємного тезку, що пройшов крізь долі їхньої родини, як каскадер у фільмі, так і не розшифрувавшись (якийсь "Ад. Ор.", каже Адька, хоч я відразу заперечила, що "Ор." — то ж, певно, "Орест", і вже потім засумнівалася, чи це мені теж не фільмом навіяло — "Білим птахом з чорною ознакою", де молодий Ступка вперше в радянському кіно зіграв некарикатурного бандерівця, і якраз Ореста...). Але Павло Іванович, схоже, зовсім не був підлещений таким порівнянням, бо досить сухо сповістив мені, що його батько якраз у ті роки служив у тих краях — і якраз у відділі

"по боротьбі з бандитизмом", отакої. Я тільки рота роззявила. І навіть був важко поранений у бою: чудом вижив. Он як, сказала я, не знаючи, що тут іще сказати. На все життя залишився інвалідом, поскаржився Павло Іванович. Я й собі скорчила скорбний фейс, із відчуттям, що тепер уже він із мене знущається, — адже це мого батька зробили інвалідом, і не без помочи того самого відомства, в якому так відзначилась династія Бухалових. І якщо вже про боротьбу з бандитизмом, то це мій батько вирушив на неї голіруч і не повернувся — із тим бандитизмом, без лапок, що півсвіту був захопив: владним, державним, панівним! — а Павло Іванович ніби складав долі наших батьків в одну папочку й пропонував мені дружити сім'ями: дві інвалідські сироти, здрастуй, Мауглі, ми однієї крові, ти і я... Я спитала, чи Бухалов-старший іще живе. Ні, помер у вісімдесят першому. І знов мені здалося, наче Павло Іванович чекав, що я відгукнуся: о, а мій у вісімдесят другому! Наче вмисно викликав мене на тему батька, якої сам не важився зачепити, на якусь гру з незрозумілими правилами, як Великодне постукування крашанкою об крашанку, на пробу, чий батько кріпший... Але я промовчала. Моя підірвана віра в онтологічну незнищенність кожної правди стирчала з мене на всі боки обгорілими металоконструкціями, і місце руїни було обгороджене жовтою поліцейською лентою: Ground Zero[29], вхід заборонено. А потім мені його чомусь стало жалко — мого самозваного Мауглі, Павла Івановича Бухалова. Інвалідську сироту.

Вкидаю недокурка в калюжу, неабияк обуривши зграйку горобців (такі грудочки, а скільки вереску!). А от і брама Заборовського, до якої не водять туристів, третє століття замурована наглухо — з буйно-кучерявим бароковим фризом і колонадою, втопленою в мур... По той бік провулка онкологічна клініка, хворі мають із вікон добрий вид для роздумів про вічне: замурована брама, No Exit[30]. Покиньте всяку надію.

Шкода все-таки, що Адьо зараз на переговорах.

Може, мамі подзвонити? Ні, мамі довго доведеться розказувати, та й не вулична це балачка... Вітання їй Павло Іванович і цього разу передати не забув, навіть спитав, чи вона й далі працює там у Лаврі, в музеї кіно? Ні, вона вже на пенсії. Справді, здивувався Павло Іванович, — мабуть, мама запам'яталась йому молодшою. З виду запам'яталась, а не з року народження, непротокольно. Мабуть, вона дійсно йому подобалась. Повезло їй. І мені, відповідно, також.

Тільки татові не повезло. Ну от так вийшло — не повезло, і все. Власне, як подумати, то своїм "інвалідом" Павло Іванович по-своєму, неявно переді мною вибачався — мир-миром, пироги з сиром, таке життя... Комусь везе, комусь ні. Варенички в маслі, ми дружечки красні. Особисто до нього, Павла Івановича, в мене ж і справді жодних претензій немає — навпаки. І взагалі, в ньому є щось симпатичне. Щось навіть беззахисне, на свій лад.

Але штука в тому, що був іще один, кому тоді не повезло, — той, чию посмертну правду боронив мій батько, доки сам не згинув: хто спроектував чарівний палац із моїх дитячих казок, а потім повісився — якраз вчасно, щоб не побачити, як його твориво скалічать. От тому, на жаль, не повезло таки найбільше — хоча тут Павло Іванович і

геть уже ні до чого, це вже, справді, стосовно нього — чистий природний катаклізм... Та він, либонь, і не думав про тамтого ніколи, і забув, із чого почалася ціла та історія, тож чи не краще стерти її з овиду, щоб не ускладнювала й без того складне життя? Delete, delete.

І от у цьому пункті щось у мені стає на задні лапи й ричить ведмедячим риком: не дам!.. Не дозволю. Як це мені досі ніколи не спадало на думку, що я, властиво, весь свій журналістський вік займалася тим самим, за що загинув мій батько, — боронила чийсь правди, яким зроблено delete? Озвучувала пустоти вмисно створеного мовчання. В нас із ним різна спадковість, із Павлом Івановичем.

Потомственный кагебіст, сказитися. Наш сімейний потомственный кагебіст — як ото домашні лікарі були в англійських вікторіанських романах: із покоління в покоління, від мами до дочки...

Така професія: створювати зони мовчання. Підробляти голоси, накладати їх поверх заглушених — щоб ті ніколи не були розчуті. В нас із ним і професії різні, з Павлом Івановичем, — прямо протилежного призначення. Не диво, що ми не порозумілися. Хоч він і старався.

Так буває, коли вдарене місце відтерпає від першого шоку й розгоряється болем уже перегором, коли думаєш, що обійшлося: з кожним новим кроком удовж облупленого-не-для-туристів, поплямленого мокрими підтьоками й незмивними графіті Софійського муру мене роз'їдає дедалі пекучіше відчуття досади. Відчуття, наче я десь схибила, лоханулася, щось важливе прогавила, випустила з поля зору... І втратила для "VMOD-фільму" дійсно неоціненного консультанта, може, єдиного з-поміж цілого кадрового складу СБУ, хто був мені потрібен, от уже дослівно — на роду написаний, так, як пишуться нам на роду найголовніші любові й дружби: це ж скільки він мусить знати від свого покійного "борця з бандитизмом" такого, про що ввік ніде не прочитаєш!.. І з архівів теж не викопаш: найкислотніші "вещдокі" сталінської доби, ті, проти яких різницькі атракціони червоних кхмерів і каннібалів товариша Мао, чого доброго, виглядали б учнівськими вправами, — ті, можна не сумніватися, полетіли в огонь ще на отій першій хвилі переляку, в 1954-му, зараз після смерті Вождя Народів... Як це, він сказав, позначалося в їхніх журналах? "Документ уничтожен как не представляющий исторической ценности"? От блін, звикла працювати під запис, а тепер уже й не певна, чи точно запам'ятала... Спогадів ті "борці" теж, зі зрозумілих причин, не лишили — а от наживо дітям своїм дещо переказати могли, і Павло Іванович напевно знає про ту добу куди більше, ніж схотів мені показати. Навіть якщо йому й нічого конкретного не відомо про загиблу 6 листопада 1947 р. Олену Довган. І про того чоловіка, через якого вона загинула, — я показала йому на фото: крайнього справа.

Не з того кінця я зайшла. Мій розрахунок був — отримавши на руки Геліну справу (я собі її теж чомусь уявляла пухлою папкою з поворозочками!), вгледіти, нарешті, чітко й ясно задокументований, з іменами й прізвищами всіх учасників (авжеж пак!), фактографічний кістяк її смерті, — той, що за нього зачепившись, можна вже без

проблем змонтувати з моїх матеріалів (Вадим їх таки в каналу забрав!) і показати не екрані, як вивернути назверх, цілу "сторі", як я її знаю, — знаю й без есбеушних архівів, ізсередини, навромацки, своїм власним життям — Артемовим підвалом із хитким столиком,

Адською, Владою, коханням, снами, тим самим сліпим і безпомільним методом, яким знаю й правду про смерть свого батька, та тільки ж, яким би не було певним таке знання-для-себе, для того, щоб стати знанням для всіх, воно має жорстко кріпитись до загальнозвісного — до дат і імен: коли вийшла заміж, хто він був, той чоловік, із яким вони поруч стоять на фото, — безперечна подружня пара! — і, найголовніше, — як відбулася та зрада, що на неї бідолашний Адька цілу ніч був полював уві сні: як вона виглядала з кабінетів МГБ, де розроблялись операції, велися протоколи допитів — і підшивалися (мусили!) в чийсь незнайдену папку з написом "Агентурное (здається, так?) дело". Без такої фактичної сторони — хай усього п'яти відсотків від загального матеріалу, але конче потрібних, як дріжджі в тісті, — Гелина "сторі" не зможе стати повноцінним документом, а так і лишиться — історією того, хто оповідає. Моєю власною історією — недолугим авторським кіном.

А "від себе" я монтувати не можу: я не виверну назверх свого життя, не зроблю з нього "кіна на винос". Не покажу, як Геля мене покликала, щоб я розповіла про її смерть: як перекинула її мені зі своєї фотографії, наче кульову блискавку, — білим спалахом, вибухом сотень прожекторів у мить випадкового оргазму в незручній позі, на хисткому столику, в підвалі одного академічного інституту, — під'єднала до мене своє життя, мов обірваний дріт, і, як вправна радистка, зачистила клеми. Я не вмонтую в фільм Адьчиних снів — ані навіть того останнього, котрий ми снили з ним разом (хоч я й сказала Павлу Івановичу зринуле в тому сні ім'я крайнього справа — Михайло, — не зраджуючи, зрозуміло, джерела, — але то вже був з мого боку жест чистої безнадії: ім'я без прізвища нічого не дасть для пошуку і в британських архівах, не то в наших!..). Я знаю, що добула мною історія любови й смерти Олени Довганівни правдива, бо запорукою тому моє власне життя, — але його до справи не підшиєш. Без кількох доконечних документальних доказів, що їх, нікуди не дінешся, здатна забезпечити мені тільки та держава, проти якої Олена Довган воювала, її "сторі" нічим, для стороннього ока, не різнитиметься од того "кіна", що його колись моя мама, після бесід із Павлом Івановичем, крутила собі в уяві перед сном, щоб не збожеволіти. Факти, факти, пані Гощинська. Будьте ласкаві, факти на монтажний стіл. Імена, паролі, явки, все, як належить...

Ледве встигаю відскочити в браму — ззаду від Золотоворітської, як смерч, проноситься чорний "бімер", метнувши віялом воду з калюжі увиш мого зросту: була б на хіднику — обляпав би з голови до п'ят. От же ж потвори, тьху ти!.. Господарі життя, блін...

Мій розрахунок на поміч Павла Івановича (Божечку, таж мені такої марниці бракує — на цигарковій пачці вистачило б списати!) ґрунтувався на тій самій міфологічній вірі, що все приховане насправді "десь є", тільки чекає на свого копача. По суті, я

розраховувала на те саме "першоджерело", якого бракує й чотирьом папкам із поворозочками, аби з них могла зробитися всім видною похована правда інженера Гощинського: певна була, що, варто тільки підняти з архіву Геліну справу, як усе негайно стане на свої місця — останні пусті клітинки заповняться. Що справи тупо не буде — що держава, проти якої воювала Олена Довган, потрапить, уже після свого скону, обіграти і її, й мене, удавши, що ніякої Олени Довган і не було на світі, — до цього я, наївна телиця, була геть не готова. Мене ж учили, що рукописи не горять, — а я завжди була відмінницею. І що ж тепер? Куди ж далі? Де шукати? Замурована брама. No Exit.

Дарино Гощинська, ви ідіотка. Вас усе життя трахали особливо цинічним способом, а ви того навіть не помічали.

І, що найсмішніше, — нічого з собою не можу вдіяти! — Павло Іванович чимось усе-таки невідволодно мені симпатичний. Чи це якийсь різновид стокгольмського синдрому, чи звичайна вдячність? Бо він же справді мій добродійник, — то від нього, яких чверть віку тому, залежала моя доля: схотів би тоді урвати на мамі ще одну зірочку собі на погони — і я б цілком могла опинитися врешті-решт у якому-небудь убитому інтернаті для дітей-сиріт. Заробляла б зараз на життя на Окружній. Або в "трубі": колись я їздила на новинний репортаж про нічний движняк, що там точиться, бачила таку пергідролеву блонду, яку міліціонери витягали з каптьорки біля бістро: на вид їй було всі шістдесят, а виявилось — тридцять чотири: менше, ніж мені. Синець під оком, і руки сколоті на решето. Типова кар'єра випускниць радянських сиротинців.

Зв'язані ми з Павлом Івановичем, зв'язані, — і нікуди від цього не дінешся... Але й поза тим є в ньому, хоч він і потомственний, і десяте управління, і добірний-перевірений, — щось по-людському симпатичне: щось хлоп'яче, беззахисне навіть... Воно, звісно, не дуже весело — в зрілому вже віці бачити, як розпадається те, чому ввесь вік служив: як розтягають на всі боки архів, при якому ти парканадцять літ просидів, як пес на цепу, і на фіга, питається, — а якийсь метикованіший за тебе майор Митрохін тимчасом старанно копіював собі в підошви черевиків усі "вещдоки", що підлягали знищенню як "не представляющие исторической ценности", відтак, улучивши момент, спродав усе те британцям — і тепер, зараза, катається десь собі на яхті по Темзкій бухті, а ти сидиш, як жаба в болоті, в темниці на Золотоворітській, охороняючи сховища зяючих пустот, і чекаєш виходу на пенсію, з якої зможеш собі дозволити хіба що на вудочки, — і хто тобі доктор?.. Щось у цьому, їй-бо, є зворушливе — як у всякій людській поразці. (Адьо точно з мене сміятиметься, він і так уже казав, що я віднедавна якась така перечулена, як у перший день місячних...) А може, річ у тому, що я просто люблю лузерів? Принаймні совкових люблю точно — в тій-бо системі тільки лузери й були симпатичні.

І з уламків імперії мені й далі симпатичніші ті, кого можна вважати вже лузерами врожаю 1991-го, аніж їхні промітніші колеги, що в свій час опинилися ближче до золота партії. І Бухалов симпатичніший од майора Митрохіна. Хоча Митрохін і зробив справу історичної ваги, а мій Бухалов не годен навіть забезпечити мене нікчемною

парочкою довідок за погодинну плату.

Ну й не дурепа ви після цього, пані Дарино, Дарино Анатоліївно?

Вискубую з сумочки й на ходу закурюю нову цигарку.

Маленький шанс. Мане-есенький такий, кучесенький шансик, як заячий хвостик. Я вхопилася за нього, в безнадії свого No Exit втупившись у знімок, на якому вишикувалися рядком, спершись на гвинтівки, п'ятеро молодих людей в одностроях забутої армії, четверо чоловіків і жінка в світляному стовпі, — знімок, що його, здавалося, знаю вже, як тіло коханого, до найдрібнішої родимки, а таку очевидну річ була прокліпала: смерть!.. Ось де може бути ключик. Я-бо завжди думала тільки про Геліну смерть, окремо від решти, але ж у них була спільна смерть, на всіх п'ятох, і дата її, якщо взагалі можна вірити гебешним паперам і датам, — 6 листопада 1947 року. А це, між іншим, неабищо, — це переддень 30-ліття Великої Жовтневої соціалістичної революції, "день сьомого ноября — красний день календаря", таку дату точно не зі стелі зняли — дуже вже схоже на планову операцію під ювілейний рапорт начальству! Ще ж і я пам'ятаю ті ритуально-передсвяткові всенародні трясці: рапортують шахтарі й металурги, рапортують трудівники ланів і тваринницьких ферм — до 60-ліття Великого Жовтня стільки-то видобуто, надоено, наплавлено, заготовлено, — а в трудівників тюрм і катівень відповідно мусило б бути — заарештовано і знешкоджено, так що це замишлялася заздалегідь безпрограшна операція: загін, із яким зіткнулася Геліна боївка, йшов на певний тріумф. По легку здобич ішов — по ордени, звання, відпустки, нагородні годинники й портсигари з рубіновим Кремлем. Знав, куди йшов: хтось їм показав дорогу. Хвостик упійманої зради тріпотів у мене в руках (у голові). А якщо за датою пошукати, спитала я в Павла Івановича. Що ви маєте на увазі, насторожився він.

Ну просто, подивитися в архів Львівського ГБ за листопад сорок сьомого. І знайти звіт про здійснену до 30-річчя Жовтневої революції ліквідацію на території області банди з п'яти душ, четверо чоловіків і одна жінка, — це ж не голка в сіні? Павло Іванович знов якось чудно глипнув на мене своїм прекрасним балухатим оком: мов повіки йому сіпнулись, — і тут-таки відвів погляд: то це не в нас, це у Львівському архіві мусить зберігатися. Ні, Павле Івановичу, сказала я, як могла, лагідно, це у вас. Це тут, у центральному архіві — всі розробки по ліквідації повоєнного підпілля тут, вся та "похована війна", майже сто томів, шифр — "Берлога". Якби ви мене до них допустили, я б і сама пошукала. Але ж ви не допустите, так?

Не маю права, пробурмотів Павло Іванович: моя поінформованість явно виявилась для нього несподіванкою, до такого звіра, як журналістське розслідування, він не звик, звик до іншої публіки — до нікому не потрібних і незагрозливих вчених, до тихих кабінетних істориків, прищавих студентів і аспірантів в окулярах, які подають свої складені за формою №_ запити і, одержавши відповідь "документ відсутній", чемно записують її собі в науковий результат, — до відсутности опору матеріалу. Так що я навіть відчула укол професійних гордоців: знай наших!.. Він пошукає, пообіцяв Павло Іванович. І отут у мене вже чітко виникло враження, що йому чогось страх як не

хочеться того робити. І що через два тижні, коли сказав перетелефонувати, він знову, скрушно розвівши руками, доповість мені, під слово офіцера, що нічого не знайшов.

Ех, Дарино Анатоліївно, Дарино Анатоліївно...

Ні, здається, то пізніше так подумалося — коли він мене проводжав до виходу і, вже не мавши чого більше додати, все одно продовжував говорити, мовби його забули вимкнути, — говорив і говорив, як піском сипав, аж пригадав мені, вперше за всю аудієнцію, того капітана з юрливими чорними очками, що колись "співбесідував" мене в ректораті перед дипломною практикою, — говорила покійниця до самої смерти, та все чорти-батька-зна-що. Старий вишкіл, за тими самими підручниками, і який мудак їм їх писав?.. І чомусь знову завів за свого батька — ніби й далі намагався скласти наші пасочки в одну пісочницю, подружити свого інваліда тепер уже напряду з моїми героями, з колишнім супротивником, мир-миром, — одна фраза з того потоку свідомости мене вдряпнула, не схоже було, щоб Павло Іванович на ходу її вигадав: буцімто Бухалов-старший йому казав, у хвилини відвертості (п'яної?), що бандерівців він, Бухалов-старший, "глибоко поважає" (звучало таки як пряма калька з п'яної російської), бо так, як вони, бандерівці, "стояли за своє", "нам" (слід розуміти, колегам обох Бухалових, батька й сина) було "вчитись і вчитись". Он як. Щось подібне казав свого часу Павло Іванович і моїй мамі — тільки вже не про бандерівців, а про неї саму: про її відданість чоловікові, і що він хотів би, щоб його дружина так за нього "стояла", — якісь тоді в Павла Івановича були службові неприємності, а бідна мама цим кагебістським компліментом така була горда, що запам'ятала на весь вік. Я, правда, підозрюю, що ця, майже дисидентська з боку Бухалова-старшого (от лихо, всі тоді, виявляється, дисидентами були!), "глибока повага" до бандерівців пояснювалась виключно тим, що вони зробили його інвалідом: усі ці "борці з бандитизмом", як і прості бандити, поважають тільки того, від кого можуть капітально одержати в дюндель, і що капітальніше одержують, то більше поважають. Але, щоб зовсім уже не ігнорувати прагнень Павла Івановича до офіційно проголошеного президентом курсу на національне замирення, я й собі згідно промимрила, що десь мені, під час роботи над фільмом, траплялося чути це ім'я — капітан Бухалов, може, то якраз його батько й був? Проте Павло Іванович чомусь не зрадив, як я сподівалась, а тільки сказав, що той вийшов у відставку майором — уже з госпіталю. Дорого, значить, заплатив за підвищення по службі капітан Бухалов.

Так і скажу Адьці: пішла по Гелю, а отримала, блін, — капітана Бухалова! (А й справді, де я цього "капітана" чула?) Ну, і плюс малесенький, мікроскопічний шансик, що Павло Іванович, керований старими сантиментами, можливо, таки сподвигнеться й злазить у ту зацілілу частину архіву, на яку я йому люб'язно вказала. І витягне-таки на світ Божий переможний рапорт одного підрозділу МГБ "по боротьбі з бандитизмом" назустріч 30-й річниці Великого Жовтня. Але щось я слабо в це вірю. Якось не вчувалося в Павлові Івановичу належного трудового запалу, не "завербувала" я його... Цікаво, а скількох він свого часу завербував, ще на оперативній роботі будучи? І тепер їхні справи лежать десь там у нього в сховищі, і він знає їх, тих людей, можливо,

стежить за їхніми нинішніми кар'єрами і може будь-коли зняти трубку, подзвонити комусь такому, як Адьчин професор, що верещав на мене в "Купідоні", й зажадати чогось пожиточного в обмін на своє мовчання... З такого професора, звісно, незгуртчим поживишся, але ж є й грубіші риби — скільки їх, цілі зграї, як на нерест, після 1991-го поплигло в політику, у владні структури, "розбудовувати державу", яка нарешті "визволилася", і вони теж думали, що визволилися — від колись даної КГБ розписки, тим і раділи... А Павло Іванович собі тимчасом сидів, як павук, у своєму підземеллі й пряв ниточки нових залежностей. Може, йому не так уже й кепсько ведеться, як я журилася, і до пенсії він, гляди, й собі потроху наскладає на невеличку яхту по Дніпру, — воно ж і клімат, нівроку, до лондонського не прирівняти?.. А я, дурепа, гадала його звабити своїми консультантськими — двісті п'ятдесят гривень на годину, і це при тому, що в мене наразі й тих нема, взагалі ще ніяких фондів нема... Яка ж ви все-таки лошиця, пані Дарино, Дарино Анатоліївно...

— Пані Дарино! Дарино Анатоліївно!..

Тю, то це таки мені гукають у спину, а я й не чула!.. Як заскочена на чомусь неподобному, — так завжди буває, коли впізнають на вулиці: різкий перехід, як раптово наведене світло софітів, як катапультивання з тьми глядацького залу просто на авансцену: але-оп, грім оплесків, розвертаєшся, стоїш соляним стовпом, пластиліново шкіришся, о чорт, чи не заляпалися ззаду штани?..

Якесь дівчисько — повненьке, чорнявеньке, доволі симпатичне, дорогий шкіряний куртець розхристався, шалик збився од бігу, захекалося, витріщені очиська як сливи, світить ними заворожено, нетямлячись од захвату: догнала!.. Наче марафон за мною бігла.

— Дарина Гощинська! — вона не питає, вона тріумфує, мов футбольна фанатка, що вгледіла живого Андрія Шевченка й ладна волати про це на цілий світ, викликаючи ім'я в називному відмінку, витикаючи пальцем — диви-диви! — поки її божество не щезло або не перетворилося на щось інше, як то водиться в божеств у всіх міфах. — Уфф!.. — відсапується, схопившись за груди — нічогенькі батончики, десь, мабуть, четвертого розміру, — трусить головою, сміючись уже сама з себе — зі своєї захеканости, з того, що бігла, що догнала, що от я стою перед нею, що весна, що пройшла злива, що світить сонце, — і я теж усміхаюсь, мимоволі заражена цим щенячим виприском юної енергії: смішне дівча! Упріло, розчервонилось, розчіхралось...

— Вибачте, будь ласка... Я вас ще здалеку впізнала, ой, добре, що встигла, — витріщених чорних очисьок вона з мене й далі не зводить, пухлогубий рот розтягнуто до вух, видно, вперше бачить Дарину Гощинську наживо: — Я дуже хочу вас запросити, можна?.. Ось! — видихає на всі груди. — Будь ласка, візьміть...

Білий, чи, радше, сірий метелик — дешевий буклетик, на тонкому папері, так друкують запрошення на безплатні концерти.

— Двадцять четвертого... У Великому залі консерваторії...

— Дякую, — реагую вже стандартною робочою усмішкою й ховаю, не глянувши, запрошення в сумочку: викину пізніше, такого спаму в мене за місяць назбируються

кучугури, й пошта поки що не міліє, — звістка, що Дарина Гощинська більше не працює на телебаченні, ще не стала всенародним надбанням, мусить минути не менше року, заки мене скреслять з усіх списків розсилки, а дівчинці треба сказати щось підбадьорливе: — Ваш концерт? Вітаю.

— Курсовий... Нашого курсу, я в другому відділенні... Клас фортепіано, там у програмці написано... В мене два номери — Бріттен і Губайдуліна...

— Складні композитори, — мудро киваю, вже збираючись побажати їй успіху, окропити на прощання ритуальним благословенням: іди собі з Богом, дитино, — але дитина не збирається відступатись так скоро, їй треба вилятись, скоро вже вона мене запопала, і, не даючи мені прохопитись останнім словом, проривається сама, як потік із ринви:

— Це мій перший серйозний виступ, пані Дарино, прийдіть, будь ласка, якщо можете, дуже вас прошу! Це для мене так важливо, ой, якби ви тільки знали! — молитовно притискає руки до грудей четвертого розміру, що ставлять на ній дуба шкіряну курточку й модного, під нею, короткого светрика, аж бліда смужка животика підморгує назверх за кожним рухом: нинішня мода розрахована на плоскодонок, а дівчинка, нівроку, хороших дітородних форм, але руки — руки в неї таки до фортеп'яно: з крупною кистю, з гарними довгими пальчиками, і як тут не розм'якнути, коли таке чуєш: — Ви — мій ідеал, я всі ваші передачі дивлюся, за два роки жодної не пропустила! Навіть із побачення одного разу втекла, щоб не пропустити...

— Дякую, — зараз вона питає, чому минулої середи програма не вийшла в ефір, треба перевести на щось інше: — Приємно це чути, але з побачення — то вже, по-моєму, занадто. Хіба що хлопчик був не дуже?..

Вона сміхотливо морщить носика, світить на мене закоханими коров'ячими очима й визнає, що — так, не дуже: момент жіночої солідарності, сміємось обидві. Ось вона, моя аудиторія, ось те, що я зуміла в житті зробити. Скільки їх по країні, таких дівчаток і хлопчиків? Які листи я одержувала, Господи!.. З вами програма "Діогенів ліхтар" і я, Дарина Гощинська, залишайтеся з нами. І вони залишились, вони ще навіть не встигли помітити моєї відсутності — а мене з ними вже нема...

— Я, як тільки почула від тата, що ви в нього будете, просто всидіти не могла... У мене якраз у консі заняття було, ледве досиділа, і зразу ж бігом нагору! Машину по дорозі ловила — не зловила, так і бігла всю дорогу, дзвоню, а тато каже, що ви вже вийшли! Ледве наздогнала...

— Тато?..

— Ну так, — нестримно гуде з ринви радісний ручай: — Я вам ще від Золотоворітської кричала, як тільки здаля побачила, тільки ви не озиралися! А я вас зразу впізнала, по ході, як у заставці показують, коли ви входите в студію, вас ні з ким не сплутаєш...

— Перепрошую. А ви хто?..

Ручай затикається, балухаті очиська закликають в орбітах, як сливи в морозиві.

— Ой! Вибачте... Я не... я думала... Спохопившись, вона червоніє ще дужче — тепер

уже й вухами:

— Я — Ніка... Ніка Бухалова...

Добра все-таки річ — фаховий вишкіл: всі мої лицьові м'язи лишаються на місці. Так-так. Ну звичайно ж, як це я одразу не вкурила, — ті самі очі перснями, ті самі пухлі губи, і ніздрі так само високо викроєні, що здаються роздутими, і статура теж — коротконіжка-попастик, чорненьке поні, але дівчинці з такими стегнами нестак і зле, куди ліпше, ніж татові: Павла Івановича можна привітати з удосконаленою штамповкою — пом'якшеною, ніжнішою, не такою масно-пряно-аль-джазіристою, як у нього: риси наче й ті самі, але вже не олія — акварель... Моя дочка, як він хвалився при першому знайомстві: наголос на першому складі. Ніка, ну так, — Вероніка Бухалова, студентка консерваторії, моя палка шанувальниця. Оце ж вона й є, власною персоною. Схоже, сімейство Бухалових вирішило сьогодні продефілювати переді мною в повному складі, — хто там у них іще лишився в резерві, мама-бабушка? Давайте вже всіх сюди!..

— Ага, — кажу малій голосом слідчого по боротьбі з бандитизмом. — Дуже приємно.

— Мені теж, — недоречно розцвітає вона, не спостерігши, якою ідіоткою я почуваюся. То це, значить, задля неї Павло Іванович зі мною так довго діявся й товк воду в ступі — притримував мене дитині на показ, доки в тої заняття скінчиться!.. Але вона ще замала, щоби в'їжджати в такі тонкощі, вона, з щасливим егоїзмом юности, ще переповнена виключно собою й своєю негайною потребою самоствердження (пестунка, татова доця, а ще до того ж і пізня дитина, ну так, це ж Павлові Йвановичу мусило десь уже під сороківку бути...), — і вона хапається за одним заходом вихлюпнути на мене все, чого не розлила по дорозі, поки гналася за мною з своїм буклетиком від самої коней, знизу від Городецького аж під Софію (а нічогенький-таки крос, десь із півгодини біжка під гору, не диво, що товстеньке упріло!), — радісно нагадує мені, що має мій автограф, — видно, в її уявленні це вже якась інтимність, знак зв'язку між нами, атож, пригадую, люблячий тато ж таки й випросив був для дитини, тільки-но перший раз мене забачивши, добре мати люблячого тата!.. Сильного, здорового, не інваліда. Такого, яким можна пишатися, не сковтувати згадку про нього скоромовкою-крізь-зуби, я пам'ятаю це почуття: востаннє воно в мене було на відкритті одного казкового палацу, коли мій тато стояв там у сяючому кришталевому фойє в гурті інших серйозних дядь, і всі вони навзаводи тисли йому руки, — я була тоді ще маленька, але я пам'ятаю, я в курсі... По-українському Ніка говорить вільно, хіба що, як усі діти з російськомовних родин, трошки залітературно, без жаргонних словець — мова парадова, накрохмалена "на вихід", не для хатнього вжитку. Втім, не виключено, що вона й спеціально для мене старається, фільтрує базар: я ж для неї вже інше покоління, доросла тітка, й вона говорить зі мною так, як говорила б із викладачем на іспиті. Випрошує в мене свою п'ятірку, дівчинка-відмінниця. Хороша дівчинка, завзята, старатлива, — я теж така була.

Адька має рацію, я й справді зробилася перечулена, як у перший день місячних, — очі мені несамохіть вогчіють, поки доця Павла Івановича, вона ж внуця капітана

Бухалова, захиляючись перераховує мені ті випуски "Діогенового ліхтаря", які справили на неї найнезабутніше враження, — змінили її життя, дещо пафосно, але з ясноюкою безпосередністю заявляє Ніка, — вони обговорювали їх із подружками, у них там цілий фан-клуб, вони навіть записують мене на відео (записували, подумки редагую я Ніку, і що ж вони будуть записувати тепер?), — авжеж, це студенти, подумки коментую я Нічин живодакий лепет біжучим рядком, зверненням чи то до екс-шефа, чи до нових власників каналу, за сумісництвом продюсерів секс-індустріального шоу, — це студенти, панове, це молодь, наше, блядь, майбутнє, суки ви галімі, а молодь завжди потребує рольових моделей — "на каво равняця", казав мені колись, обурено спльовуючи у відкриту шибку, хлопчик-таксист, — потребує перед очима не тільки мільйондоларових бандитів і їхніх шлюх на "лексусах", а й, добре казав Вадим, моральних авторитетів, і саме тому мої нікому не відомі герої й героїні, які для вас ні разу не авторитет, для цих дітей — як вода на випалений ґрунт: всьорбують, аж шкварчить, і просять ще! — найбільше ж мене пронизує, до живого, що Ніка безпомилково називає всі, й для мене самої найголовніші, найрідніші сюжети "Ліхтаря", наче пробігає по тільки мені видимих акупунктурних точках спочилої в Бозі програми, реанімуючи тим мій приспаний біль, — просто неймовірно, як точно це дитя настроєне зі мною на одну хвилю, і ця хвиля підмиває мене зсередини й остаточно здушує за горло, коли Ніка згадує моє інтерв'ю з Владиславою Матусевич, каже, що була тоді ще школяркою, і саме це інтерв'ю остаточно укріпило її в рішенні присвятити себе мистецтву. Он як, спмагаюсь пробулькати я.

Так, хоч тато й переконував її, що музичне виконавство — це безперспективна професія, й хотів, щоб вона вступала на юридичний. Але тато в неї й сам музикальний, має абсолютний слух і в компаніях ще й досі співає, — від природи в нього чудовий тенор, запевняє Ніка так палко, ніби мені на тому залежить. Ніби я приходила прослуховувати її тата на предмет вокальних даних. І ось ці нотки в її голосі вже моя черга впізнавати з безпомилковою точністю, тут мене не одуриш: Ніка виправдовується, їй соромно за татову професію, — вона б радше воліла бачити його оперовим тенором, хай би й другого-третього складу... А й справді, як це я не подумала: таж у пору її дитинства, у вісімдесяті, — та навіть і мого, в сімдесяті, — вимовлена вголос аббревіатура "КаГеБе" вже здійсмила серед дівчорі таке саме хихотіння, як називання деяких — прихованих — частин тіла, так що вставати й оголошувати перед класом, де працює її тато, напевно не додавало маленькій Ніці Бухаловій популярності серед товаришів. Не таке вже, значить, і безхмарне мусило бути в неї дитинство...

— Вашого тата можна зрозуміти, — всміхаюся їй по-материнському. — Мистецтво — заняття непевне, до успіху пробиваються одиниці, а юридичний — то все-таки гарантований шматок хліба. Та ще коли, як у вас в родині, потомственне заняття...

На "потомственне заняття" Ніка хмарніє й закушує губку, — видно, це в неї така нервова звичка, бо на передніх зубах знати сліди з'їденої помади:

— Та ну... Тато взагалі-то в молодості на мехмат хотів поступати, йому математика добре давалася, тільки дед йому не дозволив... А музикальність — то в нас по

єврейській лінії...

По єврейській?

Першої миті, розгубившись, мовчу: ми з Нікою й справді належимо до різних поколінь, — та свобода, з якою вона говорить про своє єврейство, може слугувати демаркаційною лінією для цілої епохи: серед моїх ровесників єврейство ще було тавром, чимось непевним і глухо-ганебним, до чого нерado признавалися навіть ті, чий прізвища закінчувалися на "-ман" і "-штейн", а вже полукровки укривали за слов'янськими йменнями, як сифіліс, і не було в штатних стукачів любіших розваг, аніж дражнити внука єврейської бабусі антисемітськими натяками, споглядаючи, як жертва блідне, міниться на виду й підхихикує стоїчно, мов спартанський хлопчик, котрому гризе живіт лисеня, — з протилежного табору іншою крайністю було негайне пробне, манівцями, освідчення кожному, запідозреному в єврействі, у власному юдофільстві й любові до держави Ізраїль (про яку тоді нічого нікому не зналося, але яку дистанційно любилося вже за те, що її не любив Кремль!), і в свої студентські роки я теж частенько так робила, — щоразу, проте, відчуваючи легку ніяковість од цієї вимушеної демонстрації звичайної людської солідарности, як при гінекологічному огляді — від демонстрації власного здоров'я: по-моєму, для євреїв вона мала б бути так само образливою, як антисемітські випадки, але в межах системи, як каже Адьо, задача не мала розв'язку — і розв'язалася сама собою вже аж після розвалу Совка, коли я просто перестала помічати, хто єврей, а хто ні, і який і чий дід-бабі-рідний-Федір, — і до такої міри, бач, перестала, що вдруге за п'ять хвилин почуваюся перед Нікою Бухаловою як найчистокровніша в світі ідіотка: а, то вони євреї!.. Он, значить, звідки в Павла Івановича ця зовнішність арабського терориста, цей близькосхідний колорит, що в розведеному вигляді ще й малій трохи перепав, — і ці прекрасні балухаті очиська, цей підтятий носик і пухлогубий рот, коли вона повертає голову, враз, як на картинці з подвійним зображенням, складаються мені в новий образ: єврейочка!.. полукровочка, метисочка, а що, нічогенька комбінація вийшла...

— Що, бабуся була єврейка? — перепитую вже з щирим інтересом: слід розуміти, "дед" Бухалов устиг одружитися ще перед 1937-м роком, до початку "великих єврейських чисток" в партії й НКВД, — після того єврейські дружини були в "борців із бандитизмом" уже не в моді, а по війні, коли євреїв почали переслідувати незгірш, як у довоєнній Німеччині, то й геть тріфними стали...

Мала чомусь вагається з відповіддю, з тим самим виразом на мордашці, з яким уникає прямих відповідей її батько, — ох і дурна ж ситуація: стоїмо серед вулиці, підпираємо Софійський мур і з'ясовуємо генеалогію музичних здібностей Вероніки Бухалової! Але ні, тут якийсь інший сюжет, пов'язаний і зі мною також: таж у сімдесяті, коли Павло Іванович був куратором маминого музею, євреїв, навіть полукровок, у держбезпеці вже не тримали, — СРСР тоді вже "боровся з сіонізмом", і ті поодинокі євреї, котрі лишалися на посту, мусили бути такі вже добірні-перевірені кадри, що трава під ними не росла, — такий рідної мами не пощадив би, не то Олі Гощинської, а Павло Іванович на такого не показує, щось тут не сходиться... І Ніка,

дарма що продукт іншої епохи, теж невідь-чом починає незграбно, як дитина ляльку, забирати назад свою єврейську бабусю:

— Ну, я точно не знаю... Мабуть... Дед помер ще до мого народження, а бабушка теж не знала... Вони-то самі корінні русаки були, з-під Куйбишева... З-під Самари, потеперішньому...

— А, — кажу, вже геть нічого не розуміючи.

— Тільки вони нам не рідні, — каже Ніка.

— ???

— Вони тата з дитбудинку взяли.

Мауглі, вистрілює мені в голову, як газова бульбашка, пропікаючи наскрізь зашпором давньої згадки: "Матінка ваша — ще жива? — Дякую, а ваша?". О Господи... А як він тоді був знітився, явно, коли я йому так ото хвацько впалила, — Мауглі, сирота, он воно що, хто ж знав...

— А, — повторюю, як оглушена. — Он воно що. Що ж, принаймні мене від подібної долі Павло Іванович — уберіг...

— Може, ми пройдемося, Ніко? Я збиралася в Софію зайти, подивитися на бузок, чи ще не розцвів...

Прояснила Ніка радо дріботить поруч, віддано зазираючи мені в рота, — тепер вона ладна розповідати що завгодно і скільки завгодно. Вздовж Стрілецької калюжі стоять в усій красі, гейби озерні плеса, і голуби дріботять по них за голубками й буркотять, як Ніка мені над вухом. Злегка паморочиться голова. Тата взяли з дитбудинку у Львові, коли "дед" там працював, — я вирішую за краще не вточняти з Нікою, як саме "дед" там працював, — своїх рідних батьків тато не пам'ятає, маленький був. Навіть Львова не пам'ятає, виростав киянином — Бухаловим дали квартиру в Києві, коли "дед" демобілізувався. В самому центрі, тут недалеко, на Малопідвальній, тепер вона півмільйона доларів коштує, хвалиться Ніка: в принципі, їй однаково, про що розповідати, аби тільки про себе: вона демонструє мені своє життя, як табель з п'ятірками, грає для мене одної свій показовий концерт, номер "Бухалови". З цього місця, будь ласка, ще раз, Ніко, — і-і-раз, і-і-два: на Малопідвальній? Як зручно, це ж зовсім поруч із роботою? Так, бабушка казала, що вона хотіла в Крим, на Південний берег, в Ялту або Сімеїз, — Бухалови могли вибирати, Крим якраз заселявся, але "дед" вибрав Київ. Це після війни було, в сорок восьмому році. За Сталіна, пояснює Ніка. Так, розумію. Її рідні дід і баба, — ті, яких тато не пам'ятає, — швидше всього, були репресовані: якісь львівські євреї. І, швидше всього, розстріляні, бо, якби мати була жива, грудничка б у неї не забрали, — знайомство з тодішніми пенітенціарними порядками в Ніки таки потомственне, хоч вона цього й невідома. У Львові в Ніки завжди таке відчуття, ніби це місто їй рідне, з першого погляду так було, ще як її школяркою на екскурсію перший раз привезли: ніби вона тут колись жила. Зараз вона пуститься мені оповідати, як любить Львів, слід гадати, цей її номер користується особливим успіхом у хлопчиків, — Львів і за Совка був нашим останнім символом європейськості, а вже сьогодні захоплюватися львівською кавою й недорозваляною

ренесансною архітектурою входить в обов'язковий джентельменський набір усіх просунутих хлопчиків і дівчаток, ось, значить, ким Ніка хоче бути — потомственною львів'янкою, і-і-раз, і-і-два, стоп, стоп, ще раз, спочатку: в сорок восьмому — які ж уже могли бути львівські євреї? А ті, що не встигли виїхати до Польщі, пояснює Ніка. Але ж львівських євреїв було винищено ще німцями, в ґетто, під час війни, а її тато коли, вона каже, народився? В сорок восьмому, в січні? То звідки ж?.. Ну, багато хто ж повертався потім, уже в радянський час, безтурботно Ніка, — хто втік на початку війни. Що ж, мо', й так, чого тільки не бувало, — либонь, якісь прокомуністично настроєні бідолахи, що на тім і погоріли. Про мене, хай будуть львівські євреї, раз їй так хочеться. А євреї, вони ж усі музикальні, заявляє Ніка з простосердою, і таки чисто гойською схильністю до поверхових узагальнень. Ну, напевно, все-таки не всі? Все одно, музикальність у них із татом по єврейській лінії, наполягає Ніка, — у її мами в роду всім слон на вухо наступив, ні в кого нема координації між слухом і голосом. Ах так, ну тоді звичайно. Тато, музикально туркотить Ніка в тон із голубами, взагалі-то змалку підозрював, що він приймак, бо його старші хлопці в дворі не раз "жидьонишем" дражнили. Ти ба, яка недитяча фенотипічна спостережливість. Ага, киває Ніка, не вловивши моєї іронії, — бабушка Дуня, правда, теж була брюнетка з карими очима, але іншого типу — в неї в роду татари були... В пориві щедрости Ніка готова досипати мені зверху ще й бабушку Дуню, але я делікатно завертаю малу на кілька тактів назад: і-і-раз, і-і-два, а достеменно як же дізналися?.. А достеменно (Ніка з видимим смаком повторює це слово, схоже, воно для неї нове і тепер вона його вживатиме до речі й не до речі) — достеменно тато взяв уже аж як дорослим був, вже аж у тридцять років. Чи десь коло того. Тоді в нього на роботі хтось із заздрощів — бо тато швидко просувався по службі, і йому багато заздрили, — накатав наверх "телегу", що буцімто в нього родичі в Ізраїлі. Був великий кіпіш, — її мова дедалі помітніше випрочується з тенет шкільного підручника, — один час татові навіть звільнення загрожувало.

Авжеж "можу собі уявити, я ще пам'ятаю ті часи.

Ага, перевіряли його там, всяке таке, — Ніка на ходу пересмикує плечиком, бридливо струшуючи з нього "всяке таке", і знов загризає спідню губку: дуже сексі в неї ця гримаска. На щастя, "дед" тоді ще живий був і все, що треба і де треба, пояснив. Ну, й татові заодно теж.

— А Павло Іванович, — якось чудно мені тепер це вимовляти, знаючи, що він зовсім не Іванович, і, можливо, навіть не Павло: сіре, як гебешний костюм, ім'я враз позбавляється живого носія, стає "клікухою", котру повторювати ніяково, як непристойність: — Павло Іванович ніколи не пробував розшукати своїх біологічних батьків?

— Ну що ви, — дивується Ніка з моєї нетямущости, — як би він міг!

— Та ні, я не про ті часи, не про радянські... Але тепер, уже за незалежності, це ж, мабуть, можна було б зробити? Тим більше, працюючи в архіві... Адже, якщо їх справді в сорок восьмому репресували, то могли ж зберегтися сліди?..

— А толку? — розсудливо заперечує Ніка, явно повторюючи чийсь інші аргументи,

явно — чути від дорослих. — В живих їх усе одно нема, якби були, за п'ятдесят років обізвалися б. Хто вертався з ГУЛАГу — ті своїх дітей відшукували...

А Бухалова не відшукали. Отже, не було кому відшукувати. А якби відшукали? Чи Павло Іванович, офіцер КГБ, був би з того радий?

— А про тих родичів в Ізраїлі — це правда, чи?..

— Та ну, які там родичі! — форкає Ніка. — Придумали, щоб татові кар'єру зіпсувати... Які могли бути родичі, коли навіть прізвище невідоме, під яким тата в дитбудинок принесли!..

Це вже мені видається трохи дивним, але про дитбудинки я знаю небагато, на цю тему тільки один сюжет і робила — про того сільського священика, котрий усиновив кількадесят безпритульних діток, і то не гарненьких-чорноокеньких, як, певно, свого часу вибрали собі немовлятко Бухалови — як цяцьку в вітрині, — а таки нікому в світі не потрібних, "бракованих", із вродженими вадами, але ж то вже за України було, а за Совка — хто його зна, які там були закони, я в те не вникала, тож ліпше мені помовчати... Завертаємо з Нікою за ріг, у Рильський провулок, проходимо повз вітрини найдорожчих київських бутіків, під поглядами знуджених охоронців, що на наш вид трохи оживають — рівно настільки, щоб провести очима двох жінок, старшу й молодшу, худорляву й повненьку, й подумки вибрати, котра більше до смаку, — так само, як я на ходу обмацую зором сумочки у вітринах (найдешевші коштують третину моєї колишньої місячної платні!), — і перед витрішками цього оспалого бійцівського клубу, що вибрався надвір дихнути озоном, Ніка, істинна дівчинка-відмінниця, відрухово підтягується, вбирає животика, закладає пальчиками за вухо звисле пасмо... Схоже, вона ще незаймана. Принаймні недосвідчена напевно. Послушне дитя, старанне, і в ліжку таке буде: скажіть мені, як треба, і я буду першою. Їй так сказали, глухо скидається думка, — це ще не її воля, вона ще вся напхом напхана тим, що в неї вкладено дорослими, і це їй тато сказав, тато за неї вирішив — що ні до чого дитині в біографії якась там безвісти пропала єврейська бабуса. Чи дідусь, чи хто там у них пробігав, такий біблійно-волооккий. І тата, в принципі, можна зрозуміти, — коли тільки здумати, який густий сопух антисемітизму стояв у тих мурах на Володимирській: то була атмосфера, що його виліпила, і така сама мусила бути і в домі, де він виростав, — "деда" Бухалова, раз він після війни був капітаном, мусили прислати з-під Самари акурат на хвилі чистки "органів" від єврейського елемента, і звідтоді аж до самого 1991-го рознарядка не мінялася, так що Ніка не могла не всьорбнути того духу й собі. Либонь, тому ймовірні родичі в Ізраїлі її нічим і не приваблюють: не капітал. Інша справа — екзотичний львівський бекґраунд: наразі це ще тільки декор, пудра з блискітками, що додає їй шарму в компаніях, а от згодом, як музична кар'єра піде на лад, можна буде й дівіше пустити в хід зниклих у надрах ГУЛАГу польсько-єврейських предків, і навіть ліпше, що невідомих, — можна буде приписати собі який завгодно родовід, натякнути, наприклад, західному імпресарію на свою можливу спорідненість із Артуром Рубінштейном, чи ще які там були славні музики з польських євреїв, — невичерпний ресурс, можна буде вибирати з тисяч обрубаних доль, як "дед" Бухалов

міг вибирати з чужих костюмів у шафах спустілих львівських помешкань, із чужих міст, осель і, навіть, чужих сиріт, — вибрати собі вже готове, чийсь життя і носити його як власне. Не треба буде й наймати піарників чи охмуряти журналістів: безвісти щезлі у Львові за Сталіна єврейські предки — готовий капітал, іно вмій зняти відсотки. Можу їй уже тепер підказати (сама вона над цим іще, звісно, не думала!), — можу розповісти про купу наших діячів, які нині на Заході цілком несогірше підторговують якою-небудь свіжовиготовленою єврейською ріднею: так колись російські білоемігранти продавали довірливим французам маєтки, буцім залишені в Росії, а кожен грузин на "зоні" називався "князем". Мабуть, так воно завжди буває — на всяку руїну першими збігаються не антиквари, не музейники, а шахраї й спекулянти, і вони-то й є найпевніший знак, що життя, як учив мене Вадим, — триває...

Глупо, але я немовби ображена на Ніку за тих її кровних діда-бабу — зате, що вона ними досі не зацікавилася, не змусила тата розв'язати трохи припалих пилом архівних мішків... Глупо, вона ж іще маленька — її життя ще відцентроване на себе, вона ще навіть із тілом своїм не цілком зжилася, не вийшла з фази ліплення себе за готовими кіно-телезразками, — вона ще не знає, що в неї забрано, не відчуває пустоти на місці ампутованого органу... І мені ніяково від її звірянь так, ніби вона вимахує переді мною криво зрослою голою куксою — в повному невіданні, що це не рука.

— А вам тато коли розповів? Ви знали?..

Ми вже вийшли на площу перед пам'ятником, і Ніка спускає очі, зосередившись на квадратах плит під ногами, — ніби приміряється от-от застрибати по них у "класики".

— Мені не тато розповів, а мама... Бабуся... Тато вже пізніше... Вже як бабушка Дуня померла...

Знов вона намагається ухилитись, питання їй неприємне, — і, допасовуючись до неї, вислизаючої, я несамохіть і собі міняю крок, теж стараючись не ставати на щілини між плитами, що ведуть до Софійської брами: "не заступати", як це звалось в "класиках", — неймовірно, як блискавично тіло згадує ці давнопоховані в ньому дитячі навички: коли, повертаючись зі школи з ранцем за плечима, перескакуєш із квадрата на квадрат, щоб "не заступити", а плити широкі, доводиться робити спершу один великий крок, а відтак, підбігцем, два маленькі, раз-два-три, раз-два-три, раз-два-три, — і зненацька Нічина молодість, із усім її нерозтраченим запасом сил, накриває мене пекучою, яблучно-свіжою хвилею, аж мені забиває дух од її близько пашіючої безсмертної дівочости, од цієї шумовинної готовності леда-мить вибухнути скоком, сміхом, пустощами, грою, ось для чого люди народжують дітей, недоречно проноситься в голові: з ними це все проживається ще раз, і нічим цього не замінити! — це ж на скільки я старша за неї, років на дев'ятнадцять, двадцять?.. Якби ми з Сергієм свого часу не стереглися, я б теж уже могла мати таку дівку — чи хлопчуриська — ні, краще все-таки дівчинку...

І, замість добивати Ніку по тім'ячку (схиленому, мов умисне про те підставленому, аж видно в волоссі білясту борозенку проділу, як сире нутро каштана...), — допоминатись, чи вона дійсно почуває себе Бухаловською внучкою, і невже ж не

кортіло ніколи взнати, яке б мало бути їхнє з батьком справжнє прізвище, — я, несподівано для себе самої з жадібним, зоологічним якимсь інтересом, питаю:

— А мамі вашій скільки років?

— П'ятдесят два, — підводить голову Ніка. Тринадцять років різниці між мною і її мамою, не так уже й багато...

— Ви одиначка?

Так, вона одиначка. Можна було й не питати. З кожною хвилиною я дедалі більше чуюся з нею зв'язана — так, як буває з узятим на руки вуличним кошеням: що довше його держиш, то важче потім відпустити назад у міські нетрі. Чому тільки я не важуся спитати, чи Ніка в курсі, що ми з її татом давно знайомі, — що про моє існування він знав, коли Ніки ще не було на світі?

Я ж теж вимахувалась перед її татом. Теж грала свій показовий концерт: ось, мовляв, я, та сама дівчинка, про яку ти колись читав в особовій справі Гощинської Ольги Федорівни, в графі "діти", — дочка, з наголосом на першому складі, ні, тоді ще, мабуть, було по-російському, "дочь": Дарья, 1965 г. рожд., — це я, дивися (поворот голови), нині вже доросла, відома журналістка, прийшла запропонувати тобі співпрацю в моєму фільмі... Так хвалишся перед лікарем, який колись складав тобі зламану ногу: дивіться, як я танцюю, докторе! — перед шкільним учителем, який ще в восьмому класі радив тобі вступати на кінофак, перед кожним, кому чимось завдячуєш, знаючи, що йому буде приємний твій "табел ь з п'ятірками", бо в тому є і його заслуга, він теж до того доклався... Доклався, ну так. Якби не добра воля Нічиного тата, моє життя склалось би куди кривіше. Але з якого б то дива йому, котрий сам увесь вік прожив під чужим ім'ям, і дочку-одиначку під ним виростив, мали бути приємні мої архівні розкопки?..

Не можна вимагати від людей неможливого, пані Дарино. Або, як каже Адьчин тато, — не хвалися піччю в нетопленій хаті... І чом же би він, той, хто досі зветься — Павло Іванович Бухалов, — мав мені помагати розшукати мою, е-е, родичку, коли він і своїх рідних батьків не відшукав?

І — яке я маю право його судити?

Ніка вже знову, тільки-но вислизнувши з-під помахів моєї указки, туркотить про музику, про своє навчання, хвалиться своїм педагогом зі спеціальности, — ах так, це ж вона мені звітується, я ж теж, виходить, якимось боком відповідальна за її вибір... Живий молюск у розкритій черепащі: голий, беззахисний, ніжно-драглистий (на блюді, в якомусь приморському ресторані, коли це було?..). І якийсь новий, незнайомий жаль затоплює мене зсередини — не той гірко-пекучий, що висушує на солончак, ні, цей не палить, він сам вологий, і від нього я слабну, розм'якаю, як земля під дощем, — набухаю, пучнявію по самі береги зору, от-от проллюся крізь очі, крізь ніздрі: Ніко, Нікусю, бідна моя дівчинко, що ж із нами всіма зробили... Перетинаємо плац перед пам'ятником, — на мить, як завжди, затримавшись на тій осі, звідки зору відкриваються обидва сузір'я хрещатих бань із фортецями дзвіниць нараз, Софійське й Михайлівське, і з грудей, скільки б тисяч раз не дивився, вихоплюється несамовільне

"а-ах!" (поставлена сторч громіздка скриня майбутнього "Хайяту" в зеленій дротянці риштовань у цю вісь, на щастя, не потрапляє!), — і вступаємо в браму, як у кишеню зашитой в самому центрі міста тишини: за старезними мурами глухне вуличний гамір, навіть російські туристи тут якось нишкнуть, натомість вмикаються птахи — і сюрчання, джерельне сюрчання десятків ручаїв із невидимих ринв, тут його чутніше, ніж назовні... Погляд сам собою злітає вгору, обмацуючи поплямлену латками рожевої плінфи східну стіну собору, — Ніка теж на хвилюку вмовкає й тут-таки поновлює тему: у Губайдуліної німці обманом видурили права на всі її твори, практично за копійки, але Ніка все одно її гратиме, хай і без дозволу, на студентському концерті це не страшно, хто там помітить, правда? Ну звісно ж. А ми собі підемо сюдою, Ніко, — задами, попри клозет, у бік старої бурси, — колишній монастирський сад світиться здаля ніжно-золотою опушкою щойнорозпуклого ряботиння та по-мурашківськи перехресними сонячними плямами на молодій травичці: нам туди. На розі перед клозетом молода японочка, як лялька з незгинною спинкою, налаштовує на штативі камеру з таймером, і ми з Нікою спиняємось перечекати, — японочка повертається до нас, усміхнено кланяється, як Іванець-киванець, дякуючи повним ротом слабоанглійської каші, й чимдуж дріботить до вишикуваного під стіною собору гурту таких самих киванців, — ті теж усі щось усміхнене янчать заповненими кашею ротами, в камері спахає червоне очко, балетна спинка пронизливо нявкає, мабуть, що — ще раз, треба повторити, й дріботить назад до камери, — а ми з Нікою тимчасом проходимо далі, здоровенні й незграбні між цих тендітних істот, як ведмедиця з ведмежам. Таке враження, що в світі на кожен квадратний метр із краєвидом припадає по японцеві з фотоапаратом, кажу Ніці, але Ніку не цікавлять ні японці, ні їхні супер-хай-текові апарати (то наш Антоша все мріяв про камеру з таймером!), — Ніка невідривно дивиться на мене, загризши спідню губку, і на її по-дитячому крупних різцях видно сліди з'їденої помади.

— Пані Дарино! Видивляюсь на неї: що таке?

— Ви прийдете на мій виступ?

Не така вже вона й відцентрована на себе, ця дівчинка. Не така й нечутлива...

— Прийду.

Це звучить несподівано урочисто, як у сиропній мелодрамі. І я розумію, що справді — прийду.

— А чому, — питає Адріян, — Ольга Федорівна не схотіла прийти?

В антракті відчинено головні двері — ті, що виходять на Майдан Незалежності, на ганок з колонами, й ріденька юрба — радше корпоративна, ніж концертна: складена переважно зі "своїх", з по-весільному вичепурених родичів і друзів, які знай перепиняють одне одного в фойє збудженими вигуками, — двома рукавами витікає надвір, на перекур. Дарина з Адріаном теж сунуть зо всіма, вона тримає його під руку так, мов боїться опинитись сама в цьому чужому тлумі.

— Не знаю, — відповідає, неуважно водячи навсібіч очима. — Сказала — не піду, і все. Дуже рішуче, я навіть не сподівалась від неї...

Дарині це уявлялось як родинний вечір: мамі, думала вона, приємно буде сходити з

нею й Адріаном на академічний концерт, хай би й студентський, — з дядею Володею їй нечасто випадає така нагода, він із тих, хто в філармонії завжди кашляє в місцях найделікатнішого піанісимо, а після походу в оперу знай розповідає, як у ложі смерділо шкарпетками (в нашій опері й справді ними смердить!), — а крім того, ба навіть насамперед, — на концерті буде Бухалов, що, гадала Дарина, мало б становити для мами вже непереборну атракцію, більшу, ніж Равель, Лятошинський, Бріттен і Губайдуліна, разом узяті: їй здавалося, що мамі має бути так само цікаво стрітись з Бухаловим віч-на-віч після всіх цих років, як їй самій, Дарині, — побачити цю сцену збоку: сценарій, вивершений самим життям, тільки камери й бракує (за камеру правитиме вона — дочка, свідок і співучасниця), їй наперед подобався цей сюжет, вона вже прикидала, яку сукню мамі порадити: попри повноту, що так вульгарно деформувала її колись струнку фігурку, мама ще може виглядати доволі пристойно, якщо її належно упакувати. Те, що Ольга Федорівна запротестувала зразу ж, тільки-но зачула ім'я Бухалова, — не піду, не хочу, і все, — відмовилась зніматися в цьому фільмі, з гіркотою самоіронії думає Дарина, — в якийсь спосіб більше об'єднало її, в очах дочки, з Бухаловим, аніж якби ці двоє стояли зараз рядком у фойє, мило перемовляючись. По суті, вони обоє дали їй відкоша. Обоє відмовились на її вимогу озиратися на минуле.

— А той хлопець, що Ліста грав, мені сподобався, — завважує Адріян, коли вони, знайшовши місце під колоною, забираються до працюючого випускання диму.

— Ліста? А, той...

— Видно було, що він од того кайфує, — пояснює Адріян. — А то вони всі такі штивні, як на військовому параді, ці дітваки. А цей ні, цей із живчиком... Паа... ба-ба-бам... Паа... ба-ба-бам, — гугняво-жалібно заводить він на мотив із "Років блукань", закотивши очі, й Дарина мимоволі чмихає, з ніжністю дивлячись на нього. І зараз за тим їй приходить нова думка:

— Пам'ятаєш, я тобі розказувала, як їздила на Житомирщину? До того чоловіка, що Амброзій Іванович нам адресу дав?

— Це той дід, що брав участь у Кенгірському повстанні?

— Еге, той, тільки я не про це... Ледве розшукали ми тоді той двір, він десь на відрубі, за селом, — їдемо, коло кожного стовпа гальмуємо, хрін його зна, на який путівець звертати, і спитати ж ні в кого, — а тут через поле чеше бабця в куфайці, бадьоренько так... Питаємо її, де тут живе такий-то? Бабця, підозріливо: а чого вам од нього треба? Та от, кажемо, про Кенгірське повстання хочемо його розпитать... І вона так, знаєш, із серцем, як дверима грюкаючи нам перед носом: та коли то було!.. І по-очухрала далі, вже не озираючись. А потім виявилось, що то його жінка, та сама, що теж у Кенгірі була, і вони там і познайомились, записочки з чоловічої на жіночу зону одне одному перекидали, ну, ти пам'ятаєш, ти ж бачив той запис...

Адріян курить і дивиться на вогні Майдану, — так, ніби саме звідти, крізь вуличний шум, долітає до нього саундтреком загублений лістівський мотив. Роки блукань, самий початок.

— "Та коли то було!" — повторює Дарина з бабціною інтонацією.

— Угу, — киває Адріян, і що він має на думці — незрозуміло.

— Мама мені так само заперечила: не піду. Аж ніби сердито. Питаю: але чому, мам? Не хочу — от і всі пояснення.

— Приємно тільки на місця перемог повертатися. А на місця поразок — кому ж хочеться, Лялюсь... І свідків своїх поразок зустрічати — теж невелика радість.

— Я ж не думала, що Бухалов для неї — свідок поразки. Думала, якраз навпаки.

— Навпаки було б, якби твій тато був живий.

— Отож-бо. А я, бач, думала, що я в цій мізансцені зможу його заступити. Що я для мами — все-таки життєвий здобуток, яким можна похвалитися перед ким завгодно. Самовпевнено з мого боку, так?

— Є троха, — вимовляє Адріян зумисно по-галицькому, як завжди, коли хоче злагіднити вагу своїх слів. І усміхається. Їхні погляди зливаються до купи, і на якусь частку секунди все довкола тьмяніє, вимикається, — все, крім пульсуючого крізь простір невидимого кола струму, яким двоє злютовуються водно, до одночасного обриву двох сердець у грудях, із однаково вистуканим тремом того самого подивування, як при пробудженні: яке ж це чудо, що у мене є ти, і чим я тільки це заслужив/заслужила? — і, позаяк такі самоутворені (й самозамкнені) кола ніколи не лишаються непоміченими довкіллям, бо випромінюють у простір акурат той надлишок тепла, який робить життя стерпним, то до облюбованої Дариною й Адріаном колони тут-таки, як зграйка комарів, спрямовуються сторонні погляди, двоє робляться видимими, як у прицільно наведеному світлі, коло сусідньої колони, де біліє сивими верхів'ями цілий краж якихось музичних аксакалів ("Я в мистецтві з п'ятдесят шостого року..." — долинула фраза), нашорошується зацікавлена тиша, — і вже поспішає до Дарини з Адріаном через увесь ґанок на коротких ніжках той, кого Дарина цілий час виглядала серед публіки — і в залі, поверх голів партеру, і в антракті, поміж ринулого в двері натовпу з його хаотичним рухом:

— Добрий вечір, молоді люди!..

— Павло Іванович!.. Вітаємо!

Вони вже не дивуються, що він перший їх запримітив: хто на що вчився! — але от сьогоднішній вигляд Павла Івановича не може не заскочити кожного, хто звик бачити його в ситуаціях, що називається, штатних: таких — щасливо схарапуджених і мовби п'яних власною важливістю чоловіків Адріян досі бачив хіба серед своїх друзів — новоспечених тат, коли ті гордо несли дружинам у пологовий соки й пюре в баночках: Павло Іванович сяє буквально, не тільки внутрішньо, — в своєму ошатному, темному з памороззю, костюмі від Вороніна він навіть спітнів, хоч вечір зовсім не настільки теплий, — спітнів і грізно блищить, як полив'яний, від чого його прекрасна голова (в світлі ліхтаря шкіра набула виразно оливкового відтінку) дивним чином іще погарнішала, набула довершености, як у полакованого ідола в здибленій сторч, Мойсеевими рогами, кучмі, — і очі палахтять натхненням біблійних пророків: видно, що в Павла Івановича свято. Дарина губиться, остаточно відчувши себе на чужім бенкеті:

всякі слова за таких обставин будуть невідповідні, але Павло Іванович вочевидь і не потребує жодних слів, — для нього досить самої їхньої тут присутності, щоб автоматично включити їх до кола "своїх людей", яким нічого не треба казати, бо й так зрозуміло, що всі переживають те саме: родичі в почекальні "швидкої", де за стіною потерпілу готують до операції. Саме з такою міцною, щирою мускулярною вдячністю Павло Іванович тисне руку Адріанові, мужчина — мужчині:

— Дякую... Дякую, що прийшли...

Він справді зворушений. Добре, мелькає Дарині, що не прийшла мама: він її, либонь, і не помітив би, просто б — не вмістив... Адріан першим знаходить потрібний тон — діловий і виrozumілий водночас:

— Сильний курс! — поважно, мов ті аксакали з-під сусідньої колони, киває він Павлу Івановичу. Як про футбольну команду, мало не чмихає Дарина. Але, на диво, слова виявляються точними, саме тими, які схвилюваний тато зараз здатен почути: тут і оцінка прослуханого першого відділення, і тривога вболівальника: як то наша попишеться на тлі таких сильних колег, чи не загубиться, бува? — і наперед видана Ніці фора на випадок невдачі: адже поступитися "сильним", то все одно почесніше, ніж переграти слабаків, — і, головне, голос компетентної підтримки, на який Павло Іванович ловиться з жадібністю неофіта: видно, здогадується Дарина, сам він на музиці не знається, вона для нього просто статусний символ, як у радянських фільмах, де режисери незмінно змушували офіцерів-червоноармійців пролетарського походження вигравати на роялях на знак остаточного поконання ними буржуазної культури, і в цьому незнайомому світі, куди вирушило його дитя, Павло Іванович дивиться на кожного втаємниченого, як новобранець на полковника. Чоловіки ще перекидаються кількома репліками — змовників, співучасників, членів одного клубу, — і Дарина, з почуттям полегкості, що Адріан перебрав розмову на себе, раптом згадує, як колись, тридцять років тому, виступала на шкільному ранку: була в костюмі сніжинки, танцювала й співала англійську пісеньку, "the snowflakes are falling, are falling, are falling"[31], — а її тато, молодий, дужий і вродливий, сидів розпромінений у першому ряду й кивав їй у такт головою... Тоді, у вісім рочків, вона ще старалася для тата, і світ був теплий і затишний. Шкода, що все так швидко скінчилося. Навіщо вона сюди прийшла? Яке їй діло до цих людей?..

Вона більше не розуміє, чому вона тут. Чому цей підстаркуватий есбеушник, що ледь не лускає з урочистості моменту (просто невихований підліток, що не вміє поводитися на людях!), набивається їм з Адріаном у родичі? (Зараз він стоїть під невідповідним до світла кутом, і їй видно біліючу, як молозиво, слину в кутиках його рота: перевірів би печінку, чи що...) Комічний у своїй розжареній батьківській іпостасі, мов аїдіше маме з одеських анекдотів, — ну так, зрозуміло, "детдомовець", безбатченко: люди, обділені в дитинстві батьківською любов'ю, ніколи не навчаться нормально любити власних дітей, вічно впадуть то в одну, то в другу крайність, як дальтоніки, змушені писати фарбами, але на якого милого їй здалось це чуже життя? Ще одне життя, яке вона чомусь мусить у себе вмістити?.. Чи їй недосить тих чужих життів,

знесених до неї, як у сейф на вічне зберігання, — цілий вік вона бабрається в чужих життях, чужі люди товчуться по ній, як по Майдану, вимагаючи, щоб вона видобула з їхніх терпінь і поразок іскру смислу, якої самі вони видобути негодні, і вона все це радісно витримувала, їй це подобалося, хоча траплялись інтерв'ю, після яких вона цілий день відлежувала, мов трактором переїхана, стільки сил із неї спивали її герої, — але на цього Бухалова і на його беззахисну, мов равлик без черепашки, Ніку з її дитячим обожнюванням в ній уже нема місця, соррі, все, перебор!.. Ці люди не мають до неї жодного стосунку, вона не має більше куди складувати їхні проблеми, — і не бачить, чому мала б це робити. В цю хвилину Дарині здається, що наймудріше вчинила її мати: що було, те минуло, закрили, поклали на антресолі, і який, справді, сенс знову вигрібати наверх засипане роками, не можна ж крізь все життя тягти з собою тих, хто колись був знявся в ньому в одному чи двох епізодах, нічийого життя на те не стати!.. Вона дивиться на Павла Івановича, не в змозі погамувати раптової неприязні, — особливо відразні ті його заїди. Він що ж, не розуміє, що його дівчинка вже виросла з того віку, коли стараються для тата, — і скільки б він не метушився й не бив крильми, йому вже не вдержати її під накривкою теплого й затишного світу?.. В її літа, сердито думає Дарина, я вже жила з Сергієм, — і, слава Богу, ще добре вибрала, бо чоловіків, охочих із нею пожити, тоді було куди більше, аніж рекомендується юній дурепі, що чулась покинута заодно мертвим батьком і живою матір'ю й ладна була ляпнутись під кожного, хто прийме її за дорослу, — у Ніки всі ці проблеми ще попереду, і можна не сумніватися, солодко їй теж не буде: такі причмелені тата охороняють своїх доць, як бультер'ери, ще рік-два — і Ніка тільки й мріятиме, щоб тато її покинув: діагноз, прямо протилежний моєму, думає Дарина — і завмирає з роззявленим ротом: о чорт, а що, коли в цьому вся й річ, що — протилежний? І Ніка якраз і відчула в ній те, чого їй самій конче бракує для виживання, — отой вітамін рано отриманої свободи (слава Богу, благополучно перетравлений!), і через те й потяглася на неї, Дарину, як стружка на магніт?..

Її повиває запаморочення, і вона лякається, що не встоїть на ногах. І зараз же пригадує собі те, що старалась забути: у неї вже четвертий день затримка! Груді набухли, до сосків торкнутись не можна, минулої ночі, коли Адріян цілував, вона навіть скрикнула з болю, — а місячних усе нема... Ні, чоловіки, здається, нічого не завважили. Дарина гасить цигарку. Я не вміщаю, думає вона з розпачем, мені забагато цього всього!.. Навіть для себе самої я не складу до купи цієї "сторі", не зберу кінців. Ніка: моя тінь, двійник-навпаки, антипод мого вимушеного сирітства. Сирітства, атож, — бо в п'ятнадцять років батько дівчинці ще ой як потрібен, і в сімнадцять теж — щоб упровадити в чоловічий світ без гуль і синців: доки не стане дорослою жінкою, доти й потрібен... Чи це може бути — що Павло Іванович надробляє на рідній дитині те, що колись, у нього перед очима (й не без його ж таки участі), було відняте чужій?..

Зараз він здається їй виготовленим із надтвердого матеріалу, що не пропускає світла: заповнив увесь вільний простір між нею й Адріаном і сяє безсоромно, як велетенське немовля в купелі, — горить безумними біблійними очима й мляскає

заїдами в кутиках рота, їй хочеться його відіпхнути, — і водночас, із якимось сласним жахом огиди, вона відчуває, що під тим своїм ошатним костюмом він голий: мокрий од поту і, мабуть, волохатий, як павіан. Здається, вона навіть чує його запах: важкий, військовий запах — шкіра, сургуч... Таке запаморочливе, до нудоти, відчуття близькості — ніби вони зараз усі втрьох в одному ліжку, жодного бар'єра. Невже він тепер снитиметься їй в еротичних кошмарах? Круглоплечий, із бабським задом, на коротких ногах. Такі зазвичай яркі до любовного гону. Боже, яка гидота, що з нею діється?..

Нарешті вона ловить на собі Адріанів затурбований погляд — і наче вмить усі її залозки набухають сльозами вдячності: вона знову маленька дівчинка, і тато (Адріян) сидить у першому ряду й киває їй у такт...

Мій мужчина, спалахує вона теплом, мій найрідніший у світі, хоч руки б його зараз торкнутися... Але той, другий — твердий, темний усередині, без просвітів, з важким військовим запахом, — розпихає їх собою, вклинюється між ними (тут їй блискає яскрава фізична згадка, що він і відразу, від першого їхнього знайомства зайняв таку позицію в просторі — вклинюватись між ними, і то з такою непохитною самопевністю, ніби має на це прав о!), — наставляє на Дарину свої прекрасні юдейські очі, напівприкриті звислими капшучками поморщених повік, — і зненацька каже щось настільки недоречне в цьому сценарії, де крутяться, закручуються довкола них у невротичний танок розсипані такти Ліста (Роки блукань, Швейцарія, Пастораль), і сивоголова музпрофесура, що застала кращі часи, і старі дівчата-меломанки, що ходять на концерти отримувати свій оргазм і сновигають в антракті по-юному розчервонілі, — щось, настільки несподівано далеке від малої Ніки, котра зараз десь за сценою вислуховує останні напучування від свого педагога, аж Дарині першої миті здається, ніби це сказано незнайомою мовою:

— А я для вас дещо маю. По тій справі, що вас цікавила. Адріян з Дариною швидко ззираються, в повітрі іскриться.

— Ви знайшли? — торопіє вона. — Знайшли те, що я просила?

Вона не наважується вимовити "знайшли Олену Довган", ніби тримається раз уже оголошених Павлом Івановичем правил: жодних імен, жодних посилок, якась шизофренічна конспірація, кому вона вже потрібна?.. Але хай буде, як йому хочеться; це, очевидно, плата — віддяка за те, що вони прийшли на концерт його дитини, свого роду бартер. Мабуть, гарячково міркує Дарина, цього їх теж навчали в школі КГБ — що всякі стосунки між людьми, це тільки бартер: обмін послугами. Але що він знайшов, що?..

— Невже справді? Павле Івановичу? Те, що я припускала, так? Ювілейний рапорт про ліквідацію?..

— Не зовсім, — знехотя каже Павло Іванович: цідить, тягне kota за хвоста, садюга. — Але дещо розповісти можу. Виберіть час...

— Прийду, коли скажете.

— Ні, на роботу не приходьте, не треба, — це вже звучить різко, гостро, як

застережний окрик. — Це швидше приватна розмова. Знаєте, що?..

Він повертається до Адріана, мужчина до людини, ніби осяяний наглим інсайтом:

— Ви не рибалите?

— А треба? — відгукується той. Виходить смішно. Дарина сміється і слухає збоку власний сміх: ні, все гаразд. Одночасно до неї доходить, що аксакали під сусідньою колоною обговорюють зовсім не прослухану інтерпретацію Ліста, а чиясь недавню гастрольну поїздку — здається, в Японію.

— Риба там в ізобілії, яка хоч'! — виразно доноситься до неї той самий драматичний баритон, що "з п'ятдесят шостого року в мистецтві". — Але дорога — дорожка за м'ясо!..

Вона дивиться на Павла Івановича: чув чи ні? Вона знає, що так буває: коли життя, чи то під натиском твоїх зусиль, чи з якоїсь своєї незбагненої примхи, ускакує в невидимі пази, по яких далі котиться само як дурне, іно встигай за ним перебирати ніжками, тоді нерідко так буває: все, що трапляється тобі назустріч, до випадково почутих фраз і рекламних слоганів включно, на всі лади править тобі те саме, потверджуючи правильність напрямку руху, мов умисне на те, щоб до тебе таки дійшло. І часом це буває смішно, навіть дуже: в того режисера, який тримає в руках повну версію сценарію, з гумором явно склалося. Риба, значить, ну що ж. Риба, то й риба.

— Я, знаєте, — ділиться Павло Іванович, — люблю часом вибратися на Дніпро, коли є вільний час... На вихідні... На нічну риболовлю, — це, знаєте, найкращий відпочинок!

Адріан глибокодумно киває. Як на гріх, у цю мить із фойє розлягається дзвінок на друге відділення, і Павло Іванович увесь приходить у рух — від здибленого, як у Мікеланджелового Мойсея, дворогого чуба до піл воронінського піджака (розстебнутого, як завважає Адріан, на два нижні гудзики, цілком цивільно: дочка навчила?), — бурхає нетерплячкою, мов електрочайник, роздимає ніздрі, на всіх парах скеровуючись до входу, з некрасивою, ярмарково-містечковою метушливістю махає рукою комусь у швидко гуснучому тромбом при дверях натовпі й умить утрачає відновлену, було, подобу офіцера СБУ, та й просто дорослого дядька, — цікаво, а де ж його дружина, думає Дарина, не може ж бути, щоб вона не прийшла? — і потрапляє-таки впіймати в юрбі звернений у їхній бік заляклий, немов аж трохи переляканий — риб'ячий, авжеж! погляд маловиразної дами, явно не з меломанок, у модному, букльованому з бахромою, рожевому піджаку, який їй зовсім не пасує, — одначе Павло Іванович все ж не втрачає професійної форми і вчасно виявляє належну пильність, примудрившись (він знову втербився між ними, й вони втрійко сунуть у зворотному потоці досередини) торкнути ліктями й кивком, усіма гострими кутами нараз, одночасно Дарину й Адріана:

— Моя дружина...

Вони розкланюються на відстані, безгучно, як під водою, рожева з бахромою риба по-Нікиному розтягає губи в усмішку, тільки при тому, на жаль, високо оголює ясна, — видовище не з найкіногенічніших. Мама могла б і прийти, робить утішний висновок

Дарина. Хоча, з другого боку, — що їй тут робити?..

І чує над вухом швидке бурмотіння Павла Івановича — цим разом гіпноотично подібне на голубине туркотання його дочки:

— Приходьте в суботу до Південного мосту... Зліва, з боку Видубичів... Там коло півночі самий кращий кльов... І ніхто нам не заважатиме...

З АУДІОЗАПИСІВ ДАРИНИ ГОЩИНСЬКОЇ: НІЧ НА ДНІПРІ. БУХАЛОВ. МОНОЛОГ

Формат: МР3

Частота дискретизації: 22 кГц

Якість звуку: 88 Кбіт/сек

Дата створення файлу: 27.04.2004

Дата редагування файлу: 27.04.2004

Розмір: 0 Кб

Не гукав вам, щоб рибу не сполохати... Голос, він, знаєте, вночі далеко по воді розноситься — на Трухановому острові кашляють, а сюди чути...

Раки? Да, тут пацани їх по ночам печерують... І там далі, за мостом Патона... Можна купити, вони їх по дві гривні штука продають...

А по соточці — це завжди можна, аякже! Добре, що принесли, молодці, для рибака це діло незамінне, хе-хе... Як снасті. У мене з собою от... У флязі... Хочете? Ні? А ви... по-батькові як вас величати? Адріян Амброзійович? Коньяк, да. Закарпатський. Завжди на рибалку з собою ношу. Ваше здоров'я!.. Будьмо, да... В нас, коли ізраїльська делегація була, — обідали ми з ними в "Президентському", на вищому рівні, все, як положено... А перекладач їхній не знав цього слова, питає — а причому тут "будка"? Хе-хе... Ну, будьмо!..

Хух... Огірочок беріть — домашній, маринований... Рекомендую, дружина в мене великий спец по цьому ділу...

Да, ми з ними співпрацюємо. З ізраїльтянами, з поляками... В основному по Голокосту, воєнний період у нас досить добре представлений... З поляками ще по Старобельську, де офіцерів їхніх розстріляли, тих, що з катинської партії... Винуват, не почув? Ну ясно, якщо ми до них звернемося, вони нам теж не відмовлять...

А... Ви в цьому смислі.

Я знаю, це вам Ніка розказала.

Знаєте, вона вас дуже шанує. Дуже. Вона в мене дівчинка з амбіціями, слава Богу... Навіть не знаю, в кого вона така, — за мною особливих амбіцій ніколи не водилося, за дружиною теж... І знаєте — я радий. Радий. Амбіції в житті — річ необхідна... Да, будемо сподіватися, тьфу-тьфу... Викладачка теж її хвалить... Професорка... Переживаєш, звичайно, ну що ж... Вона в мене одна, знаєте... У вас є діти?

Треба. Дітей, молоді люди, треба. Обов'язково. Інакше — для чого жити?

Ой, перестаньте сказати, як кажуть в Одесі!.. Яка там робота. Знаєте, як кажуть: робота нікуди не дінеться, а горілку може випити хтось інший... Ну, давайте ще по одній... Ваше здоров'я!.. Будьмо... Огірочок ось... Домашній...

Да, такі діла, значить...

А про своє єврейське походження все, що мені треба, я, Дарино Анатоліївно, й так знаю. Не треба мені на те... ізраїльських консультантів.

Тільки, прохання до вас, — це між нами, добре? Щоб Ніці — ні слова. Вона всього не знає, і не треба їй...

А, б...! Зірвалось! Ключало... Вибачте... Тихіше говорити треба, риба — вона хитра! До неї свій підхід треба мати... Бувають, знаєте, такі екземпляри, що й наживку хапнуть, і гачка не зачеплять... Як люди!..

Ну, нічого... Ми їх виведем, тас-скать, на чисту воду... Зараз, черв'ячка нового насаджую...

А по ізраїльським законам я — да, так і виходжу — єврей... У них же національність по матері рахується. Народжений єврейкою — значить, єврей. А от дочка моя — вже ні, бо мама в нас українка... Смішно, якийсь... зоологічний націоналізм. Ніколи я цього не розумів, ми ж усі були — радянські люди... Ну, хай російські, яка різниця... Так держава ж яка була! Всі нас боялися... О! Пішло, як брехня по селу, казав мій тесть... Ловись, рибко, велика й маленька...

А ви зі Львова родом, Амброзійовичу? Ну, значить, земляки... Я ж там народився. Вулиця Брюллова, колишня Лонцького... Тюрма МГБ. Да, там і народився. В тюрмі. Так що органи — це, рахуйте, й є моя батьківщина. На все життя. І батьківщина, й національність... І моя рідна мати, що мене народила, теж із органами була зв'язана... Її в сорок п'ятому закинули до бандерівців... з особливо важливим завданням. Такі діла...

Тільки це не жіноча робота, звичайно. Боже сохрани.

Ім'я знаю. Леа Гольдман — так її звали. Мою рідну матір, яка мене народила... В Ізраїлі вона, між іншим, у списках жертв Голокосту числиться. Як загинула сорок другого року в Перемишлі, в єврейському ґетто. Такі діла... А ви кажете — до ізраїльських колег звернутись... Думаєте, вони там, в Ізраїлі, сильно раді будуть узнати, що від п'ятдесят другого року отримували від німців компенсацію за людину, яка в дійсності врятувалась на радянській стороні?..

Ну да, померла. Там же, в тюрмі. Але ж це вже в сорок восьмому році було! Це вже інша справа зовсім...

Ви тільки не подумайте, ніби я, тасскать, виправдовую сталінські методи... Людей у нас, звичайно, не цінували... ніколи не цінували. Мій батько... той, що мене виростив, казав — розстрілювали тих, кому, по совісті, Героя Радянського Союзу треба було давати. Я в курсі, не думайте... Ясно, що не за людські життя ми з Гітлером воювали... І якби в сорок другому Сталін домовився з німцями про сепаратний мир, то євреїв у нас винищував би вже СРСР, на переговорах у Мценську радянська сторона це Гітлеру обіцяла — в обмін за закриття східного фронту, опубліковані вже ті документи... Але то таке... мало що могло бути! А є — те, що є: моя мати мала загинути ще в сорок другому, від фашистської кулі. І так її й порахували в Ізраїлі, як їм було вигідно... А радянська влада подарувала їй життя. То хіба, якщо по-державному підходити, не логічно було запропонувати їй за те співпрацю?..

Ніка всього того не знає, не треба їй знати... Дружина всього не знає теж...

Розумієте... я бачив її фото. Своєї рідної матері, Леї Гольдман. В її агентурній справі. Анфас, профіль... Знаєте... це кошмар якийсь... Особливо в профіль — викапана Ніка, копія. Просто, знаєте, мороз по шкірі... Не подумайте, що я забобонний. Будете мати своїх дітей, тоді зрозумієте. А вона не знає, і не треба...

Батько розказав, да. Той, що мене виростив. Фактично, другий раз мені життя дав. Що я вижив, виріс — це його заслуга... Він із мене людину зробив. На ноги поставив... Я й Ніку так виховав, вона завжди на могилу дідуся й бабусі квіти носить — на Лук'янівське, вони на Лук'янівському поховані... На День Перемоги, на День чекіста... на проводи... Мені ж іще й двох місяців тоді не сповнилося... Там, у тюрмі. Мене через прокуратуру в справах неповнолітніх оформили...

Чшшш!.. Ні, не клює, це мені здалося...

Ну, не клює, так і той... Умер Максим, і хрін з ним... Давайте ще по одній, щоб не дарма сидіти... Ваше здоров'я! Хух...

Такі діла. Так що я, як бачите, — везучий. Тьфу-тьфу, постукали по дереву, де тут дерево?.. Фартовий чорт. Так про мене казали, ще як на курсах учився... тут, у нас, у Києві, на Червоноармійській... Я ж наймолодший був у групі, зразу після школи поступив. Ну, спочатку всі думали, знаєте, як, — блатний хлопчик, по протекції... Батько — заслужений чекіст, ветеран... Ніхто ж не знав, яку я в батька школу пройшов. Такої і в Дзержинці не отримаєш. І я йому вдячний! Вдячний, да...

Знаєте, я його тільки тоді по-справжньому зрозумів, коли він мені ото розказав... Мама дуже тоді переживала, такий стрес... У неї серце вже тоді було хворе... Їй взагалі з батьком жилося нелегко, півжиття на одне вухо глуха проходила — він, коли сердився, бив з лівої, тяжку руку мав, покійник... Ну, і йому ж теж нелегко було... В тридцять років стати калікою, це, знаєте... Він же після поранення дітей уже мати не міг. Маму ревнував люто, раз на моїх очах утюгом у неї кинув... праскою... Щоразу, як з дому виходила, кричав їй потім у коридорі: "Знімай труси!"... Перевіряв, значить... чи не зрадила йому за цей час... Я довго думав, що це так і треба... Що всі так живуть.

Вам не холодно?

Випийте ось... для профілактики, таскать, щоб простуди не було... Ваше здоров'я!..

Я то догадувався, що батько мені нерідний, — думав, може, у мами до нього якийсь інший чоловік був. Ну, єврей був, і вона з ним розійшлася... Діти, вони ж чого тільки собі не навігадують... А батько в мене, між іншим, до Берліна дійшов, Ніка вам не казала? Да, всю війну пройшов... Герой... Два ордени Червоного Прапора. А потім роками по санаторіях кантуватись — ну що це за життя... для офіцера?

О! Чшшш! Ага! Єсть!..

Не втечеш, брат, і не дьоргайся... Окунець! Ну, нічого, на юшку пригодиться... Зараз ми його сюди, в сітку, ану подержте-но мені... Да, щоб у воді були, свіженькі, — бачте, які красавці... О! Дякую.

Да... такі, значить, діла...

А вийшло, що я й правда — байстрюк. Тільки від іншої жінки. Хто був мій батько, невідомо. Вона так і не сказала... рідна моя мати. Я її фото перший раз у п'ятдесят

років побачив. Знаєте, такі фото, зняті в тюрмі, — на них людина інакше виглядає, ніж на волі... Жінки особливо. Бачили цю нашу кралю, Юлію Тимошенко — яка вона вийшла з

Лук'янівської тюрми? От десь на цій стадії вже можна фотографувати — коли вже видно, якою жінка буде на зоні. Погляд теж міняється... очі... Але все одно, можна було побачити, що красива була дівчина... Леа Гольдман.

Леа Давидівна, по-батькові. Трохи-трохи до двадцяти трьох років не дожила... Я, тільки глянув на те фото, відразу собі сказав: Ніка цього бачити не повинна, ніколи. Не дай Бог. Особливо той профіль... Так перед очима й стоїть...

Це вона помилку зробила, звичайно, — що не сказала, від кого дитина. Найгіршу помилку з усіх можливих. Якби сказала, в неї були б шанси. Якби хоч що-небудь сказала, що завгодно... Сплела б якусь легенду, якимось... співробітничала б зі слідством... Ті б, звичайно, спробували знову використати — такими кадрами тоді на Західній не розкидалися... Батько мій... Бухалов, так і казав, що це вредітельство... шкідництво, загубити агента з таким досвідом... Два з половиною роки серед бандерівців — це вам не хухри-мухри! В усякому разі, жити їй МГБ б дало, це точно... Да, злі були на неї, ясне діло, що злі, — закинули її до ворога з завданням, а вона пропала! На два з половиною роки — як під землю, ні слуху, ні духу... Ну, ясно, яка перша підозра — перейшла на бік бандитів... Але все одно, її б зберегли, такими агентами дорожили...

Винуват, як? Ну, довіряли, не довіряли — це вже, вибачте, лірика, рожеві соплі... Нікому не довіряли! Ні одного агента не було тоді на Західній Україні, якому б довіряли. І правильно, я вам так скажу... Зі Сташинським історію — пам'ятаєте? Що Бандеру вбив, а потім у ФРГ здався? Так отож... Та що я вам буду казати, у вас же члени сім'ї теж воювали... на тій стороні... Мало що — не довіряли! Поки не знятий з обліку, агент в роботі, рахуйте, як при виконанні... І батько мені спочатку так і сказав... Бухалов, — що моя мати загинула при виконанні... Він, може, всього й сам не знав... якщо й знав, то не надавав такого значення, вони по-іншому на те дивилися — фронтовики, знаєте, Германію пройшли... Німеччину... Звикли, що з ворогом не панькаються... Але тут же інше діло. Вона ж уже була громадянка СРСР. Агент з особливим дорученням. Її смерть була — груба службова помилка. Вона повинна була жити. Два з половиною роки, стільки інформації... Могла б вижити. Якби тільки не мовчала. Мовчати їй не можна було. Не можна було так злити... молодих мужиків...

Не дує вам, ні? Глядіть, щоб не простудилися...

Да, допитували її... Погано допитували... От мій батько — той умів допитувати! Ще в дитинстві мені періодично такі "чистки" робив — і не хочеш, а все як на духу викладеш... І за вухо так крутити вмів, по-особливому, аж присядеш... Ні, ви не подумайте, він не був якимсь там... садистом... По-своєму, думаю, він мене любив... гордився... Ну, такі були часи... такі методи... І — діяло, знаєте! Діяло...

Що я вижив, це його заслуга. Виключно. Всяке було, але знаєте, як кажуть — не та мати породила, а та, що виховала... Два місяці мені було, коли вона... коли її не стало...

Навіть і двох місяців ще не було. Знаєте, яка в таких дитбудинках була смертність немовлят до року? А я от — вижив... Тільки коли він мені перший раз розказав... про матір, я вже тоді дорослий був... уже одружений... тільки тоді я зрозумів, чому він мене в органи віддав. І правильно... Добре зробив, що віддав. А то не знаю, що б зі мною було... Я ж пацаном і вішатися хотів... З петлі мене виймали... в восьмому класі...

Ви служили, Амброзійовичу? А, після університету... Лейтенант? Які війська? О, це як мій тесть, Царство йому Небесне... Ну, давайте, наливайте, чого зазря посуду держати... За службу! Хух...

Знаєте, є таке поняття... І в армії з першого дня учать — "зрозуміти службу"... Офіцер безпеки — він завжди на службі, так нас учили... його так учили. Мого батька, а він у тридцять років інвалідом став... після поранення. Своїх дітей уже мати не міг... Так що я для нього був — останнє його завдання. На все життя... Служба! Розумієте? Штрафбат на дому, тас-скасть... Він же ж на фронті штрафників охороняв... до того, як у Західну його направили. Тих, хто мав — скупити кров'ю... Пам'ятаєте у Висоцького пісню? "Ведь ми ж не просто-так, ми штрафнікі, нам не пісать — счітайте камуністам..." Хороша пісня, душевна... Ну, я для батька й був таким — штрафником. За матір свою рідну... яка померла. Втекла, значить... з кінцями. Я бачив у справі ту розписку — згоду на співпрацю. Її рукою написану. І — жодного донесення потім! Жодного. Повний провал. Два з половиною роки, це ж не жарти! За кожний такий провал хтось мусив відповідати...

Ні, ви не думайте, я не виправдовую... Я навіть не знаю, чи він те все знав... Бухалов, — чи його ввели в курс, і наскільки... Але його службу я зрозумів! Зрозумів, чому він мене так ростив... Коли мама мене, бувало, пацаном од нього ховала... коли він ременя брав, військового, з бляхою, на руку так намотував... він їй тоді кричав: ти, кричав, дура, нічого не тямиш, йому ж на користь — зліший буде!.. Виховання таке було, значить... Такі методи... Зараз це все інакше сприймається, звичайно... А тоді були інші часи. Я ж кажу, все залежить від точки зору...

Я його пацаном убити хотів... одного разу. Після того, як він мені в школі вухо крутив... перед класом... змусив стати на коліна... і так прощення просити, що більше не буду, — я малим шкодний був... Досі пам'ятаю, яка тоді тишина стояла... І всі очі, всього класу, на мене звернені... Ух!.. Я після того з дому втік... підстерігав його, з заточкою... Це ще, коли я не знав нічого... Пацаном іще був...

Ви, мабуть, думаєте — до чого я це все, да? Запросив по ділу поговорити, а сам байки травлю? Хе-хе...

От і видно, що ви не рибак... Рибалка — вона терпіння вимагає... терпцю. Хороший тренінг, знаєте... Рахуйте, та ж "наружка"... А то всі спішать, спішать... А виграє, в кінцевому результаті, той, хто вміє ждати. Ну, і підсікти у відповідний момент — коли, значить, клює...

А клювати щось не хоче, да... Ну, нічого, подождем. Бачите, як поплавок ворухиться? Мальки грають...

Знаєте, я, коли ще курсантом був... Був у мене випадок, я сам напросився... Поїхав

із солдатом, їх так посилали: дані з грифом "совершенно секретно" — три сторінки, друкованих на машинці, — клали в кейс, кейс наручником пристібали до зап'ястя, саджали в уазик, і — до нас, значить, у відділення... І кнопочка поруч червона — "самоліквідатор"... У випадку загрози солдат на ту кнопочку має натиснути — і, разом із кейсом, самоліквідуватися... І от я сидів і всю дорогу на ту кнопочку дивився. Очей відірвати не міг. За тим і поїхав... Дивився й думав: зараз — чи ще хвилину підождати? Зараз — чи ще?

Двісті кілометрів так проїхав... Помогло. Більше таких думок не було... довго... Головне — вміти ждати. Велике діло. Ще хвилинка, ще день... А кнопку твою й без тебе колись натиснуть, то чого спішити... поперед батька в пекло?..

Ні, це розвідка була... Біла кість — так вони про себе думали. Всім же хочеться про себе краще, ніж є, думати, да? їх у Москві готували, в Дзержинці... А нас тут, в Україні, — ну, ніби, значить, на "брудну" роботу, на "нутрянку"... Вину ват, як? Ну, того вже я не знаю — чи бувало, щоб хтось так самоліквідувався... Може, й бувало... За Сталіна, коли страх іще був... А на моїй пам'яті дурних уже не було. Та ті три сторінки нікому й не потрібні були — так, відписка... З таких відписок, Дарино Анатоліївно, півархіву в нас складається. Із звичайної, вибачте, липи. Так що ви не думайте, ніби досить вам знайти документ — і вже все... Документи — їх, знаєте, люди пишуть...

Ви тільки Ніці не розказуйте.

Ну, мало що... Деся побачитесь...

У мене ж, крім неї, нікого більше нема. Дружина — то таке...

Вона, коли народилась, два кілограми всього важила. Два сто. Я на молочну кухню ходив... Сам із пляшечки її годував, у дружини молока не вистачало... Був би хлопчик — мабуть би, не справився б. А з дівчинкою інакше... Доки я з ніг не звалюся, доти їй і потрібен буду.

Да, такі діла... Ну що, хряпнем іще? За наших дітей... Заводьте, заводьте пошвидше, не тягніть із цим ділом, демографічну ситуацію в країні виправляти треба! Жартую... Ну, поїхали! Хух... Пішла, рідненька... Казав мій тесть — як робота заважає п'янці, то треба кидать роботу... Він, тесть мій, теж із військових був, покійник. До підполковника дослужився, ще в Афганістані встиг побувати... А поховати себе заповів на своїй батьківщині, на Черкащині... В тому селі, звідки вони з жінкою обоє родом. Ми туди з ним удвох на рибалку їздили. Такий чоловік був, знаєте... ніколи без діла не сидів... У дев'яносто першому демобілізувався — в таксисті пішов! Підполковник Радянської армії — а крутив баранку, як простий ваділа... А що, казав, — машина своя, на бензин зароблю, а сигаретами пасажери вгостять — от і економія... Такий чоловік був... Без комплексів. В армії з цим простіше, у нас трохи інакше було, в органах... Він мені багато в житті поміг. Повезло мені з ним. Кажу ж, я — везучий...

Теща, та більше переживала, коли взнала, що я Бухаловим приймак... У неї це так було, знаєте, по-простому, по-сільському — щоб не сказали, що її дочка за жида вийшла... Знайшли жида! Дочку теж накрутила... Ну, та злякалася, що мене з Києва кудись у провінцію засунуть, од гріха подалі, а вона ж уже звикла... до хорошого

життя... Добре, що тесть тоді не піддався на провокацію, вправив їм мізки, обом... І дружині, й тещі. Після того, як батько мені розказав... Бухалов. Без того, може, й не розказав би. А так — прийшлося йому втручатися... вивертати всю, таскать, подопльоку... Да...

Я думаю, це його й добило. В якомусь смислі, таскать... Підірвало. Те, що це нікому не потрібно було, — на що він життя поклав. Що мене виростив... Його служба. А я ж уже капітаном був. Наймолодшим капітаном у республіканському КГБ! Якщо по-державному підходити, йому б за те, дійсно, Героя треба було дати... Тільки що ніхто того вже не цинив. Використали старика — і виплюнули, за були... А мене тоді добряче стукнуло... коли він мені розказав...

Так через євреїв і той... заварилося.

Ех, дорога ви моя... Ви матінку вашу спитайте — вона мусить пам'ятати, то ж її співробітниця була... Да, так. В одному музеї працювали... Єврейка, в Ізраїль подала на виїзд. А я роботу з нею проводив... Бесідував. Два місяці бесідував, і все намарно... А ви як думали? Що їх просто так випускали?..

Хе-хе... Та там цілий філіал наш, в Ізраїлі... У Висоцького ще пісня така була, не пам'ятаєте? "А место Голди Меїр ми прохлопали, а там на четверть — бивший наш народ"... Жарт? Ну, в кожному жарті, як кажуть, є доля жарту... частка. Він же теж із органами співпрацював, Володя Висоцький... Що, не знали?

А що ж ви хотіли? Ясно, що не довіряли їм... євреям... Були ж випадки, що й ветерани з їхніх подавали на виїзд, навіть Герої Радянського Союзу... Скільки скандалів було... Хто ж знав, що все кінчиться... так скоро...

А! Ключуло! Ну давай, давай, пішла, рідненька... Оп-па!

Есть!..

Тьху ти, знов — плотвичка... Таке, хоч у воду назад випускай...

Тут оцей момент, знаєте, азартний: коли ключуло — а ти ще не знаєш, що!.. Найбільш відповідальний такий момент... А я тоді ще молодий був, пороку, тас-скаць, не нюхав, — ну, й витягнув разом із тою тьоткою... цілий, вибачте, єврейський кагал... Десь вона порадилася — у них своя мережа взаємодопомоги діяла чітко! — ну, й знайшли, як їй відмазатись... зіскочити, значить, з гачка. Вони, бачте, подумали, що я теж з їхніх, тільки скритий — переписаний на російське прізвище... коли ото боротьба з космополітами була. А такі, скриті — їх у штат рідко брали, вони більше агентами були, старалися... Будеш старатися, коли в тебе, приміром, мати єврейка, а батько — поліцай! Шуцман, да... Все життя з шкури лізти будеш. Винуват, як? Ну, не будемо вказувати пальцями, люди зараз шановані, великі посади займають... Неважно. Так от, вони тоді між собою вирішили, що й я маю бути з таких — приховав, значить, плями в біографії, з чистою анкетой в органи проліз... Слабе місце, думали, знайшли, і по ньому вдарили — щоб перевести, значить, стрілки... з тої баби їхньої — на мене, найкращий хід. Безпрограшний...

Винуват, як? А... Це, знаєте, тільки так прийнято думати — ніби КГБ було всемогутнє, і не можна було його обійти... Насправді бардак в органах такий же був, як

і всюди... бюрократія, підсидки... Мені ж теж треба було за тих два місяці, що вхолосту пройшли, начальству пояснювальну писати. А тут приходить на тебе такий пакет — скарга від об'єкта розробки плюс анонімка — і все, ти вже мічений! Підозра посіяна: єврей, мовляв, єврею ока не виклює... ще й підмажуть йому з якого-небудь Сохнута, з їхньої єврейської каси... за те, що своїх від КГБ відмазує... Головне ж що? Кинути тінь, — а ти потім доказуй, що ти не верблюд! Що не вів подвійної гри... Грамотно придумали, ну — прорахувалися трохи... Ніхто ж не знав, як діло було... Я ж і сам тоді ще нічого не знав...

А я вже на юрфаці вчився, закінчував. Заочно... Капітана одержав. Тільки-тільки наладилося життя...

Тяжко було, знаєте... Завжди тяжело, коли тобі не довіряють. Радіють за твоєю спиною, що ти спіткнувся, бо на твоє місце вже черга намилилась... І дома — та сама пустота, нема на що опертись... Старий запив по-чорному... батько, Бухалов. По п'яні мені й розказав, мама тільки плакала... Він після того й прожив недовго. Тяжко дуже вмирав, з образою... на цілий світ... Цироз печінки — не жарти. Ніка його вже не застала, вона вже пізніше народилася... коли його вже не було...

Не дує вам, ні? В ноги не холодно?

Такий був період... Жити не хотілося, додому йти ввечері не хотілося... Який смисл, думаєш? Натиснути кнопку, і все... Це ж я ще тоді всього не знав... Але вдарило сильно... І головне, розумієте, як на сміх, — що да, виходить, таки єврей! Байстрюк. І що матір мою рідну, яка мене народила, так само підозрювали... в подвійній грі... Просто... як прокляття якесь... Оці думки... Тьфу-тьфу, не дай Боже...

Оцей-от страх... не за себе вже, не подумайте... він звідтоді десь у мені — сидить, сидить... В кишках засів. Слава Богу, що Ніка того всього не знає... В неї своє життя... З чистої сторінки, таскать... Хай...

Думаю, батько й сам усього не знав... Бухалов. Але це його підкосило. Добило, да... Що він мусив виправдовуватись... за мене. Аж до Москви дійти, бо тут, у Києві, на нього дивились, як на чокнутого... Ніхто не хотів брати на себе відповідальність, всі думали тільки про свою шкуру... ну, і про те, як би кусок чужої відхватити, коли випаде нагода... Він тут був чужий. Для тих самих органів, яким життя віддав... для яких і мене виростив... Старий придурок, що вже ніякого впливу не мав. Ну й що, що персональний пенсіонер? Коли вся його служба, все, рахуйте, чому він віддав життя — все розлетілось, як... як пух — від одного сфабрикованого доносу... Як він кричав, випивши... Матюкався... Криси! — кричав... Про бандерівців мені раз сказав, от того ввік не забуду — що він їм заздрить: як вони стояли за своє! Тридцять років не згадував, а тут вернулось... Я на нього тоді по-новому подивився... Це ж іще до путчу було, до всіх перемін...

Складно це все, знаєте... А ви хочете, щоб — раз-два, і готово! От зараз, мабуть, слухаєте й думаєте — до чого це все я, да? Я ж бачу... Всі спішають, усім нетерплячка... Архіви вам відкрий, документи всі подай на блюдечку, гриф секретности зніми до закінчення п'ятдесятилітнього строку... Знаєте, скільки я вже цих хвиль пережив? От і

ви з своїм фільмом туди ж...

А що з того може вийти — подумали? Діти ж лишилися, внуки... Їм-то — за що це все?..

Ех, Дарино Анатоліївно... Я й сам би радий... всього не знати. Часом, як подумаєш — от, вижив... а для чого?..

Ото тільки Нікушка... Доча моя. Їй я завжди буду потрібен.

Що, змерзли? Ну, значить, треба випити ще... Казав мій тесть — рятуймося, бо тверезіємо!.. Давайте, давайте... Ваше здоров'я! Хух...

Це він мені сім'ю спас... врятував. Тесть мій. А потім уже Нікушка народилася. Якби не він, хтозна, як би воно обернулося... Пустота була така... як чорна діра. Такий період... На роботі мрак, і дома — мрак... Вихід? А який же міг бути вихід? Раз у систему попав, тут уже, дорогі ви мої, діло таке — або вверху, або вниз! Третього не дано... Такі правила. Доти в мене йшло вверху, а коли вниз — то вже все життя насмарку... це в тридцять-то років! І дома ніякого просвітку, нема куди йти... Моя дулася на мене... боялася, що в діру якусь зашлють, дублянку вона собі там не купить... таку, як у нашому розподільнику, — вона якраз записалась на них на чергу... Потім тесть із Афганістану тих дублянок цілий контейнер пригнав, то ті їй теж були не такі, бо в тих уже всі ходили — з лами, з такими білими хвостами, як соплі... Ем, що там!.. Всі баби — дури. Вибачте. Це я тоді так думав. В смислі — що всі так живуть. Інших жінок я не знав. А декабристок тільки в кіно показували...

І ото тоді я з вашою мамою познайомився... Це вперше в мене таке було... в моїй практиці. Ну, і востаннє ж... Після Сталіна цього методу не практикували, а тоді якраз прийшла вказівка його відновити — "жінка за чоловіка"... Одній так строк дали... жінці, чоловік у неї був засуджений за антирадянську агітацію, вона до нього їздила... в табір... Ну, то п'ятого відділення робота була, я таким не займався! Але підготувати, тас-скать, ґрунт — ясно, до чого воно йшло, інструкцію одержав... Всі такі методи спершу в нас на Україні випробовувалися, а потім уже поширювались на інші республіки... на весь Союз... Ясно, що незаконно, а що зробиш? Вказівка спущена — виконуй! Така робота...

Був час, що мені це помогало. Мобілізуватися... Поки молодий був. Не розповзтися, не піти юзом... вроздрай... Не думати... Може, в армії навіть краще було б... Ну, та що там... Добре, що так усе вийшло... Я не нарікаю, моя совість чиста...

Коньячку не хочете? Хороший коньяк, закарпатський... Для тиску добре... щоб гіпертонії не було...

Хух!..

Благодать яка, а? Тишина яка...

Знаєте, я таких жінок, як ваша мама, не зустрічав доти. Та й потім... Так воно в житті буває, такі періоди — коли все разом сходиться, і все разом валиться тобі на голову... Якраз я вперше про свою рідну матір узнав... і що вона так і не сказала, хто мій батько був... не назвала... І от, коли я з вашою мамою бесідував... я це нарешті уявив. Повірив. Що так буває. І що за те, щоб тебе так любили, можна витримати все...

Табір, тюрму, психушку... Все! На все наплювать. І на Сенатську площу вийти — запросто, і бути потім розжалуваним... до рядового... Вони тому й вийшли... змогли. А я був в іншій системі. Від народження, недарма ж я в тюрмі народився... Я знав, як на коліна можна поставити... перед класом... умів знаходити в людях слабкі місця... Я був здібний, не думайте, — у двадцять вісім тоді капітана не тільки по блату давали! Але це інше... А так, як їх, — мене ніхто ніколи не любив. І ждати не став би...

Велике це діло, знаєте, — коли тебе ждуть...

Повезло... вашому татові.

Ех, Дарино Анатоліївно... Ви не думайте, що я... Я й тоді так думав. Чим старіший стаю, тим більше про це думаю... Фільм був тоді, в сімдесятих, — про дружин декабристів, не пам'ятаєте? Забув назву... Там одна актриса грала... наша, київська, — Ірина Купченко... на вашу маму схожа... Я потім на повторний сеанс ходив, ще раз дивитися, пізніше вже... коли вже мене в архів перевели... Ну, то таке... Да...

Винуват, як? Да, перевели. Довірили... Батькова заслуга... Бухалова, це все він. Відновив мою... анкетну чистоту, тас-скасть, — до Москви дійшов, до свого начальства післявоєнного... всіх підняв, хто ще був живий — хто, значить, у курсі був... мого всиновлення... У мене ж до того в послужному списку все було в порядку, до музею... І хто б подумав — музей! Таке наче місце... спокійне, контингент в основному жіночий... А воно он як обернулось. Ну, перевели. З оперативної роботи, з людьми — на роботу з документами... Воно й на краще, як потім показалося. В житті часто так буває: думаєш — все, кінець, а потім бачиш — а воно ще й на краще... Бо це ж у мене другий раз підряд... зрив вийшов. З вашою мамою — зразу після тої єврейки. Але тут уже я сам, з власної ініціативи... Не став відкривати справу, так і в рапорті написав — недоцільно, тасккасть... Характеристику їй дав... Шеф прочитав — розсердився: ти, каже, рекомендацію в партію їй даєш, чи що?.. Але все ж таки загальмували, не дали ходу... Передумали. А вже був закинутий гачок...

Це ще Нікушки тоді не було. Вона пізніше народилася. А ви вже в школу ходили... Така була... худенька дівчинка, бліденька, — я раз бачив, як ваша мама вас зі школи забирала... Тепер би не впізнав!.. Нізащо. По телевізору перший раз як побачив — не може бути, думаю...

Да, такі діла...

Знаєте, в армії — там просто, там є чітка межа: оце дім, оце — робота. І агресія в часі чітко локалізується: сім ранку — стройова підготовка, що не так — чоботом по морді... Гик!.. Вибачте... З тестем моїм у вихідні зранку краще було не заговорювати. В НКВД, за Сталіна, вночі працювали — теж за цією схемою... А в наш час не виходило вже. Батько мій, Бухалов — він іще старого гарту... Він же з бандерівцями воював... І з мертвими з ними воював, їм усе життя потім... доводив... Мене ростив, щоб зліший був... А кар'єри робились уже не злістю, не агресією... Обраність — от що тримало на службі! Почуття причетності... до свята святих держави... великої держави, перед якою весь світ тремтить. Сила! Таїнство влади, казав цей... директор інституту одного московського, виступав у нас недавно... Таїнство, да! В юності це гіпнотизує, може

замінити... і дім, і сім'ю... А потім один такий поштовх — і ти опиняєшся... голий. Голий. І не треба тобі, виявляється, нічого — тільки щоб тебе любили... щоб ждали тебе — ось так... Навіть із психушки... Гик!.. Навіть знаючи, якими в нас із психушок виходили... Я ж їй розказав. Матінці вашій. Попередив...

Да, так...

Я от думаю — хто він був, мій батько? Рідний, я маю на увазі... За що вона його так любила? Мати моя? Могла ж вижити... Молода ж зовсім була, це б їй тепер ще й восьмидесяти б не було... Тещі моїй он вісімдесят два... Могла б дожити. Як так можна було, а?.. Часом думаєш — дурочка, дівчисько... молода була, не розуміла... життя... А тоді вашу маму згадую... Ольгу Федорівну... пам'ятаю, да... І що? Як у неї життя потім... склалося?

А... Це добре... Добре, що добре... А тільки, знаєте, коли в самого дочка росте... Будете мати своїх дітей, тоді мене зрозумієте. Це тільки у вас там, в кіно все красиво виходить... А я з свого досвіду вам так скажу: як тільки в документах все красиво, гладко... читаєш — ну прямо тобі Лев Толстой, комар носа не підточить! — так і знайте, що — липа... Липа, для звіту писалось. На дев'яносто процентів можете бути впевнені. Не думайте, ніби досить вам тільки документ на руки одержати — і вже все...

А ви не спішіть, не спішіть... Кльов-то тільки тепер і починається... Минулої неділі я такого судацюру тут витяг — на шість кіло потягнув!.. О! Не бійтесь, не розіллю... Давайте її сюди, ту пляшку, поближче... Гик! Вибачте...

Огірочок беріть, домашній... Дружина моя їх маринує — ммм!.. Ніде таких не знайдете. Вона в мене дура баба, звичайно, але хазяйка — во! Тестева школа... А Ніка в мене вдалася. Слава Богу. Яка дівка виросла, а? Тьфу-тьфу... Моя кров!..

А совість моя чиста, Дарино Анатоліївно. І не треба мене... в штрафбат записувати. Думаєте, я не розумію? Такий дурний, думаєте, да? Кінчився мій штрафбат, дорога ви моя. Ще тоді... гик!.. На тому музеї й кінчився. І батько мій це розумів... Бухалов. Що виплюнули його. Всіх нас виплюнули. Правих, винуватих... хто такими рахувався... Без різниці! Що вашого батька, що мого... Да, так! Тільки мій це перший зрозумів... Бухалов. Ще до того, як Союз розвалився...

Гик!.. Водичка там коло вас, подайте, будь ласка... Ні, нічого, я тільки порошок свій зап'ю... О, дякую.

Знаєте, я колись чув, письменниця виступала, ну ця, забув прізвище — що про секс писала... в польових умовах... Да, яось так. Точно я не запам'ятав, як вона говорила, ну смисл був такий — раз народжений у тюрмі, значить, виходиш — або наглядач, або в'язень. Без варіантів, таскаться... А я от не згоден! Категорично з таким не згоден. Я сам народжений у тюрмі — і що б зі мною було, якби не він... не мій батько, що мене виростив?

Ні, ви не зрозуміли... Гик!.. Не можна так... по живому... Що значить — або наглядач, або в'язень? Це що ж виходить — ціле покоління винувате тільки тим, що в такий час народилося? Хто вижив, той, значить, і винуватий?.. Вішатись треба було всім... щоб чистенькими вийти, да? Петлю на шию — і втік? І вже — герой, можна кіно

знімати? От і ви ж туди ж, з вашим фільмом... Ну, добре, я розумію, хай буде — герої, боролись... за незалежність України. Раз настала незалежність, часи змінилися, — треба їх вшанувати. Пам'ятники там... Нехай. Але для чого вам копатися в цих... смертях? Смертниках?.. Який це приклад для молоді, нащо їм таке знати?

Їм жити треба, Дарино Анатоліївно. Жити! А не озиратися назад. Знаєте, як кажуть — менше знаєш, краще спиш... Я от радий, що Ніка діда Бухалова в живих не застала. Мама... бабушка Дуня наша, покійниця, — після його смерти прямо розцвіла! Помолоділа навіть. Двадцять років іще прожила. Ніку вигляділа, мала собі потіху на старість... Нікушка теж її любила. Завжди їм квіти носить на Лук'янівське... Всією сім'єю ходим... на проводи, на День Перемоги... І на День чекіста, аякже! Що я їй міг, те дав. Чого в мене не було. А моя дочка виросла в нормальній сім'ї! Як у людей... Моя б воля — я б їй взагалі нічого не розказував, хай би так і думала, що вона Бухалова — по діду-бабі... Що ж, коли теща влізла, гадюка... А що ви хотіли? Щоб я своїй дитині розказав, що її рідна бабушка повісилася в тюрмі після того, як її на допиті згвалтували троє мужиків за раз?..

Да, так. Повісилася. В камері, на власній косі. Гик!.. Косою... задушилась. Я сам тільки пару років тому взнав. Докопався... Двадцять років копав, щоб таке викопати... Воно мені треба було? Треба, скажіть?

А — фронтовики, дорога ви моя, фронтовики... Розуміти треба. З німкенями в сорок п'ятому можна було, війна все списала... А бандерівці — то ж, рахувалося, ті ж фашисти: "українсько-німецькі націоналісти", так же їх називали... У німців були "українсько-жидівські", а в нас "українсько-німецькі"... Отака-от судьба випала... моїй єврейській мамі. Не єврейська, у війну, — так після війни, получите-розпишіться — німецька!.. І не сказав їй ніхто, дурочці, що не можна так злити... молодих мужиків, які пів-Європи покорили, до Берліна дійшли! На Рейхстагу розписалися... Знаєте, який на Рейхстагу мій батько... Бухалов, найбільший напис бачив? Метровими буквами! Вибачте, кажу як було: ЕБАЛ Я ВАС ВСЕХ!..

Хух... Не бійтесь, алкоголь мене не бере. Часом навіть жалко, думаєш — краще б брав...

А ви думали, як? Документик вам знайди — і все? В документиках, дорогі ви мої, про таке не пишуть...

Слідчого? Покарали, да. І тих двох... других, теж... В званні понизили... на два місяці. Самогубство в тюрмі — чепа, гірше втечі. Як тільки й змогла... Втекла, ну, умнічка. І від мене втекла... Рідна моя мати. Як у пісні: "Рідна мати моя, ти ночей не-до-спа-ла..." Ех... Вибачте... Знати б, де лежить, я б їй ці слова... на пам'ятнику вибив...

А ви мені про могилку... вашої родички. Які могилки! Куди вивозили трупи з тюрм, де закопували — хто ж вам скаже? Хто закопував, той мовчить... якщо ще живий. От недавно відгукнувся... ветеран, з Росії, був у тій бригаді, яка Шухевича труп... утилізувала... Спецоперація була, учасникам потім відпустки дали... Бригада труп вивезла, спалила і попіл розвіяла — в лісі, над Збручем... Слідів не повинно було лишитися! Розумієте? Ніяких слідів, так і зараз... в Чечні робиться: після зачисток —

аннігіляція... Не знайдете ви нічого! І я не знайду... де моя рідна мати була похована. І що робити? А? Не скажете... А я вам скажу! Скажу... Будете своїх дітей мати — зрозумієте... Бо дитині треба, щоб було... місце, пам'ятник, своє кладовище в місті, куди піти, коли всі її друзі з батьками на проводи йдуть, а потім у школі розказують... Не іногородня ж вона! Киянка... Корінна вже, рахуйте. Як є могили — так і корінна. Дедушка, бабушка... Все, чого в мене не було, — я їй все дав. Моя дочка не сирота! Маленькій — портрет на пам'ятнику показував, учив: "деда", "деда"... Вона досі так говорить... І не дай Бог... не дай Бог... Гик!.. Вибачте... Ні, це я так... закашлявся...

Не лізьте ви туди! Нащо це вам? Не треба...

Думаєте, страх у мені говорить? Да, страх! Хай буде — страх... А як без страху жити? Розповзеться все, — бачите, як розповзається!.. Ціла держава розповзлася, як тільки боятися перестали... Мені п'ятдесят шість років, я все життя боявся... батька боявся, начальства, по службі оступитись боявся... А тепер нічого вже не боюсь — за себе не боюсь, не за себе... А ви б бачили, який це... жах... Коси в неї... на фото... У матері моєї, Леї Гольдман... Дві коси, наперед перекинуті... Чорні... У Нікушки теж волосся гарне, густе... бабушка Дуня їй у школу косички заплітала... Бррр!.. Ніхто того фото не побачить. Хіба, як сама п'ятдесят років буде мати... Своїх дітей мати буде, внуків... Якщо їй це цікаво буде... Фото я лишив. З усієї справи — фото лишив... Нікому не показував. І не покажу... Тьфу-тьфу... Не дай Бог... В усі дерева готовий битися, лобом...

А кнопку натискати — ні-і-і-і, нема дурних!.. У мене дитина, я їй потрібен. Матері рідній не потрібен був... не подивилася, що дитя малесеньке кидає, двох місяців іще не було, чужі люди виростили, — хай!.. Зате дочці потрібен, своїй кровинці єдиній... Все, що маю, — все їй! Квартира від діда з бабою, дача — тесть, рахувати, своїми руками збудував... Консерваторію захотіла — маєш консерваторію! Нічого, прогонуємо, поки я живий — бідувати не буде! Хай учиться... Може, дай Бог, і виб'ється... в солістки які-небудь, вона в мене здібна... І з амбіціями дівчинка, слава Богу, це я їй теж дав — впевненість у собі, якої в мене не було ніколи, ріс, як вовчонок... Що міг — усе дав! І доки я живий, так буде... А совість у мене чиста, ні перед ким я не винуватий...

О, пішла! Пішла! Давай, давай, дорогуша, не дьоргайся, не на такого напала... От ми тебе зараз... гарненько...

А, сука, б...! Зірвала гачок... Хороший гачок, зараза, японський... Будеш тепер плавати, дура, з гачком в губі, поки не здохнеш...

От чорт, це ж треба... Досада яка... Здоровенне щось було, може, й сом — вони хитрі!.. Або щука... от же ж падло, ну, треба ж таке... Вибачте...

Там ще щось лишилося? В тій пляшці?..

Ну, хрін з ним, — поїхали! За наших батьків... І за мого... за Івана Трифоновича Бухалова, який нас тут сьогодні зібрав... Хай йому добре буде... на тому світі... Якщо він, звичайно, є — той світ...

Справа? Яка справа, Дарино Анто... тьфу, той... Анатоліївно? Нема ніякої такої справи... Леї Гольдман. Не було.

Да, можна й так: не становила історичної цінності. Йч, яка ви... пам'ятлива... Швидко схоплюєте.

В Яд-Вашем Леа Гольдман, Дарино Анатоліївно. В Яд-Вашем, в Ізраїлі. Загинула в Перемиському ґетто, в сорок другому році. Ціла сім'я, списком — Гольдман Давид, Гольдман Борух, Йосиф, Етка... Гольдман-Берковіц Їда... І Гольдман Леа там же. І так найкраще... для всіх.

Огірочок беріть... Беріть, беріть, не церемоньтесь...

А про Івана Трифоновича я вам не скінчив... Я ж вам обіцяв — про вашу справу... По загиблих... загиблій... шостого листопада сорок сьомого року, як ви й хотіли... Ні, Дарино Анатоліївно, от чого нема, того нема, — документика, як ви хотіли, я вам не знайшов. А скажу я вам інше... теж — про Івана Трифоновича, думаю, це вам буде цікаво... Зараз, тільки гачка нового прив'яжу... О-он ту баночку, не в службу, а в дружбу, — передайте мені, Амброзійовичу, щоб два рази не вставати... О, дякую.

Плюсь! Люблю цей звук... Ловись, рибко, велика й маленька... Правда ж, в хороше місце я вас запросив? Тишина яка, а? Кожний шелест чути... І не скажеш, що в центрі міста. Монастир виручає, а то б теж тут усе забудували... Там далі, ближче до

Південного мосту, вже виросли палачики, бачили? До води підступу вже нема, загородили... На такий доробитися — мені життя вже не вистачить, хе-хе...

Да...

Так що я вам так, без документика скажу... Як то ви казали — не голка в сіні, да? Це ви правильно підмітили, не голка... Так от, дорога ви моя... Того вашого шостого листопада тисяча дев'яцот сорок сьомого року... мій батько, що мене виростив... Іван Трифонович Бухалов, якраз командував бойовою операцією... на території Львівської області. Там і був поранений, потім комісований. При взятті схрона, в якому знаходилося четверо... по-тодішньому, бандитів, по-теперішньому, партизанів. Чи повстанців — як скажете... Четверо — троє чоловіків і одна жінка. А вам же треба, щоб було п'ятеро, да? Ну, то тут діло таке — можете рахувати, що й п'ятеро... Бо жінка, як потім виявилось, була вагітна... Да. Пізніше виявилось, коли останки зібрали, — там серйозна м'ясорубка була, батькові ще повезло, що далеко стояв... А з передніх, він казав, тільки рученьки-ніженьки по деревах висіли... Як у пісеньці дитячій, Ніка маленькою співала... на мотив із "Вечірньої казки": рученьки, ніженьки, лагідні очі, спокійної ночі, на цвинтар пора...

Отака історія, Дарино Антонівно. Сімейна, таскать...

А вже хто то були, ті четверо, і як їх звали — то вже звиняйте... Батько, покійник, може, й пам'ятав... Але цього факту з його біографії, крім мене, ніхто вже не знає. Це я вам так, між нами... По дружбі... Щоб ви не шукали того, чому потім, може, й самі не раді будете, що знайшли...

Документів тих нема, давно вже. Я перевірів...

Ну... Можна й так сказати. Допоміг...

А що ж ви хочете? В мене дитина росла. Нащо їй було... дівчинці, вирісши, узнавати, що її "дід" — хай нерідний, все одно — дід, не гірше рідного... квартира по

ньому, становище... все, що є, — все завдяки йому... і для чого їй колись узнавати, як він воював... із вагітними жінками?..

Я вам, знаєте, так скажу: ламати — не строїти... Стільки сил... все життя працюєш, стараєшся... пустити якесь коріння, облаштувати... життя, дім, — і щоб усе це від одного поштовху — раз! — і рухнуло? Від одного тичка?

Не треба, повірте. Так найкраще... для всіх. Я-то знаю...

— А тепер, — сказав Павло Іванович на диво тверезим голосом, од якого вони обоє здригнулися, — вийміть ваш диктофон. І зітріть цей запис.

FILE DELETED[32]

— Я мала б відразу здогадатися. З першого погляду. Яка ж я дурна.

— Ти про що?

— Про Гелю. Що вона була вагітна. Це ж із першого погляду можна було впізнати. Та її усмішка... Леонардівська, Мона Ліза... От у чому секрет. Вагітна. Тепер зрозуміло... Я от думаю — а бабця Ліна знала?

— Угу, мала б знати — Геля ж до них у жовтні приходила... А мабуть же, того й приходила — розказати своїм! Поділитися. Все-таки в лісі самій, серед мужиків, першою вагітністю ходити — не позаздриш... І потім, слухай, їй же треба було домовитися, щоб родичі потім забрали дитину до себе! Сестра ж уже заміжня була, татові своєму третій рочок ішов, — цілком можна було так обставити, ніби Геліне немовля — то їхня дитина, друга... Точно, Адю, так воно й було! І кожна б на її місці отак побігла, на жодну небезпеку неважаючи, і ніяке МГБ б не зупинило...

— Які ви... жінки...

— А що?

— Та так... Не перестаю дивуватися.

— З чого? Це ж дуже просто. Елементарно, Ватсоне.

— Але як же вона мовчала все життя... Бабця Ліна...

— Фантастична бабця в тебе була. Звір!

— Звір?

— Угу. Це про неї фільм би треба було робити, тільки що такого тихого героїзму, жіночого, ніхто не оцінить, невидовищний він...

— Ні, не те... Ти сказала — "звір", і щось мені завертілося... Щось, із цим словом зв'язане... Гм. Ну, нічого, може, потім згадаю...

— Я тільки одного не збагну: чому він сказав — четверо? Куди з їхніх реєстрів подівся п'ятий? Не міг же він урятуватися в такому побоїську...

— А тобі не здається, що наш дорогий Павло Іванович нам не все сказав?

— Я не думаю, що він брехав. Ні, киць, я йому вірю. Все-таки, слухай, групове згвалтування, самогубство — про свою матір, хай би ніколи й не бачену, жодна нормальна людина такого не вигадасе...

— Ключове слово — "нормальна". А це не з його бекграундом, вибач. Ех, прослухати б той запис іще раз!.. Нестиковок у нього багато.

— Угу, з записом він мене круто підсік... Як ту рибку.

— Бідна моя рибонька! Так старалася, бідолашне, з тим диктофоном... Конспіратор мій доморощений.

— Та я ж знала, що коли попрошу по-людськи, він не дозволить! А я ж собі для пам'яті, не для оприлюднення ж... Просто не збагну — як він просік, що я записую? Що в мене диктофон у кишені?

— Унюшив! Може, справді — здібний?

— Та здібний же... Ніка казала, він замолоду на математику йти хотів... А голос у нього таки гарний, ти завважив?

— Ще б пак. Ексклюзивний номер — співаючий кагебіст! Не кагебіст, а есбеушник. Один хрін.

— Не скажи... Але справді, мені теж щоразу якось не по собі робилося, коли він наспівувати починав. Він взагалі якийсь — як із різних шматків змонтований, ні? Арматура стирчить... А яких, ти кажеш, нестиковок багато?

— Та до фіга. Стільки пурги з належною розрядністю не квантується.

— Любий, ти не міг би говорити так, щоб я тебе розуміла?

— Вибач. Щось він мене змучив, цей штемп. У мене весь час, ще з першої зустрічі, я тобі казав, нав'язливе відчуття, ніби я його звідкись знаю, бачив, — ну, може, не його, а когось, подібного до нього, і через те він мені ніби не в фокусі, двоїться зображення...

— У мене теж так. Я вже про це думала. Може, це тому, що він прожив не своє життя?

— Ну, знаєш... А хто з його покоління прожив своє?

— Мій тато. Твоя мама.

— Вони не прожили. Вони загинули. В тому-то й річ.

— Все одно, Адю. Його долю ні з чією не варт порівнювати, хай Бог милує...

— Добре, менше з тим, я, зрештою, не про те. Я ж іще весь час старався вкурити, куди він гне, — а в нього стільки логічних ляпів, що не похоплюєшся, алгоритм збивається... От хоч би з тою ж матір'ю. Якщо вона в Перемишлі була в ґетто, то в сорок другому, пардон, не Червона ж армія її звідти визволила? Якось же вона мусила врятуватися — то як потрапила в НКВД? І з якого переляку вони заслали її, єврейку, в бандерівське підпілля? Маячня якась, не клеїться... А він знай товче — була, мовляв, громадянка СРСР! Ніби кожен громадянин СРСР автоматично мав бути сексотом. Як про кріпаків, блін.

— А що — нормальна логіка тодішньої влади. Громадянин для них і був — кріпак, підданий. Як у феодала. Ти не застав, маленький іще був...

— Зате для нинішніх ми просто лохи. Голосуй, за кого скажуть, і не ремиґай. Не вмер, так змерз.

— Угу. Деся так...

— Тобі його що, шкода?

— Чому ти питаєш?

— Так мені здалося. Якось дуже вже спокійно ти на нього реагуєш... Так. Мабуть. Не знаю...

— Ось нарешті відповідь, яка все пояснює. Дякую.

— Ну чого ти сердишся, киць? Ревнуєш мене до нього, чи що?..

— Я? До нього? Теж іще вигадала!..

— Ні, чекай, та ти таки справді... Ану-ко, глянь на мене, дурнятко... Ну? Ну що тобі таке? Пане сотник, що сі стало? Чого ти завівся?

— Не знаю, Лялюсь... Якось воно... дивно все. Дивно. Він же весь час тільки до тебе звертався, мене там взагалі могло не бути — так, пришийкобиліхвіст, ескорт для дами... Ну, ще водку розлити, на підхваті щоб був... І те, як ти його слухала... Почекай, не перебивай! Я розумію, він досить серйозну роль відіграв у твоєму житті. В маминому... Тільки ти все-таки не забувай, що це двосторонній процес був, а не добродійність, за яку ти мусиш йому довіку в рота зазирати. Видно ж неозброєним оком, що твоя мама йому щось у голові теж тоді серйозно повернула. Якийсь гвинтик, без якого він, може, й не вижив би. Його ж на темі суїциду реально клинить, ти помітила?..

— Помітила, чом ні. Я навіть думаю, що він за Ніку саме через те найдужче боїться. Ну, щоб вона не довідалася, що її бабуся покінчила з собою... Щось він там про прокляття був обмовився, пам'ятаєш?

— Ну так, і Ніка теж... Він же її на тебе тепер вішає — передає тобі, так би мовити, в спадок! У подружки, чи біс його зна... В підопічні. За тою самою кураторською логікою, гебешною. Коротше, у вас із ним, типу, свій сюжет. А я, значить, сиджу і в пластикові стаканчики водяру розливаю. А тимчасом, це його папахен виконав вирок смерті на мою тету, — і він від найпершого мого письмового запиту, ще тоді, восени, це знав. І якби не дочка, не той концерт, — хрін би сказав. Як і про те, що вона була вагітна...

— Знаєш, мені весь час із голови не йде — це ж у якихось їхніх зведеннях мусило бути? Експертиза, аналіз останків... Хтось же це робив? Збирав покалічені трупи, сортував: своїх — в один бік, тих — окремо... Окремо мати, окремо плід...

— Почекай, не збивай мене. Тут не з різних шматків, як ти кажеш, змонтовано, а ніби три різні процеси, і не лінійного характеру, а хвильового, коливального — є таке рівняння Шрьодінгера... Тому й не в фокусі, тому мелькає — більша вимірність, ніж ти чи я окремо можемо вмістити. Розумієш, ні?

— Правду кажучи, не дуже.

— Ну, креслення в школі вчила? Пам'ятаєш, як зобразити тривимірний предмет у двовимірній площині?

— Три різні картинки, з трьох боків?

— Типу того. Так от, тут те саме. У моєму, в нашому світі менше число вимірів, ніж потрібно для адекватного відображення процесу, — ми отримуємо з нього тільки суму випадкових проекцій, і то — неповну... І в тебе й у мене вони ще й не збігаються, — ну, як коли б ти мала фронтальну, як ти кажеш, картинку, а я профільну... І я не попадаю в твій вимір, я не в полі...

— Це як?

— Я просто посередник, Лялюсь. Щось як провідник струму, розумієш? Ну, ще часом каталізатор процесу... І так воно весь час, від самого початку це триває: я працюю додатком до твого проекту. Проекту, пов'язаного з моєю родиною, для якого тобі просто потрібен був провідник. Посередник...

— Дивно...

— І не кажи!

— Ні, дивно, бо мені часом здається з точністю до навпаки. Що це мій проект є, як ти кажеш, посередником — між тобою і мною...

— Я втомився від усього цього посередництва, дівчино. Я хочу бути з тобою вдвох, і щоб нікого більше. Хочу бути твоїм мужчиною, і все. Чоловіком, а не посередником. Різницю розумієш, чи теж пояснювати?

— Дурненький мій... Таж ти ним і є.

— Не знаю, маля. Не знаю...

— А я знаю. Ти ж мене прикриваєш. Весь час мене прикриваєш, ти навіть не помічаєш, бо в тебе це само собою виходить. І схарাপудився ти оце теж тому, що цілого Павла Івановича, одним куском, на себе прийняв — одним ударом, і тепер післядія тобою трясє...

— Мм... Гадаєш?

— А ти що, сам не чуєш?

— Чорт'ого зна... Дістав він мене, це правда. Наче заразу від нього якусь ковтнув, і пішла кружляти по жилах — і все по дорозі валити... Як в боулінгу. І ще й від того, що мусив сидіти мовчки, як дупа в гостях, і все те вислуховувати... Ти ж сама подумай: я собі, курча, сім років жили рву, чорті-перед-ким принижуюсь, трясусь за кожен старий примамбасик, як Гобсек, стараюся хоч щось зберегти, ще й бюджет їм, бляха, з своїх кровних наповняю, а тут, на мої ж таки кровні — ліквідатор архівів, блін! І головне — він же й досі певен, що зробив правильно, і нічим його не проб'єш!

— Та куди його ще пробивати, Адю, він і так увесь у дірках... Як друшляк.

— Ну звичайно, тобі тільки розкажи про важке дитинство, і ти всіх готова пожаліти!

— Хтось же повинен і це робити, ні?

— Гаразд, мале, не ображайся...

— Я не. Я тільки хочу сказати, що в нього виходу іншого не лишалось. Як і в них усіх — тих, котрі виросли на брехні, на нарузі над природним ходом життя... Самочинним... Ти ж уяви, яке це вразливе існування має бути, — без коренів, у повітрі... Таке ніби шоу, грає нон-стоп собі самим. І нема іншого способу його підтримувати, як тільки весь час пильнувати, з кувалдою, щоб природній стан речей не відновився, бо іно на мить відвернешся, — і прорве, як ту дамбу... Угу...

— І йому теж коли-небудь прорве... Весь той паперовий будиночок, що він із таким трудом зліпив довкола своєї дитини. От і вже ж потроху протікати почало — там теща прохопилася, там ще якісь загрози: чим далі дитина з дому в світ, тим більше ризиків. Того він і боїться так...

— Скільки мудрости. Скільки виrozumіння. І де таке продають?

— А що? Ти не згоден?

— Ні, все-таки шизію я з вас, жінок... Сидить собі, філософствує, і вухом не веде!..

— Це все тому, що ти мене прикрив. Можна сказати, відважно загородив власним тілом. Прийняв на себе енергетичний удар. Чи як тут правильно сказати — інформаційний?

— Підлизуйся, підлизуйся...

— Я не підлизуюсь, а ріжу тобі правду-матку в живі очі. Ти — мій герой. Лицар і оборонець. Чіп і Дейл. Ніндзя-черепашка. Ох і вредне ж дівчисько!..

— Зате мудре! Сам же щойно сказав...

— Знаєш, мені навіть голова розболілася... Ще там, над водою.

— Біднятко моє. Візьми темпалгін.

— Нічого, зараз чайку гарячого — і в люлю... Фух! Ну й день, курча... А ти взагалі якось спокійно поводишся останнім часом. Дистанційовано якось...

— Пофігісткою, видно, помаленьку стаю. А що робити?

— Ні, серйозно. Я ще тоді помітив, коли ти від Вадима приїхала, і я тобі про Юлічку розказував. Якось ти менше перейматися стала, не так, як раніше тебе тіпало... Це погано? Що менше?

— Слухай, мале. А може, ти теж вагітна?..

— Ой!..

— І чого б я ойкав? Що тут такого страшного?

— Диктофон!

— Що — диктофон?

— Щойно побачила... Я його, виявляється, ввімкненням лишила — після того, як стерла... Чи — не заблокувала, і він у сумочці сам увімкнувся?..

— І що, оце всю дорогу писав?..

— Таж увімкнений, дивися! І зараз пише...

— Ні фіга со...

Клац.

Дарина сидить на краю ванни, тримаючи в пальцях тест-смужку — обережно, наче рідкісну комаху, безкрилу бабку з тендітним блакитним фюзеляжиком. Сидить і дивиться, не в змозі одвести очей: смужка здається їй живою. От-от ворухнеться. Або ще якось себе проявить, у геть непередбачуваний спосіб. Тим більше, якщо вірити інструкції, за десять хвилин усе може щезнути. Але те, що вона зараз бачить, сумніву не підлягає: вона справді це бачить.

Це реально. Це є.

Дві риси. Дві криваво-червоні поперечні риси, акурат посередині. Як два крихітні рівненькі капілярчики, що враз набрякли й запульсували, самі собою. Точність: понад 99 %.

Це сталося. І це не скасовується. Можна заплющити очі, можна викинути тестер, нікому не признаватись і якийсь час (який?) удавати, що цього не було, привиділося,

злуда, обман зору, раптовий напад астигматизму, задвоїлось в очу. Ніхто інший не бачив, ніхто не зможе посвідчити, що ризик було дві...

Але їх дві.

І це неохайно. Незалежно від того, чи хтось бачив, чи ні. Це просто — є.

Цього вже не відіграти назад. Не стерти з комп'ютера, не перевести годинника на час-"перед-тим", не сказати в темряву, в якій не видно ні режисера, ні операторів: вибачте, помилка, з цього-от місця пишемо наново, так-так, з оцього-от... Є.

Ну, здрастуй, думає вона, — мов єдиним видихом цілої істоти нараз.

І тут-таки лякається.

Хто ти?

Деся там, у мені, всередині, в невидимому закамарку, в самочинно-діяльному клетоті гарячих клітин (чи вони справді гарячі? яка там температура, тиск, вологість повітря, чи досить там взагалі повітря?..). Ще ніхто, ще не-існування. Ще жодною апаратурою тебе не розгледіти. Але ти вже є, ти вже там. Тут.

Немов ув обернений кінець телескопа — запаморочливий політ, довжелезний, гвинтом закручений тунель із золотою плямкою світла в перспективі, і звідти назустріч — рухома чорна цятка. Силуету на віддалі ще не розрізнити, але це справа часу: наближення невідворотне, швидкість відома.

Дві червоні поперечні ризики на тоненькому пояску тест-смушки. Перший портрет майбутньої людини.

Її дитини.

"Непорожня" — зринає в пам'яті колись, тисячу років тому занесене в дитячі вуха слово. Так уже не кажуть — "непорожня", хто це так казав, баба Тетяна?..

І зараз же наступним кадром, обпікаюче яскравим, мов щойно з реставраційної майстерні (і де воно все ховається, в яких запасниках?): маленька Дарочка, по-бабиному — Одарка (а їй не подобалось, вона сердилася на бабу: грубо!), слухає, сховавшись під важучою периною (коли шугаєш під перину, нозі треба відразу підібгати й закутати нічнушкою, щоб не розгубити тепла: простирадла шорсткі й холодні, ліжко безкрає, як снігова пустеля, вдень на ньому височіє пухка піраміда з різнокаліберних подушок у вишивано-мережаних прошвах, і їхній візерунок теж відбитий у пам'яті, як зі сну вранці на щоці, — можна провести пальцем по всіх вузликах...), — двері з темряви (тунель!) відчинено туди, де палахтить вогонь у грубці, там розмовляють: мама (це вона привезла Дарочку в гості до баби), баба Тетяна і тьотя Люся, — баба говорить голосно, як звичайно селяни, не привчені шептатися, щоб когось не розбудити, і мама раз у раз на неї шикає, — тоді всі три озираються з свого кінця тунелю на кімнату з величезним дерев'яним ліжком, у якому сховалась Дарочка, баба Тетяна голосно, як у дзвін ударив, каже: "Спить?", — і бесіда поновлюється на тих самих регістрах. Дарочка чекає, коли мама прийде й ляже коло неї (тоді буде тепло), а туманні слова, і між ними дзвінке й загадкове "непорожня", — про якусь посудину, але це не про посудину, і Дарочка це чує, — тимчасом долинають до неї, розхитуючи сон, наче воду ударами весла: Коли я тобою ходила, мені теж таке саме було, вирізняється

голос баби Тетяни (контральто), і Дарочці прикро, що очі злипаються й вона ніяк не похопить, про що вони говорять, застається тільки присмак чогось недосяжно таємничого й поважного — настільки поважного, що мама забула про Дарочку і теж щось говорить (стишеним голосом), ніби раз за разом підкидає в грубку нове поліно, щоб не погасло, гори-гори-ясно, а я знала, що дівчина буде, бо мені перед тим сон був...

Сон? їй не було снів. Жодних таких снів не було — крім того, Адріанового останнього, в якому вони були разом, цілу ніч в одному кінотеатрі — з доривчими виходами, як із тьми на перекур, на світло нічника, вона запам'ятала в ньому Адріанову схилену над нічним столиком голову, зарослу потилицю з кількома підсвіченими насторченими космиками, коли записував зі сну, і на цю згадку її враз затуманює сльозами ніжності, й вона несвідомо розсуває коліна, як віолончелістка, й торкає себе там, де стужавіла борозна прийняла впале зернятко: це Адьчине, це від нього. Його.

Це тоді й сталося. Зараз їй здається, наче вона від початку це знала. Тої самої ночі. Ох, та ніч!.. В дзеркалі над умивальником Дарина бачить свої розсунуті в мимовільному замороженому усміху губи. Як у такому короткому відтинку часу може вміститися такий огром життя?! Спресовані роки, як електрони в атомному ядрі, це щось із ядерної фізики, Адьо їй пояснював... Люби мене. Весь час мене люби, — і так, разом, нерозліпно зріднені, зрощені водно, ми входимо в той самий тунель, у той самий кінотеатр, і виходимо з нього разом, мружачись на світло, переплутавши, де чиї руки й ноги, а перед тим ти знову був у мені, сплячій, поштовх за поштовхом, крутиться плівка, не покидай мене, мокро, плідно, родючо, під нами тане сніг, підпливає земля, ми лежимо в калюжі сліз, на голій поверхні сумної планети, де все колись пішло не так, і треба все починати спочатку, інфузорії, амеби, перший мужчина і перша жінка, знов відкривати нове літочислення, ти бачила? — так — вони всі загинули, ми знову вертаємося туди, де нам крутять той самий фільм, плівка рветься білими спалахами в зрощеному на двох одному мозку, автоматна черга крізь мене навиліт, вогняні кулі вибухають в мені канонадою, скільки разів так за ніч — сім? вісім?.. Це він рахував, сміявся на ранок, що теж збився з ліку, а вона запам'ятала все суцільно, однією клекочучою, розжареною, як вулканічна лава, рікою, що пливла і пливла, несучи її на собі...

Скільки життя їм було одміряно за одну ніч!.. Шлюбну ніч. Шлюбну, ось це вона й була — ніч їхнього одруження. Їхнього вінчання — під дзвони чужої смерти. Родина. Все.

Вони нас одружили, думає Дарина, вперше повним текстом проказує собі цю думку, що досі була ворушилася в ній напівздогадом, боячися стати словами, — ті, що загинули тоді в бункері, нас одружили. Вони знали.

Від кахляної долівки тягне холодом, і вона невидющо натягує на коліна нічнушку.

Безглуздо тепер, як завжди в хвилини невідворотного "сталося", метушитися умислами, на всі лади гарячково тасувати в пам'яті попередні обставини, ялозити ними туди-сюди, мов намагаючись висмикнути сумку, защемлену дверима метро: як, чому, та не може бути, та як же могло статися, адже ж вона чесно ковтає ті дороги, як

холера, пігулки, та й за календарем ніби ще рано було?.. Те, що відбувалося між ними тої ночі, не вміщалося в жодні календарі. В жодні фармакологічні розрахунки: фірми падають, фабрики банкрутують. Те було дужче.

І ось тепер воно в ній.

Ну, здрастуй.

Усе відбулося само собою. Усе було зроблено за неї — її волі в тому не було. Була — чиясь інша (чия?), а їй залишається тільки скоритись. Прийняти. Улягти.

Вона трошки оглушена цим новим відчуттям — і водночас, у глибині душі, якось дивно підлещена: так, ніби її висмикнуто з лави вишикуваних на плацу нерозрізняльно-однакових постатей вказівним пальцем верховного головнокомандувача. Потойбіч плацу горить у півночі вогонь у грубці, і три парки — мама, тьотя Люся, баба Тетяна — повертають до неї обличчя з однаковим виразом — тим спокійним, всерозуміючим і погідним водночас, що з'являється на жіночих обличчях від знайомости з найтяжчим і найважливішим людським трудом на землі, — озираються, придивляються: спить? прокинулась? а, прокинулась, — ну то давай, переходь сюди, до нас...

Скільки їх там далі, по тій бік, губиться в темряві, вже невидних її зору? Армія. Невидима, необлічена, наймогутніша в світі підпільна армія, що мовчки й затято веде свою війну, через віки й покоління, — і не знає поразки.

"Жінки не покинуть родити". Так записав Адьо тої ночі при світлі нічника на цигарковій пачці. Хтось йому так сказав, уві сні. Сказав це запам'ятати. А вони ще й дивувалися потім, що то може означати, і до чого б то такі пласкі істини в такому передсмертному сні — воєнному?..

Аж ось і відповідь. У неї в руці.

Армія, так. Другий фронт. Ні, інший фронт — куди дужчий од першого... Дві червоні (вже почали темніти!) поперечні риски на тест-смужці — її мобілізаційна повістка.

Все, що вона може "від себе", над чим вона владна і на що простягається її власна воля, — це дезертирувати. Такий вихід є завжди, з кожної мобілізації. Рух чорної цятки з далекого світла в кінці тунелю можна спинити, є спосіб: можна підірвати тунель.

Ще рік тому вона б, напевно, так і зробила, думає Дарина знечулено, мов про когось чужого ("дистанційовано", підсовує пам'ять Адріанове слівце, і її заповняє новою хвилею тепла на цей зайвий доказ його в ній присутності...). Ще півроку тому, ба ні, менше, коли це було? — ах так, на дні народження в Ірки Мочернюк, вони сиділи з дівчатами на кухні, Ірка, раз у раз закурюючи й тут-таки сполошено ("ой, що я роблю!") давлячи в попільничці цигарку та розмазуючи по щоках туш, розповідала, як намагається завагітніти од свого нового бойфренда і як їй не виходить, а вона безумно, безумно хоче другої дитини, Ігорчик уже великий, і вона ладна цюмати й м'яти кожне зустрічне немовля у візочку, та сама віковична жіноцька бесіда при багаттю, де кожна, на пораду, вмикає своє "а-от-у-мене-так-було", і всім іншим цікаво слухати: принцип, підхоплений і без копірайту привласнений Анонімними Алкоголіками, — і раптом якоїсь миті всі гуртом дружно напалися на Дарину, як зграя курей, задзьобуючи її з

усіх сторін: а ти, подруга, що собі думаєш, таж тобі тридцять дев'ять уже стукнуло, в нас же після тридцятки всіх первородок автоматом у групу ризику записують, чи ти думаєш, що ти в Англії, чи що, чого ти ждеш, що значить "не хочу", що значить "боюсь", усі бояться, і всі родять, ну й дура! — і вона, загнана в кут, відповіла чесно й так, несподівано для себе самої, карбовано, мов готовий текст надиктовувала звукоачеві, — що їй надто багато зусиль забрало власне виживання, аби зважитись брати на себе відповідальність за чиєсь іще. Вона запам'ятала ці свої слова, бо після них на мить утворилась пауза, дівки замовкли. Не тому замовкли, чула Дарина, що признали їй рацію, а тому, що слова були з іншої п'єси. З іншого фронту — існування якого вони, звичайно, визнавали, і навіть згодні були віддати йому заведену шану, — але так насправді, потай, десь на самому-самому дні душі, не сприймали його всерйоз: вони знали важливіше.

Ще рік тому — так, можливо. Кілька днів помучилась би, повагалась, поплакала — і пішла б на аборт. Хоча тоді в неї була, між іншим, забезпечена праця з пристойною платнею й повним пакетом соціальних пільг. А тепер вона на вільних хлібах. І без особливо сяючих перспектив, скажемо собі правду. Якраз упору за голову схопитися: блін, от тільки дитини мені зараз і бракувало! Коли тут не тільки з собою — з країною невідомо, що через півроку буде!..

І, якимсь чином, усе це чомусь перестало здаватися важливим. Як репліки з іншої п'єси, так.

Важливе інше: вона не зможе підірвати тунелю. Оце вона знає твердо. Сама ця думка, відсторонена й чужодальня, з минулого життя, тепер викликає в ній дріб барабанів під шкірою й дудоніння крові в ушу, схоже на автоматні черги з серією вибухів, — здригнувшись, Дарина дивиться на свою руку: шкіра на ній узялася сиротами. Як дивно, що це її рука. Її ноги на кахляній підлозі. Її стегно (яке велике!), завішене пеленою нічнушки...

Її тіло, як і її воля, більше не належить їй, — воно більше не вона. Перестало збігатися з нею. Виявилося, що воно відпочатку призначалось для когось іще. Посудина. "Непорожня".

...Тому що це вже колись було — вона вже бачила, як вибухнув тунель. Зсередини бачила, як не покаже ультразвук, ані жодна інша апаратура. Їм з Адріаном це показали, — ні, це тільки їй тоді показали, він не бачив, — Ти так застогнала, аж я злякався — Воно й справді було схоже на смерть — ні, навіть і ще раніше, це їй відразу показали, з самого початку, за тим найпершим поглядом на фото, з якого молода жінка в упівському однострої, затиснута між двома чоловіками, як між жорнами долі, котру обрала собі сама, світилася в об'єктив своїм нетутешнім материнством: білий спалах, як од тисячі разом вибухлих у космосі сонць чи одночасно врубаних прожекторів із темряви ночі, — і земля злітає вгору висотним чорним валом... І все, кінець. Тунель засипано. Ніхто вже не вибереться.

Тільки стук із-під завалу, нерозбірливий, нерівномірний, роками, десятиліттями: хтось добивається, хтось не здається, домагаючись виходу...

Я помилилася, думає Дарина. Я ж весь час, усі ці півтора роки (як, уже аж цілих півтора? то це ми вже так довго разом?) гадала, що Геля покликала мене — на свою смерть. А це була смерть її дитини.

От що її мучило.

Тільки ні півтора, ні рік тому та, тодішня Дарина Гощинська — відома журналістка, ведуча програми "Діогенів ліхтар", успішна селф-мейд вумен, що знімалася для обкладинок жіночих журналів і була статусним предметом домагань для мужчин, котрі їздять на службових "лексусах" із шофером, чогось такого б не зрозуміла. На те треба було змінитися.

Вони, мертві, їй допомогли.

...Там, по другий бік плацу, де горить вогонь, потрошку розсіюється тьма — і за спинами своїх трьох парок вона бачить Гелю. Бачить жінок Адріянового роду — тих, кого знає тільки з сімейних фото: маму Стефу (Дарина вперше називає її так для себе, подумки, — досі вона була "Адьова мама"), і бабцю Ліну, і прабабуню Володимиру, пані докторову Довган, і ще якихось пань, тридцяті, двадцяті, десяти роки, початок минулого століття, насаджені по самі брови круглі капелюшки банячком, шовкові бинди, високо шнуровані ботики, — ну так, вони ж усі кимось доводяться тому, хто в ній, той хтось — і їхній також, їхня кров, вони мають до нього право — і мішаються до гурту з бабою Тетяною й тьотею Люсею, мов до спільного весільного знімка, як же так, спокійно дивується Дарина (якщо можна дивуватися спокійно! — але це вже вона внутрішньо достосовується до них усіх, до їхнього погідного, всерозуміючого спокою мертвих переможниць, які врешті-решт таки виграли свою війну...), — як же так, чому ніхто їй не сказав, що це все почалося так давно, ще задовго до її народження, — що це від тети Гелі дістала в голодний рік тьотя Люся той мішок борошна, завдяки якому вижила Даринина мама, що вони тоді й познайомилися, ці дві жінки, які тепер остаточно породичалися, тільки тьотя Люся до самої смерти так нікому й не розповіла, пообіцяла не розповідати — і не розповіла, молодчина, але звідки я це знаю, звідки в мені така непохитно заговорена, наговорена певність, — чи це теж мало бути тої ночі, втому сні?.. Геля не вибирала мене — Геля просто прийшла до мене по слідах свого борошна.

По слідах того життя, яке колись урятувала, — взамін того, що було в ній обірване.

Ну, здрастуй. Ти мене чуєш? Чи ти хоч здогадуєшся, там, у мені, скільком людям довелося попрацювати — і то як! — щоб викликати тебе з того кінця тунелю?..

Знаєш, а я тебе бачила. Так я тепер думаю. Виразно собі пригадую, що в тому сні була й дитина — дівчинка, маленька, рочків, може, двох, із білими Геліними кісками... Сміялась до мене, і я казала Адьові, який теж при тому був: у мене буде дівчинка... Чому ти сміялась — була мені рада? Біленька дівчинка, — в Довганів, їхня порода. Адьо кістю теж більше в Довганів, ніж у Ватаманюків, тільки що не білявий... Мені сон був, — бабо Тетяно, як шкода, що Вас уже нема, — а тоді, перед тридцятьма роками, я була замала, щоб сидіти з дорослими жінками при грубі, підкидаючи полінця у вогонь, — може, мама запам'ятала, який то Вам був сон перед її народженням, чи такий самий, як оце мені?.. У Вас іще було два хлопчики ("хлопці", казали Ви, бабо Тетяно, — по-

народному, без зменшень) — трилітній Федько, на рік менший од тьоті Люсі, і другий, що пробув на світі всього кілька годин, не доживши до власного імени, — обох не стало в тридцять третьому, моїх несправджених дядьків, земля їм пухом... А дівчатка ("дівчата", по-Вашому, бабо Тетяно), — ті, нівроку, живучіші — "живкіші", як казали Ви, бабо Тетяно, тепер так уже не кажуть... Ну, здрастуй.

Дарина відкладає тест (риски побуряковіли, але не зникли!) і мацає себе за ногу: крижана. А вона й не почула, як змерзла. Її охоплює новий, незнайомий раніше неспокій за своє тіло, — за наче вперше в повному обсязі відкриту їй крихкість цієї посудинки, котру так легко надвередити, — і вона заходжується енергійно розтирати задубілі ноги: піти взути теплі шкарпетки, чи краще залізти під гарячий душ? А чи не завадить їй тепер гарячий душ — і наскільки, власне, він може бути гарячим?.. Боженьку, скільки нагло з'являється питань на рівному місці, де перед тим ні про що таке не думалося, — наче вперше в чужій країні, в якій не впізнаєш нічого, крім "Макдональдсів": вона ж нічого, нічогісінько не знає, треба негайно хоч щось підчитати, хоч в інтернеті поритися, перш ніж іти до лікаря, а, до речі, куди це йти? От і цього ж вона не знає, — треба буде в дівчат розпитатися...

Того-таки дня, пополудні, коли Дарина ще висить в інтернеті (їй прийшла ідея нової колонки для жіночого журналу — чому в нашій культурі непопулярна тема вагітності?), дзвонить мобільний.

— Привіт, дорогуша.

Антоша, її колишній оператор. Голос із минулого життя, укол уже не болю, а того тихого жалю, яким рано чи пізно затягується біль по всякій втраті: а гарне ж було життя...

— Привіт, Антосю. Рада тебе чути.

— Брешеш, мабуть. Що тобі за радість чути такого старого довбограя. Юрко он, каже, бачив тебе недавно на бульварі Давидова з таким легінем, що досі заспокоїтись не може. З лиця спав.

От же ж, Київ, велике село... На бульварі Давидова — це, певно, коли вони з Адькою їздили до тої Руслани, на огляд Владиных картин? Адвокат Н. У. під'їхав уже згодом, значить, Юрко їх мусив бачити, коли висідали з машини, чому ж не погукав?.. А проте їй приємні Антошині слова, приємно, що їх бачили з Адькою й перемивають їй на студії кісточки, — вона любила цю бурсацьки-легкомисну, вічно-кипучу, як на малому вогні, атмосферу студійних пліток, жартів, фліртів, "капусняків", вечірок, до яких готуються тижнями, а потім іще місяць обсмаковують, хто з ким прийшов... Діти, нараз мелькає їй. Дорослі, часами підстаркуваті діти, яким доручено всерйоз бавитися в віртуальний світ.

— Не ревнуй, Антоський, — каже вона, з подивом впізнаючи у власному голосі материнські інтонації. — Я все одно тебе люблю.

— Гаразд, вважай, що я тобі повірив. Що поробляєш?

— Та так... Різне. Бігла через місточок, вхопила кленовий листочок...

— І як воно, таке життя?

— Все ще краще, ніж у середньому по країні. А у вас що чувати?

— Добре тобі... А у нас в квартирі газ. Прорвало...

— Що, сильно витікає?

— Не те слово, тітко. Блювать — не переблювать. Цензура вже, як за Совка була. Я себе знов тим самим гандоном відчув, аж помолодшав на двадцять років...

— Ти ще не старий, Антосю, — каже вона, збагнувши, що він дзвонить поскаржитись. — Не хорони себе завчасу. — (Мабуть-таки, доведеться закрити комп'ютер, з жалем думає вона, — але цю закладку на сайт для майбутніх мам вона собі збереже...)

— Так не я ж хороню, мене хоронять... А на гандона я вже таки старий, Дарухо. Знаєш, як покійний Лукаш говорив, той, що замість Дзюби сісти хотів, але Дзюба покався, а Лукаша звідусюди поперли...

— За кого ти мене маєш, гадаєш, я не знаю, хто такий Лукаш?..

— Ну, ти ж тоді ще соплюхою була, а я вже працював, пам'ятаю, як кожне його слово міським фольклором ставало... То коли його питали, тіпа, як живе, він відповідав: лежу — але через "е"!

— Клас. Треба собі запам'ятати.

— Еге. От і мені вже хочеться — щоб через "е"... Не пацан же я, справді, щоб мене так нагинати. Хай уже малолетки, вони з провінції таких понабирали — за штуку в місяць кому хоч' міньєт готові робити... З підсосом...

— Що, айк так кепсько?

— Мрак, кажу тобі. Повний бек ін зе ЮеСеСаР. На новини щодня присилають список тем з інструкціями — що висвітлювати, і, навіть, якими словами, а чого, тіпа, не було. Тільки "дорогого таваріща Брежнєва" ще вставити, й можна було календарів не мінять... Крім твоєї, ще три програми закрили, — він перелічує, й Дарина мимоволі охає: всі закриті програми — авторські, ті, які донедавна й робили їхній канал несхожим на інші, а що ж лишилося?

— Що, і Юркову теж закрили?..

— Формат поміняли. Прямого ефіру тепер не буде. Взагалі не буде, тепер навіть ток-шоу транслюватимуть у запису, щоб часом хтось чогось недозволеного не ляпнув. До виборів готуються... Зате серіалів московських накупили — що тобі сказать!..

— А нове шоу запускають? В них у планах був якийсь грандіозний конкурс для молодих глядачок — "Міс Канал", чи щось таке...

— А, школа блядей? Не знав, що ти в курсі. Ні, з цим до виборів вирішили підождати. Кажуть, хтось злив опозиції інфу, ніби за тим проектом акули порно-індустрії стоять, і кінці ведуть на Банкову, а влада тепер зайвий раз підставлятись не зацікавлена, їм і так що ближче до жовтня, то більше штани спадатимуть... Репортаж із Мукачево бачила?

— Та бачила...

Отже, з мимовільною усмішкою думає Дарина, Вадим зробив із їхньої розмови свої висновки. Опозиція, ну так, він же ж у нас в опозиції... Либонь, ще й заробив на тому,

нові власники каналу відсипали за мовчанку: попередження а чи легкий шантаж — яка різниця. Головне — шоу притримали: загальмували, не дали ходу, зринає їй у пам'яті голос Павла Івановича (file deleted), — а вже був закинутий гачок...

От і вона когось урятувала. Якихось безіменних дівчаток — так само, як колись Павло Іванович урятував її. Тільки, на відміну від неї, ті дівчатка ніколи не дізнаються, що їм загрожувало. Але то вже байдуже — вона своє зробила. "До виборів". Усе тепер робиться "до виборів", ніби оголошено дату кінця світу в одній окремо взятій країні, план остаточного й безповоротного її захоплення якимись темними силами... Але ж це неможливо, дивується щось у ній, — абсолютно неможливо, як таке може статися, вони що, подурили, в неї ж дитина буде?!..

— А в нас в ефірі — ні пари з уст, — бубонить їй в ушу Антоша. — Про Мукачево взагалі ні слова, кругом благодать, день ото дня рахьот процент жиров у маслі... Кароче, Дарухо, що я тобі скажу — вчасно ти урила. В тебе, стервиги, завжди чуйка була собача — на людей, на ситуації... Ми з хлопцями якраз учора про це говорили...

Це комплімент: вона майже навч уявляє, як відбувалася та розмова в курилці. Коли працюєш із чоловіками, сподіватися на слова визнання в живі очі особливо не доводиться, — за тобою весь час пантрують, чекаючи на який-небудь твій зрив чи просто спалах роздратування, щоб списати його між собою на місячні чи, ще краще, "недотрах" (і звідки ти знаєш, завжди кортіло їй спитати цих саморобних мачо, — ти мене трахав?..) — і так відновити власну чоловічу гідність, хронічно підточену присутністю поруч незалежної вродливої жінки в якійсь іншій ролі, аніж дівчинка-на-побігеньках, — за роки спільної праці вона досконало опанувала систему сигналів, якими треба повсякчас блимати їм, як на небезпечній трасі, показуючи, що ти не перетинаєш білої лінії, ні на що "їхне" не претендуєш і раз у раз із головою залежиш од їхньої помочі, слаба стать, — і рідко, ох як же рідко, на пальцях одної руки перелічити, траплялось почути від них напряду те, що потай не міг не розуміти кожен зосібна: що це саме ти є серед них мозковим двигуном, душею каналу, а не тільки його показним личком, котре при належній розкрутці без утрат дається заступити іншим, — і от, прошу, діждала й вона свого святонька: вслід, навздогін, — майже посмертного визнання. Собача чуйка — так вони її оцінили, шкодуючи, що й собі не урили разом із нею, всією командою (а можна ж було! — і прецедент був би для цілого журналістського цеху, і легше було б знайти фінансування для "VMOD-фільму"...). Собача чуйка. Так це тепер називається. Що ж, хлопці, спасибі й на тому.

Не варт розвивати цю тему далі — не варт безпотрібно множити сутності, як вчив старий Окам і як любить повторювати Антоша, котрий з усіх імовірних мотивів будь-якої поведінки незмінно обстоює найнищівший, запевняючи, що шанс помилитися лежить у межах статистичної похибки, — і Дарина змахує Окамовою бритвою:

— Що за лексика? Фільтруй дискурс, Антошкін!

— Я ж не по дискурсах, дорогуша. Ти ж знаєш, я чоловік простий — "отпіратор", як у бурсі казали... Але, бля буду, з мене досить. Гімна я на своєму віку ще за Совдепії стільки наївся, що коли мене тепер ті самі комсомольсько-гебешні гниди знову в гімно

мордою валять і командують "упал — отжался", то в мене рвотний рефлекс спрацьовує — і бухло не помага... Та й не можна ж вічно бухим ходити!

Дещо несподівана заява в устах Антоші, який завжди і всюди першим ділом цікавився, де наливають.

— То ти що, шукаєш роботу?

— Еге. За тим, між іншим, і до тебе дзвоню. Признавайся, правду брешуть, що ти викупила весь наш відеоархів по Олені Довган?

Не я, думає вона. Просто, Вадим за одним заходом і цю проблему розв'язав. Побазарив із пацанами, їм зробив послугу, себе не забув, ну, і їй за консультацію дещо перепало... І за те, щоб заткалася, щоб ніколи більше не витягала з його шафи Владин скелет. То ж то він так хутко впорався, без жодних нагадувань з її боку...

— Звідки така інфа, Антоський?

— Подумаєш, біном Ньютона. Кому, крім тебе, той матеріал міг бути потрібен? Ясно ж, чиї тут ніжні пальчики походили... Давай, калісь, подруга. В тебе архів?

— У мене.

— Бестія, — з непідробним задоволенням відвалює їй Антоша другий комплімент поспіль, як брусок масла на тарілку. — І що ти з тим робити збираєшся?

Добре питання, думає Дарина Гощинська. Ах, яке ж добре питання. Хотіла б вона тепер знати на нього відповідь. Тепер — коли життя, передане по ланцюжку од Гелі Довган, тліє десь там у ній ще-нерозглядною іскоркою, і на цю думку усмішка сама вибігає на губи: що, коли вона зараз візьме й скаже в трубку так, як перед годиною Адріанові: "Знаєш, а я вагітна"?.. (ні, вона не так сказала, сказала — "Знаєш, а ти мав рацію", — але він умить здогадався: з голосу, з того, як голос їй нестримно розпирало зсередини переможною вагою таємного знання, якого так напrawdę ні з ким не розділити, навіть із тобою, мій надорожчий, моя любове, за чийм дотиком я зараз, поки ти задихаєшся на другому кінці міста від невмістимого огрому нової радості, тужу, як за ковтком води у спеку, добре б, аби ти цілий час був поруч і тримав мене за руку, але так напrawdę, то чого б мені найбільше тепер хотілося, це запасти в с о н — довгий, прозорий денний сон, блаженно неквапний, як зйомка рапідом, як дим од багаття в літньому саду, — сон-змору, сон-дрімоту, солодкий безрух обезвладненого тіла при погаслій, як не-до-кінця-прикручена лампа, свідомості, — сон, крізь який я б одночасно відчувала твою присутність — як ти пораєшся в кухні, на балконі, щось носиш через хату, прибиваєш, переставляєш — готуєш місце для малюка? — звуки, що зливаються з шелепотінням дощу знадвору й шумом шин по мокрому асфальту, з білками світла, що плавають по кімнаті од балконних дверей, прочинив-зачинив, — а потім шугаєш до мене під ковдру, обіймаючи ззаду, й басово воркочеш, так що я і вві сні відчуваю, яка я гаряча, як умить твердне твій член, притискаючись мені до сідниць, — в цьому місці сон обірветься, потім відновиться з того самого місця, кіномеханік із старенького клубу моєї юности склеїть плівку, і на тій, паралельній плівці, яка цілий час пересуватиметься мені перед заплющеними очима, не заслоняючи довколишньої кімнати, виповненої перемінами світла, диханням коханого й шелепотінням дощу за

вікном, буде Геля — це з нею мені зараз найбільше хочеться поділитись, їй подзвонити й сказати: приходь — і тепер вона нарешті прийде до мене — сама, без посередників: тепер, коли я нарешті можу її зрозуміти, тепер, коли не тільки я їй потрібна, а й вона мені — більше, ніж мама, сестра, подруга, більше, ніж будь-яка інша жінка на світі — я скажу їй, що на ній немає вини. Що вона тепер вільна. І ще скажу, що війна триває, війна ніколи не припиняється, — тепер це наша війна, і ми її ще не програли — і спитаю: Гелю, тобі звітля краще видно, скажи — це справді, дівчинка? Вона буде щаслива?..)

— Знаєш, — каже Дарина в трубку, — вона була вагітна.

— Хто? — лякається трубка Антошиним голосом.

— Олена. Довганівна. Була вагітна, коли загинула.

— Що, правда?

— Угу.

— Капец. А як ти дізналась?

— Від сина того гебіста, який командував облавою.

— Їбануця. Звиняй за дискурс. Це йому папик таке розказував? Я думав, вони, як в Афгані, підписку давали — щоб про бойові дії ні слова, якщо питатимуть — дітям цукерки роздавать приходили...

— Так і було. Цей дядько сам докопався. Дорослим уже.

— Ну й ну. І де ж ти його знайшла?

— Тут. У Києві.

— Круто, — каже Антоша. Їй чути, як він закурює; по мобільному зв'язку шириться його збудження. — Дуже круто. Ах, блін!.. Слухай, старенька. То значить, я правильно вгадав? Ти закінчуєш фільм? Сама?

— Я вже зареєструвалась. Відкрила, тільки не смійся, власну кіноагенцію. Тепер бабки шукаю.

— Я так і знав. Так і знав, я ж тебе, гадюку, знаю... Ах ти, відьма! Задушив би. В обіймах. Ніжно. Ні, скидаю капелюха. Цілую ручки ясній пані, респект, повний респект. Гоцинська, підла ти бабо, візьми мене до себе, га?

— Я...

— Тобі ж усе одно дознімать доведеться! Того синулю вже записала?

— Ні, він відмовився. Це була приватна розмова.

— Тим більше! — радіє Антоша: втішений, що вона не знайшла собі нового "отпіратора". — Думаєш, тих двадцять чотири години, що ми відзняли, тобі вистачить? Дзуськи!

— Двадцять три сорок, — автоматично виправляє Дарина, ще не вірячи власним вухам.

— Тим більше! Ну, неважно. Скільки там сирівцю, ану включи голову, скільки в корзину піде, ти що! А якщо ти вже докопалась до кінця, до того бою, в якому вона загинула, то без цього епізода все одно ж не обійдешся, — чи з тим чуваком, чи без нього, а якось подати мусиш! Це, не кажучи вже про все інше... Як же ти його все

долатувать будеш, куди тобі без оператора, ти що? Без мене, тоїсь, коханого, це ж, бляха, й мій фільм теж, га? Дарухо?..

— Антуане, ти не почув? У мене бабла нема тобі платити!..

— Що, зовсім? — у його голосі неприхований сарказм: той факт, що їй вдалося забрати в каналу двадцять чотири години знятого відео, схоже, непохитно впевнив Антошу в її всемогутності, зокрема й фінансовій. — Дорогуша, сама подумай, ну скільки там того бабла треба? Це ж не повний метр! Камера в мене своя, за монтажну я з хлопцями на Наукпопі домовлюсь, там у них і так голяк, кожній копійці раді, так що багато не здеруть... Ото на поїздки хіба треба — ну, так це фігня вже... Головне, що ти архів викупила — оце ти молодець!..

Саме цих слів їй і бракувало — підтримки від когось, хто знає зсередини, на власній шкурі, як це робиться, — професійної підтримки, цехової, братської: тої, яку здатне забезпечити тільки середовище братів по ремеслу. Товариство. Спільнота.

Зараз розревуся, думає Дарина. Як глибоко воно в ній, виявляється, запеклось, — та осіння образа на хлопців, на те, як вони тоді всі прищулили вуха й відвели очі на її відхід, уже зариваючись кожен у власну нірку... Антоша, хто б подумав. Антоша- "Бритва Окама", старий п'яниця з вічно прискаленим, на кожен вияв безкоштовного ентузіазму, оком, як у сільського дядька перед партійним агітатором, — невже він із нею?.. Щоправда, їх завжди лучила симпатія — та, ні-до-чого-не-зобов'язуюча, яка виникає, коли людям разом добре працюється — й добре регочеться, а це останнє річ далеко не послідуша (на планьорках і на виїздах вони незмінно всідалися рядком: обмінюватись коментарями й перечмихуватись), — це важливо, це гріє, Антоша, попри весь його програмовий цинізм, чоловік теплий, але на те, щоб покинути певний шмат хліба й пуститися з нею отак на зламану голову в вільне плавання, недосить бути теплим, тут уже, по-біблійному, — або гарячим, або холодним, і вона відчувається майже так само присоромлено, як коли б Антоша зненацька їй освідчився: зламав стереотип. Отже, цей фільм і для нього щось значить? Не тільки число знімальних годин, оплачених згідно трудової угоди?..

— На поїздки мене, Антоський, іще стати...

Вони з Адькою й справді так розраховували — щоб у крайньому разі, якщо зі спонсорами не витанцюється, можна було закінчити фільм і своїм коштом, — тільки от оператор при тому не передбачався... Але ж тоді вона ще не знала найголовнішого... Треба їй оператор, звичайно ж, треба, і щастям було б, якби це був Антоша, в своєму ділі він ас, — із тих могікан, хто ще застав славу київської операторської школи...

— Ну! — тріумфує Антоша. — Так чого ж тобі ще? А я чоловік худий, скромний, багато не їм, ти ж знаєш, мені аби на бухло вистачало... Ти на мені ще й зекономиш!

— А харчами братимеш? Можу тебе підгодовувати. Як Лукаша. Він же, кажуть, так і жив у сімдесяті, коли був без права на працю, — до кого з сусід-писателів не зайде, ті зразу його до столу: о, Миколо, а ми якраз обідати збиралися, сідай з нами...

— То вони свої власні наїдені ряшки так замолювали... Ладно, тітко, не падькайся вже так за мене. Якусь халтуру я собі завжди знайду, є ще похер в похеровницях! Один

рекламний кліп зніму — і місяць можу за миску юшки з тобою їздить, раз ти така скупа.

— Я не скупа. Якщо одержу ґрант — є така надія, — заплачу.

— О! Я ж так і знав. Куркулька. Поки за горло не візьмеш, снігу зимою не допросишся, — Антоша веселіє: офіційну частину проїхали, можна переходити туди, де наливають: — То що? Коли приступаємо?

— А ти, виявляється, романтик, Антосю!..

Це вже укладена угода, і Антоша це розуміє — й відповідно поважніше, облишивши свій звичайний тон сільського дурника:

— Знаєш, Дарухо, мені вже п'ятдесят три роки. І в мене, як і в кожного, є своя межа нагину. Можна довго собі вмовляти, що нема різниці, за ким камеру носиш, — плюнув, утерся й забив болт, куди воно потім іде, те, що ти зняв, бо то, типу, не твій геморой... А синові я що скажу? "Служи, синок, як дед служил, а дед на службу хуй ложил"? Це армійське ще, вибач...

— Це ж він на п'ятому курсі в тебе? Цього літа закінчує?

— Угу, нашу ж бурсу. І що його жде? Теж у бандюків на підхваті стояти? Не хочеться, знаєш, щоб він колись собі сказав, що його батько все життя був латаним гандоном. Хочеться вже щось і лишити по собі. Щось таке, щоб він коли-небудь міг мною гордитись...

— Антоський, — каже Дарина, відчуваючи, як горло їй терпне. — Антоський. Ми з тобою зробимо суперфільм. От побачиш.

— Ну, — погоджується Антоша.

— Я тобі обіцяю. Якщо жоден канал не купить — малому покажеш.

А вона покаже Ніці Бухаловій. І Катрусі, Катрусі неодмінно: хай вона ще маленька, щоб розуміти, але вона запам'ятає. А коли підросте, Дарина їй розкаже. Вони так швидко ростуть!.. Діти, живі годинники прожитого нами часу, і все, що ми можемо, — це старатись колись у майбутньому заробити в них прощення. І той, хто буде (дівчинка? З біленькими кісками?..), — як вона гляне йому (їй?) в очка при зустрічі, якщо вона цього не зробить? Її фільм. І Антошин, він правду каже, це і його фільм також, — не тільки тому, що там і його труд: що то Антошине око, навіть із похмілля завжди безпомилково видюще на найліпший ракурс, ховалось за камерою всі двадцять чотири години зйомок, — от же Вовчик, режисер її програми, теж уклав туди копу свого труда, але куди йде його труд, то для Вовчика був "не його геморой", Вовчик спокійно відступав те працедавцеві... А Антоша не зрадив свій труд. Просто, не зрадив, і все. Чи це й є те, що Адька, порпаючись у всіх отих дрібничках старовинної роботи, з такою суто чоловічою, цеховою шанобливою гордістю (ми, жінки, так не вміємо), називає — майстер?..

— Та фіг його зараз заморочуваться, куплять чи ні, — бурчить майстер. — Я, знаєш, як зрадив, коли почув, що ти архів у них забрала! Ну, думаю, Дарка розумничка, вставила гнидам пістона... Бо, кажу ж тобі, дістали. Я ж, у принципі, віл, ти знаєш, — мною можна довго орати, а я й не мукну, тільки мухи хвостом одганятиму...

Український характер, ми ж усі такі... Доки не перейдена межа нагину. А тоді вже все — одрізано: віл став, і вже хрін нагнеш. Якби ти мені оце сказала, що вже маєш другого оператора, я б усе одно з каналу звалив. Куди завгодно, хоч до чорта в зуби. Бо те, що ці пацаки готують, це повна дупа, я тобі кажу. Тільки що народ не вкурює, що до чого...

— Ну, ти ж вкурив. І я вкурила. І ще знаю людей, які вкурили... А скількох ми ще не знаємо? Це велика країна, Антосю. Її так легко не нагнеш.

— "Діогенового ліхтаря" жалко, — несподівано каже Антоша. — Жалко.

— Угу...

— Ти ж його правда держала. Ліхтаря того. І видно було, що в країні є люди... А тепер саме гімно лізе з усіх щілин, і нічого іншого не видно. І чого воно так, Дарухо, га? Чого нас весь час опускають? Всю дорогу, куди в історію не глянь, вічно те саме — втоптують у гімно так, щоб ми й самі себе не бачили... Карма така, блін, чи що?

— Чортове грище, — згадує вона. — Це мені так недавно один чоловік сказав. Тобто, він сказав — Боже, але йшлося насправді про чортове: є, знаєш, люди, в яких ці поняття взаємозамінні — Боже-чортове, верх-низ, право-ліво... По ситуації, як карта ляже.

— Угу, і щось до хера їх, таких, розвелось... І що його робить, Дарухо? Га?

— Фільм, Дарина.

— Фільм, Антоський. Що ж нам іще робити?

Це буде фільм про зраду, сказала вона Адріанові, коли вони вертали пішки через Татарку з реставраційної майстерні: Дарина напросилася, щоб він узяв її подивитись, як відчищають старі ікони. Про зраду? Але ж ми так і не знаємо, хто привів облаву до бункера, це ж усе тільки наші здогади, — чию зраду, яку? Всяку. Батьківщини. Любови. Себе. Зраду — як дорогу, що веде до смерті, ми про це вже з тобою говорили — за кожну зраду хтось так чи інакше має заплатити, щоб виправити порушений нею в світі баланс сил. Що більша зрада, то більші жертви.

То коли ви починаєте? Вже завтра — я запросила Антошу до нас на вечерю, обговоримо зміни до сценарію, може, в нього теж якісь ідеї виникнуть, — як-не-як, нас уже троє! Нас і так уже троє. Без Антоші. Ну-у-у, мацьопа ще не в команді!

То це тому ти нині такий рейвах у хаті влаштувала — переглядала архів? Так, і знаєш, що виявила? На диктофоні, пам'ятаєш, він мені тоді, як ми вертали з бухаловської риболовлі, працював у сумочці, цілу нашу розмову писав, — так там на початку, уяви собі, Павло Іванович говорить! Справді? Це ж як так вийшло? Або я знаю — мабуть, кнопка запису якось придавилась, іще там, на березі, коли він нам на прощання поривався рибу впхати, — що саме говорить, розібрати неможливо, таке дразливе бубоніння, як за стіною, бу-бу-бу, настійно, мов ніяк не проб'ється, тільки тембр і інтонації, більше нічого, — і знаєш, дуже дивне на мене враження цей голос зробив, отак очищений до голої звукової матерії, — ніби я його десь раніше чула, ті самі інтонації, якісь страшно знайомі, ніби від когось близького... Я не вигадую, повір. Я той запис навіть стерти не змогла, хоч до діла він ніяк не стосується. А закінчується знаєш, чим? Тобую, твоїм голосом — там, де ти кажеш, що я вагітна. Вперше кажеш. Так

дивно, знаєш... Адріян ворухнув плечем: і що тут дивного? Не знаю, замислено протягла Дарина, ніби все ще під дією того чужого голосу, — мабуть, забобонна стаю.

Вони спинилися на "зебрі". В просвітах між будинків догоряв на синцюватий попіл уже потривожений ліхтарями захід, сліпі шибки горішніх поверхів мінилися всіма відтінками багаття, і в нагусаючому смерку червоні сигнали світлофорів і вогні на бамперах авт світили вздовж вулиці таємниче й солодко, як гранатові зернята. Подивись, торкнула вона його за лікоть. На що? Подивись, яке прекрасне місто в цьому освітленні, хотіла сказати вона, — тільки о цій порі й дається відчутти його власний, незбитий віддих, — коли всі нанесені людьми денні бруди гасяться сутінками й навіть шум здається приглушеним, немов інстинктивно стишуєш голос у притемку: це коротка пора, з півгодини, не більше, — зміна ритму, як перемикування швидкостей або переведення духу: втомлені, посумирнілі до незмивно-однакового виразу на лицях маси робочого люду вертають додому в свої бетонні мушлі, а ресторани-бари-театри ще не прийняли наступного людського припливу, зарядженого новим збудженням, і в цьому проміжку, якщо його вчасно підстерегти, можна відчутти власний пульс міста, ті тривожні струми ждання, насолоди й страху, що прошивають його навиліт нечутною музикою, і затерпнути від любови до нього, такого насправді беззахисного, і почути, як невпинно й грізно ростуть крізь нього дерева — тополі на бульварах, абрикоси й вишні в кубічних каньйонах між висоток, — відчутти їхню підригну, автономну силу, ту саму владу росту, яка тепер оселилася в мені і якої не має сотворене людськими руками (за дня ми її не помічаємо, та якщо люди покинуть місто, сила дерев вирветься на волю без всякого стриму, аж доки безокі руїни будівель не втонуть в кипучих хашах, у дикому пралісі, тому самому, з якого місто й вигулькнуло колись, майже два тисячоліття тому...). Ось таким би зняти це місто, підстерегти цей момент — замість заставки. Дарма що на позір жодного зв'язку з Гелиним сюжетом тут нема.

І ще, сказала вона Адріанові, їй хотілося б зняти реставраційну майстерню, де вони були. Це трохи схоже на його ідеальну крамничку старожитностей, ту "Утопію", про яку він їй недавно оповідав: неквапні, малослівні, сповнені якоїсь особливої внутрішньої гідності дядьки в шкіряних хвартухах, із графітово-чорними пальцями, з вивіреною, немовби аж генетичною впевненістю в обходженні з предметами, — незвична для сучасного світу, а для захожого з вулиці вже ледь-не-церковна атмосфера несуетности, невіддільна від усякого чесного труда, атмосфера, яку вона пам'ятає з Владиної майстерні, — ще донедавна її можна було вловити в розсипаних по місті окрушинах давнього ремісничого укладу: шевських будочках, телевізійних ательє, незліченних підвальчиках із запахом воску й скипидару, де лагодили парасольки, замки, окулярні оправы і взагалі все, що дається полагодити, — це зникало вже на наших очах, ці жалюгідні послідки колись могутнього київського міщанства, зметеного Великою Руїною двадцятого віку, — ковалів, бондарів, гончарів, кожум'як, сницарів, колишніх славних цехів, які віками й будували це місто, закладали в ньому церкви і школи насупротив усім прийшлим царям і воєводам, і двісті, триста, п'ятсот років тому так само сиділи тут по своїх майстереньках, так само поважно брали до рук принесені їм до

направи речі й прорікали свій вердикт раз і назавше, як роблять тільки люди, що знають правдиву, безобманну ціну своєму труду — не ту, котру сьогодні дають на базарі, а ту, що вимірюється затраченою сумою живого життя: доданим за роки числом діоптрій у зорі, хрипом у проскипидарених легенях, запаленою од вічного жару шкірою, особливою графічною мапою зморщок. Та абсолютна зосередженість і аптечна точність рухів, із якою реставратор крізь наставлену лупу вимочував багатовіковий леп із клаптика дерев'яної дошки, збудила в ній просто-таки святобливу пошану — почуття, на диво подібне до того, яким заряджала її Гелина історія. Але цього вона теж не вміла витлумачити Адріанові — не вміла пояснити, який стосунок такі кадри можуть мати до фільму про партизанську війну. Хіба, може, як метафора її власної архівної праці — її методу (якщо це метод!)? Ось так, настійно, по-мурашиному вперто, не відступаючись, сантиметр по сантиметру знімати нашарування...

Це теж партизанка, думав тимчасом Адріан, вона правильно відчула. Так працювати, як працюють ці хлопці-реставратори, — з повною самопопеченням, за мізерну плату, з самої відданості тому, що робиш, — це й є партизанка в чистому вигляді, сама суть партизанки, як той очищений від слів до голого інструментального квиління голос. Вона правильно відчула. Мабуть, розумна жінка таки переважає розумного чоловіка, бо наділена ще тим додатковим змістом, якого нам бракує, — сестринством до всього живого, безвідносно до місця й часу... Проїжджий тролейбус дмухнув йому на черевики зужитим талончиком, і він нахилився, підштовхнутий раптовим відрухом, — підняти, подивитись, як у дитинстві, "чи щасливе число", — але не встиг: талончик відкотився, змішавшись з іншим сміттям на краю хідника. От і ще одна річ, якої я ніколи не дізнаюся, мелькнуло йому, і він подумки здвигнув плечима, подивувавшись із себе: мабуть, теж забобонний стаю.

Вголос він сказав їй, що сам він у вечоровому місті над усе любить тихі дворики — і золоті прямокутники од вікон на снігу. На снігу? Чому на снігу? Вона трохи здивувалась. Ну, необов'язково на снігу, не вельми впевнено погодився він, можна й на асфальті. Йому чомусь перехотілося говорити на цю тему, і вона це зрозуміла, — їхні думки в теплому, тремко набряклому бензиновим чадом повітрі весняного вечора текли крізь себе навзаєм, як сплетені пальці. Зайнялося зелене світло, і вони ступили на "зебру", як двійко чемних школярів, — тримаючись за руки, самі того не помічаючи.

"VMOD-ФІЛЬМ" СЦЕНАРІЙ ДАРИНИ ГОЩИНСЬКОЇ СЦЕНА І. НАТУРА. ВЕЧІР (РЕЖИМ)

У дворі міської багатоповерхівки, на дитячому майданчику навпочіпки, але вже з недитячою застиглою грацією сидить дівчинка. Майданчик порожній: смеркло, малюків забрали додому, а дівчинка вже завелика для забав у пісочниці — і ще замала для вечірньої зміни, яка невдовзі тут з'явиться: жаріти цятками цигарок із тьми, побринькувати гітарою, раз у раз вибухати безтямним сміхом, або нагло вирваним із гурту дівочим звиском, або дзвоном покоченого скла — хаотичними, броунівськими сплесками щенячо-сліпої юної чуттєвості, од яких сахатиметься пізній перехожий, прискіпуючи через двір ходу до свого під'їзду. Ще переогодом, уже глибокої ночі, коли все

стихне, з'являться парочки, і який-небудь пенсіонер, мучений безсонням і ревматизмом, вибравшись на балкон покурити серед ночі не вмикаючи світла, вгледить унизу зблисний проти місяця клопоть вивільненого з-під одежі тіла, білу пляму — персо, стегно, — і розсердиться від того, що тепер уже напевно до ранку не зможе заснути. Але все це буде потім, колись, — у дівчинки, яка зараз улякла на спустілому майданчику, все це ще попереду.

Вже темніє, в будинку загораються вікна, і дівчинці ледве видно те, що перед нею: у викопаній в землі ямці (напередодні пройшов дощ, земля вогка і в'язка, легко копається забутою в пісочниці пластиковою лопаткою), у слабко біліючій рамочці з яблуневого цвіту поблимує підстелена сухозлітка. Що робити далі, дівчинка не знає. І не має в кого спитати. Але мама це робила якось так. З цього починала, ще коли була зовсім маленька. А картини були вже потім.

Десь нагорі грюкає вікно: звук, од якого летить навтьоки з поблизького каштана вже, було, вмощена там на ніч пара ворон.

— Ка-атю! Катрусю! — розлягається на все подвір'я жіночий голос. Дівчинка здригається, затуляючи собою викопану ямку. Потім озирається в бік будинку (в цитриново-зеленому просвіті неба між дахами прослизає нечутна тінь: кажан).

— Іду, ба.

Скло! Ось цей уламок. Закрити. І засипати, і зарівняти, і гарненько поплескати лопаткою, так, щоб не лишилося жодного сліду: ніхто не повинен бачити, що вона тут вправляла, не приведи Господи, якщо хтось довідається... Нізащо. Ніколи в світі.

Дівчинка встає і обтрушує землю з колін.

ВІД АВТОРА

Цю книжку було задумано восени 1999-го, почато навесні 2002-го, і впродовж наступних семи років вона росла й розвивалася разом зі мною так, як хотілося схованій у ній правді, до котрої мені, достоту як у романі Дарині з Адріаном, належало "докопатися". Тому традиційна юридично-видавнича формула — мовляв, "усі персонажі й події в цьому творі є вигаданими, а всякі можливі збіги з реальністю випадковими", — сюди не пасує: цілком вигаданими в романі є тільки персонажі. Все, що з ними відбувається, дійсно відбувалося в свій час із різними людьми. І може відбутися ще. Власне, це й зветься реальністю.

Найтруднішою і найвідповідальнішою справою була реконструкція воєнних і післявоєнних подій — тих, що відбиті в "снах Адріана". Скільки-небудь задовільного адекватного й зв'язного наративу з тої доби досі не вироблено ні в українській, ні в європейській літературі, і на жоден, либонь, період в історії 20-го століття не навалено таких, за шістдесят років спресованих до сливе бетонної кондиції, Еверестів ментального сміття — брехні, полубрехні, недомовок, фальсифікацій тощо. Історичні "розкопки" в тому напрямку всерйоз почали розгортатися щойно в першому десятилітті вже нашого віку, і в міру того, як тривала моя праця над "Музеєм...", я з радістю ловила нові й нові сигнали від розкиданих по всій Європі, від Британських островів до України, "пошукових груп", які з різних кінців (різних традицій, галузей,

жанрів...) беруться розгрібати цей найбільший і найтяжчий європейський "завал" — так звану "правду Східного фронту". Читаючи на літаку куплену в аеропорту Хітров "Europe At War" Нормана Дейвіса, переглядаючи "Катинь" Анджея Вайди, "The Soviet Story" Едвінза Сноре, "Собор на крові" Ігоря Кобрини (першу серйозну спробу системного представлення тридцятирічної української катастрофи 20-го віку!), знайомлячись із вперше опублікованими в 2000-ні, по десятиліттях "підпільного" існування, мемуарами Ніколая Нікуліна й безіменної берлінки 1945-го ("Eine Frau in Berlin"), із десятками й десятками нових книжок, у яких нарешті обізвалися й заговорили ті, чия правда ніколи не була почута, я щоразу переживала щось схоже на захват аматора-рятівника, який, працюючи на руїнах землетрусу, чує справа і зліва такі самі методичні цюкання кирки об камінь. Чим більше нас буде, тим швидше завал буде розібрано — і тим менше трупного яду встигнуть зажити нові покоління.

Коли я починала "Музей...", власне українських публікацій, на підставі яких далось б більш-менш повнокровно виписати історію Гельці Довган і Адріана Ортинського, було ще мізерно мало. Головним документальним джерелом, на яке я покладалася, лишалась так звана "усна історія" — та, що зберігається в переказах. Тож найпершу й найтрепетнішу дяку складаю ветеранам — свідкам і героям трагедії 1940-х, котрі згодилися зустрітися зі мною для інтерв'ю і, кожен різною мірою, віділили моїм персонажам частку свого життя. Декого з них нині вже немає на світі, і я щаслива, що ще встигла їх застати. Без їхньої участі ця книжка ніколи б не могла бути написана.

Богдан і Дарія Габлевичі, Люба Комар-Прокоп Іван Штуль відродили для мене Львів часів нацистської окупації й тодішнє українське підпілля; Олексій Зеленюк ("Пастор") і Романа Сімків ("Рома") провели по повстанських "шпитальках"; Василь Кук ("Леміш"), Марічка Савчин ("Марічка") та Іван Кривуцький ("Аркадій") заповнили десятки прогалів в історичному пейзажі. І вже зовсім безцінною стала допомога Ірени Савицької-Козак ("Бистрої"), — саме ті три дні, котрі я безвилазно просиділа в її гостинному мюнхенському домі в розмовах під диктофон, остаточно "вирішили" долю Гельці, — та Ореста-Методія Дичковського ("Кривоноса"), який консультував мене з бойових дій в "Останньому сні Адріана".

Другим важливим джерелом історичної інформації були архіви. При всій фатальній непорядкованості українських архівів, для письменника вони насамперед Клондайк "антикварних" деталей — того, чого самотужки ніяк не вигадаєш. Од щирого серця дякую за поміч директорів Галузевого державного архіву Служби безпеки України Володимирі В'ятровичу, невтомній берегині фондів Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку Оксані Радиш-Міяковській, працівникам Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років (Київ), Музею визвольних змагань Прикарпатського краю (Івано-Франківськ) та бібліотеки Львівської академічної гімназії при Національному університеті "Львівська політехніка" (Львів). Дякую також моїм постійним "галузовим" консультантам: Олександрові Бондарчуку — з фізики, Дмитрові Фінкельштейну — з математики, Євгенові Карасю — з антикваріату, Богданові Юзвину — з криміналістики. Окрема подяка Василеві Іваночку (Івано-Франківськ) —

за подаровану виправу до бункера "Грома" й криївки "Боеслава", коли мені знадобилася "зимова натура" для шостого залу. І, нарешті, особлива дяка належить моїм найпершим читачам і критикам, які підтримували мене на всій дистанції і без яких хтозна, чи вийшло б її здолати, — Ростиславу Лужецькому та Леонідові й Тетяні Плющам.

В міжчасі я написала ще одну книжку — "Notre Dame d'Ukraine", яка забрала мені понад два роки праці, плюс іще майже рік часу, в сумі, було з'їдено громадськими справами, публіцистичними виступами тощо, — і якби не існувало на світі письменницьких "будинків творчості", що люб'язно надавали мені притулок (благослови їх Боже!), то робота над "Музеєм..." напевно тривала б ще й у наступному десятилітті. Ось перелік тих місць, де, в загальному підсумку рахуючи, було написано чи не дві третини романного тексту, — кожному з них я винна окреме освідчення:

Ледіг Гауз (Гент, штат Нью-Йорк, США) — Вілла Черріні (Грац, Австрія) — Вілла деї Піньї (Больяско, Італія) — Літерарішес Колоквіум (Берлін, Німеччина) — Літератургауз (Креме, Австрія) — Центр Письменників і Перекладачів (Візбю, Готлянд, Швеція) — Вілла Геллебош (Волезелле, Бельгія) — Замок Готорнденів (Лассвейд, Шотландія) — Вілла Штрьюлі (Вінтертур, Швейцарія) — Кюнстлердорф Шепінген (Шепінген, Німеччина) — Вілла Деціюша (Краків, Польща).

Особливо хочу подякувати директорці Центру на Готлянді Лені Пастернак, яка знаходила для мене кімнату щоразу, щойно я, вибившись із робочих графіків, телефонувала до неї з криком про порятунок, та Ільке Фруайєн із Брюссельської Гет Бешріф, чийй увазі й вирозумінню завдячую "порятунком" на фінальній "стометрівці" мого романного марафону (коли зривались уже й видавничі графіки!). Також ніжно дякую моїй міжнародній агентці Галіні Дурстгофф, яка впродовж цих років робила все можливе, аби забезпечити мені умови для безперешкодної праці.

Наостанці дякую всім, хто терпляче чекав на цю книжку, знайомим і незнайомим: ви теж допомогли мені її написати.

9 листопада 2009 р.

Примітки

Для тих, хто слабо орієнтується в історичному контексті представлених тут, від 1943-го по 2004-й, сюжетів і, прочитавши "Музей...", захоче розширити свої знання, додаю короткий список приступних широкому загалові книжок (не архівних матеріалів і не вузькоспеціалізованих відомчих публікацій!) із тих, якими користувалась сама.

Людмила АЛЕКСЕЕВА. История инакомыслия в СССР. Новейший период. — Вильнюс-Москва/ VINO: Вестъ, 1992.

Михайло АНДРУСЯК. Брати грому. — Коломия: Вік, 2006.

Елен БЛАН. Родом із КГБ. Система Путіна / Пер. з франц. — К: Темпора, 2009.

Володимир В'ЯТРОВИЧ. Ставлення ОУН до євреїв: Формування позиції на тлі катастрофи. — Львів: Мс, 2006.

Володимир КОСИК. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Наук. Товариство ім. Т. Шевченка у Львові. — Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.

Євген НАКОНЕЧНИЙ. "Шоа" у Львові. — Львів: Піраміда, 2006.

Леся ОНИШКО. Катерина Зарицька: Молитва до сина. — Львів: Світ, 2002.

Любомир ПОЛЮГА. Шляхами спогадів. 1944–1956. — Львів-Київ: Піраміда, 2003.

Леонід ПЛЮЩ. У карнавалі історії. Свідчення. — К: Факт, 2002.

Марічка САВЧИН. Тисяча доріг. Спогади жінки — учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. — К: Смолоскип, 2003.

Георгій САННИКОВ. Большая охота: Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. — Москва: Олма-пресс, 2002.

Владимир ШИНГАРЕВ. Москаль й бандеровець. Документальная повесть // Київська Русь. — 2009. — Кн. 3–4.

Christopher ANDREW and Vasili MITROKHIN. The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West. — Penguin Books, 2000.

Norman DAVIES. Europe At War 1939–1945. No Simple Victory. — Macmillan, 2006.

Umberto ECO. Turning Back the Clock. Hot Wars and Media Populism / Transl. from the Italian by Alastair McEwen. — Vintage, 2008.

Karolina LANCKORONSKA. Wspomnienia wojenne. — Krakow: Znak, 2002

notes

Примечания

1

Предмети, які всупереч своїй первісній функції довгий час пролежали в землі або у воді, стають археологічним культурним надбанням. З моменту, коли їх викопано, починається їхня новітня історія.

Від зберігання в землі на органічних і неорганічних матеріалах <...> часто виникають пошкодження. <...> Превентивна консервація має на меті забезпечити різним матеріалам оптимальні умови зберігання, аби нищення не прогресувало далі.

З виставки "Добробут культури. Реставрація археологічних скарбів у державних музеях Берліна". Берлін, Альтес

2

non-recyclable — сміття, непіддатне переробці (англ.).

3

presto — швидко (італ.), найшвидший музичний темп.

4

nur für Deutsche — тільки для німців (нім.).

5

corpus delicti — речовий доказ (лат.).

6

pas de deux — з франц. "крок удвох", популярна форма балетного дуету з синхронним виконанням танцювальних фігур обома учасниками і двома соло в середній частині.

7

Grandrond! Avancez! A trois temps! — Велике коло! Уперед! На раз-два-три! (франц.) — команди бального аранжера.

8

...a deux temps, a deux temps — на раз-два (фр., муз.).

9

Fachkursen — "професійні курси" (нім.), єдина форма післяшкільної освіти (аналог середньої спеціальної), відкрита нацистами на окупованих територіях для слов'янського населення.

10

"Love's Labours Lost" — "Марні зусилля кохання" (англ.), назва комедії Шекспіра.

11

specialite du jour — страва дня (франц.).

12

"slaughter" ("слотер", англ.), "schlachten" ("шляхтен", нім.) — різати, убивати.

13

..."кобецосць пшеде вшисткім!" — "жіночність насамперед!" (польськ.).

14

selbstständig — незалежний, самостійний (нім.).

15

Fort comme la mort — сильна як смерть (фр.).

16

nous sommes les artistes (далі в тексті "ну сомм лез артїст") — ми митці (фр.).

17

exitus letalis — смертний розв'язок (лат., мед.).

18

bird-watching — спостереження за пташками (англ.).

19

rigor mortis — трупне задубіння (лат., мед.).

20

"summa cum laude" — "з найвищою похвалою", відмінно (лат.).

21

"...ле сангльо льон де вйольон" — "Les sanglots long des violons" (фр.), перші рядки "Осінньої пісні" Поля Верлена:

Les sanglots longs

Des violons

De l'automne~Blessent mon cœur

D'une langueur

Monotone.

У перекладі Миколи Лукаша:

Ячать хлипки,

Хрипки скрипки

Листопада.

Їх тужний хлип

У серця глиб

Просто пада.

22

...пardon май френч, Ніно Устимівно — з англ. "pardon my French", "даруйте мою французьку": евфемізм, яким у сучасній англійській мові перепрошують співрозмовця за вживання ненормативної лексики.

23

"Мама mi zmyła głowa, chcesz powachac?" — "Мама помила мені голову, хочеш понюхати?" (польськ.)

24

"Vom Kriege" — "Про війну" (нім.), класичний трактат з воєнної теорії прусського історика, героя наполеонівських війн Карла фон Кляузевіца (1780-1831).

25

par excellence — найвищою мірою (фр.).

26

"шлякфєртіг" — "schlagfertig" (нім.): зібраний, бистрий, на все готовий.

27

"pierwsza miłoscia" — першою любов'ю (польськ.).

28

dance funebre — похоронний танець (фр.), вираз, утворений із двох сталих словосполучень: "dance macabre" (танець смерти) і "marche funebre" (похоронний марш).

29

Ground Zero — "нульовий рівень" (англ., військ.), точка наземного чи підземного вибуху, спроектована на поверхню землі.

30

No Exit — нема виходу (англ.).

31

..."the snowflakes are falling, are falling, are falling" — "падають, падають, падають сніжинки" (англ.).

32

File deleted — файл стерто (англ.).